Gerbiamajam Majorui Jurgelevičiui

autorius.

1929. IV. 20 d.

Ord. Prof. PETRAS LEONAS.

TEISĖS FILOSOFIJOS

ISTORIJA

Universiteto paskaitos 1927/8 m.

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS

Kaunas Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė 1928

TURINYS.

Puslapiai.

C. III-ji Epocha.

D. IV-ji Epocha.

Naujieji laikai.

I.

Teisės filosofijos reikšmė teisės teorijai ir praktikai.

§ 1.

Pradėdamas savo teisės enciklopedijos paskaitas, aš turėjau progos trumpai nurodyti būtiną reikalą teisininkui pažinti bendrąsias teisės problemas, teisės ir valstybės esmę, jų uždavinius ir reikšmę žmonių gyvenimui.

Pradedant teisės filosofijos istorijos paskaitas, mums tenka giliau pažinti tą reikalą.

Teisės filosofija, kaip jau pats jos vardas rodo, yra bendrosios filosofijos dalis; tad pirmiausia reikia išsiaiškinti pastarosios turinys. Filosofija, galima sakyti, yra senesnė už kitus mokslus — ji yra išauklėjusi juos savo yščiuje. Pav., Graikijoje nebuvo skirtumo tarp filosofijos ir šiaip mokslo; graikų filosofai buvo visa kas: jie buvo ir matematikai, ir fizikai, ir astronomai, ir zoologai, ir botanikai, ir medikai, ir sociologai. Žmonių žinija tuomet buvo dar nepergausiausia ir mokslininkas galėjo visą ją prisisavinti, apimti. Viduramžiais tas artimas santykis tarp filosofijos ir mokslo buvo nutrūkęs: mokslo mintis, kuri būtų norėjusi eiti ne bažnyčios nustatyta pasaulėžiūra, buvo krikščioniškos viduramžių visuomenės atmetama, nes jai Apreiškimo buvo suteiktas pasaulio pažinimas ir nustatytas žmogaus uždavinys. Tad mokslui nebuvo vietos greta Apreiškimo. O filosofija tais laikais turėjo kitokį, nekaip seniau, uždavinį, būtent: ji turėjo tarnauti tikybai, turėjo proto mintijimais patvirtinti tikybos dogmatus. Dogmatas — tai įrodytoji tiesa, o filosofija turi ją aiškiau dėstyti žmonėms ir suprantamiau tvirtinti.

Naujais laikais individas išsivadavo iš tikybos autoriteto mokslo srityje, filosofija taip pat atsiskyrė nuo tikybos ir susiartino su mokslu. Vėl tie patys mokslininkai dirbo įvairiose mokslo dirvose ir kartu buvo filosofai, pav., Dekartas, Bakonas, Leibnicas, Hobsas, Niutonas, Lokas. Tačiau ilgai negalėjo taip būti. Mokslo žinijos greit buvo tiek daug sukaupta, kad prireikė moksliško

darbo specializacijos. Mokslo šakų skaičius vis augo ir augo. Ir tos pozityvaus mokslo specialios šakos paveržė ir dabar tebesisavina kai kurias sritis iš filosofijos. Tad ir kyla klausimas: ar dar lieka dabar filosofijai kokia atskira kad ir nedidelė teritorija, kuri nebūtų mokslo užimta, kuri būtų jam nepasiekiama? Ar gal mokslas ir filosofija gali bendradarbiauti, arba abudu atskirai viešpatauti, bet vienoje, toje pačioje srityje?

Kai kas dabar tvirtina, kad filosofijai liko: logika, psichologija, etika ir pedagogika. Bet tai netiesa: ir šitos sritys pamaži tenka mokslui; kiekviena iš jų vis labiau ir labiau tvirtinama pozityvaus tyrinėjimo duomenim. Pagaliau nurodoma, kad gnoseologija yra filosofijos dalykas; vadinasi, pažinimo teorija lieka filosofijai; bet reikia pastebėti, kad ir ji yra specialus mokslas, kuris gali būti tik viena filosofijos dalimi. Kai kas dar mano filosofiją esant metafiziką, t. y. nežinomos reiškinių priežasties pažinimas, – be patyrimo, tiktai mintijimo jėgomis pažinimas to, kas yra už reiškinių ribų. Bet moklas nežino, ar yra kas absoliutus, ar nėra. Tai ir filosofija absoliuto pažinti negali. Už mokslo ribų filosofija nėra galima. Tai koks gi filosofijos objektas, koks jos turinys? Visų mokslų dabar yra daugybė. Kiekvienas mokslas, tyrinėdamas atskirus reiškinius, rinkdamas atskiras žinias, paskui daro iš jų apibendrinimus, daro bendras sąvokas. Tačiau kiekvieno mokslo tyrinėjamųjų reiškinių sritis yra aprėžta, tad ir jo apibendrinimai turi tik dalinę reikšmę. Jų, tų apibendrinimų, tų bendrų sąvokų susidaro labai daug del to, kad yra daug atskirų mokslo šakų. Esamoje bendrų sąvokų daugybėje žmogaus mintis suklystų ir tikrai nepažintų reiškinių. Reikia tos bendros atskirų mokslo šakų sąvokos suglausti į bendresnes, reikia atskirų mokslų išvados dar apibendrinti, kad būtų sudaryta visa žmogaus pasaulėžiūra. Tai yra filosofijos uždavinys.

Filosofija yra taip pat mokslas; ji siekia žmogaus proto jėgomis pažinti visatą visame jos dalių ir sričių sąryšyje ir visumoje. Plačiau tariant, filosofija yra, arba bent turi būti, pažinimas proto jėgomis viso, kas yra ir gyvena, aukščiausiame viso esamojo dėsnyje, — toks pažinimas, kuris leidzia dvasiai svarstyti daiktus ir tų daiktų santykius bendroje jų eigoje, įsigyti vieną pažiūrą į visatą ir suprasti kiekvieną atskirą visatos šaką visose esminėse jos dalyse ir santykyje su visata. Filosofiškas mintijimas prasidėjo nuo to, kai žmogus ėmė abejoti del viso, ką pirmiau savo siela pripažindavo esant tikrą, ir kai jis įgijo reikalingą gabumą

atitrauktai mintyti. Pamaži išsiauklėjo dvasios laisvė taip, kad dvasia ėmė gamtos gyvenimo reiškinius ir visuomenės gyvenimo santykius ir įvykius laikyti ne būtinomis ir patvariomis jėgomis, kurioms ji turi pasiduoti, bet tokiais reiškiniais, kuriuose ji gali vyrauti ir reikalauti apyskaitos: iš kur, kur ir kam jie vyksta. Todel filosofija visose kūlturos istorijos epochose buvo stipriausias laisvo plėtojimosi ir pažangos variklis siekiant geresnės būties. Tadgi filosofija yra ne tik mokslų augalo žiedas, bet ir pagrindas.

§ 2.

Teisės filosofija yra mokslas, kuris iš žmogaus ir žmonių visuomenės esmės ir uždavinio išveda vyriausiąjį teisės dėsnį, arba idėją, ir plečia visas tiek privatinės, tiek viešosios teisės šakas vienoje pagrindinių teisės dėsnių sistemoje. Visi teisės klausimai kyla konkrečiuose atsitikimuose. Jie pasireiškia kaip ypatingi siekimai reikalavimais ir draudimais, kuriems duodama normų, arba įsakymų forma. Visa, kas tose teisės normose ir įsakymuose pasireiškia, yra istoriškai sąlyginis dalykas. Kadangi visa tai susidaro esant tam tikroms nusistojusios padėties sąlygoms, tai sąlygoms besikeičiant, kinta, priklauso eigai ir, laikams bėgant, nyksta. Tačiau visuose tuose teisės nustatymuose yra bendra teisės sąvoka.

Teisiška žmonių valia yra tai bendra sąvoka, atskiriama nuo kitų tipingų dvasios reiškinių, būtent: nuo doros, įpročių ir sauvalingos jėgos.

Tad gi teisės filosofija turi iš visos žmogaus esmės ir iš jo gyvenimo santykių visumos esmės išvesti bendrą teisės dėsnį, jį išplėsti visuose svarbiuose momentuose ir visiems teisės tvarkomiems santykiams ir to dėsnio vienumu įrodyti visų teisės ir valstybės mokslo dalių bendrumą, o juo remiantis, sukurti bendrą teisės santvarkos idealą.

§ 3.

Tuo, kas ką tik pasakyta apie teisės filosofijos turinį, įrodyta ir jos reikšmė teisės teorijai, bet tik dalinai, nes tikrybėje toji reikšmė yra platesnė. Teisės filosofija taip pat yra mokslas apie teisingumą. Teisės sąvoka — tai tik vaizdo dalis. Žmonių ir tautų gyvenimas, siekdamas geresnės padėties, yra pilnas nenykstančio pasitikėjimo, kad yra teisė, kuri nepriklauso nuo sauva-

liškų įsakymų, bet paremta aukšta papročių tvarka, teisė, kuri tarnauja kaip mastelis santykiams ir įvykiams spręsti ir kaip vedamasis siūlas tolesniam teisės plėtojimuisi.

Tasai pasitikėjimas, kaip neaiškus jausmas, pamaži virsta aiškiu susipratimu ir žinojimu. Tiesa, jis dažnai esti laikinų klaidingų teorijų užtemdomas ir slopinamas, bet tuoj vėl išeina aikštėn dar didesne jėga. Šitas pasitikėjimas aukščiausiąja teise yra susijęs su pasitikėjimu visomis dorinėmis idėjomis: Tiesos, Gėrio, Doros ir Grožio, stiprėja ir silpnėja kartu su pasitikėjimu pastaromis, kurios, giliau jas tyrinėjant, veda prie visuotinos Didybės, prie Dievybės idėjos, kaip tikro jų šaltinio. Tad gi teisės filosofija veda bendrą teisės dėsnį į santykį su paskutiniu žmogaus būties tikslu ir su visa pasaulio dorovės santvarka. Bet turi būti logiškai atskirta teisiška žmogaus valios dalis nuo doroviškos. Toliau, teisės filosofija tyrinėja klausimą, kam toji teisės idėja? Teisės idėja (sąvoka) esti išreiškiama eile grynų dėsnių, kurie, kaip spinduliai, nušviečia teisės mintį ir esti kaip būtinos sąlygos juridiškam mintijimui: sprendimai, nutarimai. Tos grynos juridiškos minties formos nėra savaime gimusios, bet sudaromos teisišku santykiu. Jų pažinimas, kaip grynoji mintis, liečia jų veikimo vertę, bet kartu duoda galimybės išaiškinti santykio juridiškos esmės turinį.

§ 4.

Teisės filosofija ir mokimo atžvilgiu vykdo didelį uždavinį. Ji turi užtikrinti dvasiai laisvą viešpatavimą teisiškai medžiagai, kurios tiek teisės mokslu, tiek istoriškais duomenimis yra sudaryta tokia masė, kad teisės darbuotojams gresia pavojus būti sunkumo parblokštiems, jei nebūtų bendrais dėsniais dėstoma visumos eiga ir nebūtų duodamas į rankas siūlas, kuriuo jie gali per įvairius teisės laukus prieiti tiesą. Ir atskiri teisės laukai turi savo dėsnius, savo filosofišką pagrindinę idėją, kuri yra teisės ir filosofiško valstybės mokslo visumos dalis arba narys. Bet teisės filosofija vienu pamatiniu dėsniu nustato gerai padalintą, kartu surištą, pagrindinių normų sistemą visoms atskiroms šakoms. Dabar prieita to, kad vietoj istorijoje nustatytų vienpusiškų pagrindų statomi dėsniai, kurie apima bendrą visų teisės sričių plėtojimąsi, taip pat ir atskirų dalių ir institutų esmę, sužinoma tai, kas teisės teorijoje ir istoriškoje teisės padėtyje yra netobula ir taisytina ir nurodomas kelias į tam tikrą reformą.

§ 5.

Praktišku atžvilgiu teisės filosofijos reikšmė pasireiškia: 1) teisę vykdant ir 2) ją kuriant.

Pirmas svarbus momentas yra tas, kad kiekvienas užsiėmimas teisės tvarkos pagrindiniais dėsniais giliau apima vidujinį jų sąryšį su visa dorovės gyvenimo santvarka, stiprina teisės, kaip būtinos sudėtinės tos tvarkos dalies, šventumo pagarbą, ypač stiprina sąžinę ir teisės sąmonę. Getės pasakymas, kad sąmonė turi būti bet kokios minties, jausmo ir valios vadovas, yra pilnai pateisinamas, teisę vykdant.

Tvirta, nesvyruojanti teisės sąmonė kančių padidėjimo laikais, nuomonių ir partijų kovose [1]) teikia vadovaujančią ir raminančią jėgą. Kas galėtų neigti, jog šitame doroviškame gyvenimo nerve kartais įvyksta įžymus susilpnėjimas, taip, kad įvairiuose visuomenės sluoksniuose, įvairiems ypatingiems interesams vykdyti, jėga esti statoma aukščiau už teisę ir teisės globos šventumas esti įžeidžiamas net sprendimais, kurie prieštarauja sveikam teisės nustatymui ir doroviškai teisės sąmonei. O kad teisiškos sąmonės stiprėjimas vėl laimėtų iš dorovės pagrindo, reikia etiškam teisės nustatymui gauti moksliškos paspirties, kurią gali suteikti ir suteikia teisės filosofija. Toji tiesa, kad teisės sąžinė yra pagrindas žmonių sprendimams ir veiksmams, yra pasireiškusi, pav., pozityvioje baudžiamoje teisėje, pakeičiant senąją įrodymų teoriją ir įvedant prisiekusiųjų sprendėjų teismą. Tačiau ši tiesa turi rasti sau gilesnį pagrindą, pateisinimą teisės filosofijoje, kuri apima teisę glaudžiame sąryšyje su visa doroviška gyvenimo santvarka ir kiekvieną teisės ir teisės sąmonės sirgimą aiškina esant visos dorovės santvarkos ligą.

Vykdant teisę atskiruose santykiuose, nors teisėjas turi sąžiningai spręsti ginčą labiausiai atatinkamomis pozityviomis normomis, bet kiekviena pozityvi norma turi trūkumų pirmiausia del stokos įsakymų tais atsitikimais, kurie negalėjo būti numatyti, ją kuriant, ir kurie net analogija negali būti išspręsti: kada teisėjui tenka tokie klausimai spręsti, tai jis logiškai eina nuo atskiro prie bendro ir atskirą santykį riša dėsniais, kurie tvarko visą institutą, o jei to nepakanka, tai naudojasi pagrindais, kurie apima visą įstatymų leidybą. Pats įstatymų leidėjas yra įvedęs

---

[1]) Pas mus partijos savitarpio kovoje kartais neten ka teisės sąmonės

analogiją, kaip svarbią priemonę įstatymų normoms papildyti, išskyrus kai kuriuos dalykus. Įstatymas pritaikant jį analogija, esti praplečiamas už pirmiau turėtų galvoje atsitikimų ribų, kada dalykas eina del panašaus arba gimininingo atsitikimo ir kada ratio legis lygiu būdu tinka ir vienam ir antram atsitikimui. [1])

Tiktai be saiko siauras ir tvirtas teisės išreiškimas, kurį mes randame primityviose teisės sistemose ir kuris gana greit tampa priešingu dalykų esmei, draudė logiškai plėsti įstatymus.

Įstatymo praplėtimas analogija gyvena jo esmėje del to, kad įstatymas yra mintis, o mintis del savo prigimties yra dialektiška. Tačiau analogiškas praplėtimas randa sau protingas ribas tame, kas nėra jo pagrindas: savaimingoje normų prasmėje ir reikšmėje, tų normų, kurias jis liečia. Todel analogiškas įstatymo praplėtimas turi išnykti ten, kur jo pagalba prieinama to, kad reikia duoti esmėje nauja, kitokios rūšies norma. Tačiau ginčas, byla, turi būti išspręstas, nelaukiant naujos normos, ir tada teisėjas turi spręsti bendra įstatymų tvarka.

Visų logikų yra bendra nuomonė, kuri eina dar nuo Aristotelio, kad analogija savo esme skiriasi nuo indukcijos tuo, kad ji eina nuo atskiro ne prie bendro, bet prie atskiro, lygiai priklausomo; todel galima tvirtai nustatyti, kad bendra tiesa negali būti sukonstruota analogijos pagalba. Ir įstatymų leidėjas iš savo pusės liepia, kad būtų taikomi bendri dėsniai ten, kur analogija neveda prie tikslo.

Taikant bendrus dėsnius, įstatymų leidėjas reikalauja, kad būtų saugomas šitas santykis tarp atskirų teisės normų ir bendrų teisės dėsnių: tarp jų niekuomet negali būti disharmonijos ir priešingumo.

Apriori negalima yra, kad iš bendro pagrindinio dėsnio galėtų būti padarytos išvados, kurios nesutiktų su atskira norma.

---

[1]) Baudž. Proc. 12 str.: „visos teismo įstaigos turi spręsti bylas tikra esamųjų įstatymų prasme, o nepilnumo, neaiškumo ir prieštaravimo atvejais tarp įstatymų, kuriais teisiamasis veiksmas uždraustas bausmės grasa, turi remti sprendimą bendra įstatymų prasme.

Ten-pat 13 str.: „Draudžiama stabdyti bylos sprendimą, pasiteisinant įstatymų nepilnumu, neaiškumu ir prieštaravimu. Kaltieji nusižengimu šiai taisyklei įtraukiami teisman, kaip už neteisėtą valdžios nevykdymą.

Tokio pat turinio, kaip šie du Baudž. Proc. įst. straipsniai, yra ir Civ. Proc. įst. 9 ir 10 str. tuo skirtumu, kad Civ. Proc. įst. 10 str. baigiama taip: „įtraukiami teisman kaip už atsisakymą teisti“,

Šitas reikalavimas turi pagrindą prigimtyje teisės sistemos, kuri turi sudaryti vieną ir lygų vaizdą, vieną tikrą logišką organizmą.

Įvairių dalių, kurios sudaro sistemą, visiškas sutaikinimas turi būti išmėgintas ir patvirtintas kiekvienu momentu, kai atskiros normos esti tarp savęs ir su bendrais teisės principais lyginamos; tik tuo būdu teisininkas gali susekti giliausią sistemos prasmę ir išvengti klaidų, kurios lengvai gali susidaryti, kuomet svarstoma viena ar kita norma be sąryšio su kitomis normomis, arba bendrais dėsniais.

Teisininkas — tas ypatingai taikoma teisėjui — turi vadovauti visai sistemai ir lyg antrą kartą pergyventi ją, rasti jos dvasios vienybę, pradedant nuo seniau išreikštų teises sistemose dėsnių (normą kuriant) ligi smulkiausių nuostatų, tarytum jis pats būtų visa ko kūrėjas ir jam įstatymas būtų pasakęs: mes galime šita prasme pasiekti savo idealą, apie kurį ir Aristotelis buvo galvojęs, kada jis apibūdino teisėją, kaip gyvą teisingumą (dikaion empsychon), ir apie kurį mąstė ir Monteskjė, sakydamas: „Les juges de la nation ne sont que la bouche qui prononce les paroles de la loi" (tautos teisėjai yra burna, kuri skelbia teisės dėsnius). (Žiūr. L' esprit des lois c. XI ch. VI).

Anot Bruno, vienas ir tas pats yra laipsniavimas, kuriuo eina gamta, gamindama daiktus, ir kuriuo eina dvasia, pažindama daiktus; kaip viena, taip ir kita priemonių gausumu eina nuo vienybės prie vienybės. Tuo labiau tas pat turi būti teisės srityje del to, kad teisė turi būti ne tik pažinta, bet ir sukurta žmogaus dvasios. Mokslo mintis gali visai gerai pereiti tą kelią, eidama atgal (aiškindama teisės normą), kurį ji yra perėjusi, darydama savo kūrybos darbą (aktą). Atskiras ir specialus žinojimas (mokslas), pav., tam tikros sutarties, savo esme suponuoja (prileidžia esant) atatinkamą tolesnį žinojimą, būtent bendrą sutarčių mokslą; nors laiko atžvilgiu pirmasis ir anksčiau įvyksta, vis delto logiškai jis priklauso antrojo ir turi tą mintyje. Tad gerai suprastai juridiškai praktikai būtinai yra reikalinga tikrai moksliškai pažinti teisė, logiškai ir sistematingai ji konstruoti; tada ir esti išvedamos vadovaujamos idėjos ir pagrindiniai dėsniai, kurie sudaro sistemą. Tai buvo suprasta ir klasiškoje senovėje, tas aišku yra iš šių Cicerono žodžių: „non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a XII tabulis, ut superiores,

sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas" [1]).

Tačiau yra atvejų, kuriais šios nusistatymo taisyklės negelbsti ir teisėjui tenka imtis nutarimams normų iš to, kas yra vadinama „daiktų prigimtis" ir ką Romos teisė dažnai nurodydavo. Naujais laikais dauguma pozityvios teisės mokytojų tokiems atvejams rišti greta su įstatymų ir papročio teise nurodo teisės mokslą, kaip papildomą šaltinį. Tadgi teisės filosofija turi įsibriauti ir į institutų esmę.

Ypatingai baudžiamoji teisė rodo, kaip geresnieji filosofiški žmoniškumo nusistatymai, teisėjui tarpininkaujant, padarė įtaką pozityvinės teisės pakeitimui ir pašalino iš jos daug pirmiau buvusių žiaurumų. Kuomet naujoji baudžiamoji teisė suteikia teisėjui plačių ribų, skiriant bausmes, tai teisėjas sąmoningai ar nesąmoningai turi būti vedamas filosofiškų pažiūrų, kurias jis yra susidaręs apie bausmės tikslą, grasą, kaltininko pasitaisymą, nukentėjusio kerštą ir t. t.

Dar didesnę reikšmę turi teisės filosofija, pozityvią valstybinę teisę vykdant ir kuriant, kurioje svarbiausių nustatymų aiškinimas, pav. įvairių valdžių savitarpinio santykio, negali būti atskirtas nuo filosofiško valstybės santvarkos ir ypač jos valdžios supratimo.

Pagaliau, gražus kultūros istorijos lapas rodo gidomąją įtaką, kurią teisės filosofija yra padariusi žmoniškesnei praktikai tarptautinėje teisėje, kurioje yra autoritetingi tokių asmenų, kaip Hugo Grocius ir k. veikalai.

Tiesa, paskutinio didžiojo karo įvykiai prieštarauja šitam pasakymui, tačiau tie sporadiški reiškiniai nenaikina nuolatinio tarptautinės teisės plėtojimosi ir krypties teorijoje ir praktikoje.

§ 6.

Mokslus, kurie liečia dorovišką gyvenimo santvarką, suprantamą nustatyta forma, galima skirti į tris dalis: vieni iš jų dėsto gyvenimo ir veiksmo srities idėją ir idealą filosofiškame plėtojimesi, kiti dėsto istorijos sąvoką, treti, remdamiesi abstrak-

---

[1]) „Tad ne iš pretoriaus edikto, kaip dauguma dabar mano, ir ne iš XII lentelių įstatymų, kaip pirmiau buvo manyta, bet iš gilios filosofijos turi būti semiamas teisės mokslas".

čiu idealu ir istorijos duomenimis, nustato būsimąjį vidurinį idealą. Tad ir teisės mokslų yra tokios trys šakos:

a) teisės filosofija, kuri turi uždavinį iš žmogaus ir žmonių visuomenės esmės ir likimo išvesti teisės idėją ir išplėsti teisės idealą,

b) istoriška mokslų dalis, į kurią įeina: teisės ir valstybės istorija siaura prasme, statistika ir pozityvioji teisė, ir

c) politika visose teisės šakose.

Ilgą laiką filosofija ir istorija ėjo nesuderinamais keliais, bet XVIII amž. pabaigoje, kada filosofiškos mintys plačiai paplito visuomenėje, buvo prieita ir istorijos filosofijos sąvoka, buvo suprasta, kad filosofija turi nušviesti istorijos įvykius ir juose ieškoti įstatymų vienodumo; tame filosofijos uždavinyje glūdi ir filosofijos istorijai svarbus vaidmuo. Tadgi į pirmąją teisės mokslų sritį, vadinamą „teisės filosofija", įeina ir teisės filosofijos istorija.

§ 7.

Visa ir pilna teisės filosofijos reikšmė gali būti suprasta tik iš jos istorijos, kuri duoda įrodymų, jog tiek gamtos tvarka, tiek ir doroviškas pasaulis yra įstatymų (mokslo prasme) valdomas, kad jo įvykiai eina tam tikrais dėsniais. Klaidingas ir vieniškas tų dėsnių supratimas veda prie netikrų ir vieniškų visuomenės gyvenimo krypsnių, gilesnis gi ir pilnesnis jų pažinimas esti stipriu visuomenės pažangos akstinu. Istorija taip pat rodo, kad tik įvairių sistemų visuma, kaip ji supranta teisės dėsnį vidujiniame jo santykyje su dorovingo gyvenimo dėsniais, gali turėti gerą, galingą įtaką visuomenės gyvenimui. Taigi teisės filosofija siekia pažinti amžinus teisės pradus. Ji tik pamaži juos pasiekia. Teisės filosofijos istorija duoda mums žinių, kaip tasai pradų pažinimas plėtojosi. Filosofiškos sistemos eina viena po kitos, bet paskesnės ima iš pirmesnių tai, kas anose yra tikra. Tuo būdu ir seniausiais laikais nustatytieji tikri pradai, jų užuomazgos gyvena ligi mūsų laikų, tiktai laikams bėgant jie esti geriau nustatomi, giliau ir plačiau, t. y. tikriau išaiškinami.

II.

Teisės filosofijos istorijos epochos ir literatūra.

§ 8

Istoriją, taip pat ir mokslų istoriją europiečiai paprastai pradeda dėstyti nuo klasiškos senovės, būtent nuo Graikų. Tačiau reikia prisiminti, jog teisės filosofija tyrinėja teisės ir teisin-

gumo esmę. Gi žmogus, vistiek kur jis gyvena ir kurios tautos yra, pirmiausia yra žmogus, turįs tokius pat būtinus jo gyvybei reikalus: maitintis, apsirengti, apsisaugoti nuo šalčio, audros ir karščio. Kadangi būtinieji žmonių reikalai yra vienodi, tai ir jų tenkinimas turėtų būti maždaug vienodas, vadinasi, vienodi veiksmai ir vienodi kyla nesusipratimai del reikalų susidūrimo, o tiems nesusipratimams šalinti surandamos vienodos arba bent panašios priemonės, kurių sėkmingiausioji yra teisė. Taigi, teisės ir teisingumo esmės klausimas visur ir visada yra tas pats. Jis buvo visur ir bus visur, kur tik žmonės gyvena ir mąsto apie jį. Todel teisės filosofijai praeityje pažinti bandymus mes praplėsime ir kitoms tautoms, kurių kultūros darbo duomenys leidžia ar padeda ją pažinti. Bet mes nespręsime to įdomaus klausimo, ar tų tautų teisės filosofija turėjo įtakos graikų filosofijai, pažymėję, kad šitos pastarosios įtakos romėnų ir naujųjų laikų europiečių teisės filosofijai niekas neneigia. Mes taip pat neliesime čia įdomaus klausimo, kuri mūsų žemiau dėstomų teisiės teorijų yra senesnė del to, kad giliu kultūros senumu turi teisės pasigirti ne tik Kinų, bet ir Indostano ir kitų kraštų gyventojai. Mes pradėsime destymą nuo kinų teisės filosofijos ir geografiškai eisime į vakarus.

§ 9.

Kaip kiekviena istorija, taip ir teisės filosofijos istorija, kiek del objekto esmės, tiek ir del sėkmingesnio pažinimo, yra tikslinga suskirstyti į laikotarpius, į epochas. Tuo reikalu teisės filosofijos istoriją suskirstysime į šias epochas: a) rytai, b) klasiška senovė (graikai ir romėnai), c) viduramžiai, d) naujieji laikai.

Naujų laikų teisės filosofijos istoriją suskirstysime į šiuos periodus: a) teisės filosifija kovojanti del tikybos laisvės, b) teisės filosofija kovojanti del politiškos laisvės ir c) teisės filosofija kovojanti del ekonomiškos laisvės.

Be to, kiekvienos epochos suskirstymai pagal tautas ir sistemų skirtumą, bus žymūs pačiame dėstyme.

§ 10.

Mūsų dėstomo dalyko vadovėlių vokiečiai mažai turi, nors ir labai turtinga jų teisės mokslų literatūra. Jie dažniausiai teisės filosofijos istoriją jungia su savo teisės filosofijos, arba teisės enciklopedijos kursais, pav. H. Ahrens „Naturrecht, oder Philoso-

phie des Rechts und des Staates" I-Band, R. Stammler „Lehrbuch der Rechtsphilosophie", R. Mohl „Encyklopedie". Specialiai teisės filosofijos istorijos galiu nurodyti du vadovėlius: Fr. Stahl „Geschichte der Rechtsphilosophie" ir Fr. v. Raumer „Ueber die geschichtliche Entwicklung der Begriffe von Recht, Staat und Politik".

Prancūzų kalba taip pat maža yra veikalų, kuriuose būtų sistematingai išdėstyta teisės filosofijos istorija; galima nurodyti: Paul Janet „Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale" ir M. Tourtoulon „Les principes philosophiques de l'histoire du droit".

Daugiau veikalų galima rasti rusų kalba, būtent: Nevolin „Enciklopedija zakonoviedienija„ I-s T. (gana senas veikalas), B. Čičerin „Istorija političeskich učenij", arba „Političeskije mysliteli drevniago i novago vremeni" du tomai, Korkunovo „Istorija filosofiji prava" ir Šerševič „Istorija filosofiji prava" ir k.

Lenkų kalba — E. Jarr „Historija filozofji prawa".

Tūlas tų veikalų buvo kelis kartus įvairiais metais leistas, todel aš ir nerodau kurių metų ir kuri laida, nes nesvarbu kuri yra veikalo laida, — vistiek bus pakankamas vadovėlis. Kiti veikalai, kuriais buvo naudotąsi šioms paskaitoms, bus matomi iš paties teksto.

III.

A. I-ji Epocha. Rytai.

Kinų ir Indostano teisės filosofija.

§ 11.

Kinų visuomenė yra gausingiausioji visame pasaulyje. Bet europiečiai ilgus laikus beveik nieko nežinojo apie kiniečius, bent labai mažai žinių turėjo, o ir dabar turimos žinios nėra tokios turtingos, kokių galima laukti iš tokio didelio krašto ir taip senai kultūriškai gyvenančios didelės tautos. Istorijos žinios siekia kinų gyvenimą prieš 4000 metų Kr. n. Kodel europiečiai yra mažai susipažinę su kinais ir jų praeitimi? O štai kodel. Kiek žinome, kinai iš vienos pusės yra atskirti nuo kitų tautų aukščiausiais kalnais, iš kitos — jūromis; iš tos pusės, kur gamta nėra atskyrusi kinus nuo kitų tautų, jie patys atsitvėrė plačia ir ilga siena. Europiečių, palyginti, jau senai buvo mėginama įsi-

skverbti, įlysti į Kinų kraštą, bet ilgus laikus pastarieji jų neįsileisdavo.

Paskutiniu laiku, 60 metų laikotarpyje, Europos santykiai su Kinais vis plėtėsi ir plėtėsi. Tai ir pažinimas plėtėsi.

Taip ilgai gyvendama, kinų tauta sukūrė savo visuomenišką organizaciją ir toli pažengė, apskritai, savo minties ir specialiai juridiškos minties plėtojime.

Kinų valstybė amžiais buvo imperatorių valdoma. Kinų imperatorius — tai „Dangaus Sūnus". Jo padėtis valstybėje tokia pat kaip tėvo šeimoje. Šeima visada buvo kinų valstybės pagrindas; tai jos organizacija ir yra tvirta. Tėvas buvo jos galva ir visi jos nariai turėjo klausytis tėvo. Pats dangiškas imperatoriaus vardas rodo mums, kad kinų santvarka ir teisė buvo glaudžiai susijusios su tikyba. Tačiau kiek vėlesnių laikų filosofų teisiškos mintys yra jau išsivadavusios nuo tikybiškų pradų. Aš čia turiu galvoje VII amžiaus Kr. n. pabaigos ir VI amž. pradžios teisės filosofijos srities mintytojų Liao-tse ir Konfucijaus paliktus darbus, kurie turėjo didelės reikšmės visiems vėlesniems amžiams.

§ 12.

Liao-tse reiškia senas žmogus. Jis į praeitį žiūri kritiko akimis, randa joje tokių reiškinių: kuo daugiau yra kur įstatymų ir įsakymų, tuo daugiau ten yra vagių ir plėšikų. Kai išnyksta žmonėse meilė, tada yra vykdomas teisingumas; o kai trūksta teisingumo, tada veikia teisė. Teisė, anot Liao-tse, yra geros sąžinės stokos ženklas ir suirutės pradžia. Žmonija metė šalin Didžiąją mintį ir tada susidarė joje dora ir pareiga, išmintis ir pažinimas, bet kartu ir didelis melas. Todel šitas išminčius pataria užmiršti dorą, nevykdyti pareigų; tuokart tauta grįš prie giminystės ir meilės jausmo. Liao-tse neigia kiekvieną dėsnį, sukurtą išoriniu patyrimu del to, kad toks dėsnis turi išnykti, pasikeisti, kaip besikeičia, laikams bėgant, pasaulis ir jo pažinimas. Jis pripažįsta tik tai, kas sužinoma vidaus mintijimu, nes tai yra pastovu, o kas individualu — tai nepastovu ir yra klaidų šaltinis. Tas būna tikra, kas būna išvesta abstrakcijos keliu, grynu mąstymu. Tiktai vidaus dvasios darbu asmuo gali daryti įtakos visuomenės gyvenimui, bet ne išorinėmis priemonėmis, prie kurių, kaip matėme, jis priskiria ir teisę. Taigi Liao-tse neigė tradiciją, neigė teisę.

§ 13.

Visai priešingos minties buvo Konfucijus, kurio pažiūros paėmė viršų ir turėjo didelės įtakos gyvenimui. Konfucijus laikė savo dvasios kūrinius ne naujais kūriniais, bet komentarais seniems kūriniams. Jis savo mintijimų objektais ėmė gyvenimo reiškinius.

Senovės kunigaikščiai, anot jo, tie, kurie norėjo įgyvendinti žemėje Dangaus proto pradą, rūpinosi gerai valdyti savo valstybes, o kad galėtų gerai valdyti valstybę, jie stengėsi įgyvendinti šeimoje tvarką. Taigi anot Konfucijaus, nusižengimai šeimos tvarkai turi būti sunkiai baudžiami.

Imperatoriaus valdžia — neabsoliuti: nors jo iniciatyva duodami įstatymai ir jis yra neatsakomas, bet jis turi gerbti aukštųjų valdininkų nuomonę, stengtis turėti gerą vardą valdiniuose, kurių lūpomis kalba „Dangus", o ypač saugoti išmintingųjų prosenių nustatymus ir nekeisti jų. Valdžia, anot Konfucijaus, yra tai, kas yra teisinga ir teisėta.

Čia reikia pažymėti, jog, nors šitas valdžios apibūdinimas juridišku atžvilgiu yra netikęs, bet svarbu tai, kad jisai buvo teise pagrįstas. Valstybės galva, anot Konfucijaus, turįs: 1) gerbti išminčius, 2) mylėti tėvus, 3) gerbti aukštuosius valstybės valdininkus, 4) būti santaikoje su kitais valdininkais, 5) elgtis su tauta, kaip su sūnum, ir mylėti ją, kaip sūnų, 6) patraukti prie savęs išminčius ir menininkus, 7) palankiai priiminėti svetimašalius ir 8) būti gailestingu kunigaikščiams.

Valdiniai turi pasitikėti valdovu, tačiau jiems priklauso teisė pavaryti jį nuo sosto, jeigu jis išnaudoja valdinius ir veda valstybę į pražūtį. Jei maištas pasiseka, tai reiškia, kad jis buvo Dangaus palaimintas, sako Konfucijus.

Teisė Konfucijaus neskiriama nuo dorovės pareigos. Dorovingo pasielgimo dėsnis, kuris turi vadovauti žmonių veiksmams, yra pagrindas tų veiksmų atatinkamumo žmogaus proto prigimčiai. Kadangi tas dėsnis yra paremtas prigimtimi, tai jis yra absoliutus ir nuo jo niekuomet negalima nukrypti. Protingas žmogus yra ir doras: jis visada elgiasi taip kaip tas tinka jo padėties pareigoms, nereikalauja nieko, kas jam svetima, vis tiek ar jis turtingas ir aukštos garbės asmuo, ar neturtėlis ir žemos padėties asmuo, – jis visada elgiasi taip, kaip tas tinka jo padėčiai. Norint pasiekti doros idealą, reikia vykdyti šios penkios

dorybės: 1) žmoniškumo, t. y. atatinkamo elgimosi su giminėmis, šeimynos nariais, tarnais ir draugais, 2) teisėtumo ir teisingumo, 3) mandagumo (gerų įpročių), 4) protingo gyvenimo ir 5) tikrumo ir padorumo.

Kaip matome, po žmoniškumo eina teisingumas, kuriuo Konfucijus supranta atsimokėjimą už gerą geru, už piktą — teise.

Aaukštesnis asmuo visuomenėje turi iš teisingumo ir teisėtumo daryti pagrindą savo veiksmams; labiausia tai yra privalu visuomenės vadams, kurie rodo tautai pavyzdį.

Teisė priklauso ne tik doros, bet ir įpročių gerbimo, išauklėjimo, kuris yra doros ir teisės saugojimo sąlyga. Teisė imtasi rašyti tuomet, kai pradėta ji užmiršti, kai dorybės, virtusios įpročiu, pradėjo svyruoti. Bausmės neduoda Konfucijui vilties, kad žmonės daugiau nenusižengs, bet dorybių išauklėjimas duoda jam tą viltį.

Kaip matome, Konfucijaus moksle yra tokių gilių minčių, kurios ir dabar tam tikru atžvilgiu reiškia visuomenės santvarkos idealą: negreit žmonija susilauks tokio išsitobulinimo ir išauklėjimo laipsnio, kad joje išnyktų kriminaliniai nusikaltimai. (Konfucijus mirė 478 m. Kr. n., 73 m. amžiaus, gimė 551 m. Kr. n.).

§ 14.

Kiek vėliau Konfucijaus mokslą panaujino Meng-tse, gyvenęs 372—289 m. Kr. n. Jis ne tik panaujino, bet ir papildė: žmoniškumo atžvilgiu Meng-tse žymiai nuėjo priekin: jis gina dirbančias minias ir kovoja prieš valdančiųjų tironiškumą. Žmonių, sako Meng-tse, yra dvi vienodai naudingos klasės:. dirbantieji protu ir dirbantieji rankomis. Tie, kurie dirba protu, valdo visuomenę, o tie, kurie dirba rankomis, esti valdomi; bet šitie pastarieji maitina, o tie, kurie valdo, yra maitinami.

Todel tie maitintojai turį būti gerbiami. Anot Meng-tse, toks žmonių susiskirstymas pagal verslus yra visuotinoji teisė.

Kaip matoma, Meng-tse pažiūros siekia mūsų laikų naujų idėjų del klasių priešingumo pašalinimo, arba bent sumažinimo, idėjų, kurios dar laukia įkūnijimo.

§ 15.

Indostanas. Geografiškai eidami iš rytų į vakarus, iš kinų žemės pateksime į Indostaną. Tai yra šalis, kur ir dabar yra žmonių, kurių kalba yra artima mūsų kalbai. Tatgi, negalime

praeiti pro tą šalį, neapsistoję kiek ties jos anų laikų teisės mintimi. Indostano, kaip ir kinų istorija siekia kokių 4000 m. Kr. n. Nenuostabu, kad šitos šalies senų laikų juridiška mintis buvo pasiekusi aukšto išsiplėtojimo laipsnio. Indostano kodeksas yra vadinamas vieno asmens Manu kodekso vardu, tačiau jis yra daugelio braminų kartų darbo vaisius. Tas kūrinys užbaigtas buvo VI amžiuje Kr. n. Jis, kaip ir Senasis Testamentas, liečia įvairiausias žmogaus dvasios problemas: kosmogoniją, dorą, įpročius, teisę, sveikatą, techniką, ir k. ir visa tai nušviečia tikybos dėsniais. Šito kodekso iš 12 skyrių tiktai trys — VII, VIII ir IX, labiausia VIII-sis, yra teisės turinio. Iš Manu kodekso teisės srityje gauname šių duomenų.

Visuomenė yra suskirstyta į luomus, kurie Indijoje dabar vadinami kastomis. Tasai suskirstymas yra duotas iš Dangaus, yra viršgamtiškas ir todel negali būti keičiamas; jis nekeičiamas ir po mirties. Kiekviena kasta turi savąją, jai Dievo skirtą, padėtį visuomenėje, savuosius verslus ir pareigas. Priešakyje stovį b r a m i n a i, kunigų kasta, kurios uždavinys yra tiekti Dievui aukų ir užsiimti mokslu. Braminai turi savo rankose dideliausią įtaką valdžiai, kuri delto yra teokratiška. Braminams buvo patariama bijotis pagarbų, kaip nuodų, ir siekti nusižeminimo, kaip nektaro, bet šitų taisyklių praktikoje nesilaikydavo, nes braminai turėjo dideles teises ir privilegijas. Visų pirma pats bramino gimimas yra teisės įsikūnijimas; visa, kas yra pasaulyje, tai bramino nuosavybė, todel visi kiti žmonės gyvena iš jo dosnumo. Braminas, kaip mokytasis, taip ir nemokytasis, yra galingas dievaitis, viso, kas sutverta, viešpats.

Braminams, paaukavusiems visą savo gyvenimą maldai ir mokslui, reikėjo kitų pagalbos savo gyvybei ir padėčiai apsaugoti. Tą pagalbą jie randa kitoje kastoje, vad. k š a t r i j a. Del tų dviejų kastų santykiavimo Manu kodekse taip yra pasakyta: „kšatrai negali gerai gyventi be braminų, braminai negali gerai gyventi be kšatrų; jeigu jie yra stipriai susijungę, tai turi laimingą gyvenimą šiame pasaulyje ir būsimame".

Tačiau jų bendradarbiavimas pagrįstas nelygybės dėsniais; tą rodo kad ir šis dėsnis: „šimto metų amžiaus kšatras ir dešimties metų amžiaus braminas esti tarp savęs sūnaus ir tėvo santykyje, bet tėvu yra braminas".

Trečia kasta — v a i š i j a, kurios uždavinys yra verstis prekyba ir žemdirbyste.

Pagaliau, ketvirtą kastą — sudrą — Viešpats paskyrė nuolankiai tarnauti pirmoms trims kastoms. Sudra, ir savo viešpaties paleistas, pasilikdavo vergu del to, kad vergavimas — tai įgimtoji jo padėtis.

Iš to mums aišku, kad sudrų kasta negalėjo turėti vilties pagerinti savo vargingą buitį.

Moteries padėtis Indostano visuomenėje buvo žema; ji visą savo gyvenimą turėjo būti kieno nors globoje: tėvo, vyro, pagaliau sūnaus.

Žmona buvo vyro valdinė visais atžvilgiais: vyras, kad ir blogiausias, turėjo būti žmonos gerbiamas, kaip Dievas, — vadinasi, jis turėjo teisę bausti žmoną.

Čia reikia pažymėti, kad kaip kitur, taip ir Indijoje, žmonų santykiai su vyrais tikrybėje būdavo ir geri, ir žmonos dažnai turėdavo didelės įtakos gyvenimo įvykiams.

Manu kodekso numatytoji valstybės santvarka yra monarchija. Apie monarchą ten kalbama, kaip apie Viešpačių Dievų iš jų dalelių sutvertąjį asmenį visam pasauliui globoti. Jis savo šviesybe stovi aukščiau už visus asmenis; net karalius - kūdikis yra dievaitis žmogaus asmenyje. Bet tikrybėje Indijos monarchas visiškai priklausydavo braminų: jis turėdavo kasdien reikšti jiems pagarbos ženklus ir net pranešti visų savo darbų reikalus ir bendrai su jais spręsti. Braminų nuosavybė visada buvo neliečiama, o mirusio bevaikio monarcho nuosavybė tekdavo braminams.

Tokia monarcho priklausomybė nuo braminų buvo tvirtai užtikrinta, sankcionuota: monarchui, kuris pasipriešintų braminams, buvo grasinama, kad jis bus sunaikintas kartu su savo kariuomene.

Manu kodekse teisė buvo taip glaudžiai sisijusi su tikybos dogmomis, kad jų negalima atskirti. Teisės normos tame kodekse turėjo tikybišką sankciją, būtent: už nusikaltimus toms normoms buvo grasinama viršgamtiškomis pasekmėmis kaip šiame, taip ir būsimame po mirties gyvenime. Nusikaltėlis, kuris atperka savo kaltę šiame gyvenime, patenka į būsimą gyvenimą toks pat grynas, kaip ir dorovingas asmuo. „Žmonės, padarę nusikalstamus darbus ir monarcho nubausti už juos, eina į dangų, nes būna toki pat gryni, kaip tie, kurie yra padarę darbus, vertus apdovanojimo“, pasakyta tame kodekse. Labiausia išplėsta tame kodekse kriminalinė teisė, kaip kastų santykiavimo padarinys. Manu

kodeksas bausmę vadina „visų sutvėrimų apgynėju“, tuo rodydamas, jog bausmės baimė yra garantija, kad kiekviena pareiga bus vykdoma. Visos kastos dorovės atžvilgiu sunyktų, visos pertvaros sugriūtų, visi žmonės suklystų, jei bausmė nevykdytų savo uždavinio. Kaip to padarinys, buvo skiriama didžiausia bausmė tam, kas nusikalsdavo pasisavinimu didesnės padėties, nekaip jis buvo.

Manu kodekse yra ir aukštesnio laipsnio kultūros pažymių, pav., jame prašalintas kraujo kerštas, kuris paprastai viešpatauja žemos kultūros tautų bausmėse; jame randame būtino apsigynimo ir būtinos padėties sąvokų.

Kastų sistemos neteisingumas ir žiauri vienų žmonių priespauda iš kitų, braminų, pusės negalėjo visada būti ramiai kenčiama, turėjo sukelti prispaustųjų reakciją. Šitas pasipriešinimas pasireiškė Budos moksle, kuris buvo skelbiamas prieš 500 metų Kr. n. (Budos gimimo laikas nėra tikrai žinomas; spėjama, kad jis gimė tarp 543 ir 485 m. Kr. n. Jis mirė sukakęs 80 metų amžiaus).

§ 16.

Budos mokslo buvo skelbiami du visuomenės filosofijos dėsniai: a) buvo tvirtinama, kad visi žmonės yra lygūs ir b) buvo reikalaujamas neribotai geras apsiėjimas su visais gyvais padarais. Teisės srity šie dėsniai vedė prie: 1) kastų panaikinimo, 2) moters sulyginimo su vyru ir 3) bausmių griežtumo sumažinimo, siūlant siekti asmens tobulybės ne bausmių grasinimais, bet dorovingu asmens auklėjimu, nusikaltusio pataisos siekti tuo būdu, kad jis gailėtųsi įvykdęs nusikaltimą. Tokių ideališkų minčių randame Budos moksle. Tačiau kaip pagrindiniai krikščionybės dėsniai dar ir dabar nėra įgyvendinti visuomenėje, taip ir aukštas Budos mokslas nebuvo ir negalėjo būti įgyvendintas. Kad toks mokslas galėtų būti visiškai įgyvendintas, reikia daug laiko, reikia, kad žmonės būtų kitaip išauklėti.

IV.

Babilionijos ir Aigipto teisės filosofija.

§ 17.

Babilionija. Toliau eidami iš rytų į vakarus, mes atvyksime į Babilioniją, kurios praeitį istorija siekia apie 3000 metų Kr. neg. Šitos šalies gyvenimo žydėjimas buvo tadą, kai vieš-

patavo monarchas Hammurabi (apie 2300 metų Kr. n.), kuris sujungė ir sutvarkė valstybę ir kuriam viešpataujant valstybėje buvo tokia gera politiška dvasiška ir medžiagiška būitis, kokios nei prieš jį, nei po jo nebūta. „Išnaikinau priešus ir aukštai, ir žemai (t. y. žiemiuose ir pietuose), užbaigiau karus, pakėliau gerovę, įtaisiau žmonėms ramią gyvenimo vietą", sako tas valdovas įvade savo kodekso, pastoviausio paminklo, kokį jis paliko. Hammurabio kodeksas yra, gal, seniausias iš visų kodeksų, kuriuos žmonija žino. Jis buvo palyginti nesenai atrastas, tik 1902 metais, prancūzų mokslininko, domininkono prof. Šeilio, Suzos miesto iškasenose, iškaltas ant akmens. Prof. Šelis išleido jį, pirmiausia išvertęs į prancūzų kalbą. Hammurabio, kaip ir Justinijono, kodeksas yra santrauka, kompiliacija buvusių preš jį įstatymų, kurie buvo sukurti per ilgus amžius.

Babilionijos visuomenė (semitų giminės) buvo suskirstyta į tris klases: laisvųjų, vergų ir užimančių vidurinę tarp tų dviejų padėtį. Laisvieji buvo aukščiausioji klasė; jai priklausė pirmi užkariautojai ir žymesnieji vietos gyventojai. Jie skyrėsi tarp savęs pagal verslą: buvo žemdirbiai, pirkliai, bankininkai, gydytojai, amatininkai. Vergai Babilionijoj galėjo turėti savo turtą, tačiau ir jie patys buvo sutarčių objektais; savo šeimininkams vergai turėjo būti nuolankūs, kitaip jiems gresė didelė bausmė. Pusiau laisvieji nieko nepriklausė, kaip objektas, bet vis delto jie buvo žemesni už laisvuosius, pav., jie neturėjo teisės keršyti laisviems už įžeidimą, o turėjo tik teisę reikalauti, kad nusikaltęs atsipirktų už įžeidimą.

Šeimynos gyvenime Babilionijoje buvo vyro valdžia ir pirmenybė, o žmona buvo jo lyg valdinė ir teisių neturėjo; pav., tik žmonos neištikimybė buvo baudžiama. Netekėjusios moterys turėjo didelę laisvę ir lygiai, kaip vaidilutės, turėjo visuomenėje žymią reikšmę.

Svetimšaliai turėjo tokias pat teises turtui valdyti, kaip ir vietos piliečiai, kas liudija, kad Babilionija turėjo ir tarptautinių santykių. Babilionijos valstybė buvo monarchija. Monarchas turėjo ir dvasišką ir pasaulišką valdžią, kuri buvo jo gauta iš dangaus, o del jo paties buvo manoma, kad jis yra dieviškas asmuo. Tačiau Babilionijos monarchas buvo neabsoliutus, jis valdė ne savo nuožiūra, bet jam buvo skirtos pareigos: jis buvo dievų skirtas teisingumui nustatyti, kraštui šviesti, kaip saulė, piktam ir apgavikui naikinti, stipriam neleisti skriausti silpnes-

niojo, būti žmonių ganytoju, tikru tėvu. Tai yra idealai, Hammurabio nustatytieji monarchui, kurie ir jam kelią rodė: „nesitolinau nuo žmonių, kuriuos man Belas padovanojo“, sako jis. Teisė Babilionijoje buvo gana išsiplėtojusi dar prieš Hammurabį: buvo gana daug teisės institutų ir pati teisės terminologija buvo gana tobula; ji užsiliko net ir persams užkariavus Babilioniją.

§ 18.

Hammurabio kodeksas turi 282 straipsnius. Čia mes iš jo susipažinsime su Babilionijos teise, pasitenkindami svarbesniais dalykais.

Teisės normos Babilionijoj buvo skelbiamos monarcho vardu ir todel jos buvo visiems priverstinos, kodekse nurodytas toks jų tikslas: kad galingas neskriaustų silpnojo, kad būtų tvirtas pagrindas teisingumui vykdyti, ginčams spręsti.

Didžiausias ir garbingiausias monarcho darbas yra įstatymų leidimas; už tai jam žadama amžinoji laimė. Norėdamas apsaugoti teisės santvarką nuo pripuolamų eksperimentų (bandymų), Hammurabi įsako savo įpėdiniams visada ir amžinai vykdyti įstatymus, nes jie nurodo kaip reikia valdyti ir ginčus spręsti. Tiems, kurie vadovausis tais įstatymais, lemiama pasisekimas, o tiems, kurie peržengs jo duotus įstatymus, iš kalno skiriamas prakeikimas, kurio padariniai bus labai baisūs — sostas bus sunaikintas ir šalyje kils suirutė.

Duotoji teisė negali būti peržengiama dar ir del to, kad ji priklauso ir gyventojams, kad ji yra nekeičiama tvarka, kur kiekvienas nuskriaustasis ras savo teisę; nekeičiama teisė dar ir del to, kad ji yra monarcho duotasis teisingumas, — monarcho, kuris pats buvo teisingas.

Hammurabio teisė yra beveik visai laisva nuo tikybiško elemento ir ji įstatymų saugumui užtikrinti tiekia grynai pasauliškų teisės priemonių. Pav., suprasdamas, kad paties suinteresuotojo jėgomis daromas teisės apgynimas esti netikslus ir veda prie netvarkos, šito kodekso kūrėjas liepia piliečiams teismo keliu ieškoti savo pretenzijų patenkinimo, o kreditoriui, kuris sauvališkai išieškotų savo pretenzijos patenkinimo, liepia ne tik grąžinti tai, ką yra gavęs, bet ir visai atsisakyti nuo savo pretenzijos.

Šiuo kodeksu buvo organizuoti teismai, kurie galėjo apsaugoti teisės šventumą ir priverstinumą. Teisėjai buvo dvejopi: vieni — tikrieji, kurie skelbė taisingumą dievybės vardu; tai daž-

niausiai buvo kunigai. Jie buvo labai gerbiami. Greta ir kartu su tikrais teisėjais veikė baltaplaukiai, t. y. seniai, kurie savo protu, prityrimu, taip pat ir teisingumo jausmu padėdavo pirmiesiems teisti.

Kaip visos semitų rasės tautos, pav., izraelio tauta, kaip visas senasis pasaulis, taip ir babilioniečiai turėjo pagrindinį teisės dėsnį, dabar mokslo vadinamą „taliono" dėsnį. Tas terminas kilęs iš lotynų kalbos, iš romėnų teisės „talio esto" ir reiškia keršto teisę, atsimokėjimą tuo pačiu: „akis už akį, dantis už dantį, ranka už ranką, kaulas už kaulą". Tai yra paprastas, net ir mažai išlavintam žmogaus protui lengvai suprantamas teisės dėsnis.

Patieksiu dar keletą žinių Hammurabio kodekso turiniui charakterizuoti. Kodekse yra liekanų, nurodančių buvus kolektyvią žemės nuosavybę, kai gyventojai buvo klajokliais. Apsigyvenęs vietoje chaldietis prisisavindavo sau žemės sklypą: žemdirbis jį įdirbdavo, kad gautų grūdų maitinimuisi, vynininkas sodindavo vynmedžių, kurie jam duodavo vaisių. Tie sklypai buvo monarcho duodami paupiuose ir kanalų pakraščiuose.

Didelė žemdirbystės reikšmė yra plačiai pabrėžta kodekse. Privatūs savininkai buvo Dievo globoje, o ežios buvo laikomos didžiausioje pagarboje (palyg. romėnų teisę). Kodeksas normavo ir nuomos santykius; pav., yra tokia norma; jei derlius sunaikintas vandeniu, arba vandens nepriteklium, tai skolininkas neturi mokėti tų metų %, o tik turi atnaujinti sutartį.

Naminių gyvulių vagystė kodekse baudžiama mirtimi, jei kaltasis negali atlyginti nukentėjusio nuostolių dusyk arba tris syk tiek.

Irrigacija — laukų laistymas — sureguliuotas iki smulkmenų; tuose kraštuose lietus būna labai retai ir laukų laistymas turi didžiausios reikšmės. Babilionijos ir kitų panašių kraštų valdovai girdavosi iškasę kanalus. Kodekse randame žinių, kad Babilionijoj būta vandens elevatorių.

Seniau buvusi poligamija Hammurabio laikais jau buvo pakeista monogamija, tiktai papildoma konkubinatu. Įstatymų leidyboje yra svarbus uždavinys rūpintis, kad šeimos būtų gausingos: vaikų turinti moteris arba konkubina gaudavo privilegijų: Konkubina — tai II-sios eilės žmona: jeigu vyras prigyveno vaikų su žmonos verge, tai jis neturi teisės imti sau konkubiną. Našlė užimdavo tėvo vietą santykiuose su vaikais.

Prostitucija buvo reglamentuota kodekse. Babilionijoj būta ir pasiaukavusių kurtizanių.

Susipažinę su šiuo kodeksu, galime pasakyti: žmogaus protas visais įvairiais laikais naudojosi tomis pat koncepcijomis, — tiek daug randame artimų mums dėsnių.

Babilioniečiai, kaip jau buvo pasakyta, buvo semitų tauta, vadinasi artima izraelitams giminė. Tad nuo jos mums rodos reikėtų eiti prie izraelio, bet pastarojo teisės filosofijos mes neliesime del to, kad ji yra glaudžiai susijusi su tikybiškais mūsų nusistatymais. Pasakysiu tik, kad Hammurabio kodeksas rodo, jog Babilionijos teisė turėjo įtakos žydų įstatymų leidybai.[1]) Praeidami pro šalis, kur buvo žydų gyventa, prieiname Aigiptą,

§ 19.

Aigiptas. Aigipto istorija siekia seniausių laikų, palyginti su kitų kraštų istorijomis; ji siekia daugiau kaip 4000 m. Kr. n. Iš graikų istorijos mes žinome, kad tokie jų mintytojai, kaip Talesas, Solonas, Pitagoras, Platonas keliavo į Aigiptą išminties ieškoti. Iš to mums turi būti aiški Aigipto civilizacijos reikšmė Europos civilizacijai. Deja, Aigipto kultūros liekanose nėra užsilikusio jokio sistematingo kodekso, arba teisės traktato; yra tik atskirų sentencijų, dėsnių, nusakymų. Tai ir teisės filosofija tenka tyrinėti iš pastarųjų.

Aigipto visuomenė buvo susiskirsčiusi į luomus, kurie buvo netaip ryškiai atskirti vienas nuo kito, kaip Indijos kastos. Aukščiausiąją visuomenėje padėtį turėjo kunigai, kuriems priklausė dideli turtai, taip pat ir žinijos paslaptys. Visuomenės pagrindas buvo šeimyna, kurios galva ir valdytojas buvo tėvas. Tačiau moteris Aigipte turėjo daug teisės: ji galėjo dalyvauti ir veikti ekonomiškoje apyvartoje. Vyriausioji žmona buvo šeimyninkė ir vyro padėjėja.

Dorovė buvo pagrįsta naudos dėsniu; buvo reikalaujama dorai elgtis, kad būtų galima įtikti karaliui, valdininkams, apskritai vyresniems, kad būtų galima gauti iš jų dovanų, kad būtų galima pelnyti visuomenės pagyrimą. Daryti tai, kas patinka

---

[1]) 1912 metais, kai mokslininkas Deličas Berlyne padarė pranešimą tema „žydų įstatymų leidyba skolinosi įstatymų iš Babilionijos", tai kaizeris Vilhelmas II parašė mokslų akademijos prezidentui laišką, pareikšdamas jame, kad tokios paskaitos įžeidžia Šventąjį Raštą.

dievams, karaliui ir žmonėms ir tuo būdu gauti sau atlyginimą, tai yra kiekvienos aigiptiečio doroviškos pareigos pagrindas.

Aigipto vatstybės santvarka buvo patriarchiška — despotiška. Monarchas — tai gerasis dievas, tai dievo sūnus. Faraonas savo asmenyje turėjo ir pilietišką ir dvasišką vyriausiojo kunigo valdžią. Čia buvo tikras vėlesniais laikais formuluoto cezario — papizmo įkūnėjimas. Tačiau faraono valdžia buvo kunigų luomo įtakos aprėžta. Faraonui priklausė teismo valdžia, kurią jis vykdė arba pats, keliaudamas po Nilo lygumą, arba per savo valdininkus. Teritorijos atžvilgiu faraonas buvo visos valstybės teritorijos savininkas, bet praktikoje Aigipte buvo ir individualios (tiek nekilnojamo, tiek ir kilnojamo turto) nuosavybės teisė. Aigipte buvo ir verguvė, kaip ir visur anais laikais; bet Aigipte verguvės forma buvo lengvesnė, nekaip pav. Romos: Aigipte tikribėje ji buvo valdinybė, ne verguvė; vergai turėjo savo šeimas ir tam tikros nuosavybės.

Vergo valdovas negalėjo reikalauti iš jo per daug darbo, marinti jį badu, kankinti; šitų taisyklių sankcija buvo tokia, kad vergas turėjo teisės skųsti savo šeimyninką, kad žiauriai su juo elgiasi ir reikalauti paleisti iš jo valdžios.

Aigipto teisė buvo kuriama ir saugojoma šventyklose, o vykdoma kunigų teismuose; taigi ji buvo susijusi su tikyba. Sutartis buvo daroma priesaika, kuri buvo ir įrodomoji priemonė. Sprendimas buvo daromas dievų vardu. Pasižadėjimo idėja buvo susijusi su meilės idėja: uždraudžiant per daug naudotis savo jėga, padėtim visuomenėje, turto savininkui buvo įsakyta padėti bendradarbiui taip, kaip ir šeimos nariams, neužmiršti neturtėlių, nelaimingųjų, našlių ir našlaičių.

VIII amžiuje Kr. n. faraonas Bokcharis reformavo Aigipto teisę, padarė ją labiau pasaulišką, mažiau tikybos priklausomą: jis visų pirmiausia panaikino priesaiką, kaip pasižadėjimo pagrindą. Faraono Bokchario buvo dar tas nuopelnas, kad jis paskelbė teisės įstatymus visų žiniai, o ligi jo teisė buvo kunigų laikoma paslaptyje. Šitas Bokchario įstatymų paskelbimo darbas buvo labai didelės reikšmės, tokios pat, kurios turėjo vėliau Romoje Flavijaus padarytas įstatymų paskelbimas plebėjams. Po to atsirado pasauliniai asmenys — teisės žinovai, išsilavino pasaulinė teisės kalba, kuri tapo suprantama plačiai visuomenei. Iš Bokchario reformos aišku, jog civilinė Aigipto teisė buvo išsiplėtojusi jau VIII amž Kr. n. Žemdirbystė buvo svarbiausias pra-

gyvenimo šaltinis, todel ir žemės nuosavybės teisė čia buvo aiškiai nustatyta, buvo sutvarkytas tos teisės perleidimo registravimas. Be to, buvo padarytas žemės matavimas.

Skolininkui buvo duoti palengvinimai, pav., buvo uždrausta suimti skolininką už skolą, imti didesnius nuošimčius, nekaip nustatyta. Baudžiamoji teisė turėjo žiaurų bausmių sistemą, tos bausmės atatiko žmonių kultūros laipsnį; dažniausiai buvo skiriama mirties bausmė, dargi sujungta su kankinimais; taip pat veikė taliono dėsnis; kas užmuša, tas irgi turi būti užmuštas, taip pat ir tas, kuris liepia užmušti.

§ 20.

Šalyse, kurių teisės mintį mes aukščiau apibūdinome, teisė buvo kuriama ir jos klausimai buvo svarstomi tiktai praktišku tikslu: valdyti šalį, padaryti joje tvarką. Tiems tikslams pasiekti buvo sudaryti rinkiniai: tikybos, dorovės, papročių ir teisės įsakymų ir dėsnių.

Betgi ten tie klausimai nebuvo nagrinėjami, norint juos ištirti, pačius dalykus pažinti. Taigi, ten nebuvo mokslo tikra jo prasme.

Galima tikrai tvirtinti, jog minėtų kraštų civilizacijų žmonėms teko svarstyti teisės klausimai, teko filosofuoti; nesvarsčius negalima buvo sukurti pačių normų ir jų rinkinių. Bet mokslo, kaipo tokio, liekanų neturime: galutinos tiesos ieškojimo ir tam tikslui pasiaukavusių žmonių darbo ten neužtinkame.

Mokslo del paties mokslo tyrinėjimų, metodų, tiesai surasti tyrinėjimų ir tobulinimų mes pirmiausia, istoriška prasme, randame graikuose, kurie pirmi sukūrė ir patį filosofijos vardą [1]) ir jos objektą.

Europos teisės išsiplėtojimui pažinti ir suprasti Babilionijos ir Aigipto teisė turi ypatingos reikšmės. Ir viena ir kita teisė plėtojosi kaip matėme vienodu būdu: seniau buvo sakralinė teisė, o laikams bėgant pamaži atsipalaidavo nuo sakralinio, tikybiško elemento ir tapo pasauliško turinio teise. Be to, ir viena ir kita, ypač Aigipto teisė turėjo įtakos graikų ir Romos teisės susidarymui: Solonas savo įstatymų leidyboje sekė Bokcharį, gi Romos

[1]) Filosofija reiškia *išminties meilė*. Filosofijos apibūdinimo klausimu žiūr. Iz. Tamošaičio str. „Logoso“ Nr. 1—2 „Filosofija, jos apibrėžimas ir padalinimas“.

decemviri, kurie sukūrė XII-os lentelių teisę, naudojosi tam reikalui graikų teise, taigi ir Aigipto teise; pagaliau, šitoji turėjo įtakos pretorių ir imperatorių teisės dėsniams, kurie buvo įterpti į jus gentium, — taigi ir į Justinijono kodeksą.

B. II-ji epocha.

Klasiška senovė.

V. Graikai.

§ 21.

Tauta, kurią mes vadiname graikais, vadino save ellinais, o graikų vardą jiems davė romėnai. Jie buvo atsikraustę salomis iš Azijos į Europą. Žinoma, emigravo neturtingoji, bet energingiausioji gyventojų dalis. Europos pusiasalyje, kur jie apsigyveno, jie buvo radę vietos gyventojus, pelazgus, žemos kultūros žmones.

Krašto, kuriame graikai apsigyveno, ypatybės lėmė jo gyventojams aiškaus šviesaus proto lavinimąsi, lakios ir gilios minties plėtojimąsi.

To krašto topografija labai įvairi: lygumos išraižytos kalnais, neperaukštais, kuriuos galima buvo pereiti. Žemės plotas išvingiuotas jūros įlankomis taip, kad kranto linija labai ilga, jūra visoms krašto vietoms nepertolima. Klimatas šiltas, bet nepérkarštas, pakankamai drėgnas. Dangus skaistus, malonus. Žmogaus darbas čia žemės gausiai atlyginamas taip, kad žmogui lieka laiko ir proto darbui ir kūnui lavinti, ir pasilinksminti, ir pasigėrėti gamta.

Gamtos įvairumas ir gražumas, dangaus skaistumas, nuolatinis susiėjimas su jūra ragino graiko protą laisvai mintyti, jo fantaziją naujus vaizdus kurti, naujus įspūdžius pergyventi, naujas idėjas tverti.

Graikų būde mes randame tikrų gabumų filosofuoti. Jų protą traukė prie savęs ideališkas pasaulis, jų dailės fantazija buvo didi.

Graikuose nebuvo atskiro kunigų luomo, kuris laikytų savo tarpe paslėptas žinias. Graiko filosofo tipas — tai pasauliškas žmogus kartu tyrinėtojas ir mokytojas, savo šalininkų apsuptas; kartais jis būna ir politikas, partijų patarėjas. Tokių vyrų, eilėmis veikusių Graikijoje, filosofiška mintis plačiai ir ilgai švietė

kraštui, tapdama jo viso įgijimu. Žemiau nupasakojamas padavimas gerai vaizduoja graiko mintytojo tipą, būtent: Krezas, išrodęs Solonui visus savo nesuskaitomus turtus, paklausė jo: ar teko jam matyti pasaulyje žmonių, laimingesnių už jį, Krezą? Solonas atsakė, kad laimingiausių žmonių pasaulyje nebūna; bet kiek tasai išreiškimas gali būti taikomas žmogui, tai jis gali nurodyti vieną tokį atėnietį vardu Tellosą, kuris visą amžių dirbo ir dirbo sau, bet ne despotui; jis nei turtingas, nei beturtis, jis turi tiek, kiek jam reikia, jis turi vaikų ir anūkų, kurie jį pergyvens; kovoje ne už Eladą, bet už savo gimtąją pilį jis žuvo su ginklu rankose ir jo krašto piliečiai pagerbė jį.

Šitas atsakymas vaizdžiai piešia mums jo autorių. Bet dar tikresniam Solono, kaip tipingo graiko filosofo, apibūdinimui priminsiu, jog Herodotas, pasakodamas apie jį, nurodo, jog jis buvo aplankęs didesnę žemės dalį, norėdamas išmokti filosofuoti, svarstyti daiktus, jog jis buvo liaudies draugas ir globėjas ir siekė savo įstatymų leidyba sumažinti nepaprastą turtingųjų gobšumą. „Mano širdis, — sako jis, — liepia sakyti, atėnieti, kad įstatymų ydos yra nesuskaitytų nelaimių priežastis; priešingai, geri įstatymai yra tvarkos ir teisybės žymė. Jie uždeda apinasrius engėjams, sulygina nelygybes, padaro galą išdidumui ir nesutikimams“.

Graikų filosofijai žydėti, plėtotis padėjo visuomenės gyvenimo ypatingos sąlygos. Graikija del savo topografiškų ypatybių, o gal ir del savo tautos savybių, buvo pasidalinusi į mažas valstybėles — pilis, kuriose pilietis jautėsi visiškai laisvas ir turįs ypatingai savo reikalais rūpintis.

Kiek plačiai ir giliai buvo išsiplėtojusi filosofiška mintis graikų visuomenėje teisės srity, mums rodo ir tai, kad teisės painiausios problemos buvo tapusios dailiosios literatūros veikalų objektais. Prisiminkime Aischylo „Prikaltą prometėjų“, nors trumpai atpasakokime geriausias Sofoklo tragedijas, — trilogiją: „Oidipas karalius“, „Oidipas Kolone“ ir „Antigona“. Pirmiem dviem siužetu patarnavo mitas apie nelaimingus įvykius Tebų karaliaus Lajaus šeimoje. Orakulas pranašavo karaliui Lajui ir jo žmonai Jokastai, kad jų sūnus Oidipas nužūdys savo tėvą, ves savo motiną ir bus daugelio nelaimių priežastis. Lajus, norėdamas išvengti baisių išpranašautų nelaimių, liepė nužūdyti savo sūnų. Bet tarnas pasigailėjo vaiko, paliko jį gyvą ir atidavė svietimiems auklėti. Užaugęs Oidipas nukeliavo į Delfus pasiklausti orakulo apie savo likimą. Orakulas ir jam pasakė, kad

jis nužūdysiąs savo tėvą ir ves savo motiną. Oidipas pabėgo nuo savo auklėtojų, kuriuos jis laikė jo gimdytojais esant; kelionėje jam teko susitikii su Lajum, juodu susipiko ir Oidipas užmušė Lajų. Po to jis vedė Lajaus našlę, reiškia savo motiną Jokastą. Greit Tebuose išsiplėtė maras Oidipas, norėdamas sužinoti tos nelaimės priežastį, nusiuntė pasiklausti Delfų orakulo; pastarasis pasakė teisybę, kad Oidipas yra užmušęs savo tėvą ir vedęs savo motiną. Jokasta, sužinojusi šitą teisybę, pasikorė, keikdama tą guolį, kuriame ji dvigubai nelaiminga nuo vyro vyrą ir sūnų ir nuo sūnaus sūnų pagimdė, Oidipas, ištraukęs iš Jokastos rūbų auksinius sektukus, jais išsidūrė sau akis.

Antigonos siužetas — tai individo, apdovanoto aukštu dorovės jausmu, susidūrimas su valstybės reikalavimais (įstatymais).

Graikuose didžiausia bausme ir žmogaus nalaime buvo laikoma, jeigu jo lavonas buvo draudžiama palaidoti. Polinikas buvo nužūdytas, kaip tėvynės išdavikas, ir Kreono įsakymu buvo uždrausta jo lavonas laidoti. Antigona, Poliniko mylimoji sesuo, negalėjo sutikti su Kreono įsakymu ir pasiryžo įvykdyti sesers pareigą: jį nepaisydama gresiančios už tai mirties bausmės, nežiūrėdama to, kad jai teks „atsigulti greta vienaine karste mylimai su mylimu“, paėmė lavoną ir su atatinkamomis apeigomis palaidojo jį. Antigona, nuteista už tai mirtimi, pasikorė, o jos sužieduotinis Hemonas, Kreono sūnus, kardu nusidūrė.

§ 22.

Prieš susipažinant su graikų teisės filosofija, mums reikia prisiminti jų socialios santvarkos ypatybės, o taip pat ir tai, kad graikų buvo dvi atskiros giminės: doriečiai ir joniečiai. Pirmųjų tipinga visuomenė buvo Sparta, o antrųjų - Atėnai. Sparta neturėjo rašytų įstatymų, nors ir yra padavimas, kad Likurgas buvo davęs spartiečiams įstatymus; valstybinė ir socialinė Spartos tvarka buvo palaikoma papročio teise.

Spartos visuomenė buvo susiskirščiusi į tris luomus (klases): a) spartiečiai; šitie vieni turėjo visas piliečio teises; jų pareiga buvo ginti valstybę nuo išorės priešo; b) antras luomas perioikai, arba gyvenantieji aplink, t. y., aplink spartiečių žemes; šitie neturėjo politiškų teisių, bet turėjo savivaldybę ir teisę verstis prekyba ir amatais, o spartiečiams buvo uždrausta verstis šitais darbais; c) trečias luomas — tai helotai, arba vergai; jų pareiga buvo

dirbti laukų darbus. Spartietis turėjo nuolat tarnauti vastybei, kuri todel spręsdavo ar gali kūdikis būti paliktas gyvas, ar ne: gimusius silpnus kūdikius žūdydavo. Nuo 7 metų amžiaus kūdikis buvo atimamas iš tėvų ir auklėjamas pagal taisykles, nustatytas valstybės naudai ir reikalams; tuo pat tikslu buvo reglamentuojamas visas privatus spartiečio gyvenimas. Moteris buvo gerbiama Spartoje, kaip būsimos kartos motina.

Atėnai (ne taip, kaip Sparta, kuri buvo sutvarkyta kareivinių sistema) buvo palikę piliečiams visišką auklėjimo ir verslo laisvę. Atėnų demokratija sudarė sąlygas, palankias asmens laisvei plėtotis; bet reikia pastebėti, kad tos sąlygos buvo palankios ir demagogams veikti ir minios tiraniškumui pasireikšti. Žmonos padėtis Atėnuose buvo labiau suvaržyta, negu Spartoje; čia ji visą savo gyvenimą buvo kieno nors globoje: tėvo, vyro, arba šiaip globėjo. Vyras turėjo visišką laisvę persiskirti su žmona, o žmona tos teisės neturėjo. Verguvė Atėnuose buvo minkštesnės formos, negu Spartoje: vergas galėjo turėti šeimą ir nuosavybę ir galėjo rasti sau užtarimą prieš blogą šeimininko pasielgimą su juo; tačiau teisme jis negalėjo pats veikti. Už nusikaltimus vergas buvo žymiai skaudžiau baudžiamas, negu laisvasis.

Tokia buvo, trumpai kalbant, aplinkuma, kurioje buvo sukurta ir išplėsta graikų valstybės ir teisingumo filosofija, sudaranti bendros filosofijos atžalą.

§ 23.

Teisės idėjų pagrindinį plėtojimąsi graikuose rodo mums vartotų šioje srityje terminų turinio evoliucija. Terminai graikų kalba buvo šie: temis, dyke ir nomos.

Temis — tai seniausias normos išreiškimo vardas: seniausiame, būtent VII amž. Kr. n. Homero kūrinyje tuo vardu vadinama buvo dievybės valia, jos įsakymas. Vėliau tas pat terminas reiškė karaliaus sprendimą, kuris turėjo savyje dievišką elementą del to, kad ėjo iš asmens, kuriame buvo įkūnėjusi dievybė. Dar vėliau, kuomet karalių pakeitė aristokratija, tasai vardas reiškė normą, privalomą aristokratijai, kuri yra kilusi iš dievų. Iš to matome, kad sieniausiuose laikuose norma turėjo tikybišką sankciją, — tai viena jos ypatybė. Antroji normos „temis" ypatybė buvo ta, kad ji buvo privaloma visiems, jungė į vieną visuomenę visus gyventojus. Tuo vardu buvo vadinama ir teisingumo deivė. Vė-

liau, VI amž. Kr. n., „temis“ Heziodo kūriniuose turi jau pasaulišką pobūdį: tai ne dievų įsakymas, bet teisėjo sprendimas, privalomas visiems piliečiams.

„Dyke“ — tai sąvoka, kuri papildo „temis“ ir reiškia karaliaus nutarimą, daromą dievų valia; vėliau ji reiškė sprendimą trečiųjų teismo, nagrinėjusio dviejų šalių ginčą. „Dykė“ yra priešingumas jėgai ir nepriklauso kieno nors nuožiūros; pav., „dykės“ vardu žemesnieji sluoksniai kovojo su stipresniais, gi demokratijai pakeitus aristokratiją „dykė“, „Temiso“ duktė ir įpėdinė, tapo teisingumo reiškėja visiems.

Laikams bėgant, visuomenei tobuliau ir tobuliau besiorganizuojant, nei „temis“, nei „dykė“, — tos miglotos, tikybiškai doroviškos normos, — negalėjo patenkinti realaus gyvenimo reikalų. Gyvenimo nesusipratimai turėjo būti tarpininkų sprendžiami, t. y. teisėjų sprendimų, kurie tapo precedentais.

Iš pastarųjų susidarė papročių normos; pastarosios savo pagrinde turėjo sąvoką „dykė“ (teisingumą), bet toji sąvoka sprendimuose ir papročio normose būdavo gana konkrečiai ir aiškiai išreiškiama. Papročio teisės normos buvo toji medžiaga, iš kurios Drakonas, o vėliau Solonas (VI amž. Kr. n.) sukūrė įstatymų, pastovių teisės normų; jos buvo vadinamos „nomoi“ (įstatymai). Šitie buvo privalomi visai valstybės — pilies visuomenei. Tų laikų mintytojas Heraklitas sako, kad tauta turi kovoti del savo įstatymų taip, kaip ir del pilies sienų; vadinasi, įstatymai taip pat yra visiems bendri ir brangūs, kaip miesto tvirtovė. „Nomos“, kaipo visos tautos valia, buvo didelės reikšmės sąvoka: a) ji išvadavo teisę iš tikybos globos, padarė ją pasaulišką; b) tuo pačiu ji prisidėjo prie susidarymo apskritai pasaulėžiūros, netikybiškos pažiūros į kosmosą ir davė protui laisvės kritiškai pažiūrėti į nusistovėjusias sąvokas. Tasai kritiškumas nuvedė graiko protą ligi to, kad buvo suprasta, jog pasaulyje nėra nieko absoliutaus, jog absoliutūs dėsniai turi būti neigiami. Įstatymo sąvoka kartu davė protui galimybės prieiti išvadą, kad žmogus gali būti pagerintas, o būdas ir įpročiai gali būti ištobulinti auklėjimo keliu, o auklėjimui gali įturėti įtakos ir turi įtakos kaip visuomenė, taip ir valstybė.

Arčiau pažinant graikų teisės filosofiją, reikia pastebėti, jog graikų filosofija pirmiausia buvo susidomėjusi pačia gamta, tyrinėjo jos esmę ir pradžią, o teisės klausimus mažai lietė; jie buvo

svarstomi tik bendroje filosofijoje. Ir net tada, kai valstybės ir teisės klausimai buvo graikų plačiai tyrinėjami, teisės filosofija vis dar sudarė bendros filosofijos dalį. Todel mums teks paliesti ir bendrą filosofiją. Dėstymo reikalu tikslinga yra paskirstyti graikų teisės filosofiją į šias dalis: 1) teisės filosofija ligi Sokrato, 2) Sokratas, 3) Platonas, 4) Aristotelis ir 5) teisės filosofijos vėlesnės srovės.

VI.

Teisės filosofija ligi Sokrato.

§ 24.

Demokratėjant graikų visuomenei, filosofiškas jų proto darbas ėmė reikštis ir teisės ir valstybės srityse. Pradžioje mintys buvo reiškiamos sporadiškai, be metodo, be sistemos. Tačiau, laikui bėgant, tų minčių pasireiškė gana daug: jas reikšdavo tai politikai, tai teisėjai, tai reformatoriai dažniausiai aforizmų forma. Ilgainiui jų buvo tiek daug, kad padavimas nurodo 7 mintytojus, o tikriausiai jų būta kur kas daugiau. Istorikas — Plutarchas pažymi tų mintytojų pareikštas tiesas į klausimą: „kokia valstybės santvarka yra geriausia"? Chilono buvo į tai atsakyta: geriausia santvarka yra toji valstybė, kur gyventojai daugiau klauso įstatymų, mažiau — kalbėtojų; Bias atsakė, — kur visi klauso teisės, kaip tirano; Anacharsis, — kur visi yra lygūs, tik dora yra aukščiausia, gi nedora — žemiausia; ir k. Pagaliau, Solonas taip atsakė: kur nenuskriaustieji ir nuskriaustieji lygiai šaukia skriaudėją teisman ir baudžia.

Vėliau Graikijoje susidarė ir filosofijos mokslas, kurio kryptys buvo įvairios, tačiau visos jos, kaip jau buvo sakyta, savo protavimų objektu turėjo gamtą, o teisę ir politiką paliesdavo tik dalinai. Prieš Sokratą buvo trys garsiausios srovės: joniečių, pitagoriečių ir eleatų. Sakysiu kelis žodžius apie kiekvieną iš jų.

Seniausioji filosofiška graikų srovė tai joniečių — fizikų mokslas (VII amžiuje Kr. n.). Jie gyvenimo pagrindą matė materijoje, kuri yra viso ko pradžia. Materijai besitobulinat, susidarė pirmieji organizmai. Šios srovės filosofas Arkelajus, išeidamas iš to dėsnio, kad žmogus yra kilęs iš medžiagos, kaip ir kiti gyvūnai, tik vėliau nuo jų atsiskyrė, kad daiktai yra tik tam tikri atomų santykiai ir kad nuo jų reikia skirti tas, kas yra žmogaus savybė, tvirtino, jog skirtumas tarp to, kas teisinga, ir to, kas

neteisinga, eina ne iš prigimties, ne iš prado, kuris būtų vyresnis už žmogaus valią, bet iš įsakymų (nomos), iš žmonių nustatymų savo nuožiūra. Kaip matome, šito mintytojo buvo iškeltas klausimas, kuris yra visų teisės filosofijos teorijų svarbiausioji problema.

§ 25.

Pitagoriečių (VI amž. Kr. n.) mokslas skelbė, kad skaičius yra daiktų esmė. Visas pasaulis yra skaičius ir harmonija. Dėsniai, kuriais yra tvarkomi skaičiai yra ir visų daiktų dėsniai. Tad pitagoriečiai matematikos dėsnius taikė ir visuomenės reiškiniams. Šitos teorijos kūrėjas, Pitagoras, pirmas mėgino kurti ideališką valstybę: jis organizavo Krotone (Graikų kolonija Pietų Italijoje) jaunuomenės sąjungą tam tikrais pradais, būtent: anarchija buvo laikoma už didžiausią blogybę ir buvo tvirtinama, kad mąstas, tvarka ir paklusnumas, o taip pat ir pareigos vykdymas yra būtini visuomenės gyvenimo dalykai. Toje sąjungoje kiekvienam žmogui buvo nustatytos pareigos žiūrint jo amžiaus; tad įstatymais buvo nustatyta tvirta santykių tvarka. Čia visa kas buvo bendra, pagal dėsnį: tarp draugų visa kas yra bendra. Teisingumas buvo Pitagoro apibūdintas kaip skaičius padaugintas iš savęs; tai reikia suprasti kaip atlyginimą tuo pačiu. Pitagoro mokslas buvo jo mokinių plėtojamas ir kitiems skelbiamas. Vienas iš jų Hipodamas Miletietis (V amž. prieš Kr.) buvo pirmas ideališkos valstybės santvarkos teorininkas. Anot jo, ideališkai valstybei reikia turėti 10,000 gyventojų, paskirstytų į tris luomus: karių, amatininkų ir žemdirbių. Atatinkamai luomų skaičiui, ir valstybės teritorija turi būti padalinta į tris dalis; viena iš jų, šventoji, duoda lėšų dvasininkams pragyventi; kita, viešoji, kariams išlaikyti, nes šie neturi savo nuosavybės; ir trečioji, privatinė žemdirbių nuosavybė. Valdžia renkama visų trijų luomų. Viešųjų darbų tikslas—tai harmonija, tų trijų dalių santaika, kuri yra pasiekiama trimis priemonėmis: mokslu, auklėjimu ir teise, o netvarka neklusnumas yra smerkiami.

VII. Teisės filosofija iki Sokrato (toliau).

§ 26.

Trečioji srovė — eleatų (VI amž. Kr. n.). Jie skelbė būvio tapatybės dėsnį. Būvis nepareina nuo laiko, jisai neturi nei pradžios, nei pabaigos, yra nejudomas ir nekintamas. Vie-

nas iš šios teorijos skelbėjų, Ksenofonas iš Kolofono, neigė Homero ir Hesiodo antropomorfiškas pažiūras, kuriomis dievai yra visai panašūs į žmones, pripažįsta vieną Visagalį Dievą, kuris yra pasaulis. Jis neturi pradžios, kaip neturi jos ir visa, kas yra; jis nejuda ir nekinta, pripildo savim visą erdvę; savo minties galimumu jis judina visus daiktus ir tvarko juos.

Ksenofonas skelbė didelę mokslo reikšmę valstybei: nuo mokslo pareina, anot jo, valstybės įstaigų tobulumas. Išmintim remiasi valstybės teisės santvarka, taip pat ir materiališka gerovė.

Ką tik minėtai teorijai priešinga buvo teorija Heraklito iš Efeso (V amž. Kr. n.), kuris skelbė, kad visi daiktai nuolat judą, kad nesą nieko, kas būtų kaip pastovus būvis, amžinas gi yra kitimo procesas. Nuolat niekas nesti, bet tampa, darosi, taip, kad apie kiekvieną daiktą galima sakyti, jog jis yra ir jo nėra, nes į tą pačią upę negalima dukart įeiti del to, kad antrą kartą įėjus, joje būna jau kitas vanduo. Iš šitos pažiūros seka, kad ir visuomenės, taip pat ir teisės srityje nėra nieko pastovaus, kad jos dėsniai nuolat kinta, eina tobulyn. Anot Heraklito, visos žmonių teisės gauna savo jėgą iš vieno, kas yra dieviška, iš logoso, kuris valdo pasaulį. Žmonių įstaigos, normų paremtos, turi tobulėti artėjant prie savo pirmapradžios, prie proto, kuris yra visur visame pasaulyje. Tą proto direktyvą turi pažinti kiekvienas, kas nori išeiti iš siaurų pozityvių, tradicinių pažiūrų ir įpročių ir prisiartinti prie daiktų prigimties.

Kap matome, nuolatiniai pastovūs dėsniai Heraklito buvo neigiami, o pripažįstami individualūs kintamieji dėsniai. Tuo būdu buvo einama prie dorovės subjektivizmo, kuris vedė prie sofistikos.

§ 27.

Prie sofistikos rengė graikų visuomenę ir Demokrito (garsaus atomininko, Abderos filosofo) mokslas. Demokritas skelbė valstybę esant aukščiausiojo laipsnio tvarką: visa, kas yra valstybėje, jos priklauso, tad ir turi prisitaikinti prie valstybės. Ji yra moralinis centras, kuriam lenkiasi visi gyventojų reikalai, per kurį ir kuriame pasiekiami atskirų asmenų

tikslai, taip pat ir jų grupių tikslai. Visa joje įtalpinta: kai ji sveika — visiems gera, kai ji nyksta — visa žūna. Valstybės valdžia tai ne privilegija, bet kvalifikuotas darbas, kuriam reikalingas yra žinojimas politikos, o politika — tai didžiausias menas, nes joje gauna pradžią visa, kas žmonių visuomenėje yra didu ir puiku. Nuo viešosios tarnybos negalima atsisakyti del to, kad ji yra kiekvieno piliečio pareiga. Valstybės reikalų vedėjai turi jungti savyje teisę, tvarką ir išmintį, t. y. tris veiksnius, kurie vienas kitą remia ir kurie lemia valstybės tvarką ir gerovę. Gerai sutvarkytoje valstybbėje teisė būna gerbiama, o teisės šaltinis yra vyriausybė, kuri del savo žinijos stovi aukščiau už kitus gyventojus.

Valstybės geram sutvarkymui užbaigti reikia, kad jos tvarkai būtų atatinkamas piliečių ūpas; jų pažiūros turi būti vienodos. Didžiausioji, anot Demokrito, visuomenės nelaimė yra jos pasiskirstymas į daugelį partijų ir pastarųjų nesutikimas, ginčai; o visuomenės gerovė yra įmanoma ten, kur yra piliečių santaika, pažiūrų vienodumas, viena mintis, kuri leidžia valstybei pasiekti didelių siekimų. Įvairumas gali būti tiktai tame, kas smagu, bet ir tai ne visa, nes ir smagumams turi būti padėtos ribos, kad būtų vykdomas teisingumas.

Atatinkamo saiko saugojimas — tas graikų etikos charakteringas įsakymas, — ir savo norų apribojimas Demokrito siūlomi kaip drąsos pagrindai. Teisingumą Demokritas suprato kaip pareigos vykdymą. Teisė, kaip vienas iš veiksnių, kurie nustato valstybės santvarką, tik tada gali įvykdyti savo uždavinį, kai ji randa atatinkamą atbalsį asmens pasielgimuose, palikdama jam laisvą valią; jei teisė naudojasi prievarta, tai ji savo tikslo neatsiekia del to, kad asmuo visada gali slaptai peržengti ją. Tadgi Demokritas aukštino egoizmą ir peikė visas esamas įstaigas, kurios varžo asmens valią: jungtuvių meilės smagumai stipriai sujaudina kūną ir sielą, del to ir yra Demokrito peikiami, nes jis laimingą žmogaus padėtį matė *sielos ramybėje*. Vaikų ir tėvų santykis — niekai, nes vaikų auginimas suteikia daug nesmagumų; kadangi protingam asmeniui visas pasaulis yra tėvynė, tai šiuo atžvilgiu niekai ir valstybiška sąjunga, ypač kad rūpinimasis valstybės reikalais atima ramybę; anot Demokrito, žmogus turi vykdyti įstatymus tik tam, kad nejaustų bausmės ir neturėtų nesmagumų.

§ 28.

V amž. Kr. n. yra taip vadinamas laikotarpis sofistikos viešpatavimo graikų minties srityje. Sofistas įgijo blogą prasmę, — sukčiaus; žodis sofistas įgijo paniekinimo reikšmę Aristofano ir Platono dėka. Etimologiškai sofistas reiškia: išminčius, mokslo mėgėjas. Aristofanas gi pavadino sofistais žmones, kurie savo suktybėmis ir savo vingiuotais argumentais demoralizavo visuomenę, visų pirma jaunuomenę. Bet įžymus satyrikas buvo tradicijos šalininkas ir niekino naują dvasios raugą, kurio liudininkas buvo; jis rodė scenoje žinomus Atėnuose asmenis ne tam, kad jų lūpomis išreikštų jiems atatinkamas filosofiškas pažiūras, bet kad padarytų savo kritiką įdomesnę, kuri buvo kreipiama prieš visokias naujienas.

Platonas terminu „sofistas" vadino savo nuomonių priešininkus įvairaus įsitikinimo; tadgi tasai terminas jo buvo naudojamas, ne atsižiūrint į prešininko filosofišką poziciją, bet del paties Platono siekimo, o tasai siekimas buvo: rimtu vardu pajuokti asmenis, kurie nemokėjo tikslingai mintyti, bet turėjo pretenzijų būti mokytais. Tasai terminas buvo Platono ironiškai naudojamas ir prieš rimtus filosofus, jo priešininkus, nors šie ir buvo sofistų priešininkai. Be to, Platonas vadino sofistais ir tą daugybę asmenų, neteisingų, bet užimtų filosofija, kurie visur susirinkimuose stengėsi įkvėpti visuomenei pažiūrą, kas yra gražu ir padoru. Kadangi Platonas įvairiems tikslams naudojo minėtą terminą, tai iš jo kūrinių negalima tikrai pažinti sofistų mokslo. Pirmiausia mums reikia prisiminti istoriška Graikijos padėtis, kokioje ji buvo V amžiuje Kr. n. Graikai, apsigynę nuo persų, Periklui valdant ilgą laiką gyveno taikiai. Tarpusavio kovų taip pat nebuvo. Ūkio išsiplėtojimas davė galimumo iškilti vidutiniam luomui, ir jo jėgos buvo naudojamos visuomenės reikalams. Visuomenė pasikeitė: aristokratijos vietą užėmė liaudis. Valstybės valdymas jau nebebuvo vienos aristokratijos pirmenybė, teisė. Viešoji dorybė darėsi visuotina ir jau daugiau nebuvo tam tikros kilmės asmens savybė. Mokslas duoda kiekvienam galimybę pasiekti aukštos pagarbos ir atatinkamos padėties ir todel jis buvo siekiamas. Politiška laisvė ir materialė gerovė sudaro geras sąlygas laisviems tyrinėjimams ir mokslo žydėjimui. Mokslas ėjo naujais keliais: juo pra-

dėjo domėtis ne atskiri asmenys, bet platūs apsišvietusios demokratijos sluoksniai. Piliečių susirinkimuose nuolat buvo ginčijamasi ne tik del privatiškų valstybės reikalų, bet ir del teoriškų klausimų iš politikos, etikos ir kitų sričių.

Mokslo minčiai tame laikotarpyje buvo nustatyta kita kryptis. Praėjusio amžiaus fizikai žmonijos pradžią vedė iš Homero laikų naivių tikėjimų ir nusistojusių autoritetų. Dabar daugelis tų sąvokų ir pažiūrų buvo iš naujo išnagrinėta ir sukritikuota. Be to, po gamtos pradėta tyrinėti žmogus ir visuomenė. Individas, suradęs save, statė save prieš visą pasaulį, kritikavo jį, taip pat kritikavo visą visuomenės santvarką. Dabar kiekvienas asmuo gyvenimo tikslu statė savo naudą: kiekvienas asmuo gali daryti kas jam patinka, kiek jo nesutrukdo kitas asmuo. Jėga nustato teisę ir rodo silpnajam jo veikimo ribas.

§ 29.

Šių laikų žymiausias mintytojas buvo Protagoras iš Abderos, Demokrito tėviškės pilietis. Jo pagrindinis dėsnis buvo šis: nėra nieko absoliutaus, visa kas reliatyvu, visam kam saikas — tai žmogus: esamųjų daiktų jis yra saikas del to, kad jie yra, nesamųjų del to, kad jų nėra. Tai reiškia, jog daiktas esti tiktai kaip žmogaus minties objektas ir jis tiek yra, kiek žmogaus mintis jį sau vaizduoja. Už žmogaus minties ribų nieko nėra gamtoje. Galėtum laukti, kad visuomenės dalykus Protagoras matuoja, svarsto individo matu. Bet del valstybės santykių jis tvirtino, kad kiekviena valstybė nutaria, kas jos piliečiams gera, kas bloga; kas teisinga, kas neteisinga. Anot Protagoro, nė viena valstybė nėra išmintingesnė už kitas, lygiai kaip ir pilietis nesti išmintingesnis už kitus. Kiekvienas valstybės sprendimas turi savo tikrą pagrindą jos reikaluose. Tai ir politikos santykiams nėra idealios, pastovios tiesos, kuri savaime būtų tokia, bet tiesa valstybėje esti tai, ką toji valstybė nustato įstatymu (nomos). Senovės viršgamtiška santvarka Protagoro pakeista išoriniu reliatyvumu: ta, ar kita norma (pažiūra) gali būti pripažinta geresnė, žiūrint to, kiek ji yra naudinga, arba kenksminga valstybei[1]).

---

[1]) Platonas, papeikdamas šitą pažiūrą, lygino valstybę su dideliu nupenėtu žvėrim.

Anot Protagoro išmintingas žmogus, turįs iškalbos gabumą, tampa tikru valstybės gydytoju ir auklėtoju del to, kad jis nesprendžia daiktų esmės, bet tik suteikia valstybės interesams naudingiausių minčių. Išminčius nežino absoliučios tiesos, bet turi praktikos žinių didesnių, nekaip kas kitas. Žmogus savo prigimtim nėra visuomenės asmuo ir seniau jis gyveno vienas sau. Norėdami palengvinti kovą su gamta del būvio, žmonės susijungė, bet ne pagal kokią sutartį, kuri nustato jų tarpusavio pareigas, o tik paprastu būdu susiburdami ir kurdami sodybas apsigynimui. Susijungę žmonės patys savo prigimtimi nesusidarė sugyvenimo taisyklių, tiktai Dzeusas, bijodamas, kad jie del nuolatinių tarpusavio kovų neišsinaikintų, įteikė jiems tiesos pradus ir solidarumo jausmą, t. y. pagrindinius sugyvenimo pradus, ir liepė elgtis pagal juos. Toliau vadovaudamiesi šiais dėsniais, žmonės patys susidarė įstatymų (nomos) ir įstaigų; tos institucijos nėra tobulos, nei amžinos ir asmuo gali statyti prieš jas savo laisvę ir ginti ją. Vienintelis motyvas Protagorui saugoti esamuosius visuomenės pagrindus — teisingumą ir dorybę — tasai, kad jie yra naudingi asmenų santykiams tvarkyti, vadinasi, motyvas ne esminis, bet gryai utilitarinis. Galutina gi išvada, Protagoro filosofija vedė prie to, kad kiekvena nuomonė yra tiesa.

§ 30.

Greta Protagoro skelbiamo mokslo Gorgijus skelbė kitokias pažiūras. Anot jo, kiekviena nuomonė yra klaidinga, nes tikrybėje niekas nesti, gi jei kas ir būtų, tai būtų nepasiekiamas žmogaus žiniai. Kiekvienas vaizduoja sau tiesą, kaip jam naudingiau, ir kitiems primeta ją savo iškalbingumu. Tuo būdu iškalbingumas (retorika) pakeičia savimi mokslą. Kas turi retorikos gabumą, tas įveikia išminčius. Retorika, įtikindama žmones susirinkimuose, pav. teismuose, tuo, kas teisinga ir kas neteisinga, pabrėždama, jog tų sąvokų esmės negalima pažinti, pajuokdama ir iškoneveikdama žmogaus dorybę ir vietoj jos nieko neduodama, vedė prie visuomenės suirutės, demoralizavo visuomenę ir į jos vadus iškeldavo diletantus, bet ne mokslo asmenis. Kaip matome, sofistai iškėlė subjektyvumą, arba, tikriau sakant, egoistišką individualumą į principo (dėsnio) vietą, visas dorovės santvarkos sąvokas, san-

tykius ir įstatymus skelbė esant savaimės (jėgos) padarus, Dievą skaitė esant gudrų prasimanymą, pozityvią teisę — esant subjektyvios nuožiūros išreiškimą ir prigimties teisę esant stipresniųjų teisę.

Tačiau greta su šitomis visuomeniškomis pažiūromis buvo gamtos mokslas, kuris rodė pasaulio santvarką esant tvirtą, pastovią. Todel tada buvo šios dvi mokslo pažiūros priešingos viena antrai: gamtoje yra pastovus, tvarkingas reiškinių kitimas, — gi žmonių gyvenimo reiškinių kitimas esąs nepastovus, pripuolamas. Reikėjo tikėtis, kad bus suprastas antrosios pažiūros (būtent, visuomenės įvykių nepastovumo) klaidingumas, ypač kad Heraklito ir Arkelajaus mintyse buvo užuomazga to prado, kad ir visuomenės reiškiniuose veikia pastovi tvarka. Sofistų laikais, V amžiuje Kr. n., nurodytą antitezę aiškiai pabrėžė Hippius iš Elidos. Įstatymas, anot jo, būdamas žmonių valdytoju, priverčia prie daugelio dalykų, kurie nesutinka su gamta. Todel žmogaus proto sukurti dalykai yra nepastovūs, nes jie priešingi gamtai ir jos pastoviai tvarkai.

Iš šito pagrindinių dėsnių priešingumo buvo daromos įvairios išvados. Vieni, kaip antai Kalikles, manė, kad, prigimties atžvilgiu biauriausias dalykas yra kęsti daromas skriaudas, — gi teisės atžvlgiu biauriausias dalykas yra daryti skriaudas del to, kad teisė, anot jo, yra silpnųjų žmonių kūrinys, kad jie, silpnieji, prasimanę gero ir pikto sąvokas, stengiasi apsisaugoti nuo stipriųjų ir tuo tikslu peikia, kaip neteisingumą, tai, kas priklauso stipresniems, kaipo tokiems, stengiasi įgyvendinti saugumą lygybės, kuri yra naudinga tik silpniems, nes neigia stipriųjų tobulybę. Visi tie silpnųjų prasimanymai yra priešingi pagrindinei gamtos teisei, kuri remiasi geresniojo pranašumu (atžvilgiu į blogesnį), tikriau sakant, stipresniojo pranašumu (atžvilgiu į silpnesnįjį).

Dirbtinai pramanytais įstatymais visuomenė stengiasi nuslopinti stipriųjų asmenų prigimtos teisės balsą, kaip liūtų užtvaruose, auklėjimo priemonėmis įteikdama jiems lygybės idėją ir remdama ją teisingumo sąvoka. Tiktai šiuos pančius sutraukus ir žmonių pramanytus įstatymus paneigus, galima išgelbėti asmenį iš nelaisvės ir pastatyti jį į valdytojo sostą. Pagaliau šitos srovės sofistai gyrė despotizmą ir valstybės

valdytojo neribotą laisvę, savarankiškumą ir neatsakomybę skelbė esant dorybes. Kiti, kaip antai Trasimachas, atsižiūrėdami į tai, kad visuomenės santvarka yra žmonių padaras, o žmonės veikia visų pirma savimylos (egoizmo) vedami, skelbė, jog teisės santvarka tai stipriųjų valios padaras, jog ji yra jų naudai sukurta, nes asmenys, kurie stovi valdžios prišakyje, turi galvoje tik savo naudą. Teisingumas neša naudą tik stipriajam del to, kad teisingas žmogus visada būna silpnesnis už neteisingą tiek privačiuose, tiek ir viešuose reikaluose. Neteisingumo persvara geriausiai paaiškėja tada, kai valdžia tenka tironui, kuris pavergia piliečius, atima jiems laisvę, išplėšia jų turtą. Tas pats veiksmas, kuris, jei būtų padarytas privačiuose santykiuose, duotų padariusiam jį žmogžudžio, plėšiko ar k. p. vardą, tironui gi suteikia garbę ir pagarsina jo vardą. Prie tokių tad pažiūrų vedė šito amžiaus skeptiškumas ir kritiškumas.

§ 31.

Reikia pastebėti, jog sofistų laikais buvo ir kitokių pažiūrų mintytojų, kurių balsas, deja, buvo labai silpnas, taigi istorijoje jie mažai žinomi. Jie gynė įstatymo (nomos) reikšmę, tvirtindami, jog žmonės negali savo prigimtimi gyventi po vieną, jog jie visada gyveno grupėmis, o grupės sugyvenimui būtinai reikalinga teisė, jog todel pastaroji yra pastovus dalykas. Jei kas manytų, kad jis vienas gali savo jėga įveikti kitus ir valdyti juos, tas klystų, nes vistiek būtų priverstas saugotis teisės ir teisingumo, nes priešingu atveju tauta sukiltų ir įveiktų jį. Taigi, teisės santvarka, anot jų, yra didžiausioji visuomenės gėrybė, gi netvarka — didžiausioji nelaimė.

Šitų nežinomų mintytojų darbas rengė dirvą, kurioje gimė ir pasireiškė Sokrato genijus. Jis visa idealia jėga stojo prieš sofistų veikimą ir prieš visuomenės demoralizavimąsi, kad pažinimu savęs (gnoti seauton) nuvestų dvasią prie Dievo pažinimo ir prie tikro gyvenimo pažinimo.

Apžvelgus visa, kas aukščiau išdėstyta apie V amž. Kr. n. graikų mintytojus, tenka pastebėti, jog jų nebuvo sukurta sistemingo filosofijos mokslo apskritai ir teisės filosofijos mokslo konkrečiai. Bet šitų mintytojų darbas turėjo didelės

reikšmės būsimiems laikams tuo, kad jie atkreipė žmogaus mintį į asmens pradą, kad imtasi tyrinėti atskiras asmuo. Nuo šių laikų pats žmogus tapo filosofijos didžiausia problema, jo pažinimas — visokio pažinimo sąlyga. Sofistų nuopelnas yra taip pat ir tas, kad jie skelbė žmones esant iš prigimties lygius, gi vergai — tai žmonių įstatymų padaras. Ši viena filosofijos mintis atlygina žmonijai jų visus minusus[1]).

VIII Sokratas.

§ 32.

Sokratas gimė Atėnuose 469 m. Kr. n. Jis buvo menko skulptoriaus, tikriau akmenų skaldytojo, ir priėmėjos sūnus. Tėvas išmokino jį savo amato, bet leido ir mokyklon. Sokratas išėjo visus to laiko mokslus. Sugrįžęs prie tėvo ir dirbdamas jo amato darbą, jis vis galvojo ir bemąstydamas priėjo išvadą, kad jis nežino svarbiausiojo dalyko, būtent: kaip reikia žmogui gyventi. Todėl jis sakydavo: „Vieną tik žinau, kad aš nieko nežinau". Mąstydamas apie graikų dievus ir matydamas, kad jie toki pat, kaip žmonės, daro tokius pat niekšiškus darbus, Sokratas priėjo išvadą, kad tie dievai — tai tik vaikams pasakos, kad jie negali išmokyti žmogaus, kaip pridera gyventi, ir kad tiktai tikras Dievas gali būti teisus ir parodyti žmogui kelią. O tas tikras Dievas Sokratui buvo jo sąžinės balsas.

Sokratui teko gyventi ir mokyti visiškoje minties ir etikos suirutėje, kuri mūsų buvo aukščiau atvaizduota. Tai buvo ne atskirų mintytojų mokslo ginčai, bet masių chaosas ir neribotas subjektyvizmas. Šis Atėnų išminties vyras turėjo suprasti tokios padėties pavojų visuomenei ir turėjo įvertinti jos pragaištingus vaisius; ir jis suprato ir įvertino. Todel jis ir buvo numatęs didelę reformą.

Kadangi masės buvo sunykusios dorovės atžvilgiu, tai, norint jas pataisyti, reikėjo veikti jas. Todel Sokratas nedėstė savo mokslo kokia nors sistema, nesteigė savo mokyklos, bet mokino minias visur, kur atsidurdavo. „Klausydamas

---

[1]) Sofistų nuopelnai pasireiškė ir kriminalinės teisės srityje; jie nurodė į bausmės grasos, pataisymo ir izoliacijos tikslus.

Dievo, — kalbėdavo jis apie save, — aš vaikščioju po žmones ir, jei kas dedasi išminčius esąs, imuosi tirti jį ir, jei nepatiriu jo išminties, tai stoju Dievo pusėn ir aiškinu tam asmeniui, kad jis nėra išmintingas“. Taigi, Sokratas nepataikavo visuomenei, neplaukė su tekme, neteisino visuomenės instinktų savo mokslu, bet kovojo prieš jos silpnumus, plačiai viešpatavusius minioje. Ir prieš Sokratą, ir po jo, ir jo laikais buvo domėtasi etika ir politika; tais dalykais ir Sokratas domėjosi; taigi, ne naują objektą jis patiekė minčiai nagrinėti, bet pagilino tų dalykų pažinimą. Sokratas mokino žodžiu ir savo elgesiu, bet nieko nerašė. Jo mokslas buvo jo mokinių patiektas vėlesnėms kartoms dalinai žodžiu, dalinai raštu. Mums su jo mokslu susipažinti duoda galimumo Platono ir Ksenofonto raštai. Todel mokslui tenka tyrinėti šituos raštus, norint pažinti „tikrąjį Sokratą“.

§ 33.

Sokratas kreipė žmogaus mintį į visuomenės gyvenimą, prikišdamas gamtos tyrinėtojams, kad jie peržengia žmogaus pažinimo ribas ir, neigdamas skeptikų tvirtinimus, esą nėra nieko tikra, tvirtino, jog galima pažinti tikrą tiesą, ir jos ieškojimui buvo atsidėjęs per visą savo gyvenimą. Sokrato etika turi sau pagrindą žmogaus protc, kuris įgyja tikrą žinią. Neturint tikros žinios, negalima kalbėti apie taisyklingą elgesį: kur yra žinia, ten savaime yra ir taisyklingas elgimasis. Žinia nėra priemonė dorybei įgyti, bet yra pati dorybė. Iš to, kad žinia ir dorybė yra tas pat, seka, kad niekas negali būti sąmoningai blogas, kad nuodėmingu, blogu žmogum esti tasai, kam trūksta žinios (palyginkite su prašymu: „Atleisk jiems, Viešpatie, nes jie nežino ką daro“). Kaip tas, kuris žino muziką, moka namus statyti, gydytojauti, nesielgs priešingai savo žinojimui del to, kad žinojimas laiduoja jo tobulą elgimąsi tam tikroje srityje ir tikslo (naudos) pasiekimą, taip ir žinąs doros gerą nesielgs prieš jį, t. y. prieš savąjį interesą. Čia tenka pastebėti, jog ši Sokrato pažiūra yra dalinai klaidinga: šiuo atveju Sokrato neturėta galvoje žmogaus valios, kuri dažnai neina taip, kaip žinojimas rodo del to, kad asmuo ne visada susivaldo, bet dažnai elgiasi taip, kaip jam tuo momentu patinka (atrodo smagu).

Tačiau žinojimo išaukštinimas — tai didžiausias Sokrato nuopelnas, nes tik žinojimas aukština ir tobulina dorovės dėsnius.

§ 34.

Teisės sąvoka Sokrato moksle taip pat turi tvirtą pagrindą. Visų pirma jis teisę identifikuoja su teisingumu. Kadangi teisingumas, kaip ir kiekviena dorybė, yra žinojimas, tai teisės santvarka nėra žmogaus valios kūrinys, nėra stipresniojo laimėjimo rezultatas, bet randa sau pagrindą prote. Pilietis, kaipo toks, yra teisės kūrinys; jis teisės dėka užima visuomenėje tam tikrą padėtį. Todel Sokratas nurodo reikalą klausyti teisės įstatymų, saugoti juos; kas peržengia įstatymus, tas veda tėvynę į pragaištį, nes tėvynė yra įstatymų saugoma. Kam įstatymai nepatinka, tas turi apleisti tėvynę ir už jos sienų gali nevykdyti įstatymų. Kas pasilieka tėvynės ribose, kuriose įstatymai veikia, tas tuo pačiu rodo, jog jis sutinka, kad su juo būtų elgiamasi pagal įstatymus.

Žmogaus pasielgimas negali būti vertinamas vienas, skyrium nuo visuomenės gyvenimo, bet turi būti svarstomas sąryšyje su visuma, su visa sekmenų virtine, kuri siekia ir pačią valstybės santvarką. Tadgi ir bėgimas iš kalėjimo turėjo būti Sokrato įvertintas, kaip įstatymų įžeidimas, kaip pasikėsinimas ant valstybės gyvybės.

Ir Sokratas, tasai aukščiausios dvasios ir gryniausios sąžinės žmonijos kultūros istorijoje asmuo ,atsisakė bėgti iš kalėjimo ir ramiai laukė mirties, vykdydamas tėvynės įstatymus.

Sokratas numatė dviejų rūšių įstatymus: vieni žmonių sukurtieji, kurie gali būti kartais peržengiami (pav., jei kaltininkas pasislepia); kiti įstatymai dievų duotieji, nerašyti; šitie turi vienodą jėgą visose šalyse (pav., įsakymas gerbti tėvus, draudimas gimdytojams ir vaikams jungtis ir p.); juos peržengus būtinai baudžiama. Iškeldamas absoliučių normų esmę, Sokratas kovojo prieš sofistų skelbtąjį reliatyvumą. Kad dar sustiprintų šitas normas, jis jas susija su būsimuoju gyvenimu, su teisėmis, kurios tvarko būsimąjį gyvenimą: kas numirs, saugodamas šio pasaulio įstatymus, tą priims pas save ir amžinojo gyvenimo įstatymai. Kaip visi graikai, taip ir Sokratas įstatymų sankciją matė jų vykdymo naudoje: gera

tai, kas naudinga. Patį šitą dėsnį, visų skelbtąjį, Sokratas priima, bet jį kitaip supranta, nes naudą jis mato kame kitame, nekaip visuomenė: tą naudą jis mato dvasios tobulybėje. Taigi, anot Sokrato, visų žmogaus ir visuomenės gyvenimo uždavinių tikslas yra žmogaus sielos tobulinimas; šitos naudos Sokratas laukė iš įstatymų.

§ 35.

Valstybė, anot Sokrato, tai ne žmonių valios ir savimylos kūrinys, bet aukštesnioji tvarka, dievų įstatymais pagrįsta. Valstybės valdymas yra pats garbingiausias darbas, kurio imtis galima tik turint atatinkamą žiniją. Todel Sokrato siūlytoji politiška reforma lietė visų pirma valdančiųjų asmenų sielos tobulinimą, proto lavinimą, tuo pačiu ir dorišką tobulinimą. Kas yra visiškai tobulas, tas (bet ne minios rinktasis) turi dalyvauti valdyme. Valstybės gerovei būtinas dalykas, be įstatymo saugojimo, yra dar piliečių santaika, solidarumas, kaip Spartoje buvo.

Sokratas buvo kaltinamas ir nužudytas del to, kad kurstė savo mokinius negerbti valstybės įstatymų ir įstaigų. Toksai kaltinimas iš pirmo žvilgsnio atrodo melagingas. Bet geriau įsižiūrėjus į jo mokslą, reikia pripažinti, kad jis ėjo prieš buvusią tuo laiku santvarką: kad jis ir skelbė reikalingumą gerbti įstatymus, bet jo mokslu įstatymai gauna kitą turinį — jie turi atatikti teisingumui ir turi būti sankcionuoti dievų globa. Tad ir kyla klausimas, ar gali dievai globoti priešingus teisingumui įstatymus ir ar galima tokios normos laikyti teisės normomis. Sokratas įrodinėjo, kad valdyti turėtų mokytieji asmenys; tai buvo priešinga Atėnų demokrataiškai tvarkai, rinkimų paremtai. Tvirtindams, jog karaliais ir vaidovais nesti (tikriau, neturi būti) tie, kas laiko karūnas del to, kad žmogui autoriteto neduoda nei savivalė, nei apgavimas, nei likimas, nei rinkimai, kuriuose dalyvauja kas nori, o kad jais esti tie, kas moka valdyti, Sokratas silpnino esamos valdžios padėtį ir asmenims, kurie tada valdė, kėlė baimę. Tai čia ir glūdi jo nuteisimo ir mirties priežastis.

Sokratas mirė 399 m. Kr. n.[1]).

---

[1]) Apie Sokratą, kaip išmintingą ir dorą asmenį galite pasiskaityti „Varpo" išleistą brošiūrėlę „Sokratas" ir M. Račkausko išverstą musų kalba Platono „Sokrato apologija ir Kritonas".—

IX. Platonas.

§ 36.

Jo tikras vardas Aristokles, o Plato jis pramintas del jo plačių pečių.

Platonas - Sokrato mokinys. Jis gimė Atėnuose 427—429 m. Kr. n., senoje aristokratiškoje šeimoje. Kaip gana turtingos šeimos narys, jis buvo namie gerai išauklėtas ir išlavintas; paskiau savo išsilavinimą dar patobulino kelionėmis po kitus to laiko kultūros centrus. Būdamas 20 metų jaunikaitis, Platonas susipažino su Sokratu, su kuriuo paskui bendravo aštuonerius metus; tas bendravimas turėjo didelės įtakos jo protavimui: Sokrato idėjos tapo amžinomis Platono veikaluose. Iš Platono raštų tenka pastebėti didelė jo meilė savo mokytojui.

Pats Platonas nedalyvavo viešame gyvenime, bet jis norėjo savo mokinius parengti viešam darbui.

Tam tikslui jis įsigijo palei Atėnus sodą, kuris buvo vadinamas „Akademos" ir ten mokytojavo. Del sodo vardo jo mokinių visuma gavo vardą „Akademija". Sokratas įrodinėjo savo nuomones, įtraukdamas žmogų į ginčą su savim, dialogų forma. Tokia forma ir Platonas rašė bei dėstė savo mokslą. Jo mokyklos dėka, nemaža jo raštų užsiliko ir vėlesnėms kartoms. Platonas parašė gana daug veikalų, bet mūsų dėmesį daugiausia turi atkreipti šie: 1) Politika, 2) Apie valstybę ir 3) Apie įstatymus.

Platono teisės filosofija savo esme yra susijusi su bendra jo filosofija; taigi, visų pirma mums tenka nors kiek susipažinti su pastarąja.

§ 37.

Bet pirmiau mums reikia prisiminti aplinkybės tų laikų, kada jis gyveno. Platonas gimė Peloponeso karo pradžioje, t. y. tokiu laiku, kada Atėnams, prieš savo nusilpnėjimą, teko įtempti visos visuomenės organizmo jėgos. Platonas, beaugdamas, galėjo pastebėti gyvenime daug reiškinių, kurie turėjo kelti jaunuolio mintyse baimę del tėvynės likimo. Tuo pat laiku, kai gimė Platonas — mirė Periklas, kuris vienas sugebėjo panaudoti demokratiškus gaivalus respublikos naudai.

Periklui mirus, ėmė nykti pusiausvyra tarp valstybės ir visuomenės. Visuomenė buvo metusi savo tradicinius įsitikinimus ir doros dėsnius taip, kad žmogaus laimę ėmė matyti visų geismų patenkinime. Iš šalies žiūrint, valstybę valdė radikali demokratija, o tikrybėje ją valdė demagogai, kurie sugebėjo pataikauti demosui (tamsiai miniai). Nesąmoningą minią lengva buvo gudriems ir nesąžiningiems avantiūrininkams vesti savo nuožiūra; jie drąsiai ėmėsi eiti visokios rūšies visuomenės pareigas. Kiek demosas mažai turėjo sąmonės viešais reikalais rūpintis, mums puikiai vaizduoja padavimas, būk visuomenė buvo išrinkusi tragiką Sofoklą kariuomenės vadu po to, kai pasigėrėjo jo Antigonos vaidinimu. Politiškus gi tų laikų veikėjus Aristofanas taip apibūdino: „tu turi visa, kas reikalinga liaudies vadui: budriai rėkiantį balsą, niekšus gimines, žemą padėt', trumpai sakant visą ką, kad būtum politikas". Būdami tokios žemos dorovės, politikai kovojo tarp savęs biauriausiais būdais, kad tik pasiektų savo asmens tikslą, nors ir kentėtų del to valstybės interesai. Seniau graikų valstybė užimdavo visuomenę savo reikalais, dabar atvirkščiai, valstybė nyko visuomenėje, jos reikalai turėjo tarnauti partijų interesams, — tikriau interesams asmenų, kurie partijas vedė. Taigi tada, kai valstybei priešingi gaivalai ardė jos visumą ir stiprumą, Platonas išėjo viešumon su savo reformos planu, kuriuo jis tikėjosi vėl sujungti valstybę ir visuomenę, davęs tam planui mokslo sistemos formą. To mokslo pagrindan buvo padėta jo metafizika ir psichologija; tad šios reikia mums visų pirma pažinti.

§ 38.

Kiekvienas daiktas, anot Platono, turi du priešingus pradus: a) jame yra kaž kas viena, visada sau lygu, — tai daikto idėja, tiktai mintimi pagaunama; idėja yra daikto esmė, kuo jis esti ir kas daikte nesikeičia, kas yra už medžiagos; b) daikte yra kaž kas įvairaus, kas nuolat kinta ir yra sugaunama jausmais.

Idėjos yra visų daiktų pradžios. Idėja reikia skirti nuo sąvokos: sąvoka priklauso nuo asmens, suprantančio daiktą, gi idėja yra visiems vienoda, daiktų ir reiškinių objektyvi esmė, amžinoji tiesa. Žmogaus siela įgijo idėjas prieš tai,

kai įgijo kūną, dar tada, kai ji buvo kartu su idėjomis; ji apreiškia idėjas savo sąmone. Taigi, mokslas yra nuo senai esamos tiesos ieškojimas, jos prisiminimas. Platonas duoda tokį prilyginimą žmogaus sielos gyvenimo šiame pasaulyje: tamsioje uoloje sėdi nuo jaunų dienų supančioti belaisviai, kurie nežino šviesos ir nemato tikrų daiktų, o mato pro uolos plyšius tik daiktų šešėlius ant uolos sienų. Tiktai tie iš tų belaisvių gali pažinti tikrą daiktų esmę, arba idėjas, kurie savo sielos pirmapradžios, proto dėka sutraukia kūno pančius, išsivaduoja iš prigimties pojūčių įtakos, išeina į tiesos saulės šviesą. Daikte yra tikra tik tai, kas niekados jame nekeičiama, visada sau lygu. Besąlyginė visatos pradžia turi Platono duotus įvairius vardus: viena ir tas pat (tauton), tikrai esama, protas, idėja, gėris, Dievas.

Vienumas pasireiškia įvairume, medžiagoje, kuri yra netobula. Dievybė siekia padaryti medžiagą tobulą ir todėl medžiagą sujungė su idėja sielos pagalba. Tobuliausioji medžiagos forma yra žmogus. Sielos yra trys pradai: protas, kurį yra suteikusi žmogui Aukščiausioji Dievybė; ji duoda žmogui pažinti daiktuose tai, kas yra amžina, jų esmę; jausmo pradas (širdis), kuris gimdo aukštus, gerus pojūčius, kaip antai, drąsą ir k.; šitas antrasis pradas padeda protui įveikti trečiąjį, — geismų pradą, kuris gimdo paprastus blogus geismus: baimę, pyktį ir k. Jausmo pradas jungia proto ir geismų pradus ir siekia įvykdyti proto idėjas, aukščiausius siekimus.

Padėjąs tokius tvirtus pagrindus metafizikoj ir psichologijoj, Platonas etikoje (arba politikoje) svarstė dorovišką žmogaus esmę. Kaip Dievybė veikia visatoje, taip dieviškas protas, esąs žmogaus sieloje, veikia jame. Pažinęs gerą, protas negali būti pasyvus, bet siekia įvykdyti savo pažinimą, viešpatauti žmogaus mirštamosioms jėgoms (geismams) ir kiekvienai iš jų nurodo veikmą. Tuo būdu žmonės seka dievybę. Dievišką, gerą pradą, kuris pasireiškia žmoguje, Platonas vadina teisingumu (he dikaiosyne, to dikaion). Trejopas teisingumas Platono buvo tyrinėjimas: 1) kiekvienoje sieloje, 2) valstybėje ir 3) visoje žmonijoje.

§ 39.

Platonas teisingumo sąvokos pasiekia, tyrinėdamas žmogaus sielos jėgų esmę. Kiekviena esybė turi savo veiksma

(ergon), kurį tik ji viena gali įvykdyti, arba tik ji viena gali geriausiai įvykdyti. Kartu kiekviena esybė turi savąją tobulybę (arete), kurios dėka ji gali įvykdyti savo veiksmą. Tą pat reikia pasakyti dėl sielos ir jos jėgų. Sielos ypatingas uždavinys — viešpatauti, valdyti. Kad pasiektų tai, kiekviena sielos jėga turi tam tikrą tobulybę.

Proto tobulybė yra išmintis (sofija). Noris viešpatauti, valdyti turi žinoti tą tikslą, kuriam tai daroma. Ir tas žinojimas turi būti tvirtas, pagrįstas tikromis priežastimis, netvirtas žinojimas gali būi kiekvienu momentu pakeistas kitu, klaidingu. Išmintis kaip tik ir duoda tvirtą pažinimą: ji rodo žmogui tikslą, kurį reikia siekti, ji rodo gerą, kurio siela turi ieškoti, ji rodo blogą, kurio ji turi vengti. Kitoms sielos jėgoms protas yra saikas: jos gali ir per silpnai ir per stipriai veikti; išmintis gi apriboja kraštutinumus ir suveda jėgas vidurin; aukso vidurys — jų tobulumas.

Širdies tobulybė — tai drąsa (andreia). Širdies dalykas — vykdyti proto nutarimus. Kad ji tikrai vykdytų tuos nutarimus, reikia, kad geras auklėjimas giliai sieloje įgyvendintų tikrą gero ir blogo supratimą ir padarytų jį antra žmogaus prigimtim. Žmogus, kuris visada saugoja taip įgytą tikrą nuomonę ir laiko ją savo sieloje, nepaisydamas baimių ir pagundų, yra drąsus asmuo. Tikrai drąsaus neįveikia nei baimė, nei smagumai: jis neserga savivale, kuri negerbia nieko, kas yra šventa; jis niekina bailumą, kuris dreba prieš kiekvieną pavojų.

Geismo jėgos tobulybė — tai savivalda (sofrosynė). Savivalda veda prie visų jėgų sutaikinimo taip, kad geriausios iš jų (protas ir širdis) valdo, o blogesnioji (geismai) turi klausyti pirmųjų.

Kai kiekviena iš sielos jėgų iš tikro vykdo savo veiksmą, nesikišdama į kitos jėgos sritį, tada įvyksta aukščiausioji tobulybė, kuri yra vadinama teisingumu, — visos sielos tobulybė, kitaip vadinam tiesa. Teisingumas (tiesa) jungia savyje išmintį, drąsą ir savivaldą, kurios visos sudaro jo turinį. Išmintis turi didžiausios reikšmės; kitos jėgos yra dėl jos, bet jos visos turi būti sujungtos ir todėl mąstančiojo išminčiaus gyvenimas, Platono nuomone, būdamas tobuliausioji sielos padėtis, yra ir daugiausia pageidaujamoji žmogaus padėtis. Išminties dorybė yra

tam, kad valdytų žmogų; tiktai kartu su ją ja kitos dorybės esti naudingos, be jos — anos esti kenksmingos.

Čia Platonas nekreipia dėmesio į valios reikšmę: ir supranta s, kad bloga daro, tačiau daro dėl to, kad neturi valios susilaikyti nuo blogo darbo. Vadinasi, reikia išauklėti valią, kad žmogus galėtų veikti taip, kaip išmintis liepia.

Jeigu siela būtų tik iš proto, tai, anot Platono, būtų tik viena dorybė — išmintis. Kadangi greta su protu yra dar du kiti pradai ir kadangi aukščiausioji dorybė (teisingumas) priklauso nuo visų trijų santykiavimo, tai vieno mokslo nepakanka, norint įgyti aukščiausiąją dorybę; reikia dar nuolatos lavintis, auklėtis, kad jausmams būtų duota atatinkama kryptis. Tuo Platonas rodė kiekvienam asmeniui veikti tai, kam kas tikęs iš prigimties ir nesikišti į kito priedermes; tuo pat buvo jo nustatomas darbo padalinimo reikalas, taigi ir žmonių tarpusavio priklausomybė. Sofistai gi skelbė, kad kiekvienas žmogus gali pats visa kuo patenkinti save. Ir teisingumas, kaip matome, Platono kitaip suprantamas, nekaip sofistų, anot kurių teisingumas tai stipresniojo teisė; Platono teisingumas yra priešingas visokiai savivalei, negali turėti tikslo kitą skriausti, net už neteisingumą negalima atsilyginti neteisingumu, kitam blogą daryti, kad ir tas kitas būtų bloga tau padaręs.

X. Platonas (toliau).

§ 40.

Teisingumui įkūnyti gyvenime tarnauja teisė.

Teisingumas, kaip jau kalbėta, Platonui yra didžiausias pasaulyje dalykas; be jo nieko nevertos visos pasaulio gėrybės. Jis yra savaime vienintelis didžiausias gėris. Kad teisingumo idėja galėtų būti įvykdyta, esant žmonėms tokiems, koki jie yra, reikalinga, anot Platono, valstybė štai dėl kokių priežasčių.

1) Nė vienas žmogus negema su tokia tobula prigimtim, kad jis pats, be įstatymų nurodymo, tikrai pažintų, kas gera ir kas bloga, ir būtų palinkęs nepasiduoti gašlumams, bet vykdyti tobulybę. Žmonės, jei negyventų įstatymų valdžioje, nesiskirtų nuo plėšrių žvėrių.

Kiekvienos tobulybės sėmens sieloje priklauso nuo prigimto palinkimo ir nuo jo tolesnio gero auklėjimo. Tiek geras

auklėjimas, tiek geros įstaigos (įstatymai), nuo kurių įtakos pareina gerų prigimtų savybių saugojimas ir plėtojimas, gali būti tiktai gerai sutvarkytoje valstybėje.

3) Kaip asmuo valstybėje, kitiems bendradarbiaujant, gali geriausiai pareikšti savo tobulybes, taip ir visa valstybė tik savo organizicijoje gali pilniausiai ir aiškiausiai įvykdyti teisingumo idėją. Valstybė ne tiktai yra įrankis teisingumui vykdyti, bet ji pati yra teisingumas. Valstybė turi siekti visų tobulybių, o labiausiai išminties. Tobulybių, dieviškų gėrybių vykdymo sekmenys bus žmonių gėrybės: sveikata, grožis, jėga, turtas, sujungtas su protingumu. Visai tobula, teisinga valstybė bus, anot Platono, visai šventa, laiminga valstybė.

Eidami arčiau prie Platono mokslo apie valstybę, turime prisiminti, kad visų pirma jo „Respublikoje" nupieštas idealios valstybės vaizdas. Bet senatvėje, eidamas aštuontą metų dešimtį, Platonas pripažino, kad jo siūlomoji ideali valstybė atatinka tik dievams ir kad mirštamiems žmonėms reikia duoti atatinkamesnis žmonių gyvenimui valstybės planas, kuris jo buvo išdėstytas veikale „Apie įstatymus". Mes susipažinsime su vienu ir su kitu.

§ 41.

Kuriant tobulą, idealią valstybę, reikia prieš išleisiant įstatymus padaryti iš visuomenės gryną tuščią lentelę ir paskui vykdyti savo planas, turint galvoj teisingumą iš prigimties. Visi valstybės įstatymai, įvertinant juos esmės atžvilgiu, idėjos turiniu, yra neatatinkami individo ir visuomenės filosofiškai prigimčiai, jų idealiems tikslams ar todėl yra nepastovūs, kinta.

Tiktai ideali valstybė sudaro atatinkamas sąlygas žmonių santykiams. Tarp tų sąlygų svarbiausioji ta, kad žmonės turi įvairių gabumų ir todėl specializuojasi darbuose. Todėl žmogaus gyvybei būtina sąlyga yra gyvenimas ir veikimas visuomenėje dėl to, kad žmogus, gyvendamas vienui vienas, negali patenkinti visų savo reikalų. Kad visuomenė galėtų vykdyti visas keturias dorybes, ji turi būti organizuota valstybė. Pastaroji, kaip vienetas, yra žmogus didelio masto: ji turi savą idėją, kurią nužiūri filosofo akis; ji turi tuos pat psichiškus pradus, kaip ir atskiras asmuo, turi tas pačias dorybes. Todėl valstybės santvarka turi būti tokia, kad visomis priemonėmis, jai

galimomis, vykdytų visas keturias dorybes, labiausiai gi aukščiausiąją dorybę, — teisingumą.

Ideali valstybė turi būti sudaryta iš dviejų dalių: valdančiosios ir valdamosios. Pirmoji ierarchijos atžvilgiu skiriama į tikruosius valdytojus ir į gynėjus — karius; antroji — tai dirbančioji klasė valstybės medžiaginiems reikalams aprūpinti. Šitos trys makrokosmo dalys atatinka trims mikrokosmo dalims: protui, jausmui ir geismui. Kadangi už jaučiamo pasaulio, už klaidų pasaulio yra tikras pasaulis, idėjų pasaulis, kadangi ir valstybė, kaip ir kiekvienas jaučiamas reiškinys, turi savąją idėją, tai tie valstybės asmens, kuriems yra pavestos aukščiausios vietos, turi turėti mokslą (žinyną), kaip vienintelę priemonę daiktų esmei pažinti. Tiktai filosofai, kaipo žmonės, turintieji akį, nukreiptą į nekeičiamus daiktus, į amžinai esamąją buitį, yra įgiję daug mokslo žinių ir gali sukurti gražius, gerus ir teisingus įstatymus, o sukurtus įstatymus gali gerbti.

Valstybės mokslas — tai ne atskirų praktiško valstybės valdymo klausimų sprendimo žinojimas, bet visų valstybės reikalų supratimas taip, kad būna suprantama aukščiausioji idėja, Gėrio idėja, kuri yra mokslo ir tiesos priežastis, kuri yra daiktų buvimo priežastis ir jų tikriausioji esmė. Nedaug yra asmenų, kurie atatinka šitam aukštam uždaviniui dėl to, kad filosofiška prigimtis retai ateina pasaulin. Bet toji nedidelė sauja pašaukta yra stoti valstybės priešakyje, vesti ją ir padaryti išmintingą. Visuomenės ligos išnyks tada, kai politika ir žinynas bus sujungti vienam asmenyje, kai filosofai bus monarchais, arba monarchai ir valstybės valdytojai taps filosofais.

Kovotojai — gynėjai, kurie sudaro atskirą luomą ir padeda valdytojams — filosofams, atstovauja drąsos dorybę. Jie vykdo valstybės valią ir saugo valstybės laisvę ir ramybę. Jie negali nieko kito veikti, kas kliudytų jiems eiti jų tiesioginę pareigą. Kad idealios valstybės sargyba būtų apsaugota nuo žmogaus silpnybių įtakos, tam tikslui nustatyta tvarka Pitagoro dėsniu: „Tarp draugų visa kas yra bendra“, t. y. negali būti privačios nuosavybės ir šeimynos. Jungti vyrus su moterimis ir rūpintis žmonių skaičiaus didinimu — tai valstybės reikalas. Idealioje valstybėje nustatomas amžius, kuriame dviejų lyčių asmenys turi jungtis ir duoti valstybei įpėdinių, būtent: vyrams 30 — 50 m., moterims 20 — 40 m. Nenurodyto amžiaus asme-

nų pagimdyti kūdikiai neturi gyventi. Kad kariai tikrai būtų vienodai išauklėti ir išlavinti karybos dalykais, kad jie visi būtų išauklėti kaip vienos šeimos nariai, kūdikiai iš mažens turi būti imami nuo gimdytojų ir valstybės auklėjami.

Auklėjimas yra vienas iš didžiausių valstybės uždavinių. Auklėjimu pagrįsta visa valstybės santvarka, nes blogai išauklėtų žmonių santykiuose įsigyvena neteisė. Ideali valstybė mokslo pagelba turi išauklėti piliečius tikrai dorus. Valdytojai yra jaunojo piliečio, mokytojai — auklėtojai, o politika — tai auklėjimas. Valstybė, įkūnydama savyje didžiausio Gėrio idėją, turi surasti metodus tai idėjai pažinti; per savo organus skelbti absoliučios tiesos dėsnius ir pagal juos vesti savo narius. Piliečio dorybė — tai elgimasis pagal tiesos ir auklėjimo nustatytus dėsnius.

Todėl idealioje valstybėje esti nustatytas griežtas auklėjimo regulaminas, kuris tvarko visą kario gyvenimą, pradedant nuo mažens. Regulaminas turi būti toks, kad lavintų kariui reikalingus gabumus, taip pat parengtų kitus filosofais — valdytojais. Ligi 20 m. jaunikaitis eina parengiamuosius mokslus ir per pamokas, o taip pat per kautynes esti tyriamas (bandomas). Nuo 20 ligi 30 m. jis eina aukštesnį mokslų kursą ir būna bandomas, ar turi apibendrinimo gabumų, t. y. ar turi filosofo proto savumų. Tie, kurie pasirodė turį tų gabumų, kitus 5 metus turėjo mokytis dialektikos, kurios tikslas yra metafizikos metodu išmokyti pažinti tiesą, nesinaudojant jausmais. Po to būsimieji valstybės valdytojai turėjo 15 metų praktikuotis įvairiose gyvenimo srityse, ypač turėjo būti bandomi, ar gali patys gintis nuo šio pasaulio pagundų. Atlikę visus tuos bandymus ir sulėjus 50 m. amžiaus, jie lieka sugebančiais pastebėti pačią Gėrio esmę, patenka į filosofų skaičių ir arba užsiima mokslu, arba valdo valstybę, žiūrint kas kam tenka likimo sprendimu.

Gynėjų klasės moterys turėjo tuos pačius, kaip vyrai, viešus uždavinius ir likimą gyvenime.

Trečioji visuomenės klasė neturėjo rūpintis viešais reikalais, ir jos narys galėjo turėti privačios nuosavybės ir šeimą. Šitos klasės asmenys turėjo žemėsnę sielą, nekaip anų dviejų klasių nariai, ir turėjo klausyti tų, kas turėjo dorų jausmų ir protą.

Jiems yra nepasiekiama filosofija dėl to, kad jų siela susilpninta amato. Jie turi tik vieną bendrą su aukštesnėmis klasėmis dorybę — savivaldą, o šiaip kitų tam tikrų dorybių jie neturi. Savivalda yra reikalinga ir valdantiesiems ir valdomiesiems ir jos esmė — tai santaika tarp tų ir kitų; taigi, ja paremta yra santvarka ir darnumas (harmonija) valstybėje. Pavesdamas šitą klasę valdančiųjų globai, Platonas maža rūpinasi ja, manydamas, jog ji auklėti nėra reikalinga.

Kaip matome, Platono suskirstymas visuomenės į klases visai kitoks, nekaip Indijos kastos; visi žmonės yra tos pačios žemės — motinos sūnūs ir vienas kitam broliai, tiktai asmens ypatybės duoda pagrindo nurodytam suskirstymui, kuris buvo aiškinamas šiuo mytu.

Visatos kūrėjas įvairiai apdovanojo žmones gabumais: vieniems gemant įmaišė aukso, tie turi gabumą valdyti, kitiems — sidabro, tie turi gabumą būti pirmųjų padėjėjais (gynėjais), pagaliau tretiems — geležies, arba vario, — tie esti žemdirbiai ir amatininkai.

Valstybės valdytojų vyriausias uždavinys — tai pažinti, kas kokį gabumą turi, kam kokio prado įmaišyta. Jeigu aukštoje klasėje atsiranda asmuo, neturįs atatinkamų gabumų, tai jisai turi būti perkeltas į žemesniąją, ir atvirkščiai. Šitasai dėsnis papildė specializacijos dėsnį. Tik abiems dėsniams kartu veikiant, ideali valstybė tampa teisinga. Šiuo pastaruoju dėsniu Platonas pralenkė tūkstančius metų, nes jo santvarka ne aristokratiška, bet sofokratiška.

Taip sutvarkytoji valstybė turi aukščiausiąjį tikslą — tarnauti visuomenės gerovei. „Ne tam steigiame valstybę, kad padarytumėm laimingą vieną luomą, bet kad padarytumėm laimingą valstybės — visuomenės visumą". Šitam uždaviniui turi būti visa kreipiama. Tačiau visuomenės gerovė bus pasiekta tik tada, kai visi turės vienodą supratimą apie visas idealios visuomenės taisykles, kai valdžia turės reikalo su atatinkamu gyventojų elgimusi, kuris bus paremtas pagrindinių pažiūrų ir tarpusavio jausmų harmonija. Iš to seka vienybės reikalas: didžiausias valstybei blogumas yra tas, kas skirsto jos gyventojus į dalis ir sudaro daug dalių, gi didžiausias gerumas — tas, kas jos gyventojus jungia, vienija. Tai minčiai paaiškinti

Platonas palygina valstybės vienybę ir susiskirstymą su bendra organizmo sveikata ir su asmens atskirų organų ligomis.

Kadangi vienybė yra reikalinga valstybės visumos gerovei, tai savaime aišku, kad ji reikalinga asmens naudai pasiekti; tam tikslui turi tarnauti ir specializacija ir paaukštinimai visuomenės ierarchijoje, pagal gabumus. Rezultate viso to idealioje valstybėje turi būti įgyvendintas *eudaimonizmas* — t. y. visiems geras gyvenimas.

Kas naudinga — tai gera ir gražu. Šiuo dėsniu valstybė, kad būtų gerai sutvarkyta, turi būti naudinga, turi teikti gyventojams laimę. Toksai yra galutinas idealios santvarkos tikslas. Tasai tikslas, Platono mokslu, turi būti siekiamas ne dėl vienos kurios klasės, bet dėl visos visuomenės, taigi ir dėl asmens. Bet asmens laimė turi būti nustatoma ne jo paties nuožiūra ir savivale, bet visumos nustatymu: kiekvienam turi tekti tai, kas jam atatinka; tada visuma bus graži.

Tuo būdu asmuo Platono idealioje valstybėje nėra aukojamas visumai — valstybei, bet jam tenka atatinkama vieta ir suteikiama tiesi pažiūra į daiktų esmę. Kadangi visa tai suteikiama visiems, tai įvyksta visuotina harmonija.

§ 42.

Tai tokia Platono ideali valstybė. Ji labai primena savo pagrindiniais dėsniais Rusijos komunistų ką tik mėgintą vykdyti valstybės santvarką. Matydamas, kad tokia valstybės santvarka neįvykdoma, Platonas savo „įstatymuose" davė kitą valstybės planą.

Čia Platonas išeina iš to įsitikinimo, jog nė vienas žmogus neturi gabumo žinoti, kokia valstybės santvarka yra visuomenei geriausia ir, jei ir sužinotų, tai negalėtų jos įgyvendinti. „Įstatymuose" jis ima pagrindan istoriškai esamąją valstybės santvarką, būtent doriečių. Nuosavybės teisė šitam valstybės plane pripažįstama, kaip būtina sąlyga dalyvauti politikoje ir rinkimuose. Taip pat pripažįstama šeima ir kariams. Ir nuosavybės teisė ir šeimos teisė čia smulkiai normuojamos: nurodoma, kad žemė turi priklausyti valstybei, atskiriems gi asmenims priklauso tik teisė naudotis žeme, nustatomas privataus turto maksimumas ir minimumas, nustatoma sąlygos ir amžius,

kuriems esant galima jungtis šeimon, sąlygos auklėjimui ir t. t. Moterys dalyvauja valdyme lygiai su vyrais. Darbo padalinimas čia taip pat nustatytas: vieni valdo, kiti gina kraštą, treti dirba žemę, gi svetimo krašto žmonės, apsigyvenę valstybėje, neturi politiškų teisių ir verčiasi prekyba ir amatais. Ekonomiška apyvarta, mainai ir prekyba smulkiai normuojami. Iš valstybės išvežti leidžiama tik tai, kas nereikalinga, gi valstybėn įvežti leidžiama tai, kas būtinai reikalinga.

Šitoje Platono valstybėje trečias luomas yra vergai (belaisviai), kurių nerandame jo idealioje valstybėje. Vergais negali tapti savo krašto pilnateisiai gyventojai; su vergais reikia teisingai elgtis dėl to, kad jų darbas sudaro tokias sąlygas, kokios yra reikalingos tam, kad jų valdovai galėtų užsiimti viešais reikalais. Kaip matome, tikroje Platono valstybėje žmonės nėra visi lygūs, ne visi yra broliai tarp savęs, jau tarp jų yra nepereinamos sienos. „Tarnai ir valdovai (ponai) niekados nebus draugai", sako Platonas, tas pat filosofas, kuris idealioje valstybėje buvo numatęs, kad visi žmonės yra tos pat žemės motinos sūnūs. Tikroje valstybėje turi būti įstatymų santvarka; bet esti valstybių, kurios esti valdomos, neatsižiūrint į įstatymus. Pirmuoju būdu esti valdomos šios valstybės: karalija (bazileia), aristokratija ir demokratija; jos yra tikros valstybės valdymo formos ir atatinka teisingumo pradą. Geriausioji iš jų, anot Platono, yra karalija. Spartoje jis matė visų trijų pradų: monarchijos, aristokratijos ir demokratijos junginį ir taip pat laikė tai tikruoju valdymo būdu.

Netikrieji, iškreipti valdymo būdai yra tie, kur nesilaikoma įstatymų ir valdoma savo naudai, būtent: tiranija, oligarchija ir ochlokratija.

Tiranija — tai padarinys demokratijos virtimo į ochlokratiją: iš neribotos laisvės gema neribota vergavė, iš demagogų gema tiranas. Tiranija buvo sofistų idealas; joje aiškiausiai pasireiškia neteisingumas ir nelaisvė. Oligarchija yra aristokratijos sugedimo padarinys.

Aristokratija — tai valstybė, nedaugelio asmenų valdoma, betgi valdoma pagal įstatymus ir siekiant visuomenės gerovės; gi oligarchija — tai valstybė, paremta piliečių turto nelygybe; joje valdo turtuoliai, o neturtingieji neturi įtakos valdymui; pirmieji siekia tik savo naudos, turėdami savo rankose ginklo

jėgą, antrieji jaučia tik baimę. Šitoji valstybės forma Platono dar vadinama timokratija.

Ir „Įstatymuose" Platonas reikalauja, kad asmenys, kurie vykdys valdžios funkcijas, būtų auklėjami, mokinami ir bandymais pratinami valdyti, bet nesitikėdamas parengti kandidatus, kurie atatiktų jo metafiziškai pažiūrai, jis nereikalauja iš jų absoliučios žinijos (mokslo), bet tik praktikos žinių. Prie valdymo jis prileidžia ir tautą jos susirinkimuose (ekklezia); bet pastarųjų reikšmė neaiški, tik aišku, jog liaudies susirinkimams Platonas duoda tik patariamąjį, ne sprendžiamąjį balsą. Sofokratijos šalininkas negalėjo skirti demokratijai atatinkamo vaidmens. Ir nusileidęs istoriškos praktikos reikalavimams, patiekęs antraeilio sutvarkymo empyriškų dėsnių, Platonas negalėjo visai atsisakyti nuo politiškos organizacijos viršgamtiško elemento. Taigi, valdininkų ierarchijos viršūnėje jis sudarė tam tikrą susirinkimą, kuris primena jo „Respublikos" išminčius, filosofus — valdytojus. Prie šito susirinkimo turi priklausyti asmenys, atsižymėjusieji prityrimu, mokslu ir dorybėmis, sugebantieji iš daugelio išorinių reiškinių pastebėti jų esmę, pastebėti jų vienodumus ir idėjas. Šitų asmenų pareiga yra nurodyti piliečiams dorybės idealą ir jį gyvendinti visose valstybės įstaigose. Tuo būdu valdymo sistema ir „Įstatymuose" paskirstyta į dvį dalis: biurokratiška ierarchija — praktiško proto atstovė (jos aš čia nedėstau) ir aukščiausioji taryba — filosofiškos išminties atstovė.

Įstatymai, anot Platono, yra proto pradų išreiškimai ir turi būti bendromis taisyklėmis visai valstybei. Jie turi būti duoti ne kąsniais (dalimis), bet visa sistema ir siekti aukščiausių dėsnių. Įstatymas turi įtikinti tuos, kurie nori jų klausyti, ir grasinti nenorintiems klausyti. Įstatymai turi apimti ne tik viešąjį gyvenimą, bet ir privatų, nes be sutvarkyto privataus gyvenimo neįmanoma ir visuomenės santvarka. Įstatymai turi būti pastovūs, tačiau Platonas mato ir jų keitimo reikalingumą. Kūriant įstatymus, reikia teirautis ⁺ituose kraštuose, nes visur yra žmonių, kurių patarimo verta ieškoti. Platonas pripažįsta aplinkybių įtaką įstatymų kūrimui, bet pastebi: „audroje vairininko sumanumas daug gelbsti". Koloniją kurti jis pataria toliau nuo jūros, nes prie jūros tarpsta prekyba, auga turtai, dėl kurių atsiranda prabanga ir blogi įpročiai.

§ 43.

Teisingumo žmonijoje sąvoką Platonas nėra išplėtęs, yra tiktai pažymėjęs ją tuo būdu, kad tobulybės (dorybės), iš kurių susidaro teisingumas (tiesa), yra paskirstytos tarp tautų. Graikai yra proto jėgos valdomi, žiemių tautos yra širdies jėgų valdomos, pagaliau, Azijos ir Aigipto tautos — geismų jėgų valdomos.

Platono dikeologija ir politika turėjo ir turi didžiausią reikšmę žmonijos gyvenimui. Tos dieviško filosofo darbų reikšmės negali mums pateisinti nei to laiko dėl Peloponeso karų pablogėjusi Atėnų padėtis, nes į jų politišką gyvenimą jis visai nesikišo, nei tris kartus atliktoji kelionė į Sirakuzus pas jauną tiraną Dionizą reformų tikslu (bet tikslas nebuvo pasiektas), nei susirinkusi jo sode akademija. Tą reikšmę pateisino jo mokslo esmė, kuri priklausė būsimiems amžiams. Paėmęs iš Elados valstybių, ypač doriečių valstybės, kai kurius dėsnius, filosofas sugebėjo iškilti aukščiau už graikų visuomenės gyvenimo istoriškas formas ir, siekdamas žmogaus sielos giliausių dalių, reikalauti tokių nustatymų, kurie galėjo būti įvykdyti tik amžiams praėjus.

Platono filosofijos, kaip ir visos senovės filosofijos, Logoso idėja buvo moksliškas idealo atradimas, Dievo, kaip Gėrio apšviestoji idėja. Ji sudarė aukščiausiąjį filosofijos išsiplėtojimo tašką, bet jai dar trūko gilesnės, konkrečios, jausmų gyvenimą apimančios jėgos. Tiktai idėja, kuri apima visą asmenį, tiktai žodis (logos), „kuris stojosi kūnu", kuris įėjo į žmogų ir iškėlė jį į dieviškai žmonišką asmenį, galėjo tapti nauja, pasaulį valdančia jėga. Platonizmas buvo garbus krikščionybės parengimas. Jo idėjų įtaka pasireiškia naujų mokytojų darbuose ir įsikūnija šių laikų valstybių gyvenime. Jo įtakos neišvengia kaip tie, kurie stebėdamiesi garbina jį, taip ir tie, kurie jį smarkiai kritikuoja. Prie pastarųjų priklauso ir jo mokinys Aristotelis.

XI. Aristotelis (Aristotle).

§ 44.

Aristotelis gimė 384 m. Kr. n., Stagire, netoli Afono, Makedonijoje. Jis buvo gydytojo sūnus. Jo tėvas Nikomachas buvo Makedonijos karaliaus Aminto II, Pilypo tėvo, naminis

gydytojas. Aristotelis iš jaunų dienų įgijo gamtos žinių; tas turėjo įtakos tam, kad jis sukūrė mokslui empyrišką, stebėjimų, tyrinėjimų metodą. Būdamas 18 m. jaunikaitis, jis atkeliavo į Atėnus, kur pragyveno 20 metų ir buvo Platono mokinys. Platonui mirus, Aristotelis iškeliavo Maž. Azijon, paskui gyveno Mitilėnoje ant Lesboso salos. Iš ten jis buvo pakviestas auklėti Aleksandrą Makedonietį[1]).

Sugrįžęs gi atgal į Atėnus, Aristotelis užsiėmė mokymu ir sukūrė savąją mokyklą, vad. peripatetikų. Jo veikalų užsiliko nedaug, bet ir tie sugadinti; užsilikusių veikalų tarpe mums ypatingos svarbos turi „Etika" ir „Politika". Šitoje pastaroje išdėstyta valstybės teorija, kurią Aristotelis sukūrė, pasinaudodamas savo mokyklos darbais, 158 graikų valstybių konstitucijų tyrinėjimu ir daugelio barbarų valstybių konstitucijų tyrinėjimu. Šitų parengiamųjų darbų pavyzdys buvo surastas 1891 m., — knyga vardu „Atėnų santvarka". Aristotelio kūriniai išdėstyti ne dialogų forma, bet ištisais mokslo traktatais, kurių medžiaga planingai klasifikuota[2]).

Aristotelis mirė *322* m. Chalkidoje, ant Eubejos salos. Išbėgdamas iš Atėnų, jis pasakė: „aš noriu išgelbėti atėniečius nuo antro nusikaltimo filosofijai".

Aristotelis yra laikomas indukcijos metodo kūrėju dėl to, kad jis pirmas iškėlė patyrimo, kaip žmogaus žinyno šaltinio, reikšmę. Skirdamasis nuo Platono, kuris žinyno šaltinį matė grynoje filosofiškoje mintyje, bet ne pojūčio patyrimuose, Aristotelis savo tyrinėjimus remia reiškinių stebėjimais, būdamas tos nuomonės, kad žmogaus protas tiktai jausmų pagelba pažįsta išorinį pasaulį, o nuo atskirų faktų pažinimo eina kelias prie bendrų tiesų. Proto spėjimams galima tada tikėti, kai juos patvirtina tikrybė, jausmo įgyjama. Aristotelio ypatingai pabrėžta, jog tiktai gamtos mokslai duoda galimumo geriausiai metodą pažinti, dėl to, kad tie mokslai priverčia žmogų griež-

---

1) Aleksandrui gimus, jo tėvas Pilypas parašė Aristoteliui, kad jis dėkoja dievams ne tiek už tai, kad jam davė sūnų, kiek už tai, kad jį davė, Aristoteliui begyvenant, „nes—sako jis—tikiuos, kad tavo pamokymai padarys jį vertą būti man įpėdiniu ir viešpatauti makedonams".

2) Aristotelio mokinio Teofrasto pasekėjai, išgirdę, kad Pergamo viešpats norį atimti iš jų Aristotelio veikalus, paslėpė juos į rūsį, kuriame jie ilgai išbūvo ir didelė jų dalis sugedo del drėgnumo. Jo veikalai buvo sutraukti į vieną rinkinį Androniko iš Rodoso I amž. Kr. g. pirmoje pusėje, apie 350 m. po Aristotelio mirties.

tai skirti gryno mintijimo logiką nuo daiktų logikos. Šitąjį metodą Aristotelis taikė ir visuomenės mokslams.

Norint pažinti ir Aristotelio teisės filosofiją, reikia visų pirma pažinti jo bendroji filosofija, — metafizika ir etika.

§ 45.

Aristotelis metafizikoje eina iš priešingo dėsnio, ne kaip Platonas. Prisiminkime, jog Platonas laikė pojūčių nustatomą pasaulį (daiktų pasaulį) netikru, o tikru, realiu pasauliu jis laikė idėjų pasaulį; anot Platono, idėjose glūdi daiktų esmė. Aristotelis gi manė, kad forma, arba sąvokos objekto reali esmė, susidaro iš medžiagos, kuri yra būties potencija, arba neišsilavinęs būties galimumas.

Atskiros būtys tampa realios tuo, kad su medžiaga susijungia jos veiksmas, energija. Tikrybėje medžiaga niekados nesti be formos ir skyrium apie ją kalbėti galima tik abstrakcijos būdu. Medžiaga yra daiktų netobulumo šaltinis, o kartu ir jų senovinė pirmapradžia; bet yra ir nemedžiaginės formos pirmapradžia. Greta su šiomis pirmapradžiomis Aristotelis numatė dar judėjimo priežastį ir daiktų tikslą, kurie abu organiškuose kūriniuose supuola su forma.

Taigi, judėjimas ir keitimasis yra pačioje medžiagoje, yra jos plėtojimosi pradas. Kiekvienas judėjimas turi turėti įjudinimo priežastį, kuri pati sau esti, nejuda. Ta priežastis yra Dievybė, nemedžiaginė ir amžinoji forma, save žinąs protas, absoliuti Dvasia, pati savaime tobula, kuriai prilygti visa kas siekia.

Aristotelio etika atrodo nuosekli sistema, sunaudojusi tai, kas buvo šioje srityje Sokrato ir Platono sukurta, bet ir toliau plėtojanti klausimų tyrinėjimą. Ji greta su graikų tautos savybėmis turi bendrai žmonijos savybių ir todel turi pastovią ir dabar aktualią reikšmę. Aristotelio etikos tyrinėjimo objektu yra laimė: kame jos esmė ir kaip ji pasiekiama? Kadangi galvojimai del šio dalyko greitai nurodo, jog laimė pareina nuo doro gyvenimo, tai mokslas apie laimę tampa mokslu apie dorybę. Aristotelis neigia Sokrato postulatą, kad dorybė paremta yra žinojimu; galima žinoti, jog tam tikras veiksmas yra negeras arba geras, ir vis tik tasai žinojimas gali pasilikti inertiš-

kas.[1]) Atatinkamai dviem sielos pradams ir dorybės skiriamos į: proto dorybes (intelektuales), kaip išmintis, protavimas, ir etikos dorybės, kaip drąsa, dosnumas, blaivumas, padorumas. Tik pirmos rūšies dorybės yra lavinamos mokslu, o etiškas ūpas sudaromas papratimu. Kaip ligonis nepasveiksta, jei tik klauso gydytojų, o nedaro, ką jie pataria, taip ir filosofuojant apie dorybę negalima tapti doru. „Kas atlieka teisingumo veiksmus, tas taps teisingu", — sako Aristotelis. Tačiau praktikavimo reikalingumas nedaro nereikalingą proto pradą, bet kelia jį pirmon vieton. Tiktai protingo žinojimo vedamas veiksmas gali nueiti prie siekiamo tikslo, t. y. prie dorybės. Aristotelio etikoje pati dorybė apibūdinama kaip „aukso vidurys": tiek pajūčių įvykiuose, tiek dorybės veiksmuose kenksminga yra visa, kas per daug, ar per maža. Kiekvienas gyvenimo veiksmas pasiekia savo tobulybės, kai siekia atatinkamo vidurio, ir todel tobulybė yra apibūdinama kaip padėtis, kuriai nieko negalima prijungti ir nuo kurios nieko negalima atimti; drąsa yra tarp galvotrūkčio ir bailumo, duosnumas tarp eikvojimo ir šykštumo ir t.t.

§ 46.

Tas pat liečia ir dorybės sritį, tiktai čia negalima taikyti mechaniškai matematiškų saikų, apibūdinant vidurį. Dorybės srityje vidurys nereiškia kaž ką, lygiai nuo kraštų atitolintą, arba vienodą visiems saiką; čia atitinkamas vidurys reiškia, kad esama tarp dviejų kraštutinumų; pav., drąsa yra tolesnė nuo bailumo, nekaip nuo savivalės. Ir dorybių, arba nedorybių objektai taip pat gali būti vidutiniai ir kraštutiniai, pav., pykčio priežastis. Šitos pažiūros gyveno visoje graikų tautoje, o Aristotelis sutraukė jas į sistemą. Saiko dėsnis daro jo idėją pastovią įvairiose gyvenimo srityse, reikšdamas charakteringą graikui etikos su estetika sujungimą, kuris buvo išreikštas posakiu „kalon k'agaton".[1]) Rodos, toki pasielgimai, kaip žmogžudystė, paleistuvystė, pavydas visada verta pasmerkti ir joks saikas negali suteikti jiems gerumo, arba leistinumo žymių, tačiau Aristotelis yra nuoseklus ir tvirtina, jog tais pa-

[1]) Prie Sokrato dėsnio: geriau kęsti piktą, nekaip daryti jį kitiems,—Aristotelis pridėjo: geriau daryti gerą kitiems, nekaip sulaukti to iš kitų.

[1]) gražu ir gera.

sielgimais pasireiškia trūkumas, arba perteklius. Bloga yra, jo nuomonė, visada arba perteklius, arba nepriteklius, o gera yra atatinkamo vidurio saugojimas. Sudarant dorybės sąvoką, pasireiškia ir laisvos valios reikšmė: tiktai laisvieji veiksmai esti giriami, arba peikiami, baudžiami, arba apdovanojami. Laisvais veiksmais laikomi tie, kuriuos pradėti, ar nepradėti priklauso nuo paties veikiančiojo. Veiksmai, kurie pareina nuo išorinių priežasčių (veiksnių), yra priverčiami, nelaisvi. Bet kai veiksmas daromas smagumo, arba gerumo pagunda, tai negalima kalbėti apie jo priverčiamumą, nes kitaip kiekvienas žmogaus veiksmas būtų priverčiamas.

Dorybės sąvoka yra santykyje ne tik su a) protu ir b) valia, bet ir su c) jausmu.

Tikroji dorybė yra padėtis, kurioje kova su blogais palinkimais yra išnykusi: kai blogi pageidavimai yra įveikti, netenka kovoti su jais, sprendžiant atskirus veiksmus. Tobulas žmogus visada su noru daro gerą. Tobula dorybė esti jame ne kova, bet harmonija, ir jos vykdymas — tai žmogaus prigimtis.

Dorybės mokslą Aristotelis labai patobulino, išaiškinęs jos tris elementus: protą, valią ir jausmą, bet šitas mokslas yra tik tyrinėjimas, iš kur gema dorybė ir kame jos esmė. Gi žmonių gyvenimui svarbu tai,kaip tapti doru. Tai Aristotelis iš etikos prieina prie pedagogikos ir toliau prie politikos.

XII Aristotelis (toliau).

§ 47.

Teisingumas, kuriam Aristotelio etikoje yra skirtas visas skyrius, pripažįstamas kaip vidurys tarp kraštutinumų: tarp neteisybės padarymo ir jos kentimo; jis pripažįstamas ir kaip ūpas, padėtis, įpratimas, kurio dėka žmonės yra linkę teisingai elgtis ir geisti teisingumo. Nurodomas **dvejopas** teisingumas: **bendras,** platesnės reikšmės ir **specialus,** siauresnės reikšmės. Kadangi Aristotelis, kaip ir jo pirmtakūnai, neskiria teisingumo nuo teisės ir mano, jog teisė apima teisingumą, yra jo kriteriumas, jog teisingas yra tas, kas saugoja įstatymus, tai jo teisingumas bendra, plačia prasme yra: valstybės įstatymų saugojimas, visų dorybių vykdymas ir darymas gero kitiems, —

vadinasi didžiausioji dorybė žmonių gyvenime. Specialus teisingumas — tai atatinkamos lygybės saugojimas. Jis savo ruožu esti vėl **dvejopas:** vienas teisingumas yra lyginamasis, kuris veikia apyvartos santykiuose ir reikalauja, kad kiekvienam būtų atatinkamai atlyginta už atimtą gėrybę, pav., kad teisėjas už užmušimą, arba sužeidimą bausme sugrąžintų sugadintą pusiausvyrą; kitas teisingumas **dalinamasis,** kuris skirsto tarp žmonių gėrybes pagal jų nuopelnus, duodamas kiekvienam ne vienodą dalį, bet atatinkamą, kokia jam priklauso; vadinasi, gėrybių ir sunkenybių padalinimas turi būti atliekamas pagal asmenų savumus. Atsižiūrint į dalinamąjį teisingumą, reikia pastebėti, sako Aristotelis, kad klysta demokratai, manydami, jog lygybė vienu atžvilgiu sudaro lygybės būtinumą visais atžvilgiais; taip pat klysta oligarchai, manydami, jog nelygybė vienu atžvilgiu sudaro nelygybę visais atžvilgiais. Aristotelis matematiškai lygina lyginamąjį teisingumą aritmetiškam santykiui, dalinamąjį — geometriškam santykiui. Lyginamasis teisingumas yra vykdomas atskirų asmenų santykiuose, dalinamasis — santykiuose tarp valstybės ir asmens. Dar Aristotelis skiria legalų teisingumą (dikaion nomikon) ir prigimtą teisingumą (dikaion fizikon). Įstatymais teisinga tai, kas iš pradžių gali būti šiaip ir taip sutvarkyta ir vis bus gera, bet kartą sutvarkius negali būti keičiama. Iš prigimties gi teisinga tai, kas visur turi tą pačią galią ir įgyja ją, nepaisant tų ar kitų palinkimų. Dievų tvarka yra nekeičiama, bet ir žmonių tvarkoje, nepaisant veiksmų ir jų įvertinimo nepastovumo, yra nepriklausomas, įgimtas, pastovus pradas. Tai, Aristotelis ne iš metafiziškos idėjos eidamas, bet iš realių reiškinių stebėjimo, priėjo išvadą apie prigimtos teisės buvimą. Remdamas visą savo mokslą apie teisingumą realiais faktais, Aristotelis numatė dar tokias teisingumo rūšis: **ypatingą** teisingumą, būtent, atatinkamą tam tikro miesto — valstybės gyvenimo sąlygoms; **bendrą,** kuris pritaikomas įvairioms visuomenėms; **rašytą** ir **nerašytą; politišką,** kuris liečia valstybės santykius; **viešpačių** — santykiuose su tarnais; **tėvo** — santykiuose su vaikais; **namų** teisingumą, kuris normuoja susituokusiųjų santykius.

Aristotelis empyriškai kuria ir padorumo sąvoką, statydamas ją prieš veikiančiąją teisę. Kai pastaroji, kaip žmonių netobulas kūrinys, dažnai nekreipia dėmesio į konkrečias įvykio

ypatybes ir neduoda pasireikšti prigimtos teisės jausmui, padorumas daro veikiančiąjai teisei pataisą, daro teisę tobulą.

Be padorumo, įstatymo raidė veda prie žiaurumų del to, kad negalima gyvenimo įterpti į įstatymų rėmus. Kai įvykio individualūs savumai neleidžia pritaikyti jam bendro įstatymo, tada eina pagalbon padorumas, kad užlygintų tą plyšį. Tiktai sujungtas su padorumu įstatymas įgyja teisingumo tobulumą. Šis Aristotelio padorumo suderinimas su teise yra pavyzdingas visiems amžiams.

§ 48.

Ir Aristotelis kūrė valstybės planus ir šitame darbe ėjo Platono duotu pavyzdžiu, pritaikydamas jį gyvenimo reikalams. Visų pirma susipažinsime su jo praktišku valstybės planu. Valstybės moksle Aristotelis iškėlė pagrindinį klasinės senovės pradą: žmogus yra valstybės asmuo (dzoon politikon): be valstybės jis yra arba žvėris, arba Dievas (terion — teos). Aristotelio politika yra etikos tęsinys, atsižiūrint į pagrindines tų veikalų idėjas. Jis, pripažindamas, kad valstybė yra atskirų žmonių daugybė, sujungta bendram gyvenimui, mokino, kad valstybės dorybė yra piliečių dorybių suma, pasiekiama sudorinant piliečius. Kadangi atskiro vieneto dorybė yra ištirta etikoje, tai politikoje reikia užsiimti tiktai jos (dorybės) pritaikymu valstybės gyvenimui.

Valstybė, anot Aristotelio, yra bendrija (koinonia). Kiekvienas bendravimas gyvenime turi tikslą pasiekti kokios gerovės, tai valstybė, kaip geriausioji sąjunga, apimanti visus kitus bendravimus, turi tikslą siekti aukščiausios gerovės. Ta gerovė tiek valstybei, tiek atskiram asmeniui yra laimingumas, kurio pagrindu yra visų piliečių dorybė. Kadangi piliečių dorybė nėra kokio netikėto įvykio padarinys, bet yra tikslingo veikimo (mokymo ir auklėjimo) rezultatas, tai viešos organizacijos, valstybės, didžiausias uždavinys yra auklėti piliečius. Valstybės uždavinys yra ne tik auklėti piliečių dorybę, bet ir padėti jiems vykdyti dorus veiksmus atatinkamiausiai jų tikslui, būtent, padėti patenkinti savo kaip medžiaginius, taip ir dvasios reikalus. Valstybės smulkiausioji dalis — žmogus — pats sau nepajėgia visą ką patenkinti, pats net negali išaiškinti savo ypatybių, pav., dovanos kalbėti, to svarbiausio bendram sugyvenimui galėjimo pranešti, pareikšti kitiems savo mintis ir

jausmus. Tuo būdu pati prigimtis verčia žmones jungtis į bendrijas del to, kad vieni be kitų negali būti. Tuo būdu valstybė yra pačios gamtos padaras. Ji yra bendro žmonių sugyvenimo vainikas, gi šeima ir bendrija — tai netobuli laiptai į ją. Aristotelis net tvirtino, kad valstybė yra aukštesnė sąvoka, nekaip žmogus del to, kad žmogus, kaipo toksai, turįs visus kūno ir dvasios savumus, yra galimas tiktai kai gyvena valstybėje. Bet žmogus gali ir atsisakyti gyventi valstybėje ir nutraukti ryšius su teisės ir teisingumo institucijomis; tada jis iš tobulybės aukštybių nupuola į gyvulio padėtį, nes tampa neteisingiausiu vienetu. Teisingumas gi yra atatinkamo žmogaus prigimčiai jo įterpimo į valstybės vienetą vaisius del to, kad valstybinio vieneto norma ir tvarka yra teisingumo dėsnis. Pagaliau, Aristotelis taip apibūdina valstybę: valstybė yra tobula kaimų sąjunga, kuri visa kuo save visai patenkina, kuri susidaro del gyvenimo reikalų ir kuri turi tikslą palaikyti gerą gyvenimą.

Aristotelis valstybę suprato ne kaip juridišką asmenį, bet kaip atskirų vienetų sumą; atskirų piliečių sąjunga yra jų įkūnytas bendrumas viešoje tvarkoje.

Kadangi valstybė yra vienetų suma, o piliečiai yra jos dalys, tai norint pažinti valstybę, visų pirma reikia pažinti piliečio savoka. Bet Aristotelis nedavė valstybės priklausomybės sąvokos, o graikuose ji skyrėsi nuo pilietybės del to, kad valdinių dalis neturėjo piliečio teisių. Piliečiu Aristotelis vadina tą, kuris turi savybes, teisės nustatytas, kaip reikalingas dalyvavimui valdžioje, t. y. kuris gali dalyvauti įstatymų leidime, būti valdininku ir teisėju.

Darbas, kaip uždarbio šaltinis, kaip būties užtikrinimas, Aristotelio išmestas iš šitos sąjungos, kuriai priklauso tik „aukso laikai“, o darbas — tai vergų likimas. Verguvės institucijai Aristotelis rado pagrindą pačioje gamtoje, kuri davė viešpačius — valdytojus, vykdančius dorybę, ir tarnus, gaminančius būvio priemones; tas skirtumas pareina nuo prigimto įvairumo, nuo mažesnio vergų gabumo: proto veiksmuose jie gali dalyvauti tik tiek, kiek naudojasi kitų nurodymais, o savaimingai protauti jie nesugeba.

Nors piliečių, gyvenančių valstybėje, **skaičius** nelemia jos būtį, -- lemia jų kokybės, tačiau vis tik jų turi būti ne per daug

ir ne per maža, — tiek, kad galėtų patenkinti valstybės reikalus.

Del valstybės teritorijos Aristotelis nurodo, kad geresniam apsigynimui reikalingos tam tikros sienos, o sėkmingesniam ūkio išsiplėtojimui reikia atatinkamo klimato.

Valstybės valdžią Aristotelis suprato ne kaip valstybės funkcijas, ne kaip jos teisėtus organus, bet kaip faktiškus valdžios vykdytojus. Tačiau jis pastebėjo tris didžiausias valdžios rūšis: įstatymų leidimo, valdymo ir teismo, bet ne kaip vieno juridiško asmens trejopas funkcijas, o kaip valstybės santvarkos atskiras dalis. Taip pat ne teisės dėsnių skirtumu, bet faktiška atskirų visuomenės grupių pergale Aristotelis skirstė valstybių formas, žiūrėdamas, būtent, kokiems asmenims priklauso aukščiausioji valdžia: doriems, kurie siekia visuomenės gerovės, ar priešingų savumų asmenims, be to, ar vienam asmeniui, ar keliems, ar daugeliui. Tuo būdu jo nurodyta šios šešios valdymo rūšys: 1) trys, kuriose yra vykdoma dorybė ir siekiama visuomenės gerovės: a) kur vienas valdo — monarchija, b) kur nedaug valdo — aristokratija, c) kur daug valdo — politija; 2) toms rūšims priešingos trys: a) tiranija, b) oligarchija ir c) demokratija, — tai tokios valstybės, kuriose valdytojai nesaugoja įstatymų, valdo savo nuožiūra ir siekia savo privačių tikslų.

Iš nurodytų valstybių geriausia, anot Aristotelio, yra monarchija, bet ir kitos dvi tos pat eilios valstybės, kaip monarchija, jo giriamos del to, kad jose gerbiami įstatymai. Valdytojas yra įstatymų sargas ir tarnas, o teisėjas yra pats įstatymas.

Kadangi įstatymas nenustato visų gyvenimo smulkmenų, tai valdovui turi būti leista įsakyti, neperžengiant įstatymų, ir net keisti įstatymus, kurių trūkumai jo sužinomi prityrimu.

Aristotelis piešia valstybių perversmų teoriją. Kiekviena valdžia turi savo dėsnį, demokratija — lygybės dėsnį, oligarchija — nelygybės dėsnį ir t.t. Vykdydama savo dėsnį be jokių ribų, valdžia neteisingai elgiasi, ir tai veda prie perversmo. Valstybių perversmų padariniai tai jų formų pasikeitimas, arba valstybės vairą laikančių asmenų pasikeitimas. Perversmus svarstant, reikia kreipti dėmesį į ūpą tų, kas daro perversmą; pav. į jų lygybės jausmą, į tikslą, kuriuo gali būti nauda, garbė, pavydas ir k. Perversmo priežastim esti susidariu-

sioji nauja jėga, nauja galybė, bet tikroji priežastis visada esti labai gili, o proga esti kartais visai menka. Perversmai įvyksta arba jėga, arba apgaule.

Yra dėsnių, kurie tarnauja esamųjų valstybės formų saugojimui. Tai šie. Visų pirma kiekviena valdžia turi tikriausiai vykdyti įstatymus (teisę): jei pati valdžia nors smulkmenose peržengia įstatymus, ji save naikina, tik nepastebimai, — lygiai taip, kaip žmogus darydamas smulkias išlaidas, be sąskaitos, veda save prie bankroto. Toliau, — valdžia turi vengti apgaudinėti piliečius del to, kad apgaulės priemonės yra pačiai valdžiai labai pavojingos, o prie tikslo neveda. Valdytojai turi neilgai užimti valdžios vietas ir užleisti jas kitiems, kad kiekvienas iš demokratų gautų valdininkauti: kuo trumpiau asmuo esti valdytoju, tuo mažiau būna progos nusikalsti tiranijos siekimais. Reikia tarp galingųjų piliečių naikinti nesutikimai ir varžytynės: pastebėti pačius pirmus šitų santykių simptomus — tai politiko talento dalykas. Svarbiausioji gi priemonė valstybės santvarkai apsaugoti — tai atatinkamas jaunuomenės auklėjimas del to, kad tobuliausi įstatymai lieka be naudos, jei piliečiai nepripratinti saugoti juos. Asmens išdisciplinavimas duoda valstybinės disciplinos saugojimo garantiją. Viršininkas, kad atatiktų savo pašaukimą, turi atatikti šias tris sąlygas: būti tikras konstitucijai, turėti reikalingų gabumų ir būti apdovanotas dorybe. Labiausia gi, anot Aristotelio, reikia viršininkui laikytis „auksinio vidurio" ir neiti ligi kraštutinumo to dėsnio, kuriuo paremta valstybės forma. Valdytojai turi laikyti savo rankose tik aukščiausias teises, o kitomis jie turi pasidalinti su tauta. (Palygink su vėlesnių laikų tautos suverenumo idėja).

§ 49.

Aristotelis buvo sukūręs ir idealios valstybės projektą. Šitą projektą jis kūrė, taip pat atsižiūrėdamas į Platoną, bet kaipo filosofas — realistas savo metodu jis sukūrė kompromisinį planą, viena, del to, kad kritiškai žiūrėjo į Platono vienodos reformos esmines dalis, antra del to, kad rūpinosi pagrindinius dėsnius pritaikinti realioms sąlygoms, o tas trukdė jo minčiai laisvai kurti, trečia, jis nuolat ieškojo „vidutinio kelio".

Kaip ir Platonas, paėmęs pagrindą, kad filosofija turi nustatyti valstybės tobulos santvarkos dėsnius, Aristotelis ieško-

jo politiškos visuomenės protingo tikslo ir priemonių, kuriomis tas tikslas lengviausiai ir geriausiai būtų pasiekiamas. Kadangi idealios valstybės uždavinys yra vesti visus piliečius dorybės keliu prie laimės, tai iš to seka: reikalingumas sujungti politiką su dora, valstybės uždavinys auklėti jos piliečius ir visa eilė pasikėsinimų ant laisvės asmenų, kurie yra valstybės valdiniai. Kadangi pilietis priklauso valstybei, tai valstybė turi išimtiną auklėjimo teisę, kuri duoda valstybei galimumo išauklėti ūpą, jos gyvybei atatinkamą visuose piliečiuose, tiek valdančiuose, tiek valdomuose, tiek vyruose, tiek moteryse. Vienodo visų piliečių išauklėjimo reikalavimu Aristotelis skiriasi nuo Platono, kuris tokio auklėjimo reikalavo tik valdininkams ir kariams.

Tas skirtumas išeina iš to, kad Platonas skyrstė piliečius į valdančiuosius ir valdomuosius, Aristotelis šitą suskirstymą neigė del to, kad jis (suskirstymas) naikina valstybės vienybę, jo nuomone, valstybės gyvybei būtiną.

Idealios valstybės projekte Aristotelis visus piliečius, kaip vienodą elementą, suskirsto į tris laipsnius, pagal amžių: jaunystėje turi būti karžygiai, subrendę — valdytojai ir senatvėje — dvasininkai. Sudarantieji valstybę piliečiai turi visas viešąsias ir privačias teises, jiems priklauso valdžios vietos ir turtų nuosavybė, o darbas — tai ne elinų kilmės žmonių likimas, tai valstybei tarnaujančių ir jos piliečius maitinančių vergų ir perioikų dalykas. Tuo būdu, Aristotelio būta nenuoseklaus: vis tik ir jo plane numatytos dvi gyventojų dalys: valdantieji ir valdomieji, nors siekė jis valstybės vienodumo.

Aristotelis neigia Platono nustatytą idealiai valstybei šeimos ir turtų bendrumą: a) del turto bendrumo jis sako, kad tokiai santvarkai esant žmonės mažai tesirūpintų gaminti turtų, o b) del šeimynos bendrumo sako, kad vaikams esant bendriems išnyktų giminystės jausmai kaip keli saldaus skystimo lašai nyksta dideliam vandens inde; jei būtų sukurta viena šeimyna vietoj daugelio esamųjų, tai išnyktų šeimyniški jausmai, nieko nedavus jų vieton.

Tačiau Aristotelis nurodo reikalingumą aprėžti turtų įgijimą nuosavybėn, kad neatsirastų per didelių turtuolių, kurie del savo turtingumo nenori klausyti valdžios, ir beturčių, kurie tampa vergais. Ir šeimos laisvę aprėžia Aristotelis: viena, jo duotos taisyklės nustato tobulos valstybės gyventojų skaičių ir tam tikslui nustato radikalias priemones: kad šeima turėtų tik svei-

kus kūdikius (pav., vesti gali vyras tik nuo 37 m., tekėti moteris — nuo 18 m. amžiaus ir pan.), kad ji neturėtų per daug vaikų (net persileidimus (obortus) liepia daryti); antra, jis pripažįsta valstybei auklėjimo monopolio teisę.

Kaip matome, idealios valstybės ir Platono ir Aristotelio projektuose esama daug bendro, tiktai pagrindai tiems planams kitoki: Platonas remiasi metafiziškais dėsniais, o Aristotelis — dėsniais, nustatytais remiantis prityrimu, atsižiūrint ypač į doriečių valstybės santvarką; pirmojo darbuose pasireiškia nuoseklus idealizmas, o antrojo — kompromisinis realizmas, gerbiąs „auksinio vidurio" dėsnį.[1])

Taigi, Aristotelio didžiausias nuopelnas yra tas, kad jis tyrinėjo tikrus valstybės gyvenimo santykius ir sukūrė tiems tyrinėjimams metodą, kuriuo žmonės visada vadovaujasi.

Platonas ir Aristotelis duoda pilną graikų teisės ir valstybės mokslo santvarką; kiekvienas iš jų savo ribose duoda pilną visumą, bet jiedu papildo, sako Raumeris, vienas kitą taip, kaip vyras ir žmona.

XIII Graikų teisės filosofijos vėlesnės srovės.

§ 50.

Sokrato, Platono ir Aristotelio mokslas davė galimumo susidaryti įvairioms filosofijos mokykloms (srovėms), ypač Sokrato mokslas, kuris paties filosofo nebuvo užrašytas, o mokinių buvo įvairiai suprastas.

Mes susipažinsime su kai kuriomis iš tų mokyklų.

1. Cinikų mokykla.

Šitos teorijos pirmuoju kūrėju buvo Sokrato mokinys Antistenes.

Vadovaudamasis Sokrato dėsniu, kad dorybė pareina nuo pažinimo, Antistenes skelbė, kad mokslas duoda pažinti visų daiktų netikrumą ir todel išminčius turi saugotis daiktų įtakos. Visos visuomenės ir valstybės įstaigos ir įstatymai yra taip pat netikrumų pasaulis, ir todel išminčius negali pripažinti nei šeimos, nei nuosavybės, nei valstybės. Jis turi pastatyti save aukščiau

[1]) Prisimintinas Rafaelio paveikslas, kuriame Platonas rodo pirštu į dangų, o Aristotelis rodo ranka į žemę.

už veikiančiąją teisę ir klausyti tiktai gamtos balso, o gamta, anot Antisteno, tai paprastas gyvenimas, kuris turi maža reikalų, duoda asmeniui galimumo pačiam patenkinti save visa kuo, ko jam reikia. Valstybės veiksmuose išminčius turi kuo mažiausiai dalyvauti del to, kad valstybės tarnyba gali būti prilyginta ugniai, prie kurios perdaug artintis nereikia, bet nereikia ir perdaug šalintis, kad nesušaltum. Cinikai, siekdami prigimties teisės, skelbė ją esant vieną visai žmonijai, manė, kad ir valstybė turi būti viena visai žmonijai, neigė atskirą tėvynę ir jautėsi visur kaip namie (Prisimintinas anekdotas apie Aleksandro Makedoniečio susitikimą su ciniku Diogenu).

2. Kireniečiai.

§ 51.

Šios mokyklos steigėju buvo Aristipas, gabiausias Sokrato mokinys.

Jis išplėtė vieną savo mokytojo mokslo dėsnį, būtent, naudingumo (utilitarizmo), nuvesdamas jį ligi hedonizmo (smagumo).

Išmintis, anot Aristipo, glūdi tame, kad sugebėtum naudotis gyvenimo gėrybėmis, prisigertum jų pagal laiką, vietą ir visuomenę, tačiau valdant save ir sąlygas. Gera visa tai, kas tarnauja kaip priemonė tikslui pasiekti, t. y. pasigerti gyvenimu. Teisingumo ir neteisingumo sąvokos yra dirbtinos ir neribotos; jos yra ne iš prigimties, bet žmonių nustatytos, tačiau išmintingas žmogus nelaužo jų, kad nesudarytų sau nesmagumų ir bausmių. Patriotizmas ir pasiaukavimas savo gimtajai šaliai Aristipo niekinami, kaip be reikalo ardantieji ramybę ir laimę naudai daugybės kvailių, kurie daugiausiai sudaro visuomenę.

Išminčius, nesurišdamas savęs su jokia valstybe, nepaliečiamas jokių simpatijos jausmų, išnaudodamas kiekvieną momentą, jausdamasis visai laisvas esąs, visur turi jaustis kaip svečias, t. y. laimingas. Kireniečiai labai artimi epikūriečiams.

3. Epikūriečiai.

Epikūras mokino, kad asmuo turi patenkinti visus savo geidulius. Didžiausia žmogaus gerovė yra laimė, sielos ramybė, prie kurios prieinama tikrais smagumais, kaip priemonėmis išsigelbėti nuo nepatenkinto geidulio. Teisė praktiškai yra supran-

tama kaip visuma tų priemonių, kurios neleidžia visuomenės nariams daryti tarpusavio skriaudos. Teisės, be kurios negali būti mintijama visuomenė, pradžia yra visai naturali: ji gimė gyventojų tarpusavio sutartimi nedaryti vienas kitam skriaudų. Teisė, anot epikūriečių, nėra kokios aukštesnės idėjos įkūnijimas; atvirkščiai, teisingumas, anot jų, yra reliatyvus dalykas, kuris pareina nuo veikiančios teisės, kuri savo ruožtu turi atatikti laiko ir vietos sąlygas. Kas vienoje valstybėje yra teisinga, tas kitoje gali būti neteisinga. Epikūriečių filosofija, kuri skelbė individo laimę, neigiamai žiūrėjo į valstybę: filosofas turi eiti savo pareigas valstybei tik tiek, kiek yra verčiamas. Tačiau geistina, kad jis nedalyvautų viešame gyvenime del to, kad erzindamas savo savimylą, keldamas savyje pavydą ir bijodamas pavojaus, jis netenka sielos ramybės, kurios siekia išminčius. Be to, jis nuolat kreipia savo dėmesį į bendras sąvokas, o viešas veiksmas turi reikalo su konkrečiais dalykais, tai ir del šitos priežasties filosofas yra netinkamas viešam veiksmui. Vis tik šitas reikalavimas nėra absoliutus: jei nedalyvavimas viešam gyvenime keltų neramumo išminčiui, trokštančiam garbės, tai epikūriečiai pataria jam dalyvauti valstybės darbuose.

4. Stoikai.

§ 52.

Tuo tarpu, kai Platonas jausmų įspūdžiams buvo prieš pastatęs idėjas, kai Aristotelis, atmetęs tą dvejopumą, vis tik buvo skyręs daiktuose medžiagą ir formą, stoikai, pradedant jų mokyklos kūrėju Zenonu (342—271) gimusiu Krito saloje, tvirtino, jog būtis yra viena, jog viso ko pagrindas — tai promedžiagė, projėgė, kurią jie įvairiai vadino: dievybe, Dzeusu, visuotinu įstatymu, likimu, gamta. Iš promedžiagės būtinumo prado pasidaro atskiri daiktai. Didžiausią gėrį stoikai matė laimėje, bet laimę jie suprato visai kitaip, nekaip kireniečiai ir epikūriečiai. Laimė pareina nuo atatinkamumo gamtai, o atatinkamas gamtai gyvenimas yra gyvenimas pagal nurodymą proto, kuris valdo pasaulį; iš to seka, kad didžiausias gėris yra gyvenimas, atatinkamas gamtai, arba, vistiek, protui. Taip gyvendamas, žmogus pats patenkina save visu kuo. Išminčius yra absoliučiai laimingas, nes jis pasiekia žmogaus gamtos tobulybes: esti laisvas ir visagalis; ko tik jis nori, viskas įvyksta del to, kad jis nori tiktai to, kas turi įvykti būtinumo įstatymu. Veiksmas, kurį padaro

išminčius, yra dorybė, kad ir atrodytų jis aplinkiniams kaip nusikaltimas, ir atvirkščiai, veiksmas, kuris atrodo esąs didžiausia dorybė, jeigu jis padarytas paprasto asmens, yra netikra dorybė, — tik jos vaizdas.

Atatinkamai šitam tvirtinimui tiktai išminčius, anot stoikų, yra tikras įstatymų kūrėjas del to, kad tikru įstatymu esti tik tas, kuris įsako tai, ko reikalauja visuotinas protas. Tasai visuotinas protas, toji aukščiausioji teisė yra „dieviškų ir žmoniškų daiktų karalius"; jis sprendžia, kas yra teisingumo ir neteisingumo mastas, kas gražu, kas biauru, esti įsakymų šaltiniu tiems, kam lemta gyventi valstybėje.

Aukščiau už žmonių sukurtą teisę stovi, kaip pavyzdys, aukštesnioji teisė, prigimties teisė; kas yra supratęs ir pažinęs ją, tam neturi rupėti pozytivioji teisė. Žmogui, anot stoikų, lemta gyventi valstybėje del to, kad pasaulis ir žmonių giminė sudaro vieną neskiriamą vienetą, ir del to, kad visa, kas yra kokios visumos dalis, linksta prie to, kas yra vienodos pradžios, nes to reikalauja prigimtis. Kaip matome, stoikai čia kalba apie pasaulinę valstybę; taigi, cinikų skelbtoji viso pasaulio pilietybės idėja stoikuose įgyja pasaulinės valstybės formą, valstybės, kuri apima visus žmonės bendru dorybės ir proto įstatymu.

Stoikų teorija ir vardas žinomi labiausiai, kaip dorovės mokslas. Dvejopi, anot jų, esti veiksmai: padorūs ir tobuli; padorūs — tai gamtai atatinkamieji veiksmai, kuriuos padaro ir vaikai, net ir augalai; o kai veiksmai yra patariami proto, jie esti tobuli. Tvirtas, nekeičiamas sielos nusistatymas veikti sveiko proto nurodymais — tai stoikų dorybės žymė. Tikrai doras išminčius yra tas žmogus, kuris yra laisvas nuo geismų, nuo širdies neprotingų, kankinančių jausmų, savo protingo veikimo ramybėje nieku nesijaudina ir mato sau gerą tiktai dorybėje. Stoikų išminčiui nieko nereikia: jis turi savyje taisyklių rišti klausimams, kas gera ir kas bloga, jis stovi aukščiau už visus įstatymus ir įpročius.

5. Peripatetikai.

§ 53.

Ši mokykla yra Aristotelio sukurta; šios srovės šalininkai tyrinėjo gyvenimo reiškinius, naudodamiesi analizės metodu. Įžymiausias iš jų Teofrastas buvo susipažinęs su įstatymais beveik visų to laiko valstybių, ne tik graikų, bet ir barbarų. Indukcijos

metodu Teofrastas yra nustatęs dėsnį, kad teisė nėra fakto pritaikinimas prie normos, bet atvirkščiai, yra faktas iškeltas ligi bendro, turinčio sankciją, įsakymo reikšmės.

6. Skeptikai.

Kai paaiškėjo, kad mokslas nėra davęs laukiamų iš jo praktiškų rezultatų, tada visuomenėje kilo apsivilimas tais asmenimis, kurie užsiėmė mokslu del mokslo. Mokslas buvo pripažintas esąs netinkama priemonė duotiems jam uždaviniams įvykdyti ir del to buvo pripažintas tik esąs asmens neramybės šaltinis.

Pirronas pirmas priėjo išvadą, jog tikrybėje nėra nieko nei gražaus, nei biauraus, nei teisingo, jog kiekvienas daiktas pats savaime yra ir šioks ir toks. Iš to seka, kad daiktai, kadangi tarp jų nėra pastovaus skirtumo, negali būti vertinami, teisiami; jų negali žmogus pažinti, jie savo esmėje yra neapčiuopiami. Todel išminčiaus pareiga yra susilaikyti teisti del to, kad negalima pasiekti tikros tiesos. Tą pat reikia pasakyti ir apie teisingumą: 1) jei būtų kas savaime teisinga, tai visada taip pat teisinga būtų, o dabar teisingumas kinta; 2) protingumas kartais reikalauja neteisingai daryti, nes kitaip būtų kvaila elgtis. „Teisingumo motina — tai silpnybė“, — skelbė vienas iš skeptikų, Karneadas. Reikia pasirinkti viena iš trijų: a) arba padaryti neteisingumą, bet nekęsti jo; b) arba daryti ir kęsti neteisingumą; c) arba nedaryti ir nekęsti neteisingumo. Pirmaip elgtis nepakanka žmogaus jėgų, antraip elgiantis susidaro blogiausia padėtis, tai žmonės pasirenka trečiąjį pasielgimo būdą, įvesdami įstatymus... Niekados neabejoti, nesvyruoti tarp dviejų nuomonių, būti visada lygiu sau, grynu savo sąmonėje, — tai skeptiko tikslas. Tam pasiekti reikia lygiai neitraliai žiūrėti į visokias nuomones apie tiesą ir klaidą, apie blogą ir gerą, apie teisingą ir neteisingą.

Skeptikų mintys buvo pasisavintos neoplatoniečių. Jų garsiausias Karneadas mėgino praktiškai pritaikinti skepticizmą teisės filosofijai, kai jis kartu su dviem kitais filosofais buvo pasiųstas Romon politikos tikslais. Svarstymams jis paėmė tradicinę graikų tema: kokį pagrindą turi teisingumas: ar gamtą, ar žmonių įstatymus. Dviejose kalbose, kurios buvo pasakytos per dvi dienas iš eilės, Karneadas gynė ir vieną ir kitą dėsnį, tačiau savo sprendžiamosios nuomonės nepareiškė — taip skeptikų visada ir buvo daroma. Štai jo minčių esmė.

Prigimtu palinkimu kiekvienas yra verčiamas siekti savo naudos, gi teisingumas turi uždavinį rūpintis kito nauda ir todel jis yra nesąmonė. Teisė, kuri yra visuomenėje, ne iš gamtos turi savo pradžią, nes jei turėtų tokią pradžią, tai visi žmonės vienaip manytų del teisingumo ir neteisingumo sąvokos, lygiai kaip jie sutinka del to, kas karšta ir kas šalta, kas kartu ir kas saldu. Kai Aleksandras Didysis paklausė jūrų plėšiko, kokia teise jis plėšikauja jūrose, tasai atsakė: „tokia pat, kaip ir tu ant žemyno".

Atskiruose asmenyse, kaip ir tautose, pasireiškia vienas ir tas pat dėsnis, būtent: nėra nė vieno tiek neišmintingo žmogaus, kuris nenorėtų viešpatauti neteisingumu, vietoj to, kad teisingumu patektų nelaisvėn.

Taip, sofistišku filosofavimu baigėsi teisės filosofijos plėtojimasis Graikijoje. Jis viešpatavo tuo laiku, kada intelektualinė Elada ėmė bendrauti su stipriąja Romos visuomene ir valstybe.

XIV. R o m a.

§ 54.

Romėnai praktiškais kūriniais teisės ir valstybės srityje pralenkė graikus, bet teorijoje nepasiekė jų. Abstraktus mintijimas, atliekamas pačios teorijos tikslais, atrodė romėnams esąs kartais tuščias ir net kenksmingas žaislas. Kai Karneades savo kalbomis tiek sužavėjo klausytojus romėnus, kad tėvai buvo pareiškę noro atiduoti atvykusiems išminčiams savo sūnus mokslan, tai senis cenzorius Portius Cato pasiūlė senatui kuo greičiausiai išvaryti tuos svečius iš Romos, kad jie savo filosofavimu nenukreiptų jaunuomenės nuo įstatymų ir nuo vyresniųjų įsakymų, kad savo iškalbingumu nemažintų jaunimui kario garbės troškimo. Šitas pasiūlymas buvo senato vienu balsu priimtas.

Įvairumas graikų ir romėnų pažiūrų į filosofiją ėjo iš tų dviejų tautų būdo. Graikų tautos pažymiai — noras pažinti tiesą ir grožio gerbimas; graikai, turėdami daug gražaus atliekamo nuo darbų laiko, praleisdavo pastarąji viešose aikštėse ir gėrėjosi filosofais, kalbėtojais, artistais.

Romėnų gi visas gyvenimas buvo pagrįstas griežta kariška drausme (disciplina), kurią šeimynoje saugojo despotiška tėvo valdžia, o už šeimynos sienų — jautri cenzoriaus kontrolė, dabojusi gerų papročių.

Tuo tarpu, kai Graikijoje mokslas buvo pradedamas Homero epopejos skaitymu, romėnų mokykloje visų pirma buvo mokinama iš atminties žinoti XII lentelių įstatymus. Pilno fantazijos graikų gyvenimo natūralūs padariniai buvo puikus filosofijos ir meno žydėjimas; gi del romėnų disciplinos aprėžto gyvenimo išsiplėtojo nepalyginamoji įstatymų leidyba, dargi tokiu būdu, kaip magistratų ediktais. Graikai didžiavosi prieš kultūrą kitų tautų, kurias vadino barbarais, savo aukšta dvasios kultūra, o romėnai žiūrėjo į kitas tautas, kaip į objektą užkariavimo ir valdymo teisės pagalba, anot Virgilijaus pasakymo: „tu regere imperio populos, Romane, memento.“ [1]).

Taigi, romėnų teisės filosofija ne abstrakčiai svarstė, kas teisinga ir kas neteisinga, šitų sąvokų esmę, bet svarstė praktišką teisingumo įkūnijimą, to teisingumo, kurį jie sutvėrė iš visų to laiko tautų įstatymų, padarę vieną universalę valstybės teisę; šitoji jų sutvertoji teisė buvo teisės idėjos išreiškimas visai žmonijai; ji pergyveno savo gimtąją valstybę ir užkariavo visą civilizuotąjį pasaulį. Tuo tarpu, kai abstrakčiai mintijančiam graikui dorybės sąvoka buvo intelektualinė sąvoka, romėnui dorybė buvo energija, jėga (virtus, vis), valia; pav.: teisingumo dorybė buvo romėnų šitaip apibūdinta: „constans ac perpetua voluntas unicuique suum tribuens.“ [2]).

Ryšio pradas yra romėnų įterptas į daugelio institutų sąvokas, tai rodo patys terminai: visuomenės sąryšis yra religija (religare—rišti); abiejų pusių valioms ryšis yra seniausioji sutarties forma — nexum (necto — surišu, sujungiu); pati teisė (jus) turi savo sąvokoje įsakymo, suvaržymo pradą (jubeo — liepiu) ir buvo apibūdinama kaip „vinculum societatis humanae“. Graiko proto palinkimas prie abstrakcijos sukūrė filosofiją, kuri siekė aukščiausių metafizikos viršūnių, o romėnų „una vera philosophia“ (Cicero) buvo teisės tyrinėjimas, iš pradžių teisės pilnos formalumų, o vėliau siekiančios visuotinos gerovės ir atatinkamumo ir todel gavo vardą „ars boni et aequi“.

Tačiau, kiek romėnų teisės filosofija svarstė bendras teisės problemas, tiek ji buvo graikų teisės filosofijos įtakoje; žinoma, toji įtaka buvo įvairių teisės filosofijos teorijų, o ne vienos kurios.

Taip, pav., pagal stoikų teoriją teisė buvo apibūdinama kaip „omnium regina rerum divinarum humanarumque“, arba

---

[1]) Tu, romėne, atsimink privaląs tautas valdyti.

[2]) Pastovi ir nuolatinė valia kiekvienam teikti, kas jo.

sekdamas tų pačių stoikų apibūdinimu „bendrosios teisės“ (nomos koinos), Papinijanus taip nustato teisės sąvoką: „lex est communis praeceptum“; arba, atsižiūrėdamas į Platono ir Aristotelio teisingumo žymes: kitam gero darymo idėją ir atatinkamo ribų saugojimo pareigą, Ulpianus nurodė tris teisingumo dėsnius: 1) *honeste vivere* — dorai gyventi, tas primena stoikų aukščiausios gerovės sąvoką, 2) *alterum non laedere* — kito neįžeisti, tas primena epikūriečių visuomenės sutartį, kad nebūtų daroma tarpusavio skriaudų, ir pagaliau 3) *suum cuique tribuere,* — tas primena ką tik minėtas Platono ir Aristotelio teisingumo žymes.

Ir prigimties teisės (jus naturale) sąvoka yra graikų kilmės. Atatinkamai stoikų filosofijai Ulpianus pripažįsta prigimties teisę esant visuotiną protą, kuris apima visą pasaulį, kaip vieną gyvą organizmą, ir suteikia kaip žmonėms, taip ir gyvuliams savisaugos instinktą, — „jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Hinc descendit maris atque feminae conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus etenim cetera quoque animalia, feros etiam, istius juris perita censeri“. (Prigimties teisė yra ta, kuri visus gyvulius savo prigimtim išmokino. Čia priklauso vyro su moterim susijungimas, kurį mes vadiname jungtuvėmis, čia vaikų gimdymas ir auklėjimas; taip pat matome kitus, laukinius gyvulius gerbiant šios teisės prityrimus).

Kitu keliu eina Paulius, kuris prigimties teisę šitaip apibūdina: „jus naturale est, quod semper bonum et aequm est“, skirdamas ją nuo civilinės pozityvios teisės, kurią jis taip apibūdina: „quod omnibus, aut pluribus in quaque civitate utile est“. Pauliaus formula del prigimties teisės primena Aristotelio realų apibūdinimą, kad natūraliai teisinga yra tai, kas visada turi tą pačią jėgą ir įgyja ją nepriklausomai nuo to, patinka, ar nepatinka tai vieniems, ar kitiems asmenims. Pagaliau, Gajus taip apibūdina prigimties teisę: „quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur“ (kurią prigimtas protas nustatė visiems žmonėms ir visada visų yra saugoma). Gajaus formula jungia du pradus: prigimtą protą, kaip idealų elementą, bendrą visiems žmonėms, ir realų istorišką tam tikrų dėsnių vykdymą visose tautose.

Asmenys, kurie savo moksliškus tyrinėjimus pavesdavo filosofijai, ėjo stoikų teorijos srove; tas mokslas savo griežtu, prastu, vyrišku būdu ir teisės bei valstybės sąvokų visuotinumu labiau-

siai atatiko romėnų visuomenės būdą. Jų žymiausieji teisės ir valstybės mokslui darbai buvo Cicerono darbai. Bet ir Epikteto ir Marko Aurelijaus darbai turi nemenkos reikšmės.

§ 55.

Epiktetas, graikų kilmės, gimė Frigijoje ir buvo Nerono numylėtinio Epafrodito vergas. Jo pažiūros, jo mokinio Flavijaus surinktos, sudaro vadovėlį tiems, kas nori būti filosofu.

Gerai yra tai, sako Epiktetas, kas sutinka su gamta; taigi, atatinkamas gamtos įsakymams gyvenimas pažymi išmaningą žmogų. Toks gyvenimas laiduoja laimę, kuri pareina nuo ramybės ir nuo gašlumų neigimo. Nereikia nieku nei stebėtis, nei jaudintis, nes žmogų kankina ne patys daiktai, o vaizdai, kuriuos žmogus susidaro apie daiktus.

Taip pat ir karūnuotas filosofas imperatorius Markas Aurelijus savo „Mąstymuose" skelbė atatinkamą gamtai gyvenimą esant laimės sąlygą. Anot jo, dorybė yra asmens pasitenkinimas savim; savo vidaus ramybė reikia apginti nuo likimo iečių, susitaikant su likimu. Toki dėsniai, kaip ir visa stoikų filosofija, auklėjo žmonėse drąsą ir grūdino sielą, bet jie neauklėjo aktyvios doros, kuri neatsisako nuo pasiaukavimo ir heroizmo (didvyriškumo); stoikų ir nurodytų Romos mintytojų mokslas nekvietė kovoti del doros idealo triumfo, bet kvietė šalintis nuo pasaulio, kvietė aukštas sielas pasyviai ir inertiškai elgtis.

Ciceronas.

§ 56.

Markus Tullius Cicero'-nas (106—43 m. Kr. n.) buvo praktiškas teisininkas ir veiklus politikas. Apie save jis pats sako, kad filosofijai likdavo jam tik tiek laiko, kiek atlikdavo nuo gynėjo darbų ir senatoriaus pareigų ėjimo. Tiktai pasišalinęs del politinės padėties nuo profesijos darbų, jis, kad užmirštų gyvenimo rūpesnius, rado garbingiausią priemonę — užsiimti mokslu, kuriame lavinosi, būdamas jaunas. Ciceronas ėmėsi rašyti filosofijos srityje ne del to, kad romėnai nebūtų galėję išmokti filosofijos iš graikų kūrinių, bet del to, kad romėnai patys sugebėjo sugalvoti visa, kas jiems buvo reikalinga, o jei ir savinosi ką iš graikų, tai pasisavinę plėtojo ligi tobulumo. Taigi, ir Ciceronas del savo filosofiškų darbų yra eklektikas: ima iš graikų filosofų

dėsnius, kurie jo nuomone tinka romėnų būdui, taiko prie romėnų visuomenės nusistatymų ir reiškia puikia stilistine forma. Svarbiausieji Cicerono darbai teisės — politikos srityje yra: „Apie pareigas". (De officiis), „Tusculanų ginčai" (Tusculanae disputationes), „Apie gero ir blogo ribas" (De finibus bonorum et malorum), „Apie įstatymus" (De legibus) ir „Apie respubliką" (De republica).

Kaip jau buvo sakyta, Ciceronas yra stoikų mokslo pasekėjas, bet žiūri į jį kritiškai ir ima iš jo, kaip tiesą, tik tai, kas atatinka istorišką prityrimą.

Ciceronas pripažįsta dorybe sielos žemesnių dalių valdymą aukščiausiąja jos dalim, kuri yra protas (ratio), bet tai nereiškia, kad dorybė yra kokia ten intelektuali, neaktuali padėtis, — atvirkščiai, ji yra veikiančioji (in actione), yra asmens prievolės vykdymo pastovi valia, o prievolė nustatoma gyvenimo atatinkamumu prigimties teisės (natūralinės teisės) reikalavimams. Taigi, dorybė, anot Cicerono, yra tobula ir ligi aukščiausiojo laipsnio pasiektoji gamta (perfecta et ad summum perducta natura). Toks sutinkąs su gamta gyvenimas yra didžiausia gerovė (summum bonum). Prigimties teisę Ciceronas taip aiškina: yra tikra teisė, proto teisė, (recta ratio), atatinkama gamtai, pasėta visų žmonių protuose, nesikeičianti, amžina, kuri įsakydama kviečia mus eiti savo pareigas, o drausdama šalina nuo pikto, kuri ne veltui geriems įsako, arba draudžia, bet kurios įsakymai ir draudimai nesujudina blogųjų.

Šitoji teisė negali būti pakeista kita teise, nei dalinai pašalinta, nei visai panaikinta. Nei senatas, nei tauta negali atleisti mus nuo jos vykdymo. Ji nesti kitokia Romoje, kitokia Atėnuose, — kitokia šiandien, kitokia ryt. Ji yra viena, amžina, nekintama ir apima visus amžius ir visas tautas. Pasaulio Viešpats, Dievas, kuris tą teisę sutvėrė, apsvarstė ir nustatė, mus išmokino jos. Kas neklauso tos teisės, tasai pats daro sau skriaudą, nes atsisako nuo žmoniškumo ir todel bus sunkiai nubaustas, nors ir išvengtų viso to, kas laikoma bausme. Šitoji teisė yra kiekvieno žmogaus pasielgimo kriterijumas, jo blogumo ir gerumo mastas. Jei tik bausmė sulaikytų žmones nuo nusikaltimų, o ne gamta, tai atlikęs bausmę asmuo nejaustų jokių sąžinės graužimų. Tuo tarpu visuotinas faktas yra tai, kad nusidėjėliai stengiasi rasti pateisinimą savo nusikaltimui prigimties teisėje, o išmaningi įstatymų leidėjai stengiasi atatinkamais papročiais ir įstatymais susti-

printi piliečiuose tokį ūpą, kad jie labiau gėda, nekaip baime būtų sulaikomi nuo piktadarystės. Jei nuo piktadarystės baidytų žmogų ne jos niekšumas, bet tik gresiama bausmė, tai nebūtų neteisingų žmonių, o būtų tik neatsargūs, sugautieji·darant draustąjį veiksmą.

Neišmintingiausias dalykas būtų laikyti teisingumo išreiškimu visa tai, kas nustatyta tam tikros tautos įstatymuose, nes kenksmingas įstatymas, kad ir tautos duotas, negali būti vadinamas teise, kaip negali būti vadinamas gydytojo patarimu neišmanėlio -- šarlatano receptas. Jei tautos valia, valdytojų įsakymai, teismų sprendimai galėtų nustatyti teisę, tai būtų duota teisė plėšti, testamentus klastuoti ir p., kai toki įstatymai būtų žmonių balsavimu patvirtinti, arba valdytojo įsakymu išleisti, arba teismo sprendimu nustatyti. Taigi, sako Ciceronas, ne iš edikto, ne iš XII lentelių įstatymo, bet iš giliausios filosofijos šaltinių reikia semti teisės mokslas; neteisingas tas, kam yra svetima prigimties teisė. Teisingumas, „kuriame dorybė šviečia didžiausia šviesa", yra paremtas gamta, bet ne įstatymais ir ne žmonių įstaigomis. Anot Cicerono, didžiausias teisės filosofijos reikalavimas yra tas, kad visi žmonės suprastų, jog jie yra gimę teisingumui. Paaiškindamas šitą dėsnį, jis naudojasi dėsniais, veikusiais Romos teisiškoje apyvartoje, kaip antai, teisinga nekenkti kitam, išskyrus tą atsitikimą kada pats esi nuskriaustas; teisinga yra naudoti bendrą turtą bendriems reikalams, o savus turtus — savo reikalams, teisingiausiai gi elgiasi tas, kas elgiasi gera sąžine (bona fides), t. y. vykdo duotąjį žodį, padarytas sutartis ir pasižadėjimus.

Praktikos atžvilgiu Ciceronas skiria dvi neteisingumo rūšis: kai pats kitą skriaudžia ir kai kito negina nuo skriaudos, t. y. daro neteisybę per commissionem, arba per ommissionem; jis dar skiria neteisingumo padarymą sąmoningai ir įtužus. Išnagrinėjęs visus prigimties teisės apsireiškimus, Ciceronas kartu su stoikais prieina sąvoką amžinos teisės (lex aeterna), kurią jis supranta, kaip pirmutinę ir paskutinę (principem et ultimam), kaip įsakančiojo ir draudžiančiojo Dievo mintį.

Taigi, Ciceronas savo teisės filosofijoje tyrinėja ir ieško pagrindų prigimties teisei, kuri viena verta vardo „teisė". Tai, kas paprastame gyvenime yra vadinama „teisė", t. y, įstatymų visumą Ciceronas tik del visų pripratimo sutinka vadinti „teisė", bei visu tuo jis mažai teužsiima.

Jis, priėmęs dėsnį, kad prigimties teisė, paremta sąžinės balsu, yra šaltinis ir forma priverstinai, pozityviai teisei, ir tvirtindamas, jog pozityvios teisės turinys išeina iš prigimties teisės ir jąja pateisinamas, vis tik nenustatė teisės ir dorovės santykio, neišaiškino, kaip ir graikų filosofai nebuvo išaiškinę, skirtumo tarp doroviškos ir teisiškos normos, nors ir buvo visai supratęs, kad žmonės pozityviuose įstatymuose neapsaugoja pilno ir aiškaus tikros teisės ir teisingumo išreiškimo, bet pasitenkina jų šešėliu. Paliečia Ciceronas ir atatinkamumo (aequitas) sąvoką, kaip puikios priemonės aiškinti tokiems įstatymams, kurie turi uždavinį į visus vienu balsu kalbėti, — o tokiais kaip tik turi būti visi įstatymai.

§ 57.

Žmonių rinktinė (visuomeniška) sugyvenimo forma Cicerono suprasta kaip jų padaras, tačiau atliktas gamtos veiksnių įtakoje (duce naturae) del to, kad asmuo, turėdamas be galo daug reikalų, negali vienas gyventi. Kaip bitės, aiškina Ciceronas, ne tam jungiasi į spiečius, kad medaus korius darytų, bet juos daro del to, kad savo prigimtim yra visuomeniškos, taip ir žmonės, dar didesnio akstino sujungti, tuojau pradeda viešąjį darbą, kai bendrai apsigyvena.

Visuomenės sąvokai Ciceronas duoda kelis laipsnius: mažiausioji — tai šeima, kuri jungia susijungusius ir jų vaikus į namų rinktinę; šeima yra bendrijos ir respublikos pradžia; toliau eina miesto piliečių sąjunga, paremta asmenų medžiagiškais, doroviškais ir teisiškais ryšiais; dar didesnė žmonių sąjunga yra tauta, kurios ryšiu yra bendra kalba; pagaliau, brangiausioji ir svarbiausioji kiekvienam žmogui sąjunga yra valstybiškas sąryšis.

Valstybė, anot Cicerono, susidaro del šeimos dauginimosi. Ji turi būti taip sutvarkyta, kad amžinai gyventų, nes mirtis, kuri atskiram žmogui yra prigimta ir esti jo išvadavimu, — valstybei yra bausmė. Valstybės, kaip ir atskiro asmens tikslas, yra laimė, laimingumas, o kadangi pastarosios sąlyga yra dorybė, tai ir vyriausias valstybės uždavinys yra dorybės praktikavimas ir jos saugojimas, atatinkamai auklėjant piliečius

Valstybės esmę, anot Cicerono, sudaro teisės ryšys, jungiąs žmones (concilia coitusque hominum jure sociati, quae civitates appellantur); todel valstybė yra apibūdinama kaip grupė, sujungta

santaikos teisės ir bendros naudos (coitus multitudinis juris consensu et utilitatis communione sociatus).

Iš to galima numanyti, kad Ciceronas dar nebuvo supratęs valstybės, kaip juridiško asmens, kaip dabar yra suprantama; jis suprato ją kaip daugelį asmenų, kurie yra teisės ir interesų sujungti.

Kaip būtiną valstybės elementą Ciceronas nurodė valdžią, kurios pradžia jo išvedama iš viršprigimtinės pasaulio santvarkos.

Valstybės valdžia turi remtis teise del to, kad jos atstovai — valdininkai — taria teisę ir esti jos autoriteto globoje. Teisė yra netik garantija taisyklingo valdžios santykio su piliečiais, bet ir taisyklė lygybei tarp piliečių apsaugoti.

Nors Ciceronas pripažino, kad žmonės intelektualiu atžvilgiu negali būti sulyginti, nors jis matė visą sunkenybę lyginti žmones medžiagišku atžvilgiu, tačiau jis reikalavo teisių lygybės visiems respublikos piliečiams, bet tiktai piliečiams, iš kurių išskirti vergai; pastaruosius Ciceronas laikė niekšiškiausiais; vis del to jo buvo reikalaujama, kad ir su vergais būtų elgiamasi pagal teisingumo dėsnius.

Aukščiau valstybės stovi dar iš stoikų pasiimtoji sąvoka: žmonijos sąvoka (genus humanum). Protas ir galėjimas kalbėti jungia visą žmonių giminę į vieną prigimtąją visuomenę ir sudaro pasaulio piliečio sąvoką (civis totius mundi, quasi unius urbis).

Pagaliau be žmonių sąjungų, Ciceronas nurodė dar aukščiausiąjį susijungimo viršų, — tai mistišką dievų ir žmonių sąryšį: jį sudaro proto bendrumas ir jo paremtoji bendra prigimties teisė.

§ 58.

Metę bendrą žvilgsnį į graikų ir romėnų suteiktus žmonijos civilizacijai turtus teisės filosofijos srityje, mes štai ką pastebime. Graikuose pastebime tikrą gabumą filosofuoti; jų protą traukė savęsp idealus pasaulis.

Laisvo dvasios tyrinėjimo pradžia juose supuola su naujos demokratijos susikūrimu. Graikų filosofija labiausiai siekė dviejų tikslų: a) pakeisti politeizmą, suvedant visus daiktus prie vienos aukščiausios dieviškos pirmapradžios ir b) laisvėje susidarantį dorovišką ir teisišką vienetą vesti iš aukštesnių dieviškų, doroviškų, nepriklausomų nuo jėgos, gyvenimo įstatymų.

Šiuo pastaruoju atveju filosofija atrodo kaip seniausių tikybiškų ir doroviškų gyvenimo pažiūrų moksliškas nušvietimas del to, kad „teisė" senovės supratimu pasireiškia kaip amžinoji dieviška norma „Themis", kaip principas, kurio visa kas gaunama atatinkamoje kiekybėje, savivaldoje (apsiribojime — sofrosiune), visiems duodama ir sveriama pagal nuopelnus ir nusikaltimus. Taigi, graikų dvasiai „teisė" buvo ne kaip Romoje jėgos ir valdymo principas, bet kaip tvarkos principas, vykdąs harmoniją.

Romėnai — praktikos žmonės; jų protas — praktiškas protas. Teisės srityje jų gabumas sėkmingai pasireiškė kuriant pozityvius įstatymus ir juos pritaikinant atskiriems atsitikimams. Jie buvo labai aukštos nuomonės apie asmenis, kurie savo jėgas aukodavo teisei, jos saugojimui ir mokymui. Teisė jiems buvo gėrybės ir teisingumo menas, kuris turi būti globojamas ir tobulinamas jai atsidavusių asmenų, tarytum kunigų. Siekdami teisingumo, romėnai, kaip praktikos teisininkai, labai išplėtė sąvoką „aequitas", tačiau jie nėra teoriškai išdėstę ir išplėtoję teisės idėjos taip, kaip graikų filosofai yra tą padarę.

III-ji epocha.

Viduramžiai.

XV Šv. Augustinas.

§ 59.

Pereinamiems laikams iš senovės į viduramžius yra du charakteringi teisės filosofijos plėtojimosi pradai, būtent: a) vienas iš jų — tai naujų tautų, išėjusių į nuotykių sū kurį, germanų, psichiski (sielos) savumai ir b) antras — tai doros dėsniai, naujo mokslo, Kristaus mokslo skelbtieji. Senasis pasaulis, prisisunkęs savo kultūros, kokią jis pajėgė sukurti, apmirė ir sustojo rutuliojęsis. Jo pakeisti atėjo nauja žmonių medžiaga ir nauja idėja. Visų pirma tenka kiek panagrinėti tuos pradus.

Germanai. Giminės, kurios IV-me ir V-me naujosios eros amžiuose apsigyveno Italijoje, Galijoje ir Ispanijoje, turėjo, anot Tacito, tarp savęs fizišką panašumą, tikybos ir papročių giminystę ir vienos kilmės pajautimą; todel jos turėjo ir vienos, jas jungiančios, tautos pajautimą. Patriarchališka, kariška jos organizacija pasireikšdavo tuo, kad atskiros grupės, kurios buvo įsitikinusios paeinant iš vieno kelmo, karui ištikus jungdavosi kaip

viena tauta aplink vieną asmenį, stipriausiąjį ir drąsiausiąjį pasižymėjusį kario dorybėmis.

Laikams bėgant, tas kariškas gyvenimas pasikeitė ir virto civiliniu bendravimu, palikdamas jam disciplinos žymę.

Tuo tarpu, kai Graikijoje valstybė buvo prarijusi asmenį, o teisėje viešpatavo socialė saiko atatinkamumo idėja, kai Romos valstybės pagrindu buvo šeimyna, o teisė buvo plėtojama privačioje srityje, kaip ryšys (vinculum), kuriam turėjo pasiduoti asmens valia, — germanuose asmuo savo savybės pajutimu teise laikė savo galybę, siekė teisės savo jėga, arba net kelių kartų jėga. Išorinė žymė, kuri liudija teisėtus asmens gabumus, buvo jo rankos jėga ir galėjimas vartoti ginklą. Tuo būdu išėjo aikšten senovėje nežinotas asmens veiksnys (gaivalas), iš kurio vėliau išsiplėtė, prisidėjus dar kitiems pradams, *žmogaus teisių* sąvoka.

Akivaizdoje to pavojaus, kuris grėsė iš asmens pusės visuomenės ramybei, savisaugos instinktas (jausmas), tvarkos jausmas statė asmens jėgai priešjėgę — teisę, visų pirma besiplėtojančią kaip baudžiamąją teisę. Ši teisė perėjo kelis plėtojimosi laipsnius, pagaliau naikino keršto teisę ir pripažino, jog tik valstybė turi monopolišką teisę ieškoti nusikaltimo kaltininko ir jį bausti.

§ 60.

Krikščionybė. Evangelijos mokslas nedavė filosofiškos sistemos, o į senovės filosofiją pirmais krikščionybės laikais buvo žiūrėta su dideliu nepasitikėjimu. Taip, Šv. Povilas persergsti nuo tuščio apsigavimo filosofijos doktrinomis, o Šv. Jeronimas, praėjus apie 400 m. Kr. g., džiaugiasi, kad senų laikų išminčių net vardai užmiršti (Ecclesia Christi non de Academia et Lyceo, sed de vili plebecula congregata est. Quotusquisque nunc Aristotelem legit? Quanti Platonis vel libros novere vel nomen? Vix in angulis otiosi eos senes recolunt).[1] Tačiau krikščionybės mokytojams teko ginti naujas mokslas prieš seną filosofiją, taip pat teko kovoti su susikūrusiomis pačioje bažnyčioje atskalūnų teorijomis; tas privertė juos kurti savąją filosofiją, kuri palietė teisės ir valstybės problėmas. Daugiausia naujos šviesos davė teisei naujas dorovės

---

[1]) Kristaus bažnyčia sudaryta iš paprastos liaudies, bet ne iš akademijos ir licejaus mokinių. Kas dabar skaito Aristotelį? Kiek žmonių dabar žino Platono knygas, arba vardus? Tik seniai jas skaito, neturėdami darbo.

mokslas. Teisės ir valstybės krikščioniškos teorijos geriausiai išdėstytos Šv. Augustino darbuose.

§ 61.

Šventas Augustinas. Šv. Augustinas gimė 353 m. ir mirė 430 m. Kr. g. Jis gimė Numidijoje. Būdamas 16 metų jaunikaitis Augustinas nukeliavo Kartaginon aukštesnius mokslus eiti. Cicerono veikalai padarė didelio įspūdžio Augustino sielai ir išauklėjo jame palinkimą prie filosofijos. 384 m. Augustinas persikėlė Romon; 386 m. jis tapo krikščioniu ir apsigyveno vienuolyne, o 391 m. įstojo į dvasininkų luomą, kuriame pasiekė vyskupo sosto. Būdamas dvasininku, Augustinas buvo labai darbštus: nebuvo nė vienos problemos, kuri lietė bažnyčią ar valstybę ir kuriai rišti jis nebūtų prisidėjęs. Jis yra parašęs daug veikalų, iš kurių vienas „De civitate Dei" turi daugiausiai reikšmės teisės ir valstybės problemų svarstymui.

Savo filosofijoje šv. Augustinas pasireiškė didelėje neoplatonizmo įtakoje, likdamas savaimingu mintytoju. Neoplatonizmo kūrėjas Plotinus (204—269 m.) aukščiau už tyrinėjamą pasaulį statė aukščiausiąją vienybę, arba Gėrį, iš kurio išeina (emanuoja) idėjos, o iš idėjų siela, pagaliau visa, kas yra jaučiama, o šv. Augustinas pagal krikščionybės dėsnį pripažino Dievą visų -daiktų Kūrėju, kuris yra transcedentiškas, bet esti sąryšyje su su tvertais (sukūrtais) daiktais. Remdamasis šiuo pagrindu, šv. Augustinas, kad ir pripažįsta teisingumą esant dorybę, — kaip ir romėnų buvo pripažįstama, — kuri kiekvienam teikia, kas jam priklauso (justitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit), bet skelbė, jog teisingumas kaip atskiram asmenyje, taip ir valstybėje pareina nuo klusnumo Dievui, kuris yra didžiausias teisingumo šaltinis.

Šv. Augustinas aiškiai nustatė senovėje pradėtąją teisės klasifikaciją. Visų pirma jis nurodė *lex aeterna* — amžiną įstatymą, — teisę, kuri reiškia amžiną Dievo planą ir pasaulio dorovės santvarkos visumą. Ta amžinoji teisė yra darni (harmonijoje) su esamomis žmogaus sieloje pagrindinėmis idėjomis del to, kad tas pats Dievas sutvėrė visą ką. Veiksmas, žodis arba mintis, kurie yra priešingi tai amžinai teisei, yra nuodėmingi.

Atsiminkime, kad amžinoji teisė buvo stoikų apibūdinta, Cicerono taip pat priimta, o šv. Augustino buvo suprasta kaip

voluntas Dei (Dievo valia). Toliau jis skiria *prigimties teisę* — lex naturalis, suprasdamas ją, kaip dorovės dėsnį, Dievo Apvaizdos įrašytą, žmogaus sieloje. Jos esmė yra tame, kad visuose žmonių santykiuose būtų saugojamas paprastas dėsnis: nedaryk kitam tai, kas tau nemalonu (nemini faciant, quod pati nolunt). Kiekviena siela, net labiausiai sugedusi, jei tik gali mąstyti, prigimties teise girdi Dievo balsą, kuris kalba žmonių sąžinei. Šitos, kiekvieno sąžinėje įdiegtos teisės, pagalba asmuo yra pats sau įstatymų leidėjas.

Trečioji teisės rūšis tai *laikinoji teisė* (lex temporalis); taip šv. Augustino pavadinta pozityvioji teisė, šio pasaulio įstatymų leidėjo duodamoji. Šitos teisės tikslas yra: saugoti ramybę ir tvarkyti žmonių visuomenišką gyvenimą; jos sankcija — tai prievarta, o motyvas vykdymui — bausmės baimė. Pozityvioji teisė toje pat valstybėje kinta, laikams bėgant, o įvairiose valstybėse esti įvairi ir vienu laiku. Jos ribas nustato lex aeterna: „in ista temporali (lege) nihil esse justum (arbitror), quod non ex hac aeterna sibi homines derivarint". (Nemanau, kad šitoje laikinoje teisėje kas teisinga būtų, kas žmonių ne iš amžinos teisės paimta).

Taigi neatatinkamas amžinai teisei įsakymas yra neteisė ir, kaip priešingas Dievo teisei, negal būti privalomas; todel išmintingas įstatymų leidėjas visada atsižiūri į amžinąją teisę. Non semper malum est non oboedire praecepto; cum enim dominus jubet ea, quae sunt contraria Deo, tunc ei oboediendum non est.[1]) Ši šv. Augustino nuomonė yra logiška išvada iš prado: „atiduoti ciesoriui, kas ciesoriaus, Dievui, kas Dievo".

Taigi, pasaulinė teisė šv. Augustino buvo pustatyta priklausomybėn nuo amžinos Dievo teisės. Tačiau jo teisės suskirstyme glūdi užuomazga teisės atskirimo nuo dorovės ir tikybos. Kadangi amžinoji teisė yra tobula, o pasaulinė netobula, tai teisingam žmogui, anot šv. Augustino, reikia gyventi amžinąja teise (taip skelbė ir stoikai), tuokart pasaulinė teisė jam visai nereikalinga.

§ 62.

Šv. Augustinas plačiai tyrinėjo ir valstybę. Jis peikė Cicerono valstybės apibūdinimą, kaip „res populi", o populus — tai

---

[1]) Ne visada yra bloga neklausyti įstatymo, nes kada valdovas liepia tai kas priešinga Dievui, tada nereikia klausyti.

„coitus multitudinis juris consensu et utilitatis communione sociatus“; priėmus šitą apibūdinimą, esą, negalima, būtų laikyti valstybe pačios Romos del to, kad romėnai, kaip stabmeldžiai netikintieji tikrą Dievą, neturėjo tikros teisingumo sąvokos, tai pas juos negalėjo būti nė kalbos apie teisės pagrindą žmonių sąjungai, taigi ir jos paremtai tautai.

Anot šv. Augustino, tauta kuri sudaro valstybę, yra išmintingų asmenų sąjunga, bendrų reikalų sujungta santaika (coitus multitudinis rationalis, rerum, quas diligit, concordi communione sociatus)

Valstybė išauga iš šeimos. Pastarosios narių priklausomybę jos galvai atatinka piliečių priklausomybė valstybei. Valstybės pagrindas yra žmonių visuomeniškas ūpas, kuris stipriau jungia žmones nekaip žverių instinktas jungia gyvulius gyventi grupėmis. „Niekas nėra iš savo prigimties tiek visuomeniškas (draugiškas), kaip nuodėmės suerzintoji žmonių giminė“, — sako šv. Augustinas. Kadangi valstybė susikuria „duce naturae“, ūpu, atatinkančiu Dieviškam planui, tai reikia nustatyti sąlygos, kurioms esant, ramybe naudojasi kaip vienetas, taip šeima, taip ir valssybė. Ramybė pareina nuo sutvarkytos santaikos: kam tenka liepti ir kam klausyti (pax civitatis ordinata imperandi atque oboediendi concordia civium); tai valdžios esimas atatinka natūraliai daiktų santvarkai. Kadangi valdžia randa sau pateisinimą gamtoje ir kadangi visa gamta ir jos tvarka glūdi savo pradžia Dievo valioje ir Dievo pasaulio plane, tai iš to, šv. Augustino nuomone, seka, kad valdžia paeina iš Dievo (non est potestas nisi a Deo); ji yra duodama ir maldingiems ir bedieviams, — pastariesiems kaip bausmė už žmonių nuodėmes. Svarstė šv. Augustinas ir valstybės tikslą. Prisiminkime, kad klasiškoje senovėje valstybės tikslas buvo gyventojų laimė, kuri buvo pasiekiama piliečių dorybe ir kad valstybės uždavinys buvo piliečių auklėjimas pagal tikslą, o šv. Augustinas neigia galimumą aukoti asmenį valstybės naudai; valstybė, jo nuomone, nėra pati sau tikslas, bet yra priemonė piliečio materialei gerovei taisyti. Taigi, valstybė turi užtikrinti piliečiams ramybę viduje teisės pagalba, išorinai — teisingo karo pagalba. Be šito materialės ramybės (pax secura) rūpinimo, valstybė turi dar rūpintis dorove ir gerais papročiais, pirmiausia tikyba piliečių, kurių išganymas negali nerūpėti valstybei.

Tuo būdu, savaime kyla klausimas valstybės su bažnyčia santykiavimo. Šv. Augustinas dar neskelbė, kad valstybė turi

pasiduoti bažnyčiai; tokį reikalavimą rasime vėliau. Anot šv. Augustino, abidvi kalbamos įstaigos stovi greta viena kitos ir viena kitai reikalingos. Bažnyčiai reikalinga yra valstybė del to, kad Bažnyčios nariai, kaip ir kiti piliečiai, nors ir su kitokiu ūpu ir tikslu, turi teisės naudotis žemės gėrybėmis, o žemiški reikalai tik tada esti taisyklingai sprendžiami, kai valstybė rūpinasi jais, kai ji normuoja juos savo įstatymais.

Valstybei yra reikalinga bažnyčia del to, kad joje glūdi krikščioniško teisingumo pradas (veritas justitiae), be kurio valstybė negalėtų būti valstybe ir taptų nusikalstamąja gauja (magnum latrocinium). Iš to santykiavimo seka tų įstaigų tarpusavio pareigos: bažnyčia, pripažindama prigimtąjį valstybės tikslą, nevaržo jos papročių, teisių ir įstaigų, bet sudaro piliečiuose tų valstybės kūrinių gerbimo ūpą, kiek jie nėra priešingi bažnyčios dėsniams. Valstybė turi neliesti bažnyčios kompetencijos, bet pasiduoti jos autoritetui tikybos srityje; be to, atsimindama didelę tikybos reikšmę valstybei, pastaroji turi saugoti bažnyčią, palaikyti ją ir net padėti jai įveikti atskalūnus, kurie, laužydami tikybos vienybę, pagaliau ardo ir valstybišką vienybę.

Kai matome, šv. Augustino teisės ir valstybės mokslas, turėdamas savo pagrinde tikrumą krikščionybei, dar neturėjo tų teokratiškų tendencijų, kurios pasireiškė vėliau krikščioniškos visuomenės idealuose.

XVI. Vėlesni viduramžių laikai.

§ 63.

Šv. Tomas Akvinietis. Ilgą laiką svarbiausia krikščioniškos visuomenės problema buvo nustatyti bažnyčios santykis su valstybe. Šios problemos sprendimą veikė idėjiniai veiksniai, būtent: germanų tautos savybės ir bažnyčios tėvų filosofija; vėliau prie šitų veiksnių prisidėjo dar senovės filosofijos atgimimas, ypač Aristotelio filosofijos. Taip, pav., Dantė apibūdina teisę, kaip „realis et personalis hominis ad hominem proportio“ („De monarchia“), t. y. kaip santykį tarp žmonių; kitiems tos epochos rašytojams Aristotelis buvo „philosophus ille“, vadinasi, žinomas, garsus, kurio ir vardas nereikia minėti. O medžiagą to laiko politiškam mąstymui suteikė romėnų teisė, kuri XIV amž. italų mokyklose buvo naujai dėstoma. Atgaivintas tos teisės tyrinėji-

mas buvo remiamas abiejų galybių, kurios paveldėjo romėnų imperijos palaikus: a) imperijos, kuri rėmė romėnų teisę del jos sukurtų ir ištobulintų absoliutizmo pradų (Princeps legibus solutus est), b) popiežių, kurie saugojo romėnų teisę kartu su kitais kultūros įgijimais ir naudojosi ja bažnyčios gyvenimui tvarkyti (Ecclesia vivit sub lege romana) ir kaip pavyzdžiu naujiems universaliems įstatymams kurti. Atgaivinto romėnų teisės tyrinėjimo praktiška reikšmė buvo dar ir ta, kad tos teisės mokslas išauklėjo eiles teisininkų, vadinamų legistais, kurie, remdamiesi senovės idealais ir užimdami sekretorių, patarėjų, pasiuntinių vietas, karštai palaikė pasaulinės valdžios siekimus, jai kovojant su bajorija ir dvasininkija.

Be atgavintos romėnų teisės pozityviai teisei turtingas šaltinis buvo dar kanonų teisė, bažnyčios teisė, tokia pat visuotinoji, kaip bažnyčia. Būdama sukurta Romos Kurijoje, į kurią šaukėsi visi katalikiškos rinktinės nariai del savo teisių, šitoji teisė technikos atžvilgiu buvo tobula. Ji pirmą kartą buvc kodifikuota XII amž. t. y. didžiausios popiežių galybės laikais, vardu: „Decretum Gratiani, vel concordia discordantium canonum". Kanonų teisė skelbė vieną iš vyriausiųjų dėsnių, tąjį, kad kunigaikščių teisė negali vyrauti prigimties teisės atžvilgiu (Leges principum naturali jure praevalere non debet), dėsnį, kuris turėjo žymių sekmenų del to, kad prigimties teisę aiškinti kaip del jos pačios esmės, taip ir del bažnyčios esmės, galinti tik bažnyčia. Tuo būdu buvo jau prieita prie bažnyčios suprematijos santykyje su valstybe.

Kanonų teisės žinovais, taigi ir dvasiškos valdžios atstovais kovoje del pasaulinės valdžios buvo kanonistai.

Klasiškoje senovėje visuma, kurioje kuriama teisė, buvo valstybė, o pagal krikščionišką pasaulėžiūrą atskiras asmuo yra visuma, turinti savo tikslą.

Visumos buities ryšys yra jos vienumas, kuris panašus į stoikų filosofijos skelbtąjį vienumą; tiktai čia tas vienumas seka iš vieno daiktų Kūrėjo ir iš vienumo amžinos teisės, kuri tvarko visus esamus įvairumus. „Principium unitatis" — vienumo pradas, kuris apima visą pasaulį, riša visas jo atskiras dalis del to, kad kiekviena dalis priklauso visumos tikslui ir su visuma yra visuotinos teisės tvarkoma: „omnis multitudo derivatur ab uno et ad unum reducitur".

Tačiau, kaip buvo sakyta, to laiko visuomenėje veikė dvi santvarkos: dvasiška ir pasauliška. Pirmosios santvarkos at-

stovė — bažnyčia, kurios vienumas ir visuotinumas yra Dievo duotas ir turi savo išreiškimą teisės, įstaigų ir vyriausios valdžios vienume; vyriausioji valdžia — popiežius. Kitos santvarkos atstovė — valstybė, kurios vienumo idėją reiškė Romos — Germanų imperija, paveldėjusi savo „imperium mundi" iš Romos visuotinos valstybės, palaimintos tuo, kad joje gimė ir mirė Išganytojas.

Taigi, vokiečių imperatoriaus visuotinoji valdžia buvo ir Dievo ir žmonių teisės pagrįsta; anot šių pažiūrų, ji yra amžina ir turi būti ligi paskutiniojo teismo, laikydama savo valdžioje visas tautas ir visus žemės karalius.

§ 64.

Tačiau tais laikais buvo dar kita pažiūra, kuri aukščiau už bažnyčią ir valstybę statė dar aukštesnio vieneto idealą. Šitąja mintim krikščioniškoji visuomenė yra sukurta ir valdoma savo Dievo ir Išganytojaus; kaipo tokia, ji sudaro vienodą ir vieną sąjungą, „corpus mysticum", didelę dvasiškai — pasauliškąą valstybę, kuri yra dar vadinama „ ecclesia universalis", o kartais stoikų terminu „respublika generis humani". Šitas visuomeniškas vienetas, valdomas viena dorove (theologia moralis), reikalingas buvo išorinės tvarkos vieno pagrindo, vienos pozityvios teisės, kuria buvo laikoma kanonų teisė (theologia practica, vel externa). Tasai vienetas yra reikalingas valdžiai įvykdyti; todel reikėjo suderinti dviejų asmenų valdžių santykis, būtent dvasiškos ir pasauliškos valdžių, paremtų dvejopa žmogaus prigimtim. Žiūrint to, kas sprendė šį klausimą del santykio nustatymo, — dvasininkai, ar pasauliečiai, — ir pats sprendimas buvo įvairus.

Dvasininkai sprendė tą klausimą taip, kad bažnyčia turi stovėti aukščiau už valstybę, kuri yra tik dalis bažnyčios — tos visuotinosios organizacijos. Bažnyčia visą ką apima; jos galva — Kristus turi savyje visus įgaliojimus, dvasiškus ir pasauliškus, kurie priklauso tik vienai ir vienintelei valdžiai. Todel popiežius, kaip Kristaus vietininkas (įpėdinis), kaip bažnyčios galva šioje žemėje yra žmonijos kunigas ir karalius, įstatymų leidėjas ir aukščiausias teisėjas visose bylose. Bet kadangi popiežiui, kaip aukčiausiai krikščionybės valdžiai, yra uždrausta naudotis kardu, tai jis paveda jį pasauliškoms rankoms. Iš to sekama, kad pasauliška valdžia eina iš Dievo tei-

sės, konkrečiai ji tenka karaliui, tik bažnyčiai tarpininkaujant. „Imperija ne tavo, bet Kristaus, ne tavo, bet Petro“, — sakė Gervazius von Tilburg Ottonui IV-m; — „ne nuo tavęs ji teko tau, bet nuo Kristaus Vietininko, Petro įpėdinio. Iš popiežiaus malonės ji buvo duota frankų karaliui, iš popiežiaus malonės dabar ji priklauso vokiečių karaliui, — ne frankų“.

Taip buvo sukurta šio turinio teorija, kuri viešpatavo gana ilgai. Imperatorius, lygiai kaip ir kiekvienas pasauliškas valdovas, įgyja savo valdžią (imperium) iš Dievo, popiežiui tarpininkaujant, o iš popiežiaus betarpiškai. Popiežius, kaip aukščiausias dvasiškos valdžios (sacerdotium) atstovas, vainikuoja viešpataujančius. Primenama buvo dviejų kardų, Kristaus Petrui duotų, alegorija. Tuos kardus Petras perdavė savo įpėdiniams — popiežiams. Abu kardai, dieviškas ir pasauliškas, yra bažnyčios valdžioje: vienas yra duotas bažnyčiai naudotis betarpiškai, kitas bažnyčios naudojamas, karaliams ir riteriams tarpininkaujant; pirmas betarpiškai kunigo naudojamas, kitas — kunigui nurodant. Imperatorius yra popiežiaus vasalas, turįs atiduoti jam homagium (pagarbą), jį vainikuojant, nulenkti galvą prieš vyskupus. Šitas santykis tarp popiežiaus ir pasauliškos valdžios buvo iliustruotas tokia analogija: dangaus firmamentum yra šventoji bažnyčia, Dievo žodžiu pastatyta. Tame firmamente Dievas įtalpino dvi šviesas, dvi aukščiausias vietas: popiežių ir imperatorių. Didesnė šviesa yra Romos popiežius, Kristaus Vietininkas, tėvų tėvas, visų ganytojas ir visos bažnyčios galva. Mažesnė šviesa yra Romos imperatorius, tobuliausias bažnyčios narys, visų karalių viešpats ir galva.

Saulė — tai popiežius, mėnuo — tai imperatorius del to, kad popiežius savo autoritetu ir rimtumu yra aukščiausias už visus, o imperatorius, kaip popiežiaus vainikuotas, gauna iš jo šviesą, kaip mėnuo iš saulės. Kad sutvirtintų šitą teoriją, IX amžiuje buvo sudarytas Izidoriaus dekretų rinkinys, kuris pasirodė esąs suklastotas ir dabar yra vadinamas "Pseudoizidoriaus dekretais“; ten buvo įrodoma, kad bažnyčia ir pirmais krikščionybės amžiais stovėjo aukščiau valstybės. Tie teorijos tvirtinimai buvo sudaryti, pasiremiant tikrais realaus gyvenimo įvykiais ir santykiais. Popiežiai tais laikais prižiūrėjo ir vedė monarchų, kaip savo valdinių, veiksmus, priimdavo skundus ant jų, teisdavo ir bausdavo juos, pašalindami (anatema) iš

bažnyčios narių tarpo, arba net pašalindami nuo sosto; tarpininkavo ginčuose tarp pačių monarchų, arba tarp monarchų ir jų valdinių, gynė pastaruosius prieš valdytojų tiraniją, net atleisdavo nuo duotos monarchui priesaikos. Literatūroje buvo išreikšta net tokių nuomonių, kad tiranai, kaip šėtono įrankiai, turi būti žudomi.

Nurodyti popiežių ir imperijos tarpusavio santykiai pasiekė aukščiausio stiprumo laipsnio popiežių Grigorijaus VII, Inocento III ir Bonifaco VIII laikais, kada popiežius, kaip karalių ir kunigaikščių viršininkas ir dvasiškas visos krikščionijos viršininkas, buvo užėmęs padėtį, kuriai tų laikų civilizacijos įvykių eilėje niekas negalėjo prilygti jos puikumo atžvilgiu ir kurios niekas negalėjo sumažinti del to, kad ji savo pagrinde turėjo Dievo teisę. Iš „jus divinum“ buvo išvedamas visos visuomenės visatos vienumas, kurio vyriausioji valdžia priklausė bažnyčiai ir jos galvai.

Valstybiško krypsnio mintytojai, kurių priešakyje buvo Šv. Augustinas, skelbė, kad bažnyčios ir valstybės valdžios yra vienodos ir veikia sutartinai, viena greta kitos. Šitų mintytojų, du kardai — tai dvi pagrindinai atskirtos valdžios: **sacerdotium** ir **imperium**, Kūrėjo nustatytos ir antroji ne pirmosios pagalba, bet Kūrėjo betarpiškai nustatyta ir todel tik nuo Jo priklauso. Pasaulinė teisė, todel, įgyja savąją nuo kanonų nepriklausomą reikšmę, gi bažnyčios kompetencijai priklauso tiktai dvasiški reikalai.

Kiek vėliau žymus šios teorijos reiškėjas buvo Alighieri Dante savo veikale „De Monarchia“, parašytame 1310 m. Būdamas tos nuomonės, kad pasauliška valdžia nepriklauso nuo dvasiškos, Dante kritikavo argumentus, kuriais buvo įrodoma pasauliškos valdžios priklausomybė nuo dvasiškos. Pav., dviejų šviesų teoriją jis kritikavo taip: kadangi tos šviesos buvo sutvertos ketvirtą dieną, o žmogus buvo sutvertas šeštą dieną, tai šviesų santykis negali liesti dviejų valdžių, kaip vėliau sutverto žmogaus dalykų. Be to, kad ir iš saulės gauna mėnuo savo šviesą, bet tai nereiškia, kad jis eina iš saulės. Kadangi mėnuo nepriklauso saulės, tai ir pasauliška valdžia nepriklauso dvasiškos, iš kurios ji gauna tik tam tikrą malonę. Žmogus del savo prigimties dvejopumo — kūno ir dvasios — turi du tikslus: laikinąjį ir amžinąjį. Į amžinąjį veda popiežius, patsai Apreikšto Mokslo vedamas, o į žemišką laimę rodo kelią im-

peratorius, filosifijos mokslų vedamas. Eidamas tai Apreikštu Mokslu, tai gamtos mokslu, imperatorius neturi kito viršininko, kaip tik Dievą, kuriame jo valdžia turi sau tiesioginį šaltinį.

Bet kaip tikras krikščionybės sūnus Dante tuoj pastebi, kad jo ką tik išreikštoji tiesa negali būti taip suprasta, kad imperatorius jokiu atžvilgiu nepriklauso nuo popiežiaus: kadangi žemiškos laimės siekimas yra tvarkomas dangiškos laimės siekimu, tai ir imperatorius privalo atiduoti popiežiui tą garbę, kurią sūnus turi atiduoti tėvui, kad Tėvo malonės veikiamas galėtų aiškiau šviesti žemei, kurios valdovu yra visų daiktų Tėvo pastatytas.

Taip Dante yra nustatęs bažnyčios ir pasaulinės valdžių skirtingumą grynai žemiškuose reikaluose, o dvasiškuose reikaluose yra pastatęs imperatorių papiežiaus valdžion, saugodamas tų laikų krikščioniškos vienybės dėsnį.

Visai kita kryptim ėjo radikali srovė, kurios atstovų tada buvo nedaug ir kuri reikalavo, kad bažnyčia priklausytų valstybės. Šios srovės pirmuoju žymiu atstovu buvo Vilhelmas d-Ockam, — doctor subtilissimus, garsus XIV amžiaus polemistas ir scholastiškos argumentacijos dailininkas.

Davę minėto laikotarpio bendrą vaizdą, dabar susipažinsime su kai kuriais to laiko mokslininkais.

§ 65.

Šv. Tomas Akvinietis.

Šv. Tomas Akvinietis gimė Sicilijoje 1225 m. Pradžios mokslą jis ėjo pas benediktinus Monte-Cassinoje; 1244 m. įstojo į dominikonų vienuolyną Neapolyje. Toliau mokslus jis ėjo Kelne ir Paryžiuje, paskiau pats įgijo garsaus teologijos profesoriaus vardą, mokydamas Kelne, Paryžiuje, Bolonijoje, Romoje, Neapolyje.

T. Akvinietis mirė 1274 m. Jis buvo vadinamas „Doctor universalis". 1567 m. šv. Tomas Akvinietis buvo įskaitytas į penkių bažnyčios didžiausiųjų mokytojų skaičių, greta šv. Augustino, Ambrazo, Jeronimo ir Grigorijaus Didžiojo. Jo ištikimybė bažnyčiai suteikė jam vardą „Doctor Angelicus".

Šv. Tomo mokslas nėra tik istoriškas reiškinys: 1864 m. tas mokslas buvo pripažintas nuolatiniu katalikų visuomenei.

Šie šv. Tomo Akviniečio veikalai yra teisės filosofijos turinio: Dvi didžiosios Sumos — Teologiškoji ir Filosofiškoji, „Scriptum in secundum librum sententiarum Magistri Petri Lombardi“, „Commentarii in omnes Divi Pauli Apostoli epistolas ad Romanos“, komentarai Aristotelio veikalams ir traktatas „De regimine Principum“, kurio tik pirmoji dalis paties Tomo Akviniečio parašyta, o kita dalis, tur būt, jo kurio nors mokinio sudaryta.

Pirmiau trumpai susipažinsime su šv. Tomo bendra filosofija. Jo metafizika turi uždavinį suderinti Apreiškimą su protu, Dievo Apveizdą su žmogaus laisva valia ir visas būtis surišti su visumos tvarkos dėsniu, kuris yra Dievo duotas. Jis neigia Platono idėjų buvimo teoriją ir skelbia pirmojo Kūrėjo ir pirmos Priežasties būtinumą del to, kad priežasčių ir padarinių grandinė negali būti be galo. Dievo buvimas šv. Tomo įrodomas **a posteriori** pasinaudojant visata, kaip Dievo padaru. Visatos tvarka reikalinga yra to, kas ją duoda, — Dievo, kuris yra gryna nemateriale, aukščiausioji būtybės forma.

Jame yra visatos causa efficiens ir causa finalis. Šv. Tomas, priėmęs Aristotelio svarstymo metodą — indukcijos metodą, — siaurino jo naudojimą, išskirdamas iš jo pritaikymo apreikštas tiesas, apie kurias žmogus gali tik tiek pasakyti, kad joms negalima priešintis; protas negali savo jėgomis jų tikrybę įrodyti; jis gali tik paneikinti joms statomus prieštaravimus, tvirtinančius, kad, esą jos yra netikros, arba kad jos nėra būtinos. Tų tiesų įrodymas yra tik tiek galimas, kiek pati Apreiškimo tiesa jau priimta. Tiesos, proto pagalba sužinomos, yra įžanga į tikybą „praeambula fidei“; tik jas gali liesti rationes demonstrativae, o kai dalykas eina del tikybos dogmatų, tai protas turi pasiduoti tiems dogmatams.

Šv. Tomo etika yra Aristotelio mokslo pritaikymas krikščionybės idėjai. Kiekvienas žmogaus veiksmas turi turėti tikslą. Didžiausiu žmogaus gyvenimo tikslu yra laimė (felicitas, vel beatitudo), kuri pareina nuo didesnio prisiartinimo prie Dievo. Tas tikslas gali būti tik žmogaus valios dėka pasiektas. Valia yra atskiras sielos veiksnys, su kuriuo kartu turi veikti visos kitos žmogaus sielos jėgos. Valia yra laisva, t. y. ji pati daro sprendimus.

Dorybė yra nuolatinis žmogaus ūpas (habitus, dispositio), palenktas geram tikslui. Gamta ir Dievas duoda tik gabuma

dorovingai elgtis (dorovė in potentia), o to gabumo įvykdymas pareina nuo žmogaus valios (dorovė in actu). Dorybes reikia skirti: prigimtas, kaip antai, išmintis, drąsa, apsiribavimas ir teisingumas; jas žinojo klasiška senovė ir, sutinkant su Aristoteliu, jos laikomos kaip vidurys tarp kraštutinumų (in mediis seu mediocritate consistere); ir teologiškas, kaip antai tikyba, viltis ir meilė; šitoms nėra vidurio, nes siekiant Dievo niekados negalima perdaug padaryti. Teisingumas yra naturali dorybė; tikriau ją apibūdindamas, Šv. Tomas vadovaujasi senovės, būtent Ulpiano, dėsniais ir sako: „Justitia perpetua et constans voluntas est jus suum unicuique tribuens". Kadangi šis apibūdinimas yra pagrįstas Aristotelio dorybės elementų sąvokomis, būtent: valia, atatinkamų ribų saugojimu ir kitam gero darymu, tai Šv. Tomas savo apibūdinimą dar taip nušviečia: „eadem definitio quam Philosophus ponit" („tas pat apibūdinimas, kurį yra davęs filosofas" — suprask Aristotelis).

Kaip valios kategorija, dorybė yra veikimas; tad ir teisingumas turi tikslą ne tik pažinti, kas yra teisinga, bet ir daryti: „vel est habitus secundum quem aliquis constanti et perpetua voluntate jus suum unicuique tribuit".

§ 66.

Teisės teorijoje šv. Tomas neseka senovės, kaip jis daro etikos teorijoje, bet plėtoja šv. Augustino idėjas; jo teorija turi ryškią krikščionišką spalvą.

Jis išeina iš plačios sąvokos „teisė" (lex), apibūdindamas ją, kaip normą ir saiką (regula et mensura) pasielgimams, kurie arba daromi, arba nedaromi. Tąja norma ir saiku pirmiausia yra protas, kaip svarbiausias žmonių pasielgimų veiksnys: nors valia kuria teisę, bet, kad suteiktų jai turimą reikšmę, ji turi būti proto tvarkoma (voluntas ad hoc, quod legis rationem habeat, oportet quod sit aliqua ratione regulata). Taip reikia suprasti ir šis digestų dėsnis: „voluntas principis habet vigorem legis"; jei valdovo valia neatatiktų proto liepimą, tai jo įsakymas nebūtų teisė (įstatymas), bet kaprizas. Be to, reikia dar trijų žymių teisei: 1) teisė turi siekti visuotinos gerovės, arba kitaip, laimingumo (beatitudo); 2) ji turi būti duota asmens, paskirto valdyti; ir 3) ji turi būti kaip reikiant paskelbta. Žiūrint

šių sąlygų, teisė (įstatymas) šv. Tomo taip apibūdinama: „rationis ordinatio ad bonum commune et ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata"—proto įsakymas, paskelbtas viešai gerovei asmens, globojančio visuomenę. Šito apibūdinimo yra šios svarbios žymės: 1) iškelta proto reikšmė, 2) teisė kuriama visuomenei, nevien valstybei, todėl teise pripažįstama ir kanonų teisė ir tarpvalstybinė teisė. Įstatymai šv. Tomo skirstomi į keturias rūšis: a) amžinieji, b) prigimties, c) žmonių ir d) Dievo įstatymai.

a) Amžinasis įstatymas (lex aeterna) tai visatos tvarkytojas — protas, Dievo protas; tai aukščiausioji santvarka, kurios šaltinis yra Dievas, kaip visos visatos pradžia. Kaip kiekvienas dailininkas turi savo kūrinio planą, taip pat turi planą Dievo išmintis; todėl amžinieji įstatymai yra Dievo išmintis, kuri veda visus veiksmus prie tam tikro tikslo. Šiuos įstatymus žino tiktai Dievas ir tie, kurie gyvena su Juo, o žmogus, turįs protą, žino tik tų įstatymų dalelę. Amžinieji įstatymai yra kriterijus laikiniems įstatymams, iš kurių tiktai tie yra teisingi ir turi pagrindą, kurie išeina iš amžinųjų įstatymų.

b) Prigimties įstatymai (lex naturalis) yra amžinųjų įstatymų dalis (participatio), kurią turi protingas asmuo dėl to, kad atskiria kas gera ir kas bloga, dėl to kad ji yra Dievo įkvėpta jo protui; kaipo toks, šis įstatymas verčia žmogų daryti gerą, elgtis pagal amžinuosius įstatymus. Prigimties teisės įsakymų įvairumas nuvedamas prie vieno dėsnio: daryti gerą, vengti blogo; iš to seka raginimai prie dorybių. Prigimties teisė yra įdiegta visų žmonių širdims ir todėl ji yra jų daugumos pripažinta, o jeigu ji neveikia kai kurių asmenų, tai tas yra proto sugedimo, arba blogų palinkimų išdava. Anot šv. Tomo, prigimties teisė nėra nekeičiama: nekeičiama yra tik jos pagrindiniai dėsniai, o šiaip įstatymai kinta (pro temporum varietate — besikeičiant laikams); tokiais atvejais ne prigimties teisė kinta, bet ji esti pritaikoma pakitėjusioms aplinkybėms.

c) Žmonių įstatymai (lex humana) — tai žmonių kūrinys, kurio pagalba prigimties teisės dėsniai esti pritaikomi konkretiems įvykiams. Prigimties teisė duoda tiktai bendrų dėsnių, o žmogaus protas turi pritaikinti juos atskiriems santykiavimams. Neatatinkamus prigimties teisei žmonių įstatymus šv. Tomas vadina teisės iškraipymu (legis corruptio). Žmonių įstatymų

reikalingumo pagrindas yra ramybės ir nepavojaus reikalas žmonių santykiuose, nes kad žmonės yra ir linkę dorybei, tačiau jų tobulinimui reikia disciplinos, būtent: asmenys, palinkę nusikaltimams, reikia bausmėmis sudrausti nuo jų vykdymo ir vesti jie į dorą gyvenimą.

Taigi, žmonių įstatymų tikslas yra auklėti, o kai to nepakanka — bauginti.

Reikia dar pažymėti šv. Tomo teorija apie tai, kiek žmonių įstatymai yra priverstini žmogaus sąžinei (in foro conscientiae). Šiuo atveju reikia skirti teisingi ir neteisingi įstatymai: pirmieji yra sąžinei visada priverstini amžinos teisės jėga, iš kurios jie turi savo pradžią per prigimties teisę. Neteisingieji įstatymai yra dar skirstomi: į priešinguosius tik visuotinai gerovei (bonum commune) ir į priešinguosius tikybai dėl to, kad įsako garbinti stabus. Priešingieji visuotinai gerovei įstatymai yra greičiau savivalė, o ne teisė ir todėl jie sąžinei neprivalomi, gal tik tuo atveju privalomi, kai norima išvengti pasipiktinimo, arba nesmagumo (propter vitandum scandalum, vel turbationem); o priešingieji tikybai įstatymai niekados negali būti saugomi. Toliau. Kadangi tai, kas yra gera visuomenei, gali būti negera asmeniui tam tikroms sąlygoms esant, tai šv. Tomas mano, kad reikalinga yra protinga ir atsargi dispensa (potestas dispensandi in lege humana), suteikiant ją tam, kas valdo žmonių grupę; o kai esti abejojama dėl kaltės, tai abejonė turi būti aiškinama geron pusėn, bet ne blogon (dubia judicis de malitia alterius semper sunt in meliorem partem interpretanda).

Šv. Tomas svarstė taip pat papročio teisę ir jos santykį su įstatymo galia, nes tai, kas daug kartų kartojama (multaties fit), esti apmąstyto žmonių sprendimo padarinys. Taigi, paprotys gali net panaikinti teisę ir yra geriausias jos aiškintojas.

Aiškindamas sankcijos esmę, šv. Tomas numato du žmogaus įstatymų momentus: reguliuojamąjį (lex regula humanorum actuum) ir liepiamąjį (vis coactiva). Tais atvejais, kai žmonių įstatymai ima sau priverstiną jėgą iš amžinos teisės, žmonės laisvu noru ir savo iniciatyva saugo juos ir vykdo: čia teisė nežinantiems tik padeda gerai elgtis, reguliuodama jų veiksmus (vis directiva). Tačiau yra tokių asmenų, kurie savo valia nenori elgtis pagal įstatymų, — jiems teisė turi priverstinumo reikšmę (vis coactiva). Ne visiems žmonių įstatymams esti

sankcija ir ne visus asmenis ji liečia reguliavimo prasme (vis directiva); pirmiausia, ji neliečia įstatymų leidėjo. Bet reguliuojamajai jėgai visada padeda priverstinoji jėga, vykdant tuos įstatymus, kurie atatinka amžiną teisę. Tuo būdu, teisės sankcijos sąvoka šv. Tomo neskiriama nuo tikybiškai moralių įsakymų sankcijos.

d) Dieviškoji teisė (lex divina) — tai apreikštoji teisė, kuri veda žmogų į amžiną laimę.

Ši teisė, kaip ir žmonių teisė, yra pozityvi ir pateisinama šiuose dalykuose: reikia įstatymų, kurie vestų žmogų prie pastarojo viršgamtiško tikslo; kad žinotum, kas reikia daryti tam tikslui pasiekti, reikia turėti neabejotinų nurodymų, tuo tarpu, kai žmonių sprendimai visada esti nepastovūs.

Žmonių įstatymai gali tvarkyti tik išorinį gyvenimą, o vidaus veiksmams vykdyti padeda Dievo įstatymai. Pagaliau, žmonių įstatymai nepajėgia nubausti visus nusikaltėlius, todėl jie papildomi Dievo įstatymais, kad kiekvienas blogas veiksmas neliktų nesudraustas, nenubaustas.

§ 67.

Šv. Tomo mokslas apie *valstybę*, kaip ir visas jo filosofiškas mokslas, turi savyje viršprigimties elementą, Apreiškimo elementą, kuris jungiamas su žmogaus prigimties elementu, o taip pat ir su istorišku prityrimu, — taigi, yra krikščionybės abstraktiškumo ir Aristotelio empyrizmo junginys. Šį jo metodą geriausiai apibūdina jo paties žodžiai veikalo „De regimine principum“ įvade, kur jis sakosi norėjęs parašyti knygą apie karalių valdymą „Secundum scripturae Divinae autoritatem, philosophorum dogmata et exempla laudatorum principum“ (remdamasis Šventojo Rašto autoritetu, filosofų dėsniais ir įžymių karalių pavyzdžiais).

Šv. Tomas laikė valstybę esant tam tikrą visuomenės padėtį, kuri yra prigimta žmogui padėtis. Visuomeniškas palinkimas yra žmonėms prigimtas; mat, žmogus iš prigimties yra visuomeniškas gyvulys (homo naturaliter est animal sociale). Kas to ūpo neturi, tas ar dėl ištvirkimo yra blogesnis už žmogų, arba savo tobulumu yra geresnis už žmogų, pav. Jonas Krikštytojas. Iš prigimties žmogus esti narys kurios nors visuomenės

sąjungos, kuri užtikrina jam pagalbą gyvenime. Tos pagalbos žmogus yra reikalingas dviem kryptimis: viena, medžiagiškiems reikalams patenkinti ir šiam tikslui pakanka namų visuomenės (šeimos); antra, aukštesniems reikalams patenkinti, šiam tikslui pasiekti padeda valstybė, kaip tobuliausias laipsnis žmonių junginių grandinėje. Valstybėje gyvena visi kiti junginiai; tiktai joje žmogaus gyvenimas pasitenkina savim ir tik šitoje tobuliausioje sąjungoje žmogus gali pasiekti didžiausio tikslo — amžinojo išganymo. Valstybės santvarkos pagalba žmogus esti grąžinamas teisinguman, ir tiktai gera valstybė turi uždavinį auklėti piliečiams dorybes; šis uždavinys visada turi būti rodyklė įstatymų leidėjams. Anot šv. Tomo, valstybė turi būti įvairių asmenų ir klasių visuomenė, bet labiausiai jis vertino vidurinę klasę, kuri didžiausiai klauso įstatymų; jo nuomone, valstybės valdytojas, kuris nori gerai sutvarkyti valstybę, turi prileisti šitą klasę prie valdymo ir duoti jai pirmenybę prieš kitas klases.

Politička *valdžia* ir valdymo organai yra, šv. Tomo nuomone, žmonių teisės įstaigos (ex jure humano) ir tik per naturalios teisės pradus, esamus joje, remiasi amžinąja teise. Valdžia, kaip žmonių teisės įstaiga, gali būti įvairių formų, atatinkamų vietai ir laikui. Kadangi valdžia esti ne tiktai teisinga, bet ir neteisinga, kadangi neteisinga valdžia remiasi savivale ir skriaudžia valdinius, tai kyla klausimas, ar ji paeina iš Dievo (utrum omnis praelatio sit a Deo). Valdžia tik tiek paeina iš Dievo, kiek ji turi savy gerą, o kai ji jungiasi su blogu, ji ne iš Dievo eina. Taigi, valdžioje reikia skirti trys momentai: 1) pats valdžios dėsnis — jis eina iš Dievo, nes karaliai karaliauja iš Dievo malonės, 2) valdžios įgijimo būdas (modus) esti dvejopas: ji (valdžia) gaunama iš Dievo arba ji esti žmonių užgaidų padarinys, kai jie įgyja valdžią savo norams patenkinti, arba kitu neleistinu būdu; 3) valdžios vykdymo būdas (usus) tada eina iš Dievo, kai jis atatinka Jo teisingumo nurodymus, ir ne iš Dievo eina, kai Jo teisingumui yra priešingas.

Taigi, valdžia savo esme yra Dievo įstaiga, bet konkrečiais atsitikimais ji esti ir ne iš Dievo malonės. Valdžios, neleistinu būdu įgytos, arba blogai vykdomos, buvimas pasaulio plane yra pagrįstas tuo, kad ji vykdo savo uždavinį, nes jąja esti baudžiami užsitarnavusieji bausmės. Ribos, kuriose piliečiai turi klausyti valdžios ir kurios buvo šv. Povilo apaštalo nu-

statytos, šv. Tomo siaurinamos. Šv. Povilas manė bet kokią valdžią esant iš Dievo, todėl tas, kuris priešinasi valdžiai, priešinasi Dievui; o šv. Tomas skirsto taip: jei valdžia tenka legaliu keliu kad ir netikusioms rankoms, ji vis tik eina iš Dievo ir piliečiai turi jos klausyti, kaip paties Dievo; o jei valdžia įsigyta nelegaliu būdu, pav., smurtu, arba papirkimu, tai valdiniai, kiek jie patys nepripažįsta jos, neturi klausyti jos ir gali net nuversti ją. Blogas valdžios valdymas gali pasireikšti arba leidžiant įstatymus, priešingus dorybei, kurių ne tik nereikia vykdyti, bet reikia jiems priešintis; arba vykdant įstatymus įsakymais išeinančiais iš valdžios organo kompetencijos, pav., jei valdininkai ima neteisėtus mokesnius. Dėl tokių įsakymų nėra jokios pareigos: nei klausyti, nei neklausyti. Kaip matome, šv. Tomo teorija dėl pasipriešinimo valdžiai neturi revoliucinio pobūdžio, bet stovi pagrinde piliečio laisvės apgynimo nuo netiesos pasikėsinimų. Tačiau, ginant laisvę, negalima, šv. Tomo nuomone, žudyti tironus, kad jie ir laikomi velnio įrankiais.

Tikroji vyriausybės savybė yra įstatymų leidimo teisė, kuri priklauso arba visuomenei, arba tam asmeniui, kuris rūpinasi visuomenės reikalais. Esmėje įstatymų leidžiamoji teisė priklauso visiems piliečiams ir, jeigu ją vykdo kas kitas, tai tiktai kaip visumos atstovas. Taigi, anot šv. Tomo, visuomenė yra aukščiausios valdžios buvimo vieta ir gerai sutvarkytoje valstybėje visi turi dalyvauti valdyme.

Bažnyčios ir valstybės tarpusavio santykiavimo klausime šv. Tomas turi būti priskirtas prie vidurinės srovės asmenų. Jo numone, dvasiška valdžia, kaip turinti uždavinį mokyti Dievo teisės, turi sprendžiamąjį balsą tada, kai dalykas eina dėl sielos išganymo, t. y. tada, kai žemiški reikalai turi reikšmės viršprigimtiniu atžvilgiu (potestas indirecta in temporalia), o grynai pasauliški reikalai, kurie liečia laikinas gėrybes, priklauso pasauliškos valdžios kompetencijai. Popiežiai turi teisę šalinti nuo sostų tik tuos valdovus, kurie metė tikybą, tapo apostatais.

Iš šv. Tomo teorijos turinio matome, kad jo veikaluose viduramžių doktrina pasiekė aukščiausio laipsnio.

Kaip jau buvo minėta, buvo pasireiškusi ir radikalė srovė. Tos srovės mintys plačiau išdėstytos Marsilijaus Padujiečio veikaluose.

XVII. Vėlesni viduramžių laikai (toliau). Marsilijus Padujietis.

§ 68.

Nuolatinės viduramžių kovos: feodalų tarpusavio ir su miestais, miestų su miestais, su siuzerenais, ir k. nuvargino visuomenę, įgriso visiems žmonėms. Visi norėjo taikos ir jos laukė labiausiai iš bažnyčios pusės. Tuo tarpu ir bažnyčia viduramžiais tapo kariautoja literališka šio žodžio prasme: tada buvo paprastas reiškinys regėti apsiginklavusį dvasininką raitą jojantį į karą. Nesusilaukusi ramybės užtarimo iš bažnyčios kunigaikščių, visuomenė kreipė savo viltis kitur. Taigi, randame, kad vieni tų laikų mintytojai, kaip pav., Dante Aligieri, laukė tos ramybės iš pasaulio monarchijos, kiti, būtent juristai — iš tvirtos monarchiškos savo krašto valdžios. Ir kai prancūzų karalius Pilypas Gražusis susirėmė su popiežium Benediktu VIII, tai visuomenė pritarė karaliui.

Pasireiškė ir trečios rūšies mintis — demokratiška mintis, kuri skelbė karaliaus valdžią einant iš tautos, o tauta savo teises yra pavedusi monarchui. Šios teorijos skelbėju buvo Marsilijus Padujietis.

Jis gimė Padujoj 1280 m. Marsilijus išėjo medicinos mokslus ir tapo gydytoju. Savo žiniomis ir gabumais jis taip pagarsėjo, kad 1312 m. buvo išrinktas Paryžiaus universiteto rektorium. Bet ne viena medicina užėmė jo protą; jis labai domėjosi ir aktualiausiu to laiko klausimu: bažnyčios valdžios santykiu su pasauliška valstybės valdžia. Popiežiui Jonui XXII susirėmus su Liudviku Bavariečiu ir pirmajam paskelbus skirtą pastarajam anatemą, Marsilijus parašė veikalą „Defensor pacis", kuriame stojo Liudviko pusėn. Užtat Roma paskelbė ir jam anatemą, ir jis neteko rektoriaus vietos.

Galingasis valdovas pasirodė, kaip tai dažniausiai atsitinka, nedėkingas savo šalininkui, nusigręžė nuo jo, kai tik pagerėjo jo padėtis. Ir Marsilijus pateko sunkion padėtin, gyveno nežinomas ir mirė nežinia kur ir kada.

§ 69.

Marsilijus pritaikė visuomenei Aristotelio mokslą apie materiją ir formą. Valstybės medžiaga — tai gyventojai, o for-

ma — tai įstatymai, kuriais nustatomas valstybės organizmas. Įstatymas turi dvi prasmes: a) pirmąja prasme įstatymas yra kiekvienas nustatymas, kaip reikia elgtis ir kaip nereikia; b) antrąja tikra to žodžio prasme įstatymas yra liepimas, sujungtas su bausme arba dovana. Dėl prievartos žymės įstatymas skiriasi nuo tikybiško: įstatymas, kuris gresia bausme, arba žada dovaną šiame gyvenime, yra juridiškas įstatymas, o įstatymas, kuris gresia bausme, arba žada dovaną būsimame gyvenime po mirties, yra tikybiškas įstatymas. Tuo būdu teisė teoriškai buvo jo atskirta nuo tikybos. Teisėtumas geras tuo, kad užtikrina taiką ir tvarką; vienkart jis yra valdžios ramstis.

Valstybės buvimas pareina nuo jos tikslo; valstybės tikslas yra visų bendruomenės narių gėris, kaip kūniškas, taip ir dvasiškas. Reikalo bendrai gyventi ir dirbti nujautimas spiria žmones ne tik jungtis į bendruomenę, bet ir tobulinti bendruomenės formas: šeimos sudaro giminę, giminės — tautą, tautos — miestą ir valstybę.

Klausimą, kuriuo buvo užsiėmęs savo veikaluose Dante, ar turi būti viena valstybė pasaulyje, ar daug, Marsilijus laikė neaktualiu, nedidelės reikšmės; anot jo, tas klausimas sprendžiamas laiko aplinkybių.

Valstybės valdžia yra valdžia, arba galėjimas leisti įstatymus, kurti formą. Ji gali priklausyti tiktai tautai (liaudžiai) ir štai dėl ko: 1) Kadangi valstybės buvimo tikslas yra visų gyventojų gerovė, tai geresni įstatymai sudaromi tik visų gyventojų, nes jiems geriau yra žinomi jų reikalai, nekaip tiktai kai kuriems asmenims. 2) Kadangi įstatymai turi vertės tik tada, kai esti vykdomi, tai jų kūrėju turi būti liaudis, nes ji su didesniu noru vykdys savo pačios sukurtus įstatymus, nekaip kito jai duotus. Reikia skirti įstatymus leidžiančioji valdžia nuo vykdomosios valdžios (principans executiva), kuri gali būti įvairiai organizuota, tačiau taip pat tiktai liaudies valia.

§ 70.

Kad ir liaudis nustato valstybės formą, vis tik Marsilijus, XIV amž. demokratas, pasisako, kad geriausioji forma yra monarchija.

Tačiau, anot jo, yra dvejopa monarchija: paveldėjamoji ir renkamoji. Kuri geresnė, apie tai buvo tuomet ginčytasi politiškoje literatūroje.

Marsilijus, pasitikėdamas liaudim, pasisakė už renkamąją monarchiją, apsvarstęs motyvus ir teigiamus ir neigiamus.

Paveldėjamosios monarchijos naudai keliami toki motyvai: a) paveldėjęs monarchas, būdamas tikras, kad sostas teks jo įpėdiniui, stropiai rūpinasi valstybės reikalais, b) iš mažens pripratęs prie minties, kad turės valdžią, jis neapsvaigsta jąja, kai gauna tą valdžią, c) tauta pripranta prie dinastijos valdymo, d) esant paveldėjamai monarchijai, nebūna tarpusavio kovų dėl valdžios, e) gyventojai nebūna tvirkinami taip, kaip rinkimams einant ir f) šitoji forma yra naturaliausia ir labiausiai išsiplatinusi.

Renkamajai monarchijai Marsilijus nurodo šiuos argumentus:

1) monarchas įpėdinis gali būti visai netinkamas, negabus asmuo; 2) norėdamas, kad sūnus liktų monarchu, rinktasis monarchas rūpinasi parengti jį valdymui ir gerai išauklėti, kad patiktų žmonėms ir būtų išrinktas; 3) žmonės klauso jo del to, kad gerbia jį; 4) paveldėjamoje monarchijoje susidaro dar daugiau priežasčių maištams ir sukilimams, nekaip per monarcho rinkimus, ir tie neramumai būna dar didesni, o 5) tai, kad paveldėjamoji monarchija yra išsiplėtojusi, nereiškia, kad ji yra geresnė: šiuo dėsniu, amatininkai aukščiau stovėtų visuomenėje, nekaip filosofai.

Kokiu būdu tais laikais Marsilijus galėjo turėti tiek drąsos? Tokia jo teorija turėjo atatikti planus Liudviko Bavariečio, kuris siekė būti Vokietijos imperatorium, o juo jis galėjo tapti tik rinkimų keliu.

Valstybės gyventojai Marsilijaus dalinami į klases. Vieni nuolat užimti savo reikalų tenkinimu; tai žemdirbiai, amatininkai ir pirkliai. Kiti vykdo visuomenės funkcijas; tai dvasininkai, valdininkai ir kariai. Tuo būdu susidaro šeši luomai. Kol kiekvienas luomas vykdo savo uždavinius, viskas gerai eina ir viešpatauja taikos ramybė, gerovė ir geri papročiai. Bet kai tik kuris luomas pradeda kištis į kito luomo veiksmus, tuoj įvyksta sumišimai, netvarka ir nyksta ramybė. Šiais žodžiais Marsilijus taikė į dvasininkų kišimąsi į visas visuomenės gyvenimo sritis.

Marsilijus rišo ir pasauliškos valdžios santykį su bažnyčios valdžia. Kadangi tikybos įstatymai neturi priverstinumo pobūdžio, tai dvasininkai gali veikti žmones tik patarimais, įtikinimu. Dvasininko uždavinys sielos srityje yra toks pat, kaip gydytojo — kūno srityje. Kunigas gali nurodyti blogus pasielgimus ir gerus pavyzdžius. Nusidėjėliui jis turi priminti, kad jo pasielgimas uždaro jam Dangaus vartus. „Ne sveiki reikalinga gydyti, bet ligoniai". Kunigo asmenyje mes turime matyti ne teisėją, bet mokytoją. Ir šiuo atžvilgiu nėra skirtumo tarp dvasininkų. Taigi, popiežius negali turėti pasauliškos valdžios. O jeigu jis ją turi, tai del to, kad ją jam suteikė imperatorius, kuris gali ir atimti. Štai dar kitos jo mintys, to laiko žmonių nepastebėtos, kaip per ankstyvos. Būtent: 1) Jeigu Evangelijos žodis yra pamokinimas, bet ne įstatymas tikra to žodžio prasme, tai tikybos dalyke negali būti prievartos. 2) Jei sėkmingas kunigo uždavinio vykdymas pareina nuo pasitikėjimo kunigu iš pusės tų, kuriuos jis mokina, tai geriausia skirti kunigais tuos asmenis, kuriuos žmonės pasirenka.

IV-ji epocha.

Naujieji laikai.

XVIII. Naujųjų laikų pradžia.

§ 71.

Persilaužimas, kuris sudaro sieną tarp viduramžių ir naujųjų laikų, nebuvo staigus, koks netikėtas, nuo būtųjų laikų koks atkirstas įvykis, bet tai buvo padarinys ilgos evoliucijos, kurios šaknys guli praėjusiuose laikuose. Naujųjų laikų prieangyje nėra tokių medžiagiškų veiksnių, kurie atskyrė klasišką senovę nuo viduramžių; naujais laikais istorijos dirvoje veikia tos pačios tautos, kurios veikė ir viduramžiais.

Persilaužimas įvyko vidaus gyvenime. Naujieji laikai savo dvasia, visa savo ideologija visai skiriasi nuo viduramžių. Bet, kadangi nauji reiškiniai minties srityje susidaro, turėdami buvusiųjų pagrindą, nors jie būtų labai priešingi šiems, tai ir idėjos, kurios charakterizuoja naujus laikus, taip pat turi savo išeinamąjį tašką praėjusiuose laikuose.

Pakitusių santykių eilėje pirmiausia bažnyčia tapo kovų arena. Ji neteko savos įtakos krikščioniškųjų tautų gyvenimui. Šito įvykio priežastis mes randame dar XIV ir XV amžių įvykiuose, reiškia pereinamame periode, naujųjų laikų pradžioje. Iš vienos pusės, Avinjono nelaisvė ir didelis atskalūnų sąjūdis nusilpnino popiežių padėtį; iš kitos pusės, politiškas imperijos žlugimas ir naujų valstybių susikūrimas ir sustiprėjimas spyrė jų valdovus išsivaduoti iš priklausomybės svetimiems dvasiškiems ir pasauliškiems autoritetams, galiūnams.

Prie kitų reiškinių prisidėjo ir juridiška mintis. Prisiminkime legistų mokyklą. Jų idealas buvo romėnų teisė. Jos autoritetas jiems buvo toks didelis, kad ginčo santykiui išspręsti pakakdavo atsišaukti į Justinijono kodekso normą. Legistų vaidmuo romėnų teisės reikšmei įgyvendinti buvo tokis: 1) jie taikė tos teisės normas santykiams, kuriems normuoti nerasdavo vietinių papročio teisės normų; 2) vietinės teisės normas jie taikindavo gyvenimui pagal romėnų teisės dvasią. Romėnų teisės kai kurie interpretatoriai (aiškintojai) buvo įgiję didžiausios garbės ir autoriteto. Tokios garbės ir autoriteto ypač buvo įgijęs Bartolo, kurio nuomonė turėjo įstatymo galios Ispanijoje ir Portugalijoje. Legistai stojo pasauliškos valdžios pusėn, viena, del to, kad patys norėjo išsivaduoti iš bažnyčios globos, antra, del to, kad romėnų teisėje nematė nei pėdsako teokratizmo. Padėdami pasauliškai valdžiai kovoti su bažnyčia, legistai nukrypdavo ligi pataikavimo jai; pav., Bulgaras ir Martynas, Fridrichui Barbarosai užklausus jų, kaip reikia suprasti „dominus mundi“, davė tokius atsakymus: Bulgaras, — kad tas posakis neduoda žemės nuosavybės teisės, bet tik duoda teisę valdyti ir globoti ją, o Martynas, — kad tas posakis duodą valdovui monarchui nuosavybės teisę visoms žemėms, kokios yra jo krašte. Už tokį atsakymą Martynas gavo iš imperatoriaus arklį. Tuokart Bulgaras kalamburu pasakė, kad jis netekęs arklio: „amisi equum, quia dixi aequum, quod non fuit aequum“ (netekau arklio del to, kad pasakiau tai, kas teisinga, nors tai ir buvo nepatinkama).

Legistai gavo net blogą vardą „Juristen — böse Christen“ ne tik dėl tokių pataikavimų, bet ir apskritai dėl veikimo prieš bažnyčios siekimus.

Jie pasaulišką valdžią rėmė: 1) tuo, kad Romos valstybiškas sąvokas taikė dabarčiai ir, 2) kad Romos civilinės teisės sąvokas taikė valstybiškam gyvenimui.

Pirmuoju dėsniu „princeps" buvo skelbiamas „legibus solutus" (karaliui įstatymai neprivalomi); antruoju dėsniu buvo įrodoma, kad, kadangi Kristus neturėjo pasauliškos valdžios, tai Jis negalėjo perduoti jos savo įpėdiniui — popiežiui, nes „nemo plus juris transferre potest, quam ipse habet" (niekas negali duoti daugiau teisių, nekaip pats turi); kadangi Rytų imperijos imperatorius Konstantinas neturėjo nuosavybės teisės Vakarų imperijai, tai jis negalėjo jos duoti Romos vyskupui Silvestrui. Legistai taip pat buvo priešingi ir feodališkai sistemai dėl to, kad romėnų teisėje jie nebuvo radę panašaus instituto. Jie kovojo su feodalų, ypač žemesniųjų, privilegijomis ir gynė aukščiausiųjų siuzerėnų teises, kurios buvo valstybės valdovų teisės. Taip veikti šiuo atžvilgiu legistus spyrė ir savasis interesas, būtent, noras iškilti visuomenėje ir įgyti įtakos valstybės funkcijoms, ypač jurisdikcijai. Jie kovojo ir už prekybos laisvę, kuri siūlė valstybei ir jiems didesnę gerovę; jų užtarimu stiprėjo vidutinis luomas.

§ 72.

Dailioji literatūra visada atatinka laiko dvasią. Viduramžiais ji iš pradžių buvo daugiausiai tikybiško turinio, kiek vėliau buvo ir pasauliško turinio kūrinių, bet jie garbino bajoriją, riterius ir niekino kitų luomų žmones. Dievo sutverta tik bajorija ir dvasininkai, o pirkliai — velnio sutverti, sakoma kai kuriuose veikaluose. Tačiau ligi XIII amžiaus pusės miestuose susidarė trečias luomas, kuris buvo priešingas dvasininkų ir bajorijos privilegijoms, nes jos varžė jo veikimą. Trečiojo luomo kovos įrankiu tapo taip pat dailioji literatūra, ypač satyra, pajuokimas. Tų veikalų temomis buvo: 1) žmonių luominės nelygybės neteisingumas, 2) darbo kilnumas ir riterių žaidimų ir kunigų tinginiavimo niekinimas ir 3) mokslo ir žinijos gerbimas. Vienoje, pav., apysakėlėje pasakojama, kaip valstiečio siela atvyko prie rojaus vartų ir šv. Petras, neleidęs jos, pasakė: „valstiečiams čia nėra vietos". Valstietis ėmė skųstis Dievui: „Dieve, mano supratimu ir aš turiu teisės čia būti, kaip ir

jie. Niekados aš nebuvau išsižadėjęs Tavęs, neatsisakęs tikėti Tavim ir niekam nesu atėmęs gyvybės. O jie visa tai buvo darę ir vis tik dabar yra su Tavim". Dievas išklausė jo įrodymų.

Tokių veikalų buvo daug; pav., garsusis romanas „Reineke—Lapinas", kurio siužetas pirmiausia buvo sukurtas Prancūzijoje ir kuriame vilkas vaizduoja bajoriją. Didžiausias tų laikų dainius buvo Dante Aligieri (1265 — 1321); jo veikalai: „Apie monarchiją", „Vaišės" ir „Dieviškoji Komedija". Jis imperatoriaus valdžią skelbė turint pradžią iš Dievo, bet, būdamas tikras katalikas, jis neneigė ir popiežiaus autoriteto ir tvirtino, kad abidvi valdžios, — dvasiškoji ir pasauliškoji, — turi kiekviena savo uždavinį vykdyti.

XIV ir XV amžiai — tai viduramžių pasaulėžiūros yrimo laikai, tai vadinomojo „Atgimimo" laikai, humanizmo laikai. Pirmiau žmogaus mintis buvo apsistojusi ties Dievo Apreiškimu, dabar ji apsistojo ties žmogum. Dailioje literatūroje šios krypties priešakyje stovi Petrarka (1304 — 1374) ir Bokaččio (1313 — 1375) su savo „Dekameronu". Humanizmas yra pasitikėjimas žmogaus asmenybe, jo jėgomis, tikėjimas, kad žmonijos gyvenimas gali būti pagerintas, tobulinant asmenį.

Visų nurodytų veiksnių veiksmas privedė visuomenę prie gilių permainų. Įvyko ekonomiška permaina: feodalai tapo panaikinti; bajorai netekę politiškos valdžios, liko valdininkais; karaliai dalinosi su jais turtais, atimtais iš bažnyčių ir vienuolynų. Miestų gyventojai pralobo. Kai karalienė Joanna Beprotė su savo vyru lankė miestus Briuggę ir Gentą, miestiečiai taip puikiai priėmė ją, kad ji net pasakė: „aš maniau viena esanti karalienė, o čia viso 600 karalių".

Tik valstiečių padėtis ne tiktai nepagerėjo, bet dar pasunkėjo. Bet toji padėtis buvo sąmoningai svarstoma. „Neturtėlių net smegenis kauluose įkainoja", — kalbama viename pamflete, išleistame Vokietijoje 1520 m. „Mes, neturtėliai, turime mokėti jiems mokesnius, nuošimčius ir rinkliavas ir neturtėlis su savo žmona ir vaikučiais neprivalo nieko turėti savo namuose: nei duonos, nei druskos, nei riebalų. Kur apsistos tie žmonės su savo lenais ir nuosavybės teise? Tebūna prakeiktas jų nedoras gyvenimas ir jų plėšrioji teisė! Sako, Dievas davė jiems tokią valdžią, o kur taip parašyta? Jų valdžia ne iš Dievo, bet iš paties velnio ir jie patys šėtono tarnai".

Tokiose palankiose aplinkybėse įvyko reformacija, kuri paneigė viduramžių vienos valdžios idėją, nes Liuteris paskelbė dvasiškos ir pasauliškos valdžios sričių griežtą skirtingumą. Liuteris mokė, kad sielos gyvenimas yra įsitikinimo dalykas, laisvės sritis, kuri baigiasi ten, kur prasideda išorinis garbinimas (kultas), o išoriniuose santykiuose ir krikščionys turi klausyti valdžios. Bet politiškos institucijos nėra pagrįstos tikyba. Visuomenės santvarkos ideali forma yra bendruomenė, kuri turi rūpintis religijos, mokymo ir labdariškumo reikalais. Melanchtonas, plėtodamas valstybės teisę, nuėjo jos galybės kryptimi taip toli, kad pripažino jai teisę keisti valdinių tikybą (cujus regio, ejus religio), grasindamas už įsakymų peržengimą ne tik valstybės skiriamomis bausmėmis, bet ir kančiomis kitame pasaulyje. Bažnyčia, anot jo, turi priklausyti valstybės, nes valstybės pareiga vykdyti dorovės dėsnius ir Dievo įsakymus. Taip mąstant, vėl nyko siena tarp teisės ir dorovės, tarp nusikalstamojo darbo ir nuodėmės.

Susilpnėjus tikybiškos idėjos įtakai, o mokslui nepajėgiant toliau tyrinėti problemas ir apsistojus ties scholastiškais disputais, žmonija, suvirškinusi visą viduramžių išmanymą, nusikreipė į klasiškos senovės mokslus ir dailę ir ten ieškojo tiesos ir grožio pavyzdžių. Teisybę sakant, Aristotelis ir viduramžiais nebuvo pamirštas, bet tada jis vienas iš senovės mintytojų viešpatavo žmonių mintyse; dabar jis buvo tyrinėjamas greta su kitais graikų ir romėnų mintytojais: Platonu, Ciceronu, retoriais, istorikais, teisininkais. Juos lyginant, buvo stengiamasi suprasti senovės mokslo dvasia ir stilius. Susidarė minties kryptis, kuri savo teoriškų tyrinėjimų uždaviniu statė senovės rašytojų pažinimą, kad būtų pavyzdžių, kuriais galima būtų sekti. Tame šaltinyje manyta buvo rasti kaip asmens, taip ir visuomenės būties problemų išsprendimas.

§ 73.

Politiškuose santykiuose kalbamais laikais kosmopolitišką viduramžių pažiūrą pakeitė tautiška idėja. Kovojant dviems viduramžių universalioms galybėms, — popiežiams ir imperijai, — tarp savęs dėl pirmenybės pasauly ir per kovą netekus joms, o tai pat ir vienos valdžios idėjai, jėgos ir reikšmės, stiprėjo tautiškas jausmas. Valdovų ambicijos ir tvirtų visuo-

menių siekimai suorganizavo ant viduramžių feodalizmo ir municipijų griuvėsių naują valstybę, paremtą tautiška idėja. Greta su tuo pasikeitė asmens santykis su visuomene. Senovėje asmuo buvo valstybės prarytas; tas santykis buvo Sokrato pamatuotas, o Platono sistemingai išplėstas metafizikos, etikos ir politikos atžvilgiu, pagaliau Aristotelio ir stoikų priimtas kaip tiesa. Krikščionybė pripažino asmeniui savaimingą reikšmę gyvenime, bet visatos būtį ji rėmė antgamtiška santvarka, kurioje asmuo vis dar nyko. Dabar Atgimimas pastatė žmogų pirmoje eilėje, laikydamas jį ne kaip greta esantį su visuomenės išsiplėtojimu, bet kaip esantį visuomenės pagrinde. Valstybė naujų pažiūrų buvo laikoma ne kaip būtinumas ir prigimtoji asmeniui padėtis, bet asmens kūrinys: asmuo seniau gyveno vienas sau, o vėliau sukūrė valstybę, reikalingą jo interesams.

Minties horizontui išsiplėtus atgimimo laikais ir atsikračius autoritetais, tyrinėjimų metodas panaujino ir padaugino savo priemones. Didėjant susidomėjimui gamta, buvo vis daugiau ir daugiau naudojamasi eksperimentu (patyrimu) ir indukcija. Ką tik praėjusi epocha buvo užsiėmusi aiškinimu to, kas sutverta, dabar norėta suprasti patsai susikūrimo procesas, taigi susidarė istoriškas metodas. Protas, darydamas mokslo tyrinėjimus, išsivadavo iš nuomonės a priori, kaip privalomos, ir sukūrė kritiškumą.

Visa tai turėjo vietos ir teisės mokslo srityje. Ir čia vieniems mokslas liko, kaip buvęs, dogmatiškas, tarnaująs praktikos gyvenimui, teisės taikinimui prie gyvenimo santykių; kitiems jis tapo istorišku tyrinėjimu, nes atmetus glosatorių ir komentatorių autoritetą, XVI amžiuje imtasi tyrinėti originalius romėnų teisės kūrinius (mos docendi gallicus), o toliau pradėta tyrinėti prigimties teisė; šitas darbas nuvedė į teisės filosofiją.

Moksle apie valstybę sakytais laikais susidarė dvi kryptys: viena reali, Aristotelio realizmo įtaka, kurios veikėjai buvo: blaivus politikas Makiavelis ir garsus valstybės sąvokos analizės kūrėjas Jonas Bodinas; kita kryptis — ideali, utopiška, — Platono utopizmo įtaka, — jos garsiausias veikėjas buvo Tomas Morus. Dabar susipažinsime su tų dviejų krypčių atskirais mintytojais, veikusiais naujųjų laikų pradžioje.

§ 74.

Realistai. Makiavelis (1469—1557).

Makiavelio vardas tapo apgavimo ir nepastovumo sinonimu. Tačiau tas apibūdinimas nepilnai charakterizuoja didįjį Italijos politiką, nes jo nuopelnai teisės ir valstybės teorijos srityje yra dideli. Nikalojus Makiavelis gimė Florencijoje 1469 m. Jis kelioliką metų buvo tos respublikos sekretorium ir tuo būdu įgijo praktikos žinių, ir jo mintis buvo palenkta į realybės kelią. Netekęs vietos, dėl politiškų perversmų, jis apsigyveno sodžiuje, kur ėmėsi studijuoti klasiškus autorius. Tų studijų ir praktikos žinių dėka jis parašė du savo svarbiausius veikalus: „Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio" ir „Il principe"; be to, parašė Florencijos istoriją. Išgyvenęs 10 metų be visuomeniškos vietos, grįžo prie politiško darbo ir mirė 1527 m. Makiavelis, paėmęs savo tyrinėjimų pagrindan istorišką tiesą, stengėsi aprašyti dalykus tokius, koki jie buvo, bet ne kokius fantazija nušviečia. Anot jo, reikia sekti dalyko tikra tiesa, bet ne pramanyta, nes tarp to, kas darosi pasaulyje, ir to, kas turi būti, būna tikrai didelis skirtingumas, kad tasai, kuris už niek laikytų tikrybę vardan tikrybės idealo, greičiau save pražudytų, nekaip pataisytų likimą. Išeinantis iš šito dėsnio Makiavelio mokslas apie teisę ir valstybę paremtas realiais duomenimis, yra naujųjų laikų mokslas. Jo kūrėjas tyrinėjo visuomenės įvykius ir, pastebėjęs juose panašumo, kad ir įvyksta įvairiuose miestuose ir įvairiose tautose, priėjo išvadą, kuri buvo tik XIX am. Augusto Konto įrodyta, — jog buvusiųjų dalykų pažinimas duoda galimybės numatyti būsimus įvykius kiekvienoje valstybėje ir taikinti jiems išmėgintas priemones (savoir c'est prevoir)[1]).

Makiavelis nagrinėjo teisę, kaip priemonę valstybės pastovumui užtikrinti. Kadangi prityrimas rodo, kad civilizacijai besiplečiant tikyba ir tėvų dorybė netenka savo įtakos asmenų sieloms, tai valstybės būtinas reikalas užkirsti piliečiams pavojų sunykti dorovės atžvilgiu, nuolat juos gaivinant, jų dorybę atnaujinant. Šitam uždaviniui vykdyti ir užkirsti kelią demoralizacijai priemonė — gera teisės santvarka, kuri, įvesdama

---

[1]) Augusto Konto formula.

piliečių auklėjimą, duoda pavyzdžius jų geriems pasielgimams. Geri įstatymai yra tvirtas valstybės pagrindas, kuris gelbsti ją nuo atskirų asmenų patarnavimų reikalingumo. Kaip reikalinga valstybei, iš vienos pusės, stipri valdžia, gerai tvarkai įvykdyti, taip iš kitos pusės valstybei reikalinga gera teisės santvarka, kad valdžia būtų stipri.

Iš to yra aiškus valdžios ir teisės santvarkos glaudus ryšys. Būdamas didelės praktiškos išminties vyras, Makiavelis suprato ir nurodė, kad valstybė neturi pati viena kurti įstatymus, bet turi, kurdama įstatymus, atsižiūrėti į gyventojų teisės jausmą, teisišką sąmonę. Anot jo, didelis pavojus gresia tam kunigaikščiui, kuris vykdydamas įstatymus veiktų priešingai gyventojų juridiškoms pažiūroms. Neleistina įstatymais įžeisti tvirtą tradiciją; įstatymai turi tarnauti visuotinai gerovei, bet ne kurios nors gyventojų grupės gerovei dėl to, kad vyriausias teisės uždavinys — nustatyti valstybėje pusiausvyrą tarp įvairių priešingumų ir tiktai toji valstybė yra laisva, stipri ir galinga, kurioje klasių ir luomų geismai yra teisės ir tvarkos slopinami, arba nors trukdomi. Kur nėra teisių ir pareigų, ten valstybė svyruoja tarp anarchijos ir tiranijos. Makiavelis aukštai įvertino ir baudžiamąją valstybės funkciją, kaip šalinančią žmonių savivalę, kuri yra pavojinga tiek vidaus tvarkai, tiek išoriniams valstybės santykiams.

§ 75.

Valstybę, kaip ir teisę, Makiavelis tyrinėjo kaip pasaulišką įstaigą, susidariusią natūraliu būdu. Jo nuomone, valstybė susidarė iš atskirų žmonių — asmenų, kurie susijungė geresniam apsigynimui. Begyvendami bendrijoje jos nariai įgyjo gero ir pikto supratimą; valstybinis sugyvenimas pagimdė teisės ir dorovės sąvokas. Tuo būdu valstybės atsiradimas Makiavelio mechaniškai vaizduojamas; bet valstybė begyvendama turi, anot jo, savo ligas ir mirtį. Valstybės gyvenimui turi įtakos tiek gamtos veiksniai, kaip klimatas ir žemės kokybė, tiek ir kultūros veiksniai, kurie pareina nuo žmogaus valios. Valstybės uždaviniai esti vidaus ir išoriniai. Vidaus uždaviniai šie: tvirta tvarka šalinti tarp gyventojų kylančius nesusipratimus, tvarkyti ekonomišką gyvenimą, administratyvinę santvarką,

teisingumo vykdymą, planingai kolonizuoti kraštą ir globoti tikybišką kultą. Išoriniai uždaviniai — laikyti kariuomenę ir visas jai reikalingas įstaigas, pašalinti pavojui iš priešo pusės. Valstybės išsiplėtojimas, pagaliau, pareina nuo piliečių daugumos pritarimo jos darbui, o tam pritarimui įgyti turi būti teisės pagrindais sunormuoti valstybės organų santykiai su piliečiais, nes tik tuo būdu gali būti garantuotas laisvės įvykdymas, kuris yra sąlyga piliečių pasitenkinimo valstybe.

Laisvę Makiavelis suprato statydamas ją prieš savivalę, kaip teisės viešpatavimo padėtį, kaip užtikrinimą nuo savavalių valstybės organų veiksmų. Laisvė žydi ten, kur valstybė vienodai elgiasi su visais piliečiais, t. y. visiems yra taikoma vienoda teisė. M-is skiria valstybei, kaip ir senovės mintytojai, auklėjimo uždavinį. Kai žmonės, nors ir turi piktą prigimtį ir palinkimą blogai elgtis, vis tik pasiduoda savo mintyse ir veiksmuose išorinių priemonių įtakai, kaip antai: aplinkai, kurioje gyvena, pavyzdžiui, tikybos, dorovės ir teisės nurodymams, tai valstybė kuo daugiau panaudos tas priemones, tuo energingiau užsiims piliečių auklėjimu, tuo tinkamesniais padarys juos savo tikslams. Taip, visų tautos dvasiškų ypatybių svarbiausios yra šios: jos narių tikybiški ir doroviški įsivaizdinimai; jų įtaka labai giliai siekia žmogaus sielą, todėl antgamtiškose sankcijose guli garantija teisės santvarkos laidavimo nuo nusižengimo jai. Tikyba yra būtinas dalykas visuomenei saugoti, ir tiktai religinga tauta gali pasiekti viešpatavimo pasauliui. Tačiau ne kiekviena tikyba tur tokią įtaką: Makiavelis valstybės idėjai pavojų mato krikščionybėje, kaip tikyboje, kuri šalina žmogų nuo šio pasaulio ir tinka tik žmonėms nuolaidiems ir pamaldiems, bet ne energingiems ir veikliems. Idėali forma bažnyčios santykio su valstybe, anot M., yra jų vienybė, pasiekiama šia tvarka: 1) tikybos suvalstybinimas, kurį jis laiko tinkamiausią, Romos pavyzdžiu, nes kai žmonės laiko valstybės palaikymą tikybos dalyku, tai tikyba tampa valstybės pagrindu; 2) arba dvasiškoji valdžia apima ir pasaulišką valdžią, t. y. panaikinama pasauliška valstybė ir jos vieton stoja bažnytinė valstybė.

Baigiant Makiavelio mintis dėstyti, reikia atkreipti dėmesį į tai, kas yra charakteringiausia jo darbuose ir kas buvo priežastimi to, kad makiavelizmas tapo apgaulingumo sinonimu.

Toji žymė ši: Makiavelis manė, kad priemonės yra pateisinamos tikslų. Tačiau šis dėsnis yra ne jo išrastas; jis matė gyvenime nuolat jį vykdant ir formulavo tai, kas buvo tikrenybėje. Sukurti tiraniją — gana lengvas dalykas, bet nelengva ji palaikyti, saugoti. Tiranui tenka valdyti smurtu, nuolatine kova ir klasta. Jisai nuolat būna sukilimų ir suokalbių pavojuje, tad ir tampa žiauriu ir klastingu. Makiavelio laikų Italijoje,— tiek respubliškoj, tiek monarchiškoj — buvo eita šiuo keliu: patys popiežiai, gindami savo pasaulišką valdžią, naudojosi tomis pat priemonėmis — savivale ir klasta, mindžiodami dorovės principus. Makiavelis matė Italijos išgelbėjimą stiprios valstybės sudaryme; tadgi tam tikslui, kaip patriotas jis ir siūlo visas priemones, kurios gali į tai nuvesti. Pavyzdžiui, jis ėmė Cezarį Bordžią, kuriam visą skyrių pavedė vienoj savo knygoj „Apie kunigaikštį". Cezaris Bordžia, nieko neturėdamas, su popiežiaus ir svetimų kariuomenių pagalba sukūrė valstybę ir įvykdė joje tvarką ir ramybę. Tam tikslui jis naudojosi visokiomis priemonėmis: vienus palenkė sau dovanomis, garbės suteikimu, kitus naikino apgaulės būdu, būtent — pavojingiausius savo priešus kviesdavo pas save tartis dėl taikos ir žudydavo. Net artimiausius tarnus žudydavo, kai jie įkyrėdavo liaudžiai, versdamas jiems visą kaltę dėl padarytų žiaurumų. Savo aprašymą Makiavelis šitaip baigia: „Svarstydamas visą Hercogo pasielgimą, aš nieko negaliu jam prikišti; atvirkščiai, man rodosi, kad jis galima statyti pavyzdžiu visiems, kas įgyja valdžią laimės dėka ir svetimu ginklu. Turėdamas kilnią sielą ir didelius siekinius, jis negalėjo kitaip elgtis". Kadangi visuomenė buvo nuvargusi dėl nuolatinių karų, klastų ir žiaurumų, tai išgelbėjimą Makiavelis matė stiprios valstybės santvarkos įgyvendinime.

§ 76.

Bodinus. (Bodin'as). (1530—1596). Prancūzijoje politiška evoliucija ėjo kitu keliu, nekaip Italijoje. Vietoj mažų respublikų (miestų) čia buvo feodalinė sistema, kurios stipriausias siuzerenas — karalius — stengėsi plėsti savo valdžią ir buvo vienos valdžios idėjos šalininkas. Čia karaliai, remdamiesi miestų pagalba, pamaži stiprino savo valdžią, o valstybės

mokslo vyrai teoriškai teisino tas jų pastangas. Jų eilėje žymiausias buvo Jonas Bodinas (lotyniškai Bodinus), gyv. 1530 — 1596 m. Tai buvo mokytas teisininkas ir teisės profesorius. Jo garsus veikalas „Les six livres de la république" parašytas 1577 m., paties autoriaus išverstas į lotynų kalbą 1586 m. vardu „De republica libri sex".

Šitam veikale išdėstytas valstybės mokslas; jis turėjo didelės įtakos valstybės teisės mokslo išsiplėtojimui. Jame Bodinas daugiausia dėmesio kreipia į valstybę, — bet kadangi pastarosios uždavinys yra vykdyti teisingumą, tai ir šis yra jo analizuojamas. Anot Bodino, teisingumas reiškia teisėtą dovanų ir bausmių paskirstymą ir teikimą kiekvienam to, kas jam, kaip teisė, priklauso. Tuo tarpu kai senovės filosofai sukūrė mokslą apie aritmetišką ir geometrišką teisingumą ir vieno ar kito taikinimą atskirais atsitikimais, Bodinas sukūrė harmoningo teisingumo sąvoką, kuria padalinimas turi atatikti lygybės ir panašumo (bendrai paėmus) santykį. Ši sąvoka paaiškinama pavyzdžiu: įstatymai, kurie leidžia jungtis tiktai panašiems asmenims, būtent: galingajam su galingąja, beturčiui su beturte, belaisviui su belaisve, — turi geometriškos proporcijos pagrindą; įstatymai, kurie jungtuvėms nenumato jokių suvaržymų, remiasi aritmetiška proporcija; harmoningas teisingumas leidžia jungtis ir nelygiems padėtimi asmenims, bet tam tikrais apribojimais, būtent: kad jų nelygybės būtų jų trūkumų išlygintos, pav., neturtingas bajoras gali vesti turtingą valstietę. Valdžia, paremta vien geometrišku, ar aritmetišku teisingumu, negali ilgai laikytis dėl to, kad pirmoji neįgyvendina santykių tarp didžiūnų ir mažųjų, antroji neatsižiūri į vietos, laiko ir asmenų skirtingumus. Išmintinga valdžia turi eiti harmoningu teisingumu, taigi jungti žymius asmenis su paprastais, turtingus su beturčiais, duodama turtingiems vietas ten, kur įgyjama garbė, neturtingiems ten, kur įgyjamas pelnas. Tuomet visi bus patenkinti. Kaip iš įvairių garsų susidaro harmonija, taip ir valstybėje susidaro harmoninga santvarka, sujungus geruosius su blogaisiais (piktaisiais), turtuolius su beturčiais, išmintinguosius su neišmintingaisiais, stipriuosius su silpnaisiais.

Valstybė Bodino apibrėžiama kaip sujungtų šeimų ir daiktų grupė, vyriausios valdžios ir proto tvarkoma (familiarum rerumque inter ipsas communium summa potestate ac ra-

tione modesta multitudo); turtas čia suprantamas tas, kuris priklauso grupei, o ne atskiroms šeimoms, arba asmenims. Moksliška šio apibrėžimo vertė yra ta, kad čia ne nurodomas valstybės tikslas, kaip tai randame Aristotelio ir kitų apibrėžime, taigi nėra to ne juridiško, bet sociališkai politiško elemento, kuris buvo pirmesniuose apibrėžimuose. Kad ir yra šitame apibrėžime dar nejuridiški elementai, kaip antai, šeimų kiekybė, bet pats Bodinas laikė tą žymę nebūtiną; tas aišku iš to, kad jis taip mažąją Raguzą, kaip ir didžiąją Turkiją laikė vienodomis valstybėmis. Jo nuopelnas yra tas, kad jis nurodė svarbiausią valstybės žymę, grynai juridišką, būtent: valstybės valdžios pranašumą (įvairiai vadindamas ją: suprema potestas, summum imperium, majestas, suverenitas — souveraineté). Kuomet Prancūzija išsivadavo iš trijų galybių: popiežiaus, imperatoriaus ir feodalų, tuomet buvo sukurta teorija, kuri davė mokslo pagrindą tam istorijos faktui ir valstybės nepriklausomybės savoką. Šitos teorijos sistemingą išdėstymą ir yra davęs Bodinas. Naujos valstybės vyriausiajai valdžiai apibrėžti, jis nurodė jai priderančias teises, būtent: 1) neribota teisė keisti įstatymus, kurie gali panaikinti papročio teisę ir kurie yra privalomi visiems valdiniams, 2) teisė skelbti karą ir daryti taiką, 3) teisė skirti aukštuosius valdininkus, 4) vyriausioji teismo teisė, 5) pasigailėjimo teisė. Tos teisės yra propria jura majestatis. Iš šitų teisių seka dar kitos: teisė reikalaut, kad visi valdiniai būtų ištikimi, klausytų valdžios, teisė kalti pinigus, imti mokesnius ir k. Taip aukščiausioji valstybės valdžia vaizduojama vidaus gyvenimo santykiuose. Išoriniuose, t. y. santykiuose su kitomis valstybėmis valstybės aukščiausioji valdžia negali turėti kito viršininko, kaip tik vieną Dievą (habet majestatem, qui post Deum Immortalem se ipso maiorem videt neminem). Suvereniška valdžia turi šias keturias žymes: 1) ji yra tvirta ir pastovi; tas, kam valdžia tik laikinai pavesta, negali būti laikomas vyriausiuoju valdytoju, bet yra tik suvereniškos valdžios sargas. Imant civilinės teisės sąvokas, vyriausioji valdžia yra ta, kuri neturi ribų ir neturi to, iš ko gauna pradžią, „potestas nullum exitum habens", o priklausomoji valdžia bus „potestas precaria". Aukščiausias valdytojas bus „possessor ac preprietarius", o greta jo valdžios procurator, commissarius, curator. — 2) Suvereniška valdžia stovi aukščiau už įstatymus (legibus soluta est), kaip

anksčiau išleistuosius, taip ir jos pačios duotuosius. 3) Ji yra neribota (ab omni conditione libera), tik valdininkų teisės yra įstatymų apribotos; ir 4) ji yra neatsakominga pagal žemišką tvarką del to, kad jai yra privalomos tik dieviškoji ir prigimties teisės (Jus Divinum et Jus Naturale). Suglaudus tas žymes, gaunamas toks apibrėžimas: majestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas.

Mąstydamas apie valdžios suverenumą, Bodinas iškėlė dar vieną jos žymę, būtent: nedalomumą. Tačiau šitoji žymė buvo jo tik paliesta, bet galutinos formos jos išdėstymo pas jį nerandame. Bodinas šiuo klausimu taip sako: „Summus is dicitur, qui nec superiorem, nec ejusdem imperii socium habet", savaime suprantama, kad suvereniška valdžia negali turėti greta savęs lygaus draugo. Pasak Bodino, suvereniška valdžia priklauso tautos visumai, kuri tačiau gali perleisti ją vienam piliečiui (summus princeps), be jokių sąlygų, lygiai kaip savininkas gali duoti dovaną be sąlygų. Bodinas buvo absoliučios monarchiškos valdžios šalininkas, todel šita jo mintis yra visai suprantama.

Pilietį Bodinas supranta kitaip, negu Aristotelis: pastarasis piliečiu laikė tą, kas dalyvauja valstybės valdžioje, o Bodinas piliečiu laikė laisvą žmogų, kuris klauso kito valdžios — est autem civis nihil aliud, quam liber homo, qui summae alterius potestati obligatur. Tuo būdu Bodinas mato vyriausias piliečio žymes jo priklausomybėje ir pareigų vykdyme. Skiriasi Bodinas nuo Aristotelio ir pažiūra į verguvę: jis ją skaitė esant neteisingą ir neproduktingą (Aristotelis manė verguvę atatinkant prigimtį.

Bodinas aukštai vertino šeimą, kuri yra valstybės gemalas ir miniatiūra. Ji yra taip jo apibrėžiama: šeima yra sąjunga dviejų asmenų, kurie yra teisingos viršininko valdžios surišti į vienumą. Kritikuodamas Platono šeimos kolektyvumą ir sutikdamas su Aristoteliu, Bodinas tvirtina, kad jei šeima yra gerai organizuota, tai ir valstybė yra stipri, turėdama šeimoje tvirtą paramą.

§ 77.

Bosiujė (1627 — 1704 m.). Valstybės valdžios suverenumo sąvokai įsitvirtinti Prancūzijos visuomenės sąmonėje

daug prisidėjo XVII amž. įžymus pamokslininkas vyskupas Bosiujė. Jis veikė karaliaus Liudviko XIV laikais, o pastarasis juk yra pasakęs „L'état c'est moi“ (valstybė — tai aš). Kad ir dvasininkas buvo Bossiujė, bet jis buvo sutraukęs visus ryšius su viduramžių mokslu apie bažnyčios suprematiją. Jo veikalas, kuris liečia valstybinę teisę, yra šiuo vardu: „Politique tirée des propres paroles de l'Ecriture Sainte“. Bosiujės nuomone, svarbiausias žmonių visuomenei elementas — tai valdžia. Visuomenė gali gyventi tik pasiduodama vienai valdžiai; be valdžios veiktų tik geiduliai, gi valdžia duoda piliečiams tikrą sąryšį, tikrą tvarką. Kad tvarka būtų stipri, reikalingi įstatymai; tik įstatymai stovi aukščiau interesų ir geidulių, ir tik jie vieni gali nustatyti valdžios kryptį. Valdžia, leisdama įstatymus ir stovėdama aukščiau už visuomenę, steigia valstybę, kuri yra organizacija, saugojanti piliečių gyvybę ir ramybę. Kadangi valstybė turi tokią didelę reikšmę žmogaus gyvenimui, tai pilietis turi mylėti ją ir aukoti savo gyvybę jai saugoti. Kaip matome, Bosiujė yra patriotas ir pasauliškos valdžios šalininkas; jis buvo monarchijos šalininkas; jis laikė ją esant naturaliausią valstybės formą, todel ir tvirčiausią, galingiausią formą. Pasak jo, monarchija yra sukurta ne sutartim, bet Dievo nustatyta. Dievas stato karalius, kad jų pagalba valdytų žmones. Todel karaliaus sostas yra kartu ir Dievo sostas, karaliaus didybė yra Dievo didybės padarinys. Karalius nėra kitaip apribojamas kaip tik Dievo valia. Karaliai turi vykdyti įstatymus del baimės Dievo, o žmonių pastangos apriboti monarchų valdžią yra bergždžios. Karaliaus valdžios apribojimas yra tik tikyboje. Kadangi karalius yra neatsakomingas prieš žmones, tai jo atsakomybė prieš Dievą turi būti tuo didesnė, ir Dievo skiriamos jam bausmės turi būti didelės. Būdamas monarchiško absoliutizmo šalininkas, Bosiujė yra priešingas tam, kad valstybės valdžia priklausytų popiežiui. Karaliaus deklaracijoje, kuri buvo Bosiujės įkvėpta, taip pasakyta: „Šv. Petras ir jo įpėdiniai, Jėzaus Kristaus vikarai, kaip ir visa Bažnyčia, gavo valdžią iš Dievo tik dvasiškoje srityje, bet ne pasauliškoje. Jėzus Kristus yra pasakęs, kad jo karalystė — ne šio pasaulio karalystė ir kad reikia atiduoti tai, kas Cezario — Cezariui, kas Dievo — Dievui. Todel mes skelbiame, kad karaliai ir suve-

renai nepriklauso jokiai bažnytinei valdžiai pasauliškuose reikaluose, jie negali būti bažnyčios valdžios numesti nuo sosto, kad valdininkai negali būti atleisti nuo klusnumo jiems ir kad šitos normos turi būti saugojamos, kaip atatinkamos Dievo žodžiui, bažnyčios tėvų padavimui ir Šventųjų pavyzdžiams". Bosiujė tik reikalavo, kad valstybė saugotų bažnyčią nuo išorinių smurtų.

Utopistai.

§ 78.

Tomas Morus (More). (1478 — 1535). Tomas Morus gimė Londone 1478 m.; ten pat išėjo istorijos, filosofijos ir teisių mokslus. Jį pagarsino jo veikalas „Libellus vere aureus nec minus salutaris, quam festivus de optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia". Būdamas Anglijos kancleriu, jis nesutiko su Henriko VIII prieškatališka politika ir buvo nužudytas 1535 metais. Moraus auksinė knyga duoda idealų visuomenės sutvarkymo planą. „Utopia" (reiškia niekur nesančią vietą — graikų žodžiai ou — ne, topos — vieta) yra sala mėnulio pusės pavidalo, turinti gerą uostą jos ragų viduryje. Joje yra 54 miestai, pastatyti pagal vieną planą. Puikiai įtaisytuose namuose yra durys, kurios atidaromos silpnu rankos spaudimu ir įleidžia kiekvieną. Gyventojai pasiskirstę į dideles šeimas, valdomas vieno tėvo ir vienos motinos; joms pakanka nedaugelio įstatymų. Bylinėjimui išvengti advokatams neleidžiama dalyvauti procese, ir kiekvienas užinteresuotas pats turi teismui išdėstyti savo bylą. Kriminalinės politikos tikslas yra ne bausti už nusikalstamus darbus, kurie yra blogo visuomenės sutvarkymo padariniai, bet šalinti tautoje nusikaltimo priežastis. Kadangi nusikaltimo priežastis yra blogas žmonių auklėjimas, tai vyriausioji valstybės pareiga yra visuomenės auklėjimas. Bausmių sistemoje vyriausioji bausmė yra laisvės atėmimas, sujungtas su priverčiamu darbu viusomenės gerovei; Moraus buvo numatyti tokie baudžiamosios teisės institutai, kurie ir dabar ne visur dar įgyvendinti: sąlyginis nuteisimas ir anksčiau termino paleidimas iš kalėjimo.

Valstybė Utopijoje turi renkamąją valdžią. Valstybės viršininko valdžia ten apribota senato teise duoti patarimus ir net tautos teise daryti sprendimus (šių laikų terminu kalbant, referendumo teise). Idealis santvarkos uždavinys — padaryti tautą laimingą; šį tikslą galima pasiekti, apribojant piliečių laisvę, pav., susirinkimų, kelionių (įvedant pasus).

Nuosavybės Utopijoj nėra del to, kad ji yra nelaimių šaltinis. Utopijoj darbas yra visiems privalomas, labiausia žemės darbas, ir kiekvienas turi mokytis šito darbo nuo jaunų dienų. Fiziškas darbas kasdien trunka šešias valandas; kadangi visi turi dirbti, tai tokio ilgio dienos darbas yra pakankamas reikalams aprūpinti. Nuo fiziško darbo paleidžiami valdininkai, kurie kitus prižiūri, taip pat mokytieji asmenys, iš kurių tarpo esti renkami valstybės viršininkai ir kunigai. Atspėjamą nuo fiziško darbo laiką piliečiai naudoja mokslui ir pasilinksminimams. Juodus darbus atlieka vergai, kuriais tampa nusikaltėliai, jeigu iš jų teismo sprendimu atimta laisvė savo valstybėje, arba jei nusmerktieji mirtim kitoje valstybėje tapo nupirkti. Darbo vaisiai turi būti suvežti sandėlin, iš jo šeimų tėvai gauna tiek produktų, kiek jų reikia šeimai.

Brangieji metalai Utopijoj niekinami: iš jų daromi pančiai nusikaltėliams. Moterų teisės Utopijoj yra lygios vyrų teisėms.

Utopijoj yra plačiausiai išpažįstamoji tikyba, bet ir kitos tikybos ten visai toleruojamos.

Iš to, kas pasakyta apie Utopijos sutvarkymą, matyti, kad ši valstybė labai primena Platono idealią valstybę; tačiau Moraus iškelta du nauji pradai, kurie buvo nežinomi klasiškai senovei: darbo šventumo pradas ir žmonių lygybės pradas; Utopijoj vergai yra ne iš prigimties, bet kaip teismo sprendimo padarinys; čia darbas yra ne kurios nors klasės prievolė, bet visų piliečių prievolė. Tokią valstybę įkurti, kokia buvo Moraus sugalvota, galima būtų tik visai pasikeitus žmogaus prigimčiai, todel ji ir pavadinta utopiška, svajojamoji.

§ 79.

Kampanela (1568 — 1639). Tomas Kampanela gimė Kalabrijoje 1568 m. Jis mokinosi dominikonų mokykloje, o paskui įstojo nariu į tą ordiną. Jis dalyvavo politiškam veiks-

me, kovojant del Neapolio išvadavimo iš ispanų valdžios, pateko kalėjiman, kuriame išbuvo 26 metus. Kampanela mirė 1639 m., palikęs veikalą „Civitas Solis" — Saulės Valstybė. Šitam veikale atvaizduota mažos valstybės (miesto) fantastiška santvarka. Miestas pastatytas kalne ir susideda iš 7 koncentriškų ratų — skaičius paimtas iš astrologų (7 planetos).

Kalne pati viršūnė yra pavedama maldyklai, o aplink pagal ją, tam tikroje tvarkoje gyvena piliečiai. Teisė šitoje valstybėje negerbiama — jos mažai reikia; įstatymų yra nedaug ir jie visiems žinomi, o kad būtų visiems žinomi, jie išraižomi lentelėse ir iškabinami viešoje vietoje. Valdžią valstybėje vykdo išmintis; vyriausiuoju jos nešiotoju yra kunigaikštis, kunigas, kurio klauso trys ministeriai, trijų skyrių prižiūrėtojai: valstybės apsaugos, giminės palaikymo ir mokslo bei meno. Saulės valstybė, kaip ir kitos utopijos, normuoja žmonių prieauglį: valstybė pakeičia savim šeimyną ir auklėja jaunąją kartą, kad išaugintų tobulų piliečių. Saulės valstybėje nuosavybė yra bendra ir valdžia dalina daiktus piliečiams žiūrint reikalo. Rankų darbas čia labai gerbiamas ir yra visų pareiga. Kadangi visi dirba fizišką darbą, tai jų kasdien dirbama tik keturias valandas. Tokioj santvarkoj sauliečiai turi patogumų ir ištekliaus. Savo gyvenimą jie paįvairina bendromis vaišėmis, kurių metu klausosi dainų ir muzikos. Jų bendra valia yra reiškiama susirinkimuose, kurie šaukiami kiekvieną pilnatį; susirinkime kiekvienas turi teisę reikšti savo norą ir skundą. Kampanelos valstybės planas panašus į Platono idealios valstybės planą, o skiriasi nuo jo tuo, kad Kampanelos valstybėje visai nėra verguvės.

Naujieji laikai.

1-as Periodas.

Kova del sąžinės laisvės.

XIX. Prigimties teisė.

§ 80.

Visuomet, pradedant ankstyviausiomis kultūros liekanomis, kuriose yra atsispindėjusios visuomenės pažiūros, randama, kad prieš įstatymus, žmonių visuomenės sukurtus ir joje pozityviai veikiančius, statoma buvo aukštesnė, geresnė san-

tvarka, kuri buvo laikoma atatinkama dalykų esmę, paremta daiktų prigimtim. Taip, pav., Geziodas reiškė įsitikinimą, giliai glūdėjusį graikų visuomenėje, kad dievai yra šaltinis įstatymų, kurie tvarko visus pasaulio reikalus, o ypač žmonių reikalus; tų įstatymų, dievų duotųjų, saugojimas užtikrina žmonėms viršgamtiškų jėgų malonę. Toji pati aukštesnių, geresnių, žmogaus nepriklausomų, įstatymų koncepcija buvo išreikšta ir abstrakčios minties: pav., Heraklito, sofistų, Sokrato, kuris yra davęs absoliučias žmogaus elgesio taisykles; tą teisingumo idėją cinikai laikė vienintėle išminčiaus pasielgimo norma; tokias pat mintis randame Platono ir Aristotelio darbuose. Teisės idėja, nežinanti nei tautų, nei valstybinių ribų, viešpatavo stoikų filosofijoje ir kartu su ja teko romėnams, Cicerono apibrėžtoji kaip „lex nata, quam ex natura ipsa hausimus“ arba kaip „recta et a numine deorum tracta ratio, imperans honesta, prohibens contraria“. Viduramžių laikais prigimties teisė buvo randama Šv. Rašte, pav., šv. apaštalo Povilo žodžiuose, anot kurio prigimties įstatymas paties Dievo yra įdiegtas žmonių širdims. Bažnyčios tėvai ir daktarai pripažįsta prigimties teisę esant ankstyvesnę, negu Mozės ir Pranašų teisė, ir kad ji turi savo pradžią Aukščiausiojo Asmenyje.

Taigi, prigimties teisės sąvoka nėra naujų laikų kūrinys, ne Gugo Grocijaus kūrinys, kaip tai daugelio buvo tvirtinama; jos idėja glūdi žmonijoje nuo gilios senovės laikų. Naujaisiais laikais ji buvo atgaivinta, plačiau svarstoma ir labiau taikinama gyvenimui negu seniau. Dabar susipažinsime su atskirais prigimties teisės teorininkais.

§ 81.

Pranas Suarec (1548 — 1617). Dieviškąją prigimties teisės pradžią naujaisiais laikais labiausiai iškėlė ispanai, kurių tarpe žymesni darbai buvo Prano Suareco.

Jis gyveno 1548 — 1617 m. Jis buvo pagarsėjęs teologas, filosofas ir politikas. Pažymėsime, kad Suarecas buvo jėzuitų ordeno narys. Teisės filosofijai reikšmės turi šie jo veikalai: „De legibus“, „De legislatore Deo“ ir „Defensio fidei catholicae“. Prieš kalbant apie prigimties teisę Suarecas kalba apie pačią gamtą. Gamta, sako jis, yra santykių pradas ir žmonių veik-

smų atatinkamumo, arba neatatinkamumo jų esmei mastas. Šia prasme yra kalbama apie padorumo prigimtį, kaip apie prigimtąjį dėsnį. Kas kita yra toji galybė, toji jėga, kurios pagalba prigimtis atskiria veiksmus su ąja sutinkančius nuo veiksmų su ąja nesutinkančių. Toji jėga yra vadinama prigimties įstatymu (lex naturalis), o galutinas prigimties šaltinis yra Dievas (legem naturalem esse veram ac propriam legem divinam, cujus legislator est Deus). Prigimties teisė ne glūdi žmogaus valioj dėl to, kad ji valios nepriklauso, bet ją varžo, nes yra duota žmogaus protui. Ir lygiai taip, kaip kiekvienas tiesus protas yra sutvertas dalyvaujant Dieviškai Šviesybei, kuri turi atspindį kiekviename žmogaus asmenyje, ir prigimties teisė eina iš amžinos teisės (lex aeterna), kuri tik viena yra savo esme (per essentiam) teisė, o kiekviena kita net dieviškoji teisė yra teisė tik del to, kad dalyvauja (per participationem) amžinoje teisėje. Tačiau prigimties teisė yra pastovi tik savo aukščiausiuose dėsniuose, pav. Dekaloge (10 Dievo įsakymų), kuriam nusižengti nei pats Dievas negali leisti; o šiaip susitikdama su kultūros reikalavimais, ji kinta. Lygiai taip, kaip medicina duoda vienus patarimus sveikiems, kitus ligoniams, taip ir prigimties teisė pasilikdama ta pati, kitaip įsako įvairiais atvejais ir šiandien įsako kitaip, negu vakar, arba ryt, pakitėjusių gyvenimo aplinkybių dėka. Valstybės valdžia nėra žmonių prigimties ypatybė, jos nebūna, kai žmonės gyvena prigimtinėj padėty; tik žmonėms susijungus į valstybę, vieną tobulą visuomenę ir politiškai susivienijus, tuoj prigimto proto jėgos, kitaip sakant, prigimties teisės jėgos sudarytame organizme (constituto illo corpore) gema politiškoji valdžia, panaši į kiekvieno asmens valdžią sau pačiam, susidaro pactus subordinationis. Ten, kur tvarka nedemokratiška, tauta pati duoda valdžią kunigaikščiui, kuris niekuomet neturėjo valdžios betarpiškai iš Dievo, arba Dievo įsakymu, bet visuomet žmonėms tarpininkaujant. Iš čia seka tautos teisė pašalinti valdovą, kuris elgiasi kaip tironas; tas aktas atatinka tą prigimties teisę, kad jėgą reikia atmušti jėga, jei nebūna kitos priemonės tikrai valstybės santvarkai apsaugoti. Ta pati teisė atimti sostą iš monarchų priklauso ir popiežiui, kuris turi teisę teisti juos, kaip savo valdinius dvasiškuose reikaluose (in materia spirituali).

§ 82.

Húgo Grocijus (1583 — 1645). Hugo Grocijus gyveno 1583—1645 m. Jis buvo mokytas Olandijos teisininkas. Apie jį kalbama, kad jis gimė suaugęs. Štai kodėl: būdamas 8 metų amžiaus, jis lotyniškai rašė eiles, 12 metų įstojo universitetan, o 14 metų būdamas gynė temas iš jurisprudencijos, matematikos ir filosofijos, stebindamas visus. Turėdamas 16 m., jis baigė universitetą Prancūzijoje su daktaro laipsniu. Anglijos karalius Henrikas IV, kuriam jis buvo pristatytas, pavadino jį „Olandijos stebuklu". Dėl savo gabumų jis pasiekė aukštos padėties valstybėje. Bet tikybiškos kovos palietė ir Olandiją. Grocijus buvo sąžinės laisvės šalininkas, taip pat politiškos laisvės šalininkas ir stojo prieš Morico Oraniečio pastangas siekti diktatūros. Jo partija buvo įveikta ir Grocijus pateko kalėjiman. Jam pasisekė bėgti iš kalėjimo ir jis pabėgo Prancūzijon, kur buvo priglaustas vieno savo šalininko. Čia begyvendamas ramybėje, jis ėmėsi rašyti savo veikalą „De jure belli ac pacis"; veikalas buvo greit parašytas ir išleistas 1625 m. Knygos pasisekimas buvo labai didelis; ji tuoj buvo išversta į visas žymesnes Europos kalbas. Metams praslinkus, buvo išleista antra knygos laida, o 1631 m. dar susyk buvo išleistos trys laidos. Knyga buvo daug komentuota ir aiškinama. Iki XVIII amž. pusės šios knygos išėjo 45 laidos.

Iš kur toks pasisekimas? Grocijus šitoje savo knygoje aiškiai nurodė metodus mokslui: 1) a priori ir 2) a posteriori: pirmasis duoda išvadas iš proto duomenų, antrasis tam tikras išvadas daro iš įvairių tautų gyvenimo reiškinių ir iš rašytojų kūrinių. Jei tos ir kitos išvados atatinka vienos kitoms, tai reiškia, kad jos yra tikros, atatinka daiktų prigimtį. Jo knygoje yra labai daug ištraukų iš kitų knygų (juristų, poetų, filosofų, net iš Šv. Rašto): bet visgi Grocijaus metodas — ne indukcija. Dedukcija yra jo pagrindinis metodas. „Kaip matematikas, — sako jis, — svarsto figūras atskirai nuo pačių kūnų, taip ir aš, tyrinėdamas teisę, šalinu savo mintį nuo visokių atskirų reiškinių". Racionalaus ir grynai logiško metodo kelias tuomet labiausia imponavo mokslininkus, tarp jų ir Grocijaus pasekėjus, — del to jie laikė Grocijų savo autoritetu. Kita teigiamoji knygos žymė — jos mokslingumas ir sistematingu-

mas. Grocijus — ne publicistas; jis neturėjo tikslo svarstyti einamuosius klausimus, bet grynai objektyviai moksliškai svarstė dalykus. Grocijaus knygoje mokslininkai matė visų pagrindinių teisės mokslo dėsnių sistemingą išdėstymą.

Be to, jo knyga turėjo dar praktišką reikšmę ir mortališką įtaką. Ji pilna žmoniškumo jausmo, kuris teigiamai veikė visuomenės sąmonę. Tai yra griežtas priešingumas Makiavelio knygai: tasai savo teorijoje kėlė aikštėn fiziškos jėgos reikšmę, šisai — doroviškos jėgos reikšmę. Grocijus remia prigimties teisės teoriją doriškais dėsniais, savaime priverstinais žmonėms, nepaisant jokio išorinio autoriteto. Jo knygos vyriausias filosofiškas uždavinys rasti vidujinį prigimties teisės pagrindą. Kad tasai pagrindas turi būti, tai jau aišku iš tarptautinių santykių tvarkymo, kur negali būti priverčiamojo autoriteto, šitas autoritetas yra valstybės viduj, bet ne tarp valstybių, o visgi, anot Grocijaus, ir tarptautiniai santykiai nėra neteisos ir savivalės sritis. Iš to aišku, kad teisingumas yra iš prigimties.

Grocijaus garsus veikalas yra šiuo pavadinimu: „De jure belli ac pacis libri tres, in quibus jus naturae et gentium, item jus publicum praecipue explicatur“. Šis veikalas kaip tat matyti iš jo pavadinimo, be tarptautinės teisės, kuriai Grocijus padėjo pagrindus, apima dar prigimties teisę (jus naturae, arba naturale). Grocijus, papeikdamas Karneades'o nuomonę, būk teisės šaltiniu yra nauda (utilitas), arba baimė (metus), pamatuoja visuotinos nekeičiamos teisės idėją tuo, kad išveda ją iš žmogaus giliausios prigimties ir stato prieš civilinę teisę, kuriai progą sudaro nauda ir žmonių sutartis. Iš pačios žmogaus prigimties susidaro pastovūs dėsniai, kuriuos žino ir prasti, ir mokyti žmonės. Grocijus, būdamas viduramžių dogmatizmo ir naujųjų laikų gryno racionalizmo rubežiuje, remia savo protavimus tai Šv. Raštu ir viduramžių autoriais ir priima prigimtos teisės šaltinį esant Dievo valią ir nustatymą (naturale jus Deo tamen adscribi merito potest, quia ut talia principe in nobis existerent ipse voluit), tai skelbia prigimties teisę esant tokią pastovią, kad ir pats Dievas negali jos keisti, kaip negali Jis padaryti, kad 2×2 nebūtų 4, kad ji turėtų būti, net jei nuodėmingai prileistum, jog Dievo nėra, arba kad jis nesirūpina

žmonėmis; tai jis apibrėžia prigimties teisę, kaip tikro proto įsakymą (dictatum rectae rationis), kuris rodo veiksmo niekingumą, arba moralį būtinumą, užtat rodo ir tai, ar veiksmas Dievo, gamtos Kūrėjo leistas, ar draustas, priklausomai nuo to, kiek tas veiksmas atatinka, ar neatatinka jo protingą prigimtį. Prigimties teisė yra žmonių įstatymams dėsnis, iš kurio įstatymai gauna savo priverstinumą ir nustato daug ką greta su gamta, bet nieko prieš gamtą. Nuo prigimties teisės ir žmonių įstatymų Grocijus atskiria Dievo valios teisę, kuri liepia ir draudžia ne tai, kas savaime savo prigimtimi yra būtina arba draustina, bet tai, kas Dievo įsakymu tampa tokiu ar kitokiu, pav. įvairūs įstatymai duoti izraelitams. Labai reikšminga Grocijaus mintis, kad jėga nelemia teisės esmės, bet praktikoje padeda silpniems vykdyti teisę prieš stipriųjų norą. Tačiau, pamatuodamas šią mintį, Grocijus neskiria teisės nuo dorovės, sakydamas, jog teisė neremiama jėgos visgi veikia, nes pasielgimas atatinkamas teisingumui duoda sąžinei ramybę ir įgyja dorų žmonių pritarimą.

Prigimties teisė, būdama prigimtojo proto išreiškimu, yra visuomenės gyvenimo sąlyga ir padarinys. Žmogus savo prigimtimi yra visuomeniškas asmuo (homo socius), turįs didesnį, negu kiti gyvuliai, ūpą gyventi visuomenėje, (vis socialis, appetitus societatis); tas ūpas pareina ne nuo to, kad žmonės yra vieni kitiems reikalingi, bet nuo to, kad jie vieni kitiems linki gerą.

Valstybė Grocijaus, kaip ir Cicerono, suprantama kaip ir laisvų žmonių tobula sąjunga (coëtus perfectus liberorum hominum), sudaryta tam, kad visi galėtų naudotis teise ir kad visiems būtų užtikrinta gerovė. Valstybė yra sąmoningo žmonių veikimo padaras, kaip rezultatas jų sutarties, aiškiai išreikštos, arba tyliai susidariusios. Kaip atskiras asmuo gali atsisakyti nuo savo neribotos laisvės ir pavesti save kitam valdiniui, taip ir visa tauta gali pasiduoti vienam asmeniui, arba daugeliui asmenų valdyti tokiu būdu, kad duoda jam teisę valdyti ją, nepasilikdama sau jokios tos teisės dalelės. Sutarčių privalomumo dėsnių (pacta sunt servanda), prigimties teisės įsakymas yra valstybės buvimo pagrindas.

XX. Th. Hobbes. (1588—1679).

§ 83.

Tomas Hobsas buvo žymus Anglijos filosofas, kurio darbai apėmė tikybos, dorovės taip pat ir teisės, politikos ir sociologijos sritis. Visose tose srityse jisai buvo gryno racionalizmo atstovas ir savo mokslo jėga jis padarė didelę įtaką vėlesniems Anglijos mintytojams.

Tuo laiku, kada reformacija daugelyje visuomenių pakirto pagrindus tradiciniams įsitikinimams, Hobsas, pažiūrų suirimo metu, pastatė sau uždavinį išimti dorovės ir teisės mokslą iš tikybos srities (sekuliarizuoti), padarius jį nepriklausomą nuo bažnyčios mokslo, ir pagrįsti teisės ir valdžios buvimą metodu, išvaduotu iš Apreiškimo įtakos, taip, kad net tie, kas to metodo nepripažins, būtų priversti priimti savo proto racionales išvadas, kaip neliečiamas. Teisės ir valstybės mokslui ypatingos reikšmės turi šie Hobso kūriniai: 1) „De cive" jo veikalo „Elementa philosophiae" trečioji dalis ir 2) „Leviathan, sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis".

Žmogus yra protingas, tačiau jo veiksmui stimulą sudaro, anot Hobso, ne protas, bet palinkimai, norai ir geismai. Savo prigimtimi žmogus, kaip ir kiti gyvuliai, siekia savo gyvybę apsaugoti. Visi jo reikalai yra su juo surišti, iš jo gema ir jame koncentruojasi; visos pagundos veikti turi pirmiausia tikslą save apsaugoti, toliau — kitus valdyti. Hobsas nepripleidžia kitos pagundos, būtent, noro kitam gerą daryti. Tik poetai gali vaizduoti žmones, turinčius savitarpio simpatijas. Nesutikdamas su Grocijum, Hobsas neigia žmogaus visuomenišką palinkimą, kaip jo prigimtą ūpą, kuriuo žmonės jaučia patraukimą prie vienas kito, visai nepaisydami to susijungimo naudos; jis tvirtino, kad tas visuomeniško ūpo trūkumas visai pasireiškia ten, kur nėra valdžios, laikančios gyventojus baimėje, t. y. kur nėra nei teisės, nei tvarkos. Iš pradžių visi žmonės buvo lygūs tarp savęs; ta lygybė ir dabar nėra taip jau sunaikinta ir skirtumai nėra susidarę toki dideli, kad vienas galėtų reikalauti sau tokios didelės naudos, kurios negalėtų norėti kitas. Fiziškų jėgų atžvilgiu silpniausias turi pakan-

kamai jėgų užmušti stipriausiąjį arba iš pasalų, arba susitaręs su kitais. Dar mažesni skirtumai dvasios gabumų, kurių skirtingumas padidėja tik auklėjant.

Pasakytų žmogaus savybių, būtent: jo savisaugos instinkto, lygybės ir visuomeniško ūpo trūkumo rezultatas buvo toks, kad žmonės, būdami gamtos padėtyje (extra sociatatem civilem), ne visuomenėje, norėdami vieno ir to paties daikto, kuriuo visi bendrai negalėjo naudotis, darėsi priešais tarp savęs (homo homini lupus) ir stengėsi vieni kitus nudėti, arba pavergti. Kai vienas ką pasodins, pasės, pastatys, arba ims valdyti, kiti susijungę užpuolimo tikslu ir apgalėdami nenorą bendrauti, užgrobdavo jo darbo vaisių, kartu ir jo laisvę ir net gyvybę. Tačiau laimingas užpuolikas jaučia save pavojuje, kuris gręsia nuo kitų, tokių pat asmenų. Iš šitos savitarpio nepasitikėjimo padėties geriausia išeitis būtų asmeniui įveikti apgaule, ar jėga visus kitus žmones, taip, kad neatsirastų kitos jėgos, kuri jam grėstų; tai yra savisaugos būtinos priemonės. Bet dar be galo daug ginčų kyla iš asmens savigarbos; tie ginčai kyla net del smulkmenų, net del visai menkų priežasčių, kaip antai: žodis, nusišypsojimas, mažiausias nepagarbos ženklas Visos šitos aplinkybės sukelia visuomenėje nuolatinę savivaię, nuolatinį karą vienų su kitais, visų prieš visus (bellum omnium contra ómnes), kuris kad ir esti gamtiškoj padėty pertraukiamas, bet tik trumpam laikui. Tokia padėtis yra visur, kur žmonės nėra iš jos išaugę. Gana gerai vaizduoja žmonių pirmykštį būdą, kokie jie yra buvę, ligi nebuvę dar sudarę civilinės visuomenės, kuo jie savo esmėje yra ir dabar, — tai dalykų padėtis sudaromoji pilietinio karo, kuomet nyksta teisės ir valdžios ryšiai, kuomet neprijunkintų asmenų masę apima plėšrumo ir keršto ūpas. Gamtiškoj padėty esti šių laikų valstybės tarpusavio santykiuose: jos yra nuolatiniam karo stovy savo pastatytų pasienio tvirtovių ir patrankų pagalba; tik čia karas, palyginti su „visų karu prieš visus“, yra patobulintas del to, kad kiekvienos valstybės viduj viešpatauja jau tvarka, pastovi ramybė ir gamtos įmonės, o iš oro tarp kaimyninių valstybių būna tam tikri santaikos ir savirtarpio santykių laikotarpiai. Pirmykštis gamtiškas stovis neturi jokios kultūros ir kūrybos; toj gamtiškoj padėty nesti neteisingumo sąvokos

dėl to, kad tuomet dar nebūna civilinės teisės, kuri, anot Hobso, yra gero ir pikto, teisingo ir neteisingo visuomeniškas kriterijus. Gamtos padėty, kaip ir karo stovy, yra įteisinta apgaulė ir pergalė, — reikia net daugiau pasakyti: jos tuomet būna pagrindinės dorybės, nes jos geriausiai padeda asmeniui save apsaugoti nuo mirties, o tai yra vyriausias gamtos tikslas.

Žmogus ir gamtos pirmykščioj padėty turi protą, kuris nurodo jam gerus santaikos dėsnius, kuriuos Hobsas vadina prigimties įstatymais. Tai šie: 1) Pax querenda est — reikia siekti ramybės; o jai pasiekti reikia atatinkamai veikti, net atsisakyti nuo savo teisių į visą ką (jus in omnia), tose ribose, kuriose ir kiti atsisako. 2) Pactis standum est — reikia vykdyti sutartys. 3) Vykdytinos ir kitos dorybės, kaip antai: dėkingumo pareiga už gautus patarnavimus, visuotinas mandagumas, įžeidimų dovanojimas, gailestingumas, ką esi negero padaręs, per didelio keršto arba žiaurumo draudimas, paniekinimo ir kitų pažeminimo veiksmų draudimas, lygybės pripažinimas, tiesių sau užtikrinimas tik tuomet, kai jas turi ir kiti, teisėjų bešališkumas ir t. p. Prigimties teisė yra apibrėžiama, kaip laisvė, kuria kiekvienas žmogus turi naudotis taip, kaip jis jaučiasi galįs naudotis, ir daryti visą tai, kas jam atrodo tinkamiausia. Prigimties teisės visuma gali būti taip išreikšta: **nedaryk kitiems tai, ko nenori, kad tau būtų daroma.**

Gamtos įstatymai yra tiesioginiai proto įstatymai, tačiau jie, kaip priešingi žmogaus geiduliams: egoizmui, puikybei, kerštui, tuštybei, nebūtų priverstinai vykdytini, jei visuotina ir pastovi valdžia neverstų juos vykdyti. Skruzdžių ir bičių pavyzdys neįtikina Hobso, kad gali būti ir kitaip. Tokiai valdžiai sukurti, anot Hobso, yra vienas kelias, būtent: kiekvieno ir visų sujungtos jėgos ir valdžios perleidimas vienam asmeniui, arba žmonių sąjungai, kuri visas jai priklausomas valias daugumos balsų dėsniu suvestų į vieną valią. Visuma tuo būdu nustato, kad vienas asmuo, arba tam tikra jų sąjunga, išreiškia visumos asmenį, kad kiekvienas pripažįsta save įvykdytoju visa to, ką įvykdys tas visumos valių reiškėjas reikaluose, kurie liečia visuomenės ramybę ir nepavojų; taigi, kiekvienas savo valią paveda tos valios valdžiai ir savo sprendimą daro priklausomai nuo jo sprendimo. Visa tai pasiekiama

pagalba sutarčių, kurios yra daromos kiekvieno su kiekvienu, lyg kad jie taip vienas kitam sakytų: „įgalioju šį žmogų arba sąjungą, ir jų naudai atsisakau nuo savo teisių valdyti save ta sąlyga, kad ir tu taip pat atsisakysi jų naudai nuo savo teisių ir patvirtinsi taip pat visus jų aktus". Tas asmuo tuo būdu turi dideliausią jėgą, todėl valstybė Hobso vadinama milžinu „Leviathan"; taip pavadintas ir jo veikalas. Tiek nurodytoji sutartis, tiek prigimties padėtis yra Hobso taip aiškiai ir realiai atvaizduota, aprašyta, kad, nepaisant viso traktato deduktcinio būdo, moksle esama ginčo, ar Hobsas laiko tą sutartį istorišku faktu, ar tik proto konstrukcija, kaip metodologijos priemone visuomeniško gyvenimo reiškiniams išaiškinti.

§ 84.

Valstybė, anot Hobso, yra vienas asmuo, kurio aktų vykdytoju yra padariusi save visuma sutartimis, sudarytomis jos narių tarpe tam tikslui, kad visų jėga būtų naudojama ramybei ir bendram apsigynimui (Civitas persona una est, cujus actionum homines magno numero per pacta mutua uniuscujusque cum uno quoque fecerunt se auctores eo fine, ut potentia ómnium arbitrio suo ad pacem et communem defensionem utere-tur). Valstybės asmens atstovas turi aukščiausią valdžią (summa potestes. sive imperium. sive dominium). Jis leidžia įstatymus (leges civiles), nustatydamas, pav., nuosavybės institutą, kurio nebūta gamtiškoj padėty: jis vykdo teisingumą, jis skiria priklausomus jam valdininkus. Tie, kas surišo save sutartimis, negali be viršininko sutikimo pakeisti savo valią ir nuspręsti kitaip del to, kad aukščiau duotas sutikimas naikina vėlesnius valios pareiškimus. Todel negali teisėtai atsisakyti klausyti viršininko, arba mėginti numesti jį, net jeigu jis ir savavališkai, arba kaip tironas, elgtųsi. Jis gali savo nuožiūra užgrobti privačią nuosavybę, aprėžti laisvę, įmesti kalėjiman. Valstybėje galima laikyti kokį daiktą savuoju tiktai santykiuose su kitais piliečiais, bet ne santykyje su valstybės aukščiausios valdžios vykdytoju. Prie aukščiausiųjų teisių priklauso net valdinių minčių tvarkymas ir nustatymas, kaip jos gali būti reiškiamos žodžiu ir raštu. Nuomonės, priešingos ramybei ir vienybei, sukeliančios riaušes ir piliečių tarpusavio karą,

negali būti laikomos tikromis ir turi būti draudžiamos. Valstybės viršininkui priklauso taip pat aukščiausioji valdžia sąžinės ir tikybos reikaluose, kuriuose jis gali skelbti dėsnius, privalomus visiems valdiniams; jis yra vyriausias kunigas (ganytojas), o kiti kunigai tiktai pagal jo valią būna tokiais. Viršininko valdžia būtinai yra neribota, vistiek kam ji priklauso, nes jei ji priklausytų nuo ko, tai nebūtų aukščiausia, o viršininku būtų tas, kas ją varžo. Jei viršininko valdžia yra suvaržyta, tai reiškia, kad piliečiai yra palikę sau valdžios dalį ir kad jie gali viršininką atstatyti, jeigu jis išeitų iš nustatytų ribų. Iš viršininko valdžios prigimties seka, kad visi yra pasidavę jo valiai, kad jo valdžia yra neatsakominga už padarytus veiksmus. Jis negali leisti visuomenės tvarkoje kokios neteisės, tuo tarpu pats jis priklauso tik prigimties teisei, bet jis yra visuomenės organizuotų žmonių teisės šaltinis, ir todel jis savo nuožiūra gali tą teisę keisti. Viršininkas negali tartis su gyventojais: tai būtų absurdas del to, kad jis pats yra tautos valios reiškėjas, tai ir jo aktai yra tautos valios aktai. Taigi, tuos aktus turi vykdyti mažuma, su jais nesutinkanti del to, kad, kitaip darydama, ji būtų karo stovy, kokiame ji yra seniau buvusi gamtiškoj padėty; tame kare ji gali būti teisingai naikinama.

§ 85.

Valstybės viršininkas santykiuose su piliečiais turi tam tikras nustatytas pareigas, kuriomis yra šios jo funkcijos: pirmiausia jis turi vykdyti visas savo teises, nes priešingu atveju valstybei grėstų suirutės pavojus ir didžiausias piktas, koks gali šiame gyvenime atsitikti: visų karas prieš visus; jis turi mokyti tautą apie jos pagrindus ir pagrindinių teisių tikslą, nes be to tauta gali būti lengvai suklaidinta ir palenkta priešintis tuo momentu, kai valstybė reikalauja tų dėsnių vykdymo. Šitoj vietoj Hobso mokslas yra graikų filosofijos obalsis apie valstybės uždavinį auklėti piliečius; čia politika tampa etika. Toliau viršininko pareiga yra vienodai vykdyti teisingumą kaip turtuolių taip ir beturčių, kaip galingųjų taip ir silpnųjų atžvilgiu. Šališkumas ir nebaudimas veda į blogiausius padarinius, nes sukelia savivalę, toliau eina neapykanta, kuri gundo naikinti visas galybes, slegiančias ir skriaudžiančias, kad

ir tektų valstybę sugriauti. Sykiu su lygybę prieš įstatymus turi būti vykdoma ir mokesnių lygybė, kurios pagrindu yra skola valstybei, susidaranti iš to, kad valstybė daro piliečiui gera, gindama jo gyvybę ir turtą vienodai kaip turtuolio, taip ir beturčio. Pagaliau, viršininko pareiga leisti gerus įstatymus, t. y. suprantamus ir būtinai reikalingus gyventojų gerovei. Įstatymai turi ne tik tramdyti piliečių elgesį, bet ir tvarkyti juos atsargiai, maloniai.

Taip Hobsas nustatė valstybės viršininko santykius su piliečiais. Todel jis yra laikomas absoliutizmo atstovu. Jo teorija sukurta tais laikais, kuomet Anglijoje ėjo kova tarp karūnos ir parlamento, kuri pasibaigė Stiuartų ištrėmimu ir pakvietimu Hannoverų dinastijos sostan. Vienkart tautos atstovybė laimėjo, iškovojo sau aukščiausias teises. Bet Hobsas atsižiūrėdamas į nuolatines krašto kovas, buvo absoliutizmo šalininkas, jo apologetas. Jis norėjo, kad tik būtų įtvirtinta valstybėje tvarka.

§ 86.

Trumpai suglaudus jo mintis, tenka pasakyti štai kas: Hobsas buvo priešingas autoritetams ir tradicijos įtakai į mokslą, į jo tyrinėjimus. Jis rėmėsi patiriamojo reiškinių pažinimo duomenimis ir tikybiškus klausimus išskyrė iš mokslo srities. Jo nuomone visos žinios yra gaunamos jausmais ir patyrimu. Mūsų daiktų pažynimas remiasi tąja įtaka, kurią daiktai daro mūsų jausmams, jausmų organams; mūsų žinios yra tiek tikros, kiek jos liečia daiktus. Visatoje yra tik daiktai, kūnai, ir visa filosofija turi būti mokslu apie daiktus. Nemedžiaginių substancijų nėra. Visata turi būti aiškinama grynai mechaniškomis, medžiaginėmis priežastimis, atmetant viršgamtinius, teologiškus prileidimus. Kaip nuoseklus logikas, jis atmeta bažnytinę scholastiką mokslo dalykuose ir bažnyčios valdžią pasauliškuose, taigi, ir valstybės dalykuose. Europos karai, maištai ir kovos, jo nuomone, buvę bažnytinių nesutikimų padariniai. Vienam savo laiške 1641 m. jis taip rašė: „Patyrimas liudija mums, kad varžytynės tarp pasauliškos ir dvasiškos valdžios pastaraisiais laikais buvo didesnė priežastis civilinių karų visuose civilizuoto pasaulio kampuose, nekaip kas kita“. Todel,

jo nuomone, bažnyčios valdžia turi priklausyti ne pasauliškos valdžios ir valstybė turi būti grynai pasauliška. Suprantama, kodel rojalistų partija buvo paskelbusi Hobsą ateistu, tikybos ir karaliaus priešu.

XXI. Dž. Lokas (John Locke 1632—1704 m.). Spinoza (1632—1677).

§ 87.

Anglijos XVII amžiaus istorija yra audringas laikas. Tas laikas buvo pilnas karų tarp parlamento ir Stiuartų. Kova ėjo pirmiausia del tikybos laisvės, o paskiau ir del politiškos laisvės. Du kartus įvyko revoliucija ir, pagaliau, tie pilietiniai karai pasibaigė tuo, kad Stiuartų dinastija buvo ištremta iš Anglijos ir sostan buvo pakviestas Vilhelmas Oranietis. (1689). Jis, išrinktas Anglijos karalium, pareiškė: „Aš saugosiu Anglijos laisves ir protestantų tikybą". Parlamentas, pasinaudodamas proga, naujai paskelbė teisių deklaraciją, kurioje išskaičiavo visas senąsias laisves ir teises ir priminė tas neteisybes, kurias darė Jokūbas ir del kurių jis neteko sosto. Vilhelmas į tai pareiškė, kad vainikas yra jam tuo brangesnis, kad jis yra visų pasitikėjimo ženklas, kad Anglijos laisvės visada bus jam vedamoji žvaigždė ir kad abejotinais atvejais jis visada atsižiūrės į parlamento valią.

Dž. Lokas gimė 1632 m., netoli Bristolio, Ringtono miestelyje. Jo tėvas buvo teisininkas, dalyvavęs parlamento kariuomenėje. Lokas 19 metų amž. įstojo Oksfordo universitetan, kur jam nepatiko scholastiškas mokslas. Jam patiko Dekartas ir Bekonas ir jis užsiėmė gamtos ir medicinos mokslais. Tačiau gyvenime jam teko dalyvauti ir politikoje; visų pirma jis dalyvavo Anglijos pasiuntinybėje Berlyne sekretorium; paskui susiartino su restauracijos veikėju Šeftsbiuriu, jo namuose buvo gydytoju ir sūnaus auklėtoju, o kai Šeftsbiuris tapo kancleriu ir ministeriu, Lokas buvo jo sekretorium. Kada buvo išvaryti Stiuartai, iedu pabėgo Olandijon, kur Šeftsbiuris mirė, o Lokas, įsėdus Vilhelmui sostan, sugrįžo Anglijon. 1690 metais jis išleido veikalą „Du traktatai apie vyriausybę". Vei-

kalo tikslą pats autorius šitaip nusako, kad juo jis norėjo pateisinti tą faktą, kad karalius Vilhelmas apėmė Anglijos sostą, būtent, kad Anglijos tauta davė jam tą teisę ir kad ji turėjo teisę kelti revoliuciją. Specialiu tikslu parašytas šitas veikalas tačiau turėjo bendros reikšmės bei įtakos ir kitų šalių mintims. Monteskje ir Ruso buvo šito didžiojo mintytojo įtakoj. Lokas buvo tikybos laisvės šalininkas: jo pirmas laiškas apie tolerantingumą tikybos dalykuose buvo parašytas dar 1684 m., o Vilhelmui išleidus aktą, kuriuo buvo paskelbta tikybos laisvė, Lokas pagarsino savo anąjį raštą anglų kalba, kad paremtų valdžios aktą.

Jo įrodymai, kad tikybos dalykuose reikalingas yra tolerantingumas, dabar atrodo labai paprasti, labai nudėvėti, bet tais laikais jie buvo labai ir labai reikalingi: tie įrodymai yra šie: vidaus įsitikinimuose negali būti prievartos; pačiai tikybai naudingiau yra apsieiti be prievartos ir t. t. Lokas reikalavo laisvės ne tik krikščionims, bet ir žydams, mahometams, net ir stabmeldžiams, tik katalikams jis nepripažino laisvės del to, kad jie klauso svetimos valdžios — popiežiaus, kad tuo būdu jie yra priešingi visuomenės santvarkai; Lokas buvo priešingas ir ateistams, kurie buvo Anglijoj laikomi priešingais visuomenės santvarkai. Paskutinius savo gyvenimo kelis metus jis gyveno kaime, kur ir mirė 72 metų amžiaus (1704 m.) Teisės filosofijai ypatingos reikšmės turi jo veikalas „Du traktatatai apie vyriausybę“.

§ 88.

Kaip ir Hobsas, Lokas numatė pirmykštę gamtišką padėtį ir piliečių sutartį. Tik žmogaus ūpą jis kitaip apibrėžė, negu Hobsas — taip, kaip Hugo Grocijus; anot Loko, žmogus turi visuomeniška palinkimą (ūpą), kuris yra jam paties Dievo įdiegtas; to žmogaus instinkto dėka įvyksta visuomenės įkūrimas su visomis jos naudomis žmogui. Gamtiška padėtis, būdama lygybės ir laisvės padėtimi, nebūna savivalės ir kovos padėtim del to, kad žmogus, nors ir gali kaip norint naudotis savo asmenim ir turtu, tačiau negali nei savęs nei kito nužudyti, negu tik jei to reikalauja didesnė nauda, nekaip jo paties. Padėties lygybė reiškia kiekvieno žmogaus vienodą teisę nepriklausyti kito

asmens valiai, arba valdžiai; laisvė reiškia galėjimą naudotis savim ir savo gėrybėmis ne kieno kito nuožiūra, bet veikiančiais įstatymais. Gamtiška padėtis turi savo teisę, kuri toj padėty yra privaloma visiems ir kuri, būdama protu, mokina visus kas nori jos klausyti, kad niekas negali kito skriausti, nei jo sveikatos, nei gyvybės, nei laisvės, nei nuosavybės atžvilgiu. Gamtiška padėtis, kad ir joje žmonės trokšta vieni kitiems gero, visgi turi trūkumų ir jai gręsia pavojus būti sudrumstai: ji neturi aiškių įstatymų, kurie būtų privalomi ginčams spręsti, o pati prigimties teisė, kaip proto teisė, gali būti tūliems nežinoma; be to, kadangi gamtiškoj padėty kiekvienas yra teisėjas, tai nėra kam garantuoti bešališkumas, sprendžiant ginčus. Pagaliau, palikus ginčus spręsti patiems piliečiams, silpnas nuskriaustasis lieka neatlygintas, jei skriaudėjas yra galingas. Gamtiškos padėties šitie trūkumai verčia žmones mesti ją, susitarus padaryti sąjungą (visuomenę) ir politišką vienetą, išrinkus sau valdžią. Pirmykštės sutarties aktas yra susitaikinimas, kuriuo teisė bausti pavedama valdantiems organams ir asmuo pasiduoda įstatymams, nustatomiems visuomenės, arba jos atstovų. Pirmoji susitaikinimo dalis turi savy vykdomos valdžios užuomazgą, įterpiant jon ir teismo valdžią; antroji dalis turi savy įstatymų leidėjų valdžios pradžią. Valstybėje, gerai (taisyklingai) sukurtoj, būtent, sukurtoj pagal prigimties teisę, esamoji valdžia yra aukščiausioji ta, kuri leidžia įstatymus; jos klauso bet kuri kita valdžia; jos teisių ribos nustatomos tuo, kurios teisės jai pavestos, darant sutartį. Kadangi, ir gamtiškoj padėty gyvendamas, žmogus neturėjo visiškos valdžios ant savo gyvybės, kadangi jis neturėjo tos valdžios ir ant kitų gyvybės, laisvės ir nuosavybės, kadangi jo teisė buvo prigimties teisės nustatyta tik tokioje proporcijoje, kokioje ji reikalinga kiekvieno gyvybei saugoti, tai iš to seka, kad žmogus pavesdamas sutartimi savo valdžią valstybei, galėjo pavesti ją aprėžtose ribose. Antra vertus, asmuo neturėjo reikalo (intereso) pavesti valstybei daugiau valdžios, nekaip reikėjo jo padėčiai pagerinti. Jei tauta būtų pavedus visą sprendžiamąją teisę, tai būtų atidavusi visus ginklus ir būtų pavedus savo likimą valstybės valdžios nuožiūrai. Tai būtų padėtis kur kas sunkesnė, nekaip gamtiška padėtis del to,

kad blogiau yra priklausyti valdžios, kuri remiasi dešimtimis tūkstančių kareivių, negu dešimties tūkstančių paprastų piliečių, kaip tat buvo gamtiškoj padėty. Taigi, valstybės valdžia negali būti niekeno nevaržoma, kada ji leidžia įstatymus, kurie liečia piliečių gyvybę, laisvę ir nuosavybę; o jau tikybos dalykai nepriklauso visai jai. Lokas reikalauja sąžinės visiškos laisvės, o visoms tikyboms ir sektoms — tolerancijos su ta sąlyga, kad jų mokslas nebūtų priešingas pagrindiniams visuomenės dėsniams, arba kad pati tikyba, arba sekta, nebūtų netolerantinga kitų tikybų atžvilgiu. Tikybos dalykų tvarkymas negali būti pavestas valstybei, nes nei vienas asmuo negali būti toks nerūpestingas del savo išganymo, kad galėtų kitiems pavesti rūpinimąsi juomi. Tikros tikybos gyvybė ir galybė pareina ne nuo fiziškų jėgų, kurias valdo ir turi valstybė, bet nuo vidaus įsitikinimo. Pilietiškoje visuomenėje naujieji įstatymai turi būti kuriami žiūrint prigimties teisės, kuri buvo dar nesant visuomenės gyvenimui ir kurios ryšiai neišnyksta, ir susidarius visuomenės gyvenimui. Valstybės valdžia negali pavesti savo teisių kam kitam del to, kad jos yra jai specialiai pavestos; tik tauta yra valdžios pirmykštis šaltinis, bet ne karalius ir nekurio nors parlamento rūmai, ir tik ji gali perduoti įgaliojimus iš vieno rankų kitam. Valstybės valdžia, peržengdama savo pasižadėjimus, duoda teisę piliečiams nelegaliai veikti del to, kad tuo atveju grįžta pirmykštė gamtiška padėtis, kurioje teisė būna jėgos ginama. Piliečiai, kurių teisės yra valdžios įžeistos, turi teisę sukilti prieš valdžią; ši teisė kabo, kaip Demoklo kardas, viršum valdančiųjų galvų. Kiekviena valdžia yra sukurta tam tikram tikslui ir yra to tikslo apribota; tat, kai tas tikslas yra niekinamas, arba valdžia tampa jam neištikima, tada pasitikėjimas valdžia esti suniekintas, ir valdžia grįžta tiems, kas buvo ją pavedęs tam tikslui vykdyti ir kas vėl turi teisės pavesti ją, kam numato geriau bus pavedus, kad užtikrintų sau ramybę. Tuo būdu, visuomenė amžinai saugoja savo rankose aukščiausiąją valdžią, kad apgintų save nuo kiekvienos įstaigos, net įstatymų leidėjų pasikėsinimų, jei įstatymų leidėjai pasirodytų toki neišmintingi, arba niekšai, kad sumanytų leisti įstatymus prieš piliečių laisvę ir nuosavybę; visuomenė visuomet turi teisę nusikratyti tais, kurie įžeidžia jos

gyvybės saugojimo pagrindus, būtent, šventą neliečiamą dėsnį, kuris paragino žmones sudaryti visuomenę.

Trumpai suglaudus Loko teisės filosofiją, matyti, kad jis: 1) aukščiausiąją suvereniškąją valdžią pripažino tautai, kuri sudaro valstybę, jos valdžią ir gali pastarąją keisti, 2) pripažino piliečiams neperleistinas teises, pav. laisvės teisę, 3) numatė valstybės valdžių paskirstymą, kaip garantiją asmens laisvėms apsaugoti, ypač jo atskirta įstatymų leidžiamoji valdžia, 4) be to, reikia pastebėti dar, kad Lokas buvo nurodęs ir Anglijos parlamento rinkimų tvarkos trūkumus, būtent tai, kad maži miesteliai (vad. supuvę miesteliai) turėjo teisę siųsti parlamentan daugiau atstovų, negu naujai išaugę dideli miestai. Loko nurodytieji trūkumai tik 1832 metais buvo pradėta taisyti.

§ 89.

Spinoza. (1632 — 1677 m.). Racionalizmo filosofija aukščiausio laipsnio pasiekė Spinozos asmenyje. Boruchas Spinoza gimė 1632 m. žydų šeimoje, Amsterdame. Jo tėvas buvo smulkus pirklys; kalbama, kad jis buvo išbėgęs iš Ispanijos. Spinoza buvo išaugintas ir išauklėtas grynai žydų kultūroje. Jo mokytoju buvo tais laikais žinomas Talmudo žinovas Morteiva. Tačiau, jaunas Boruchas anksti pareiškė savo kritiškas pažiūras į tikybišką dogmatizmą. Nekuklūs jo klausimai dažnai statė Morteivą sunkion padėtin, bet mokytojas stengėsi raminti sąmoningą jaunuolio protą. Bet veltui. Spinozos savarankiškas proto mąstymas gavo paspirtį iš gydytojo Van-der-Ende, su kuriuo Spinoza arti susipažino ir kuris buvo humanitaras ir racionalistas. Per pažintį su Van-der-Ende Spinoza įėjo į krikščionių ratelį, kuriame buvo skaitomi ir svarstomi filosofų Bekono, Dekarto ir Hobso veikalai. Gyvendamas tokioje aplinkybėje, Spinoza tolo nuo judaizmo. Būdams plačios pasaulėžiūros ir ištobulinto tikybiško jausmo, Spinoza ėmėsi ieškoti tokios tikybos, kuri patenkintų jo proto reikalavimus. Žydai pajuto jo nutolimą nuo sinagogos, kuri tačiau nenorėjo netekti tokios didelės jėgos, kaip Spinoza, ypač, kad jo atsiskyrimas galėjo būti žydams papiktinimas ir pagunda. Tačiau Spinoza buvo stiprios valios asmuo; įvyko kova tarp jo ir sinagogos: kai Spinoza nepaklausė įtikinimų, buvo mėginta jis papirkti, jam

buvo pasiūlyta 1.000 florinų pensijos, prašant, kad jis nors paviršutiniškai laikytųsi tikybiškų apeigų.

Paskiau buvo kėsintasi ant jo gyvybės. Visam tam nepasisekus, teko jis išmesti iš žydijos. Bijodamas gyventi Amsterdame, Spinoza iškeliavo ir, kiek pasibastęs, apsigyveno Hagoje. Čia jis dar labiau susiartino su krikščionimis. Gyveno jis iš paprasto amato; šlifavo optiškus stiklus. Visokią medžiaginę paramą jis atmesdavo šalin, kad apsaugotų savo minties laisvę, pav., jis nepriėmė siūlymo paaukoti savo vieną raštą Liudvikui XIV už pensiją, nepriėmė profesoriaus vietos Heidelberge, nes šitame siūlyme pajuto pasikėsinimą ant jo laisvės reikšti tikybiškus nusistatymus.

Teologiškai politiškame traktate, išleistame 1670 m., Spinoza išreiškė pagrindinį dėsnį: tikybiškos laisvės principą. Savo išvadose jis yra visai nuoseklus iki rigorizmo, nedaro jokių kompromisų; dėl šitos priežasties nuo jo nutolo jo draugai ir bendramaniai. Vėliau paplitęs gandas, kad Spinoza išleis dar vieną knygą, sujudino tiek rabinatą, tiek krikščionių dvasininkiją. Spinozai teko atidėti knygos spausdinimą. Jis mirė del džiovos 1677 m. Svarbiausias jo veikalas „Etika, išdėstyta geometrišku būdu“ buvo išspausdintas po jo mirties. Spinozos filosofija sukurta, pasitikint protu ir siekiant tikybiškos laisvės, kuri tais laikais buvo vyrausioji idėja.

Visų pirma susipažinsime su Spinozos metafizika. Ji pagrįsta trimis sąvokomis: substancijos, atributo ir modaus (modus).

§ 90.

Substancija Spinoza supranta visa, kas yra savyje ir kas savaime pasireiškia, tai yra, ko apsireiškimas nepareina nuo kito daikto apsireiškimo, iš kurio jis turėtų gimti. Substancija yra neribota; jeigu ji būtų apribota kitomis substancijomis, kurios nustatytų ją, tai būtų priešinga substancijos sąvokai, nes ji esti savaime. Iš substancijos neribotumo seka, kad ji yra viena ir supuola su tuo, ką mes vadiname pasauliu (visuma); substancija = natūra.

Ši substancija, arba visuma, yra tas, ką mes vadiname Dievu (substancija — natūra — Deus); tai yra viso esamojo šal-

tinis, gamtos kuriamoji jėga (natūra naturans, causa immanens).

Atributu Spinoza vadina tai, ką protas sužino apie substanciją, kaip jos esmę. Substancija turi neribotą atributų daugybę, iš kurių žmogaus protui pasiekiami du: mintijimas ir pratęsimas.

Modais Spinoza vadina substancijos pasikeitimus. Prasitęsimas, modifikuodamasis, sudaro kūnus, o mintijimas, modifikuodamasis, sudaro sielas. Visas sukurtas pasaulis (natura naturans) yra ne kas kita, kaip substancijos modai, arba jos atribūtų laikomos padėtys.

Kaip nuo substancijos eina visas visumos įvairumas? Į tai Sinoza atsako, kad jokio kūrimo akto negali būti, kad daiktai seka iš gamtos būtinumo taip, kaip iš trikampio prigimties seka ir amžinai seks, kad jo trijų kampų suma yra lygi dviem tiesiems kampams. Besąlyginio būtinumo dėsnis liepia atmesti teleologišką idėją. Gamta neturi jokių apriorinių tikslų ir jei žmogus linksta matyti gamtoje tikslingumą, tai yra tik proto suklydimas. Pasirinkdamas daiktus maistui, drabužiui ir t. t., žmogus mano, jog jie sukurti tam, kad jis galėtų maitintis ir t. t. tuo budu savo tikslus jis mato gamtoje ir Dievybėje. Tikrybėje žmogus suranda gamtoje sau daiktus dėl to, kad jie tinka jo reikalams patenkinti. Anot Spinozos, visumos proceso esmė gali būti proto apimta su pagalba matematiškų išvadų iš neginčijamųjų aksiomų. Ir jis mėgino aiškinti visą visumą kaip vien mechanišką procesą, naudodamasis visų reiškinių tyrinėjimui geometrišku metodu. Santykis tarp visumos (Dievo) ir visų daiktų, jo nuomone, yra grynai matematiškas: ką geometrijoje reiškia erdvė, tai Spinozos etikoje yra substancija, o tris matavimus atatinka jo du atributai, mintijimas ir prasitęsimas. Savo etikoje Spinoza, turėdamas pavyzdžiu Euklydo pradus, pradeda dėstyti apibrėžimais, toliau duoda aksiomų, dar toliau dėsnių ir jų įrodymų. Tą patį matematišką metodą Spinoza taikė ir visuomenės reiškiniams tyrinėti. „Aš tyrinėsiu, — sako jis, — efektų gamtą ir jėgą tuo pačiu metodu, kuriuo ėjau pirmesnėse veikalo dalyse apie Dievą ir sielą, ir žmogaus veiksmus ir siekimus žiūrinėsiu taip, tartum dalykas eitų apie linijas, plokštumas ir kūnus. Norėdamas ištirti po-

litikos dalykus tąja proto laisve, kuria mes paprastai tyrinėjame matematikos dalykus, aš rūpestingai stengiausi nebijoti žmogaus veiksmų, nepajuokti jų, nesigailėti, bet pažinti; todėl aš žiūrėjau į žmogaus geidulius, pav., meilę, neapykantą, pavydą, garbės godumą, užuojautą ir kitus sielos jausmus ne kaip į netobulybes, bet kaip į žmogaus prigimties savybes, kurios priklauso jai tokia pat teise, kaip ir oro prigimčiai priklauso karštis, šaltis, lytus, griaustinis ir kiti tos rūšies reiškiniai, gal būt, nepatogūs, bet būtini ir turintieji tam tikras priežastis, pagal kurias mes stengiamės pažinti jų esmę ir kurių tyrinėjimai taip pat saldina sielą, kaip ir jausmams smagių daiktų pajautimas".

Spinozai visuma yra Dievas, kuriuo jis tiki ir prieš kurį jis nusilenkia, jausdamas begalinę meilę Jam. Spinoza nurodo, kad esamųjų tikybų Dievas yra kitaip suprantamas, būtent, kaip visumos kūrėjas, kuris nesutampa su visuma, yra skyrium, kaip Esybė, sukūrusi visumą iš nieko savo valios jėga. Viešpatavusių tikybų atžvilgiu Spinoza buvo aiškus ateistas.

Norėdamas tikėti Dievu ir mylėti Jį pagal savo filosofišką supratimą, Spinoza tvirtino, kad filosofija turi būti atskirta nuo teologijos, o bažnyčia turi būti atskirta nuo valstybės. Tikyba ir filosofija, sako Spinoza, skiriasi tarp savęs, kaip dangus su žeme: tikyba yra toks Dievo vaizdavimas, nėsant kuriam nyksta klusnumas Dievui. Klusnumas Dievui, išreikštas atatinkamais darbais, yra tikybos esmė; jei darbai yra geri, tai kad ir žmogus nesutiktų su kitais tikinčiais dogmatų supratime, vis dėlto jis yra tikintis, o jeigu jo darbai nuodėmingi, tai jis turi būti pripažintas netikinčiu, nors žodžiais jis sutiktų su dogmomis. Tetiki kiekvienas tą, kas atatinka jo protui, kiekvienam turi būti duota protavimo laisvė ir teisė aiškinti tikybos pradus savo supratimu; tik iš darbų reikia spręsti dėl kiekvienos tikybos — ar ji yra gera, ar ne. Filosofija yra paremta protu; ji turi būti visai laisva nuo teologijos. „Aš negaliu, — sako Spinoza, — suprasti, kam mes norime pavergti protą, tąją didžiausią dovaną ir dieviškos šviesos spindulį negyvoms raidėms, kurios gali būti iškreiptos žmonių nesąžiningumo dėka. Nenuodėmingu laikome kalbėti prieš išmintį, tikro Dievo žodžio atvaizdą, tvirtinti, kad jis pagadintas, aklas, ištvirkintas ir tuo pat laiku pripažinti didžausiu nusikaltimu, kada taip manoma apie Dievo žodžio raides ir išreiškimą". Filosofija yra paremta

protu, o religija yra paremta tikėjimu, — tai dvi visai įvairios valstybės.

Iš atpasakotų pažiūrų seka Spinozos pažiūros į tikybos padėtį valstybėje. Jo asmenyje tikybos laisvės principas rado geriausią reiškėją.

§ 91.

„Aš, — sako jis, — dažnai stebėjausi, kad žmonės, kurie giriasi priklausydami prie krikščioniškos tikybos, t. y. prie meilės, džiaugsmo, ramybės, pasitikėjimo, savivaldos tikybos, su didžiausiu neteisingumu kovoja tarp savęs ir jaučia vieni kitiems neapykantą". Spinoza žydų istorija stengėsi įrodyti, kaip pražūtingas esti tikybai ir valstybei pavedimas kunigams leisti įstatymus, arba užsiimti šalies valdymu, kaip pavojinga yra pavesti dieviškai teisei grynai proto dalykus ir nustatyti įstatymus dėl nuomonių, dėl kurių žmonės priprato ginčytis. „Žiauriausias valdymas esti ten, kur nuomonės, toji neatimamoji kiekvieno teisė, yra pripažįstamos nusikalstamais darbais". Religija įgyja teisės jėgą tik dėl to, kad ją palaiko tie, kas turi teisę liepti; bet šitiems rūpi ramybė, tad religijos kultas ir maldingumo praktika turi atatikti valstybės naudą ir ramybę. Krikščionių tikyba susiorganizavo prieš pripažįstant ją valstybine tikyba, todėl valstybei teko priimti jos taisyklės ir pasiduoti jos autoritetui. Tačiau dabar išorinio tikybiško elgesio taisykles nustato valstybė, o tikybos esmės ir santykio su Dievu ji negali liesti, — tai laisvo asmens įsitikinimo dalykas. Jei niekas negali atsisakyti nuo savo laisvės svarstyti ir mąstyti, jei kiekvienas yra savo įsitikinimo viešpats, pagal didįjį gamtos įstatymą, tai valstybėje negalima reikalauti, kad žmogus kalbėtų taip, kaip patinka valstybės viršininkui, jei nenorima nuvesti valstybę pražūtin. Netikra, būk galima pasiekti tai, kad visi kalbėtų, kas kaip įsakyta. Atvirkščiai, kuo labiau imamasi atimti žmonėms žodžio laisvė, tuo atkakliau jis gina ją. Gina ją ne šykštuoliai, ne pataikūnai ir ne silpnos sielos, kurių didžiausia gerovė — gėrėtis turimais skryniose pinigais ir turėti sotų pilvą, bet tie, kieno geras išauklėjimas, papročių grynumas ir dorybė padarė juos laisvais". Kiek sektų susidarė bažnyčioje tik dėl to, kad vyriausybės norėjo įstatymais nutraukti išminčių ginčus. „Ar galima, — klausia Spinoza, — įsivaizdinti didesnį piktą valstybei, kaip kad jei dorus žmones, kaip nusikaltėlius, ištremia už

tai, kad jie nevienodai mano ir neveidmainiauja? Kas gali būti pragaištingesnio, kaip tai, kad žmonės laikomi priešais ir siunčiami mirti ne dėl nusikaltimo, arba nedoro pasielgimo, bet dėl to, kad jie turi laisvą protą? Ešafotas yra baidyklė blogiems žmonėms, o kitiems jis tampa puikiausiu teatru, kuriame pareiškiamas kantrybės ir dorybės aukščiausias pavyzdys kartu su kitų nepaprasta silpnybe. Juk tie, kas jaučiasi esąs doras, nebijo mirties! Jie neprašo dovanoti jiems, kaip tat daro nusikaltėliai, dėl to, kad jų siela nėra kankinama atgailos, priešingai, jie laiko sau pagarba ir garbe, o ne gėda mirti už gerą darbą, už laisvę. Persekiojimai dėl tikybos ir minties laisvės turi tik vieną padarinį — didesnį jų išsiplėtojimą. Taigi, kaip bažnyčia neturi kištis į žmonių elgesio normavimą įstatymais, taip valstybė neturi kištis į tikybos dalykus ir varžyti tikybos laisvę".

§ 92.

Teisės filosofijai reikšmės turi šie Spinozos veikalai: „Tractatus teologicopoliticus" ir, „Tractatus politicus" (nebaigtas). Glaudžiam sąryšy su bendra jo filosofija, su jo panteizmu yra jo prigimties teisės teorija. Kadangi visuma yra aukščiausios Dievo jėgos įkūnijimas, kadangi visuotina galybė, išsiplėtojusi visoje gamtoje, yra ne kas kita, kaip tik visų jos dalelių (particulae) jėga, tai iš to seka, kad asmens aukščiausioji teisė — prigimties teisė — siekia taip toli. kaip toli siekia jo dalyvavimas toje visuotinoje galybėje, kitaip sakant, asmens jėga būti ir veikti (potentia). Šitas dėsnis yra privalomas visai gamtai: pagal jį žuvys plaukioja vandenyje ir jų didžiosios suėda mažąsias. Kaip amžinoji santvarka (ordo aeterna), jis apima ir žmogų, jam gyvenant prigimties padėty; visa. ką jis padaro atatinkamai savo prigimčiai (palinkimams), yra atatinkama jo teisei (quicquid itaque unusquisque qui sub solo naturae imperio consideratur sibi utile, vel ductu sanae rationis, vel ex affectum imperio judicat, id summo naturae jure appetere). Jei žmogaus prigimtis būtų taip apdovanota, kad visi žmonės gyventų proto nurodymais, tai tie nurodymai nustatytų kiekvieno prigimties teisę. Tikrenybėje žmonės yra vedami ne proto, bet aklų geidulių. Imant dėmesin, kad gamta, suteikus žmogui stiprų savisaugos instinktą, nesuteikė jam pakankamai jėgų, kad tą instin-

ktą galėtų patenkinti vien proto pagalba, kad asmuo neturi galimumo savo protą stiprinti taip, kad galėtų visiškai ir pastoviai viešpatauti, lygiai taip, kaip sergantis žmogus neturi galimumo sutverti sau sveiką kūną, kad tuo būdu žmogus, ar proto vedamas, ar geidulių — visvien, kai gyvena gamtiškoj padėty, elgiasi tik pagal jos įstatymus, — iš to seka, kad toje gamtiškoj padėty visokios priemonės tiek protingos, tiek neprotingos, kurias žmogus naudoja savo galybei apsaugoti, yra prigimties pateisintos dėl to, kad iš esmės nėra skirtumo tarp jų. Pagaliau, prigimties teisė draudžia tik tai, ko niekas sau nenori: ji nesmerkia nei kovų, nei neapykantos, nei nuodėmės, nei apgaulės, nei ko kito, ką pataria geiduliai. Žmogus tol vykdo savo teisę (sui juris est), kol gali atremti kito visokią savivalę, keršyti už padarytas jam skriaudas ir, apskritai, gyventi taip, kaip jam patinka. Tame nėr nieko keisto, nes gamta neuždaryta žmogaus proto teisių srityje, kuri liečia tik jo asmens ir turtų apsaugojimą, bet apima daug kitų teisių, kurios liečia amžiną visos gamtos visumos tvarką, tos gamtos, kurios žmogus yra tik nedidelė dalelė *ir pagal kurią žmogus turi gyventi ir elgtis. Visa, kas* gamtoje mums atrodo juokinga, pikta, netikslu, yra taip dėl to, kad mes tik dalinai pažįstame daiktus, o santvarkos nepažįstame, taip pat nepažįstame sąryšio, kuris yra gamtos visumoje; taip pat dėl to, kad mes norime, kad viskas vyktų mūsų proto dėsniais, nors tai, kas jo pripažinta esant piktą, nėra pikta visos gamtos santvarkos ir teisės atžvilgiu, o yra pikta tik mūsų pačių prigimties atžvilgiu. Tad, prigimties padėty žmogaus teisė siekia tiek, kiek neša jo jėga. Kadangi toji jėga, tasai savisaugos instinktas yra visuose, tai neišvengiama yra kolizija, jų priešingų siekinių susidūrimas, nes vieni gali įvykdyti savisaugą tiktai kitų įžeidimu, arba net sunaikinę jų buvimą. Iš to seka, kad žmogaus prigimties teisės, kol jos nustatomos yra atskiros asmens jėgos ir kol jos priklauso kiekvienam asmeniui, jos neturi jokios realios reikšmės; neduodamos žmonių gyvybei jokio užtikrinimo, jos greičiau priklauso idėjų pasauliui, nekaip realybei. Iš to seka, kad yra būtinas reikalas pereiti iš gamtiškos padėties į visuomenišką padėtį, į civilinę padėtį, o tas įvyksta laisva žmonių sutartimi. Taigi, visuomeniška žmonių sutartis yra padarinys jų savitarpio baimės ir netikrumo dėl prigimties teisių naudojimo. Be to, veikia ir įgimtas visuomeniškas instinktas ir

padorus visuomeniškas palinkimas. Tuo būdu, susidaro visuomeniška padėtis, kurioje asmuo atsisako tik nuo tiek savo teisių, kurias turėjo gamtiško padėty, kiek visuomeniška padėtis reikalauja (Nam nemo unquam suam potentiam et consequenter neque suum jus ita in allium transferre potest, ut homo esse desinat). Nuo šio laiko žmogaus teisės esti nustatomos ne jo jėga ir geismais, bet viuomenės valia ir jėga. Pereidami į visuomenišką padėt', visi bendramaniai nutaria, kad ateičiai visuomenės valia turi būti jų tvarkytoja. Kadangi didelėse visuomenėse nėra galimumo, kad visa visuomenė betarpiškai išreikštų savo valią, tai ieškoma būdo jai reikšti, — kas turi tarpininkauti ją išreiškiant. Tuomet veikia dirbtina valia, kuri reikšti pavedama žymiems asmenims, arba vienam asmeniui. Tačiau šie neįgyja absoliučios valdžios; jie esti tik bendros valios aiškintojai, bet negali jos siaurinti.

Visuomenė, kuri esti sudaroma ne visų sutartim, bet kieno apgaule, ar savivale, yra priešinga gamtai ir teisei, yra netikrai sudaryta. Asmuo, eidams į tokią visuomenę, yra priverčiamas visai atsisakyti nuo savo prigimties teisių, nebūna surištas savo pasižadėjimų ir grįžta savo prigimties padėtin tuoj, kai tik išnyksta baimė, kurią jis buvo sau sudaręs pasižadėjimu.

§ 93.

Valstybė yra dviejų momentų padarinys: juridiško, kuris yra asmenų padarytoje sutartyje, ir faktiško, kuris yra asmenų valdžios pavedime visuomenei. Valstybėje asmuo paliauna gyventi savo teise ir priverstas yra gyventi valstybės įstatymais. Tiktai valstybės valia, kuri yra laikoma visų jon įeinančių asmenų valia ir reiškiančia jos dvasios vienybe, nustato pikto ir gero kriterijus, teisingo ir neteisingo kriterijus; gamtos padėty visos šitos sąvokos neturėjo vietos, nes ten kiekvienam buvo leista visa kas ir kiekvieno asmens teisės ribos buvo nustatytos jo jėga. Kai valstybė priverčia asmenį saugoti įstatymus prieš savo valią, arba baudžia už jų peržengimą, ji veikia pagal to asmens valią, pareikštą prisidedant prie valstybės. Įstatymas — tai ne jungas, valstybės uždėtas laisvam žmogui, verčiąs jį prieš savo valią ir gerovę taip veikti, taip neveikti; jis yra minkštos vadžios, įduotos tikram draugui, kad

sulaikytų klystantį, kai jis prisiartina prie bedugnės krašto. Toksai yra normalus piliečio santykis su valstybe. Bet kai valstybė savo įsakymais, priešingais protui, arba visuomenės daugumai, naikina tą naudą, kurią kiekvienas pilietis turėjo mintyje, atsisakydamas nuo gamtiškos padėties, tai tuo pačiu ji naikina sutartį, kuri pagimdė ją (valstybę), naikina pačią save. Tuo atveju klusnumas valdžiai, kuri peržengia savo teisių sienas, piliečių nustatytas savo naudai, nyksta.

Valstybės valdžia turi plačius įgaliojimus tik medžiaginių santykių srityje; dvasios sritis yra išimta iš jos žinios ir toje srityje viešpatauja visiška laisvė. Kiekvienas asmuo, įeidamas į visuomenę, yra atsisakęs veikti savo nuožiūra, bet nėra atsisakęs laisvai mintyti ir svarstyti (nemo jus suum naturale sive facultatem suam libere rationandi et de rebus quibuscunque judicandi in alium transferre neque ad id cogi potest). Valstybė neturi tikslo protingus žmones padaryti gyvuliais, arba automatais; jos tikslas — laisvė. Tad valstybė neturi varžyti laisvės, išskyrus tuos jos pagrindus, kurie nori sunaikinti jos gyvenimą. Ir taip, jei asmuo skelbia, jog toks įstatymas yra priešingas protui ir turi būti panaikintas, bet klauso valdžios ir veikimu nesukyla prieš tą įstatymą, tai jis turi nuopelną valtsybei, kaip lojaliausias asmuo. O jei piliečio nusiskundimai turi tikslo apkaltinti valdžią neteisingumu ir sukelti piliečių neapykantą valdžiai ir jeigu jis siekia panaikinti įstatymą, veikdamas prieš vyriausybės valią, tuokart jis drumsčia ramybę ir yra maištininkas.

Valstybių savitarpio santykis dabar yra toks, koks buvo gamtiškoj padėty atskirų žmonių santykis. Čia teisė nesiskiria nuo jėgos: kiekviena valstybė turi teisę tam, kam paimti jai pakanka jėgos. Pagal prigimties teisę, valstybės yra priešai vienos kitoms: karui paskelbti pakanka noro ir jėgos. Sutartis saugojama tik tol, kol norima saugoti, kol matoma iš to naudos. Kaltinimui apgavimu čia nėra vietos.

§ 94.

Kaip matome, Spinoza buvo artimas Hobsui gamtiškos padėties nustatymu ir supratimu perėjimo į visuomenišką padėtį. Tačiau toliau jų keliai skiriasi. Hobso nuomone atskiras asmuo perleidžia visas savo teises valstybei, o Spinozos nuomone,

atskiras asmuo, įeidamas į valstybę, neperleidžia visų savo teisių, ieško sau laisvės užtikrinimo, netampa vergu arba avinu. Valstybės galutinas tikslas yra ne tas, kad viešpatautų ir laikytų žmones baimėje, statant juos tarpusavio priklausomybėn, bet tas, kad kiekvieną išvaduotų iš baimės, užtikrintų jam ramybę nuo kitų, kad jis labiau apsaugotų sau teisę gyventi ir veikti, neskriausdamas kitų. Valstybė turi didelę jėgą, vis tik ji negali priversti mylėti skriaudėją, nekęsti to, kas man geras ir t. t. Reikia leisti tik tokie įstatymai, kad piliečiai savo noru vykdytų juos... Ir Spinoza, būdamas nuoseklus savo mintyse, yra įsitikinęs demokratas, tuo tarpu kai Hobsas buvo monarchistas. „Jei, — sako Spinoza, — verguvę, barbariškumą ir neturtą laikyti ramybe, tai nėra didesnės nelaimės, kaip ramybė".

Spinoza svarstė monarchijos pažymius ir rado, kad tai yra biauriausias aristokratijos pavyzdys, nes yra pridengta aristokratijos forma dėl to, kad tikrenybėje vienas asmuo nepajėgia valdyti. „Tikrais vyriausybės valdžios, sako jis, nešiotojais esti tie, kam pavestas valdymas, arba tie, kas yra aplink valdovą, nekalbant jau apie tuos atvejus, kai ištvirkęs monarchas atiduoda viską į savo favoričių ir meilužių rankas". Jo patarimų geresnei valstybės valdymo formai sudaryti aš nedėstysiu del to, kad tos jo mintys nėra pakankamai aiškios. O jo kova del tikybos laisvės, kaip ir kitų šios rūšies mintytojų, turėjo žymių padarinių: dabar tikybiškas tolerantingumas yra pagrindinis valstybės gyvenimo pradas. Ir mes savo kostitucijoj turime tuos pradus; pav. 13 § sako: „pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę"; 10 § kalba: „Negali būti teikiama ypatingų privilegijų nei mažinama teisių piliečiui del jo kilmės, tikėjimo ir tautybės"; taip pat ir 80, 83 ir 84 §§.

XXII. Leibnicas. (1646—1717). Puffendorfas (1632—1694). Kr. Tamozijus (1655—1728).

§ 99.

Gotfridas-Vilhelmas Leibnicas gimė 1646 m., Leipcige, profesoriaus juristo ir moralisto šeimoje. Aukštus mokslus jis ėjo Jenoje, vėliau Leipcige ir įgijo plačių ir įvairių žinių, išsilavino teisėje ir folosofijoje. Jis teisės teorijos neilgai mokėsi ir ėmėsi mo-

kytis teisės praktiškai pasinaudodamas pažįstamo asesoriaus patarimais, gaudamas iš jo bylų aktus, sutartis ir sprendimus. Jis nemėgo Aristotelio ir susidariusios scholastikos. Eidamas vos 21 metus, jaunuolis Leibnicas parašė disertaciją, vardu: „Nova metodus discendae docendaeque jurisprudentiae", kuri man teko minėti enciklopedijos paskaitose. Joje jis reikalavo mesti scholastišką teisės dėstymą, įvesti betarpišką teisės šaltinių skaitymą ir atskirą praktiškų gyvenimo atsitikimų svarstymą ir sprendimą. Jo siūlomoji reforma turėjo sutrumpinti teisininkų mokslą ligi 2 metų, bet tai reformai įvykdyti reikia, kad abiturientai būtų parengti rimto, gilaus ir vispusiško auklėjimo. Gilaus ir stipraus proto, didelių gabumų Leibnicas buvo: ir matematikas (jis yra diferencialų išradėjas), ir chemikas, ir fizikas, ir geologas, ir istorikas, ir filosofas, juristas, politikas, pagaliau, filosofas. Tačiau sistemingos teisės teorijos jis nesukūrė, jo mintys tenka rankioti įvairiuose jo raštuose.

Godus garbės Leibnicas neužsiėmė specialiai mokslu, bet ieškojo galingųjų paspirties. Jis paaukavo vieną savo raštą Mainco kurfiurstui, kuris pasikvietė Leibnicą pas save tarnybon (1670 m.). Nuo to laiko Leibnicas užsiėmė politika ir diplomatija; pav., jis agitavo, kad Germanijos pretendentas būtų išrinktas Lietuvos Lenkijos sostan, jis rūpinosi apsaugoti Vokietiją nuo Liudviko XIV politikos ir t. t. Nuo 1677 m. jis tarnavo Hanovere, kur išgyveno 40 m. Jo rūpesniu Berlyne buvo įsteigta mokslų akademija (1700); jis organizavo tokias akademijas Vienoj ir Drezdene, jis davė mintį Petrui I įsteigti mokslų akademiją S. Peterburge (Petrapily). Tačiau artėjimas prie galingųjų mažino jo genijaus išdavas ir įtaką. Net nėra žinios, kur jis buvo palaidotas.

Pirmiausia susipažinsime su jo bendra filosofija.

§ 96.

Leibnicas atmeta medžiagiško ir dvasiško pasaulio dualizmą ir tvirtina, kad kūno esmė ne pratęsimas, bet jėga, kaip ir dvasios; tuo būdu jis jungia abudu pradus. Jėga yra substancija ir jų yra ne dvi, kaip tvirtino Dekartas, ir ne viena, kaip tvirtino Spinoza, bet nesuskaitoma daugybė, — tiek, kiek daiktų. Substancijas Leibnicas vadina monadomis. Monada — ne fi-

ziškas atomas (taškas), nes yra nedaloma, o atomas yra dalomas; ne matematiškas taškas, nes ji yra ne tik mintijama, bet yra reali. Monada yra metafiziškas taškas, kuris yra viso esamojo pagrindas. Monada yra atskirta nuo kitų ir atvaizduoja savim visą pasaulį. Ji yra izoliuota, neturi langų, per kuriuos galima būtų įeiti ir išeiti iš jos.

Monados plėtojasi ir pereina vienos į kitas, taip, kad neorganiškas ir organiškas pasaulis, — augalų, gyvulių ir žmonių visuma, — nėra visai atskirti vieni nuo kitų, bet yra nuolatinėje transformacijoje. „Dabartis yra turtinga pracitim". Organizmas — tai kompleksas monadų, kurių viena užima viešpataujančią padėtį; tai yra siela, kitos gi sudaro kūną. Kad ir nevienodo išsiplėtojimo laipsnio yra monados, bet kiekviena iš jų turi gabumą plėtotis, siekti. Todėl jos sutaiko savo judėjimus: kūno monados susitaiko su sielos monadomis. Tuo būdu įvyksta visumos harmonija, Dievo nustatyta. Taip suderinamas yra sielos ir kūno sugyvenimas. Monadų eilė, einant aukštyn, užsibaigia aukščiausiąja monada, kuri yra Dievas. Kiekviena monada jaučia Aukščiausios monados, Dievo, buvimą ir įtaką; tas jausmas ir yra tikėjimas. Dievo buvimą Leibnicas įrodo būdais, kurie vartota dar viduramžių laikais (šv. Tomo Akv.), būtent, pav.; be kūrėjo negalima mintyti sukūrtą pasaulį, pasaulyje yra matomas tikslingumas, o tas taip pat liudija esant Dievą, pasaulio kūrėją; tvarka parodo Dievo galybę, gerumą ir išmintį ir t. t.

Pasaulis, kuriame viešpatauja harmonija, anot Leibnico, yra Grožis; mūsų pasaulis yra gražiausias iš visų pasaulių ir jame viskas eina prie tobulumo. Bet pasaulyje yra daug pikto. Kyla klausimas: Dievas ar negali, ar nenori pašalinti tą piktą? Taigi, Jis yra arba negeras, arba nevisagalis. Kaip Leibnicas suderino pikto buvimą su Dievu, kaip tobulos esybės sąvoka? Leibnicas tvirtina, kad tai, kas yra pikta, yra gero sąlyga ir tuo pačiu taip pat gera: be pikto nepažintume gero. Kadangi laimė yra gero pasisekimas. o piktas yra priemonė gerui pasiekti, tai piktas yra geras dalykas. Todėl pikto buvimas pasaulyje nenaikina tikėjimo Dievu, bet dar labiau tvirtina Kūrėjo išmintį ir pasaulio santvarkos tikslingumą.

Tačiau žmonijoje yra daugu tikėjimų; kaip tas faktas suderinti?

Viduramžiais dėl tikybos atsisakydavo nuo proto reikalavimų; tuomet vyravo dėsnis „credo quia absurdum est". Dabar, Leibnico laikais, racionalizmo laikais greičiau galima buvo laukti atsisakant nuo tikybos dėsnių, negu nuo proto. Leibnicas manė, kad jokio priešingumo tarp tikybos ir proto nėr ir negali būti. „Aš manau, — sako jis, — kad dvi tiesos negali būti priešingos viena kitai. Tikybos dalykas yra tiesa, Dievo apreikšta ypatingu būdu; protas taip pat suteikia teisių, kurias jis gali pasiekti prigimties keliu, be tikybos šviesos pagalbos. Reikia skirti tas, ko protas negali pasiekti, ir tas, kas jam priešinga. Tiesa stovi aukščiau už protą, kada jis negali pasiekti jos. Tokios tiesos — tai Šv. Trejybės ir k.".

Kaip žemesnės monados negali suprasti to, kas žmogaus apimama, taip ir žmogus negali apimti protu to, kas liečia Dievą, aukščiausiąją ir tobuliausiąją monadą. Tarp proto ir tikybos negali būti priešingumo dėl to, kad abudu yra Dievo dovanos. Tad kova tarp jų būtų kova Dievo prieš Dievą.

Tikybų suderinimas buvo vienas iš vyriausių Leibnico uždavinių; tuo klausimu jis rašė referatus, korespondavo ir t. t. Tikybos laisvė — viena iš žmogaus prigimties teisių. Teisės filosofijai svarbiausias yra jo mokslas apie prigimtinę teisę.

§ 97.

Leibnicas priėmė Grocijaus dėsnį, kad esama aukščiausių amžinų teisės taisyklių. Kaip aritmetika turi amžiną tiesą, kuri yra, kad ir nebūtų kas skaičiuoja ir ką skaičiuoja, taip ir teisės ir teisingumo dėsniai yra mintijami, kad ir nebūtų kas juos vykdo ir prieš ką jie vykdomi. Prigimties teisės dėsniai yra kiekvieno galimo pasaulio idėjoje, o vykdomi jie esamame pasaulyje ir ne kaip gautieji patyrimu, bet kaip proto sukurtieji ir tarnauja kriterijais faktams įvertinti. Tokiais dėsniais yra, pav., aukščiausi proporcijos dėsniai, būtent, kad piktas darbas negali būti apdovanojamas ir t. t. Tačiau tyrinėdamas prigimties teisės dėsnius, Leibnicas perėjo nuo metafiziško mąstymo prie empyriško, psichologiško, ir tvirtino, kad tie dėsniai glūdi žmogaus įgimtuose gabumuose, jo sielos organizacijoje. Amžinos teisės pažymiai esą Dievo įkvėpti į žmogaus širdį, ir randami ten proto pagalba. Yra ir instinkto dorovė, kuri pasireiškia

asmenų veiksmuose nepriklausomai nuo jų sąmonės, lygiai kaip logikos dėsniai veikia, kad ir tas, kas logikos dėsniais eina, nieko apie juos nežino. Pagal tradiciją, dar iš klasiško pasaulio, Leibnicas neskyrė teisės nuo dorovės, jungdamas abudu reiškinius aukštesnėj teisės sąvokoj, vadinamoj prigimties teise (jus naturale, natürliches Recht). Prigimties teisė be išorinių aktų apima dar vidaus padėtį; ji neapsiriboja šių laikų gyvenimu, bet yra ir amžinai karalijai, kurioje Dievas savo esme leidžia amžiniems teisingumo dėsniams įsivyrauti. Taip suprastos prigimties teisės savybės yra šios: Amžinumas, Visuotinumas, ir Pastovumas. Pastarajai savybei neprieštarauja moralių dėsnių įvairumas įvairiose tautose, nes tie skirtumai nėra tiek dideli, kokiais iš karto atrodo: ir žiauriausios tautos duoda teisingumo jausmo pavyzdžių. Svarbiausia gi tai, kad amžinas įstatymas nėra įkvėptas žmogaus protui, kaip užbaigtas, bet jo supratimu pamaži plėtojasi, besikeičiant įvykiams. Todėl galima tvirtinti, kaipo tiesą, kad prigimties teisės dėsniai gali būti geriausiai pažinti asmens, kultūriškai išsilavinusio. Todėl mums aišku, kad Leibnico kalbamoji prigimties teisės evoliucija reiškė tos teisės pažinimo evoliuciją žmonijoje, kurioje seniau tie dėsniai buvo labai migloti, neryškūs; anot Leibnico, teisė, būdama sujungta su dorove, negali būti neteisinga: priešingas tvirtinimas būtų contradictio in adjecto; gali būti neteisingas įstatymas ir, jam susidūrus su prigimties teise, mokslas turi kritikuoti įstatymą, kad įstatymas būtų patobulintas; bet kol įstatymas yra, teismas ir piliečiai turi jį vykdyti. Prigimties teisė, anot Leibnico, yra trijų laipsnių, žiūrint jos tobulumo: 1) pirmas laipsnis — jus strictum; tai įsakymai, paremtieji Aristotelio lyginamuoju teisingumu (justitia commutativa); šitos teisės formula: neminem laedere; 2) antras teisės laipsnis — tai aequitas: ji nustato žmonėms proporcijos santykius, kaip dalinamojo teisingumo (justitia distributiva); jos formula — suum cuique tribuere; 3) pagaliau, treičas laipsnis — pietas; ji nustato gyvenimo taisykles, kurios eina iš Dievo, visumos išmintingiausiojo ir galingiausiojo Valdovo; jos formula — honeste vivere. Ir šita klasifikacija aiškiai rodo, kad Leibnicas neskyrė teisės nuo dorovės, — tai yra jo teorijos silpnas savumas; jo nuopelnas yra tas, kad jis nurodė teisės ir dorovės tarpusavio įtaką. Leibnicas yra silpnesnis teisės filosofijos srity, nekaip bendros

silosofijos srity, bet jis yra iškėlęs filosofijos reikšmę jurisprudencijai. „Išmaitintas filosofijos, — sako jis apie save, — aš tapau jurisprudencijos mokiniu, bet kiekviena proga vėl grįždavau prie filosofijos; juristams reikia užsiimti filosofija, nes be jos jie gali paklysti teisėje kaip labirinte". Jo raštuose pirmą kartą randamas pats terminas „teisės filosofija".

§ 98.

Puffendorfas. 1632 — 1694. Pufendorfas gimė 1632 m. Saksonijoje, netoli Chemnico, kaimo kunigo šeimoje. Tėvas jį rūpestingai išauklėjo ir norėjo įkvėpti jam meilę teologijai. Bet jaunuoliui patiko teisės mokslas. Pufendorfas, būdamas jaunas juristas, stebino kitus savo originaliomis mintimis ir aštria autoritetų kritika; tuo jis nepatiko savo tėviškės profesoriams ir negalėjo įgyti tėvynėje profesoriaus vietos. Jo brolis gyveno Švedijoje ir turėjo pažinčių; savo brolio dėka Pufendorfas gavo mokytojo vietą Švedijos pasiuntinio Kopenhagoje šeimynoje. Dėl savo laisvų pažiūrų jis buvo danų suimtas ir, būdamas kelis mėnesius kalėjime, sunaudojo tą laiką studijavimui H. Grocijaus ir T. Hobso veikalų. Šitų veikalų įtakoje jis parašė veikalą „Elementorum jurisprudentiae universalis libri duo", išleistą 1660 m. Čia išdėstyti jo bendri teisės dėsniai. Šitas veikalas Pufendorfo buvo paaukotas Pfalco kurfiurstui, kuris pakvietė autorių užimti specialiai jam sukurtą prigimties teisės katedrą Heidelbergo universitete. Tačiau Pufendorfo naujos pažiūros nepatiko profesoriams kolegoms, o jo, kaip kritiško satyriko, gabumai nepatiko ir pačiam kurfiurstui. Pufendorfui išleidus veikalą „De statu imperii germanici", kuriame jis aštriai ir piktai kritikavo to laiko Vokietijos političką padėtį ir politiško mokslo pedantiškumą, jo padėtis Heidelberge tapo nepakenčiama, nors veikalas buvo išleistas pseudonimo „Severinas de Moncambano" vardu.

1670 metais jis persikėlė Švedijon, kur buvo pakviestas Lundo universitetan. Čia begyvendamas jis daugiausia nuveikė: 1672 m. jis išleido „Libri octo de jure naturae et gentium", kuriame išdėstyta jo prigimties teisės teorija, 1673 m. „De officiis hominis et civis juxta legem naturalem libri duo", veikalas to pat turinio, kaip ir ką tik minėtas, tik popularus. Pa-

čmus danams Lundą, Pufendorfas išvyko į Stokholmą, kur buvo pakviestas būti istoriografu; patarnavęs čia 10 metų, jis persikėlė tokion pat tarnybon Berlynan, kur ir mirė 1694 m.

Prisiminkime, kad Pufendrofo Vokietijoj gyventa, ką tik pasibaigus 30 metų karui del tikybos laisvės, kad pasitikėjimas romėnų teise buvo apviltas ir buvo jau pareikšta minčių, jog Vokietija turi savo vietinę valstybinę teisę; kilus naujoms kritiškoms mintims, daugiau buvo pradėta interesuotis prigimties teise ir Vokietijoje.

§ 99.

Prieš prieinant Pufendorfo minčių dėstymą teisės filosofijos srity, susipažinkime su jo bendromis filosofiškomis mintimis. Daugelio manoma, sako jis, kad etiški mokslai neturi to tikrumo, kokį turi kiti mokslai, ypač matematika; tokie įrodymai, kurie yra tuose moksluose, esą, negalimi yra etiškuose moksluose, o tik tie įrodymai gali duoti žinias ir apsaugoti nuo suklydimo. Esant tokiai klaidingai pažiūrai, maža buvo užsiimama etikos mokslais. O įrodyti reiškia įtikinti kame aiškiais pradais ir silogizmo pagalba apibrėžti sąryšį tarp įrodomos minties ir jos pradų, kaip jos priežasčių. Tas darbas yra vienodas visuose moksluose; tad reikia pritaikinti etikos mokslams tas pat metodas, ką ir matematikai. Reikia eiti proto nurodymais. Remdamas visą mokslą protu, Pufendorfas turėjo susitikti su mokslo ir tikybos santykiu. Žmogaus prievolės, anot jo, ir taisyklės, kuriomis tos prievolės yra nustatomos, remiasi trimis šaltiniais: 1) išmintimi, 2) pozityviąja teise ir 3) apreiškimu; todel yra ir trys šios srities mokslo rūšys: a) prigimtinė teisė, b) pozityvioji teisė ir c) teologija. Tarp jų gali būti ir nesutikimų. Grynas mokslas remiasi tik proto jėgomis ir todėl yra vienas visiems kraštams, tautoms ir tikyboms.

Leipcigo universiteto profesoriai kaltino Pufendorfą, kad jis nutraukė mokslo ryšį su tikyba ir savo pažiūromis prisidėjo prie stabmeldžių. Ne žmogaus protą, bet Dievo Apreiškimą esą reikia laikyti prigimties teisės aukščiausiu šaltiniu; atmesdami jį, mes netenkame geriausio vadovo tiesai tirti. Iš žmogaus dabartinės prigimties negalima vesti koki idealūs pradai dar ir dėl to, kad ta žmogaus prigimtis yra sunykus po to, kai

jis padarė pirmą nuodėmę. Ir nusidėjęs žmogus vis delto turi savyje Dievo paveikslo likučių, tad ir reikia vadovautis pirmąja idealia norma. Į tai Pufendorfas atkirto, kad krkščioniško mokslo nėra, kaip nėra krikščioniško proto, arba metodo; filosofas yra filosofas vistiek ar jis krikščionis ar stabmeldys, vokietys, ar prancūzas; lygiai kaip muzikantas yra muzikantas vistiek, ar jis nešioja barzdą, ar ne. Specialiai krikščioniško proto pasaulyje nėra, kaip nėra krikščioniškos aritmetikos ir t. t. Tai kam gi etiškus mokslus rišti su tikyba? Ir turinys kitas: teisės objektas yra išorinis pasaulis, o tikyba — vidaus gyvenimas. Iš eidamas iš tokio dėsnio, Pufendorfas gynė mokslo nepriklausomybę nuo tikybos, gynė sąžinės ir minties laisvę. Tačiau jo raštuose randame ir nenuoseklumų: pripažindamas tikybos minimumą — vieną Dievą, visumos kūrėją ir valdytoją, Pufendorfas reikalavo, kad tas minimumas būtų valstybės tikyba. Ateizmas, pasak jo, reiškiamas išoriniai ir galįs turėti įtakos kitiems, turi sukelti pasipiktinimą ir sunkią bausmę.

§ 100.

Teisės filosofijos srity Pufendorfas nėra davęs kokių naujų teorijų, bet yra sistemingai išdėstęs prigimties teisės teoriją, remdamasis Grocijaus ir Hobso veikalais. Ir taip, kalbėdamas apie prigimties teisę, jis iš vienos pusės kartu su Grocijum tvirtina, kad gamtoje viešpatauja ne kova, bet taika, kad visuomeniškas instinktas, suprastas kaip žmonių tarpusavio vienų kitiems reikalingumas, spiria žmones dėtis į visuomenę bei valstybę ir kurti teisę; iš kitos pusės jis, eidamas Hobso mintimis, skelbia, kad taika gamtiškoj padėty yra nepastovi ir silpnai užtikrinta, kad ji viena žmonių giminei yra nepakankama tos giminės gyvybei apsaugoti nuo žmogaus nevisuomeniškų palinkimų, kaip antai: egoizmas ir godumas, kurie stumia žmogų grobti svetimą gerą. Žmonių visuomenei susidaryti lėmė ne vienas koks žmogaus prigimties palinkimas, bet įvairūs palinkimai, nes „manifesto apparet hominem esse animal sui conservandi studiosissimum, per se egenum, sine sui similium auxilio servari ineptum, ad mutua commoda promovenda maxime idoneum idem tamen saepe malitiosum petulans et facile irritabile ac ad

nexum inferendum promptum ac validum"[1]). Žmogaus asmuo, būdamas savo prigimtim silpnas ir negabus, bet piktas grobikas, turi būti visuomeniškas kaip savo gyvybei laiduoti taip ir gėrybėms naudoti, t. y. susijungus su kitais, taip elgtis santykiuose su jais, kad tie kiti nenorėtų kito skriausti, bet turėtų noro gelbėti jį. Pufendorfo prigimties teisės teorijoje kreipia į save mūsų dėmesį jo skyrimas teisės nuo dorovės, kas yra nuoseklu, atsižiūrint į jo bendras filososiškas aukščiau išdėstytas mintis,. Tik savo pirmapradžia prigimties teisė paeina iš Dievo, kuris yra suteikęs ją pirmam žmogui. Šiaip prigimties teisė P-fo skiriama nuo Šv. Rašto paremtos moralinės teologijos ir įterpiama į prigimto proto įsakymus; geriausia priemonė jai pažinti yra geras gamtos ir žmogaus esmės ir palinkimų tyrinėjimas. Tuo tarpu kai moralinė teologija, nustatydama žmogaus santykius su Dievu, apima šio ir būsimo gyvenimo reikalus, siekdama tvarkyti žmonių sielas, ir smerkia kad ir geriausius darbus, jeigu jie daromi blogais motyvais, prigimties teisė savo veikime apsiriboja išoriniais žmogaus pasielgimais šiame laikiname gyvenime, tvarkydama juos. Prigimties teisės normos yra amžinos ir nekeičiamos, be jų žmonių giminė negalėtų gyventi, jos yra visų istoriškų įstatymų pagrindas, nepaisant pastarųjų skirtumo.

Valstybę Pufendorfas apibūdina kaip juridišką sudėtinį asmenį (persona moralis composita), kurio valia, būdama daugelio asmenų sutarties rezultatas, yra laikoma visumos valia (ex plurium pactis implicita et unita voluntas). Tad valstybė yra sukurta sutartim; čia Pufendorfas nurodo tris kuriamuosius aktus: 1) visų pirma sutartis, kuria valstybė yra sudaroma, 2) sutartis, kuria yra sudaromi valstybės organai ir 3) sutartis dėl valstybės formos. Kaip prigimtinės teisės pradžia Pufendorfo išvedama iš Dievo, taip ir valstybės sukūrimas, anot jo, yra reikalingas Dievo sankcijos, kuri pasireiškia tuo, kad žmonės, darydami sutartį dėl valstybės kūrimo ir valdžios nustatymo, eina Dievo santvarkos keliu; tuo būdu ir pasauliška valdžia, kad ir žmonių sudaryta, yra iš Dievo.

---

[1]) Visiems žinoma, kad žmogus yra labai rūpestingas save saugoti, bet be kitų pagalbos nepajėgia, kad jis ir gabus yra įvairius gerus darbus daryti, bet greitas ir skriausti.

Tick prigimtinės teisės, tiek valstybės teisės teorijoje mes randame pas Pufendorfą prieštaravimų, svyruojančių nuomonių, kurios seka tai Grocijų, tai Hobsą; todėl Leibnicas yra taip apie jį išsitaręs: „Vir parum jurisconsultus et minime philosophus"[1]). Tačiau Pufendorfo veikaluose mes randame ir tokių minčių teisės srityje, kurios ir dabar yra vedamosios, pav.; jis pripažino valstybės suverenumą ir nepriklausomybę, nežiūrint jos didumo; melagingas yra mokslas, sako Pufendorfas, būk valstybės valdžia yra Dievo duota; toks mokslas net kenksmingas, net temdo tikrą šaltinį. — sutartį. Jam rūpėjo ir valstybės nepriklausomybė nuo bažnyčios. Jis tvirtino, kad baudžiamosios teisės tikslas — pataisyti žmones, baidyti kitus nuo nusikaltimo, atimti galimumą nusikalsti, bet ne keršyti. Pagaliau, pažymėsime, kad Pufendorsas buvo svarstęs ir nuosavybės teisę; anot jo, prieš dabartinį individualizmą ėjna komunizmas, o nuosavybės teisė yra žmonių padarinys.

§ 101.

Kr. Tomazijus. (1655 — 1728). Kr. Tomazijus gimė Leipcige, 1655 m., gana žymaus profesoriaus teologo Jokūbo Tomazijaus šeimoje. Vaikas gavo ortodoksišką tikybišką išauklėjimą. Tomazijaus tėvas buvo priešingas jau pagarsėjusiam Pufendorfo mokslui, todel iš pradžių tas nusistatymas prieš Pufendorfo pažiūras susidėjo ir sūnaus sieloje. Tačiau įdomūs Puf-o raštai palengva vis labiau ir labiau kreipė į save jauno Tomazijaus dėmesį ir pagaliau jis iš priešo tapo dideliu Puf-o gerbėju. Tomazijus suprato tą blogą, kurį kenčia žmogus, įgydamas iš mažens daug prietarų. Tad jis rūpinosi atsikratyti jais. Pirmoji išorinė tradicija, kurią jis metė šalin, buvo tai paprotys dėstyti mokyklose lotyniškai, taip pat ir knygas rašyti ta kalba: Kr. Tomazijus ėmė dėstyti ir rašyti savo gimtąja (vokiečių) kalbą, norėdamas padaryti mokslą prieinamą plačioms visuomenės masėms. Tiems laikams toksai žygis buvo per griežtas, per drąsus, laikomas mokslo profanacija. Leipcigo cenzorius atsisakė leisti spausdinti Tomazijaus „Logiką" del to, kad sąžinė esą draudžia jam leisti tokį švento papročio išniekinimą. Tuo išoriniu naujoviškumu Tomazijus sukiršino pedantus prieš save,

---

[1]) Vyras, mažai žinas teisę ir dar menkesnis filosofas.

bet dar labiau jis supykdė prieš save įtakingus asmenis savo polemika su jais del labai opių klausimų. Danų karaliaus pamokslininkas Mazus išleido veikalą, kuriame įrodinėjo monarchams tą liuterizmo gerumą, kad jis pripažįsta, kaip dogmatą, monarcho valdžią esant iš Dievo. Kr. Tomazijus pikta ir aštria kritika užsipuolė šitą veikalą; polemikos rezultatas buvo tas, kad Tomazijaus raštas buvo sudegintas Kopenhagoje, o Leipcige jam buvo uždrausta ateity spausdinti bet ką be cenzoriaus leidimo. Tuoj po to Kr. Tomazijus pareiškė savo nuomonę del hercogo Saksen-ceu jungtuvių, del kurių kilo klausimas, ar gali jungtis liuteris su reformate. Tomazijus įrodinėjo tikybos tolerantingumo reikalą. Saksonijos kurfiurstas buvo priešingas toms jungtuvėms ir Tomazijaus nuomonei, ir pastarasis turėjo išsikelti iš Leipcigo, kad nepatektų baudžiamajin teisman. Jis apsigyveno Halėje, kur tuomet buvo steigiamas universitetas. Halėje Tomazijus gyveno iki savo mirties (1728 m.), nors Leipcigas ir buvo kvietęs jį grįžti; Halėje jis parašė ir savo veikalus, kurių teisės filosofijai svarbiausi yra šie: 1) „Institutionum jurisprudentiae divinae libri tres“ ir 2) „Fundamenta juris naturae et gentium“, išleistas 1705 m. vokiečių ir lotynų kalbomis. Tačiau šiaip jo krypčiai apibrėžti daugiausia padeda jo polemiškos brošiūros, kuriose jis kovojo del minties ir sąžinės laisvės.

Tomazijus savo metodu buvo racionalistas: jis tikėjo tik protu ir tikėjo juo be sąlygų. Anot jo, tik tai turi įrodomąją jėgą, kas atatinka žmogaus protą; todel autoritetai jo akyse neturi kainos ir jis pasismagindamas niekino juos. Pripažindamas Vokietijos protišką atsilikimą nuo Prancūzijos, Anglijos, Olandijos, Kr. Tomazijus štai kaip vaizduoja to reiškinio priežastį: „Ar pasakyti vienu žodžiu? Neribota laisvė, taip, laisvė viena duoda tikrąjį gyvenimą: be jos žmogaus protas kad ir kažin koks stiprus jis būtų, atrodo negyvas ir be dvasios. Žmogaus valia, arba greičiau, valios priklausomoji veiksmų visuomenėje jėga pasiduoda kitiems žmonėms, o protas nežino kito valdovo, kaip tik Dievą; todel, kuomet jam prikišamas kito žmogaus, kaip auklėtojo, autoritetas, tas jungas jam tampa nepakenčiamas, arba jis tampa tikram mokslui netinkamas. Lygindamas prancūzus, anglus ir olandus, kurie, jo nuomone, gyvena veikiant sąžinės laisvei, su ispanais ir italais, kurie gyvena viduramžių

autoritetų prislėgti, Kr. Tomazijus aukštai kelia laisvės reikšmę mokslui ir gyvenimui. Pilnai pasitikėdamas protu, jis kritiškai, neigiamai žiūrėjo į romėnų teisės istoriškai įsigyvenusį autoritetą. Ir Liandsbergis savo veikale „Geschichte der Rechtswissenschaft“ sako: „jei mes pastebime vis augantį XVIII amž. teisininkų, įstatymų leidėjų, dalinai ir praktikų savarankišumą ir nepriklausomumą nuo romėnų teisės, jei mes matome negirdėtu laisvumu aiškinant Justinijono įstatymus ne pagal jų raidę, jei įsižiūrėsime į vis stiprėjantį sąmyšį, kuris XIX amž. reikalingas buvo išvalyti, tai mes ne per žemai vertinsime smūgį, kurį Kr. Tomazijus yra smogęs visai trobai“.

§ 104.

Pagrindinis Kr. Tomazijaus darbų tikslas buvo filosofijos ir valstybės valymas nuo tikybos įtakos. Anot jo, tikybos ir filosofijos jungimas į vieną mokslą sudaro sąvokų ir metodų maišatį. Krikščioniškos filosofijos, kurią skelbė scholastikai, visai negali būti, lygiai taip, kaip negali būti krikščioniškos fizikos. Filosofija turi savo pagrindus ir metodą, kurį nurodo išmintis, bendrą visiems. Filosofijos naudojimas tikybos tikslams, dalykams, naikina jos savarankiškumą ir yra pavojingas pačiai tikybai. Tikyba turi sau šaltinį „Apreiškimą“, kuris, suprantama, aukščiau stovi už protą, todėl jiedu negali būti jungiami. Tikyba negali naudotis pasauliškomis priemonėmis nei įtikinimui, nei savisaugai. Išorinė įtaka ir tvarka neardomos tikybų įvairumu, jos puikiai sugyvena greta viena kitos. Tikybų tolerantingumas remia taiką, jų persekiojimai ardo taiką. O kadangi valstybės uždavinys yra saugoti taiką, tai ji negali ginti vieną tikybą ir, tuo būdu, kitą skriausti. Valstybės prievolė užtikrinti, apsaugoti tikybos laisvę nuo smurto; ji gal imtis sutaikinti tikybiškus nesusipratimus, bet ne jėgos pagalba. Kadangi tikybiški ginčai gali suardyt taiką, tai Kr. Tomazijus pripažįsta valstybei teisę siaurinti ir net drausti tikybos propagandą ir net išvaryti eretiką iš valstybės taip, kaip šeimininkas gali išvaryti netinkamą tarną. Kaip matome, ginčuose su dvasininkais del tikybos laisvės Kr. Tomazijui teko net nukrypti prie pripažinimo valstybei teisės kištis į tikybos dalykus.

Gindamas minties laisvę, Tomazijus įrodinėjo, kad negalima kriminaliai bausti už ereziją, kriminalinės bausmės liečia tik

išorinius žmogaus veiksmus, kaipo jo valios išreiškimus, o erezija yra minties, ne valios, išreiškimas. Stojęs ant šitos psichologiškos dirvos, Tomazijus neigė kriminalinį erezijos pobūdį; maža to, jis tvirtino, kad kriminališkai nusikalsta tas, kas persekioja ereziją. Anksčiau Tomazijus buvo pripažinęs raganiavimo tikrumą, vėliau, kai jam teko dalyvauti byloje del raganiavimo, jis įsitikino, kad tai yra grynas prietaras ir žmonių suklydimas, kuris tik žemina tikybą ir yra pavojingas žmogaus gyvybei. Jau anksčiau buvo kalbėta, kad Tomazijus polemizavo prieš teoriją, būk monarcho valdžia yra iš Dievo. Atpasakosiu dar kelias jo mintis šiuo klausimu. Tvirtinimas, kad monarcho valdžia eina iš Dievo, neatatinka istorišką tikrybę; net Pracūzijoje, kur toji teorija plačiai skelbiama, vis tik ji nuolat yra ginčijama, sako Tomazijus, o Vokietijoje nebūta net mėginimų tvirtinti. Jei toji mintis remiama Šv. Povilo laišku romėnams, tai kodel užmirštama Šv. Petro nuomonė, kad valdžia yra žmonių įsteigta; Dievo autoritetu yra pašvęsta tik bendra valstybės santvarka, bet ne monarcho valdžia.

§ 103.

Dabar susipažinsime su Tomazijaus teisės filosofija. Gamtiška padėtis, anot jo, buvo taikos ir kovos laikas; tai buvo laikas, kada kito teisės buvo pripažinamos tiek, kiek kas norėjo, tad kartu tai buvo ir savivalės laikas. Tačiau egoistiška žmogaus prigimtis vis retesnius darė taikos atsitikimus ir daugino kovos įvykius taip, kad, pagaliau, įvyko kovą prieš visus. Susidarė būtinas taikos reikalingumas ir bendro sugyvenimo užtikrinimo reikalingumas; tuokart visų sutikimu buvo pavesta geriau organizuotiems asmenims sukurti bendrą pastovų laimingą sugyvenimą. Žmonių gyvenimas, kad įgytų čia nurodytą būdą, turi atatikti teisingumo (justum), dorovingumo (honestum) ir padorumo (decorum) reikalavimus, kurių sąvokos susidaro iš žmonių veiksmų įvairumo: geri, vidutiniai ir blogi veiksmai. Geri veiksmai — tie, kurie siekia padaryti vidaus taiką; blogi — tie, kurie ardo vidaus ramybę; vidutiniai — tie, kurie nė vidaus taikos neardo, bet ir nesaugoja jos, arba kurie, kad ir siekia išorinės taikos, tačiau be vidujinių pastangų. Aukščiausia gerovė yra tai, kas dorovinga (honestum), kaip priešinga nedorovei, kuri yra pasidavimas geiduliams. Blogo, kaip neteisingo, anti-

tezė yra tai, kas teisinga (justum); pagaliau decorum yra vidutinis geras, netobulas, kurio antitezė yra negražumas. Mokslas: a) kuris svarsto doroves dėsnius, yra etika, b) kuris svarsto padorumo dėsnius, yra politika, o c) prigimties teisė duoda teisingumo dėsnių ir tuo būdu skiriasi ir nuo etikos ir nuo politikos. Paskirstęs tas plačias sąvokas, Tomazijus davė pagrindinę kiekvienos iš jų idėją, taip pat sankciją ir veikimo sritį; a) pagrindinė padorumo (decorum) idėja — daryk sau tai, ką nori, kad kiti sau darytų (quod vis ut alii sibi faciant tu tibi facias); b) pagrindinė dorovės (honestum) idėja — daryk kitiems tai, ko nori kad kiti tau darytų (quod vis ut alii tibi faciant, tu ipsis facias) ir c) pagrindinė teisingumo (justum) idėja — nedaryk kitiems to, ko nenori, kad kiti tau darytų (quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris). Tadgi, teisės normos liečia tik išorinius žmogaus veiksmus, o dorovės normos tvarko vidaus gyvenimą; teisės tikslas — materialinė taika. Didelis taip pat skirtumas yra tarp priemonių, kuriomis teisės ir dorovės normos siekia savo tikslą: teisės normos tai daro prievarta, o dorovės normos — meile. Abi jos skiriasi nuo tikybos, kuriai rūpi amžina gerovė, o jos siekia žemiškos laimės.

Anot Tomazijaus, prigimties teisė sužinoma mintijant sielos ramybėje (ex rationatione anima tranquilli), o pozityvioji teisė sužinoma iš įstatymų, nustatant ir skelbiant juos.

Iš kitų jo minčių pažymėsime šią. Tomazijus buvo komunizmo šalininkas. Gamtiškoj padėty buvo turtų bendrumas, kuris žlugo del žmonių sugedimo. Turtų bendrumas atatinka krikščionišką mokslą, ir istorija rodo, kad pirmieji krikščionys turėjo bendrą turtą. Turtų bendrumas pašalintų turtingųjų ir beturčių nelygybę, kuri yra didžiausia priežastis taikai ardyti tarp žmonių. Ne blogi, bet geriausi būtų privačios nuosavybės panaikinimo padariniai, nes ji gimdo nesutikimus ir pasigyrimą, kuris palaiko žmonių kvailybę. Be reikalo tvirtinama, kad nuosavybės panaikinimas ugdytų tingumą ir norą gyventi iš kitų darbo vaisių, kad valstybė be nuosavybės sugriūtų. Jei atsirastų kvailų žmonių, kurie norėtų tinginiauti, pasitikėdami kitų darbu, tai galima būtų bausme versti juos dirbti; o nuosavybė nėra surišta su valstybe; nuosavybės būta dar anksčiau prieš valstybės atsiradimą, tad nėra pagrindo tvirtinti, kad valstybė negalės būti be nuosavybės. Tačiau negalima greit įvykdyti

komunizmą, — reikia pirmiau žmonės išauklėti. Pagaliau, pabrėšiu, kad didžiausias Tomazijaus nuopelnas — tai teisės atskyrimas nuo dorovės.

Kova del politiškos laisvės.

2-as Periodas.

XXIII. Bendros gyvenimo aplinkybės.

§ 104.

Naujas teisės filosofijos periodas prasideda tuomet, kai pasibaigia periodas kovų del tikybiškos laisvės. Šis periodas trunka nuo XVII amž. pusės iki XIX amž. pusės. Bet reikia pastebėti, kad nauja mintis ne visur vienu laiku veikia. Pasibaigus, sakysime, Europoje 30 metų karui del sąžinės laisvės Vestfalijos taika, sąžinės ir minties laisvė šiaip ar taip buvo varžoma kai kur net ištisus šimtmečius. Per vienerius metus po Vestfalijos taikos kova del asmens politiškos laisvės Anglijoj pasiekė tokio laipsnio, kad net karalius buvo numestas nuo sosto: toji nauja politiškos minties kryptis, prasidėjusi Anglijoj XVII amž., perėjo Prancūzijon tik XVIII amž., įgijo ten pasaulinę (visuotiną) reikšmę ir iš ten XIX amž. pradžioje pasklido po visą pasaulį, bet ne vienu laiku ir ne vienaip visur įsigyveno. Skirstant istoriją į periodus, imami tik žymiausieji įvykiai.

Šiame periode laisvės klausimas buvo pastatytas toks: esamos visuomenės ir valstybės sutvarkymas, kaip pripuolamas istoriškų sąlygų kombinacijos rezultatas, yra nenatūralus, netinkamas, — reikia atrasti natūralus sutvarkymas, nuo kurio istorija nukreipė žmones ir į kurį reikia grįžti del to, kad jis buvo geras, o esamoji santvarka yra bloga.

Tvarkos natūrališkumo kova prieš istoriškumą pasireiškė: a) politiškų ir visuomeniškų papročių aštria kritika, b) tvirtinimu, kad esama prigimtų: tikybos, dorovės, teisės, auklėjimo būdo, ūkio ir meno. Kad kova del tikybos laisvės virto kova del politiškos laisvės, to priežastim buvo apsivylimas monarchizmu. Kovoje su bažnyčios galybe tauta daugiausia pasitikėjo valstybės galybe, kuriai sustiprinti naudojo visas savo jė-

gas. Bet karaliaus valdžia apvylė tautą: ji, tautos pagalba įveikusi bažnyčios valdžią, tuoj po to susijungė su bažnyčios valdžia, kad įveiktų savo pirmąjį sąjungininką (tautą). Monarchizmas susijungė su bažnyčia, privertęs ją tarnauti jam savo autoritetu ir duodamas jai pagalbą savo jėga. O bažnyčios įtaka žmonėms likosi didelė, tad ji ir buvo branginama absoliutiškos valstybės valdžios. Ir bažnyčia skelbė, kad klusnumas valstybės valdžiai yra malonus Dievui dalykas, ir atvirkščiai, — priešinimasis neribotai monarcho valdžiai yra Dievui priešingas, sukelia jo rūstybę. Atsiminkime, kad Prancūzija turėjo tokį žymų absoliutizmo šalininką ir teorininką, kaip vyskupas Bosiujė (1627 — 1704). Taigi, bažnyčia tarnavo valstybei, — žinoma, tarnavo nedykai. Valstybė už tai rėmė bažnyčią, pastaroji kovojo prieš laisvamanystės dvasią, kuri buvo reformacijos sukelta. Vėliau ir reformuota bažnyčia sudarė tokius pat santykius su monarchija: buvo tvirtinama, kad vienos valstybės ribose negali būti dviejopų tikybiškų nuomonių: *un roi, une loi, une foi.* Nanto ediktas karaliaus buvo panaikintas, nusileidžiant katalykų dvasininkams, tas faktas turėjo sunkiausių padarinių Prancūzijai. XVIII amž. eigoje hugenotai buvo persekiojami, kišami į kalėjimus, iš jų buvo atimami vaikai, jų pastoriai buvo kariami; į kaimus, kuriuose laikėsi protestantizmas, buvo siunčiami dragūnai, kurie darė baisius smurtus. 1780 m. dvasininkija pareiškė, kad „Aukuras ir sostas būtų viename pavojuje, jei erezijai būtų leista sutraukyti retežiai". 1757 m. ediktu autoriai knygų, kuriose buvo kritikuojamos tikyba ir karaliaus valdžia, buvo smerkiami mirti. Tiktai teismų praktika švelnino šito žiauraus įstatymo jėgos baisumus. Reikia pastebėti, kad protestantizmas, susidėjęs su monarchija, buvo tiek pat netolerantingas, kaip ir katalikybė.

Kadangi valstybė visa savo galybe tarnavo bažnyčiai persekioti kitaip tikinčiuosius, tai visiems buvo aišku, kad dabar sąžinės laisvės priešas yra valstybės valdžia, lygiai taip, kaip pirmiau tuo priešu buvo bažnyčios valdžia, tik dabar jau ne del įsitikinimų, bet del intereso, norint sustiprinti savo padėtį.

Kova, pradėtoji praėjusiame periode prieš to laiko galybes: bažnyčią ir feodališką tvarką, suteikė naudos tik monarchizmui, o piliečių laisvė pasirodė dar labiau prislėgta. Valstybės ir bažnyčios santarvės dėka neliko nė šešelio tos asmens

laisvės, kurią tiekė viduramžiais dvasiškos ir pasauliškos valdžių tarpusavio antagonizmas.

Nuraminta, laikinai nutilusi tauta vėl pradėjo kovą, dabar jau prieš absoliutizmą. Tai kovai laimėti padėjo šios aplinkybės: a) doroviškas monarchiškos valdžios nupuolimas ir b) doroviškas visuomenės nuomonės pakilimas.

(a) Centralinė valstybės valdžia, panaikindama feodalus, suėmė į savo rankas visas funkcijas ir panaikino visas laisves. Ji pati realiai negalėjo vykdyti visų funkcijų, kurios, be to, vis dar daugėjo; tad daugelį savo funkcijų perdavė valdininkams — biurokratams. Karalius vis tolo ir tolo nuo tautos ir tarp jo ir tautos pasidarė siena iš valdininkų, kurių jėga priklausė tos sąlygos, kad karalius neturėtų betarpiškų ryšių su tauta. Ne monarchizmas, bet biurokratizmas panaikino Prancūzijoj XVII amž. luomų atstovybę, kuri varžė jo savavališką valdymą. Tautos balsas nutilo, jo vieton teisėtumas neįsigyveno: feodalų savivalė buvo pakeista biurokratų savivale.

Slėpdami tiesą nuo karaliaus ir tautos, stropiai remdami vienas kitą, karaliaus tarnai naikino pasitikėjimą įstatymo nepaperkamumu ir silpnino karaliaus valdžios autoritetą. Kadangi nebuvo kontrolės biurokratų darbams, tai jie ištvirko, jų sudėtis dorovės atžvilgiu sumenkėjo. Buvo praėję laikai, kai valstybės funkcijas vykdė dori ir gabūs asmenys, kaip tat buvo pirmais monarchiškos valdžios įsigalėjimo laikais (Siulli, Kolleris, Konde ir k.). Juos pakeitė asmenys be talentų, saloniniai ponai, kurie neturėjo nei žinių, nei kūrybos gabumų, nei pasitikėjimo savo darbu, o tas juk yra svarbiausia. Visi, kas buvo talentingi, savarankiški, vengė biurokratizmo, kuris ėjo vis menkyn ir neteko autoriteto; todel ir monarchizmas neteko doroviškos vertės. Tarp vyriausybės ir visuomenės susidarė antagonizmas.

(b) Netekdama pasitikėjimo valdžia, visuomenė pradėjo daugiau manyti apie savo jėgas ir jas vertinti. XVII amžiuje visuomenės nuomonė buvo sudaroma karaliaus rūmuose, o XVIII amžiuje karaliaus rūmai turėjo klausyti visuomenės balso nuomonės, kuri buvo reiškiama literatūroje. „Svetimšalių dauguma, — kalbėjo Nekkeris 1784 m., — vargu gali įsivaizduoti sau tą įtaką, kurią visuomenės nuomonė turi Prancūzijoje; jiems sunku suprasti, kas per nematomoji jėga viešpatauja dabar net

karaliaus rūmuose". Karaliai rūpinosi įgyti palankumo tų asmenų, kurie nustatinėjo kryptį ir toną visuomenėje. Privačių asmenų salionai atėmė iš karaliaus rūmų geriausią inteligentiją, ir rūmams teko vis labiau ir labiau tenkintis tik siauru dvariškių gyvenimu. Pabudusi mintis vis plėtojosi ir plėtojosi platesniuose visuomenės sluoksniuose. Kai kur absoliutizmas mėgino suimti į savo rankas naująjį visuomenės sąjūdį. XVIII amžiaus pusėje atsitiko taip, kad kai kuriuos sostus buvo užėmę apsišvietę asmenys. Jie stengėsi parodyti, kad tarnauja visuomenės gerovei ir nori įvesti reikalingų reformų į pasenėjusį politišką sutvarkymą. Taip, Prūsijos Fridrichas II, karalius filosofas, tvirtino, kad „monarchas turi būti pirmas valstybės tarnas". „Aš manau, — rašė Juozas II, Austrijos karalius, tasai sosto revoliucionerius, — kad kiekvienas valdovas, net paveldėtinis, yra ne kas kita, kaip delegatas tautos, kuriai jis yra sutvertas". Anot Austrijos Leopoldo, „valdovas turi atvaizduoti visuomenės nuomonę savo reformomis ir duoti jai kryptį". „Ne tauta sutverta valdovui, bet valdovas tautai", — rašė Rusijos Kotryna II garsiame savo „nakaze" luomų susirinkimui. Norėdamas pasigerinti visuomenei, absoliutizmas ryžtasi dalinai atsikratyti sąjungininkų; pav., iš visur ištremiami jezuitai, buvo mažinamos aristokratijos privilegijos.

Tačiau visa tai buvo per vėlu viena del to, kad tauta pajuto savo jėgas, antra del to, kad absoliutizmas nepajėgė atsisakyti nuo savo biurokratiško metodo: visa tautai, bet be tautos (tautai nedalyvaujant). Fridrichas II taip kalbėdavo: „filosofe, dorovės ir geradarybės globėjau, ar nežinai, kad geras pilietis privalo gerbti tą valdymo formą, kurioje jis gyvena? Ar tamstai nėra žinoma, kad privačiam asmeniui nepridera priešintis valdžiai? Argi jis gali teisti tuos, kam pavesta valdyti pasaulis, — jis — nežinomas asmuo, stovįs toli nuo visuomenės, matęs tik atsitikimų padarinius, bet ne jų priežastis, žiūrįs į veiksmus, bet nesuprantąs jų motyvų, semiąs sau politiškų žinių iš laikraščių?".

Dvariškiai dar labiau trūkdė naujų minčių realizavimą; atsiminkime Tiurgo sumanytų reformų sutrukdymą (1774 — 1776). Esamai santvarkai saugoti prie bažnyčios, monarchų ir biurokratijos prisidėjo dar didieji žemvaldžiai, kurių rankose buvo latifundijos ir kurie turėjo didelės įtakos valstybės gyvenimui:

jie buvo paleisti nuo daugelio mokesnių, jie užimdavo aukštas valstybės vietas, gerai mokamas, gaudavo pelningų koncesijų, pav., jiems buvo pavesta prekės pristatyti ir t. t. Ši grupė, kurios naudinga, pelninga padėtis priklausė absoliučios monarchijos, gynė pastarąją.

§ 105.

Prieš nurodytus visuomenės elementus ėjo minios: pirmiausia kapitalas, kurio interesams grėsė valstybės įsiskolinimas; be to, stiprėjanti pramonė nemėgo buvusių cechų suvaržymų, policinės tvarkos trukdymų, kurie lietė net smulkmenas; prekyba nekentė daugelio muitinių valstybės viduje, ūkininkai buvo prislėgti daugybės prievolių dvarininkams: pav., malti grūdus dvaro malūne, kepti duoną dvaro krosny, spausti vynuoges jo presu ir t. t. Jie nerasdavo sau užtarimo prieš priespaudas nei teisme, nei administracijoje. Betgi trečiasis luomas pralobo ir sustiprėjo; tuo pačiu sustiprėjo ir intelektualios jo jėgos, jis įgyja įtakos ir dorovės atžvilgiu. Tuo būdu susidarė priešingumas tarp valstybiškos juridiškos santvarkos ir tarp realios visuomenės sudėties. Karaliaus rūmai tapo sala, iš visų pusių bangų plaunama ir užliejama. Prie nurodytų faktorių prisidėjo dar išorinis, būtent, susipažinimas su Anglijos santvarka. Kaip prie Liudviko XIV anglai rūpinosi atsilankyti Prancūzijoje, ir mes žinome, kad anglų filosofai tuomet buvo monarchijos šalininkai; taip XVIII amž. prancūzai lankėsi Anglijoje. Pirmas taką prancūzams pramynė į Angliją Volteris, kuriam teko bėgti iš tėvynės.

Jo laisvos minties protui Anglija davė daug medžiagos svarstyti: ten jis rado sąžinės laisvę, spaudos laisvę, žodžio laisvę; anglai labai gerbė pasižymėjusius savo piliečius; Volteris tuo įsitikino, būdamas Njutono (Newtono) pakasynose: Volteriui teko stebėtis ir tuo, kad ten ir kunigai ir bajorai mokėjo mokesnius. Volteris nepastebėjo svarbiausios laisvės — politiškos, kurią pastebėjo Monteskje. Susipažinimas su Anglija davė progos lyginti dvi visuomenės santvarkas, kurių viena rėmėsi laisvės slopinimu, o kita — jos saugojimu. Galingos valstybės, turinčios laisvą politišką sutvarkymą, realus buvimas (Anglija) aiškiausiai tikrino, kad laisvės reikalavimai, kuriuos kėlė Prancūzijos protas ir širdis, nėra tuščia svajonė. Tad

tarp mintijančių ir valdančių asmenų susidarė bedugnė: valdantieji rėmėsi istorija, o tas kėlė neapykantą prieš istoriją ir siekimą nusikratyti jos padariniais. Tas siekimas pirmiausia pasireiškė literatūroje. Prancūzijos (taip pat ir Vokietijos) literatūra XVIII amž. buvo kosmopolitiška, visai žmonijai priklausoma: jai turėjo reikšmės tas, kas jungia visas tautas, o ne tas, kas skiria jas. Literatus interesuoja ne tiek atskiras asmuo, kiek visuomenė ir asmuo, kaip jos narys. Jos kryptis opozicinė: ji neigia tą, kas padarė visuomenę tokią, kokia ji yra, ir reikalauja visuomenės pertvarkymo gamtos ir proto reikalavimais. Paprastoji ironija ir nepasitenkinimas palengva tapo kovos palinkimu. Opozicinis literatūros palinkimas pirmiausia pasireiškė tuo, kad ji puolė bažnyčią, kuri, kaip buvo nurodyta, buvo palaikoma valstybiško absoliutizmo. Tačiau vienkart buvo aišku, kad aukštu bažnyčios vardu yra prisidengę privilegijuotų luomų interesai, tad ir jie buvo atakuoti. Prancūzijoje vis tai darė garsusis Volteris; kartu su juo ėjo ir kiti rašytojai, pav., Bomaršės „Figaro jungtuvėse" bajorija kaltinama, kad ji nežino jokio darbo, kad bajorų trūsas tik tas, kad gema, o prie rūmų jiems sekasi „duoti, imti ir reikalauti". Kadangi ir bažnyčios ir bajorijos privilegijos buvo absoliutizmo palaikomos, tai kova buvo kreipiama ir prieš jį.

Pirmoje XVIII amž. pusėje buvo reikalaujama reformuoti valdymą, neliečiant monarchijos, nes monarchai buvo apšviesti asmenys ir iš jų buvo daug ko tikėtasi. Ir Volterio političkas idealas buvo monarchizmas, kantrybės ir apšvietimo tvarkomas. Buvo reikalaujama nenuversti valstybės sutvarkymas, bet pakeisti nuomones tų, kas valdo. Liaudį Volteris laikė neištikimą; liaudis visuomet nesusilaiko ir yra žiauri: „tai buliai, kuriems reikalingas jungas, maistas ir varovas".

Tokia liaudis — tai istorijos padaras. Istorijos laimėjimai buvo laikomi kaip žmogaus ištvirkimas ir kultūringo gyvenimo iškrypimas iš tikros vagos. Laukinių žmonių gyvenimo būdas atrodė atatinkamas gamtos ir proto reikalavimams ir buvo idealinamas; atsiminkime Bernardino de Saint—Pierre'o romaną" Paul et Virginie". Šis gamtiškos padėties idealinimas nukrypo taip toli, pav. Ruso veikaluose, kad Volteris net pajuokė jį taip: „susipažinęs su Tamstos veikalu, aš užsimaniau stoti ant keturių kojų". Tikyba buvo kritikuojama, tačiau ir

Volteris pripažino Dievo reikalingumą, kuris baudžia ir apdovanoja. Žinomas yra jo garsus pasakymas: „jeigu Dievo nebūtų. Jis reiktų išrasti tam, kad suvaldytų gyvuliško pobūdžio žmones".

O tų žmonių susipratimas vis darė pažangą.

Antroje XVIII amž. pusėje buvo jau reikalaujama pagrindinių reformų. Nuomonėms pasikeisti daugiausia prisidėjo plati veikėjų srovė, vadinama enciklopedistais: Didro ir k. (1751 — 1780). Aplink Didro susirinko didelė žymių, išsilavinusių asmenų grupė, jų tarpe: ir filosofai, ir karininkai, ir jūrininkai, ir teisėjai, ir medikai, gamtininkai, literatai ir t. t. Visi susijungę naudingam darbui, nors ir pavojingam politišku atžvilgiu, be asmens naudos ir garbės, nes daugelis iš jų slėpė savo vardą. Enciklopedistai kritikavo visas visuomenės gyvenimo dalis: „Molinė troba, — sako Didro, — turi būti sugriauta ir niekam netikę griuvėsiai turi būti vėjo išsklaidyti tose dalyse, kuriose tiesos, priešingos prietarams, turi pagrinde rimtų pradų. Toks būdas išveda žmones iš suklydimo ir greit veikia gero užsigrūdinimo protus, visus kitus protus jis veikia nejaučiamai, be triukšmo, nedarydamas kenksmingų padarinių".

Kritikuojant visas gyvenimo dalis, pirmiausia pradėta neigti bažnyčia ir Dievas del to, kad jų vardu buvo vykdomos didžiausios neteisybės, didžiausias žmonių išnaudojimas: dvasininkų rankose Prancūzijoj buvo dideliausi turtai — žemės ir kapitalai. „Socialis ateizmas, — sako Lange savo „materializmo istorijoje", — yra tas ateizmas, kuris meta šalin ir neigia Dievą, pripažintą esamoje visuomenėje, valstybėje, bažnyčioje, šeimoje ir mokykloje". Ekonomiško mokslo srityje fiziokratai tvirtino, kad tik žalia medžiaga sudaro turtą, o žalią medžiagą duoda gamta, kad tik gamtos produktai didina vertybes ir tik darbas, dedamas tiems produktams pagaminti, yra gaminamasis darbas. Tad reikia nevaržyti darbo laisvė, — „laissez - faire, laissez - passer.". Su jais vienaip kalbėjo ir Anglijos ekonomistas Adomas Smitas savo „Tautų turte", kad turto šaltinis — tai tautos darbas.

Ir teisės filosofijoje XVIII amž. mes randame tokių pat siekimų, kaip ir kitose visuomenės minties apsireiškimo srityse.

Ir ji buvo apimta laisvės sąjūdžio, protesto prieš istorišką teisę dabarties naudai.

§ 106.

Monteskje (Montesqieu). 1629 — 1785. Europos žemyne, išskyrus Angliją, kovos del politiškos laisvės pionieriais buvo prancūzai. Ir teisės filosofijoje šiuo atžvilgiu jie yra pelniję pirmą vietą. Jų tarpe pirmasis yra Monteskje. —

Charle - Louis de Seconda gimė 1689 m., pily de la Brède, netoli Bordo, bajorų šeimoje. Jis pasigirdamas nurodydavo, kad jo giminė gyvuoja jau 250 metų. Esant jam 8 metų, mirė jo motina; vaikas buvo atiduotas jezuitų kolegijon, kur ir buvo auklėjamas ligi 18 metų amžiaus. Išėjęs iš kolegijos jaunikaitis ėmėsi eiti teisės mokslus, norėdamas būti teisėju. Ir neapsiriko: 1714 m. mirė jo dėdė baronas Monteskje, po kurio jis paveldėjo ir titulą ir dėdės nupirktą teismo, Bordo mieste, vicepirmininko vietą. Būdamas 25 metų amžiaus teisėjas Monteskje apsivedė.

Monteskje nepasitenkino vienu teisėjo darbu, jis mėgo gamtos mokslus ir literatūrą; 1721 metais jis išleido pirmą savo veikalą „Persijos laiškus" (Lettres Persanes). Graži forma, sąmojingas turinys, griežti užmetimai atkreipė visuomenės dėmesį į veikalą ir Monteskje įgijo literato vardą. Visuomenei įdomiausia buvo tai, kad bevardžio veikalo, kuris peikė bažnyčios ir visuomenės santvarką, autorius buvo asmuo, užimąs aukštą vietą; tas buvo sužinota. — Pasisekimas literatūroje atėmė Monteskje norą būti teisėju ir jis 1726 m. pardavė savo vietą. Jis norėjo likti akademiku, bet tam pasipriešino vyriausybė, ir tas jį labai įžeidė. Tada Monteskje išvažiavo kelionėn po Vokietiją, Italiją, Šveicariją, Olandiją, Angliją. Romoje jį maloniai priėmė popiežius, kuris, pasirodo, nepyko ant „Persiškų laiškų" autoriaus, nors juose buvo nurodyta į „magą, mokinantį tikinčiuosius, kad trys yra lygu vienam, kad valgomoji duona — ne duona, o geriausias vynas — ne vynas". Sugrįžęs Paryžiun Monteskje 1734 m. išleido antrą didelį istorišką veikalą „Mintys apie Romos didybę ir sunykimą". Tuo pačiu laiku jis parašė naują kūrinį, kurį jis išleido 1748 m., kai jau turėjo 60 metų amžiaus. Tai „De l'éprit des lois" (įstaty-

mų dvasia). Monteskje sakosi šitą veikalą rašęs 20 metų. Draugai, kuriems jis parodė veikalo rankraštį, buvo susirūpinę, kad jis gali netekti įgytojo garsaus vardo. Bet baimė nepasitikrino. Nepaisant didelio turinio, sistemos stokos ir ne sklandaus stiliaus, „Įstatymų Dvasia“ turėjo didžiausią pasisekimą: per 1½ metų veikalo išėjo 22 laidos. Išleidęs šį veikalą Monteskje neteko jėgų, apako ir mirė 1755 metais. Jo karstą lydėjo vienintėlis jo literatūros draugas Didro. — Monteskjes pasaulėžiūrai turėjo įtakos istorizmo šalininkai, kaip pav. Bodinas; be to, jam didelės įtakos turėjo Loko, to politiškos laisvės šalininko darbai. Monteskje pats buvo didelis laisvės šalininkas ir despotizmo priešas, ir todel Anglija padarė jam didelio įspūdžio. Be to, Anglijos santvarka buvo aristokratiška, tai ir tuo atžvilgiu ji jam, kaip aristokratui, labai patiko.

Monteskje gyveno racionalizmo laikais. Tad nors jam patiko istorija, bet jis buvo racionalistas; be to, jis matė, kad istorija sudarė nepakenčiamą tvarką. Todel istoriški ir geografiški faktai tarnavo jam aprioriniams pradams patvirtinti. „Tyrinėdamas savo dalyką, — sako jis, — be sugalvoto iš anksto plano, aš nežinojau nei taisyklių, nei išimčių iš jų ir, jei rasdavau tiesą, tai tik tam, kad tuoj ją atmesčiau, bet kai suradau savo bendrus pradus, tai visa, ko aš ieškojau, stojo prieš mane“. „Įstatymų Dvasios“ prakalboje Monteskje teisinasi, kad jei koks dalykas, kurių knygoje yra eilės, užgautų ką, tai negalima esą prileisti, kad jis būtų tai įdėtas del piktos intencijos. „Platonas dėkojo dangui, kad jis gimė Sokrato laikais, o aš, — sako M., — dėkingas esu del to, kad gimiau esant tokiai valdžiai, kokią turime“. Monteskje sako, kad iš vienos kurios frazės negalima jo teisti, reikia susipažinti su visu veikalu. Jis sakosi pirmiausia tyrinėjęs žmones ir mano, kad tame begaliniame įstatymų ir papročių įvairume žmonės ne vien fantazijų buvo vedami. Jis nustatė dėsnius ir pamatė, kad atskiri įvykiai rišasi su jais patys, kad visų tautų istorijos yra jų padariniai ir kiekvienas atskiras įstatymas yra surištas su kitu, arba priklauso kito bendresnio. Savo dėsnius jis ėmė ne iš prietarų, bet iš daiktų prigimties. Ir taip daug tiesų buvo patirta tik tada, kai jos tapo surištos į eilę su kitomis. Kuo daugiau svarstė smulkmenas, tuo labiau juto dėsnių tikrumą.

„Jeigu aš galėčiau, — sako M., — priversti, kad žmonės turėtų naujų priežasčių mylėti savo prievoles, savo valdytoją, savo tėvynę, savo įstatymus, kad jie galėtų geriau jausti savo gerovę kiekvienam krašte, kiekvienoje valdymo tvarkoje, kiekvienoje vietoje, kas kokią užima, aš manyčiau save esant laimingiausią iš mirštamųjų". „Jeigu aš galėčiau priversti, kad valdytojai plėstų savo žinias apie tai, ką jie privalo liepti, įsakyti, ir kad tie, kas privalo klausyti, rastų naują klusnumo smagumą, aš manyčiau save esant laimingiausią tarp mirštamųjų". — „Aš manyčiau save esant laimingiausią tarp mirštamųjų, jeigu aš galėčiau priversti, kad žmogus galėtų išsigydyti nuo prietarų. Prietarais aš vadinu ne tai, kad tam tikrų dalykų nepažįstame, bet tai, kad patys savęs nepažįstame". Taigi, Monteskje laimingiausiu jaustųsi, stengdamasis mokyti žmones, kad galėtų vykdyti didžiausią dorybę, meilę visiems.

Monteskjė veikalas „Įstatymų Dvasia" išleistas dviem tomais, tomai paskirstyti į knygas, knygos į straipsnius. I-me tome yra 20 knygų; štai jų antraštės: 1) Apie įstatymus apskritai, II) apie įstatymus, kurie tiesiog išeina iš valdžios prigimties, III) Trijų valdymų dėsniai, IV) Kad auklėjimo įstatymai turi atatikti valdymo dėsnius, V) Kad įstatymai, kuriuos leidžia įstatymų leidėjas, turi atatikti valdymo dėsnį, VI) Įvairaus valdymo dėsnių santykio su civilinių ir kriminalinių įstatymų paprastumu išvados, sprendimų forma ir bausmių sistemos ir t. t. Antrame tome yra 11 knygų, nuo 21 iki 31 imamai; jie pav. įvardinti taip: XXI) Įstatymai santykyje su prekyba, svarstant ją priklausomai nuo perversmų, kurie yra įvykę pasaulyje, XXII) Įstatymai santykyje su monetos vartojimu, XXIII) Įstatymai santykyje su gyventojų skaičium ir t. t.

Monteskje savo veikaluose palietė ir gamtišką žmonių padėtį, kurią mes randame prigimties teisės teorijoje. Persijos laiškuose M. dar neigė hipotezę apie gamtišką padėtį: „kai tik imama kalbėti, — sako jis, — apie viešąją teisę, tuoj mėginama stropiai tyrinėti klausimas, iš kur eina visuomenė, man gi tas atrodo juokinga. Visuomenės priežastis yra pačiame žmonių sugyvenimo fakte, — tame, kad jie gema arti kitų žmonių". Tačiau „Įstatymų Dvasioje" Monteskje svarsto gamtiškos padėties klausimą. Pirmykštis žmogus, pasak jo, dar neturėda-

mas žinių, jaučiasi labai silpnas esąs; laukinių žmonių gyvenimo stebėjimai tvirtina tai; tie žmonės rodosi visa ko bijo, prieš visa ką dreba, nuo visa ko bėga. Tokioj padėty kiekvienas jaučiasi menkesnis esąs už kitus ir nedrįsta įžeisti kitų. Gerai, gerai, jeigu jie jaučiasi lygūs kitiems. Tokie žmonės tolimi yra tam, kad panorėtų pulti kitus. Taigi, gamta — tai pirmas gamtiškos padėties dėsnis. Matome, kad Monteskje visai kitaip įsivaizdino sau gamtišką padėtį, nekaip Hobesas. Susijungę į visuomenę, — sako M., — žmonės pasijunta stiprūs, lygybė tarp jų nyksta ir jų tarpe kyla karas. Kiekviena visuomenė savo ruožtu supranta savo jėgą, todėl kyla karas ir tarp visuomenių (tautų). Hobsas, kaip žinome, manė, kad žmonės tarp savęs kariavo, visuomenei dar nesusikūrus.

§ 107.

Dabar susipažinsime arčiau su „Įstatymų Dvasios" turiniu.

Apie įstatymus bendrai. — Siekiant tobulybės, visa kas eina tam tikrais įstatymais: Dievybė turi savo įstatymus, medžiaginis pasaulis turi savo įstatymus, gyvuliai — savo, žmogus — savo, aukštesni intelektai tarp žmonių — savo. Yra pirmykštis protas; įstatymai, iš vienos pusės, yra santykiai tarp pirmykščio proto ir įvairių esybių, iš kitos pusės — įstatymai yra santykiai tarp įvairių esybių. Dievas turi santykį su visuma, kaip jos Kūrėjas ir Saugotojas; įstatymai, kuriais Jis sukūrė, yra tie patys, kuriais Jis saugoja; Jis veikia tais įstatymais del to, kad Jis juos žino; Jis juos žino del to, kad Jis juos sudarė, Jis juos sudarė del to, kad jie eina iš jo išminties ir galybės. Mes matome, kad medžiaginis pasaulis visuomet esti ir susidaro iš judėjimų; tai reikia, kad tie judėjimai turėtų pastovius įstatymus, ir Monteskje nurodo, kad visi daiktai (gyvuliai ir k.) veikia, juda pagal tam tikrus įstatymus. Taip pat ir žmogus, kaip fiziškas asmuo, lygiai kaip ir kiti kūnai, yra vedamas tam tikrais įstatymais. Žmogus, kaip intelektualus asmuo, dažnai įžeidžia Dievo įstatymus ir keičia savo sudarytus įstatymus. Šiuo atžvilgiu reikia, kad jis tvarkytų save. Be to, žmogus yra asmuo apribotas savo jėgose;

jis ir nežino ir klysta, kaip visi apriboti protai; silpnų žinių, kurių jis turi, dažnai ir tų netenka, o kaip jausmų asmuo žmogus dažnai pasiduoda geiduliams. Toksai asmuo kiekvienu laiku gali užmiršti Dievą, tad Dievas primena save tikybos įstatymais; jis kiekvienu momentu gali užmiršti save, tad filosofai grąžina jį vieton dorovės įstatymais; gyvendamas visuomenėje, toks asmuo užmiršta kitus, tad įstatymų leidėjas jam primena jo pareigas pilietiškais ir politiškais įstatymais. Visų įstatymų priešakyje yra prigimties įstatymai, taip vadinami todel, kad jie eina iš žmonių prigimties: tam, kad pažintum gerą žmogų, reikia įsivaizduoti, koks jis yra buvęs prieš susidarant visuomenei (gamtiškoj padėty). Būdamas toj padėty, žmogus įgyja prigimties įstatymus. Tie įstatymai yra šie: 1) pirmas prigimties įstatymas — taika, 2) antras — siekimas maitinti save, o dėl jėgų silpnumo žmogus tam tikslui dedasi draugėn su kitais, 3) trečias — smagumas, kurį vieni nuo kitų patiria, gauna ir 4) ketvirtas — noras gyventi visuomenėje, nes žmogus jau supranta to gyvenimo patogumus. Kai tik žmonės pradeda gyventi visuomenėje, jie netenka savo silpnybės jausmo; lygybė, kuri buvo tarp žmonių gamtiškoj padėty, nyksta, prasideda tiek tarp atskirų asmenų, tiek tarp visuomenių karas. Susidaro būtinas reikalas turėti įstatymus: du kovos būdai verčia kurti įvairius įstatymus.

Santykius tarp visuomenių (tautų) tvarkyti susidaro tarptautinė teisė („Droit des gens"), santykiams tarp visuomenės ir atskirų individų tvarkyti susidaro politiškoji teisė, o santykiams tarp atskirų individų tvarkyti susidaro civilinė teisė. Tautų teisė turi šį vyriausiąjį dėsnį: gyvenant taikoje, tautos turi daryti viena kitai daugiausia gero, o karo padėty mažiausia blogo, kiek galint nenaikinti tikrų interesų, nes vyriausias tikslas — savisauga. Išeinant iš šito dėsnio turi būti kuriama tarptautinė teisė. Visos tautos turi vieną tautų teisę: net irokezai, kurie ėda belaisvius, ir jie siunčia ir priima pasiuntinius, žino karo ir taikos taisykles. Bloga tik tai, kad tautų teisės nėra pagrįstos tikrais dėsniais.

Visuomenė negali būti be valdžios, kuri praklauso vienam arba keliems asmenims; kai yra valdžia, tokia padėtis vadinama politiška. Kai kas lygina valdžią prie tėvo valdžios, bet

tai nieko neįrodo, nes po tėvo mirties lieka vaikai, vaikų vaikai. Tikriau bus pasakius, kad politička valdžia reiškia daugelio šeimų sąjungą. Toji politiška valdžia yra geriausia, kurios nusistatymas atatinka tautos nusistatymą.

Pagaliau, atskiros jėgos gali susijungti tik tada, kai susijungia jų valios; šitų susijungimas sudaro pilietišką padėtį. Bendras dėsnis yra toks, kad žmogaus protas valdo visas žemės tautas, o politiški ir pilietiniai kiekvienos tautos įstatymai yra tie atskiri reiškiniai, kuriuose yra pritaikomas žmogaus protas, kuriuose jis pasireiškia. Tie įstatymai turi atatikti tautą, kuriai jie yra sukurti: retas atsitikimas, kad vienos tautos įstatymai būtų tinkami kitai tautai. Jie turi atatikti valdžios prigimtį, fizišką krašto gamtą, klimatą, — šaltą, karštą, vidutinį, — teritorijos dydį, kokybę, padėtį, žmonių gyvenimo būdą: piemenų, medžiotojų, žemdirbių, — laisvės laipsnį, žmonių tikybą, jų palinkimus, prekybą, turtingumą įpročius, pasielgimo būdą; pagaliau jie turi atatikti vieni kitus, savo pradžią ir daiktų esmę. Įstatymai turi būti svarstomi visais čia nurodytais atžvilgiais. „Štai ką imuosi daryti šitame veikale, — sako Monteskje: — tai yra įstatymų dvasios aiškinimas, visų įstatymų tyrimas; todel aš ir neskiriu politiškų įstatymų nuo civilinių, būtent, kad aš tiriu ne įstatymus, bet jų dvasią, kuri yra įvairiuose įstatymuose ir įvairiuose santykiuose, kuriuos įstatymai turi su įvairiais daiktais". Reikia sekti įstatymų plėtojimosi eigą, t. y. daiktų ir santykių plėtojimosi tvarką. Pirmiausia jis tyrinėsiąs santykius, kuriuos įstatymai turi su kiekvienos valdžios esme ir dėsniu, kaip tas dėsnis turi didėliausios įtakos įstatymams, pasistengsiąs atvaizduoti kaip įstatymai eina iš to dėsnio, kaip iš šaltinio ir t. t.

§ 108.

Įstatymai, kurie tiesiog eina iš valdymo prigimties.

Esama trejopos valdžios, įvairios savo prigimtim, esama valdymo rūšių: respublika, monarchija, despotija. Joms apibrėžti, suprasti pakanka mažiausia apsišvietusio žmogaus idėjų: respubliškas valdymas yra tas, kur suverenišką galybę turi arba visa tauta arba jos dalis; monarchiškas valdymas, — kur

vienas valdo, bet jis tvirtai laikosi iš anksto nustatytų įstatymų, despotiškas — tas, kuriame valdo vienas be įstatymų, be jokių taisyklių, tik savo valia bei užgaidomis. Tai yra kiekvieno valdymo prigimtis. Dabar reikia pažiūrėti, kurie įstatymai atatinka kiekvieno valdymo prigimtį.

a) Respublikoj; kai respublikoj visa tauta turi suverenišką valdžią, ji yra demokratija, o kai suverenišką valdžią turi tautos dalis (partija), ji yra aristokratija. Demokratijoje tauta vienais atžvilgiais yra monarchas, kitais — ji yra valdymo objektas. Tauta gali būti monarchas tik savo balsais, kuriais ji reiškia savo valią. Tad įstatymas, kuris nustato balsavimo teisę, yra pagrindinis, nes labai svarbu nustatyti, kas, kaip ir kuriuo reikalu duoda balsą. Atėnuose žmogus svetimšalis buvo žudomas, jei jis būdavo sugautas balsuojant, vadinasi, uzurpuojant suverenumą; taip pat reikia nustatyti susirinkimo skaičius, nes be to nežine, ar visa tauta, ar jos dalis balsavo. Spartoje reikėjo 10.000 asmenų, o Romoje, kuri iš mažos pilies išaugo į didelę valstybę, nebuvo nustatytas skaičius, ir tai buvo viena iš priežasčių tos demokratijos žlugimo. Ko tauta negali pati vykdyti, tą turi pavesti valdininkams, ministeriams, kurie turi būti pačios tautos skiriami, — tai yra pagrindinė demokratijos taisyklė. Respublikai, labiau kaip monarchijai, reikia, kad tauta turėtų tarybą, kuri jai vadovautų; taryba turi būti arba pačios tautos renkama, kaip tai buvo Atėnuose, arba tautos rinktų asmenų skirta, kaip tai buvo Romoje. Išrinkti asmenis, tinkamus valstybiškam darbui, pajėgia piliečiai, bet vykdyti tuos darbus jie patys nepajėgia, pav. kariuomenei vadovauti, teisti ir t. t.

Yra du žymiausi rinkimų būdai: 1) arba tauta stačiai balsuoja, 2) arba tauta dalinama į tam tikras dalis (luomus, klases) ir tam tikra balsavimo teisė duodama kiekvienai tautos daliai. Vieną iš tų balsavimo būdų nustatantis įstatymas yra pagrindinis demokratijos įstatymas. Trečias pagrindinis demokratijos įstatymas — tas, kuris nustato, atviras, ar slaptas turi būti balsavimas. Tauta, kuri turi balsavimo teisę, turi būti politiškai išlavinta ir turi suprasti valdymo dėsnius ir reikšmę tų valstybiškų vietų, į kurias ji renka asmenis. Ketvirtas demokratijos pagrindinis dėsnis — tas, kad ji pati kuria

sau įstatymus; taryba (senatas) turi nustatyti, kurie įstatymai reikalingi, o tauta nubalsuoti juos.

b) Kita respublikos rūšis — aristokratija; čia suvereniška valdžia priklauso tik tautos daliai; tik ji kuria ir vykdo įstatymus, o visi kiti gyventojai yra valdymo objektas taip, kaip ir monarchijoje. Kuo mažiau yra žmonių valstybėj, kurie neturi politiškų teisių, tuo aristokratija yra geresnė; dar mėginama sumažinti jos negerumus, trumpinant laiką, kuriam renkami valdytojai. Blogiausia yra toji aristokratija, kur valdomoji gyventojų dalis yra paversta vergais; kaip tokį pavyzdį, Monteskjė nurodo Lenkiją, kur ūkininkai yra bajorijos vergai.

c) Monarchijoje; čia vienas asmuo, monarchas, yra visų įstatymų, politiškų ir civilinių, šaltinis. Bet monarchas vienas negali visa nuveikti. jis panaudoja bajoriją: nėra monarchijos — nėra bajorijos; nėra bajorijos — nėra monarchijos. Panaikinus bajoriją, miestų valdžią ir bažnyčią, įvyktų despotija. Ir blogas dalykas, bet jeigu jis riboja despotizmą, yra geras dalykas; kiekviena tvora, kuri sudaro sieną savivalei, yra gera. Anglai apsaugoja sau tarpininkaujančią valdžią ir todėl turi laisvę. Monarchijai negana tarpininkaujančių valdininkų, reikia dar įstatymų rinkinio, kuris turi būti tam tikrose politiškose įstaigose; jos skelbia įstatymus, kai jie būna išleisti, jos primena juos, kai jie būna pamiršti.

d) Despotijoj; čia vienas žmogus pats viską daro — tai yra despotiškos valstybės prigimtis. Vienas žmogus, kuriam jo penki jausmai nuolat kužda, kad jis yra visa kas, o visi kiti — tai niekis, savaime esti tinginys, nieko nežinąs, godus. Jis apleidžia reikalus, o jei paveda juos kitiems, tai veikia intrigos, nes kiekvienas turi būti pirmas vergas. Paprastai valdžia despotijoj pavedama vienam asmeniui — vizyrui, kuris turi tą pačią galybę, ką ir pats valdovas. Vizyras — tai pagrindinis despotijos dėsnis. Pasakoja, kad popiežius, po savo išrinkimo pažinęs savo negabumus tai vietai, pradžioje jautė begalinius darbo sunkumus. Bet paskiau pavedė visus reikalus savo brolvaikiui ir ilgainiu nustebęs pasakė: „Aš niekuomet nesitikėjau, kad tas bus taip patogu". Tokia pat tvarka yra rytų valstybėse — monarchijose. Kuomet iš kalėjimo, kuriam

eunuchai silpnina kunigaikščio protą ir širdį, jis išvedamas sostan, tai iš pradžių jis nusistebi, bet kai duoda jam vizyrį, kai jam duodama galimumas serailiuje tenkinti gyvuliškus geidulius, ir visi vykdo mažiausius jo kaprizus, tuomet jam atrodo, kad visa tai yra patogu ir lengva. Kuo monarchija yra didesnė, tuo didesnis garemas, tuo monarchas labiau pasineria į smagumus, mažiau mąsto apie valdymą, mažiau jam rūpi reikalai.

§ 109.

Trijų valdymų dėsniai. Įstatymai turi atatikti ir dėsnį. Dėsniai eina iš valdymų prigimties.

a) Demokratijos dėsnis. Kad užsilaikytų monarchiška, arba despotiška valdžia, nereikia daug dorybės: įstatymų jėga pirmoje, valdovo ranka, nuolat iškelta, antroje tvarko ir saugoja visą ką. Bet valstybėje, kurioje valdžia priklauso visai tautai (tautiškoje valstybėje), reikalinga yra dorybė. Tai, kas čia pasakyta, atatinka daiktų prigimtį ir patvirtinama istorijoje. Monarchijoje kiekvienas, kas vykdo įstatymus, jaučiasi esąs po įstatymais ir jam reikia mažiau dorybės, nekaip įstatymų vykdytojui tautiškoje valstybėje, kur tie, kas liepia vykdyti įstatymus, jaučiasi priklausąs tik nuo savęs, bet pats neša jų sunkumą, nes pats kuria įstatymus. Monarchijoje, jei monarchas, arba jo taryba nevykdo įstatymų, tai pakanka, padėčiai pagerinti, pačiam pasitaisyti, arba pakeisti tarybą, o respublikoj, jei įstatymai yra nevykdomi, tai reiškia jos ištvirkimą, rodo, kad valstybė eina pražūtin. Taip atsitiko Anglijoje, kai buvo mėginama įvesti demokratiją; kas tenkino reikalus, tas neturėjo dorybės, o tik savo ambiciją, kuri buvo suerzinta kitų drąsių pasisekimų; valdytojai keitėsi, tauta ieškojo demokratijos, jos nerado ir po daugelio sukretų, riaušių nurimo toje pačioje valdymo formoje, kurią buvo panaikinus. Tą pat matome Romoje, pradedant Sulos laikais del to, kad maža buvo dorybės: kraštas po Sulos, Cezario, Tiberijaus, Kajaus, Klaudijaus, Nerono, Domicijano, vis didesnėn vergijon brido del to, kad sukilimai šalino tik tironus, bet ne tironiją. Graikai politikai, kurie gyveno tautiškame valdyme, žinojo, kad tik dorybė gali palaikyti juos valdžioje. O dabar politikai

kalba tik apie pabrikus, prekybą, finansus, turtus ir prabangas. Kai nyksta dorybė demokratijoje, ambicija ir godumas apima sielas, ir geismų objektai pasikeičia: ką pirma mėgo, dabar nemėgsta; buvo laisvi įstatymais, dabar nori būti laisvi prieš įstatymus; kiekvienas pilietis yra kaip vergas, paleistas iš valdovo namų. Tą, kas buvo dėsnis, jis dabar vadina rigorizmu, kas buvo norma, tą vadina varžymu, į ką kreipė dėmesį, to dabar tik bijo. Pirma daug privačių asmenų taupė viešąjį turtą, dabar viešasis turtas tampa privačių asmenų tėviške; respublika alinama, jos jėga darosi tik kai kurių galybe. Monteskje iliustruoja savo mintis graikų istorija, iš kurios matoma, kad ir negausinga tauta, bet pilna dorybių ir tėvynės meilės, daro stebuklus, įveikia kur kas gausingesnes tautas. „Kaip galėjo užsilaikyti Kartaga, — klausia Monteskje, — kai Anibalas, tapęs pretorium, norėjo neduoti magistratams plėšti respubliką, ar nėjo kartagiečiai skųsti jį romėnams? Nelaimingi jie norėjo būti piliečiai, be pilies, ir saugoti savo turtus jų naikintojų rankomis: tuoj Roma pareikalavo 300 jų geriausių piliečių, kaip įkaitų, privertė atiduoti ginklus ir laivus ir po to ėjo prieš Kartagą".

b) Aristokratijos dėsnis yra taip pat dorybė, bet ne taip absoliučiai, kaip demokratijoje; jis čia veikia kaip demokratijoje del to, kad čia tauta taip pat įstatymų valdoma. Aristokratiškas valdymas savaime turi tokią jėgą, kokios demokratija neturi: ji sudaro organizaciją, kuri savo interesams patenkinti spaudžia gyventojus, — šitam reikalui ir esti vykdomi įstatymai. Pati bajorija kuria įstatymus, tad ji gali save valdyti tik dorybe, kuri ir esti jos valdymo apribavimas.

c) Kaip jau buvo sakyta, dorybė nėra monarchiškos valdžios dėsnis; čia politika daro didžiausius dalykus be dorybės lygiai taip, kaip didelėje mašinoje menas maža pritaikomas ratų rateliams, jėgoms ir judėjimams.

Valstybė čia nepriklauso tėvynės meilės, tikros garbės noro, pasiaukavimo, pavedimo jai savo aukščiausių reikalų ir visų herojiškų dorybių, kurių pastebime senovės laikais ir apie kurias esame daug girdėję. Tenesistebi ir tenepyksta už tai, kas čia sakoma. Yra ir dorovingų monarchų, bet tauta nesti

dorovinga monarchijoje. Tai liudija ir istorija: dvariškių, kurtizanų veiksmai, spekuliantų viešpatavimas ir t. p. randami monarchijoje. Ambicija, tinginystė, niekšumas, išdidumas, noras lobti be darbo, nemėgimas teisybės, pataikavimas, apvylimas, neištikimumas, apsileidimas visuose darbuose, nemėgimas piliečio prievolių, bijojimas karaliaus dorybės, pasitikėjimas jo silpnybėmis ir, kas blogiausia, dorybės pajuokimas — tai yra kurtizanų daugumos savumai, pasireiškę visur ir visuomet. Dažniausia žmonių nelaimė būna ta, kad monarchijoje valdantieji esti apgavikai, o žemesnių sluoksnių žmonės tinka būti suvedžiojamais kvailiais. Jei tokioj tautoj atsiranda koks nelaimingas dorovingas žmogus, tai kardinolas Rišeljė savo testamentu pataria karaliui sergėtis tokio žmogaus pasinaudoti juo, kaip tarnu. Monteskje pastebi, kad jis nerašo satyros. Kuo gi dorybė pakeičiama monarchijoje. Garbė užima dorybės vietą ir atstovauja ją. Garbė gali įkvėpti gražiausius veiksmus; ji, būdama sujungta su įstatymų jėga, veda į valstybės tikslą, kaip ir dorybė. Tad gerai sutvarkytose monarchijose visi beveik esti geri piliečiai, bet jose retai kur užtinkamas toks asmuo, kuris būtų geras žmogus, nes geram žmogui būti reikia noro būti tokiu ir mylėti valstybę daugiau del jos pačios, nekaip del savęs. Kadangi monarchijoje veikiama del garbės, tai joje reikalingi yra paaukštinimas, rangai ir bajorija; garbės prigimtis reikalauja pakėlimų ir pažymėjimų, reiškia pačia dalykų esme, garbė yra įterpta į šį valdymą.

d) Despotijoje. Garbė nėra despotiškų valstybių dėsnis: čia niekas negali iškilti aukščiau už kitus, nes visi yra lygūs vergai, tuo labiau, kad garbė turi savų įstatymų ir taisyklių, o čia, despotijoje viskas priklauso despoto kaprizo, — jokios taisyklės jo nevaržo. Garbė įgyjama nebranginant savo gyvybės, o despotas labai saugoja savo gyvybę. Despotiškos valstybės dėsnis yra baimė. Visa valdovo galybė tenka tam, kam jis ją paveda. Bet ir šitam despotas negali visai pasitikėti: jam tenka nuolat gyventi baimėje, tad jis ir kitus laiko nuolatinėje baimėje. Visuomet atsiranda gabių žmonių, kurie save gerbia ir pajėgia kelti revoliucijas, tad reikia, kad baimė naikintų juose drąsą ir ambicijos jausmą. Kai despotas nepajėgia panaikinti tos drąsos, tuomet del jo viskas pražudyta,

nes valdymo akstinas — baimė — yra žuvęs. Tad despotiškoje valstybėje klusnumas turi būti aklas, valdovo valia vienkart išreikšta turi būti įvykdyta; jai nėra jokių apribavimų. Despoto valiai gali pasipriešinti tik tikyba ir asmuo del tikybos reikalavimų; čia žmogus, despotui liepiant, apleis savo tėvą, nužudys jį, bet negers vyno, nes tikyba tai draudžia.

§ 110.

Auklėjimo įstatymai. Auklėjimo įstatymai yra pirmi, kuriuos mes gauname. Kadangi jie parengia mus būti piliečiais, tai kiekviena atskira šeima turi būti tvarkoma pagal planą didelės šeimos, kuri yra suprantama kaip visų šeimų sąjunga (valstybė). Auklėjimo įstatymų objektas — tai tie dėsniai, kuriuos mes pažinome kaip tam tikro valdymo savumus: respublikos — dorovė, monarchijos — garbė ir despotijos — baimė.

a) Auklėjimas monarchijoje. Monarchijoje principinis išauklėjimas įgyjamas ne viešuose namuose, kur mokina vaikus, bet jaunikaičiui išėjus iš jų į visuomenę; čia jis pradedama auklėti, čia yra mokykla viso to, kas vadinama garbe, — tasai universalus mokytojas, kuris turi lydėti žmogų visur. Ir Monteskje nagrinėja įvairius garbės jausmo būdus: čia veiksmai svarstomi ne kaip geri, bet kaip gražūs, ne kaip teisingi, bet kaip didūs, ne kaip protingi, bet kaip išimtini, ekstraordinariniai. Monarchijoje ir įstatymai, ir tikyba, ir garbė labiausiai įsako piliečiui klausyti karaliaus valios; tačiau toji pat garbė sako jam, kad karalius negali įsakyti to, kas atima garbę žmogui, nes tokio veiksmo negalima vykdyti. Monteskje nurodo pavyzdžių. Grilienas atsisakė nužudyti kunigaikštį Guizą, bet jis sutiko padėti karaliui Henrikui III per karą. Po Baltramiejaus nakties Karolis IX parašė gubernatoriams, kad naikintų hugenotus; į tai vikontas d'Orte, kuris buvo Bajonos komendantu, atrašė karaliui: „Viešpatie, aš radau tarp gyventojų ir karių tiktai gerus piliečius, narsius kareivius, bet nė vieno žmogžudžio; todel jie ir aš prašome Jūsų Didybės naudoti mūsų rankas ir galvas dalykams, kurie galima vykdyti". Šitas didis ir garbingas drąsumas laiko bailumą negalimu dalyku. Monarchijoje garbė verčia bajoriją dalyvauti karaliaus

karuose; tai yra didžiausia jos prievolė. Čia auklėjimas turi prisitaikinti prie šių garbės normų: 1) negalima aukoti likimui savo gyvybės, galima tik turtas jam aukoti, 2) negalima daryti to, kas žemina užimamą vietą, 3) garbės reikalaujamieji veiksmai yra griežčiau reikalaujami, negu įstatymų liepiamieji.

b) auklėjimas despotijoje. Auklėjimas monarchijoje rūpinasi pakelti širdį, o despotijoje jis rūpinasi nužeminti ją, nes čia reikia, kad ji būtų vergiškos nuotaikos. Kiekvienas tiranas kartu yra ir vergas: aklas klusnumas nereikalauja žinoti reikalą nei iš to, kas klauso, nei iš to, kas liepia, nes čia nėra vietos svarstymui, abejojimui, — taip noriu ir gana. Toks auklėjimas, kurio esmė yra išmokyti gyventi kartu su kitais žmonėmis, despotijoje nėra galimas, bent visai yra ribotas: jis čia turi tikslą įskiepyti baimę širdyje ir keletą visai paprastų tikybos dėsnių. Aristotelis negalėjo prileisti, kad vergai turėtų kokią dorybę. Taigi, despotijoj, tikriau sakant, nėra auklėjimo, reikia tik visko bijotis, visko saugotis. Ir kuriam gi tikslui čia auklėjimas stengtųsi auklėti gerus piliečius, kuriems teks dalyvauti blogoje visuomenėje? Jei pilietis mylėtų valstybę, jam tektų stengtis lengvinti valdymo vadžios: kai nepasisektų, jis save pražudytų, kai pasisektų jis išvengtų pavojaus pražudyti save, bet pražudytų valdovą ir valstybę.

c) Auklėjimas respublikoje. Respublikoje auklėjimas turi visą jėgą. Despotijoje baimė savaime gimdoma grąsinimais, monarchijoje garbė yra palaikoma jausmais, bet politička dorybė yra pasiaukavimas (atsižadėjimas savo interesų), kuris yra labai sunkus. Ši dorybė galima apibrėžti kaip įstatymų ir tėvynės meilė. Šita meilė, kuri reikalauja, kad viešas reikalas būtų aukščiau statomas už savąjį, privatų, gimdo visas kitas dorybes. Šita meilė yra ypatingai vykdoma respublikoje: tik joje valdymas yra pavestas kiekvienam piliečiui, o valdymas yra toks pat dalykas, kaip ir kiti: norint jį saugoti, jis reikia mylėti. Visuomet buvo žinoma, kad monarchai nemyli monarchijos, despotai nekenčia despotizmo, o respublikoje visa kas pareina nuo meilės išauklėjimo; ir reikia įkvėpti, kad auklėjimas turi būti aktyvus; kad vaikai paveldėtų tą meilę, reikia, kad tėvai turėtų ją, ir ne tik tėvai, bet ir mo-

kytojai. Paprastai mokytojai suteikia mokiniams tik žinių, o dar svarbiau, kad jie suteiktų savo jausmų. Priešingu atveju, kas būna tėvų suteikta, tas išnaikinama už tėvų namų ir sienų. Ir gimstanti tauta jau pradeda išsigimti, — ji žūna tuomet, kai žmonės ištvirksta.

d) Senovės ir šių laikų auklėjimo skirtumas. Dauguma senovės tautų gyveno tokiose valdymo formose, kurių dėsnis buvo garbė ir, kuomet jos buvo galingos, darė tokius darbus, kurių dabar nematome ir kurie stebina mūsų menkas sielas. Jų auklėjimas buvo geresnis dar tuo, kad jis neklaidindavo žmogaus: Epaminondas prieš savo gyvenimo pabaigą kalbėjo, klausė, matė ir veikė tokius pačius dalykus, kaip ir tame amžiuje, kai pradėjo mokytis. Dabar mes būname auklėjami savo tėvų, savo mokytojų ir visuomenės. Tai, ką kalba mums visuomenė, pakeičia visas pirmiau įgytas idėjas. Taip pat yra skirtumas tarp idėjų., kurias suteikia mums visuomenė, ir idėjų, kurias suteikia mums tikyba, o senovės žmonės to nepatirdavo. Monteskje nurodo į tai, kad graikai laikė muziką būtinu auklėjimo dalyku. Pelibijus sako, kad muzika buvo reikalinga suminkštinti įpročiams arkadiečių, kurie gyveno šaltam ir liūdnam krašte, kad Kinetijos gyventojai, kurie niekino muziką, buvo žiauresni už kitus graikus ir kad nėra kito miesto, kurio gyventojai darytų tiek nusikaltimų, kaip Kinetijos. Platonas nesivaržė tvirtinti, kad auklėjimui negalima muzikos pakeisti kuo kitu; Aristotelis, kuris parašė savo politiką tik tam, kad išdėstytų priešingus Platonui jausmus, vistik sutiko su Platonu, kad muzika gerai veikia įpročius. Taip pat manė ir kiti graikų mintytojai. Monteskje aiškina, kodel taip buvo. Graikai niekino ir žemdirbystę, ir prekybą, ir amatus, laikė juos laisvam žmogui netinkamais dalykais.[1]). Laisvas pilietis, kad nebūtų tinginys, turi ruoštis karui ir užsiimti gimnastika. Tokie užsiėmimai auklėja kietus, laukinius įpročius. Jiems suminkštinti reikalinga buvo muzika, ypač švelnioji muzika.

[1]) Kaip žinome, žemdirbyste versdavosi: Spartoje ilotai, Atenuose-parioikai, kitur-vergai ir t. t. Platonas savo įstatymuose reikalavo, kad pilietis būtų nubaustas, jei verčiasi prekyba; Ksenofontas sako, kad amatininkai pavėsyje sėdėdami sugadina savo kūnus, o Aristotelis buvo tos nuomonės, kad amatininkams negali būti suteikta pilietybė.

§111.

Įstatymai turi atatikti valdymo dėsnį. Mes jau matėm, kad auklėjimo įstatymai turi atatikti valdymo dėsnį, bet tą pat reikia pasakyti ir apie kitus įstatymus; juose dėsnis randa naujos jėgos, lygiai kaip fizikoje judėjimas sudaro akciją, kuri iššaukia kontrakciją. .

a) Respublikos dėsnis, kaip žinome, yra dorybė, kuri pirmiausia pasireiškia respublikos meile; reiškia, tai yra jausmas, bet ne žinijos padarinys, todel kiekvienas pilietis, tiek pirmutinis, tiek paskutinis, gali turėti jį. Kai tauta pasitiki savo dėsniais, tuomet ji ilgai prisilaiko jų, ilgiau negu vadinamieji dorovingi asmenys. Retai atsitinka, kad tautos ištvirkimas prasidėtų nuo jos pačios. Tėvynės meilė veda prie įpročių gerumo, o įpročių gerumas veda prie tėvynės meilės. Kuo mažiau mes rūpinamės patenkinimu savo privačių geidulių, tuo daugiau pavedame mes save bendriems reikalams. Demokratijoje respublikos meilė yra pačios demokratijos meilė, o demokratijos meilė yra lygybės meilė. Be to, demokratijos meilė yra kuklumo meilė (savęs apsiribojimo meilė). Kiekvienas prieš tai, kol turės vienodą su kitais gerovę ir vienodą pelną, turi išmėginti vienodus sunkumus ir jausti vienodas viltis, o viso to galima tikėtis tik esant visuotinam kuklumui. Demokratijoje lygybės meilė apriboja ambiciją vieno noro, vienos gerovės siekimu, būtent, daugiau patarnauti tėvynei, nekaip kiti piliečiai. Negalima suteikti lygiai visus patarnavimus, bet reikia vienaip stropiai stengtis patarnauti. Taigi, pagal lygybės dėsnį, skirtumas gema iš didesnių gabumų, talentų, arba laimingesnių patarnavimų. Kuklumo meilė apriboja norą turėti sau ir savo šeimai tik tą, kas būtinai reikalinga, o perteklių atiduoti tėvynei. Turtai suteikia galybę, kuria pilietis turi naudotis ne sau, nes liks nelygus; turtai duoda progos turėti smagumų, kuriais niekas neturi perdaug naudotis, del to, kad perdaug naudodamasis įžeis lygybę. Ir taip geros demokratijos, įgyvendindamos kuklumą, atveria duris viešoms išlaidoms, kaip tas buvo Atėnuose ir Romoje. Kaip tikyba reikalauja, kad aukavimai dievams būtų daromi grynomis rankomis, taip įstatymai reikalauja, kad būtų kuklūs įpročiai, kad galima būtų duoti dovanas tėvynei. Lygybė ir kuklumo meilė

yra auklėjama, lygybę ir kuklumą praktikuojant. Alkibiadas nebūtų pasižymėjęs, jei šitos dorybės nebūtų buvusios retos. Įstatymai įvairiai imasi įgyvendinti lygybę, pav., Likurgas ir Romulas lygiai padalinę žemę. Taip galima daryti arba naujai skelbiant respubliką, arba senam įstatymui esant netikusiam, kuomet neturtingieji būna verčiami ieškoti naujos priemonės savo būviui pagerinti, o turtingieji — nusileisti. Negana kartą lygiai padalinti žemę, — reikia, kad kuklumas palaikytų lygybę, ir atvirkščiai; tam tikslui žemės sklypai turi būti nedideli, kaip tat buvo Romoje. „Dievui nepatinka, — sakė Klaudijus savo kareiviams, — kad pilietis negerbia mažą žemės sklypą, — tiek, kiek pakanka vienam žmogui pragyventi". Kaip turtų lygybės palaiko kuklumą, taip kuklumas palaiko turtų lygybę, nors tai įvairūs dalykai, tačiau jie negali būti be vienas kito, yra vienas kito priežastis ir padarinys. Kai demokratija verčiasi prekyba, tai greitai atsitinka, kad atskiri žmonės įgyja daug turtų; tačiau kol viešpatauja prekybos dvasia, tol įpročiai negenda. Su prekybos dvasia yra glaudžiai susijęs kuklumas, ekonomija, apsiribavimas, darbas, išmintis, ramybė, tvarka ir taisyklės. Kol viešpatauja tokia dvasia, turtai neturi blogų vaisių, o bloga įvyksta tuokart, kai turtų perteklius panaikina prekybos dvasią. Prekybos dvasiai palaikyti reikia, kad kiekvienas pilietis ją vykdytų, kad bent visi įstatymai gintų ją, kad įstatymai dalintų turtus pagal jų augimą, suteikiant neturtingam piliečiui pakankamą išteklių, kad jis galėtų dirbti, o kiekvieno turtingo piliečio turtus apribotų, kad jis jaustų darbo reikalingumą. Ne visuomet galima imtis kraštutinių priemonių. Ne visose respublikose žemė galima padalinti lygiomis dalimis. Yra aplinkybių, kuriose toks dalinimas būtų nepraktiškas, pavojingas ir įžeistų konstituciją. Pakanka, pav., jei yra senatas, kurin patekti duoda galimumo amžius, dorybė, vertingumas ir užsitarnavimas, kad senatoriai, nuolat būdami tautos akivaizdoje, savo pavyzdžiu įkvepia kitiems jausmų, kurie paskui nešiojami visų šeimų krūtinėse. Labai naudinga yra apsaugoti seni įpročiai: sunykusios tautos retai įvykdo didžius darbus; jos nėra sukūrusios visuomenių, nėra įkūrusios miestų, nėra davusios įstatymų; priešingai, tautos, kurios turi prastų

įpročių, veda žmones į dorybę. Vėl reikia pasakyti, kad jei įvyksta kokia revoliucija, ir jeigu jau nustatyta nauja valstybės forma, tai tas galėjo būti padaryta ir buvo padaryta tik didelėmis sunkenybėmis ir didžiais darbais. Niekas nesaugoja taip gerai įpročių, kaip aklas jaunų žmonių klusnumas seniems, taip pat įstatymams niekas neduoda tokios jėgos, kaip aklas piliečių klusnumas valdininkams. „Didelis skirtumas, kurį Likurgas padarė tarp Lakedemono ir kitų Graikijos pilių, — sako Ksenofontas, — buvo tas, kad visi Lakedemono piliečiai pasiduodavo įstatymams ir jie skubino, kai valdininkas juos kvietė".

b) Kaip įstatymai pritaikomi aristokratijos dėsniui? Kadangi retai esti taip, kad būtų daug dorybės ten, kur žmonių turtai yra nelygūs, tai reikia, kad įstatymai siektų, kiek gali, suteikti apsiribavimo dvasią ir įgyvendinti lygybę. Apsiribavimo dvasia yra aristokratijos dorybė, ji čia užima lygybės vietą. Kaip blizgėjimas ir puikybė, kurie sudaro karaliaus aplinkumą, yra pastarojo galybės dalis, taip manierų paprastumas ir kuklumas sudaro aristokratijos jėgą. Aristokratiškų valstybių netvarkos yra du didžiausi šaltiniai: kraštinė nelygybė tarp valdančiųjų ir valdomųjų ir tokia pat nelygybė tarp įvairių valdančiojo kūno narių. Pirmoji nelygybė del principo esti tuomet, kai valdančiųjų privilegijos esti garbingos tik del to, kad jos yra negarbingos liaudžiai, pav., Romoje įstatymas, kuris draudė patricijams jungtis į šeimas su plebėjais, pirmuosius darė išdidžius kartu ir nekenčiamus. Ta nelygybė būna dar sunkesnė, kai ji liečia mokesnius ir privilegijas (subsidijas): del šitos ekonomiškos nelygybės valdymo forma būna sunkiausia; du dalykai esti pragaištingi aristokratijai — vienų kraštutinis neturtas, skurdas, kitų nepaprastas pralobimas, — Monteskje siūlomos priemones tiems negeistiniems blogumams išvengti yra neaiškios; pav., kad žmonės išvengtų neturto, reikia priversti juos laiku mokėti skolas; pralobimui apriboti nereikia griežtų priemonių, kaip antai konfiskacija, agrariniai įstatymai ir k., bet reikia išmintingų taisyklių ir t.t.

c) Kaip įstatymai pritaikomi monarchijos dėsniui? Atsiminkime, kad šito valdymo dėsnis yra garbė. Įstatymai turi palaikyti bajoriją, kurios garbė yra, taip sakant, jos tėvas ir

vaikas. Reikia, kad įstatymai pripažintų bajoriją paveldėtina, kad tarp karaliaus valdžios ir tautos silpnybės ji būtų sąryšis, o ne siena. Privilegijų turi ne tik bajoro asmuo, bet ir jo žemė: kaip negalima atskirti karaliaus asmens nuo karalystės, taip negalima atskirti bajoro nuo jo leno (dvaro). Palyginti su respublika, monarchija turi vieną gerą savumą: joje reikalai greit vykdomi, tiktai reikia, kad būtų įstaigos, kuriose būtų įstatymų sandėlis ir kurios lėtai veikdamos apsvarstytų dalykus. Monarchijos valdymas turi pirmenybę prieš despotišką valdymą, būtent: valstybė čia geriau nustatyta, konstitucija nekeičiama ir valdančiųjų asmuo yra apsaugotas. Kaip tautos, kurios gyvena geros policijos tvarkomos, yra laimingesnės, negu tos, kurios gyvena miškuose, be taisyklių ir viršininkų, taip ir monarchai, kurie gyvena pagrindinių dėsnių vedami, yra laimingesni, negu despotai, kurie neturi nieko, kas galėtų tvarkyti jų, arba jų liaudies širdis. Kai Luizijanos laukiniai žmonės panori turėti vaisių, jie kerta medį ir skina vaisius. Štai despotiško valdymo vaizdas. Visos monarchijų istorijos yra pilnos civilinių kovų be revoliucijų, o despotiškose valstybėse pilna revoliucijų be civilinių kovų.

d) Kaip įstatymai pritaikomi despotiškam valdymui? Kiek žinome, despotiškas valdymas laiko savo dėsniu baimę. Bailioms, tamsioms ir prislėgtoms tautoms nereikia daug įstatymų; čia viskas eina dviem trimis idėjomis: kai mokinate gyvulį, jūs stengiatės nekeisti jam mokytojo, pamokų ir aliuro; jis mokinamas vieno, dviejų, trijų, ne daugiau, judėsių. Despotas yra įpratęs savo rūmuose nesutikti jokio pasipriešinimo, visuomet yra vedamas piktumo, arba keršto, ir jis neturi tikros garbės sąvokos; jis užsidaręs savy ir niekas nežino jo nuotaikos. Gerai, kod tokio krašto žmonėms pakanka valdovo vieno vardo: Karolis XII, būdamas Benderuose, sužinojęs apie Švedijos senato pasipriešinimą jam, parašė senatui, kad jis atsiųs jam savo vieną batą komanduoti. Despotijoje tikyba turi didesnę įtaką, negu kitose valstybėse: ji prie vienos baimės prijungia dar kitą. Mahometonų monarchijoje liaudis iš tikybos semiasi stebėtinos pagarbos valdovui.

Iš visų despotiškų valdymų labiausiai sukoncentruotas yra tas, kur valdovas paskelbia save visų žemių savininku ir visų

valdinių įpėdiniu. To padarinys yra tas, kad visų žemių kultūra esti apleista, o jei valdovas yra pirklys, tai visokia pramonė suyra. Tokioj valstybėj niekas netaiso, negamina, nestato namų gyventi, nekasa griovių, nesodina medžių; kas galima imti iš žemės, ima, nieko negrąžindami jai. Galima manyti, kad įstatymai, kurie atima žemių nuosavybę ir turtų paveldėjimą, sumažina valdovų godumą ir gobšumą; bet ne, jie tik suerzina jų gobšumą ir spiria kankinti valdinius, įtariant, kad jie turi aukso ir sidabro, bet slepia juos.

Žmogaus prigimtis priešinasi despotiškam valdymui, bet nepaisant žmonių meilės laisvei ir neapykantos priespaudai, dauguma tautų buvo despotų valdomos. Ir tai lengva suprasti: ribotam valdymui sukurti reikia kombinuoti jėgos, jos tvarkyti, sulaikyti, liepti, veikti, vieną stumti prieš kitą, kad viena jėga priešintųsi kitai; tai yra įstatymų leidybos šedevras, kurį retai sudaro atsitiktinumas. O despotui valdymas pats savaime akimirksniu susidaro ir jis visur turi vienodų formų. Kadangi jam reikia tik jausmų, tai visa kas tinka jiems sukurti. Kadangi despotijoje nėra įstatymų, kuriuos pakeičia despoto valia, tai kiekvienas valdininkas, norėdamas įtikti despotui, turi kiekvieną valandą įspėti jo valią, arba veikti savo valia — štai despotiško valdymo tvarkos esmė.

§ 112.

Apie dovanas. — Despotijoje reikia duoti dovanos tarnams, kad jie būtų patenkinti, o monarchijoje garbė yra didesnis motyvas veiksmui, negu dovanos. Respublikoj dovanos yra žeminąs pilietį dalykas, nes dorybei nereikia dovanų. Platonas reikalavo mirties tam, kas už savo pareigų ėjimą imtų dovanų. Leidimas imti dovanų yra blogiausias dalykas: kai nieko neduodama, tuomet ir noro imti neatsiranda, o kam duodama nedaug, ar daug, tas nori daugiau ir daugiau. Be to, ir sugauti nusižengėlius neteisėtumu greičiau galima tuos, kurie visai negali imti dovanų, negu tuos, kurie gali šiek tiek gauti. Despotijoje dovanojamos gyvenimo gėrybės, monarchijoje — pakėlimai, o respublikoje viešpatauja dorybė, ir šitas motyvas pašalina visus kitus; čia valstybė tik paliudija

dorybės darbus. Didesnės išlaidos dovanoms monarchijoje ir respublikoje rodo, kad jos žūna, kad jų dėsniai neturi jėgos: vienoje piliečiai yra netekę garbės, kitoje piliečiai pasirodo esą sugedę. Romos blogiausi imperatoriai buvo tie, kurie buvo dosnūs: Kaligula, Neronas, Karakala, Heliogabalas ir kiti o geriausi buvo tie, kurie buvo taupūs: Augustinas, Vespasijonas, Antoninas, Morkus Aurelijus ir k.

§ 113.

Kokios valstybės valdovas gali pats teisti? Despotijoje nėra įstatymų, joje teisėjas pats yra įstatymas, tad čia valdovas ir teisia arba jo tarnai pavaduoja jį. Makiavelis manė, kad Florencija neteko laisvės del to, kad visa jos liaudis neteisė nusikaltimų jos garbės įžeidimu, kaip tat buvo Romoje, bet teisė aštuoni teisėjai, kurie ilgainiui ištvirko. Tačiau, pastebi Monteskje, iš to, kad pati liaudis teisia, seka daug nepatogumų del to, kad ji teisia pagal savo interesą: reikia, kad įstatymai apsaugotų ir atskiro piliečio interesus. Romoje buvo leidžiama pačiam kaltinamąjam išvykti ištrėmiman, o jo turtai tekdavo dievams, bet nebūdavo konfiskuojami. Atėnuose Solonas numatė, kad liaudis savo teisę teisti gali blogai pasinaudoti, todel Areopagui buvo duota teisė sustabdyti liaudies sprendimo vykdymą ir siūlyti jai antrą kartą teisti: jei buvo neteisėtai išteisintas, antrą kartą teisiant galėjo būti pripažintas kaltu, ir atvirkščiai. Tokiu būdu valdininkai cenzūravo liaudies darbą; gera priversti liaudį kiek atšalti nuo karščio, įvykio sukelto. Ir monarchijoje valdovas negali teisti; jeigu jis teistų, tai monarchija paliautų buvus monarchija, o taptų despotija: nebūtų lygybės užtikrinimo, nebūtų meilės, garbės, visi būtų išsigandę, išbalę; visi formalumai būtų panaikinti, visi įstatymai būtų išniekinti; valdovas būtų ir šalis ir teisėjas, jis gautų konfiskuotą turtą, išnyktų gražiausioji pasigailėjimo teisė. Kuomet Liudvikas XIII norėjo būti teisėju kunigaikščio de la Valette byloje ir kuomet jis, pašaukęs pas save kelis parlamento karininkus ir kelis valstybės patarėjus, liepė reikšti nuomones, kad būtų pasmerktas mirti, prezidentas de Bollievre pareiškė, kad jis mato šioje byloje stebėtiną dalyką, būtent, karalių reiškiant savo nuomonę valdinio pro-

cese, kad karaliai yra sau rezervavę tik pasigailėjimą, sprendimus yra pavedę savo valdiniams. „Jūsų Didybė norite matyti prieš save ant suolo žmogų, kuris sprendimu tą pat valandą eis mirti. Viešpačio veidas, kuris tiekia malonių, negali to pakęsti. Vienas jo pasirodymas nuima nuo bažnyčių uždraudimą, — iš karaliaus kambario galima išeiti tik patenkintam". Kuomet buvo svarstomi sprendimo motyvai, tas pat prezidentas pasakė: „Tai yra sprendimas be. pavyzdžio; iš jo tenka matyti, — nežiūrint visų pasireiškusių iki šiol precedentų. — kaip Prancūzijos karalius, savo noru kaip teisėjas, nuteisė bajorą mirti". Kai teisia pats valstybės galva (monarchas,) įvyksta didžiausias neteisingumas. Šią mintį Monteskje iliustruoja Romos istorija.

§ 114.

Kurioje valdymo formoje būna žiauresni įstatymai?

Bausmių sunkumas labiausia atatinka despotiją, kurios dėsnis yra baimė, labiau negu monarchiją, arba respubliką, kurios savo veikimo akstinu laiko garbę ir dorybę. Ribotose valstybėse tėvynės meilė, pasipiktinimas nuodėme ir baime yra vyriausieji motyvai, kurie gali sulaikyti nuo nusikaltimų; čia didžiausia blogam veiksmui bausmė būna ta, kad yra išaiškinta kaltumas. Tokiose valstybėse įstatymų leidėjas yra susirūpinęs ne tiek nusikaltimų baudimu, kiek tuo, kad užkirstų jiems galėjimą įvykti; jis labiau stengiasi sudaryti gerų įpročių, nekaip persekioti nusikaltimus. Išrodyta esą bent europiečiams, kad bausmės skiriamos mažesnės, arba didesnės, atsižiūrint į tai, toliau ar arčiau laisvės yra valstybė. Kuomet skaitome istorijoje sultonų justicijos žiaurumų pavyzdžius, mes tam tikru skausmu jaučiame žmogaus prigimties blogumus. Dorovinga tauta nėra reikalinga daug bausmių; romėnų tauta turėjo pakankamai dorumo. Tas dorumas turėjo joje tiek jėgos, kad dažnai įstatymų leidėjui pakako tik nurodyti tą gerą, kurio reikia siekti, ir tauta siekė; nereikėjo įstatymų, pakako patarimų.

Bausmių galybė esti menka, jeigu jos yra per žiaurios ir jų per daug. Yra du būdai visuomenei tvirkinti: vienas, kai liaudis gali nesaugoti įstatymų, antras, kai ji įstatymų ištvir-

kinta; šituo atveju įsigyvena neišgydoma liga del to, kad jı yra pačiame vaiste (įstatyme). „Mūsų tėvai, — sako Monteskje, — žinojo tik pinigines bausmes; jie buvo kariai ir laisvi ir manė, kad kraujas gali būti pralietas tik turint ginklą rankoje“. Japonai mano tai neteisingą esant, nes turtingam lengva atsipirkti, bet argi turtingieji nebijo netekti savo turto? Ar negalim prisilaikyti proporcijos, skiriant pinigines pabaudas? Ar negalima pridėti prie jų infamijos? Monteskje pataria laikytis aukso vidurio.

115.

Įvairių valdymo dėsnių padariniai santykiuose su įstatymais del prabangos.

Prabanga esti proporcionali turtų nelygybei. Valstybėje, kur turtai yra lygiai paskirstyti, nesti prabangos del to, kad prabanga yra paremta svetimo darbo naudojimu, o čia to nėra. Kad turtai būtų lygiai padalinti, reikia, kad įstatymas leistų kiekvienam turėti tik tą, kas jam fizišku atžvilgiu reikalinga. Jei turima daugiau, tai vieni leidžia, kitı gauna turtą, ir tokiuo būdu įvyksta turtų nelygybė. Prileidžiant, kad tas, kas yra fizišku atžvilgiu reikalinga, yra lygu tam tikrai sumai, prabanga tų, kurie turi tik reikalingą, yra lygi nuliui; tas, kas turi du kart tiek, kiek reikalinga, prabangai leıs tiek, kiek lygu vienam, kas turi triskart, — prabangai leis dukart ir t. t. Toks prabangos apskaičiavimas buvo Platono duotas jo veikale „respublikoje“; del piliečių jis yra tikras. Tarp tautų prabangos santykiavimas su turtu yra kitoks: pav., Lenkijoje tarp piliečių yra didžiausia turtų nelygybė, o bendras neturtingumas neduoda jai galimumo turėti tiek prabangos, kiek jos yra turtingesnėje valstybėje. Turtų nelygybė ir prabanga didėja miestuose proporcionaliai jų didumui. Respublikoje, kur turtai lygiai padalinti, prabangos nesti; pav., jos nebuvo Romos, Lakedemono pradžioje. Apskritai, kur lygybė nėra išnykusi, prekybos, darbo ir dorybės dvasia sudaro tą, kad kiekvienas gali ir nori gyventi savo darbu ir savo turtu, ir kiekvienas maža leidžia prabangai. Naujo žemės padalinimo įstatymai respublikoje buvo išganingi jų prigimtim: jie atima turtus vieniems, o suteikia kitiems, kiekvienoje šeimoje daro revoliuciją, o valsty-

bėję — generalę revoliuciją. Didėjant turtams respublikoj, kur yra lygybė, nuotaika krypsta prie viešojo intereso: žmonės, kuriems reikia tik kas fizišku atžvilgiu reikalinga, siekia tik savosios garbės ir tėvynės garbės. Bet kai siela tampa prabangos sugadinta, ji turi kitų geidulių; ji tuoj tampa priešinga įstatymams, nes jie varžo ją. Kai tik romėnai ištvirko, jų norai tapo be saiko dideli. Tai galima spręsti iš kainų, kurias mokėdavo už daiktus: viena Falerno vyno taurė kainavo šimtą Romos denarų, jauni vaikai buvo neįkainojami. Geriausiais Graikų respublikų laikais randama visai kas kita: ten turtingieji savo turtus naudodavo šventėms, muzikai, chorams, arklių lenktynėms rengti, jie užimdavo pagarbos vietas; taigi čia turtingieji lygiai nešė sunkenybes, kaip ir neturtingieji.

Monarchijoje turtai esti nelygiai padalinti, ir čia prabangai yra vietos; čia kai turtingieji neleidžia savo turtų, tai beturčiai miršta iš bado; reikia, kad turtingieji leistų pinigus ir tuo būdu grąžintų, ką buvo atėmę kitiems, fiziškai būtiną; čia prabanga eina vis didyn, pradedant darbininku ir baigiant valdovu. Augusto laikais, Romos senate, sudarytame iš aukštų valdininkų, juriskonsultų ir asmenų, kurie buvo senesnių Romos laikų idėjų šalininkai, buvo pasiūlyta taisyti įpročiai ir mažinti moterų prabangą. Įdomu, kad šie senatorių reikalavimai buvo labai pašiepti, nurodant, kad tiktai prabangos dėka tapo įsteigta monarchija ir pražudyta respublika. Vėliau, Tiberijui viešpataujant, edilai buvo pasiūlę senatui atnaujinti senus įstatymus del prabangos mažinimo. Imperatorius pasipriešino, kad valstybė negalės gyventi, jeigu bus uždrausta prabanga. „Mes galėtume būti kuklūs, — kalbėjo jis, — jei būtume vieno miesto piliečiai, o dabar mes naudojame viso pasaulio turtus. Mums turi dirbti ir šeimininkai ir vergai“. Monarchijos gauna galą del neturto, o respublikos — del prabangos, bet ir monarchijose esti kartais reikalingi įstatymai prieš prabangą arba ypatingi įstatymai. Štai kinų gerų įstatymų pavyzdys. „Mūsų proseniai, — sako vienas imperatorius, Tang dinastijos, — laikė taisykle, kad, jei būtų žmogus, kuris nedirbtų arba moteris, kuri neverptų, kiekvienas ten kęstų šaltį ir alkį“. Del tos pažiūros, jis panaikino daug vienuolynų.

§ 116.

Valdovų ištvirkimas trejopuose valdymuose.

Valdovų ištvirkimas prasideda kartu su dėsnių ištvirkimu.

a) Ištvirkimas demokratijoje.

Čia principo ištvirkimas prasideda ne tik tuomet, kai nyksta lygybės dvasia, bet ir tuomet, kai siekiama kraštinės lygybės: kiekvienas nori būti lygus tam, kas išrinktas valdyti; vadinasi, liaudis nenori kęsti valdžios, kurią pati sau išrinko, nori pati viską daryti, svarstyti vietoj seimo, vykdyti vietoj valdininkų, pašalinti teisėjus. Tokioje respublikoje nėra daugiau dorybės: liaudis nori atlikti valdžios funkcijas ir negerbia jos. Senato svarstymai neturi reikšmės, senatoriai negerbiami, negerbiami senieji, tėvai, nei mokytojai, nei šeimoje nedaroma skirtumo tarp vyro ir žmonos. Kiekvienas siekia laisvės; valdymo vadžios ir klusnumas jam varžo kiekvieną. (Nei moterys, nei vaikai, nei vergai neklauso). Nėra daugiau įpročių nei tvarkos, nei meilės, nei dorybės. Tauta patenka nelaimėn ir tuomet, kai jos išrinktieji, kam ji save patikėjo, norėdami paslėpti savo ištvirkimą, tvirkina ją. Kiekvienas parduoda savo balsą, siekia tik savo naudos ir vienas iškyla į tironus, o tauta visko netenka.

Kaip dangus yra toli nuo žemės, taip ir tikros lygybės dvasia yra tolima nuo kraštinės lygybės. Pirmoji nesiekia to, kad visi valdytų ir nebūtų valdomi, bet siekia to, kad sau lygūs valdytų ir jų būtų klausoma. Ji neieško sau viešpačių, bet sau lygius daro savo viešpačiais. Gamtoje žmonės gema lygūs, bet nelieka lygūs; visuomenėje netenka lygybės, bet jos nariai įstatymų dėka vėl tampa lygūs.

b) Aristokratijos dėsnio ištvirkimas.

Aristokratija ištvirksta, kai bajorijos valdžia būna vykdoma jos nuožiūra: pasidaro tiek monarchų, kiek yra bajorų šeimynų. Dar didesnis ištvirkimas esti, kai bajorystė būna paveldėjamoji. Pavojus kurį laiką saugoja tokią respubliką nuo žlugimo, nes dar del baimės pagal įstatymus elgiamasi, bet laikui bėgant nutolstama nuo įstatymų.

c) Monarchijos dėsnio ištvirkimas.

Ji ištvirksta, kai atima visas prerogatyvas miestams ir kitoms įstaigoms; monarchija žūna, kai monarchas viską paima į savo rankas, valstybę sutalpina į sostinę, sostinę į savo rūmus, rūmus į savo asmenį. Užuot bendrai prižiūrėti, viską betarpiškai valdo ir t. t.

Dar niekai, kai viena ribota valstybės forma pasikeičia kita ribota valstybės forma, monarchija — respublika, ir atvirkščiai, bet nelaimė, kai jas pakeičia despotizmas.

d) Despotijos dėsnis tvirksta nuolat del to, kad jis yra savo pirgimtim ištvirkęs; kitos formos žūna del to, kad ypatingi įvykiai jų dėsnį sugadina, o despotija savo vidaus nuodėme žūna, bet kurį laiką yra palaikoma tam tikrų pripuolamų sąlygų: tikybos, klimato, tautos, nuotaikos, kurie palaiko šiokią tokią tvarką.

Naturalūs principų gero stovio ir ištvirkimo padariniai.

Kai valdymo principai esti sugadinti, geriausi įstatymai tampa blogi ir veikia prieš valstybę; kai principai sveiki, tai ir blogi įstatymai turi gerų vaisių. Kritiečiai, norėdami priversti pirmuosius valdininkus klausyti įstatymų, surado vieną priemonę — sukilimą. Piliečių dalis sukildavo, pašalindavo valdininkus iš vietų; buvo aiškinama, kad tai daroma pagal įstatymus. Tokia teisė, kuri įveda sukilimą, kad neleistų valdininkams išnaudoti savo valdžią (jėgą), rodosi turėtų nuversti respubliką tokią, kokia buvo, bet Kretos respublikos nenuvertė ir štai kodel. Senovės žmonės, kai norėdavo nurodyti pavyzdį didelės meilės tėvynei, rodydavo į kritiečius. „Tėvynė, — sakė Platonas, — yra kritiečiams meiliausias žodis; jie ją vadina tuo vardu, kuris reiškia motinos meilę savo vaikams“. Tėvynės meilė taiso visą ką.

Lenkijos įstatymai taip pat pripažįsta sukilimą. Bet nepatogumai, kurie ten būna sukilimo padariniai, įtikina, kad tik kritiečiai sugebėjo naudotis panašiu vaistu.

Gimnastikos užsiėmimai Graikijoj priklausė valdymo principų gero stovio. „Tai lakedemoniečiai ir graikai, — sako Platonas, — įsteigė tas garsias akademijas, kurios davė jiems galimumą užimti tokią žymią vietą pasaulyje“.

Platono laikais tos institucijos buvo stebėtinos, jos turėjo santykį su karyba (karišku menu). Bet kai graikai neteko

dorybės, tos institucijos sunaikino karybą: išeidavo arenon ne tam, kad pasilavintų kūniškai, bet kad galėtų nepadoriai išdykauti. Plutarkas mums sako, kad jo laikais romėnai manė, jog gimnastikos žaidimai buvo didžiausia priežastis graikų nelaisvės, kai jie ištvirkino tuos žaidimus; Plutarko laikais parkai, kuriuose visai nusirengę kovodavo, ir sporto žaidimai darė jaunus vyrus bailiais, stūmė juos į negarbingą meilę ir darė juos tik juokdariais, o Epaminondo laikais kūniški mankštymai davė galimumo tebiečiams laimėti kovą prie Leuktrų. Maža yra įstatymų, kurie būtų negeri, kol valstybė nėra praradusi savo pradų. Kuomet respublika ištvirksta, nėra kito vaisto, kaip tik šalinti ištvirkimą ir grąžinti pradus: kiekviena kita pataisa būna arba be naudos, arba nauju blogumu. Kol Roma saugojo savo pradus, kam buvo pavedama būti teisėjais, visi buvo geri; kai ištvirko, paskyrimo keitimas tai iš senatorių, tai iš raitininkų eilių negelbėjo. Kai Romos liaudis (plebs) įgijo teisę turėti savo magistratus, galima buvo laukti, kad ji rinks savuosius; atvirkščiai — liaudis rinko patricijus savo magistratais del to, kad ji buvo dora; ji buvo didžios dvasios del to, kad buvo laisva, nesiekė valdžios. Kai ji neteko savo pradų, daugiau valdžios įgijo, bet mažiau turėjo atsargumo, taip, kad pagaliau tapo pati savo tiranu ir vergu.

Respublikos savumai. Respublika savo prigimtim gali turėti tik mažą teritoriją; be kurios ji negali būti. Didelėje respublikoje esti didelių turtų ir, kaip to padarinys, maža dvasios apsiribojimų; daug dalykų patenka į vieno piliečio rankas, ir interesai privatėja; žmogus pajunta galįs būti laimingas, didis, garbingas ir be tėvynės. Didelėje respublikoje visuomenės gerovė pavedama tūkstančiams nurodymų ir pareina nuo pripuolamų atsitikimų. Mažoje respublikoje visuotina gerovė geriau jaučiama, geriau žinoma, artimesnė kiekvienam piliečiui; išnaudojimai mažiau išsiplatinę. Savo mintį Monteskje patvirtino Lakedemono istorija. Lakedemonas visuomet likosi prie mažo ploto ir saugojo tik savo laisvę, kuri teikė jam garbę. Kai tapo monarchija, — ėmė siekti užgrobimo didelės teritorijos. Monarchija negali pasitenkinti maža teritorija.

Monarchijos savumai. Ji turi būti vidutinio didumo; būdama maža, virstų respublika, o jei būtų per didelė, tai val-

stybės kunigaikščiai būdami toli nuo to sosto, gali paliauti klausę, nes yra įsitikinę, kad įstatymai ir papročiai negali būti greit prieš juos vykdomi. Taip, įsteigęs didelę valstybę, Karolis Didysis tuoj ją padalino; tas pat atsitiko su Aleksandro Makedoniečio valstybe. Tik despotizmas gali sulaikyti didelę valstybę nuo suirimo.

Despotijos savumai. Didelė valstybė (imperija) reikalinga despotiško autoriteto to, kas valdo, kad sprendimai būtų greiti, tai yra, kad valdovo įsakymai būtų vieno asmens duodami ir jo paties greit vykdomi.

§ 117.

Kaip respublika palaiko savo ramybę?

Jei respublika yra maža, tai ją sunaikina svetima jėga, jeigu ji didelė, tai ji sunyksta del vidaus trūkumų: liga yra pačiame dalyke, tat vis vien, bloga ar gera respublika, jai nėra išsigelbėjimo, — ji žūna. Todėl žmonės būtų priversti gyventi vieno asmens valdžioje, jei nebūtų sugalvoję vieno susitvarkymo būdo, kuris turi visus respublikos vidaus patogumus ir kartu monarchijos išorinę jėgą; čia kalbama apie federacinę respubliką. Šita valdymo forma yra tokia sutartis, kuria keli politiški kūnai sutinka tapti piliečiais vienos didesnės valstybės. Tai bendrovė bendrovių, kurios sudaro naują kūną, galintį didėti naujais įstojančiais nariais. Tokios buvo graikų associacijos. Šitoji respublika, pajėgianti priešintis išorinei jėgai, laikytis, negesdama viduj: jos forma užkerta galimumą įsigyventi visokiems nepatogumams. Tas, kas norėtų uzurpuoti valdžią, negali lygiai tai padaryti visose susifederavusiose (susijungusiose) valstybėse; jeigu jis sudaro savo jėgą vienoje iš jų, kitos pakelia triukšmą; jeigu jis pavergia vieną, — tai kitos, kurios lieka laisvos, susijungia ir priešinasi, kol dar jis visų nepuolė. Jei viena iš jų sukyla, kitos numalšina ją; nors iš jų kuri gali žūti, — lieka kitos. Konfederacija gali išsiskirstyti, tai lieka jos suverenės dalys. Konfederacija, būdama sudaryta iš mažų respublikų, naudojasi kiekvienos iš jų vidaus valdymo geromis savybėmis, o išorinių santykių atžvilgiu asociacijos jėga turi visus didelių monarchijų patogumus.

Monteskje pavyzdžiais įrodo, kad gali būti tik respublikų federacija ir kad monarchijos federacijai netinka savo prigimtim. Kaip tik Aleksandras Makedonietis rado sau vietą tarp Graikų amfiktionų, tuoj Graikija neteko viso ko.

Nurodytu būdu respublika įgyja jėgą apsigynimui. Dabar pažiūrėsime, koks yra jos įstatymų santykis su puolamąja jėga ?

Valstybių gyvenimas yra panašus į žmonių gyvenimą. Žmogus turi teisės nukauti kitą žmogų savo tikro apsigynimo reikalu, o valstybė savo saugumui turi teisę kariauti. Tikro apsigynimo reikalu aš turiu teisę nukauti del to, kad mano gyvybė priklauso man, lygiai kaip gyvybė to, kas užpuola mane, priklauso jam; taip pat ir valstybė pradeda karą del to, kad jos saugumas yra lygiai teisėtas, kaip kitos valstybės saugumas. Piliečiams tikro apsigynimo teisė ne tiekia užpuolimo teisės: užuot pulti, jie turi kreiptis teisman. Savo saugumo teise jie gali naudotis savo jėga tik netikėtam atsitikime, kuomet turėtų žūti, jei lauktų įstatymų pagalbos. Kartais tikro apsigynimo teisė sudaro visuomenėje reikalingumą pulti, būtent, kai tauta mato, kad ilga taika stato valstybę pražūties pavojun ir kad užpuolimas yra vienintelė priemonė žlugimui pašalinti. Todel mažoms valstybėms dažniau atsiranda reikalas pulti, nekaip didelėms, nes jos dažniau esti pavojuje žūti. Tuo būdu karo teisė eina iš teisėto būtinumo. Iš karo teisės seka užkariavimo teisė. Kuomet tauta lieka užkariauta, teisė, kurią užkariautojas turi santykyje su ja, reiškiasi ketveriopais įstatymais: 1) gamtos įstatymu, kuris siekia, kad daiktų rūšis išsilaikytų; 2) prigimto supratimo įstatymu, kuris liepia mums daryti tą, ko mes norime, kad kiti mums darytų; 3) įstatymu, kuris sudaro politiškas visuomenes neaprėžtam laikui, 4) paties dalyko esmės įstatymu, kuris reikia taip suprasti: užkariavimas yra įgijimas, o įgijimo dvasia turi savy naudojimo ir saugumo dvasią, bet ne ardymo dvasią.

Tad užkariavusi valstybė elgiasi su užkariauta tauta štai kaip: a) ji toliau valdo užkariautuosius, pagal įstatymus, kurie veikė toj vietoj, ir tik vykdo politišką ir civilinį valdymą; b) arba ji įveda naują politišką ir civilinį valdymą; c) arba visai naikina užkariautą visuomenę ir išsklaido ją tarp kitų;

d) arba visus piliečius išsklaido. Pirmas būdas atatinka tautų teisę, kuria mes ir dabar vadovaujamės; ketvirtas būdas atatinka romėnų rasės tautų teisę, bet čia reikia prisiminti, kiek tos rasės žmonės patobulėjo, reikia atsižiūrėti į jų papročius, filosofiją, tikybą. Mūsų viešosios teisės autoriai, sako Monteskje, pasirėmę senovės istorijomis, išeidami iš jų nurodomų žiaurumo atsitikimų, yra įklimpę į didelę klaidą: jie mano užkariautoją turint teisę žudyti pavergtuosius; tas veda ten, kur tauta, turinti sveiką protą, neina. Aišku, kad, kuomet karas yra užbaigtas, užkariautojai neturi teisės užmušti įveiktojo del to, kad jie jau nėra gamtiško apsigynimo padėty. Užkariautojas turi teisės tik visuomenę panaikinti, o iš to išvedama, kad jis turi teisės panaikinti ir žmones, sudarančius tą visuomenę. Visuomenė yra žmonių sąjunga, bet ne patys žmonės, — pilietis gali žūti, bet ne žmogus; visuomenę galima panaikinti, bet ne jos narius. Toliau. Iš teisės žudyti kovoje politikai išvedė teisę imti nelaisvėn; padarinys taip pat klaidingai išvestas: imti nelaisvėn duodama teisė tik tuomet, kai tas reikalinga užkariavimui išlaikyti. Užkariavimo objektas — tai apsaugojimas to, kas yra, o nelaisvė niekad nėra užkariavimo objektas, ir ji gali turėti vietos tiktai kaip reikalinga saugojimui priemonė. Todel būtų priešinga dalyko prigimčiai, jei nelaisvė būtų amžina. Reikia, kad pavergtoji tauta taptų subjektu, nes nelaisvė yra tik pripuolamas dalykas: kai tam tikru laikotarpiu užkariavusios valstybės visos partijos susijungia su pavergta valstybe savo papročiais, jungtuvėmis, įstatymais, bendrovėmis ir dvasios nusistatymu, tuomet nelaisvė turi išnykti. Taigi, užkariautojas, kuris paėmė tautą nelaisvėn, visuomet privalo palikti jai galimumo išeiti iš nelaisvės.

Šitą savo mintį Monteskje patvirtina Prancūzijos istorija, nurodydamas į Karolio Didžiojo ir kitų valdymo būdus. Pagaliau jis taip apibrėžia užkariavimo teisę: tai yra nelaiminga būtina teisė, kuri duoda galimumo visuomet atsilyginti, kad būtų atsilyginta žmogaus prigimčiai. Monteskje duoda daug istorijos pavyzdžių to, kad užkariautojai suteikia pagerinimų pavergtoms visuomenėms; taip, baktrai duodavo savo senus tėvus šunims suėsti, o Aleksandras Makedonietis uždraudė jiems tai daryti; čia buvo žmoniškumo triumfas prieš prietarą.

XXIV.

§ 117.

Įstatymai, kurie nustato političką laisvę jų santykyje su konstitucija.

Monteskje skiria: a) įstatymus, kurie skiria politišką laisvę jų santykyje su konstitucija ir 2) įstatymus, kurie sudaro politišką laisvę jų santykyje su piliečiu. Pirmiau kalbėsime apie pirmuosius.

Pirmiausia pasiklausime, kas yra laisvė? Tur būt, nė vienas žodis nėra gavęs tiek daug reikšmių ir taip įvairiai neveikia protus, kaip žodis „laisvė". Vieni taiko jį prie lengvumo, kauriuo naudojasi tas, kam pavedama tirono galybė (valdžia), kiti taiko tą žodį galėjimui išrinkti tą, ko jie privalo klausysti; kiti vėl taiko tą žodį teisei būti ginkluotais ir daryti savivalę, kiti — privilegijai būti valdomais tik savo tautos asmens, arba savais įstatymais; tam tikra tauta ilgą laiką matė laisvę galėjime nešioti ilgą barzdą; dar kiti jungė tą žodį su tam tikra valdymo forma: tie, kas ragavo respublikos valdymo būdo, rišo tą savoką su šia valdymo forma; tie, kas turėjo monarchišką valdymo būdą, matė laisvę monarchijoje. Pagaliau, kiekvienas vadino laisve tokį valdymą, kuris pritaikintas jo papročiams, arba jo palinkimams. Paprastai laisvei duodama vietos respublikoje ir neduodama vietos monarchijoj del to, kad respublikoje neturima arti prieš akis tų nelaimių priežasčių, del kurių skundžiamasi, ir del to, kad čia įstatymai daugiau kalba piliečiui, negu jų vykdytojai. O demokratijoj tauta, rodosi, daro, ką nori, tad ir laisvei čia pilnai duodama vietos, ir tautos valdžia yra laikoma tautos laisve. Tačiau politiška laisvė glūdi ne tame, kad gali daryti, ką nori; valstybėje, t. y. visuomenėje, kur yra įstatymai, laisvė reiškia galimumą daryti tą, ko nedraudžiama daryti. Jeigu pilietis galėtų daryti tą, ką įstatymai draudžia, tai laisvės daugiau nebūtų del to, kad ir kiti turėtų teisės tą pat daryti. Demokratija ir aristokratija savo prigimtim nėra laisvos valstybės: politiška laisvė yra tik ribotose valstybėse. Tačiau ir ribotose valstybėse ne visuomet esti laisvė — ji esti tik tada, kai valdžia nėra per daug naudojama. O nuo senų laikų yra pastebėta, jog kiek-

vienas žmogus, kuris turi valdžią, linksta per daug naudotis ją ja; jis eina, ją ja naudodamasis, kol prieina sieną. Kas nurodo sieną?

Kad negalima būtų perdaug naudotis valdžia, reikia, kad dalykų sutvarkymu viena valdžia stabdytų kitą. Konstitucija gali būti tokia, kad niekas nebūtų priverstas daryti tokius dalykus, kuriuos daryti neverčia jo įstatymai, ir kad nebūtų varžomas daryti tuos dalykus, kuriuos daryti leidžia jam įstatymai.

Kad ir visų valstybių, apskritai kalbant, yra vienas tikslas, arba objektas, būtent savęs išlaikymas, tačiau kiekviena valstybė turi dar savo specialų vykdymo objektą. Tuo būdu Roma turėjo savo objektą didėjimą, Lakedemonas — karą, Judėja — tikybą, Marselis — prekybą, Kinai — visuomenės ramybę, Rodosas — jūrininkystę, laukinių tautų valstybė — prigimtąją teisę, despotijos — savo valdovų smagumus, monarchijos — garbę, Lenkijos valstybė — kiekvieno piliečio nepriklausomybę ir kartu, kaip rezultatas, visų priespauda. Bet esti tautos, kurios tiesioginiu savo konstitucijos objektu turi politišką laisvę. Žiūrėsime, kuriais dėsniais ji paremta; jei tie dėsniai yra geri, laisvė pasireikš mums kaip veidrodyje. Norint surasti konstitucijos politiška laisvė, nereikia daug trūso. Jei galima matyti, kur ji yra, tai kam ieškoti?

§ 119.

Apie Anglijos konstituciją.

Kiekvienoj valstybėj esama trijų valdžios rūšių: a) įstatymų leidžiamoji valdžia, b) valdžia, kuri vykdo dalykus, priklausančius tautų teisės ir c) valdžia, kuri vykdo dalykus, priklausančius civilinės teisės. Pirmoji valdžia tai ta, kuria monarchas, arba tam tikra įstaiga leidžia laikinus arba pastovius įstatymus, arba panaikina esanus įstatymus; antroji daro taiką, arba veda karą, priima ir siunčia pasiuntinius, saugoja ramybę, užtikrina saugumą; trečioji — baudžia nusikaltimus, teisia atskirų asmenų nesusipratimus. Pastaroji vadinama valdžia teisti, o antroji paprastai vadinama valstybės vykdomoji valdžia. Piliečio politiška laisvė yra toji dvasios ramybė, ku-

rią duoda mintis, jog kiekvienas asmuo yra apsaugotas; kad žmonės turėtų šitą laisvę, reikia tokio valdymo, kuriam esant pilietis nebijo kito piliečio.

Kai vienam asmeny, arba vienoj įstaigoj yra sujungta įstatymų leidžiamoji valdžia su vykdomąja valdžia, tuomet nėra laisvės del to, kad čia tenka bijotis, kad monarchas, arba įstaiga išleis tironiškus įstatymus, arba kad juos tironiškai vykdys. Taip pat nėra laisvės, jei teismo valdžia nėra atskirta nuo įstatymų leidžiamosios arba vykdomosios valdžios.

Jeigu ji yra sujungta su įstatymų leidžiamąja valdžia, tai teisė piliečio gyvybei ir laisvei bus teisėjo nuožiūroje del to, kad jis bus ir įstatymų leidėjas; o kai teisėjo valdžia bus sujungta su vykdomąja, tai teisėjas turės priespaudos jėgą. Laisvė visai bus pralaimėta, jei tas pat asmuo, arba įstaiga, vykdys visas tris valdžias: įstatymų leidžiamąją, viešais įsakymais vykdomąją ir nusikatlimų bei piliečių ginčų teisiamąją valdžią.

Daugumoj Europos valstybių valdymas yra ribotas del to, kad monarchas, turėdamas dvi pirmas valdžias savo rankose, trečiosios vykdymą yra pavedęs savo valdiniams; tik Turkijoj visos trys valdžios yra sujungtos sultono galioje, ir ten viešpatauja baisus despotizmas. Italijos respublikose, kur yra sujungtos visos trys valdžios, laisvė yra mažesnė, nekaip Prancūzijos monarchijoj, bet šitose respublikose, Monteskje nuomone, despotizmas švelninamas įvairių įstaigų bendradarbiavimu.

Teismo valdžia neturi būt suteikta nuolatinei įstaigai, bet turi būti vykdoma asmenų, tautos išrinktų įvairiais metų laikotarpiais, įstatymo nustatytu būdu; tribunolas turi veikti tik tam reikalui. Tuo atveju neturime teisėjų, kurie būtų nuolat prieš akis, ir tada bijomasi ne valdininko (teisėjo), o įstatymo. Taip pat reikia, kad kaltinamasis dideliais nusikaltimais turėtų teisės pasirinkti teisėjus, arba bent atmesti jų taip didelį skaičių, kad tie, kurie lieka, atrodytų esą pasirinkti. Kitos dvi valdžios gali būti pavestos nuolatinėms įstaigoms, nes jos neturi reikalo su atskiru asmeniu: pirmoji yra bendra valstybės valia, antroji — tos valios vykdymas. Kad ir nenuolatiniai yra tribunolai, bet sprendimai turi būti paremti įstatymais;

jeigu sprendimas būtų partikularinė teisėjo nuomonė, tai būtų gyvenama visuomenėje, nežinant savo tikrų pareigų.

Jei įstatymų leidžiamoji valdžia duoda vykdomajai teisę suimti pilietį, kad ir jis gali duoti savo pasielgimo laidą, tai laisvės nėra, negu tik jei suimama pagal kaltinimą, kuriuo įstatymas liepia suimti; šiuo pastaruoju atveju pilietis, kad ir suimtas, turi būti skaitomas kaip laisvas del to, kad jis turėjo pasiduoti įstatymo jėgai. Tačiau kuomet įstatymų leidžiamoji valdžia pasijunta esanti pavojuje del slapto suokalbio prieš valstybę, arba del susitarimo piliečio su išoriniais priešais, ji gali trumpam ir nustatytam laikui leisti vykdomąjai valdžiai suimti įtariamus asmenis, kurie laikinai netenka laisvės tam, kad ji būtų apsaugota ant visados.

Kadangi laisvoje valstybėje kiekvienas žmogus, kuris turi laisvą sielą, turi pats valdytis, tai reikėtų, kad visa tauta in corpore turėtų įstatymų leidžiamąją valdžią. Bet tai negalima įvykdyti didelėje valstybėje, o ir mažoje yra daug nepatogumų; tad reikia, kad tauta per savo atstovus padarytų visa tai, kas negali būti jos pačios padaryta.

Savo vietos reikalus geriau žino tos vietos gyventojai, nekaip kitų vietų žmonės; jie taip pat geriau žino savo kaimynų gabumus; asmuo gali būti pats netinkamas įstatymams leisti, bet jis gali nusimanyti apie kito jam žinomo asmens gabumus įstatymams leisti. Iš to seka, kad negali būti duodama atstovams generalinių instrukcijų del kiekvieno reikalo; tas tik trukdytų darbą, o kartais visą darbą pavestų kokio nenusimanėlio nuožiūrai. Senovės respublikose ir buvo tas nepatogumas, kad visa tauta dalyvavo sprendimuose reikalų, kurių ji dažnai neišmanė. Todel tautai negalima kitaip dalyvauti valdyme, kaip tik per atstovus.

Valstybėje visuomet esti žmonių, kurie skiriasi nuo kitų savo gimimu, turtais arba garbe; jeigu jie nebūtų išskirti iš tautos ir turėtų vienodą balsą, kaip ir kiti, laisvė jiems būtų nelaisvė ir jie neturėtų reikalo ginti ją del to, kad dauguma nutarimų eitų prieš juos. Jų dalyvavimas įstatymų leidyboje turi atatikti kitoms privilegijoms, kurias jie turi valstybėje. Tai būna tada, kai jie sudaro atskirą įstaigą, kuri turi teisės sulaikyti liaudies žygius, lygiai kaip liaudis turi teisės sulai-

kyti jų žygius. Tuo būdu įstatymų leidžiamoji valdžia bus patikėta bajorų įstaigai ir įstaigai, kuri išrinkta atstovauti liaudžiai, — tos įstaigos turi turėti teisę daryti savo atskirus susirinkimus, posėdžius, atskirai svarstyti ir turėti savo tikslų ir interesų. Bajorų įstaiga turi būti paveldėjamoji. Tokia ji yra savo prigimtim. Kadangi paveldėjamoji valdžia negali siekti tik savo interesų ir užmiršti tautos (liaudies) interesus, reikia, kad dalykuose, kurie turi vyriausią reikšmę, būtent, pinigų asignavimo įstatymo leidime bajorija turėtų tik trukdomąją, bet ne statomąją valdžią. Statomąja valdžia (galėjimu statyti) vadinu, sako Monteskje, teisę liepti, arba taisyti tą, kas buvo kito liepta, o galėjimu trukdyti vadinu teisę laikyti per nieką kito rezoliuciją. Tokia buvo Romos tribūnų galybė. Kas turi teisę trukdyti, gali pareikšti, kad jis nesinaudos ta teise.

Vykdomoji valdžia turi būti monarcho rankose del to, kad šita valdymo dalis reikalinga staigaus, greito veiksmo; tai esti vieno vykdoma geriau, negu daugelio; kas kita įstatymų leidžiamoji valdžia — geriau esti, jeigu ją vykdo daug asmenų. Jei vykdomoji valdžia būtų pavesta asmenims iš įstatymų leidybos įstaigos ir nepriklausytų monarchui, tai nebūtų laisvės del to, kad būtų sujungtos dvi valdžios. Taip pat nebūtų laisvės, jei įstatymų leidžiamoji įstaiga ilgai neposėdžiautų — tada įvyktų viena iš dviejų: arba nebūtų įstatymų, ir valstybėje įsigalėtų anarchija, arba vykdomoji valdžia leistų įstatymus ir taptų absoliuti. Įstatymų leidžiamoji įstaiga negali nuolat posėdžiauti, ji turi keistis, nes jeigu ji būtų nuolatinė ir ištvirktų, tai nebūtų kaip ji pataisyti. Liaudis negalėtų pakęsti jos leidžiamų įstatymų ir netektų kantrybės. Įstatymų leidžiamoji įstaiga negali pati rinktis, nes ji turi valią tik savo visumoje; kai susirinktų ne visa, tai nebūtų žinoma, kuri dalis yra tikra įstatymų leidžiamoji įstaiga: ar ta, kuri susirinko, ar ta, kuri nesusirinko. Jeigu ji tik pati turėtų teisę save paleisti, tai galėtų tapti nuolatine ir susidemoralizuotų. Tad reikia, kad vykdomoji valdžia turėtų teisės sušaukti ir paleisi įstatymų leidžiamąją įstaigą.

Vykdomoji valdžia turi turėti teisės stabdyti įstatymų leidžiamosios valdžios nutarimus, nes kitaip esant ji taptų des-

potiška valdžia. O vykdomosios valdžios įsakymų negali stabdyti įstatymų leidžiamoji valdžia del to, kad vykdomoji ir šiaip jau yra įstatymų priklausomybėje, o jos veiksmai turi būti skubūs. Tačiau laisvoj valstybėj įstatymų leidžiamoji valdžia turi turėti teisę kontroliuoti vykdomąją valdžią, ar gerai ji vykdo įstatymus. Bet kontrolės teisė nereiškia, kad įstatymų leidžiamoji valdžia gali turėti teisės teisti vykdomosios valdžios nešiotoją; jo asmuo yra šventas del to, kad jis yra reikalingas valstybei, kad įstatymų leidžiamoji įstaiga netaptų tironiška; o jei tas asmuo būtų įstatymų leidybos įstaigos teisiamas, laisvė išnyktų. Ir vykdomosios valdžios nešiotojas negali dalyvauti pačioje įstatymų kūryboje; jis tik turi turėti teisės stabdyti įstatymų leidybą.

Valstybėj, apie kurią čia kalbama, tai yra konstitucijos pagrindas: įstatymų leidžiamoji įstaiga sudaryta iš dviejų rūmų, kurie gali stabdyti vienas kitą, o abi tos įstaigos yra dar vykdomosios valdžios varžomos.

Nurodytos trys valdžios galėtų sudaryti stagnaciją, bet kadangi del gyvenimo eigos jos yra priverstos veikti, tad ir turi sutartinai veikti, kad viena kitos nesustabdytų. Vykdomoji valdžia nedalyvauja pačiame įstatymų svarstyme, nėra reikalo, kad ji siūlytų įstatymų projektus; ji tik stabdo tokiu būdu, kad atmeta priimtus įstatymus, kurių nenori, kad taptų įstatymais. Mokesčiai ir kariuomenės skaičius negali būti nustatomi ilgam laikui del to, kad tatai duotų vykdomajai valdžiai galimumo tapti despotiška. Kariuomenė turi priklausyti vykdomosios valdžios, o ne įstatymų leidžiamosios, nes jos dalykas veikti, bet ne svarstyti.

Man netenka tyrinėti, sako Monteskje, ar anglai turi tokią laisvę, kokia čia nurodyta. Gana bus pasakius, kad ji yra jų įstatymų įsteigta, nustatyta. Perskaitę Tacito knygą apie germanų papročius, pamatysime, kad anglai iš jų yra paėmę politiško valdymo idėją, — šitą gerą sistemą jie rado miškuose.

Įstatymai, kurie nustato politišką laisvę jų santykyje su piliečiu.

Nepakanka apsvarstyti politiška laisvė santykyje su konstitucija, reikia dar ji apsvarstyti santykyje su piliečiu: pirmu atžvilgiu laisvė užtikrinama tam tikru trijų valdžių paskirsty-

mu; antru atžvilgiu reikia ji išspręsti pagal kitą idėją. Laisvės esmė glūdi ramybėje, arba ramybės įsivaizdavime. Gali atsitikti taip, kad valstybės konstitucija yra liberali, bet pilietis esti nelaisvėje, arba atvirkščiai: tokiais atvėjais konstitucija bus liberali teisės atžvilgiu, bet ne faktiškai, o pilietis kartais faktiškai esti laisvas, nors konstitucija tos laisvės jam neduoda, vadinasi, pilietis yra neteisėtai laisvas. Santykyje su konstitucija laisvę nustato pagrindiniai įstatymai, o santykyje su piliečiu laisvę nustato papročiai, manieros, pavyzdžiai, o tam tikri civiliniai įstatymai palaiko laisvę, kaip tatai toliau pamatysime. Todel tenka dar nurodyti atskiri įstatymai, kurie gali paremti arba niekinti laisvės dėsnį, konstitucijos nustatytą. Ir taip.

Laisvė, filosofiškai suprantant ją, yra valios vykdymas, arba nuomonė, kuri turima del valios vykdymo. Kitaip, laisvė yra ramybė, arba bent nuomonė apie ramybę. O ramybė labiausiai sutrukdoma viešų arba privačių nusikaltimų, tad ir viešų ir privačių kaltinimų. Taigi, laisvės laipsnis pareina nuo baudžiamųjų įstatymų tobulumo. O baudžiamieji įstatymai netampa staiga tobuli. Ir net tuose kraštuose, kur labiausiai buvo siekiama laisvės, ji ne visada buvo randama. Pav., Kumuose kaltintojo tėvai galėjo būti liudininkais; Romos karaliams valdant, įstatymas buvo toks netobulas, kad Servijus Tulijus nuteisė Anko Marcijaus vaikus už tai, kad jų tėvas buvo karaliaus kaltinamas jo svainio nužudymu. Svarbiausias dalykas — tai baudžiamųjų įstatymų aiškumas, kuris duoda galimumo žinoti juos. Toje valstybėje, kur piliečiui yra keliamas baudžiamasis procesas, kurio rezultate jis gali būti nužudytas, laisvė vis tik yra didesnė, nekaip Turkijos pašos, kuris be įstatymo ir proceso gali būti nužudytas.

Įdomu pastebėti, kad Monteskje laikė reikalinga esant fakto įrodymui baudžiamoj byloj ne mažiau kaip dviejų liudininkų, o pripažinimą, kad pakanka vieno liudininko, jis manė esant fatališką laisvei. Protas reikalauja dviejų liudininkų del to, kad vienas liudininkas, kuris tvirtina, ir kaltinamasis, kuris neigia, yra dvi šalys, tad reikia trečio, kuris tą ginčą spręstų.

Kadangi laisvė priklauso baudžiamųjų įstatymų, tai ji tikrybėje yra ginama bausmių ir jų saiko prigimtim.

Kuomet įstatymai išveda kiekvieną bausmę iš nusikaltimo specialios prigimties, tai laisvė triumfuoja: išnyksta nuožiūra, bausmė nepriklauso įstatymų leidėjo kaprizo, bet priklauso dalyko prigimties, ir žmogus nedaro smurto žmogui. Yra keturios nusikaltimų rūšys: 1) kurie įžeidžia tikybą, 2) kurie įžeidžia papročius, 3) kurie įžeidžia ramybę ir 4) kurie įžeidžia piliečio neliečiamybę. Bausmės turi atatikti kievienos rūšies prigimtį, tada laisvė esti užtikrinta.

Prie nusikalstamų darbų prieš tikybą turi būti priskaitomi tik tie, kurie stačiai įžeidžia ją, pav., paprasta šventvagystė, o nusikaltimai, kurie kenkia tikybos apeigoms vykdyti, savo prigimtim priklauso prie tų, kurie ardo piliečio ramybę. Kad paprastų tikybos įžeidimų bausmė eitų iš dalyko prigimties, reikia, kad ji susidarytų iš atėmimo tų gerumų, kuriuos suteikia tikyba: išmetimo iš tikybiškos organizacijos, iš bažnyčios ir p. Dalykuose, kurie ardo ramybę ir valstybės apsaugą, ir slapti žmonių veiksmai priklauso teismui, bet dalykuose, kurie įžeidžia Dievybę, kur nėra jokio viešo veiksmo, ten nėra nusikalstamo darbo; visa vyksta tarp žmogaus ir Dievo, kuris pats nužiūri savo keršto laiką ir saiką. Jei valdžia, neskirdama dalykų, ieško ir slaptų tikybos nusikaltimų, tai ji tuo būdu vykdo inkviziciją ten, kur to visai nereikia. Visas blogumas eina iš minties, būk reikia atkeršyti už Dievybės įžeidimą; Dievybė reikia garbinti, o ne keršyti del jos. Jei vadovautis keršto idėja, tai kur bausmės galas? Jei atkeršinimas del neribotos Esybės įžeidimo būtų nustatomas žmonių įstatymais, tai ir jie turėtų būti neribotumu nustatomi, o ne žmonių prigimties silpnybėmis, jausmais. Vienas Provanso istorikas patiekia, sako Monteskje, vieną faktą, kuris aiškiai vaizduoja mums, kurių vaisių tiekia keršto del Dievybės idėja. Vienas žydas buvo kaltinamas Šv. Mergelės įžeidimu ir buvo nusmerktas mirti. Ant ešafoto užėjo ritieriai, prisidengę kaukėmis veidus, ir numetė bausmės vykdytoją, kad patys įvykdytų bausmę del didesnės Šv. Mergelės garbės. „Aš nenoriu, — sako Monteskje, — spėlioti skaitytojo jausmus del šito pasielgimo“.

Toliau Monteskje svarsto kitas tris nusikaltimų rūšis ir atatinkamas joms bausmes; tatai aš čia praleisiu. Pastebėsiu tik šias jos mintis: kartais ir respulbikoj laisvė visai naikinama bausme; pav. Atėnuose 6000 piliečių nubalsuodavo ištremti. Bet

respublikoj buvo ir laisvės garantijų: Atėnuose, jei kaltintojas nesurinkdavo ⅕ balsų, tai jis turėdavo mokėti 1000 drachmų pabaudos, o Romoje neteisingas kaltintojas buvo skelbiamas šmeižiku ir jam kaktoj buvo įspaudžiama raidė „C".

§ 120.

Laisvė priklauso mokesnių didumo, o mokesnių didumas priklauso valdymo formos. Mokesniai valstybei yra turto dalis, kurią kiekvienas pilietis duoda, kad turėtų neliečiamą likusią dalį. Nustatant mokesnius, reikia atsižvelgti į valstybės reikalus ir į piliečio reikalus; nereikia imti iš gyventojų tiek, kad užgautum jų būtinus reikalus del valsytbės išsvajotų reikalų. Valstybės išsvajoti reikalai — tai valdančiųjų geidulių, garbės tuštumo patenkinimas ir p. Tiktai išmintis ir protingumas turi tvarkyti, kokia turto dalis lieka piliečiams ir kokia turi būti atiduota valstybei. Reikia imti ne tiek, kiek gali duoti, bet tiek, kiek reikia imti. Mokesniai turi būti proporcionalūs turtams. Mokesniai, kurie imami už prekes, maža jaučiami: juos moka prekių pirkėjas, nors paviršutinai atrodo, kad juos neva moka pardavėjas. Despotijoj turi būti maži mokesniai; kaip čia daug imsi, kad valstybė vietoj mokesnių nieko neduoda piliečiams. Didesnius mokesnius galima imti pagal piliečių laisvės didumą. Taip buvo, anot Monteskje, taip ir bus. Kuo labiau yra ribota valdžia, tuo didesni yra mokesniai. Respublikoj galima didinti mokesniai del to, kad piliečiai patys sau moka; tad ir turi norą mokėti. Mokesnių prigimtis atatinka valdymo formą: pagalvė atatinka verguvę, mokestis už prekes atatinka laisvę del to, kad netiesioginiai liečia asmenį.

§ 121.

Įstatymų santykis su gamtos klimatu.

Jei tiesa, kad sielos būdas ir širdies jausmas esti labai įvairūs įvairiuose klimatuose, tai ir įstatymai turi būti atatinkami ir jausmų ir būdo įvairumui.

Kiek žmonės esti įvairūs įvairiuose klimatuose?

Šaltas oras suspaudžia mūsų kūno toliausių nuo širdies gyslų galus; tatai padidina jų ištteklių ir padeda kraujui grįžti

į širdį. Šaltas oras sumažina tų gyslų ilgumą ir tuo būdu dar padidina jų jėgą. Šiltas oras, priešingai, išskečia gyslų galus ir pailgina jas, tuo būdu sumažina jų jėgą ir išteklių. Todel šaltuose kraštuose žmogus turi daugiau jėgos, širdies veikimas ir gyslų galų reakcija ten geriau veikia, skystis yra geresnėj pusiausvyroj, kraujas daugiau nukreiptas į širdį ir širdis atatinkamai daugiau turi galios. Šita didesnė jėga turi daugiau efektų, pav., žmogus turi daugiau pasitikėjimo savim, t. y. daugiau drąsos, daugiau laisvės, savo neliečiamybės supratimo, mažiau įtarimų, gudrybių ir t. t. Šilto klimato žmonės yra bailūs kaip seniai, šalto klimato žmonės yra drąsūs kaip jauni. Šaltuose klimatuose turima maža jautrumo prie smagumų, jis didesnis vidutiniuose klimatuose ir labai didelis šiltuose klimatuose. „Aš mačiau, sako Monteskje, operas Anglijoj ir Italijoj; tie patys veikalai ir tie patys artistai, bet muzika daro tokius įvairius efektus dviem tautom, kad atrodo nesuprantamas dalykas: viena tauta lieka rami, o kita užsidega".

Šiaurės klimatuose yra tokių tautų, kurios yra maža ištvirkusios, kurios pakankamai turi dorybių, daug atvirumo ir laisvės. Artinkitės į pietus — tolinsitės nuo dorovės: gyvesni jausmai daugina nusikaltimus, kiekvienas stengiasi įveikti kitą, kad patenkintų savo geidulius. Klimato karštis gali būti toks didelis, kad kūnas tampa visai bejėgis, tad ir dvasia nusilpsta: jokio žingeidumo, jokios iniciatyvos, jokio gabumo; čia tinginiavimas — tai laimė, vergauti geriau tinka negu protu dirbti. Kaip vaikams ilgiau yra reikalingas auklėjimas, negu suaugusiems, taip ir šitoms tautoms labiau reikalingi yra įstatymai, negu mums. Romėnų laikais Europos žiemių tautos gyveno be dailės, be auklėjimo, be įstatymų; jos stebėtina išmintim saugojo save prieš Romėnų galybę iki laikų, kada išėjo iš savo miškų Romai sutriuškinti. Jei su organų silpnumu, del kurio rytų tautos įgyja stipriausių įspūdžių, sujungsime jų proto tingumą, naturaliai susytą su kūno tingumu, kurio rezultatas yra tai, kad jų dvasia nėra gabi nei veiksmui, nei pastangai, tai suprasime jų sielą, kuri, kartą įgijusi įspūdžių, negali jų pakeisti. Štai kur priežastis to, kad jų įstatymai, papročiai, manieros, net indiferentiški dalykai, kaip rūbų mada, šiandien yra tokie pat, kaip 1000 metų atgal. Indėnai tiki, kad poilsis (ramybė) ir nebuvimas yra daiktų esmė ir tikslas, kuriam jie

naudojami. Pilną neveikimą jie laiko geriausia padėtim ir jų geismų objektu; savo suverenei Esybei jie duoda Nejudamojo vardą (Nirvana). Tuose kraštuose, kur per didelis karštis silpnina kūną, ramybė atrodo tokia saldi ir judėjimas toks baisus (sunkus), kad visai natūrali yra minėtoji metafizika. Todel, pav. Kinų įstatymų leidėjas matė, kad žmonės savo prievoles atlieka ne ramybėje, bet veikime, todel ir sukūrė praktiškus tikybą, filosofiją ir įstatymus; jei fiziškos priežastys artina prie ramybės (neveikimo), tai tuo labiau doroviškos turi tolinti; kultūra ten yra didžiausio darbo padarinys; tikyba ir įstatymai to reikalauja.

Taigi, įvairūs reikalai įvairiuose klimatuose sudaro įvairius gyvenimo būdus, kurie yra įvairių įstatymų priežastis.

Įstatymai santykyje su krašto teritorijos gamta

Įstatymai būna įvairūs, žiūrint teritorijos gamtos.

Kaimo žmonės, kurie sudaro didesnę tautos dalį, nėra pavydūs laisvės kitiems; jie perdaug užimti esti darbu.

Monarchija esti dažniausia derlinguose kraštuose, o daugelio valdymas — nederlinguose kraštuose. Atikos žemės blogumas buvo priežastis to, kad ten susikūrė popularinis liaudies valdymo būdas, o Lakedemono žemės derlingumas sukūrė ten aristokratišką valdymą, nes graikai nenorėjo vieno asmens valdymo.

§ 122.

Žmonių pramonė nustato įstatymų būdą.

Kraštai, kuriuose įsigyveno žmonių industrija ir kurie, kad būtų gyvenami, yra reikalingi industrijos, sudaro ribotą valdymo būdą. Įstatymai labai susiję su būdu, kuriuo gyventojai aprūpindavo gyvybę. Pavyzdžiui, platesnio kodekso reikia tautai, kuri gyvena arti jūros ir verčiasi prekyba, ne kaip tautai, kuri verčiasi žemdirbyste; dar mažiau įstatymų reikia tautai, kuri verčiasi iš gyvulių auginimo (piemenų tauta), bet jai reikia daugiau įstatymų, negu tautai, kuri verčiasi medžiokle.

Medžiotojams, piemenims reikia atatinkamai didelių žemės plotų, del kurių tarp tautų kyla ginčų, ir todel susidaro reikalas kurti tarptautinę teisę. Žemės dalinimas daugina civilinius įstatymus, o kur nėra žemės padalinimo, ten nereikia ir įstaty-

mų, ten veikia paprotys, ir ginčus sprendžia seniai savo išmintim ir patarimais. Tokios tautos turi didelę politišką ir pilietinę laisvę. Jei tauta turi pinigų, tai rodo, kad ji yra civilizuota: tokia tauta turi ir įstatymų ir yra pasiekusi žemdirbystės laipsnį; žemdirbystė reikalauja daug žinių ir meno; iš to kyla reikalas keistis produktais; plečiasi santykiai ir reikalingi tam tikri įstatymai. Barbarų tautos, kurios nedirba žemės, tikrai sakant, neturi ir teritorijos; jos, kaip buvo sakyta, valdomos daugiau tarptautinės teisės, negu civilinės. Todel jos gyvena nuolat ginkluotos. Taip, pav., Tacitus sako apie Germanus, kad jie neatlikdavo jokio viešo arba privataus reikalo neapsišarvavę. Savo pasižadėjimą jie patvirtindavo tam tikru ginklo veiksmu. Kai tik jaunikaitis pajėgdavo nešioti ginklą, jis tuoj būdavo įvedamas susirinkiman ir jam buvo įduodama ietis, nes narsumas darė gotą suaugusį. Tautos, kurios nedirba žemės, turi didelę laisvę; taip, Tacitus sako, kad germanai suteikdavo savo kunigaikščiams labai ribotą valdžią; kunigaikščiai sprendė mažus dalykus, o didelius — visa tauta. Barbariškose tautose kunigai paprastai turi didelę valdžią ir autoritetą del to, kad saugoja tikybą; jie turi ir didelę galybę, kurią jiems tokiose tautose sudaro prietaras. Taip, apie germanus Tacitus sako, kad kunigai turėjo didelį pasitikėjimą, kad jie vykdė policijos funkcijas tautos susirinkimuose; tik kunigams buvo duota teisė bausti, surišti, mušti žmones; tai, ką jie darė, buvo laikoma, kad daroma ne kunigaikščio įsakymu, ne bausmei vykdyti, bet Dievybės įkvėpimu. Nereikia tad stebėtis, jei pirmųjų krikščionių laikais Germanijoj matome vyskupus teismo arbitrais, dalyvaujant susirinkimuose, turint didelės įtakos karaliaus sprendimams, ir jiems duodama daug turtų.

Apie įstatymų santykį su dėsniais, kurie nustato bendrą tautos dvasią, papročius ir manieras.

Laisvė rodosi nepakenčiama yra toms tautoms, kurios nepripratusios naudotis jąja. Taip pat ir tyras oras yra kenksmingas tiems, kas gyvena pelkių kraštuose. Daugelis dalykų valdo žmones: klimatas, tikyba, įstatymai, valdžios pradai, praėjusių dalykų pavyzdžiai, papročiai, manieros; visa tai sudaro bendrą tautos dvasią, vyriausiąją nuotaiką. Atskiroje tautoje vienas iš šių dalykų veikia didesne jėga, kiti — mažes-

ne, būtent: laukinėse tautose viešpatauja beveik vien tiktai gamta ir klimatas, Kinuose — manieros, Japonijoj — įstatymai, Lekedemone viešpatavo papročiai, Romoje — valdymo pradai ir papročiai.

Įstatymai — tai įstatymų leidėjo tikri atskiri nustatymai, o papročiai ir manieros — tai visos tautos nustatymai. Iš to seka, kad norint pakeisti papročius ir manieras, reikia veikti ne įstatymais, — tai būtų perdaug tironiškas veikimas, geriau jie keisti kitais papročiais ir kitomis manieromis. Taigi, valdovas, norėdamas padaryti didelių permainų savo tautoje, turi įstatymus reformuoti įstatymais, manieras — manieromis; įstatymas, kuris vertė maskolius (rusus) kirpti barzdas ir drabužius iki kelių, buvo labai tironiškas. Tautos visuomet yra labai susugyvenusios su savo papročiais; jėga juos pašalinti reiškia padaryti tautą nelaimingą. Reikia ne papročiai keisti, bet pati tauta turi pakitėti.

Kiekviena bausmė, kuri nėra būtinumu pamatuota, yra tironiška. Solonas paklaustas, ar gerus įstatymus jis davė atėniečiams, atsakė: „aš daviau jiems pačius geriausius, kokius jie gali pakęsti".

Kai tauta turi gerų papročių, įstatymai esti paprasti. Tuo laiku, kada romėnų papročiai buvo geri, gryni, nebuvo įstatymo prieš viešojo turto pasisavinimą (nes jo nebūdavo). Kuomet šitas nusikalstamas darbas pradėjo reikštis, į jį buvo žiūrima su tokia panieka, kad didžiausia bausmė už jį buvo nusprendimas grąžinti paimtą turtą.

§ 123.

Įstatymai santykyje su prekyba.

Platonas skundėsi, kad prekyba gadina gerus papročius; Monteskje mano, kad prekyba civilizuoja ir švelnina barbariškus papročius, — tas kasdien yra matoma. Prekyba taiso ardančius prietarus: kur yra švelnūs papročiai, ten yra prekyba, o kur yra prekyba, ten papročiai yra švelnūs. Prekyba suteikia visų tautų papročių pažinimą; jie esti sulyginami, iš ko gaunama gerų vaisių. Prekybos įstatymai tobulina papročius, nes jie naikina blogus papročius. Prekyba veda tautas į taiką, — tai visai natūralus dalykas. Dvi tautos, kurios prekiauja

tarp savęs, darosi priklausomos viena kitos: viena turi intereso pirkti, kita — parduoti, ir visi jų santykiai yra paremti tarpusavio reikalais.

Kad ir jungia tautas prekybos dvasia, bet ji nejungia atskirus žmones: mes matome, kad kraštuoe, kur viskas perimta prekybos dvasia, panaikinti yra humaniški veiksmai ir moralios vertybės; mažiausi dalykai, kurių reikalauja žmoniškumas, ten daromi tik už pinigus. Prekybos dvasia sudaro žmonėse tam tikrą tobulo teisingumo jausmą, kuris yra priešingas iš vienos pusės plėšimui, iš kitos — toms doroviškumo vertybėms, del kurių ne visuomet esti stropiai svarstomi savo interesai, o apleidžiami jie kitų interesams patenkinti. Visiškas prekybos panaikinimas daro tautą grobuonišką, o grobimą Aristotelis laiko įgijimo būdu. Grobuonio dvasia nėra visai priešinga kai kurioms moralioms vertybėms, pav., vaišingumui: jis labai retai būna prekybos kraštuose, o stebėtinai įprastas grobuonių tautose. Tacitus sako, kad Germanuose buvo laikoma šventvagyste — uždaryti savo namus svetimam žmogui, vis vien ar pažįstamam, ar nepažįstamam. Įstatymai dažnai yra leidžiami, žiūrint prekybos reikalu. Anglijos tarifai keičiami, galima sakyti, kiekvieno parlamento atskirais įstatymais. Anglija norėjo šiuo atžvilgiu būti nepriklausoma: ji maža riša save sutartimis, o priklauso tik savo įstatymų. Kitos tautos privertė prekybos interesus nusileisti političkiems interesams. Anglija, atvirkščiai, privertė politiškus interesus nusileisti prekybos interesams. Tai pasaulio tauta, kuri geriausia mokėjo aukštai pastatyti tris dalykus: tikybą, prekybą ir laisvę. Prekybos laisvė nereiškia, kad pirkliai gali daryti, ką nori; tai būtų nelaisvė. Kas varžo komersantą, dar nevaržo komercijos; laisvam krašte prekybai tvarkyti yra daugiau įstatymų, kaip nelaisvam. Anglija draudžia išvežti savo vilnas; ji nori, kad angliai būtų pervežti jūra į jos sostinę; ji neleidžia išvežti arklių, jeigu jie nėra kastruoti; jos kolonijų laivai, kurie prekiauja su Europa, turi apsistoti Anglijoj. Ji varžo pirklį prekybos naudai. Muitai, finansų interesas naikina komerciją, naikina laisvę labiausiai visokiais formalumais; Anglijoj to išvengiama, nes vienas rašto žodis daro didelius dalykus, — pirkliui nereikia aukoti daug laiko. Kai didelės sumos skolinamos trumpam laikui, rei-

kia, kad grąžinimas būtų užtikrintas. Ženevos įstatymas, kuris draudė užimti valdžios vietas ir įeiti į didelę tarybą vaikams tų, kas gyveno ir mirė neatlygindamas skolų, jeigu jie neapsiimdavo išmokėti tėvo skolas, buvo labai geras: jis tvirtino pasitikėjimą. Ksenofontas reikalavo, kad būtų atlyginama tiems prekybos valdininkams, kurie greičiausiai spręs bylas. Jis jautė mūsų konsularinės teisės reikalingumą. Prekybos dalykai nepakelia formalumų; jie — kiekvienos dienos veiksmai, tad reikia, kad kasdien būtų išsprendžiami. Kas kita tokie veiksmai, kurie turi didelės reikšmės gyvenimo ateičiai, bet kurie retai daromi, pav., jungtuvės, dovana, testamentas ir k. Platonas kalbėjo, kad miestui, kur nėra jūrų prekybos, reikia tik pusės civilinių įstatymų tų, kurie yra krašte su jūrų prekyba. Ir tai yra teisybė. Prekyba įveda į tą pati miestą įvairias tautas, didelį sutarčių skaičių. Taigi prekybos mieste esti maža teisėjų, bet daug įstatymų. Neturtingoms tautoms Monteskje nepataria prekiauti, kaip antai Lenkijai: jeigu ji neprekiautų, jos gyventojai geriau maitintųsi.

Prekyba turi įtakos ir konstitucijai. Monarchijoj prekyba paprastai esti paremta prabanga ir čia pirmiausias dalykas parūpinti tai, kas gali patarnauti monarcho puikumui, smaguriavimams, prasimanymams. Ten, kur valdo daugelis, prekyba esti paremta ekonomija. Pirkliai turėdami prieš akis visas žemės tautas, parveža vienai tą, ką kitos gamina ir t.t. Šitas prekybos būdas geriausiai atatinka savo prigimtim respubliką, o monarchiją tik atsitiktinai. Kadangi tokia prekyba yra paremta mažo pelno praktika ir naudinga tik nuolat pelnijant, tai ji negali būti vykdoma ten, kur yra įsigyvenusi prabanga, kuri reikalauja daug išlaidų ir žiūri tik didelių dalykų. Despotijoj apie prekybą netenka kalbėti: krašte, kur tauta nėra laisva, gyventojai dirba tik tam, kad pragyventų, bet ne tam, kad daugiau įsigytų.

Mes praeisime pro Monteskjes tyrinėjimus, kaip kito įstatymai istorijoj pagal prekybos pakeitimus, taip pat, kaip kito įstatymai pagal prekybos įrankių - pinigų — pasikeitimus. Pakanka čia nurodyti pačios mintys, kurios iliustruoja vieną svarbiausiųjų gyvenimo dėsnių, būtent, kad teisės reiškinių pagrinde guli medžiaginio žmonių gyvenimo reikalai.

§ 124.

Įstatymai santykyje su gyventojų skaičium.

Gyvulių patelės turi bevcik pastovų vaisingumą. Žmonių giminėjo būdas galvoti, jausmai, svajonės, kaprizai, mintys apsaugoti gražumą, varžymasis del neštumo išorinių žymių, nenorėjimas turėti didelę šeimą tūkstančiais priemonių stabdo dauginimąsi. Prigimtoji prievolė, kurią turi tėvas, būtent maitinti savo vaikus, sudarė jungtuves, kurios nurodo tą, kas privalo vykdyti tą pareigą — pater est, quem nuptiae demonstrant. Labai žilos senovės laukinės tautos konstatuodavo tėvo prievolę panašumu; labiau civilizuotose tautose tėvas yra tas, kurį įstatymas nustato jungtuvių apeigomis. Gyuvuliams toji prievolė yra tokia, kad ją viena motina patenkina, žmonėse ji kur kas platesnė: žmonių vaikai turi protą, tačiau jis įgyjamas palengva; nepakanka vaikus maitinti, reikia jie auklėti, nes jie negali patys valdytis. Nelegalus susijungimas maža yra palankus giminei daugintis: tėvas, kuris turi naturalę prievolę maitinti ir auklėti vaikus, čia nėra tikrai žinomas, o motina, kuriai vienai lieka ta prievolė, randa daug kliūčių kūdikiui auginti; gėda, susigraužimas, dažniausia neturtas. Moterys, kurios užsiima prostitucija, neturi patogumų vaikus auginti ir auginimo sunkenybės yra nesuderinamos su jų pasielgimais. Tad giminės augimas pareina nuo viešojo padorumo. Beveik visur taip yra, kad žmona įeina į vyro šeimą. Įstatymai, kurie nustato giminę tos pačios lyties asmenų eilėje, labai prisideda prie žmonių giminės augimo: giminė tampa lyg kad nuosavybė, žmogus esti patenkintas, kai turi vaikų tos lyties, kuri daro giminę pastovią. Tikyba ir įstatymai įvairiais laikais yra nustatę daug civilinių jungtuvių rūšių, pav., musulmonuose, kur yra įvairaus laipsnio žmonos. Būtų priešinga protui, jei įstatymas naikintų vaikuose santykį su tuo, kas pripažintas jų tėvu; visi vaikai privalo paveldėti po jo, jei nėra ypatingų kliūčių; taip, Japonijoj tik vaikai žmonos, imperatoriaus duotos, paveldi; čia politika reikalauja, kad turtai imperatoriaus duoti nebūtų labai padalinti del to, kad jie turi tarnauti imperatoriui; Europoj taip pat būta, esant feodalams. Yra kraštų, kur teisėta žmona turi namuose tokią pagarbą, kokią turi pas mus vienintėlė

žmona: ten konkubinų vaikai laikomi priklausančiais pirmai žmonai; taip yra Kinuose. Tokios funkcijos dėka ten nėra nelegalių vaikų. Taip pat nelegalūs vaikai nežinomi ten, kur yra poligamija, o ten, kur įstatymas yra nustatęs vieną žmoną, yra nelegalių vaikų. Respublikose, kur papročiai turi būti gryni, nelegalūs vaikai yra dar labiau niekinami, kaip monarchijose. Romoj nelegalių vaikų skaičiui sumažinti buvo liepiama būtinai vesti, buvo palengvintas persiskyrimas. Esti ir kitų priežasčių, kurios verčia keisti įstatymus, liečiančius nelegalius vaikus: taip, Aristotelis sako, kad daugely miestų, kur nebuvo gana piliečių, buvo leista nelegaliems vaikams paveldėti. Žmonės, kurie neturi nieko, turi daug vaikų. Taip esti jaunose, besiplečiančiose tautose: čia tėvui nieko nekainuoja suteikti savo amatą vaikui. Turtingame krašte dauginasi beturčiai del to, kad neturi visuomenės sunkenybių, bet patys yra visuomenei sunkenybė. Tačiau žmonės, kurie yra neturtingi tik del to, kad gyvena žiaurioje valstybėje, kurie į savo vaiką žiūri ne kaip į būsimą padėjėją, darbininką, bet kaip į kankynės progą, tokie turi maža vaikų.— Kur valstybė yra netekusi daugelio gyventojų del ypatingų atsitikimų, kaip badas, maras, karas, ten yra būdai gelbėtis. Žmonės, kurie lieka gyvi, gali apsaugoti darbo ir pramonės dvasią; jie pajėgia ieškoti savo nelaimių pašalinimo ir tapti pramoningesniais. Bet beveik nepataisoma blogybė esti tada, kai žmonijos išsigimimas (mažėjimas) įvyksta del vidaus sunykimo, del blogo valdymo. Žmonės ten žūna nepastebimai ir lyg del įprastos visuomenės ligos: gimę neturte, silpni, valdžios savivalės akivaizdoje ir prietaruose, jie mato save nykstančiais, bet nejaučia savo nykimo priežasčių. Kraštai, despotizmo nualinti, arba sunaikinti del kunigų nepaprastų privilegijų, padarinių, tatai patvirtina.

§ 125.

Įstatymai santykyje su tikyba.

Aš tyrinėsiu, sako Monteskje, įvairias pasaulio tikybas tik atžvilgiu į tą gerą, kurį galima gauti civilinei padėčiai visvien, ar toji tikyba turi šaknis danguj, ar žemėj. Iš atžvilgio tikros tikybos aš niekuomet nereikalauju, kad jos interesai turėtų nu-

sileisti prieš visus interesus, bet jie reikia sujungti, o norint juos sujungti jie reikia pažinti.

Krikščionių tikyba, kuri liepia žmonėms viens kitą mylėti, nori, kad kiekviena tauta turėtų geriausius įstatymus — politiškus ir civilinius del to, kad jie po tikybos yra didžiausias geras, kokį žmonės gali duoti ir gauti.

Ji (krikščionių tikyba) yra priešinga žiauriam despotizmui: malonumas, kurį siūlo Evangelija, yra priešingas despotiškam piktumui, kuriuo kunigaikštis vykdo teisingumą ir vykdo savo žiaurumus. Šitoji tikyba gina moterų padėtį; kunigaikščiai mažiau užsidarę, mažiau atsiskyrę nuo valdinių ir todel žmoniškesni: jie labiau linkę klausyti įstatymų ir turi daugiau gabumo jausti, kad jie negali visą ką daryti. Tuo tarpu musulmonų karalaičiai nuolat skleidžia mirtį, arba patys gauna mirtį. Krikščionių tikyba daro kunigaikštį mažiau bailų ir mažiau žiaurų, nes jis pasitiki valdiniais, o šie pasitiki juo. Stebėtinas dalykas! Krikščionių tikyba, rodosi, turi savo objektu laimę būsimam gyvenime, bet didina mūsų gerovę ir šiame gyvenime; pav., tiktai krikščionių tikyba nedavė įsigyventi despotizmui Etiopijoj, nepaisant krašto didumo ir klimato blogumo, ir nunešė į Afrikos vidurį Europos papročius ir įstatymus. Krikščionybės dėka mes turime valdyme tam tikrą politišką teisę, o kare tam tikrą tautų teisę, kurios žmogaus prigimtis pati savaime nežinotų. Tautų teisė padarė tai, kad pas mus apgalėjęs palieka apgalėtiesiems tokius didelius dalykus, kaip gyvybę, laisvę, įstatymus, turtą ir visuomet tikybą.

Žmonių įstatymai, kad kalbėtų protui, turi duoti įsakymus, ne patarimus; tikyba, sudaryta, kad kalbėtų širdžiai, turi duoti daug patarimų, maža įsakymų. Pav., kuomet ji duoda taisykles, — jos liepia ne gera, bet geriausia darvti, ne tam, kas gera, bet tam, kas tobula — tai ir atatikti gali tik patarimai, bet ne įstatymai.

Krašte, kur esama nelaimės turėti tikybą, ne Dievo duotą, visuomet reikia, kad ji atatiktų dorą del to, kad tikyba, net ir klaidingoji, yra geriausia garantija, kad žmonės bus dori.

Kadangi tikyba ir civiliniai įstatymai turi siekti padaryti žmones gerais piliečiais, tai matome, kad kuomet vienas iš jų

apleidžia šį tikslą, kitas labiau jo siekia: jei tikyba mažiau varžo, civiliniai įstatymai turi daugiau varžyti.

Kuomet tikyba sudaro žmogaus veiksmų reikalingumo dogmą, įstatymų nustatytos bausmės turi būti smarkesnės ir policija labiau dabojanti, kad žmonės, kurie be to apsileistų, būtų priverčiami elgtis; bet jei tikyba sudaro laisvės dogmą, tai čia jau kas kita.

Iš dvasios tingumo gema musulmonų likimo dogma, ir iš likimo dogmos gema dvasios tingumas. Pasakyta: tai esti Dievo įsakymai, reikia būti ramiam. Tuo atveju gal įmigusieji tikyboje žmonės reikia įstatymais pažadinti.

Kuomet tikyba smerkia dalykus, kuriuos civiliniai įstatymai turi leisti, tai pavojinga, kad civiliniai įstatymai neleistų tai, ką turi smerkti tikyba. Pats Augustas uždraudė jauniems abiejų lyčių asmenims dalyvauti kartu naktinėse ceremonijose, be vyresniųjų.

Antra vertus, tikyba gali palaikyti politišką valstybę, kuomet įstatymai atrodo esą bejėgiai.

Taip, kuomet valstybė esti tankiai ardoma, varginama pilietinių karų, tikyba daug padarys, jei nustatys, kuri tos valstybės partija turi likti visuomet rami. Pav., Graikuose Apolono kunigai naudojosi amžina ramybe; Japonijoje visuomet paliekama ramybėje miestas Meako, kaipo šventas. Valstybės, kur karas ne visumos paskelbiamas ir kur įstatymai neduoda priemonės užkirsti jam galimumo, arba nustatyti terminą, tikyba nustato taikos laikotarpį, kad gyventojai galėtų surinkti derlių; taip esti pav. Arabuose, kur tam reikalui duodama 4 mėnesiai; mažiausias tos ramybės įžeidimas laikomas nedievotumu (šventvagyste).

Įstatymai santykyje su tikybos nustatymu kiekvienam krašte.

Tautos, kurios neturi pastovios gyvenimui vietos, neturi ir maldos namų idėjos, ir atvirkščiai: kadangi namai yra prieglauda nuo blogo oro, tai ir maldos namai yra prieglauda nuo visokių persekiojimų, — taigi, ir nusikaltėliams.

Pirmieji žmonės, sako Porfirijus, aukavo tik žolę, tikriau sakant paprastam Dievo garbinimui (kultui) kiekvienas galėjo būti kunigas savo šeimynoje. Įgimtas noras įtikti dievybei

daugina apeigas; žemdirbiai nepajėgia patys jų visų vykdyti. Skiriamos tam tikros vietos, tai reikia ir tam tikrų asmenų joms prižiūrėti. Taigi, tik barbarai neturi kunigų. Prisiartinti prie dievų ir jų gyvenamos vietos gali tik dori, gerbiami, gryni asmenys, — iš to eina ypatinga pagarba. Reikia nuolatinio patarnavimo, — tad šeimynos pasišvenčia, luomai, arba žmonės be šeimų. Keistas reiškinys, sako Monteskje, ten, kur jausmai gyvesni, kur žmonės gašlesni, ten užsilaiko celibatas, ir atvirkščiai.

Pabrėžęs, kad pragaištinga yra, jei daug turtų patenka į klero rankas, kad nereikia daug aukoti dievams, nes tai yra prietarų padarinys, kad jei monarchas yra ir vyriausias kunigas, tai reikia knygų, kurios tvarko tikybą, — Monteskje nurodė reikalą, kad tikybos būtų viena kitai tolerantingos, viena kitą gerbtų, ir tai turi nustatyti įstatymai, ir šią mintį iliustruoja tokiu pavyzdžiu.

Vienas žydas, 18 metų, kuris buvo sudegintas Lisabonoje paskutiniame auto-da-fe, paliko mažą raštą. To rašto autorius sako, kad nors jis žydas, bet jis gerbia krikščionių tikybą ir pakankamai myli ją, kad pašalintų kunigaikščiams, kurie nebus krikščionys, progą persekioti ją.

„Jūs skundžiatės, — sako jis inkvizitoriams, — tuo, kad japonų imperatorius liepia deginti maža, lėta ugnimi visus krikščionis, kurie yra jo valstybėje; jis jums atsakys: aš su jumis elgiuosi, — su jumis, kurie netikite taip, kaip mes, — taip, kaip jūs elgiatės su tais, kurie netiki taip, kaip jūs tikite. Jūs galite skųstis tik savo silpnumu, kuris neduoda jums išnaikinti mus ir kuris turi tą pasekmę, kad mes jus naikiname. Bet reikia pabrėžti, kad Jūs esat žiauresni už tą imperatorių: Jūs mus žudote, mus, kurie tikime tą, ką Jūs tikite dėl to, kad mes ne visą tą tikime, ką Jūs tikite. Mes vadovaujamės tikyba, kuri, kaip Jūs žinote, buvo Dievui brangi; mes manome, kad Dievas dar myli ją, o Jūs manote, kad Jis jau nemyli jos ir, kadangi Jūs taip manote, tai varote per ugnį ir geležį tuos, kurie yra taip pateisinamoj klaidoj, būtent tiki, kad Dievas myli tai, ką mylėjo. Jeigu Jūs esate žiaurūs mums, tai dar žiauresni esate mūsų vaikams. Jūs liepiate deginti juos del to, kad jie eina tais nurodymais, kuriuos jiems

davė tie, kas prigimties teisės ir visų tautų įstatymų nurodomas gerbtinu, kaip dievai. Jūs naikinate sau tuos gerumus, kuriuos jums, palyginti su musulmonais, yra davęs būdas, kuriuo yra įsikūrusi jūsų tikyba. Kuomet musulmonai giriasi turį daug tikinčiųjų, jūs jiems nurodote, kad jėga jiems suteikė juos ir kad savo tikybą jie geležim išplatino: kodel savąją jūs platinate ugnim? Kuomet jūs norite priversti mus pereiti pas jus, mes jums teikiame šaltinį, iš kurio jūs giriatės esat kilę. Jūs mums atsakote, kad jūsų tikyba yra nauja, bet dieviška ir tai jūs įrodote tuo, kad ji išaugo stabmeldžiams ją persekiojant ir jos kankinių krauju, bet šiandien jūs imatės Diokletijono darbo (vaidmens) ir mus statote Jūsų vieton. Mes Jus saikdiname ne galingu Dievu, kuriam mes, Jūs ir mes, tarnaujame, bet Kristum, kurį Jūs siūlote kaip pavyzdį, kuriuo galite siekti, kviečiame elgtis su mumis taip, kaip elgtųsi Jis, jei dar gyventų šiam pasauly. Jūs norite, kad mes būtume krikščionys, bet jūs patys nenorite jais būti. Jeigu Jūs nenorite būti krikščionys, tai būkite žmonės, elkitės su mumis taip, kaip Jūs darytumėt, jei neturėtumėt tikybos, o turėtumėt tik tuos silpnus teisingumo spindulius, kuriuos teikia mums gamta. Jei dangus pakankamai Jus pamilo, davęs Jums pažinti teisybę, tai jis suteikė Jums didelę malonę; bet argi vaikams, kurie įgijo tėvo palikimą, pridera nekęsti tų, kas jo negavo? Jeigu Jūs turite tą tiesą, tai neslėpkite jos nuo mūsų tuo būdu, kuriuo mums ją siūlote. Tiesos yra ta ypatybė, kad ji triumfuoja prieš širdis ir protą, bet ne silpnybė, kurią Jūs įrodote, kuomet bausmėmis norite priversti priimti ją. Jeigu Jūs esate nuosakūs, Jūs neprivalote žudyti mus del to, kad mes nenorime apgaudinėti Jus. Jeigu Jūsų Kristus yra Dievo sūnus, tai mes turime viltį, kad Jis mums atlygins už tai, kad mes nenorime niekinti tų paslapčių ir mes tikime, kad Dievas, kuriam mes ir Jūs tarnaujame, nebaus mus už tai, kad mes gavome mirti del tikybos, kurią Jis yra mums anuomet davęs, del to, kad mes tikime, jog Jis ir dabar mums teikia ją.

Jūs gyvenate amžiuose, kuomet prigimta šviesa yra gyvesnė, kaip niekad nėra buvusi, kuomet filosofija apšvietė protus, kuomet Jūsų Evangelijos dorovė yra geriau pažinta, kuomet įstatymai yra tarp žmonių geriau nustatyti. Jei vis delto Jūs neišeinate iš Jūsų senų prietarų, kurie yra Jūsų gei-

duliai, jeigu Jūs nevengiate jų, tad reikia tvirtinti, kad Jūs esate nepataisomi, negalite įsigyti jokios šviesos, nei mokslo; tad tauta, kuri yra pavedusi valdžią tokiems, kaip Jūs, yra nelaiminga. Ar norite, kad mes naiviai pasakytumėm Jums savo mintį? Jūs laikote mus daugiau savo priešais, nekaip Jūsų tikybos priešais, nes jei Jūs mylėtumėt savo tikybą, Jūs neleistumėt ardyti ją savo didele ignorancija. Mes turime Jums suversti vieną dalyką, būtent, kad, jei kas vėlesniais laikais drįs kada sakyti, jog Europos tautos buvo civilizuotos tame amžiuje, kuriame mes gyvename, tai būsite Jūs priminti, kad būtų įrodyta, jog jos buvo barbariškos; ir mintis, kuri bus turima apie Jus, bus tokia, kad ji naikins Jūsų amžių ir teiks neapykantą visiems Jūsų bendramaniams".

§ 126.

Apie įstatymų santykį su dalykų rūšim.

Įvairios yra dalykų rūšys, įvairūs santykiai, tad įvairūs yra ir įstatymai. Todel yra reikalas žinoti, kuriai dalykų rūšiai priklauso tas ar kitas įstatymas; reikia tai žinoti, kad nebūtų pradų susidūrimo.

Visų pirma skiriami dieviški ir žmoniški įstatymai. Šitos dvi rūšys skiriasi ir savo pradžia, ir savo esme, ir savo objektu. Visiems yra suprantama, kad žmonių įstatymų pradžia yra kita, negu tikybos įstatymų. Šitas dėsnis eina dar iš kitų, būtent. Žmonių įstatymų prigimtis yra tokia, kad jie priklauso reiškinių, kurie įvyksta, ir kad jie įvairuoja taip, kaip įvairuoja žmonių valia; o tikybos įstatymai visuomet yra tie patys; pirmieji nustato tą, kas yra gera ir tatai gali būti įvairu, antrieji nustato, kas yra geriausia (tobula) ir tatai yra tik viena ir tas pat.

Kitas suskirstymas — tai politički ir civiliniai įstatymai; pirmieji nustato laisvę, antrieji — nuosavybę. Kartais civiliniai įstatymai esti priešingi prigimties teisei: jei vergas, sako Platonas, besigindamas nukauna laisvąjį žmogų, jis laikomas per žmogžudį; čia civilinis įstatymas baudžia prigimtą apsigynimą. Atskirai dar stovi tarptautiniai įstatymai.

§ 127.

Įstatymų kūrimo būdas.

Pagaliau, patieksiu kelias Monteskjes mintis apie įstatymų kūrimą.

Įstatymų kūrėjai turi kreipti dėmesio į būdą, kuriuo įstatymas reikia kurti. Visų pirma stilius turi būti aiškus, suprantamas. Romėnų XII lentelių įstatymas yra aiškumo pavyzdys; vaikai mokėsi jį iš atminties; o Justinijono novelos yra tokios skystos, kad reikia jos trumpinti, kad gerai suprastum. Stilius turi būti prastas: išsireiškimas turi būti tiesioginis, neiškalbingas, kuris neliudytų noro pasirodyti. Svarbiausia, kad įstatymas kiekvienam sukeltų tą pačią idėją. Rišeljė sutiko, kad ministeris būtų karaliaus teisiamas, bet ta sąlyga, kad būtų baudžiamas tik už svarbius dalykus. O kas yra tie svarbūs dalykai? Karolis VII buvo davęs teisę apeliuoti del svarbių priežasčių; tad ir 30 metų praėjus nuo sprendimo buvo apeliuojama. Nereikia dėti motyvai į įstatymus. Įstatymuose turi būti tam tikras atvirumas; jie daromi žmonių blogumams naikinti, todel patys turi pasižymėti nekaltumu. O Vizigotų įstatymas buvo toks, kad liepė žydams valgyti visa tai, kas paruošta su kiauliena tik del to, kad jie nevalgė kiaulienos. Negalima kurti įstatymų taip, kaip kartais darydavo Romos imperatoriai, arba popiežiai, atsakydami į laiškus konkrečiais klausimais (reskriptais).

Gana detališkai susipažinę su svarbiausiojo Monteskjes veikalo turiniu mes galime kiek apsistoti ties jo vertinimu. Veikalas neturi nuoseklios, aiškios sistemos; kraunama jame istoriški faktai ir geografiškos smulkmenos, kurios kartais net temdo mintį. Valstybių klasifikacija — klaidinga. Monarchizmas jo idealizuojamas ir statomas prieš despotizmą, o tikrybėj neribotas monarchizmas yra taip pat despotizmas. Matyti, Monteskje taip rašė, norėdamas atidengti Prancūzijos žaizdas, bet rodydamas jas ne Prancūzijoj, bet despotijoj. Valdžių suskirstymas buvo dar graikų filosofų pastebėtas, o

vėliau Loko pažymėtas. Tačiau šitas valstybės santvarkos pradas buvo Monteskjes taip aukštai iškeltas, kad jo veikalas šiuo atžvilgiu įgijo dideliausios reikšmės žmonijai. Iš jo veikalo pati Anglija teoriškai pažino savo santvarką, ir anglas Blekstonas savo „Anglijos įstatymų komentaruose", išleistuose 1764 metais, sekė Monteskjes mintimis, o tas Blekstono veikalas buvo autoritetu iki XIX amž. pusės. Štai Monteskjes veikalo didelės įtakos įrodymai: Amerikos Jungtinių Valstybių konstitucija 1787 m., kuria tas kraštas ir dabar gyvena, nuosekliai įvykdė gyvenime valdžių suskirstymą. Prancūzų didžiosios revoliucijos metu jo mintys taip pat buvo įkūnijamos įstatymuose: Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracijoje, priimtoje Tautos Susirinkimo 1789 — VII — 26 d., Mont. mokslas išreikštas 16 § taip: „Kiekviena visuomenė, kurioje nėra duota teisių garantijos ir neįvykdytas valdžių suskirstymas, neturi valstybiško sutvarkymo". 1791 metų konstitucija buvo sudaryta pagal įstatymų leidybos valdžios visišką atskyrimą nuo vykdomosios taip, kad ministeriai, karaliaus agentai, negalėjo būti įstatymų leidžiamosios įstaigos nariais ir net negalėjo įeiti jos visuotinan susirinkiman. Dar kiek anksčiau, greit po to, kai buvo išleistas veikalas „Įstatymų Dvasia", Prūsijos Fridrichas Didysis 1752 - X - 22 d. išleido reskriptą, kuriuo paskelbė, kad nuo to laiko jis visai nesikiš į teismo dalykus del to, kad nori, kad jo krašte viskas būtų daroma pagal įstatymus.

Tą valstybės santvarkos dėsnį, kurį Monteskje vadina valdžių suskirstymu, mes dabar vadiname funkcijų suskirstymu ir matome jo apibrėžime Monteskjes padarytą klaidą, tačiau to dėsnio reikšmės iškėlimas aikštėn yra jo didelis nuopelnas žmonijai. Jo taip pat yra didelis tas nuopelnas, kad jis nurodė tobuliausio teismo formą, kuri jau buvo Anglijoje, ir kad jis išplėtojo baudžiamosios teisės kai kurias problemas.

Reikia pastebėti, kad Monteskje gyveno tokiu Prancūzijos gyvenimo laiku, kuomet tauta buvo reikalinga ne istoriškų išvedžiojimų, bet aiškių nurodymų, kokios reformos reikia daryti, norint įgyti žmoniškumą, pilietinę lygybę ir laisvę, nurodymų, kurie duotų impulsą valiai ir veiksmui. Tokių nurodymų davė kitas veikėjas Jonas Jokūbas Ruso.

§ 128.

XXV. Jonas - Jokūbas Kuso.

J. J. Ruso gimė 1712 m. Ženevoje. Jis buvo laikrodininko sūnus. Jo motina mirė tuoj vos tik pagimdžius jį. Jo tėvas buvo lengvos minties žmogus; jis ir pats daug romanų skaitė ir vaiko galvą jų skaitymais apsuko; jiedu skaitydavo per kiauras naktis, ligi prašvintant. Ruso tėvui teko apleisti Ženevą, ir 10 metų vaikas buvo paliktas dėdės globoje. Pradžios mokslą Ruso įgijo tikybiško kalvinizmo dvasios kalvinų pastoriaus mokykloje. Išėjusį pradžios mokyklą jauną Ruso giminės norėjo pristatyti prie kokio darbo. Buvo pristatę prie notaro, bet šitas rado jį netinkamą kontoros darbui, o iš graverio dirbtuvės Ruso pats pabėgo del sunkaus gyvenimo pas graverį; 1728 m. jis išvyko iš gimtojo miesto.

Nuo šio laiko prasidėjo Ruso klajoklio gyvenimas Valkiodamasis po Savoją ir elgetaudamas, jis sumanė priimti katalikybę, tikėdamasis gauti medžiagišką paspirtį. Bet jo viltis buvo maža patenkinta: jį dideliu noru priėmė į katalikus, bet tatai jam suteikė tik 20 frankų. Tačau perėjimas katalikybėn suteikė jam progą susipažinti su jauna moterim, ponia Varens; pastaroji susidomėjo asmeniu, kuris jai teko atversti katalikybėn, tapo jo globėja, o vėliau ir meilužė (sangulovė). Ruso, kuris buvo jau bandęs įsitaisyti keliose tarnybose, net lekajum, pagaliau, nusprendė įsitaisyti pas „maman", gyventi jos lėšomis ir dalintis su sodininku jos meile. Vėliau, ieškodamas gero uždarbio, Ruso įstojo dvasiškon seminarijon, ketindamas tapti kunigu. Bet jį sužavėjo muzika, jis ėmė jos mokytis ir kitus mokyti. Paskiau tapo sekretorium kokio ten avantiuristo, kuris skelbėsi esąs vienuolyno viršininkas (archimandritas). Per tą laiką Ruso pats išėjo kai kuriuos mokslus ir perskaitė kai kuriuos filosofus, ypač Loką, Dekartą ir Malbranšą.

Tačiau bastūno savumai įsigalėjo jame. Jis pametė savo mylimąją „maman" ir nuvyko Paryžiun (1741) m., kur tikėjosi daug uždirbti už savo išrastą gaidų sistemą. Nepasisekė. Tapo sekretoriu prancūzų pasiuntinio Venecijoje. Greit susipyko su savo principalu ir grįžo Paryžiun. Čia vertėsi gaidų perrašinėjimu. Likimas suvedė jį pažintin su tarnaite Terese, nemokyta moterim, stovinčia savo protu žemiau už vidutinę mo-

terį. Bet Ruso susijungė su ja ir gyveno su ja ligi savo mirties. Būdamas Paryžiuje, jis turėjo kai kurių santykių su literatais, nes jo protas atkreipė į save kitų dėmesį: Didro pavedė jam rašyti enciklopedijai straipsnius apie muziką. Atsitikimas davė Ruso progą iškilti visuomenėje. Dižono akademija 1749 m. pasiūlė premijai šią temą: „Ar mokslų ir meno atgimimas prisidėjo prie įpročių pagerinimo, ar prie tvirkinimo?" Perskaitęs temą, Ruso tikėjosi čia Dievo palaimos. Jis davė neigiamą atsakymą; to niekas nesitikėjo, bet jis gavo premiją. Disertacija staiga suteikė Ruso didelį pasisekimą, kuris sutvirtino jame paradoksiškumą. Metams praslinkus, buvo duota nauja tema: „Nelygybės tarp žmonių pradžia ir priežastys". Nors antroji disertacija liko nepremijuota, bet didelis jos pasisekimas visuomenėje pastatė Ruso vienoje eilėje su garsiausiais prancūzų šviesuomenės atstovais.

Disertacijos nedavė Ruso medžiagiško atlyginimo. Šiuo atžvilgiu geresnių vaisių davė operetė, kurią jis parašė ir kuri buvo vaidinta karaliaus rūmuose. Ruso buvo žadėta karaliaus pensija, bet pati mintis, kad jam reiks prisistatyti karaliui, taip baugino jį, kad jis net atsisakė nuo medžiagiško aprūpinimo. Jis priėmė ponios d'Epinė pasiūlymą ir apsigyveno jos namuose, kaime. Iš čia jis važinėjo gimtinėn, Ženevon, kur buvo maloniai priimtas ir kur jis grįžo protestantizman, norėdamas grąžinti savo pilietybę.

Laikui bėgant, jam teko susipykti su p. d'Epine, jis metė jos dvarą ir priėmė hercogo Liuksemburgiečio kvietimą apsigyventi pastarojo atskiruose namuose. Čia, jam ramiai begyvenant, subrendo jo geriausi veikalai. 1761 m. pasirodė pasauly romanas „Naujoji Eloiza", 1762 m. — „Emilis" ir visuomenės filosofija vardu „Visuomenės sutartis" („Contrat social"). Tačiau kaime ant atsiskyrėlio galvos rinkosi audra. Savojos vikaro išpažintis, išdėstyta „Emile", sukėlė prieš Ruso konservatorių eiles. Paryžiaus parlamentas liepė sudeginti knygą, o autorių suimti. Laiku perspėtas, Ruso suskubo pabėgti. Visų pirma jis tikėjosi rasti prieglobstį Šveicarijoje, bet visi kantonai, net ir gimtasis, atsisakė priimti šį bedievį. Ruso rado prieglobstį Nevšatelyje, kuris priklausė Prūsijos karaliui. Bet ir čia valstiečiai, pastoriaus sukurstyti, ūmu laiku privertė jį bėgti kitur. Nelaimingam Ruso pagelbėti atvyko

Anglijos filosofas Dovydas Jumas, kuris nusivežė jį Anglijon (1763) ir suteikė jam gerą, ramią prieglaudą. Tačiau Ruso susipyko su Jumu, pabėgo iš Anglijos, gąsdindamas save prasimanytu suokalbiu, bastėsi, bet, pagaliau, 1770 m. grįžo Paryžiun. Vertėsi iš uždarbio iš gaidų perrašinėjimo. Persekiojimo manija nedavė jam ramybės; jam rodėsi: rinkoje esą produktai jam tyčia parduodami pigiau, kad tuo prikištų jam norą dovanai gauti; vežimai tyčia važiuoja arti pro jį, kad aptaškytų purvu,krautuvėje tyčia parduodamas blogas rašalas, kad negalėtų jis baigti rašyti pasiteisinimo, kuris paskui buvo išleistas vardu „Išpažintis". Nėra nieko stebėtino, kad Ruso mirtis (1778) sukėlė visuomenėje mintį apie jo nusižudymą.

Ruso būdas ir pasielgimai pilni priešginybių. Jis gyveno racionalizmo laikais, bet pats ne proto, tik jausmų buvo valdomas. Jausmai, kurie tapdavo geiduliais, temdydavo jo mintį. Pradėjęs tikra mintim, greit prieidavo paradoksą. Jausmų valdomas jis buvo sentimentalus; kiekviena proga, kiekvienu atveju jis liejo ašaras, kur joms lieti nebuvo priežasties. Įtardamas kitus ir kabindamasis prie bet ko, jis susipyko su visais draugais. Volteris, Didro ir Grimas buvo jo draugai ir tapo priešai. Ruso buvo nenuoširdus, neatviras visame kame. Kiekvieną savo pasielgimą jis aiškino aukštais motyvais, bet kritikai lengva buvo susekti tikrą jų kainą. Ruso aiškiai rodė savo meilę nepriklausomybei ir išdidumą: jis pyksta kai jam duodama dovana; tačiau tuo pat laiku jis yra išlaikomas p. Varens, gauna dykai butą pas ponią Epine ir t. t. Garsus rašytojas, bet sakosi, kad verčiasi iš perrašinėjimų gaidų, nors pats suprasdavo, kad perrašinėti gaidas jam duodavo tyčia, kad tik gavus progos susipažinti su juo ir duoti jam pašalpą. Ruso tvirtino, jog kas nevykdo tėvo pareigų, tas negali būti tėvu, o pats savo penkis vaikus atidavė į vaikų auklėjamąjį namą taip, kad vėliau negalima buvo jų surasti, o pats gyveno su idiote Terese ir patetiškai aprašė laimingus gyvenimo momentus su ja. Ruso brangina tikybą, peikia ateizmą, o pats du kartus keičia tikybą praktiškam tikslui. Jis manė ir skelbėsi esąs geriausias žmogus, rodėsi originaliu ir statėsi prieš visuomenę. Stovėdamas mokslo atžvilgiu žemiau už enciklopedistus, jis protestavo prieš enciklopediją. Matydamas gerą įtaką teatro, kaip auklėjamosios įstaigos, o rašyda-

mas d'Alamberui, protestuoja prieš įpročių tvirkinimą vaidinimų dėka. Ateizmo laikotarpy Ruso giriasi savo tikėjimu į Dievą; matydamas visuomenę tikint progresu, jis mėgina naikinti tą pasitikėjimą, rodydamas žmonijos regresą.

Visuomenės politiškos pasaulėžiūros plėtojime Ruso suvaidino svarbų vaidmenį, nors nei protu, nei mokslu nebuvo tam rengtas. Anot Bliunčli, Ruso politiška filosofija — tai „politiško kūdikio pažiūra". Ruso interesų ratas — tai dorovės ir tikybos klausimai, bet ne politikos. Mėgiamas jo veikalas — Emilis.

Kuri gi jo pasisekimo priežastis? Ruso pasisekimą sudarė tas nuotaikos pakilimas, kuris esti visuomenėje prieš revoliuciją ir kuris pasiekia aukščiausio laipsnio revoliucijos metu. Tuo laiku geidulys užslopina logiką. Jausmai veikia labiau negu įrodymai.

Ruso politiškų idėjų šaltinio reikia ieškoti Ženevos valstybės santvarkoje. Po perversmo, sujungto su reformacija, Ženevoje nuo 1535 m. buvo nustatytas respublikos valdymo būdas. Vyraujanti pažiūra buvo ta, kad suverenė valdžia visiškai priklauso tautai, kuri periodiškai rinkdavosi šv. Petro katedroje. Vykdomoji valdžia priklausė didžiajai ir mažajai tarybai. Kadangi tauta galėjo rinktis tik tarybai kviečiant ir spręsti tik pastarosios pasiūlytus klausimus, tai valdymas buvo aristokratiškas ir šeimynų grupė, užgrobusi į savo rankas valdžią, turėjo kartu susidurti su tauta, neužmiršusia savo suvereniteto teisės.

Pirmas susidūrimas įvyko keliais metais prieš Ruso gimimą, būtent 1700 m. Šis mėginimas nuversti oligarchijos valdymą nepasisekė, tačiau sukėlė tautoje sąmoningesnį vertinimą savo teisių (reikalų). Visi piliečiai pradėjo domėtis politiškais klausimais. Džonas Moras, anglas, kuris buvo Ženevoje XVIII amžiuje, sako, kad Ženevoje nereta buvo sutikti prastus darbininkus, skaitančius laisvomis nuo darbo valandomis Loko, Monteskjės, Njutono ir k. veikalus. Ženeviečiai gerai apsipažinę buvo su senovės valstybių susitvarkymu ir Ruso galėjo pasakyti, jog buvo laikas, kuomet Atėnų gatvės buvo jam gal geriau žinomos, nekaip Ženevos. Buvo sukurta turtinga bažnytinė literatūra apie tautos suverenitetą. Pagaliau, tauta sukėlė antrą revoliuciją 1738 m., kuria ir išreikalavo konstituciją.

Nuo šio laiko tautos susirinkimui priklausė: įstatymų leidimas, taikos darymas ir karo skelbimas, mokesnių skyrimas ir valdininkų rinkimai. Tokioje tėvynės aplinkoje susidarė Ruso politička pasaulėžiūra ir jo simpatijos. Atvažiavęs Prancūzijon, jis susidūrė su Anglijos politiška filosofija, ypač su Loku, kuris padarė Ruso ne mažesnį įspūdį, kaip Monteskje'i. Laisvės ir tautos suverenumo idėjos, monarchizmo neapykanta rado Ruso sieloje parengtą dirvą. Bet tautos suverenumą Ruso suprato, kaip Hobsas absoliutizmą, tuo skirtumu, kad absoliutu jis skelbė ne monarchą, bet tautą. Svarstydamas 1749 m. Dižono akademijos duotą temą, Ruso pažiūrėjo į dalyką ne istoriko akimis, bet davė temai filosofišką kryptį, pasistatęs sau uždavinį parodyti mokslų ir meno, apskritai, įtaką dorovei. Uždavinys jo buvo neigiamai išspręstas: mokslai ir menas padedą įpročiams sunykti. „Mūsų dvasia ištvirksta, mokslams ir menui tobulėjant" — tai jo išvada. Toks sprendimas buvo širdies, ne proto diktuotas. Užaugęs griežtų Ženevos papročių aplinkoje, Ruso buvo pasipiktinęs Paryžiaus papročių lengvumu. Jis, kaip ir visi, buvo labai nepatenkintas istoriškai nusistovėjusia santvarka, bet pagautas priešginybės nuotaikos, jis susidūrė su filosofiška mintim, kuri kovojo su sena santvarka, ir jis ėmėsi įrodinėti, kad pati filosofija yra ne kas kita, kaip tik kūnas iš kūno tos visuomenės santvarkos, prieš kurią kovoja.

Kaip Ruso įrodo savo tezę?

Mokslų ir meno pradžios šaltinis glūdi palinkimuose žmogaus, jau doroviškai ištvirkusio. „Astronomija atsirado iš prietaringumo; geometrija — iš gobšumo, fizika — iš tuščio žingeidumo; o visi mokslai, ypač doroviški — iš žmogaus išdidumo. Mokslai ir menas atsirado iš mūsų nedorybių. Kam būtų reikalingas mums menas, jei ne prabanga, kuri maitina jį? Jei nebūtų žmonių neteisingumo, tai kam būtų jurisprudencija? Kas būtų su istorija, jei nebūtų tiranų, karų ir maištininkų?"

Galima būtų nepaisyti to, iš kur visa tai atsirado, jei mokslai ir menas būtų naudingi. Bet jie yra nenaudingi. „Sakykite man, — kreipiasi jis į folosofus ir mokytuosius, iš kurių yra gautos visos didžios žinios, jeigu jūs nebūtumėt išmokę mūs visa to, ar mūsų būtų mažiau, ar mes būtumėm blogiau valdomi, blogiau gyventumėm ir būtumėm daugiau ištvirkę?

Žinojimas yra ne tik nenaudingas, bet ir kenksmingas del to, kad jis siekia stoti aukščiau už dorybę". Apie žmogų neklausiam, ar jis dorovingas, bet tiktai, ar jis talentingas? Apie knygą neklausiam, ar ji naudinga, bet tiktai, ar gerai parašyta? Dovanos tenka ploniems ir sąmojingiems protams, o dorybė lieka be pagarbos; daug dovanų tenka už puikius mąstymus, ir nė vienos — už puikius darbus. Kultūra — vyriausybės sąjungininkas. Tuo tarpu, kai vyriausybės ir įstatymai rūpinasi sujungtų į visuomenę žmonių ramybe ir gerove, mokslas, literatūra ir menas mažiau despotiški, bet galingesni: apmėto gėlėmis geležinius pančius, kurie uždėti žmonėms, gesina juose sąmonę pirmykštės laisvės, kuriai jie rodosi sutverti, priverčia juos mylėti nelaisvę ir sudaro civilizuotus gyventojus. Reikalas pastatė sostus, o mokslai ir menas juo sutvirtino.

Ši disertacija — nedidelė (Discours sur les sciences et les arts), pilna nepamatuotų tvirtinimų, bet parašyta iškalbingai, dideliu temperamentu. Pats Ruso paskiau pripažino, kad joje „daug karščio ir jėgos, bet visai nėra logikos ir nuoseklumo". Tačiau ji turėjo didžiausį pasisekimą. Anot Grimo, paryžiečių protuose ji sukėlė visą revoliuciją. Anot Diuso, didelė minia stovėjo ties knygyno durimis, kur buvo parduodama Ruso šita knyga. Ji sukėlė didelę polemiką, kurios dėka buvo parašyta daug brošiūrų ir straipsnių. Kuri gi buvo priežastis pasisekimo knygos, silpnos turinio atžvilgiu? Visuomenė įžiūrėjo joje akmenį, mestą į įkyrėjusią visuomenės santvarką, nors akmuo skaudžiai užgavo ir tuos, kurie jau anksčiau ėjo prieš tą santvarką. Visuomenė rado knygoje daugiau negu buvo parašyta, — skaitė tarp eilučių. Prie to prisidėjo dar jos forma, karšta kalba, pakeltas tonas žavėjo skaitytoją. Kritikai rodė į pagrindinę Ruso klaidą, būk žmonės savo prigimtim nekalti esą ir kultūros tvirkinami, ir tvirtino priešingai, kad žmonės prigimtim yra pikti ir žiaurūs, tik kultūringos valstybės tobulinami. Šita kritika stūmė Ruso priešginybės nuotaikos pagautą mintį dirbti priešinga kryptimi. Antroji Dižono akademijos tema: „iš kur eina žmonių nelygybė ir ar prigimties teise ji pagrįsta"? — davė jam progos pasisakyti 1753 m. (Diccours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes). Ruso ima žmonių gamtišką padėtį ir tvirtina, kad tai buvo grynumo ir nekaltu-

mo padėtis. Reikalai tuomet buvo apriboti ir patenkinti gamtos dovanomis. Pripratęs prie gamtos, žmogus nesiekia pažinti jos paslaptis, tad mokslas ir filosofija jam yra svetimi. „Bastydamasis po miškus, neturėdamas žodžio dovanos, be verslo, be pastogės, svetimas karo nuotaikai ir bet kokiam bendravimui su kitais, nejausdamas reikalo prie kitų, nejausdamas noro jiems kenkti, gal būt niekuomet nesusitikdamas su kitais, pirmykštis žmogus pasitenkina pats savim. Ypatinga tokios padėties žymė — tai laisvė ir lygybė. Kadangi žmonės tuomet neturėjo santykių ir tarpusavio pareigų, tai jie nebuvo nei geri, nei blogi. Tokia puiki padėtis išnyko, kai žmonių giminė pasidaugino ir atsirado būtinas reikalas imtis platesnio ūkiško veikimo. Perversmas įvyko, kuomet buvo atrasti metalai ir imtasi žemę dirbti". „Kaip tik vienas žmogus pajuto reikalą prie kito, kai tik paaiškėjo, kad vienam reikia turėti produktų del dviejų, tai lygybė išnyko, susidarė nuosavybė, darbas tapo būtinu ir dideli plotai tapo padalinti į gražius laukus, kuriuos reikėjo laistyti žmogaus prakaitu ir kuriuose greitai, kartu su derlium, užaugo nelaisvė ir neturtas".

Žmonių daugėjimas reikalavo intensyvaus ūkio, vedė prie nuosavybės, o nuosavybė buvo pirmas nelygybės šaltinis del to, kad nuo to laiko susidarė skirtumas tarp turtingųjų ir neturtingųjų. Pirmas, kuris apsitvėrė savo sklypą ir išdrįso pasakyti: „tai yra mano" ir rado gana naivių žmonių, kurie patikėjo jam, buvo tokios civilinės visuomenės įkūrėjas.

Kiek nusikaltimų, karų, žmogžudybių, nelaimių, baisenybių išbrauktų iš žmonijos istorijos tas, kas ištraukęs kuolus ir užbėręs griovius suriktų savo artimiems: „neklausykite šito akiplėšos, jūs žūsite, jei užmiršitę, kad vaisiai priklauso visiems, o žemė niekam". (Labai stiprus pasakymas, bet kodel gi Ruso pripažino žemdirbystės ir nuosavybės būtinumą?). Iš nuosavybės gimė pirmoji nelygybė. Atsiradus nuosavybei ir susidarius nelygybei tarp turtingųjų ir beturčių, ginčai tapo neišvengiami, jie sukėlė pirmiausia turtinguose mintį, kad reikia surasti taikinga išeitis iš vaidų. Ar negeriau būtų, sudarius sujungtą jėgą, kuri gintų visus nuo kiekvieno? Taip turtingieji kalbino beturčius, neva pastarųjų naudai.

Lengva buvo apgauti naivius, kurie visi patys ištiesė savo rankas prie grandinių, manydami, kad jiems duodama laisvė; turėdami gana išminties, kad suprastų valstybiško susijungimo naudingumą, jie neturėjo pakankamo patyrimo, kad numatytų gręsiantį pavojų. Žmonės, jau susijungę į visuomenę, organizavo valdžią ir perėjo į valstybišką padėtį.

Valstybiško susijungimo pagrinde glūdi sutartis tarp tautos ir tų, kam pavesta valdžia, sutartis, kurios pagalba abi šalys pasižada saugoti įstatymus, išleistus susitaikinimu ir kurie yra susijungimo ryšys. Valstybinės sąjungos paviršutinis tikslaš atrodo esąs beturčių gynimas nuo turtuolių, ir daug filosofų tą paviršutinumą laiko esant tikrą tiesą. Tikrybėje gi valstybė tarnauja turtuolių interesams, duodama jiems tokią jėgą ir garantiją, kurių be jos neturėtų.

Tokia turėjo būti ir buvo valstybės ir teisės pradžia; jos uždėjo naujus pančius beturčiams ir suteikė naujų jėgų turtuoliams, galutinai sunaikino prigimtą laisvę, visiems laikams nustatė nuosavybės ir nelygybės įstatymus, padarė gudrų grobimą nesugriaunama teise ir nedaugelio garbės godžių naudai visą žmonių giminę įstūmė į darbą, nelaisvę ir neturtą. Valstybė ir teisė gimdo naujų skirtumų, stipriųjų ir silpnųjų. Tai yra 2-ji nelygybė.

Valstybės valdžia įvairiai buvo organizuojama, atsižiūrint į tai, koks santykis buvo visuomenėje tarp turtingųjų. Pirmiausia valdžia buvo visuomeniška pareiga, ir visvien ar ji priklausė vienam ar keliems asmenims, valdantieji asmenys tik rinkimu buvo skiriami.

Bet greit šitie išrinktieji vadai naudodamiesi nesutikimais, įsitvirtino valdžioje, padarę ją savo paveldėjamąja nuosavybe. Valstybė tapo jų nuosavybė, valdžia tapo savavalė, o piliečiai tapo vergais.

Šitoje lipynėje susidarė trečioji nelygybė ir pastaroji yra paremta skirtumu tarp valdančiųjų ir valdomų vergų.

Vietoj pataisų Ruso skelbė esamos valstybėš panaikinimo reikalingumą. Jo nuomone, vietoj remonto, reikia „išvalyti orą, pašalinti visą seną medžiagą, kaip tai padarė Spartoje Likurgas, ir imtis statyti visą naują trobą". Ši pažiūra darė visuomenei didelio įspūdžio.

Bet jei reikia statyti, tai nepakanka mąstyti tik apie naikinimą, reikia pamąstyti ir apie statybą, kūrybą.

Kokiais gi pagrindais turi būti statoma valstybė, norint apsaugoti ją nuo tų trūkumų, kuriuos turi dabartinės visuomenės, istoriškai susikūrusios? Į šitą klausimą atsakymą Ruso davė savo svarbiausiu politišku traktatu „Contrat social", išleistu 1762 m. Apie savo „visuomenišką sutartį" Ruso buvo neaukštos nuomonės. „Kas sakosi suprantąs mano veikalą „Contral social", — sako jis, — tie yra protingesni negu aš. Šitoji knyga reikia perdirbti, bet aš neturiu nei laiko, nei jėgų".

Jo mintis, įdėta į šitą veikalą, lyg turėtų būti matoma iš jo paties žodžių. „Aš noriu ištirti, — sako jis, — ar nėra visuomenės santvarkoje teisėto ir tvirto prado, imant žmones tokius, kokie jie yra, o įstatymus tokius, kokie jie turi būti. Pagrindiniai kiekvienos geros įstaigos dėsniai turi būti pritaikinti kiekvienam krašte prie tų sąlygų, kurias sudaro kaip geografiška padėtis, taip ir gyventojų būdas ir tik ant šitų sąlygų kiekvienai tautai reikia statyti savo įstaigų sistemą, kuri bus geriausia, gal būt ne savaime, bet tai valstybei, kuriai ji skiriama. Laisvė yra ne kiekvieno klimato padarinys, tad ir ne kiekvienai tautai gali priklausyti".

Iš šitų žodžių reiktų manyti, kad Ruso svarstė dalykus atatinkamai įvairioms realioms aplinkybėms; o tikrybėje jo mintys taip išdėstytos, kad tenka manyti, jog jis vienaip nurodo visoms tautoms tai, nuo ko pareina tautos laisvė ir kaip reikia ją užtikrinti. Taip visi jį ir suprato. Gal būt, kad rašydamas Ruso turėjo mintyje tik mažą Ženevos respubliką, bet mintis įdėjo į tokią formą, kad jo reikalavimai atrodo tiekiami kiekvienai valstybei. „Žmogus gimė laisvas, o gyvena visur pančiuose, kaip tas įvyko? Aš nežinau, — sako Ruso, — Kas gali suteikti jam teisėtumą? Man rodosi, kad aš galiu išspręsti šį klausimą".

Visuomeniškumo formos, kurios uždeda laisvam žmogui pančius, eina ne iš šeimynos ir ne iš jėgos. Valstybės pagrindu gali būti tik sutartis.

§ 128.

Dabar arčiau susipažinsime su „Contral Social" turiniu.

Pirmiausia Ruso pasisako, kad jis tirs pilietiškoje tvarkoje, imdamas žmones tokius, kokie jie yra, ir įstatymus tokius, kokie gali būti, ar galima turėti kokia teisėta ir tvirta valdymo taisyklė; kad jis savo šitame tyrinėjime pasistengs sutaikinti tai, ką leidžia teisė, su tuo, ko reikalauja interesas, kad teisingumas ir naudingumas nebūtų atskirti. „Manęs gali kas paklausti, — sako Ruso, — kas aš: karalaitis (monarchas), ar įstatymų leidėjas, kad rašau apie politiką. Atsakau: būtent todel ir rašau apie politiką, kad nesu toks; jei aš būčiau monarchas, arba įstatymų leidėjas, tai aš veltui neleisčiau laiko, kad kalbėti tai, kas reikia daryti".

„Gimęs laisvos valstybės piliečiu ir būdamas suvereno narys, kad ir kažin kokia silpna būtų mano balso įtaka visuotiniams reikalams, vis delto teisės balsuoti pakanka, kad man būtų pavesta pareiga mokyti; kiekvieną kartą, kai aš mąstau apie valdymą, visuomet būnu laimingas atrasdamas savo tyrinėjimuose naujas priežastis savo kraštą mylėti!"

„Štai mano šio tyrinėjimo objektas: žmogus gema laisvas ir vis delto jis yra geležiniuose pančiuose. Tokiu jis jaučiasi, nors yra kitų viešpats, kuris nepaliauna būti didesnis vergas, negu tie, kuriuos jis valdo. Kokiu būdu įvyksta ta permaina? Nežinau. Kas yra tas, kuris gali tą permainą padaryti teisėtą? Tikiuos, kad galėsiu išspręsti šį klausimą".

Jei būtų matoma tik jėga ir jos pritaikinimo padariniai, galima būtų sakyti: „kiek tauta yra priversta klausyti ir klauso, — ji gerai daro; bet kai tik ji gali sulaužyti jungą ir sulaužo, — ji dar geriau padaro, nes grąžindama sau laisvę tąja pat teise, kuria buvo iš jos atimta laisvė, ji parodo, kad ji yra tokia, kuri gali susigrąžinti laisvę, arba kad iš jos negalima buvo atimti laisvė".

Tačiau visuomenės santvarka yra šventa teisė, kuri yra pagrindas visoms kitoms teisėms. Bet šita teisė eina ne iš gamtos; ji paremta sutartimis. Tad reikia žinoti tos sutartys (sąlygos). Bet prieš tai, reikia dar šis tas pasakyti.

a) Pirmykščios visuomenės.

Seniausioji visuomenė yra šeima; tai yra prigimtinė visuomenė. Joje vaikai esti pririšti prie tėvo tik tol, kol jis yra reikalingas jiems, kad jie galėtų gyventi, o kai tik šitas reikalas atpuola, prigimties ryšys esti nutraukiamas: vaikai lieka nepriklausomi, o tėvas — laisvas nuo rūpinimosi vaikais. Jeigu jie ir toliau gyvena susijungę, tai jau tik susitarę, bet ne prigimties dėsniu. Ir šeima laikosi sutartim. Bendroji laisvė yra žmogaus prigimties padarinys. Tos prigimties pirmas įstatymas yra šis: saugoti savo gyvybę. Žmogaus pirmieji rūpesniai — tai del savęs; kai jis esti protingo amžiaus, jis vienas būna sprendėjas del priemonių save išlaikyti tikrumo, tampa pats sau valdovas. Taigi, šeimyna yra pirmutinė politiškos šeimynos forma (modelis). Bendrovės galva — tai tėvo pavidalas, o jos nariai — tai vaikų pavidalas. Ir visi jie, kaip gimę laisvi ir lygūs, kitiems paveda savo laisvę tik savo naudai. Visas skirtumas tas, kad tėvo rūpesniai yra atlyginami meile vaikams, o valdovo rūpesniai yra atlyginami valdymo smagumu vietoj meilės. Grocijus nepripažįsta, kad visokia žmonių valdžia yra sukurta valdomųjų naudai; tai savo minčiai patvirtinti jis rodo verguvę. Jo pastovus svarstymo būdas yra tas, kad jis teisę nustato faktu. Galima būtų pasinaudoti sėkmingesniu metodu, nepalankiu tiranams dėsniu. Anot Grocijaus, abejotina, ar žmonių giminė priklauso šimtinei, ar šimtinė priklauso žmonių giminei; ir jis rodosi linksta savo knygoj prie pirmos klausimo išsprendimo alternatyvos, kad žmonių giminė priklauso šimtinei. Tokio pat jausmo buvo ir Hobsas. Tuo būdu esamoji žmonių giminė padalinta į gyvulių kaimenes, kurių kiekviena turi savo šefą, o šis sergsti ją, kad prarijus ją. Kaip piemuo yra aukštesnės prigimties už kaimenę, taip ir žmonių piemenys, kurie yra jų šefai, yra aukštesnės prigimties, nekaip jų tautos. Taip pat manė ir imperatorius Kaligulą savo rašte Filonui, kad viešpačiai esą dievai, o tauta — gyvuliai. Anksčiau už šituos tris (H. Gr., Hob. ir Kal.) Aristotelis yra pasakęs, kad žmonės savo prigimtim nėra lygūs, bet vieni iš jų gema, kad būtų vergais, kiti — kad valdytų. Aristotelis turėjo tiesą: žmogus gimęs verguvėje buvo vergas; bet jis sekmenį laikė priežastim: vergai netenka viso, būdami pančiuose, jie

netenka net noro išsivaduoti. Tačiau jei yra verguvė prigimtim, tai tik del to, kad verguvė įvyko prieš prigimtį: jėga padarė pirmus vergus, o jų bailumas amžiams paliko juos tokiais. „Aš nieko nesakau, — sako Ruso, — apie karalių Adomą, nei apie imperatorių Nojų, kurio trys sūnūs pasidalino pasaulių. Galima manyti mane esant linksmą, prisiminus juos, nes, einant žemyn kartomis nuo tų kunigaikščių, galima rasti ir mane esant teisėtą žmonių giminės karalių. Šiaip ar taip, vis delto negalima nesutikti su tuo, kad Adomas nebuvo pasaulio suverenu, kaip nebuvo juo Robinzonas Kruzo del to, kad buvo vienas. Jų buvo vienas patogumas, kad jie buvo ramūs savo soste, neturėjo bijotis nei maištų, nei karų, nei suokalbių".

b) Apie stipresniojo teisę.

Stipriausias niekuomet nesti pakankamai stiprus, kad galėtų visada būti valdovas, jei tik jo jėga netampa teise, o paklusnumas jam netampa pareiga. Piviršutiniai, ironija imant, galima sakyti, kad iš čia eina stipriausiojo teisė, kuri realiai tampa principu. Bet ar taip, ar ne, niekas neišaiškins to žodžio. Jėga yra fiziška galia ir Ruso nemato, kokia moralybė gali išeiti iš jos veiksmų. Nusileisti jėgai yra būtinumo aktas, ne valios; tai protingumo aktas. Kuria gi prasme jis gali tapti pareiga? Leisime momentui esant tokią teisę. Iš to išeina neišaiškinamas mišinys (galimatija), nes jei tik jėga daro teisę, tai sekmuo keičiasi kartu su priežastim: kiekviena jėga anksčiau įvyksta negu pirmutinė teisė, tai kaip tik galima be bausmės neklausyti, reiškia galima teisėtai neklausyti; tad reikia stengtis būti stipresniu, nes jis visuomet turi rezoną (tiesą). Kas gi per teisė, kuri nyksta kartu su jėga? Jei reikia klausyti jėgos, tai nereikia klausyti pareigos; nėra prievartos klausyti — nėra ir pareigos. Tuo būdu terminas „teisė" nieko neprideda jėgai, — jis nieko nereiškia.

Pasiduokime galybėms! Jei tuo norima pasakyti: nusileiskite jėgai, tai patarimas yra geras, bet nereikalingas, nes jis niekados nebuvo peržengtas. Sakoma, kiekviena valdžia eina iš Dievo; „aš tai pripažįstu", — sako Ruso; — bet ir kiekviena liga eina iš ten pat; ar tuo sakoma, kad uždrausta yra kviestis daktaro? Kai plėšikai sučiumpa mane miške, ar aš turiu

duoti jiems savo piniginę ne tik del jėgos, bet ir del pareigos, sąžinės spiriamas? Nors aš ir galėčiau ją išgelbėti? Taigi, sutikime su tuo, kad jėga nedaro teisės ir kad yra pareiga klausyti teisėtos valdžios. Tuo būdu pirmutinis klausimas vis pasilieka neišspręstas.

c) Apie verguvę.

Kadangi nė vienas žmogus neturi prigimtinės viršenybės atžvilgiu į sau panašius ir kadangi jėga negimdo teisės, tai lieka tik sutartys, kaip bazė kiekvienam autoritetui tarp žmonių. Jei atskiras asmuo, — sako Grocijus, — gali išsižadėti savo laisvės ir atsiduoti verguvei, tai kodel negalėtų tai padaryti visa tauta ir pasiduoti karaliaus valdžiai? Pasvarstykime šį posakį. Kas yra perleisti? Perleisti reiškia duoti, arba parduoti. Žmogus, kuris daro save vergu, parsiduoda visai, kad bent išsigelbėtų savo gyvybę. O kodel tauta parsiduoda? Karalius juk netiekia visiems daiktų pragyvenimui, atvirkščiai, jis pats gauna jų iš valdinių. Argi valdiniai atiduoda savo asmenį su sąlyga, kad bus paimtas iš jų ir turtas? Kas gi jiems lieka pragyvenimui? Kalbama, despotas užtikrina valdinių pilietinę ramybę. Tegul. Bet ką jie laimi iš to, jei karai, kuriuos jis veda del savo ambicijos, jeigu jo nepasotinamas gobšumas, jeigu jo valdžios žiaurumas vargina juos daugiau, negu jų nesusipratimai? Ką jie laimi, jei toji ramybė yra viena iš jų nelaimių? Graikai, ciklopų uždaryti, ramiai gyveno, laukdami eilės, kada jie bus suėsti.

Sakyti, kad žmogus dovanai atiduoda save, yra absurdas ir nesąmonė; toks aktas yra niekšiškas ir neteisėtas del to, kad tas, kuris daro tokį aktą, beprotiškai elgiasi. Tą pat kalbėti apie visą tautą reiškia sutikti, kad visa tauta yra bepročių tauta; tad beprotystė nekuria teisės. Jei kiekvienas gali perleisti save, vis delto jis negali perleisti savo vaikų; jų laisvė priklauso jiems ir niekas negali valdyti ją. Jeigu jie yra nepilnamečiai, tai tėvas rūpinasi jų išlaikymu, bet jis negali visai dovanoti juos kam nors, nes toks dovanojimas būtų priešingas gamtos tikslams ir išeina iš tėvo valdžios ribų. Atsisakyti nuo savo laisvės reiškia atsisakyti nuo žmogaus savybės, nuo jo teisių ir pareigų. Tokia sąlyga yra niekinga, kuria vienas įgyja visišką valdžią, o kitas apsiima visai pri-

klausyti, vadinasi, be ekvivalento. Grocijus ir kiti nurodė kitą verguvės šaltinį: užkariautojas, sako jis, užuot žudyti ima įveiktąjį verguvėn; del gyvybės vergas parduoda savo laisvę. Bet aišku, kad iš karo padėties neseka teisė žudyti. Žmonės gamtiškoj padėty nėra iš prigimties priešai vieni kitiems. Daiktų santykis sudaro karo padėtį, ne žmonių; gamtiškoj padėty žmogus nėra priešas žmogui del to, kad nėra nuolatinės nuosavybės, o sociališkoj padėty jie nėra priešai vienas kitam, del to, kad visa yra įstatymų tvarkoma. Karas yra ne atskirų žmonių santykių padėtis, bet valstybių; tame kare atskiri žmonės nėra priešai vienas kitam, jie yra vienas kitam priešai tiktai kaipo kareiviai, ne kaipo tautos nariai, o kaipo jos gynėjai.

Valstybė gali panaikinti kitą valstybę, bet ne jos žmones; kariaudamas asmuo esti valstybės priešas, bet ne žmonių. Tadgi, karo teisė leidžia žudyti tik valstybės gynėjus, o kai tik paliauna kariauti, asmuo tampa žmogum, kurio negalima naikinti. Tad karas nesuteikia kitokios teisės, kaip tik tą, kuri tarnauja jo tikslui. Tai yra dalykų esmė, o ne kokio Grocijaus dėsnis, poetų autoritetu paremtoji teisė.

Kadangi karas neduoda teisės žudyti įveiktuosius žmones, tai jis neduoda teisės ir pavergti juos. Neturėdamas teisės gyvybei, negali turėti teisės keisti ją verguve. Verguvė yra tolesnis karas: užkariautojas užuot iš karto nukauti, palengva žudo, imdamas sau naudą. Tarp jų nėra taikos sutarties; tarp jų yra įvykusi tam tikra sąlyga, kuri nenaikina karo padėties. Taigi, Verguvės teisė yra niekšiška sąvoka, absurdiška sąvoka, nieko nereiškianti. Žodžiai vergas ir teisė prieštarauja vienas antram, jie neigia vienas kitą. Tokie tvirtinimai: „aš padariau su tavim sutartį, visą savo naudai ir kad tavę apsunkinčiau, — aš ją vykdysiu, kiek man tas patiks ir pagal kurią tu manęs klausysi, kiek man patiks“ — yra be prasmės.

Reikia grįžti prie pirmykščios sutarties. Grocijus sako, kad tauta gali atiduoti save karaliui; išeina, kad tauta yra jau tauta prieš atsiduodant karaliui. Šita dovana yra civilinis aktas; jam sudaryti yra reikalingas viešas svarstymas. Prieš ištiriant aktą, kuriuo tauta pasidavė karaliui, reikia ištirti aktas, kuriuo tauta tapo tauta del to, kad šitas aktas bū-

tinai yra ankstyvesnis už aną ir yra tikras visuomenės pagrindas. Jeigu jo nebūtų, tai kuria teise dauguma galėtų priversti mažumą, šimtas — dešimtį?

d) Apie visuomenės sutartį.

Aš prileidžiu, — sako Ruso, — žmones priėjus tą tašką, kur kliūtys, kurios prigimtinėj padėty naikina žmonių egzistenciją, savo atsparumu įveikia kiekvieno individo jėgas, kurias jis gali panaudoti šitoj padėty savisaugos tikslui. Tada šita primityvi padėtis negali išsilaikyti ir žmonių giminė žūtų, jeigu ji nepakeistų savo gyvenimo būdo. Tačiau žmonės negali kaip kitaip padidinti savo jėgas, kaip tik sujungę ir sutvarkę tas jėgas, kurių turi. Jėgų suma gali susidaryti, tik daugelio jėgas subūrus. O kaip gali atskiro žmogaus jėgos ir laisvė, — išsilaikymo svarbiausios priemonės, — būti sujungtos su kitų jėgomis ir laisve, nesunaikinus jų ir neužmiršus jo reikalų?

Šitas sunkumas gali būti taip išreikštas: reikia rasti asociacijos forma, kuri gina ir skatina visa visuomenės jėga kiekvieno susijungusio asmenį ir turtą ir kuria kiekvienas, prisijungęs prie visų, klauso tik savęs ir lieka laisvas, kaip buvęs. Tai yra problema, kurios išsprendimą ir pateikia Ruso savu veikalu „Contrat Social".

Nurodyto kontrakto (visuomenės sutarties) sąlygos, jo prigimtim, yra taip specialiai nustatytos, kad mažiausias jų pakeitimas darytų jas tuščiomis, be reikšmės; nors jos niekados nebuvo formaliai išreikštos, tačiau jos yra vis tos pačios, žinomos, taip, kad jei sutartis yra įžeista, tai kiekvienas turi grįžti į savo pirmykštę padėtį, pirmykštes teises, ir atgauna savo prigimtąją laisvę, netekdamas netikrosios laisvės, del kurios buvo atsisakęs nuo jos. Šitos sąlygos gali būti suglaustos į vieną: žinoti, kad kiekvieno susijungusio (bendrininko) įvyksta visiškas atsidavimas visai bendruomenei su visomis jo teisėmis del to, kad kiekvienam visiškai pasiduodant visumai, šita sąlyga yra lygi visiems; jai esant vienodai visiem, niekas nenori padaryti ją sunkesnę kitiems.

Kadangi atsidavimas yra visiškas, tai ir susijungimas yra visiškas, toks, koks tik gali būti, ir po to joks bendrininkas

neturi ką daugiau duoti visumai, nes jei liktų kurių teisių atskiriems asmenims, tai, kadangi nebūtų nė vieno aukštesnio bendrininko, kuris galėtų spręsti prieš juos ir prieš visuomenę, tai kiekvienas, būdamas tam tikru būdu pats sau teisėjas, pretenduotų būti tokiu visiems; tuo būdu grįžtų prigimtinė padėtis ir asociacija būtinai taptų arba tironiška, arba bergždžia.

Pagaliau, kiekvienas, pasiduodamas visiems, nepasiduoda atskirai niekam ir nėra nė vieno bendrininko, kurio atžvilgiu nebūtų įgyjama tokių teisių, kurios perleidžiamos jam; kiekvienas įgyja ekvivalentą to, ko netenka, įgyja daugiau jėgos, kad apsaugotų tai, ką turi.

Išmetus iš visuomenės sutarties tai, kas nėra jos esmė, gaunama tas, kas išreiškiama šiais žodžiais: „Kiekvienas mūsų perleidžia visumai savo asmenį ir visą savo galią visuotinos valios aukščiausiam valdymui; mes gauname kiekvieną narį, kaip neatskiriamą viso dalį“.

Tas aktas vietoj atskiro susitariančio asmens staiga sudaro kolektyvų ir moralinį kūną, sudarytą iš tiek narių, kiek susirinkimas turi balsų, kūną, kuris gauna vienumą tuo pat aktu, gauna savo bendrą „AŠ“, savo gyvybę ir valią. Šitas viešas asmuo, kuris susiformuoja visų kitų susijungimu, anais laikais turėjo vardą „pilis“ (citė), dabar gauna vardą „respublika“, arba „politiškas kūnas“, kuris savo narių yra pavadintas „padėtim“ (l'Etat), valstybe, kai jis yra pasyvus, o „suverenu“, kai jis yra aktyvus, pagaliau yra vadinamas „galybe“, kai jis yra lyginamas su panašiais jam. Visi bendrininkai, kaip kolektyvas, vadinami „liaudis“ (peuple), o kiekvienas atskirai vadinamas „pilietis“ (citoyen), kuomet dalyvauja suvereniškoje valdžioje, ir „valdinys“ (sujet), kai priklauso valstybės įstatymams.

e) Apie suvereną.

Iš nurodytos formulos matyti, kad susijungimo aktas turi savy dvišalį pasiūlymą: visuomenės ir atskiro asmens, ir kad kiekvienas individas, taip sakant, susitardamas su savim, esti užkalbintas dviem krypsniais: kaip suvereno narys santykyje su atskirais ir kaip valstybės narys santykyje su suverenu. Tačiau čia negalima pritaikinti civilinės teisės prado, kuriuo

niekas negali daryti sutartį su savim, nes yra didelis skirtumas tarp pasižadėjimo sau ir visumai, kurios esi dalis.

Kaip tik šita visuma yra tokiu būdu sujungta į vieną kūną, negalima pulti vieno nario, neatakavus viso kūno, dar mažiau galima pulti visas kūnas taip, kad to nepajustų nariai. Tuo būdu pareiga ir interesas vienaip verčia abidvi šalis, kurios yra susikontraktavusios, padėti viena kitai.

Kadangi suverenas yra sudarytas iš atskirų asmenų, jis neturi ir negali turėti priešingų jiems interesų; kaip to padarinys yra tai, kad suvereniška valdžia neturi reikalo garantuotis prieš valdinius del to, kad negalimas yra dalykas, kad kūnas norėtų naikinti savo narius, arba atvirkščiai. Suverenas tuo, kad yra, visuomet yra toks, koks turi būti.

Kitas dalykas su atskirų asmenų interesais. Jie gali turėti ir turi interesus priešingus, nesutinkančius su visuotinąja valia, kurią kiekvienas turi, kaip pilietis. Tadgi, kad visuomenės sutartis nebūtų tuščias formalumas, ji turi turėti savy šį *reikalavimą*: kas atsisakys klausyti visuotinos valios, tas bus priverstas visumos; tai reiškia ne ką kitą, kaip tik tą, *kad jis bus priverstas būti laisvas*, nes tokia yra sąlyga, kad kai pilietis atsiduoda tėvynei, tai ji garantuoja, kad jis nepriklausys nuo asmens, — sąlyga, kuri sudaro politiškos mašinos esmę ir reikšmę ir kuri viena daro teisėtus civilinius reikalavimus, o be jos tie reikalavimai būtų tironiški, be prasmės ir vestų prie didelių blogybių.

§ 130.

a) Civilinė padėtis.

Prigmtinės padėties pasikeitimas į politišką (civilinę) sudaro žmoguje labai didelę permainą: jo pasielgimui duodamas kaip vadovėlis teisingumas vietoj instinkto ir jo veiksmams suteikiamas dorovingumas, kurio pirma jis neturėjo. Todel pareigos balsas ima fiziško impulso vietą ir teisė ima apetito vietą; žmogus, kuris iki tol matė tik save, matosi esąs priverstas elgtis kitais dėsniais ir pasiklausti savo proto pirmiau, negu savo palinkimų. Nors šitoj (pilietinėj) padėty jis esti verčiamas atsisakyti nuo daugelio patogumų, kuriuos turėjo pri-

gimtinėj padėty, bet jis jų vietoj laimi kitus taip pat didelius patogumus: jo gabumai lavinasi, plėtojasi, jo idėjos dauginasi, jo jausmai tobulinasi, jo dvasia visa iškyla taip aukštai, kad, jeigu jis kartais nenupultų žemyn, tai turėtų be paliovos garbinti tą laimingą momentą, kuris išvedė jį iš gyvulių padėties į žmogaus, apdovanoto protu, padėtį. Suveskime balansą aiškiais žodžiais: tai, ko žmogus netenka del visuomenės sutarties sudarymo, yra jo prigimtinė laisvė, yra jo neribota teisė visam tam, ko jis siekia ir ką gali pasiekti, o įgyja jis pilietinę laisvę ir nuosavybę to, ką turi. Kad neapsirikus kompensacijose, reikia skirti prigimtinė laisvė, kuri savo ribas turi žmogaus jėgose, nuo pilietinės laisvės, kuri yra visuotinos valios apribota, reikia skirti valdymas, kuris yra jėgos padarinys, arba pirmojo užimančio teisė, nuo nuosavybės, kuri gali būti paremta tik pozityvaus titulo. Prie to, kas aukščiau pasakyta, galima būtų pridėti: reikia prie civilinės padėties prijungti dar moralinė laisvė, kuri viena daro žmogų tikru paties savęs valdovu del to, kad pasidavimas apetito impulsui yra verguvė, o pasidavimas įstatymui, kurį pats sau esi sudaręs, yra laisvė.

b) Reali Valstybė.

Kiekvienos rinktinės (visuomenės) narys, jos susidarymo momentu, paveda jai save tokį, koks jis tikrai yra: paveda save ir savo jėgas, kurių dalis yra jo turtas. Tuo aktu valdymas, pasikeičiant rankoms, tampa nuosavybe suvereno rankose. Kaip valstybės (pilies) jėgos yra nepalyginti didesnės už atskiro asmens jėgas, taip viešas valdymas tikrybėje yra stipresnis ir labiau nepakeičiamas už atskiro asmens valdymą, nors jis ir nėra tiek teisėtas, bent svetimšalių akyse del to, kad valstybė santykyje su jos nariais yra visų jos narių turto valdovas, pagal visuomenės sutartį, kuri yra pagrindas visoms teisėms, bet santykyje su kitomis valstybėmis ji neturi kito pagrindo, kaip tik pirmo užgrobiko teisę. Pirmojo užgrobiko teisė nors yra realesnė už stipresniojo teisę, tačiau ji tampa tikra teise tik susidarius nuosavybės teisei. Kiekvienas žmogus turi teisę tam, kas jam reikalinga, bet pozityvus aktas, darąs jį kurio daikto savininku, atmeta visus kitus as-

menis nuo to daikto. Kuomet atskiro asmens dalis bendruose turtuose yra atskirta, jis jau neturi teisės bendruomenės turtui. Štai kodel pirmo užėmusiojo teisė yra tokia silpna gamtinėj padėty, tačiau yra gerbtina kiekvienam pilietinėj padėty. Kad įsitvirtintų, reikia šių salygų: 1) kad teritorija nebūtų kito gyvenama, 2) kad jis užimtų tiek, kiek jam būtinai reikalinga pragyvenimui, 3) kad jis užimtų ją ir darbu ir kultūrinimu, o ne vien paprasta apeiga, nes tik darbas yra nuosavybės ženklas, kuris, nesant kitų juridiškų titulų, turi būti visų gerbiamas.

Trumpai visuomenės sutarties reikšmė galima taip išreikšti: visuomenės sutartis užuot panaikinti gamtinę lygybę — atvirkščiai, įveda teisišką lygybę ir moralinę lygybę ten, kur gamta galėjo sudaryti žmonių fizišką nelygybę taip, kad žmonės, galėdami būti nelygūs fiziškomis jėgomis ir protu, tampa lygūs sutartim ir teise.

c) Suverenumas negali būti pavestas kitam.

Aukščiau išdėstytų dėsnių pirmas ir svarbiausias padarinys yra tas, kad visuotinoji valia viena gali tvarkyti valstybės jėgas pagal jos tikslą, kuriuo yra visuotina gerovė, nes kaip atskirų interesų susidūrimas iškėlė būtiną reikalą sukurti visuomenę, taip visų interesų suderinimas padarė jį galimą; įvairių visuomenės interesų yra tam tikras bendrumas, kuris duoda socialų ryšį; jeigu jo nebūtų, negalėtų būti ir visuomenė. Suverenumas, būdamas tik visuotinos valios vykdymu, negali būti pavestas kitam; tad suverenas, kuris yra tik kolektyvus asmuo, negali būti kieno kito astovaujamas, kaip tik savim: kitam gali būti pavedama galia, jėga, bet ne valia. Atskira valia kartais supuola su bendra valia, bet dažnai būna jai priešinga del to, kad atskira valia savo prigimtim siekia prerogatyvų, o bendra valia siekia lygybės. Suverenas gali sakyti, „aš noriu to, ko ir šitas atskiras asmuo nori“, bet jis negali sakyti „aš norėsiu to, ko šis asmuo norės“. Absurdas yra pasiduoti savo valia kito valiai būsimam laikui. Jei tauta pasižada ateity kito klausyti, ji paliauna būti tauta. Kai tik atsiranda valdovas, tauta paliauna būti suverenu, ir politiškas asmuo nyksta.

d) Suverenumas nedalinamas.

Ta pat priežastim, kuria suverenumas negali būti pavedamas kitam, jis yra ir nedalinamas, nes valia arba yra visuotina, arba jos nėra; ji yra arba visos tautos, arba jos dalies; pirmu atveju pareikštoji valia yra suvereniškas aktas ir sudaro įstatymą, antruoju atveju ji yra atskira valia, arba valdymo aktas, ne daugiau ir ne mažiau kaip dekretas. Bet mūsų politikai, negalėdami dalinti suverenumo jo dėsnyje, dalina jį jo objekte: jie dalina jį į jėgą ir valią, į įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią: pastarajai duoda teisę imti mokesnius, teisti, vesti karą, vesti vidaus ir užsienių reikalus ir t. t. Tai jie jungia tas dalis, tai skirsto. Suverenas daromas fantastine esybe, suformuota iš nurodytų dalių, lygiai taip, kaip kad žmogų sudarytų iš daugelio kūnų, kurių vienas turėtų akis, kitas — rankas, trečias — kojas ir daugiau nieko. Japonų šarlatanai, sako, žiūrėtojų akyse sukapoja vaiką į dalis, paskui, mėtydami į orą sąnarį po sąnario, padaro taip, kad nupuola gyvas ir visai sveikas vaikas. Taip daro ir mūsų politikai: padalinę socialinį kūną tuo būdu, kuris tiktų rinkai, jie vėl jį jungia nežinia kaip. Tuo būdu visais atvejais, kuomet manoma valdžią esant paskirstytą, klystama. Teisės, kurios yra vykdomos suverenumo dalimis, yra priklausomos suverenumui ir eina iš jo, yra jo vykdymas. Rašytojai, sugalvoję savo dėsnius, yra sudarę šiuo klausimu daug tamsumo; pav., Grocijus ir jo vertėjas Barbeirakas: pirmasis, paaukavęs savo knygą Liudvikui XIII, nesišykštėjo nieko, kad atimtų iš tautos visas jos teises ir suteiktų jas karaliui; antrasis, paaukodamas savo vertimą Anglijos Jurgiui I, tą pat padarė. Tačiau Jokūbo II ištrėmimas vertė Barbeiraką atsargiau kalbėti, kad nepavadintų Vilhelmo uzurpatorium. Jei šiedu rašytojai būtų pritaikę tikrus dėsnius, visos sunkenybės būtų prašalintos ir jie būtų buvę nuoseklūs; bet jei būtų pasakę teisybę, jie būtų darę savo karierą tik tautoje. Teisybė neveda prie turto, tauta neduoda nei pasiuntinybių, nei katedrų, nei pensijų.

c) Ar gali klysti visuotinoji valia.

Iš to, kas pasakyta, eina, kad visuotinoji valia visuomet yra teisi ir siekia viešosios naudos, bet iš to neseka, kad svar-

stymas visuomet būtų tikras: visuomet norima sau gero, bet ne visuomet jis matoma; tauta niekados save netvirkina, bet klaidina save ir tuokart atrodo, neva ji nori sau blogo. Reikia skirti visų valia nuo visuotinos valios: šitoji siekia visuotinos gerovės ir yra atskirų valių suma. Kai tauta svarsto būdama gerai informuota, tai, jei piliečiai neturėjo artimo susisiekimo, daugybė skirtingų nuomonių sudaro visuotiną valią ir svarstymas yra geras. Kai susidaro, visumos kaina, atskiros asociacijos, tai asociacijos valia tampa visuotina jos nariams, o santykyje su valstybe ji yra atskira; tuomet balsuotojų esti ne tiek, kiek yra atskirų asmenų, bet tiek, kiek yra asociacijų: skirtumų esti mažiau ir jie neduoda visuotino rezultato. O kai pasidaro viena asociacija tiek didelė, kad ima viršų ant visų kitų, tai esti tik vienas skirtumas, tai sprendimas nebus mažų skirtumų rezultatas ir bus gauta ne visuotina, o atskira valia. Taigi, svarbu turėti išreikštą visuotiną valią, kad valstybėje nebūtų atskirų visuomenių ir kad kiekvienas pilietis reikštų tik savo nuomonę; toks buvo vienijąs ir aukštas Didžiojo Likurgo sutvarkymas. Jei yra atskirų visuomenių (asociacijų), reikia didinti jų skaičius ir panaikinti nelygybė, kaip padarė Solonas, Numa, Servijus Tulijus.

f) Suvereniškos valdžios ribos.

Kadangi valstybė, arba pilis, yra moralinis asmuo, kurio gyvybę sudaro narių susijungimas (vienybė) ir kadangi jos svarbiausias rūpesnis yra jos pačios išsilaikymas, tad jai reikia turėti visuotina pakankama jėga, kad priverstų veikti kiekvieną dalį ir tvarkytų kaip tinka visumai. Kaip gamta suteikia žmogui jėgą valdyti savo kūno narius, taip visuomenės sutartis suteikia politiškam kūnui absoliučią jėgą valdyti visas jo dalis (narius); šita jėga (valdžia), vedama visuotinos valios, vadinama suverenumu. Tačiau greta su politišku asmeniu mes turime saugoti atskirus asmenis, kurie sudaro jį, kurių gyvybė ir laisvė nepriklauso jo. Taigi, reikia skirti suvereno ir piliečių teisės ir pareigos, kurias jie turi vykdyti, kaip valdiniai, nuo prigimtinės teisės, kuria jie turi naudotis, kaip žmonės. Reikia sutikti, kad visa tai, ką kiekvienas visuomenės sutartim paveda visuomenei savo galybės, turto, laisvės, yra tik dalis

to, kurio naudojimas turi reikšmės visuomenei, bet taip pat reikia sutikti, kad tik suverenas yra tos reikšmės teisėjas. Visi patarnavimai, kuriuos pilietis gali tiekti valstybei, turi būti tuojau tiekiami, bet suverenas iš savo pusės neturi sunkinti valdinių grandiniais, kurie yra nenaudingi visuomenei; jis neturi nė norėti to, dėl to, kad pagal proto įstatymą nieko be priežasties nedaroma, lygiai kaip ir pagal gamtos įstatymą. Reikalavimai, kurie riša mus su socialiniu kūnu, yra privalomi tik del to, kad jie yra dvišaliai: tenkinami visuomenės interesai tarnauja ir pačiam vykdytojui. Kol visuomenės nariai vykdo tai, kas yra visuomenės sutarties bazė, kol jie priklauso tų sąlygų, tol jie klauso tik visuotinos valios, tad ir savo valios. Klausti, iki kol eina suvereno ir piliečio tarpusavio teisės, reiškia klausti, kiek toli siekia jų sutartis: kiekvienas su visais ir visi su kiekvienu. Iš to matome, kad suvereniška valdžia yra absoliuti, šventa, neįžeidžiama, neperžengiama ir negali peržengti visuotinos sutarties ribų; kiekvienas pilietis gali valdyti savo turtą ir laisvę, kaip paliktą jam tų sutarties sąlygų, tuo būdu, kad suverenas neturi teisės apsunkinti vieną daugiau negu kitą, del to, kad tuomet reikalas jau darosi privatus, nepriklausąs suvereno galios.

g) Apie gyvybės ir mirties teisę.

Statomas klausimas: kuriuo būdu žmogus, neturėdamas teisės sau atimti gyvybės, gali tą teisę suteikti valstybei? Klausimas netikrai formuluotas. Kiekvienas žmogus turi teisės rizikuoti savo gyvybe, kad ją apsaugotų. Argi kaltas nusižudymu tas, kuris šoko iš lango, kuomet dega namai? Visuomenės sutartis turi tikslą išsaugoti susitariančius. Kas nori tikslo, tas nori ir priemonių jam pasiekti. Kai jis nori, kad kiti už jį mirtų, turi norėti ir pats mirti. Jis pats nėra pavojaus rimtumo sprendėjas; jo gyvybė yra sąlyginė dovana valstybei. Ir nusikaltėlio bausmė mirtim taip pat gali būti svarstoma: tinka mirti, jei reikia, o nebūti žmogžudžio auka. Pagaliau, kiekvienas nusikaltėlis, įžeidžiąs socialinę tvarką, savo veiksmais tampa sukilėliu ir tėvynės išdaviku; jis paliauna buvęs jos nariu, peržengdamas įstatymus, ir kelia karą su ja. Taigi, valstybės išlaikymas yra nesuderinamas su nusikaltėlio išlaikymu.

Reikia, kad vienas žūtų, ir kai liepiama žūti kaltajam, tai taip elgiamasi su juo ne kaip su piliečiu, bet kaip su priešu. Dovanoti gyvybę turi teisės tas, kas stovi aukščiau už teisėją ir įstatymą, — suverenas.

§ 130.

a) Įstatymas.

Sutartim duodama galybė politiškam kūnui. Dabar kyla klausimas apie tai, kaip duoti tam kūnui valia ir judėjimas, nes pirmutinis aktas, kuriuo sudaroma visuomenė, nieko nesako apie tai, kas reikia daryti visuomenei išlaikyti. Sakoma, kad kiekvienas teisingumas eina iš Dievo, bet jei mes tikėtume jį gauti iš taip aukštai, tai mes neturėtume reikalo turėti valdžią, nė įstatymus. Dievo teisingumas, be abejo, yra visuotinas teisingumas, išeinąs vien iš proto; bet šitas teisingumas, kad turėtų vietos tarp mūsų, turi būti tarpusavinis. Žmoniškai svarstant dalykus, kai nėra prigimties sankcijos, teisingumo įstatymai yra bergždi tarp žmonių; jie duoda tik piktam gerą, o geram jie duoda tik blogą del to, kad pastarasis saugoja jį santykiuose su žmonėmis, o visi santykyje su juo nesaugoja. Taigi, reikia sutarčių ir įstatymų, teisėms sujungti su pareigomis ir teisingumui pritaikinti prie to objekto. Gamtos padėty, kur visa yra bendra, aš neprivalau nieko tam, kam nepažadėjau, aš nepripažįstu kito naudai to, kas man naudinga. Taip nesti pilietinėj padėty, kur visos teisės įstatymo nustatytos. Tad kas yra įstatymas?. Jei tam žodžiui duosime tik metafiziškas sąvokas, tai bus svarstoma nesusiprantant, o jei kalbėsime, kad tai yra gamtos įstatymas, tai turėsime tik valstybės įstatymą. Įstatymo objektas visada yra vienodas, reiškia įstatymas apima objektą visumoj ir veiksmus kaip abstrakčius, o niekados neliečia žmogų, kaip individą, nė atskirą veiksmą. Tuo būdu: įstatymai gali nustatyti privilegijas, bet jie negali duoti privilegijos atskiram asmeniui; įstatymas gali nustatyti kelias piliečių klases, kiekvienos klasės kokybes, bet jis negali priskirti to ar kito asmens tai, ar kitai klasei; įstatymas gali nustatyti valdymo formą — monarchiją, ar respubliką, — bet jis negali išrinkti karaliaus, nė įvardyti karališką giminę, žodžiu, visa, kas liečia

atskirą objektą, nepriklauso įstatymų leidžiamosios valdžios. Tad negali būti nei klausimo, kas kuria įstatymus del to, kad jie yra visuotina valia, taip pat negali būti klausimo, ar monarchas yra žemiau už įstatymą del to, kad jis yra valstybės narys; nei klausimo ar įstatymas yra teisingas del to, kad niekas nesti sau neteisingas; nei klausimo, kaip žmonės esti laisvi ir kartu priklausomi įstatymų del to, kad įstatymai yra tik mūsų valių registracija. Tad matome, kadangi įstatymas jungia tik valios visuotinumą su objekto visuotinumu, tai ką atskiras asmuo įsako, nėra įstatymas, taip pat nėra įstatymas, ką įsako suverenas del atskiro objekto, tai yra tik dekretas, kuris yra ne suverenumo, bet administravimo aktas.

b) Įstatymų leidėjas.

Gero visi nori, bet ne visi žino, kas gera. Štai iš ko eina įstatymų leidėjo būtinumas. Sudaryti geriausioms taisyklėms, kurios tiktų tautoms, reikėtų aukščiausio inteligentiškumo, kuris matytų visus žmonių geidulius, bet pats nė vieno iš jų nejaustų, kuris neturėtų santykio su mūsų prigimtim, o žinotų ją gilumoj, kurio gerovė nepriklausytų mūsų, bet kuris norėtų rūpintis mūsų gerove, pagaliau, kuris per ilgą laiką rengdamas sau atitolintą garbę galėtų veikti viename šimtmetyje, o naudotis kitame; reikėtų dievų, kad duotų žmonėms įstatymų. Jeigu tiesa yra, kad didis monarchas yra retas žmogus, tai kas sakyti apie didį įstatymų leidėją? Juk didis monarchas turi eiti keliu, kurį turi pasiūlyti didis įstatymų leidėjas. Šitas yra mašinos mechanikas, o anas tik jos darbininkas. Tas, kuris imasi mokyti tautą, turi jaustis pajėgiąs, taip sakant pakeisti žmogaus prigimtį, pertvarkyti kiekvieną individą, kuris pats savaime yra tobulas vienetas ir yra dalis didelės visumos, kuri suteikia jam gyvybę ir būvį, jis turi sugebėti pakeisti žmogaus sudėtį, kad ją sustiprintų; esybę, fizišką ir savarankišką, kurią gauname iš gamtos, turi padaryti morale ir rinktinės dalim. Reikia, kad jis atimtų žmogui jo savąsias jėgas, o suteiktų jam svetimas, kurias jis gali vartoti tik kito pagalba. Kuo jo savosios jėgos būna labiau sunaikintos, negyvos, tuo naujai įgytos jėgos yra didesnės ir pastovesnės, tuo įstaiga yra tvirtesnė taip, kad, jei piliečiai nieko negali daryti be kitų ir jei

jėga, visumos įgytoji, bus didesnė ir vyraujanti ant sujungtų prigimtinių jėgų sumos, tai galima sakyti, kad įstatymų leidyba pasiekė aukščiausią laipsnį. Įstatymų leidėjas visais atžvilgiais yra ekstraordinarinis valstybėje žmogus, tiek savo genijum, tiek užsiėmimu. Tai ne valdymas ir ne suverenumas. Užsiėmimas, kuris nustato respubliką, nėra įterptas į jos konstituciją; tai yra ypatinga aukščiausioji funkcija, kuri neturi nieko bendro su žmonių valdžia: kas valdo žmones, tas negali valdyti įstatymų, o kas valdo įstatymus, tas negali valdyti žmones. Likurgas, imdamasis sudaryti įstatymus, atsisakė būti karalium. Dažnai būdavo kviečiami svetimšaliai įstatymams kurti (pav. Graikijoje). Ir decemvyrai nedrįso savo vienų autoritetu leisti įstatymus. „Niekas, ką mes jums siūlome, — sakė jie tautai, — negali tapti įstatymu be jūsų sutikimo. Romėnai, būkite patys įstatymų kūrėjai, įstatymų, kurie turi sudaryti jūsų gerovę“. „Tik tauta gali reikšti visuotiną valią, kas jau buvo mano aukščiau kalbėta, — sako Ruso, —ir kas reikia pakartoti“. Bet tauta nėra gana išsilavinusi, kaip tai seniau yra buvę. Įstatymų leidėjas neturi jėgos, nė proto, kad palenktų tautą protavimams; todel jis ieško tuomet kito autoriteto, — Dievybės.

c) Tauta.

Kaip išmintingas didelių namų statytojas, prieš statydamas, pirmiau ištiria žemę, ar ji gali išlaikyti namus, taip ir išmintingas tvarkytojas, prieš drįsdamas kurti įstatymus, ištiria tautą, kuriai skiriami būsimieji įstatymai, ar ji galės pakelti juos. Štai kodel Platonas atsisakė kurti įstatymus arkadiečiams ir kirenejiečiams, žinodamas, kad tos dvi tautos yra turtingos ir negali kęsti lygybės. Štai del ko buvo geri Krito įstatymai, bet negeri žmonės, nes Minosas tvarkė tautą, nedorybių apsunkintą. Dauguma tautų yra, kaip ir žmonos, paklusnios tik jaunystėje, o suaugusios jos yra nepataisomos. Kai įpročiai yra nusistatę ir prietarai įsišaknėję, tada pavojingas ir bergždžias yra darbas reformuoti juos. Tauta bijo taip, kaip ligonis gydytojo, kad nebūtų paliestos jos žaizdos. Įvyksta krizis, revoliucijos, kuriose tauta atgimsta lyg iš pelenų, išsigelbsti iš mirties nagų, civilinių karų metu, ir tampa jauna.

Tokia buvo Sparta Likurgo laikais, tokia buvo Roma Tarkvinijaus laikais, tokios yra dabar Olandija ir Šveicarija po to, kai jos pašalino tironus. Bet tai gali atsitikti tik retai. Tautoms reikia atsiminti dėsnis: „Galima įsigyti laisvė, bet niekuomet ji nėra gaunama antrą kartą". Jaunystė — ne kūdikystė. Ji, arba subrendimas yra reikalingi, kad tauta galėtų būti tvarkoma gerų įstatymų. Rusai niekados nebus tikrai išauklėti del to, kad per greit buvo padaryti išauklėtais. Petras I turėjo pamėgdžiojimo genijų, bet ne tikrąjį, kūriantį ir darantį viską iš nieko; kai kas iš to, ką jis padarė, yra gera, bet daugumа netinkama; jis matė savo tautą esant barbarų, bet nepastebėjo, kad ta tauta dar nepribrendo civilizacijai. Jis norėjo civilizuoti ją, o reikėjo tik taisyti; jis norėjo padaryti tautą vokiečiais, anglais, o reikėjo daryti rusais.

Kokia gi tauta tinkama yra tvarkytis įstatymais? Ta, kuri, rasdama save sujungtą pradžios intereso, ar sutarties kokia vienybe, nėra dar nešusi įstatymų tikro jungo, kuri dar neturi įsišaknijusių papročių ir prietarų, kuri nebijo būti staiga užpulta, kuri neįsileisdama į ginčus su kaimynais išsigali atsispirti prieš kiekvieną iš jų, arba gauti vieno pagalbą prieš kitus, kurios kiekvienas narys gali būti žinomas visų, kurios vienas žmogus nėra tiek apsunkintas, kad negalėtų panešti, kuri gali be kitų tautų apseiti ir kitos tautos gali be jos apseiti, kuri yra nei turtinga, nei beturtė ir pati save patenkina, kuri turi senos tautos atsparumą ir naujos tautos paklusnumą. Įstatymų leidybos darbą daro sunkų ne tai, kas reikia statyti, bet tai, kas reikia naikinti. Visos tos sąlygos retai kartu randamos, todel maža yra valstybių, gerai sutvarkytų. Vienas kraštas yra tinkamas įstatymų leidybai sutvarkyti — tai Korsika. Drąsa ir patvarumas, kuriais ta narsi tauta iškovojo sau laisvę ir gina ją, verti to, kad susirastų koks išminčius, kuris apsaugotų ją. „Aš nujaučiu, — sako Ruso, — kad kurią nors dieną šita maža sala nustebins pasaulį".

d) Įstatymų leidybos įvairios aistemos.

Jei būtų ieškoma, kame visų didžiausias geras, kuris turi būti kiekvieno įstatymų leidėjo tikslas, tai būtų rasta, kad tai yra du dalykai: laisvė ir lygybė; laisvė, del to, kad kiekvieno

atskiro asmens priklausomybė yra ir valstybės kūnui atimta laisvė; lygybė del to, kad laisvė negali būti be jos. Buvo jau kalbėta, kas yra civilinė laisvė; lygybės atžvilgiu tą žodį negalima suprasti taip, kad galybės ir turtingumo laipsniai yra visai tie patys, bet reikia suprasti, kad galybė yra aukščiau už kiekvieno savivalę ir esti vykdoma tik įvertinant įstatymus ir padėtį, ir kad turtingumas niekados negali būti toks didelis, kad galima būtų nupirkti kitą, ir negali būti toks mažas, kad būtų kas priverstas parsiduoti; laukiama iš turtuolių pusės turtų ir kredito apribavimo, iš mažaturčių pusės — gobšumo ir pavydo apribavimo. Tūlas pasakys, kad ši lygybė yra spekuliacinė chimera (svajonė), kuri praktikoje negali įvykti. Bet jei yra iškrypimai, iš to neseka, kad nereikia taisyti. Dalykų jėga, be abejo, visuomet siekia naikinti lygybę, tad įstatymų jėga turi siekti palaikyti ją. Čia Ruso, prisimindamas Montes-kje „De l'ésprit des lois", nurodo, kad įstatymai turi įvairuoti atatinkamai įvairioms sąlygoms, kuriose kraštas gyvena. Bet jei įstatymų leidėjas, klysdamas del savo objekto, vadovaujasi ne tuo dėsniu, kuris gema iš dalykų prigimties, jei vienas siekia verguvės, kitas — laisvės, vienas — turtų, kitas — žmonių, vienas — taikos, kitas — karo, tada tenka pamatyti, kaip įstatymai silpnėja, tvarka (konstitucija) keičiasi ir valstybė yra nuolat drumsčiama kol būna sunaikinta, arba pakeista, kol neįveikiamoji gamta atgauna savo valdžią.

e) Įstatymų paskirstymas.

Pirmiausia nurodomi politiški arba pagrindiniai įstatymai, — tie, kuriuos mes dabar vadiname konstitucija. Juos tauta gali keisti kad ir blogon pusėn, nes kas gali drausti sau bloga daryti? Antroj eilėj eina civiliniai įstatymai, kurie tvarko santykius tarp visumos ir atskirų narių, arba tarp atskiro nario ir visumos. Trečioj eilėj eina baudžiamieji įstatymai. Prie išvardintųjų reikia pridėti dar ketvirta rūšis, visų svarbiausioji, kuri nėra įrašoma nei marmure, nei bronzoje, bet įrašoma piliečių širdyse; ji sudaro tikriausią valstybės konstituciją, kiekvieną dieną įgyja naujų jėgų, kuri, kai kiti įstatymai sensta arba nyksta, — juos atnaujina, arba papildo; kuri palaiko tautos su-

sitvarkymo dvasią ir nežymiai pripratimo jėga pastato ją autoritetų jėgos vieton.

Tai — įpročiai, papročiai ir, ypatingai, visuomenės nuomonė, dar nežinoma mūsų politikams, nuo kurios tačiau pareina visų kitų veiksnių pasisekimas.

§ 131.

a) Apie valdymą.

Prieš kalbant apie valdymo rūšis, reikia išaiškinti to žodžio tikrą prasmė. Tuo tarpu apie valdymą, apskritai.

Kiekvienas laisvas veiksmas turi dvi priežastis, kurios varžosi, tą veiksmą vykdant: viena — moralinė, būtent — valia, kuri nustato aktą (veiksmą), kita — fiziška, būtent — jėga, kuri vykdo. Kai aš einu prie kurio daikto, visų pirma reikia, kad aš norėčiau eiti, paskui, kad kojos mane neštų ten. Kai paralitikas nori bėgti, o sveikas žmogus nenori bėgti, tai abudu lieka vietoj. Politiškas kūnas turi tuos pat judintojus: ir čia skiriama valia ir jėga; pirmoji vadinama įstatymų leidžiamoji valdžia, antroji — vykdomoji valdžia. Mes jau matėme, kad įstatymų leidžiamoji valdžia gali priklausyti tik tautai ir jai priklauso. Lengva suprasti, kad vykdomoji valdžia negali priklausyti visuomenei, kaip įstatymų leidėjui, arba suverenui del to, kad jos veiksmai yra atskiri aktai, kurie nėra įstatymai. Tad viešа jėga yra reikalinga tam tikro vykdytojo, kuris vienija ir vykdo ją visuotinos valios nurodymais, kurie tarnauja valstybės santykiams su suverenu, kuris tautos atstovaujamam asmeny daro tą, ką žmoguje daro dvasios ir kūno sujungimas.

Štai, kokia yra valdžios reikšmė valstybėje, neteisingai laikoma tuo pat, kas yra suverenas, kurio ji yra tik tarnas (ministeris).

Kas gi yra valdymas? Jis yra tarpininkaująs kūnas, pastatytas tarp valdinių ir suvereno jų tarpusavio susižinojimui, kuriam skirtas įstatymų vykdymas ir civilinės ir pilietinės laisvės saugojimas.

Šito kūno nariai vadinasi valdininkais, arba karaliais, t. y., valdytojais, o visas kūnas yra vadinamas valdovu (prince). Tuo būdu tie, kas nori, kad aktas, kuriuo tauta pasiduoda savo

vadams, nebūtų sutartis, tie turi siekti, kad valdovas nepriklausytų tautos. „Aš vadinu, — sako Ruso, — valdžia (valdymu), arba aukščiausia administracija vykdomosios valdžios teisėtą pritaikinimą, o valdovu, arba magistratu (valdininku) — žmogų, arba kolektyvą, kuriam pavestas šitas administravimas. Negalima pakeisti trijų terminų, kad nesuardytum proporcijos. Jei suverenas nori valdyti, arba jei magistratas nori leisti įstatymus, arba jei valdiniai atsisako klausyti, tai vietoj tvarkos įvyksta netvarka, jėga ir valia neveikia sutartinai ir valstybė suyra ir žūna anarchijoj. Kadangi daug įvykių gali keisti tautos santykius, tai įvairūs valdymai gali būti geri, ne tik įvairioms tautoms, bet ir jai pačiai, tik įvairiais laikais.

b) Dėsnis, kuris sudaro įvairias valdymo formas.

Magistratūros kūnas (korpusas) gali būti sudarytas iš didelio, ar mažo narių skaičiaus. Visa valdymo jėga, būdama visada ta pati valstybėje, nesikeičia; iš to seka, kad kuo daugiau valdytojas naudoja ją valdininkams, tuo mažiau lieka jos veikti visai tautai. Kuo daugiau yra valdininkų, tuo valdymas esti silpnesnis; tad valdymas turi būti vieno asmens rankose del to, kad reikia naudotis jėga. Suverenas gali pirmoj eilėj sudėti visą valdymą tautai, arba jos didžiausiai daliai taip, kad bus daugiau piliečių valdininkų, negu paprastų piliečių. Tokia valdymo forma vadinama *demokratija*. Dažnai atsitinka, kad valdžia tenka nedideliam piliečių skaičiui taip, kad paprastų piliečių esti daugiau, negu valdininkų. Tokia forma vadinama *aristokratija*. Pagaliau, kai visas valdymas yra sukoncentruotas vieno rankose, tokią valdymo formą vadiname *monarchija*. Kaip Monteskje, taip ir Ruso manė, kad monarchijos gali būti didelės valstybės, o demokratijos — mažos. Kalbėdamas apie kiekvieną iš tų formų, Ruso beveik tą pat kalba, ką rašė Monteskje, todel aš čia praleisiu tai. Tik kelias jo mintis suteiksiu apie monarchiją, kurią Ruso vaizduoja labai tamsiomis spalvomis. Respublikoje, sako jis, į pirmas vietas iškyla apsišvietę ir gabūs asmenys, kurie garbingai eina savo pareigas, o monarchijoje pirmos vietos dažniausiai tenka menkiems, neramiems, suktiems, mažų gabumų asmenims, intriganams. Užkariauti yra lengviau, negu valdyti; valdytojas — viešpats už-

miršta tautos interesus ir daboja tik savuosius. Mirus karaliui, sostas tenka jo įpėdiniui, kad ir nieko neišmanančiam, arba ištvirkusiam. Žmoguje, kuris užauga valdyti, visa kas susijungia, kad atimtų iš jo teisingumą ir tiesą. Ir t. t.

Ne kiekviena valdymo forma tinka kiekvienam kraštui. Laisvė yra ne visų klimatų vaisius, ne visoms tautoms yra panešama. Kuo daugiau tenka svarstyti šį dėsnį, Monteskje nustatytą, tuo daugiau teisybės matai jame. Visose pasaulio valstybėse tautą atstovaujantis asmuo tik vartoja ir nieko neprodukuoja (negamina). Iš kur gi jis gauna tą, ką jis suvartoja? Iš savo narių darbo. Atskirų narių išteklius duoda tautą atstovaujančiam asmeniui, kas jam reikalinga. Iš to seka, kad civilinė padėtis (valstybė) negali būti be to, kad žmonių darbas nepagamintų viršaus to, kas jiems reikia. Tas išteklius yra nevienodas: vienur jis didelis, kitur vidutinis, kitur mažas, kitur joks. Jis pareina nuo labai daug sąlygų: klimato, žemės derlingumo, žmonių darbštumo ir k. Antra vertus, ir valstybės yra ne vienodos ir šiuo atžvilgiu: vienos daugiau suvartoja, kitos — mažiau; tas pareina nuo to, kaip toli stovi valstybiniai mokesniai nuo savo šaltinio: kuo toliau jie stovi, tuo sunkesni jie būna; sunkumas reikia lygyti su to kelio ilgumu, kurį duotas daiktas turi padaryti, kol sugrįžta atgal davėjui. Jei greit grįžta, tai tauta esti turtinga, visvien ar daug, ar maža ji duoda, bet jei visai negrįžta, tai kad ir mažai duoda, ji visvien nusialina; valstybė ten nebūna turtinga ir tauta visuomet esti elgeta. Todel demokratijoj tauta yra mažiau apsunkinta, o monarchijoj daugiau.

Kai klausiama, koks valdymas yra geriausias, tai duodamas neišsprendžiamas klausimas, del to, kad duoda labai daug galimų kombinacijų.

Bet kai klausiama, iš kokio pažymio galima pažinti, ar gerai tauta valdoma, tai į tokį klausimą galima duoti atsakymas. Bet ir šito klausimo žmonės neišsprendžia del to, kad kiekvienas nori savaip spręsti.

Valdiniai giria viešąją ramybę, piliečiai — atskiro asmens laisvę; vienas labiausiai brangina turtų saugumą, kitas — asmenų saugumą, vienas nori, kad valdymas būtų žiauriausias, kitas, kad jis būtų minkščiausias, vienas nori, kad būtų baudžiami nusikaltimai, kitas, kad jiems būtų užkirstas galimumas, vie-

nas nori, kad kaimynai bijotų, kitas — kad tos baimės visai nežinotų, vienas yra patenkintas, kai tauta turi pinigų, kitas, kai ji turi duonos. Jei nėra moralinių kokybių vienodam įvertinimui, tai negali būti sutikimo del pažymio. Tačiau reikia stebėtis, kad nėra sutikimo tuo reikalu. Koks gi yra politiškos asociacijos tikslas? Jos narių išlaikymas ir gerovė. Koks gi pažymys yra tikriausias, kuris rodo, kad rinktinės nariai išsilaiko ir gerai gyvena? Tas pažymys yra jų skaičius ir gyventojų gausingumas. Tas valdymas, kuriam esant piliečių skaičius be svetimų lėšų, be natūralizacijos, be kolonijų greit auga, be abejo yra geriausias, o tas, kur tauta mažėja, yra blogiausias. „Tad, skaičiuotojai, čia — jūsų darbas! — šaukia Ruso, — skaičiuokite, matuokite, lyginkite“!

c) Kaip suvereno autoritetas išsilaiko.

Suverenas neturi kitos jėgos, kaip tik valdžią leisti įstatymus, veikti per įstatymus. Įstatymai yra visuotinos valios autentiški aktai, tad suverenas negali kitaip veikti, kaip tik tautai susirinkus. O kaip dabar surinksi ją, kai ji yra tokia gausinga ir taip plačiai gyvena? Noras dabar surinkti tautą yra chimera, o senovėje tas nebuvo chimera. Kas įvyko, ar žmonės pasikeitė? Žmogaus moraliniams veiksmams nustato ribas jo silpnybė, prietarai, nedorybės. Menkos sielos netiki didiems žmonėms, vergiškos sielos pajuokia žodį „laisvė“. Iš to, kas buvo, pasvarstykime, kas gali būti. „Aš nekalbu, — sako Ruso, — apie graikų respubliką; aš kalbu apie Romos respubliką, kuri, man rodosi, buvo didelė valstybė, o Romos miestas — didelis miestas. Paskutinis cenzas buvo nustatęs Romai 400.000 asmenų, nešiojančių ginklą, ir per paskutinį imperijos surašymą buvo surašytų 4.000.000 piliečių, neskaitant valdinių, svetimšalių, moterų, vaikų, vergų. Kaip juos galima surinkti? Tačiau romėnai kas savaitę darydavo susirinkimus ir juose vykdydavo ne tik suvereno teises, bet ir valdymo: svarstydavo atskirus dalykus, nagrinėdavo bylas, ir t. t. Ir kitų valstybių, taip pat Prancūzijos pradžioje buvo tautos susirinkimai. Negana, kad tauta, vieną kartą surinkta, duotų valstybės konstituciją ir įstatymams leisti įstaigą, negana, kad ji nustatytų nuolatinį valdymą; reikia, kad ji periodiškai rinktųsi, įstatymui liepiant. Ne

įstatymo tvarka padarytas susirinkimas turi būti laikomas neteisėtu, perniek.

Kaip gi tai įvykdyti ten, kur yra daug miestų? Ar kiti miestai turi pasiduoti vieno miesto valiai? Ar reikia jiems pasidalinti suverenumas? Nereikia nei vieno, nei kito; tas ir negalima, nes suverenumas yra nedalomas, o ir vienas miestas negali būti valdinys kito, dėl to, kad politiško kūno esmė glūdi tame, kad priklausomybė ir laisvė būtų lygiai suderintos. Kokia gi išeitis? Ruso pataria, kad valdžia posėdžiautų kiekviename mieste ir kad susirinkimai iš eilės būtų daromi miestuose. „Lygiai paskirstykite teritoriją, platinkite visur vienodų įstatymų veikimą, kelkite visur gyvenimą ir gerovę; tuo būdu valstybė taps tvirčiausia ir geriausiai valdoma“.

§ 132.

Apie atstovus.

Tas, kas dabar visur yra visai normalus dalykas, kaip valstybės vyriausios funkcijos (įstatymų leidimo) vykdymas per atstovus, Ruso buvo neigiamai vertinama.

Viešoji tarnyba piliečiams ilgainiui paliauna būti svarbiausia pareiga; kiekvienas nori patogumų, nori nuo jos atsipirkti, jam geriau tarnauti pinigais, negu pačiam; tuomet valstybė esti arti pražūties. Reikia kariauti, tai samdo kareivius, o patys lieka namie; reikia eiti susirinkiman, — siunčia atstovus (deputatus), o patys lieka namie. Tinginumu ir pinigais jie įgyja kareivių tarnauti tėvynei ir atstovų jai parduoti. Tai pirklybos ir meno ūpas, naudos gobšumas, lepumas ir patogumų pamėgimas padaro tai, kad asmeniškus patarnavimus tėvynei pakeičia pinigais. Tikrai laisvoje valstybėje piliečiai savo rankomis atlieka patarnavimus jai. Tėvynės meilės sumenkėjimas, privataus intereso aktyvumas, valstybės didumas, karai ir valdžios naudojimas piktam privertė piliečius vykdyti tautos susirinkimus atstovybės keliu. Bet toks susirinkimas negali galutinai spręsti del to, kad suverenumo negalima kitam pavesti. Kiekvienas įstatymas, kurį ne pati tauta leidžia, yra niekingas, — ne įstatymas. Tauta mano esanti laisva ir tuo atveju, bet ji klysta: ji laisva yra, kol renka parlamento narius, o pastaruosius išrinkus, ji tampa vergas, daugiau niekas. At-

stovavimo idėja yra moderniška, bet ji eina iš feodalų tvarkos, kuomet žmogaus teisės buvo paniekintos. Klasiškoje senovėje jos nebuvo. Ji veda į nelaisvę.

§ 133.

Šiuo aš ir baigiu supažinimą su „Contrat Social" turiniu. Dabar pridėsiu keletą pastabų.

Pripažindamas tautai vyriausiąją, suverenišką valdžią, Ruso iškėlė tautos valdymo idėją, kuri del jos didelės įtakos prancūzų visuomenei turėjo dideliausios reikšmės revoliucijai.

Nusilenkdamas prieš tautos suverenumą, jis maža kreipė dėmesio į žmogaus prigimtas teises taip, kad jo mokiniai nuo teisių deklaracijos nužengė į terorą. Vykdomąją valdžią Ruso vadina valdovu, kad ir kolektyvus būtų jos organas. Santykis tarp tautos ir vykdomosios valdžios, kaip matėme, nustatomas ne sutartim, bet įgaliojimu, kuris duoda suvereno tarnui teisę jo vardu vykdyti priklausomą jam valdžią. Kadangi valdovas yra tautos tarnas, o ne galva, tai reiškia, kad tauta gali paskirti ir pakeisti jį, kada nori. Juridiškai tokia pažiūra yra silpna, nes ir įgaliojims yra sutartis, bet politiškai toks griežtas klausimo pastatymas tuo laiku darė dideliausio įspūdžio.

Anot Ruso, teisė turi remtis visuotina valia; jeigu ji eitų iš kito šaltinio, tai neatatiktų savo idėją. Negelbėtų jos ir jėgos priemonės del to, kad, Ruso nuomone, jėga nekuria teisės, o tik sutartis kuria ją. Sutarties teorija, mūsų nuomone, turi didelę klaidą del to, kad sutartis pati yra teisės sąvoka, o čia ji statoma kaip teisės koncepcijos pradžia. Šito trūkumo nepašalina ta ypatinga žymė, kurią Ruso suteikia visuomenės sutarčiai, būtent, kad jos sudarymas nepareina nuo kontragento sutikimo. Jei aktas, kuris sudaro visuomenę, yra apibūdinamas kaip pasižadėjimas, tai nepaisant visų pastabų del jo skirtumo nuo civilinės sutarties, vis delto jis bus teisės aktas, taigi logiškai negalimas, nesant prieš jį pačios teisės.

Visą Ruso mokslo esmę atatinka ir jo mokslas apie tikybos reikšmę valstybei. Valstybė naudos atžvilgiu yra užinteresuota, kad pilietis turėtų tikybą, kuri liepia jam mylėti savo prievoles. Tuo būdu nustatomas yra grynai visuomeniško tikybos išpažinimo būtinumas. Jos normas turi nustatyti valstybės vir-

šininkas ne kaip tikybos dogmatus, bet kaip socialius įsitikinimus, be kurių niekas negali būti nei geras pilietis, nei tikras valdinys.

Valstybinės tikybos dėsniai, kaip einą iš visuotinos valios, yra priverstini visiems, kas susijungia į tą valią; asmuo, kuris jiems nepasiduotų, būtų ištremtas iš valstybės, kaip nevisuomeniškas, kaip netinkąs širdingai mylėti įstatymus, teisingumą ir, reikalui esant, aukoti savo gyvybę del pareigos. Kas, pripažinęs valstybinės tikybos dėsnius, elgiasi taip, lyg kad jais netikėtų, tas turi būti baudžiamas mirtim, kaip nusikaltęs didžiausiu nusikaltimu: melagyste prieš įstatymus.

Atsižiūrint į priešingumus, kurie yra Ruso teorijoj, ta teorija gali būti pagrindu dviem keliams: vienas veda į absoliutizmą del to, kad bet kuris valstybės vyriausybės veiksmas, kaip visuotinos valios vykdymas, yra pateisinamas kaip atatinkąs ir asmens valią, kuri yra visuotinoje valioje; kitas kelias veda prie absoliučios piliečio asmens laisvės teisių, kaip paremtų žmogaus prigimtim, esančių „visuotinos valios“ idėjoje, taigi, sudarančių valstybės esmės integralų elementą.

Kuo išaiškinti didelę Ruso įtaką, nepaisant jo veikalų neaiškumų ir prieštaravimų?

Bliunčli sako, kad Ruso veikalai yra raktas į prancūzų revoliuciją, — tiek buvo didelė jo įtaka prancūzų visuomenei. Įspūdis, kurį jis padarė visuomenei, labiausiai parėjo nuo tautos suvereniteto iškeltos idėjos. Kova del politiškos laisvės iš vienos pusės Monteskjės buvo paremta valdžių paskirstymo pradu, iš kitos pusės — Ruso paskelbta tautos suverenumo idėja. Ruso veikė jausmų jėga, karšta meile laisvei ir neapykanta nelaisvei. Kada tautos mintis jau parengta revoliuciniam maištui, tai didžiausią pasisekimą turi tas, kas sukelia ūpą, galintį įvykdyti tą mintį praktikoje. Tą ir padarė Ruso. Pats veikalo neaiškumas prisidėjo prie pasisekimo: kiekvienas suprato jį taip, kaip norėjo. Tai buvo teisingas, gilus pavergtos, išččiulptos tautos skaudulio riksmas; protestas prieš atgyvenusį despotizmą, prieš privilegijas ir visą santvarką. Ruso buvo revoliucijos numylėtinis. Jos oratoriai reiškė mintis kartais jo žodžiais; to laiko įstatymai eina jo dėsniais. Taip, pav., 1789 metų deklaracijos 3 § sako: „Kiekvieno suvereniteto pradžia guli

tautoje; jokia įstaiga arba asmuo negali vykdyti valdžios, kuri neišeina iš tautos". 1791 metų konstitucijos 1 § reiškia Ruso idėją šiais žodžiais: „suverenumas — vienas, nedalomas, neperleidžiamas kitam; jis priklauso tautai". 1793 met. konstitucija kartoja tą pradą: „suvereniška tauta yra piliečių visuma, tauta vykdo savo suverenumą pirmykščiuose susirinkimuose". Robespiero buvo pasiūlyta išleisti dekretas, kuriuo būtų nustatytas „Aukščiausio Asmens buvimas"; St. Justo buvo pasiūlyta įrašyti į posėdžio darbų tvarką „dorybę". Visagalinčioji, tautos vykdomoji valdžia primena monarcho Liudviko XIV žodžius „l'Etat s' est moi".

§ 134.

XXVI. Kristijonas Volffas (1679 — 1754).

Prieš pradedant dėstyti minties galiūno, Kanto, idėjas, reikia dar susipažinti su Kr. Volffo filosofija, kuri tarp kitų turėjo įtakos Kanto filosofijos išsiplėtojimui.

Prieš Volffą scholastiškai viduramžių filosofijai smūgį pirmiausia buvo smogę Kr. Tamozijus ir Pufendorfas, o toliau Leibnicas visai suardė ją, bet jis nebuvo sistemingai išdėstęs savo minties. Reikėjo visa tai, ką patiekė Leibnicas, susisteminti ir sujungti. Tokiam darbui nereikėjo nei genijaus, nei netgi didelio talento. Gana buvo paprasto stropaus darbininko, vokiečių tipo mokslininko. Tas teko atlikti Kr. Volffui. Vokiečiai buvo pripratę prie dogmatizmo ir sistemingo dėstymo. Volffo filosofija atatiko šiuos įpročius, vyravusius Vokietijos universitetuose ir todel greit tapo visų pripažinta ir viešpataujanti filosofija. Volffas idėjo Leibnico filosofiją į sistemingo išdėstymo apdarus, davė aiškiai nustatytas sąvokas ir tuo būdu patiekė tobuloje formoje tą, kas Leibnico darbuose buvo be sistemos išmėtyta. Tuo būdu Volffas sudarė galimybę pažinti racionališką filosofiją, kuri ir išsiplėtojo Vokietijoje ir padarė įtakos visuomenei, ne tik mokslininkams. Net valstybių valdytojai, kurie dar nesenai persekiojo filosofus, ėmė labai lenktis prieš filosofų autoritetą; taip, Fridrichas II rašė Volffui, kad karalių uždavinys yra vykdyti filosofų idėjas; Juozapas II sakė, kad jam užėmus sostą, filosofija jam tapo vadovu. O anksčiau ir Vol-

fias gavo kentėti persekiojimus del savo minčių: jam teko ieškoti prieglaudos Halėje, bet ir čia jo dėstymo pasisekimas ir racionalizmo idėjų skelbimas buvo priežastim to, kad ortodoksijos protestantai subruzdo prieš jį ir iškėlė kaltinimą, jog jis skleidžia bedievybės pragaištingus mokslus; ir klerikališko nusistatymo karalius Fridrichas — Vilhelmas įsakė jam per 48 valandas apleisti Prūsijos teritoriją. Ir tik užėmus sostą Fridrichui II, Volffas buvo sugrąžintas Halės universitetan profesoriauti, gavo kanclerio titulą ir tapo visų mylimas profesorius. Volffas savo proto savybėmis buvo dogmatikas ir racionalistiškai filosofijai suteikė dogmatiško pobūdžio, del to Kantas pavadino ją dogmatišku miegu. Volffas skelbė ir garsius obalsius, kurie buvo tokie pat, kaip garsiojoj prancūzų žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, bet tos mintys, įdėtos dogmatiškon formon, atrodė visai nublukusios. Tad Volffas yra dogmatiškos filosofijos kūrėjas ir policinės valstybės teorininkas. O radikališkos jo mintys liko be įtakos.

Teisės filosofija buvo daugiausia Volffo mėgiama tyrinėjimo sritis. Volffas buvo įsitikinęs šalininkas tos minties, kad žmogus ir visuomenė eina tobulyn, tad jis ir tvirtino, kad pagal pagrindinį gamtos dėsnį žmogui reikia siekti tobulybės ir vengti visa to, kas kenkia tam siekimui. Kiekvienas turi pagal savo jėgas pasiekti sielos ir kūno tobulumo: kiekvienas turi stengtis įsigyti tų brangenybių, kurios kelia dvasią ir didina išorinę laimę, ir turi vengti to, kas žemina dvasią, silpnina kūno jėgas ir mažina gyvenimo smagumus. Šis pagrindinis gamtos dėsnis eina iš žmogaus prigimties logišku būtinumu. Kaip tai pasiekti, protas rodo žmogui gyvenimo taisykles. Patardamas gyvenimo praktikoje klausyti proto nurodymų, Volffas per toli nueina. Dorovės srity jo pedantizmas žemina aukštus, kilnius dorovės siekimus. Pav., Volffas pataria, kad prieš pasiaukojant artimo naudai reikia apsvarstyti, kiek tas bus naudinga sau ir kitiems; būtent, silpnas asmuo neturi mėginti gelbėti kitą, patekusį į plėšikų rankas del to, kad jis tik save pražudytų. Apskritai, mylint kitus, nereikia savęs užmiršti; ir visose smulkmenose žmogus turi nuolat atsiklausti savo proto, elgtis sąmoningai ir apgalvotai. Volffas pataria iš ryto ir vakaro apsvarstyti, kas reikia daryti, kaip reikia elgtis, kad nuolat siektum moralinės tobulybės.

Tokiu pat pedantišku rūpestingumu jis pasižymi ir politiškose pažiūrose. Skelbdamas kartais radikališkas idėjas, pav., prigimtas asmens teises, būtent, kad žmonės iš prigimimo yra lygūs, kad jie turi vienodas pareigas, tad ir teises vienodas, kad jie yra laisvi, kad kiekvienas turi vienodą teisę daiktams, kuriuos pirmiausia visi bendrai valdė (communio primaeva), skelbdamas tokias revoliucines idėjas, Volffas darė iš jų taikingiausias išvadas. Pavyzdžiui. Kas skelbia žmogaus prigimtas teises, tam yra galimas vienas nusistatymas iš dviejų, arba reikalauti, kad jos būtų įvykdytos civiliniame gyvenime, arba pripažinti, kad reikia jos apriboti, žiūrint praktiškų visuomenės gyvenimo sąlygų.

Šitas antras išeities būdas duoda galimybės sutaikinti prigimtinės teisės radikalizmą su kiekviena esama santvarka. Ir Volffas pasirinko antrąjį išeities būdą. Pavyzdžiui, jis tvirtina, kad turtų bendrumas (komunizmas) yra galimas tik jei žmonės būtų tobulūs, o to nėsant turi būti privati nuosavybės teisė; taip pat turi būti apribotos ir žmogaus prigimtos lygybė ir laisvė. Kiekvienas gali apriboti savo laisvę ir parsiduoti nelaisvėn. Iš čia seka vienų valdžia ant kitų ir ūkio santykiuose. Tokia pat valdžia ir pasidavimas jai įvyksta ir valstybiškoje rinktinėje, kur tauta, turėdama prigimtą laisvę, gali pasirinkti tokią valdymo formą, kokią nori, net feodališką. Volffas tvirtina, kad civiliniai įstatymai neturi būti priešingi prigimtinei teisei, tačiau kokią prasmę turi šita jo mintis, aišku iš to, kad jis pateisina ir feodališkos santvarkos grąžinimą.

Išvada iš prigimtinės teisės, kad priklausoma tautai prigimta laisvė duoda jai teisę pasirinkti kokią nori valdymo formą, buvo pragaištingiausia visuomenei, o tokią išvadą kaip tik darė vokiečiai filosofai. Politiškoj srityje Volffas, išeidamas iš tobulybės siekimo ir iš pasielgimų rūpestingumo, smulkiausiai tvarko žmogaus veiksmus: jis sukūrė vadinamą policinės valstybės teoriją. Vyriausioji šitos teorijos mintis yra ta, kad valstybės valdžia turi nuolat globoti asmens ir visuomenės gyvenimą. Štai kaip Volffas prie to prieina. Asmens dorybės vyriausias uždavinys — siekti tobulybės; tas pat uždavinys yra ir politiškos valdžios: valstybė turi siekti padaryti žmones gerais ir tuo būdu laimingais. Tad ji turi kištis į visų smulkme-

nų tvarkymą; visur turi būti valstybės priežiūra ir globa, pav., jungtuvių ir šeimos santykiai, privataus turto valdymas, dorovės auklėjimas, proto lavinimas ir t. t. — visa tai turi būti kontroliuojama ir vedama valstybės valdžios; jo patarimai valstybės valdžiai globoti ir tvarkyti liečia net maisto ir drabužio dalykus; jo manymu, valstybė, vykdydama tobulo piliečių gyvenimo idealą, turi rūpintis patenkinti visus penkis žmogaus pojūčius. Pagaliau, tikybiškas kultas, muzika, teatras, naudingos knygos ir t. t. — visa tai turi būti vyriausybės prižiūrima ir globojama. Teisę Volffas vedė iš įpročių, o įpročius iš tobulumo dėsnio. Kadangi tobulumui įgyvendinti gali būti vartojama prievarta, tadgi ir tas tinka teisei. Piliečio santykiuose su valstybės valdžia Volffas pataria piliečiui vengti konfliktų su vyriausybe, o jeigu jau tenka kada nepaklausyti valdžios, tai reikia su nusižeminimu priimti skiriama bausmė. Geriausiąja valdymo forma Volffas laikė tą, kuri yra apribota pagrindinių įstatymų, tačiau ką reiškė tas apribojimas, kuomet jis kiekvienai valstybės formai manė reikalinga esant globą piliečių, o ta globa naikina visokią laisvę, tad ir apribavimas nustoja reikšmės. Volffo užmiršta, ar nežinota, kad žmogus gali tobulėti tik laisvas būdamas, kad tik laisvas jis gali siekti idealų; kūrybos veiksmai negali būti atliekami prievarta, o kūrybos veikimas yra žmogaus teisė ir jo moralinio auklėjimo būtina sąlyga.

Kaip, jau buvo pasakyta, Volffas jau buvo įterpęs savo filosofijon ir asmens teisės ir laisvės pradus ir rodė laisvės reikalingumą pareigoms vykdyti; tačiau, ir pripažinęs žmogaus prigimties teisės ir lygybės dėsnius, jis vis delto vaizdavo policinę valstybę esant geriausią ir reikalavo, kad vyriausybė saugotų net piliečių dorovę, žiūrėtų, kad piliečiai būtų naudingi ir gerbtų Dievą. Kinų valstybės santvarka jam buvo idealas. Tokia valstybės santvarka, kurios teoriją skelbė Volffas, jo laikais buvo ir praktikoje, vadinamo apšviestojo absoliutizmo vykdoma. Prieš ją kilo reakcija, kuri pasibaigė revoliucija. Ir teorijos srity taip pat susidarė reakcija Volffo mokslui. Pridursiu, kad Volffo svarbiausi veikalai šie: 1) Jus naturae (1740 — 1749) ir 2) Institutiones juris naturae et gentium (1750 m.).

§ 135.

Kantas (1724 — 1804).

Kantas gimė Karaliaučiuje 1724 - IV - 22. Jo gyvenimas praėjo siauruose visuomenės rateliuose. Jis buvo seno stiliaus profesorius vokietis; jo gyvenimo turinys — dirbti, mokyti, knygas rašyti. Žymūs išoriniai pergyvenimai, jaudinantieji kriziai, išskyrus intelektualius, neįeina į jo gyvenimo nuotykių eilę. Visas jo gyvenimas praėjo Karaliaučiuje, išskyrus laikatarpį (apie 10 m.), kuomet jis gyveno sodžiuje (dvare). Prieš prijungiant Vyslos upyną prie Prūsijos per pirmą Lietuvos Lenkijos padalinimą, Rytų Prūsija buvo kaip sala ir arčiau surišta su Kuršu ir Livonija, nekaip su Vakarų Vokietija. Karaliaučiaus universitete buvo daug studentijos iš šių kraštų. Karaliaučius 18 amž. antroje pusėje turėjo apie 50.000 gyv., 6.000 namų; aniems laikams tai buvo žymus miestas. Pats Kantas įvade į antropologiją gėrisi juo, kad miestas, kaip politiško ir dvasiško to krašto vidurio punktas, kaip uostas ir plačiam užpakaliui (Hinterland) ekonomiškas mazgas su įvairiais gyventojais, yra tinkama vieta įgyti žinioms apie dangų ir visatą (pasaulį).

Kaip ir daugelis kitų vokiečių tautos dvasios vadovų, Kantas kilęs yra iš mažų biurgerių tarpo. Jo tėvas Jonas - Jurgis (Johan - Georg) Kantas buvo balnininkas (odininkas), mažaturtis. Imanuelis buvo ketvirtas sūnus jo jungtinių su Ona - Regina Reuten'aite. Buvo dar penki vaikai; jų užaugo, be Kanto, viso dar vienas brolis ir trys seserys. Jo brolis iš pradžių buvo mokytojas, paskiau pastorius Kurše, dvi seserys pirmiau tarnavo, paskiau savarankiškai gyveno Karaliaučiuje.

Jo dėdė (Richter) turėjo kiek didesnį turtą, buvo batsiuvys; jis davė lėšų pirmam mūsų Kanto veikalui spausdinti. Kantas nevedė ir jo įpėdiniai buvo šalutinės giminės.

Kantas — tai trečias vokiečių filosofijos mokyklos kūrėjas, kuris gimė iš amatininkų; prieš jį buvo Melanchtonas, ginklų kalvio sūnus ir Chr. Volffo tėvas buvo odininkas. Jų kilmė buvo ne be įtakos pačiai vokiečių filosofijos esmei. Prancūzų ir anglų filosofai 17 — 18 amž. buvo visuomenės asmenys, jie gyveno joje, jų raštai buvo salionuose diskutuojami. Vokiečių

filosofų ir profesorių darbo ratelis — tai universiteto visuomenė; darbo forma mokyklai atatinkama; minties miesčioniškas padorumas ir mokytojo amatininko paskaitos, kaip lekcijų pobūdis, — tai vyriausios darbo žymės. Kartu su liaudies, iš kurios jie kilę, nusistatymu susijęs ir jų santykis su tikyba, kurią jie rimtai gerbė.

Vakarų Europos filosofai: Volteris (Voltaire) ir Jumas, kuomet kalba apie tikybą, laiko ją, kaip dalyką: valstybės vyrams — politiškos spekuliacijos, bažnyčios vyrams — asmens pasinaudojimo, rašytojams ir apsišvietusiems skaitytojams — kaip pajuokos proga, kuri, kaip gamtiškai — istoriškas ankstyvesnis reiškinys žmonių sąjungoje, sudaro paskesnių laikų filosofams žingeidumo dalyką; bet jie (filosofai) nestovėjo arti žmogaus, kuriam tikyba buvo didelis jo gyvenimo klausimas[1]).

Kantas materialiai gelbėjo savo gimines, korespondavo su broliu, bet pats neturėjo santykių su jais. Buvo manyta, kad Kantų šeimyna kilusi iš Škotijos, — tai yra pasakingas manymas, nors paties Kanto liudymas kelia tokią mintį. Atsakydamas laišku vienam švedui dvasininkui, kuris norėjo garsųjį vyrą pasisavinti savo tėvynei, Kantas sako, kad jo diedukas su daugeliu kitų, „kurie praėjusio šimtmečio pabaigoje, ar šio pradžioje, didelėmis grupėmis emigravo iš Škotijos“, atkeliavo Prūsijon ir apsigyveno kaip biurgeris Prūsų lietuvių mieste Tilžėje. Ir pavardė Cant rodėsi jam turinti reikšmės; kad nebūtų netikrai skaitoma Zant, buvo jo paties rašoma kitaip: „Kant“. Tai yra netikras atsiminimas, bet vienas iš daugelio buvusių vokiečių šeimynose nenustatytų padavimų apie kilmę iš svetimo krašto. Tas dabar išaiškinta štai kaip. Jo diedukas buvo Rytų Prūsijos nuolatinio gyventojo sūnus. Karaliaučiaus archyvo knygose yra išrodymas, I. Sembritzki'o[2]) Klaipėdos valdybos naminėse knygose rastas dokumentas, kuriuo 1667 m filosofo Kanto prosenis, Richardas Kantas, smuklininkas ir žemdirbys iš Verdeno ties Šilokarčiama, kitaip Šilute (Heidekrug), atidavė savo dukteriai Zofijai savo turtą, kaip dalies paskyrimą, taip pat pavedė jai mokėti skolas, kartu uždėjo jai prievolę: „Hansui Kantui, kuris gerai išmoko oda-

[1]) Immanud Kant von Friedrich Poulsen, Stuttgart, 1920, l. 29.
[2]) Ibidem l. 28.

dirbio amatą ir gyveno svetimuose kraštuose“, sugrįžus jam iš kelionės, turi duoti 100 tal., 6 marškinius, iš gryno namų audeklo, 12 nosinių ir k. Šitas Hansas Kantas, kurio buvimas Klaipėdoje 1671 m. dokumentališkai nustatytas, vertėsi iš savo amato ten pat, bet meisterio liudymą gavo Tilžėje. Jo antras sūnus Jonas - Jurgis (Johan - Georg), gimęs 1682 m., yra filosofo tėvas. Tuo būdu Škotijos pretenzija savintis Kantą nepateisinama. Gal būt, kad prosenis kelionės metu ir buvo atsilankęs Škotijoje, tas ir galėjo būti priežastim anksčiau nurodytam Kanto atsiminimui.

Kantas užaugo įtakoje tokių žmonių, kurie rimtai žiūrėjo į tikybą. Jo tėvai buvo pietistų pakraipos, kuri asmens siela siekia tikybos tiesas prisisavinti. Ypač jo motinai tikyba buvo gyvo širdies jausmo dalykas. Ir sūnus visą gyvenimą užlaikė stiprią sąmonę, kad jis savo siela priklauso prie nurodytų žmonių. Gyvas jausmas to, kuo jis dėkingas buvo tėvų namams, neišnyko jame per visą gyvenimą. Ir senas būdamas, jis dažnai praleisdavo laiką jaunystės atsiminimuose; jis brangino moralę atmosferą, kurioje išaugo, tėvų ištikimumą savo uždaviniui (pašaukimui), stiprų sąžiningumą, gilų maldingumą.

Pats Kantas, aprašydamas savo tėvų namus, išsitarė: „Jie turėjo Aukščiausią, ką žmogus gali turėti, tą ramybę, tą linksmumą, tą vidaus taiką, kuri jokiu kentėjimu negali būti sudrumsta. Joks nepriteklius, joks persekiojimas nekėlė juose nusiminimo, joks ginčas negalėjo sukelti juose pykčio ir keršto. Žodžiu, ir grynas stebėtojas turėjo būti priverstas gerbti juos.

„Dar atsimenu taip pat ginčą tarp rimorių ir balnininkų del jų teisių, kuriame dalyvavo ir mano tėvas. Nepaisant to, naminiame apsiėjime del šito barnio mano tėvų buvo tokiu kantrumu ir meile santykyje su priešais pasielgta ir tokiu pasitikėjimu Dievo Apvaizda, kad atsiminimas to, nors aš tuomet buvau vaikas, niekad neišnyksta“. Kantas labiausiai artimas buvo su motina. Jis pasakojo, kad ji buvo žmona didelio įgimto proto, kilnios širdies, vidujinio nesvajojamo maldingumo. Rodosi, ji nutiesė jam kelią į mokslą. Ji buvo tikra klausytoja ir garbintoja pamokslininko ir konsistorijos patarėjo F. A. Šulco (1692—1763); Šulcas puikus vyras, kuris kaip Franckės ir Volffo Halėje mokinys pietišką maldingumą sujungė su geru filoso-

fiškai mokslišku apsišvietimu, buvo kartu universiteto profesorius ir direktorius Frideriko kolegijos (Collegium Fridericianum), nesenai jo įkūrtos mokyklos, Halles pavyzdžiu. Kaipo Kanto tėvų pažįstamas, Šulcas kreipė jų dėmesį, kad vaikas reikia atiduoti mokyklon. Taigi atsitiko taip, kad 1732 m. Kantas, 8 metų vaikelis, pradėjo lankyti Fridericianumą. Jis lankė šitą mokyklą ligi pastojo universitetan (1740 m.). Kolegijoje jis gerai išmoko lotynų kalbą ir lengvai kalbėjo ir rašė ta kalba net senesniame savo amžiuje. Jis dažnai cituodavo lotynų klasikus. Graikų kalbos jis nemokėjo, ji tik šimtmečio gale buvo įvesta del naujai sustiprėjusio humanistiško sąjudžio.

1740 m. rudenį Kantas įsimatrikuliavo savo gimtinės universitete. Jo motina nesulaukė tos dienos: ji dar 1737 m. mirė, 40 m. amžiaus, del ligos, kuria ji užsikrėtė, slaugydama savo draugę. Kantas pradėjo eiti mokslus filosofijos fakultete, kuris tada dar iš viduramžių laikų įsivyravusiu papročiu turėjo aukštą vardą, o iš tikrųjų buvo tik parengiamasis fakultetas stojant į kitus.

§ 136.

Kadangi Karaliaučiaus universiteto filosofijos fakultetas nustatė rėmus visam Kanto gyvenimui, tai, manau, skaitytojui bus pageidaujamas nors trumpas jo aprašymas. Imamos žinios iš 1746 m. Arnoldo išleistos Karaliaučiaus universiteto istorijos. Dabar universiteto rūmai yra kitur; tuomet namas, kaip pašiūrė, buvo ant Pregelio kranto. Filosofijos fakultete ordinarinių profesorių buvo 8; prie kiekvieno turėjo būti ekstraordinarinių profesorių tam pačiam dalykui. Buvo dėstomi šie dalykai: 1) hebrajų kalba, 2) matematika, 3) graikų kalba, 4) logika ir metafizika, 5) praktiškoji filosofija, 6) gamtamokslis, 7) poezija, 8) istorija ir iškalbingumas. Mokslų planu 1735 m. kiekvienas ordinarinis profesorius savo viešose paskaitose mokslą, kuriam buvo pakviestas, turėjo dėstyti taip, kad būtų išeitas tame semestre, pavyzdžiui: logika viename semestre, metafizika — kitame, gamtos teisė—viename, dorovė—kitame; kad mokiniai, visų pirma neturtingieji, galėtų viešai ir nemokamai išklausyti per vieną, arba du pusmečių visas filosofijos dalis. Hebrajų kalbos dėstytojas turėjo vasarą išeiti istoriškas Senojo Įstatymo knygas, žiemą — penkias Mozės knygas, graikų k. dėsty-

tojas — visą naująjį Įstatymą per vienerius ištisus metus taip išdėstyti, kad mokiniai galėtų būti parengti patys jį dėstyti. Matematikas turėjo kasmet išeiti aritmetiką, geometriją, trigonometriją ir astronomiją. Iškalbos ir istorijos profesorius dėstė: žiemą — stilių ir turėjo taip dėstyti, kad per dvi valandas susipažintų su vienu autorium, trečią valandą su pagrindais ir ketvirtą valandą svarstyti studentų rašto darbus, parengtus dalinai lotynų, dalinai vokiečių kalba. Vasarą dėstė universalią istoriją ir kartu istoriją ligi Kristaus, kitą kartą — po Kristaus. Istorijos profesorius turėjo, kaip ir elokvencijos profesorius, stiliaus mokyti ir vieną pusmetį vokiečių poeziją dėstyti. Fizikos profesorius vieną pusmetį eksperimentalią fiziką, kitą pusmetį — teorišką fiziką, o jei norėjo abi kombinuoti — tai turėjo išdėstyti per vienerius metus. Visi profesoriai turėjo, vieną medžiagą iki galui išėję, daryti kvotimus, kad dalinai įsitikintų, kiek mokiniai suprato tą ar kitą dalyką, dalinai sužinotų jų stropumą ir dėmesį, pagaliau, pažintų gabius ir darbščius.

Iš Kanto studentavimo laikų maža kas tikro žinoma. Iš profesorių geriausia mokino dar jaunas ekstraordinarinis profesorius Martynas Knutzenas (1713 — 1751), kurio paskaitos apimdavo sritį filosofijos, įterpiant matematiką ir gamtos mokslą. Reikia žinoti, kad Kantas buvo artimesniame santykyje su Knutzenu ir gaudavo knygų iš jo knygyno. Knutzenas supažindino Kantą su Volfo filosofija, taip pat su Niutono mokslu matematikos ir fizikos srityje. Rodosi, kad ilgą laiką jis daugiausia domėjosi matematikos, gamtos ir kosmologijos mokslais; kartu reikia nepamiršti, kad tuomet šitie mokslai buvo folosofijos integralė dalis jos visumoje.

Gal būt reakcija prieš per didelį dogmatišką tikybos dėstymą mokykloje (apie tai randami pėdsakai) prisidėjo prie to, kad Kantas turėjo palinkimą į matematikos mokslus, kaip nepripuolama yra ir tai, kad jis iš lotynų autorių labiausiai mėgo Lukrecijų. Bet tikrai yra išrodyta, kad Kantas ir pas senąjį savo globėją Šulcą klausė teologijos paskaitų (dogmatiškų). Gali būti, kad jis buvo manęs būti pastorium ir kad jis buvo mėginęs pamokslus sakyti. Žinoma, yra, kad jis padėdavo draugams mokytis; tas jam palengvindavo sunkią ekonomišką padėtį. Kaip ilgai jis klausė lekcijų, negalima nustatyti; yra žinoma, kad vasaros semestro 1746 m. filosofijos fakulteto de-

kanui įteikė darbą: „Mintys del gyvybės jėgų tikro įvertinimo" (Gedanken von der wahren Schätzung der lebenddigen Kräfte), kuris buvo atspausdintas. Šitas pirmas darbas, apimąs Dekarto ir Leibnico ginčo klausimą apie jėgų masę, yra tai liudymas plataus ir gilaus filosofiškai gamtiško studijavimo ir jaunojo autoriaus savarankiško sprendimo. Savijauta ir pareikštas mažas vertinimas tų, kurie turėjo didelį autoritetą, rodo vyrą, kuris jautė savyje jėgą eiti savo keliu. Tais pat metais (1746. III. 24) mirė jo tėvas. Sūnus parašė, kad įtraukus į šeimynos kroniką, kurią pirmiau vedė motina: „Dievas, kuris šiame gyvenime davė jam maža linksmybių, teleidžia jam naudotis amžina linksmybe". — Neturtas buvo Kanto jaunystės draugas. Jis lydėjo jį ir universitete, kur jis pats užsidirbdavo savo pragyvenimui. Išėjęs iš universiteto jis gana ilgą laiką buvo namų mokytojas: neturtingiems tai buvo paprasti karjeros laipsniai. Pirmiausia jis buvo klebonijoje, Judiškiuose ties Gumbine, maždaug ligi 1750 m., paskui pas majorą v. Hulsen Gros-Arnsdorfe, ties Gaalfeldu ligi 1754 m. Velykų, dar vėliau mokytojavo grovo v. Kayserlingo namuose; čia jis turėjo gana gerų santykių su apšviesta ir gera groviene. Nuo 1772 m. grovai gyveno Karaliaučiuje. Jų namuose jis buvo aukštai vertinamas; net Kanto portretas buvo grovienės nupieštas. Bemokytojaudamas, Kantas susitaupė tiek pinigų, kad galėjo pasiryžti eiti akademiko gyvenimą.

§ 137.

1755 m. tam pačiam universitete, kur pats mokinosi, jis įgijo teisę profesoriauti. Po to, kai jis už savo darbą „apie ugnį" (įteiktą 17. IV) buvo pripažintas magistru, jis 27. IX. disputavo savo disertaciją: „Principiorum primorum cognitionis metaphisicae nova dillucidatio" ir jau žiemą 1755/6 m. pradėjo dėstyti. 1756 m. pavasarį jis dar kartą disputavo darbą: „Monologia physica" exstraordinariatui gauti. Tačiau profesūros laukė 15 metų, nes du kartus jo konkuravimas neturėjo gerų vaisių. Karaliaučius nuo 1757 m. ligi taikos buvo Rusijos valdžioje. Antrą kartą Kantas kreipėsi profesūros reikalu prie Kotrynos II, bet nesėkmingai. Nors Kantas buvo išspausdinęs 1755 m. savo veikalą „Gamtos istorija ir dangaus teorija", kuris vienas laidavo Kanto ateičiai garbę, tačiau apygardos virši-

ninkas generolas v. Korfas rado geresniu esant Kanto konkurentą. 1762 m. jis gavo knygininko padėjėjo vietą karaliaus rūmų knygyne su alga 62 tal.

Bet nereikia manyti, kad neturėdamas profesūros Kantas būtų buvęs sunkioj ekonomiškoj padėty. Privatdocentaudamas asmuo galėjo turėti gerų pajamų, jei turėjo nemaža klausytojų. Kanto, kaip privatdocento, paskaitos buvo gausiai lankomos ne tik studentų, bet ir šiaip aukštos kilmės žmonių ir net rusų karininkų. Senatvės atsiminimuose šitie metai jo atpasakoti kaip laimingi didėjančio veiklumo ir darbštumo metai: savo laiškė 1790 m. šiuos privatdocentavimo metus jis prisimena kaip smagiausius savo gyvenime. Akademiško darbo pradžioje jo filosofiškai moksliškas žingeidumas buvo nukrypęs į išorinį pasaulį. Paskaitas jis laikė ne tik iš pagrindinio dalyko — logikos ir metafizikos, bet ir matematikos ir gamtos mokslų. Jis pirmas įsteigė universitete „fiziškąją geografiją" ir pagarsėjo net už studentijos ratelio ribų. Jis surinko, kas yra įdomiausia iš gamtos ir žmogaus žinijos, tiekė lyg kad kelionės vaizdą ir greit šioj srity jis išspausdino ir veikalą (1755) „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels" oder „Versuch von der Verfassung des ganzen Veltgebäudes nach Nevtonschen Grundsätzen abgehandelt". Veikalas buvo paaukotas Fridrichui II, nenurodant autoriaus vardo. Jis vertino šį savo veikalą, kas matyti iš to, kad jis atsiminimuose du kart atpasakojo jo turinį. Veikalo uždavinys: išaiškinti kosmo, ypač mūsų planetos sistemos sudarymą grynai fiziškais dėsniais. Ten, kur Niutonas pasiliko toj pozicijoj, kad pirmąjį sistemos sutvarkymą tiekė Dievui, ten Kantas nustato, jog fiziškų jėgų imanentišku veikimu galėjo susidaryti kosmo sistema amžinajame jos bėgio rate; Dievo pirštas išaiškinimui yra ir nereikalingas ir nenaudingas.

Pažymėtina, ką šio veikalo prakalboje Kantas sako apie gamtos mokslus ir tikybos santykį: tikyba neturi jokio intereso statyti kokias sienas gamtos reiškinių mechaniškam išaiškinimui; mechaniško išaiškinimo galimumas bus geriausias išrodymas, kad visi gamtos elementai nuo pradžios nuskirti tikslui, tad jis ir persergsti nuo aiškinimo, būk Dievas kišosi į atskirų reiškinių nustatymą, kaip tai klaidingai daro mokslas, kuris prisidengęs moksliška kauke platina apgaulingą nežinojimą.

Tai yra pirmykštis nustatymas pažiūrų, kurias jis paskiau sistemingai išplėtojo filosofijoje. Gamtos mokslas ir tikėjimas yra vienas kitam indiferentiška ir turi būti atskirti. Jų susijimas yra pragaištingas ir vienam ir kitam. Kad Kanto kryptis sukėlė tikintiesiems baimės, rodo epizodas tarp Kanto ir jo seno mokytojo bei globėjo Šulco (1758). Norėdamas pasiūlyti Kanto kandidatūrą į profesorius, Šulcas pasikvietė jį pas save ir sutiko iškilmingu klausimu: „ar iš sielos tamstą bijai Dievo"? Gavęs Kanto užtikrinimą, jis stojo už jo kandidatūrą į profesorius. 1760 m. Kanto minties kriptis pasikeitė — nauja kryptis galima pavadinti sokratine: vidaus pasaulis, logiškai moralinė sritis jam brangesnė tapo, nekaip matematikos gamtos mokslų sritis, arba scholastiškai metafiziška sritis. Jo išsilavinimas yra susijęs su to laiko bendru minties plėtojimusi. Tai yra vokiečių minties iš letargo prisikėlimo laikas. Pradėjo veikti Lesingas. Buvo mesta šalin scholastika ir, ėmus naudotis vokiečių kalba, filosofija veikė bendrą auklėjimą. Susidarė viešas tautos gyvenimas; dailioji literatūra kartu ėjo su Fridricho ir Juozapo laikų politišku susipratimu; iš vakarų atėjo naujos srovės: visų pirma anglų filosofija ir literatūra, vėliau prancūzų: Volteris, Monteskje ir Ruso. Visos tos įtakos stipriausiai veikė Kantą ir labiausiai paveikė jį Ruso; Kanto jausmas buvo drumstas tų idėjų; Kantas pats pasisako apie savo nusistatymo pasikeitimo būdą: „Aš pats savo palinkimu ėsu tyrinėtojas. Aš jaučiu visą žinojimo troškulį ir šios rūšies neramumas vis tolyn eina. Buvo laikas, kuomet aš maniau, kad visa tai gali sudaryti žmonijos garbę ir aš niekinau liaudį, kuri nieko nežino. Ruso sugrąžino mane į tikrą kelią. Tasai blizgąs savęs aukštinimas pereina; aš mokinuosiu gerbti žmones ir rasčiau save esant žymiai nenaudingesnį, nekaip paprastas darbininkas, jei netikėčiau, kad šitas mąstymas visiems kitiems gali suteikti vertę, būtent atnaujinti žmonijos teises"[1]). Taigi, naujas mokslo įvertinimas, Kanto padarytas, tai tas, kurį jis įgijo iš Ruso, radikalaus moralisto, kuris vedė prie radikalios to laiko kultūros ir auklėjimo kritikos.

Mokslas ir spekuliacija neturi neribotos reikšmės; jie nėra absoliutūs savo tikslais, bet yra įrankis aukštesniam tikslui: tarnauti žmonijos moraliniam uždaviniui (paskyrimui).

---

[1]) Žiūr. Fr. Poulsen, Im. Kant, 1920 l. 39.

Moralinio prado didesnis vertinimas, palyginti su intelektualiu pradu ir žmonijos tikslo nustatymo atžvilgiu, sudaro Kanto mintijimo tvirtą punktą. Tuo filosofija įgyja naujos reikšmės, kuomet ji kaip išminties mokslas traukia ir kitus mokslus prie šito aukščiausio žmonijos tikslo ir suteikia kiekvienam mokslui didelį gyvumą. Nuo šio momento morališkai antropologiškas interesas ima centralę padėtį Kanto darbe vietoj kosmologiškos ir metafiziškos spekuliacijos. Kritiškoji filosofija išaugo ant šitos antropocentrinės krypties pagrindo: jos uždavinys — padaryti galą metafiziškoms spekuliacijoms, kad iškeltų gyvenimo ir pasaulėžiūros nustatomuoju momentu moralinį pradą.

Kanto jėgai ir dideliam veiklumui atvaizduoti pacituosiu štai ką. Herdero, kuris 1762 — 1764 m. sėdėjo prie Kanto kojų, atsiminimuose sakoma: „Aš naudojausi laime pažinti filosofą, kuris buvo mano mokytojas. Savo žydėjimo metais jis turėjo jaunikaičio linksmą gyvumą, kuris, kaip aš manau, lydėjo jį ir žiloje senatvėje. Jo atvira mintijimui sutvertoji kakta buvo nesudrumsčiamo aiškumo ir linksmumo vieta; mintimis turtinga kalba plaukė iš jo lūpų; juokai, sąmojis kiekvienu pareikalavimu tarnavo jam ir jo pamokos paskaita buvo įdomiausias dalykas. Kartu su dvasia, kuria jis tyrinėjo Leibnicą, Volffą, Baumgarteną, Crusiusą, Jumą, sekė Niutono, Keplerio ir kitų fizikų gamtos įstatymus, susipažino jis ir su pasirodančiais Ruso raštais. Jo Emilių, Eloizą taip pat kiekvienu išrodymu iš gamtos srities juos vertino ir nuolat kreipė savo mintį į gamtos pažinimą ir žmogaus moralinę vertybę. Žmogaus, tautų ir gamtos istorija, gamtos mokslas, matematika ir patyrimas buvo tie šaltiniai, kuriais jis gaivino savo paskaitas ir elgesį; niekas, kas buvo verta žinoti, nebuvo jam neįtralu; bet kuri kabala, bet kuri sekta, bet kuris sprendimas iš anksto, bet kuris vardo garbės godumas turėjo jam mažiausią stimulą prieš tiesos platinimą ir aiškinimą. Jis skatino prie savaimingo mąstymo; despotizmas buvo svetimas jo dvasiai. Šitas vyras, kurį aš mininiu su didžiausiu dėkingumu ir pagarba, yra Im. Kantas; jis kaip gyvas gražus stovi prieš mane". Ir kitoj vietoj Herderis, kreipdamas savo žodžius kantininkams, primygtinai tvirtina, kad Kantas buvo laisvas nuo siekimų prie kokio despotiško dogmatizmo; per tris metus kasdien klausydamas jo filosofiš-

kų mintijimų, jis niekuomet nepastebėjo jame arogancijos, noro įsteigti kokią sektą, duoti jaunuomenei savo vardą. Jo filosofija žadino savaimingą galvojimą.

§ 138.

1770 m. Kantas gavo vakuojančią ordinarinio prof. vietą—logikos ir metafizikos katedrai; greit po to jam buvo pasiūlyta vietos Erlangene ir Jenoje. Jis jau senai buvo valdžios aukštai vertinamas; tas paaiškėjo iš reskripto 1767 m., kuriame jis ir kitas profesorius (Reusch'as), magister legens, buvo pagirti, o prieš vienerius metus kiti profesoriai buvo blogai įvertinti: esą, jie maža stropumo rodo, vykdydami savo pareigas; karalius tuo tarpu dar nevykdo savo sprendimą visai nenaudingus mokytojus pašalinti iš universiteto, sulyginti universitetą su Halles ir Frankfurto universitetais ir paskirti darbščius profesorius. Ypatingai Kantas buvo vertinamas ministerio Zedlitz'o, kuris ministeriavo 1771 — 1788 m. Vėliau, 1778 m., atsiradus laisvai žymesnei ir geriau mokamai (800 t.) katedrai Halles universitete, ministeris vėl pasiūlė ją Kantui, nurodydamas, kad, jei norėtų, jis gali būti papuoštas ir rūmų patarėjo titulu. Nei tokia vieta, nei ministerio priminimas gražiu būdu, kad Kanto pareiga yra neatsisakyti nuo platesnės veikimo srities, nesukėlė Kantui noro apleisti tėvynę ir visuomenę, su kuria buvo gerai susigyvenęs. „Kiekviena permaina, — rašė jis Hercui, savo mokiniui, — baugina mane, nors ir labai teikia galimybę mano padėtį pagerinti; manau, kad aš turiu atsižiūrėti į šitą mano prigimties instinktą, jei aš noriu toliau traukti siūlą, kurį man laimės verpėjos (parkos) verpia labai ploną ir silpną".

Jis jautė, kad jam tenka dar didelis uždavinys, naujas filosofijos kūrimas: disertacijoje apie jausminio ir intelektualinio pasaulio formą ir pradus, kuria jis 1770 m. pradėjo savo ordinariato darbą, jis nustatė pirmąsias linijas pagrindiniam naujos trobos vaizdui. 1781 m. pasirodė jo „Grynos išminties kritika" (Kritik der reinen Vernuft), tai yra įvykdymas to, kas buvo įžengiamoje disertacijoje pažadėta. Ji paaukota Zedlitz'ui.

Tolesnė Kanto gyvenimo istorija tai jo veikalų kūrimo istorija ir jų įtakos, kuria darė tų laikų visuomenei. 80-ji metai buvo inteisingiausios kūrybos laikas. Svarbiausieji kritiškos filosofijos veikalai buvo sukurti šitame dešimtmetyje. 80 metų pu-

sėje jo naujoji filosofija pradėjo veikti visuomenę; ji įgijo pasekėjų. Jena buvo pirmutinis naujojo mokslo rėmimo punktas: čia veikė Chr. G. Schutz'as, leidėjas literatiško laikraščio, dariusio įtakos visuomenei, K. L. Reinholdas, autorius „Laiškų apie Kanto filosofiją", taip pat Šileris ir Fichte. 90-se metuose naujoji filosofija turėjo savo pasekėjų visuose vokiečių universitetuose, net katalikiškuose. Iš visų vokietijos kraštų pasekėjai keliavo į tolimus Rytus sveikinti žmonijos naujos pažibos, tarp kitų ir J. G. Fichte. Jis buvo taip labai gerbiamas, kad danas Boggesen'as pavadino Kantą net antruoju Mesija, arba vėl Jenos Schutz'as norėjo surasti būdą Kantui adoruoti.

Nuo 1780 metų Karaliaučiaus universitete Kantas užėmė pirmąją vietą; jis savo darbais pagarsino Europoje šią mokyklą, pirmą kartą jos gyvenime. Nurodyti aplinkybėms, kuriose dirbo Kantas, įvardysim artimiausius Kanto bendradarbius filosofijos fakultete; jų 1789 m. buvo šeši: Reusch'as fizikos profesorius, Kraus'as, Kanto mokinys ir namų draugas — praktiškosios filosofijos, Mangelsdorfas — istorijos, retorikos ir poezijos, Schulz'as — Kanto mokinys ir komentatorius — matematikos, Hasse — rytų kalbų, Valdas — graikų kalbos. Dar buvo vienas ekstraordinarinis iškalbai dėstyti ir keturi lektoriai (magistrai).

§ 139.

Papasakosiu šį tą apie jo gyvenimo būdą. Jo gyvenimo apyvoka ir įsitaisymas buvo visai paprastas: visa buvo tiek sutvarkyta, kiek to reikalavo kūno ir dvasios higiena. Jis iš prigimties buvo silpnas: buvo mažas, su įlenkta krutine, suveržtais plaučiais ir širdimi; tasai silpnumas nuo jaunų dienų vertė jį kreipti dėmesio į dietetiką, ir savo rūpestingumu ir atsargumu Kantas pasiekė to, kad jo dvasiai iš kūno pusės nebuvo įžeidimų ligi gilios senatvės. Jis liko nevedęs ne del principo ir ne del moterofobijos; jis su pagarba kalba apie moterį, ypač kalbėdamas apie grožės ir garbės jausmą. Dukart buvo ketinęs vesti, bet kiekvieną kartą abejojimai prašalino progą. Tačiau jis nepriklausė prie tų, kurie atsiskyrę vien sau gyvena, kaip Šopenhaueris pavyzdžiui; neneigdamas draugiškumo, jis mėgo smagiai gyventi. Savo artimuosius jis pasirinkdavo

iš akademiškų ratelių; jis mėgo turėti santykių ir su visuomenės žmonėmis: valdininkais, pirkliais, knygų pardavėjais ir t. t. 1780-ais metais jis nusipirko sau namą (Princesos g., 1893 m. jo vietoje pastatytas naujas namas) ir įvedė normalų gyvenimo būdą, laikydamas virėją ir tarną. Pietums jis mėgo turėti kokius du svečius, dažniausiai iš savo jaunųjų draugų ir mokinių tarpo, kartais ir daugiau, ligi 5. Jo dienos laikas buvo griežtai sutvarkytas: keldavosi 5-tą v., dirbdavo ligi paskaitų 7—8 val., ir po to, nuo 9 arba 10-os ligi pietų, 1-os val. Gerai paruoštų pietų laiką mėgo užtęsti 2—3 valandas. Po to eidavo valandą pasivaikščioti, o kitą visą laiką naudojo skaitymui ir galvojimui; 10-tą valandą eidavo gulti.

Taip ėjo diena iš dienos; retai kas sutrukdydavo tokį gyvenimo būdą. Švenčių atostogos būdavo trumpos, nes tai buvo darbui, bet ne poilsiui skirtas laikas.

Kantas niekur niekuomet nekeliaudavo; paskutiniais savo gyvenimo dešimtmečiais jis niekur iš Karaliaučiaus apylinkių neišeidavo; svetimus kraštus ir miestus jis pažino tik iš knygų; pirmasis akademiškas fiziškosios geografijos mokytojas niekuomet nebuvo savo akimis matęs kalnų (jūrą ir jos krantą jis buvo matęs); visa tai atlygindavo skaitymas; knygos senatvėje tikram mokslininkui buvo visas pasaulis. Jose jis mėgo ne tai, kas yra abstraktiška, bet tai, kas yra matoma. Visų pirma jis brangino kelionių aprašymus ir veikalus gamtos mokslų turinio; knygų pardavėjas turėdavo duoti jam dar neapdarytas knygas nuo knygų lentynų (gana ilgą laiką jis gyveno pas knygų pirklį Kanterį). Jo mokinys ir draugas Krausas pasakoja, kad rašydamas jis mėgo laikyti ties savim naują knygą, kurion jis retkarčiais pažvelgdavo, kad duoti atsikvėpti pailsusiai dvasiai. Iš dailiosios literatūros jis mėgo sąmojingus veikalus ir satyriškus, kaip pav. Hudribrą, Don Kichotą ir k. Jis nemėgdavo lepinančių sentimentalių, svajojamųjų, pramanytų romanų, dirbtino gedulo ir p.

Viešojo gyvenimo tvarkos atžvilgiu Kantas to laiko valstybei ir bažnyčiai buvo atšalęs ir savo nusistatymu svetimas. Jis per didelis buvo filosofas ir pasaulio pilietis, kad galėtų turėti jausmą asmens prisirišimo prie tos valstybės, kurioje gyveno; to ir nelaukė iš jo karalius, — kuris žinojo tik valdinius, bet

ne piliečius; jis reikalavo klusnumo, bet ne daugiau. Be to, reikia prisiminti, kad tais laikais Kanto tėvynė buvo nestipriam sąryšyje su Brandenburgo valstybe. Kantas jautė dėkingumą ir didelę pagarbą švietimo atstovams prie Prūsijos sosto del minties laisvės, del valdžios teisėtumo ir griežto teisės saugojimo. O bendrai kalbant, jis nepriklausė prie karaliaus garbintojų. Savo nemėgimą karo, to „žmonių giminės botago ir viso gero naikintojo", labiausiai karo, pradėto del dinastijos interesų, jis tiek dažnai ir aiškiai pareikšdavo, kad negalima abejoti, jog jis buvo priešingas ir Fridricho Didžiojo karams. Nerandame pas Kantą nė pėdsako to entuziazmo, kurį buvo sukėlęs jaunam Getei save gerbiančio karaliaus darbai prieš priešus. Frankfurto karas ėjo, palyginti, gana toli, kad galėtų veikti fantaziją, o Prūsijoje karo padariniai buvo čia jau pasireiškę. Fridricho valdžios šykštumas universitetų ir mokyklų atžvilgiu buvo vaisius karų, del kurių reikėjo įtempti visas jėgas. Ir Kantas su nesmagumu kartoja, kad valstybė turi lėšų tiktai karui.

Nėra abejonės, kad Kanto politiškos simpatijos linko prie kitokios valstybės formos, nekaip absoliutiškai dinastinė, — prie tautos valstybės, kuri buvo steigiama Žiemių Amerikoje ir kuri revoliucijos buvo pradėta kurti Prancūzijoje: abidvi tos padėtys rado Kanto užuojautą. Net 1798 m., kuomet vokietijoje entuziazmas dėl prancūzų revoliucijos buvo jau atšalęs, Kantas kalbėjo apie ją, kaip apie neabejotiną laikų pakitimą; valstybėms virstant respublikomis, jis matė tame amžinos taikos sėklas.

Ir Kanto santykis su bažnyčia buvo ne asmeniškas, bet atatinkamas protui vertinimas. Jis turėjo supratimą apie bažnyčios istorišką būtinumą, apie jos uždavinį disciplinuoti ir dorovinti žmones. Bet savo asmeniui jis neturėjo reikalų su bažnyčia: pamaldoms bažnyčiose nesilankydavo. Gal būt, priežastis buvo ta, kad jaunystėje jis per daug dalyvavo pamaldose. Jam nepatiko bet kokis svajingas maldingumas; asmens artimumo su dangaus jėgomis afektaciją jis laikė savęs aukštinimu ir tuštybe. Tikrajai krikščionybei jis turėjo pagarbos jausmą, lygiai kaip ir jos Kūrėjui, Kuriame jis matė dorovingo tobulumo pirmykštį vaizdą. Bibliją, kurią buvo gerai pažinęs, jis taip

pat aukštai vertino ir gerbė. Savo užrašuose, kuriuos saugoja Karaliaučiaus knygynas, jis sako: „Biblijos, kaip liaudies knygos, sukūrimas yra didžiausias geras darbas žmonių giminei“.

90-ji metai suteikė senstančiam vyrui pirmąjį, vienintelį, išorinai nors greit įveiktą, viduje giliai jaudinantį konfliktą. Fridricho D. įpėdinis 1788 m. Zedlitz'o vieton paskyrė kunigiškų palinkimų asmenį, pamokslininką Volnerį, su kuriuo karalius buvo surištas, kaip švietimo priešininkai. Jis 1788 — XII — 9 ediktu tikybos dalykais pradėjo sistemingai naikinti švietimą Prūsuose. Cenzūra ir inkvizicija, kalėjimais ir pabaudomis Fr. Vilhelmas II su Volneriu ėmėsi naikinti pirmtakūno dvasią, plėsti pastorių valdžią.

Tarp Kanto, kurio filosofija šitai valdžiai turėjo atrodyti netinkama, kuris neslėpė savo politiškos pozicijos, ypač savo pažiūros į Prancūzijos įvykius, kurie sujudino visą pasaulį, ir valdžios kilo konfliktas del jo veikalo: „Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft“. (Tikyba tiktai išminties ribose). Jis išspausdino jį dalimis Biesterio žurnale, kuris ėjo Berlyne kas du mėnesiai, bet jau antra dalis buvo cenzūros atmesta (grąžinta). Tuokart Kantas sumanė spausdinti veikalą, kaip knygą, Jenos filosofijos fakulteto cenzūrai prižiūrint. Štai Kantas gauna datuotą 1794 - X - 1 d. iš karaliaus kabineto įsakymą šio turinio: „Mūsų Aukštasis asmuo su dideliu nepasitenkinimu pamatė, kaip Tamsta savo filosofiją piktai naudoji tam tikriems svarbiems ir pagridiniams Šv. Rašto ir krikščionybės dėsniams iškraipyti ir nužeminti. Mes reikalaujame visų pirma Tamstos sąžiningos atsakomybės ir laukiame iš Tamstos, kad Tamsta ateity panašiai nenusikalsi, bet pagal savo pareigą taikinsi savo pažiūras ir savo talentą tam, kad tėviški siekimai būtų greičiau pasiekti; priešingu atveju, jei toliau nepaisysi, Tamsta gali laukti nesmagių įsakymų“. Kantas davė į tai atsakymą, kuriuo jis atvirai gina savo, nurodydamas į mokslininko teisę (skiriant nuo liaudies mokytojo) savarankiškai sudaryti ir skelbti nuomonę del tikybos dalykų, bet pagaliau atsisakė naudotis šia teise, kad išvengtų įtarimo, bet vistik laikė esant reikalinga pridurti: „šiuo, kaip Jūsų Didybės tikras valdinys, iškilmingai pareiškiu, kad ateity visai vengsiu visokių viešų pranešimų, kurie lies tikybą, ar tai gamtos srities ar visuomenės, tiek paskaitose, tiek raštuose“.

Viename jo palikimo lapelyje randame tokį mąstymą: „Pakeitimas ir išsižadėjimas savo vidaus įsitikinimo yra biaurus, bet tylėjimas tokiu atveju, kaip šitas, yra valdinio pareiga, ir kaip visa, kas sakoma, turi būti tiesu taip ir negali būti pareigos kiekvieną tiesą viešai kalbėti".

Fridricho Vilhelmo II-jo įpėdinis Fridrichas Vilhelmas III pavarė Volnerį ir panaikino cenzūrą. Po to Kantas pats pagarsino tą susirašinėjimą.

Negalima nepripažinti, kad šitame Kanto iškilmingai apsiimtame tylėjime pareikšta daugiau atsargumo, kaip drąsos. 70 metų senis galėjo ramiai laukti pažadėtų nesmagių įsakymų: Berlyne toliau nebuvo einama, kaip tik raštai buvo draudžiami, atimamas algos priedas. Bet Kantas buvo ne iš tų, kurie tampa kankiniais, tad ir pasirinko tylėjimą; tuo labiau, kad visa, kas buvo svarbu, jau buvo jo pasakyta. Taigi, jis pasirinko tai, kas atatiko jo prigimtį: tylėjimą ir ramybę. Žinoma, jei jis būtų pareiškęs, kaip 70 metų Sokratas tokioj padėty, pavyzdžiui taip: „Jis turi dar vieną aukštesnį pašaukimą pasauly, nekaip jam pavestoji karaliaus įsakymu profesūra, ir šitam pašaukimui, būtent tiesos mokyti ir kovoti su klaida ir melu, nori likti ištikimas", tai tas jo gyvenimo istorijos puslapis ir vokiškos filosofijos istorijos puslapis būtų buvęs puikiau parašytas, nekaip dabar yra.

Bet teisiant šį atsitikimą, reikia atsižiūrėti į Kanto jėgas: jau nuo 1789 m. jo laiškuose vis dažniau skundžiamasi jėgų silpnėjimu. O knygininko Spencerio 1793 m. pasiūlymą atspausdinti vieną ankstyvesnį raštą (Idėjos visuotinai istorijai pasaulinio piliečio atžvilgiu) su priedais, liečiančiais šių dienų sąlygas, Kantas atsakė neigiamai nurodydamas į savo 70 metų, nenorėdamas leistis į ginčus ir trokšdamas vien ramybės ir taikos.

Kitas stipresnis staigus dvasios jėgų susilpnėjimas pasireiškė 1796 m.; jis turėjo pertraukti pamokas, ir prasidėjo liūdnas senio gyvenimas, kurį Kantui teko kentėti eilę metų. Jėgų dirbti buvo, bet nebuvo stimulo. Jis visuomet sėdėjo prie rašomojo stalo, braižė su plunksna popierių, mintys ėjo be jėgos ir be turinio, senomis vėžėmis, kaip tai rodo paliktas rankraštis apie perėjimą iš metafizikos prie fizikos.

1804 - II - 12 m. gailestinga mirtis užbaigė Kanto gyvenimą, po to, kai jis gerokai patyrė senatvės ir vienatvės sunkumus. Paskutinis jo žodis, kurį teko išgirsti, buvo ištartas dėkojant ir atsisakant nuo patarnavimo: „gerai". Jo gimtasis miestas ir universitetas aukštai gerbė jį; jis yra menamas ir gerbiamas ten ir ne tik ten: šiandien jis yra garsesnis nekaip kitas kuris filosofas. Ant jo kapo jo draugų padarytame „Stok Kantiana" skaitome žodžius iš praktiškos išminties kritikos:

„Žvaigždėtas Dangus viršum manęs —
Dorovės įstatymas manyje".

Jie tikrai nurodo jo minties du ašigalius: kosmas, tobulas žinijos objektas, buvo nuo jaunų jo dienų mėgiamas objektas; dorovės įstatymas buvo paskutinės ir aukščiausios tiesos beveik mistiško jo senatvės entuziazmo objektas.

§ 140.

Kanto būdas.

Kanto buvo dvi didžiausios savybės: jis buvo silpno kūno, o jo dvasia ir valia buvo galingos. Triukšmas ir ginčas netiko jam, o moksliškos kontraversos tiko. Tas, kas jam netiko, jo maloniai atstumiama. Nedrąsumas liko jame visam amžiui. Jis niekados nebuvo pasakęs, ko nebūtų manęs, bet neturėjo drąsos viską pasakyti, ką manė. Jis tvarkė savo gyvenimą pagal dietetiką ir ekonomiką, taip pat ir pagal dorovę. Jis gyvenime buvo visai kitoks, negu Ruso, kurio idėjos labai paveikė jį. Šitas asmuo be valios, temperamento valdomas, labai palinkęs nesivaržyti nieku, valkiotis su čigono prigimtim, o Kantas — tvarkos šalininkas iki pedantizmo; jį valdė ne greit dylantis įspūdis, bet išmintis, kuri yra jam visa kas; o gamta ne kas kita, kaip tik substraktas išminties veikimui. Kantas pats save statė modeliu savo dorovės filosofijai: išmintingas, valios ir dėsnių vyras ir tobulas vyras. Kantas buvo pilnas žmoniškumo ir tikrai geros valios. Pradedant Herderiu, Kantas yra lyginamas su Sokratu ir ne be pagrindo: tarp jų esmės ir minties yra giminystė — abu buvo laisvos dvasios ir visai svetimi tuštybei. Jie linkę pažinti gyvenimo uždavinius ir daly-

kus, o išoriniai padariniai jiems nerūpi: vidaus pašaukimas viešpatauja juose, o išorinė padėtis ir veiksmas jiems turi mažiausios reikšmės. Tai tikra ir del darbo vaisių: Sokratas niekados nieko nerašė, o Kantas susilaukė 60 metų savo amžiaus, kol praplėtė savo veikimą, kaip rašytojas, ir niekas nėra parašęs kurį nors veikalą tiek mažai rūpindamasis, ar bus kas skaitys, kaip kad Kantas yra parašęs savo „Grynos išminties kritiką". Jų minties pobūdis ir kryptis taip pat giminingi: abu tą pat tvirtina ir neigia; jie abu nemėgo girtis žinojimu; abu ironijos tonu muša besigiriančius dideliu mokslu. Kaip Sokratas neigė sofistų naujos mados mokslus, įrodinėdamas, kad žmogaus vertybei ir laimei jie nieko iš esmės neduoda, taip ir Kantas jau savo jaunystės kosmologijoje ir metafizikoje nurodė menką vertę netikrų mokslų ir mūsų žinijos.

Kantas kaip akademiškas mokytojas.

Kantas daugiau kaip 40 metų su dideliu pasišventimu profesoriavo savo gimtinės universitete. Kaipo profesorius, jis turėjo didelės įtakos valdančiųjų pažiūroms: dešimties metų laikotarpyje Prūsijos (taip pat ir kitų kraštų) valdininkai, dvasininkai, mokytojai ir gydytojai perėjo per jo mokyklą. Mažas universitetas, Kanto dėka, pasiekė aukštųjų Vokietijos mokyklų aukštumos. Kanto, kaip ir Volffo paskaitos, apimdavo visą filosofijos sritį sena prasme — teoriškų mokslų turinį; tik istorijos mokslai buvo už jo ribų; jis dėstė: logiką, metafiziką, dorovės filosofiją, prigimtinę teisę, filosofijos enciklopediją, matematiką, fiziškąją geografiją, mineralogiją ir k.; be to dar turėjo vadinamas valandas „privatissima" ir, kaip ordinarinis profesorius, vedė „disputatoria". Štai pavyzdys jo praktiškų darbų, vadinamų „disputatoria": jo 1758 m. paskaitų sąraše pažymėta kaip uždavinys disputatoriumui „ginčo būdu svarstyti praėjusiomis dienomis dėstytus dėsnius" (Die in den vorigen Tagen abgehandelten Sätze polemisch betrachten). Kanto nuomone, tai yra geriausias būdas pagrindinėms pažiūroms įsigyti. Kaip taisyklė, paskaitos rėmėsi, kiek jos lietė įgytas disciplinas, knygos tekstais; to taip pat reikalavo švietimo administracija. Viename ministerio Zedlitz'o įsakyme 1778 m. pasakyta taip: „blogiausias kompendium (konspektas) yra geresnis, negu joks; profesoriai gali, jei jie turi žinių, pagerinti jų turinį, kiek jie pajė-

gia, tačiau skaitymas, kaip diktantas būtinai turi būti pašalintas. Čia išimtį turi sudaryti profesorius Kantas ir jo lekcijos apie fiziškąją geografiją, už kurias, kaip žinoma, nėra kito geriau nusisekusio rankvedžio". Tarp Kanto naudotų vadovėlių galima nurodyti: logikai — Mejerio „Išminties mokslas" (Vernunftlehre), metafizikai — Baumgartenso „Metaphysica". Jis naudojasi jais nuo savo paskaitų pradžios iki pabaigos ir abiejuose yra pėdsakai to naudojimo: jo naudojamose tų autorių knygose yra įsiūtų lapų su pastebėjimais, taip pat gausingų pastebėjimų yra teksto lapuose; tie pažymėjimai tai remiasi tekstu, tai visai jo nepriklauso. Tekstai buvo naudojami ne taip, kad jie būtų paskaitose komentuojami, bet tekstas buvo išeinamasis punktas kritiškiems ir visai laisviems svarstymams (dėstymams) taip, kad teksto autoriaus minties likdavo visai maža kas, arba nieko, likdavo tik dalyko paskirstymo schema. „Teksto autorius, — sako pats Kantas savo paskaitose, — turi būti laikomas ne kaip sprendimo modelis, bet kaip proga sprendimui". Vidujinė paskaitų forma atatiko išorinę: ji nebuvo dogmatiškai scholastiška, bet kritiška: nebuvo dėstoma ir kalama esamoji filosofiška doktrina, bet buvo vedama mintims ieškoti ir kurti. Kaip išeinamasis dėsnis buvo šis: filosofija nėra kokia duotoji, padarytoji sistema. To laiko Volffo sistemoje filosofija įgijo viešpataujančios filosofijos mokyklos reikšmę. O Kantas nuo pat pradžios pastatė priešingą šiai pažiūrai nusistatymą: jo nuomone, filosofija negali būti mokinama; matematika, fizika, istorija gali būti mokinamos, bet ne filosofija; galima išmokti filosofuoti, tai taip. Filosofijos negalima išsimokyti jau vien del to, kad nėra jos kaip pripažintos parengtos žinijos: kiekvienas filosofijos mintytojas stato savo sistemą ant ankstyvesnės kitos griuvėsių, bet nė vienas nėra pasiekęs to, kad jo filosofija visose dalyse būtų savaiminga. Tad ir negalima mokytis filosofijos del to, kad jos dar nėra. Bet jei ir būtų, visvien negalima būtų įgyti ją mokinantis; išmokta filosofija naikintų filosofiją; ji būtų tik istoriškas, o ne filosofiškas mokslas. Pagaliau laikas jau suprasti, kad mokinio išvedimas iš kūdikystės į savarankiškumą, kad galėtų savo pažiūra spręsti, yra naujas universiteto uždavinys.

Kaip gi gali mokinys mokytis filosofuoti? Kantas į tai atsake: „Išminties praktika ir savarankišku naudojimu". Prakti-

kai medžiagą duoda: 1) iš vienos pusės, gamtos reiškiniai ir istorija ir 2) iš kitos, esamieji mėginimai filosofiškai konstruoti reiškinius. Kantas vedė savo mokinius abiem keliais. Jo buvo taip suplanuota: visų pirma suteikti mokiniams žinių apie reiškinius, arba vesti juos prie reiškinių pažinimo; tai buvo jo abiejų rūšių paskaitų reikšmė, kurias jis pats labai vertino: fiziškosios geografijos ir antropologijos. Filosofiško mokymo ligi šiam laikui, kalba jis savo paskaitų paaiškinime (1765), buvo ta klaida, kad jaunuomenė buvo pirmiausia mokinama išminčiauti (vernünfteln), be pakankamų istoriškų žinių; jai buvo anksčiau suteikiamos bendros sąvokos, kol dar nesubrendo jos protas veikimui. Todel daromi amžini mokyklų sprendimai, kurie yra atkaklesni, dažnai kvailesni, kaip paprastieji, per anksti pasireiškia jaunų mintytojų išmintingas plepėjimas, kuris yra netikresnis, negu koks kitas jų pasitikėjimas savim ir labiau neišgydomas, kaip ignorancija. Šitiems blogumams kelią užkirsti, Kantas duoda metafizikos paskaitoms įvadą į empyrišką psichologiją ir į mokslą apie žmogaus kūną, o dorovės moksle jis pirmiau nurodo, kas įvyksta, o po to, kas turi įvykti. Pagaliau, fiziškosios geografijos paskaitos turėjo tarnauti tam, kad pirmoje dalyje duotų dabartinio žemės stovio vaizdą, o antroje — vaizdą žmogaus gamtiškoj padėty, pagaliau, trečioje — tautų ir valstybių vaizdą: trumpai sakant, suteikti smagių ir pamokininančių žinių tam tikrą atsargą. Po to viso jis skaitė antropologiją, kurią keitė su fiziška geografija. Kantas vedė savo mokinius ir kitu keliu: filosofijos istorijos keliu. Savo įvaduose į paskaitas jis dėstė istoriškus ekskursus ir prieš svarstant kiekvieną problemą trumpai supažindavo su savo pranokėjų doktrinomis. Enciklopedijoje ir logikoje jis duodavo trumpą filosofijos istorijos vaizdą.

Kaip matome, Kantas nurodė moksliškam auklėjimui tokį kelią, kuriuo pats ėjo: vietoj pirmiau buvusio akademiško logiškų ir metafiziškų mokslų mokymo įvedė gimnazijos kursan — realių mokslų mokymą, taip pat istorijos ir gamtamokslio; o universitetan — dogmatiško mokymo vieton įvedė filosofijos istoriją. Jo mokymo tikslas buvo toks: išauklėti ne filosofus amatninkus, bet filosofijos pagalba išauklėti savaimingai galvojančius ir aiškiai mąstančius asmenis, arba, kaip jis pats išsireiškia laiške Herzui: „Vyriausias akademiško gyvenimo tikslas —

geras ir pagrindiniais dėsniais sudarytas mintis tvirtinti gerai nustatytose sielose ir tuo būdu duoti tikslingą kryptį talentų auklėjimui". Viena, kas anot Kanto būtinai reikalinga mokiniams — tai išmintis, sugebėjimas žinoti kiekvieno mokslo vertę, pagal žmogaus paskyrimą. Be išminties mokslas yra pavojingas turtas, kuris turi tendenciją veikti išdidžiai, nežmoniškai, netinkamai. Vertintinas akademiško filosofijos dėstymo tik šis uždavinys, Sokrato nurodytas: filosofijos pašaukimas — kvosti. Netinkamus mokytuosius Kantas vadino ciklopais; jis jų randa visuose fakultetuose: „literatūros ciklopas yra atkakliausias, bet yra ciklopai teologai, juristai, medikai ir geometrai". Ką daro ciklopai, tai nėra jėga, o vienakiškumas; jie mato dalykus tik iš vieno matymo punkto, iš jo specialybės atžvilgio. Filosofijos uždavinys — duoti jaunikaičiui antrają akį, kad jis dalykus pamatytų ir iš kitų žmonių atžvilgio. Tuo būdu susidaro mokslo humanizmas. Tačiau kiekvienam viena akis turi būti pridūrta iš tam tikro pabriko: medikui — mūsų gamtos pažinimo kritika, juristui — mūsų teisės ir dorovės pažinimo kritika, teologui — metafizikos, geometrui — išminties pažinimo kritika. Tuo būdu antroji akis yra žmogaus išminties savęs pažinimas (Palygint Sokrato — gnoti seauton), be kurio mes negalime tinkamai nustatyti mūsų pažinimo masto. Iki mūsų laikų padidėjo ir to uždavinio sunkumas: stebinąs mokslų išsiplėtojimas pastaraisiais laikais neleidžia apimti juos vienam žmogui, kaip tai Kantui buvo galima siekti: kas dabar galėtų laikyti paskaitas tokio plataus masto, kaip tat darė Kantas.

§ 141.

Kantas kaip mintytojas ir rašytojas.

Kaip mintytojas Kantas rodo nepaprastą sąmojingą protą, kuris stebėtina jėga ir patvarumu sudaro tvirtai ir greitai nustatomą sąvokų sistemą, kuria jis išsprendžia visas problemas ir viešpatauja visiems klausimams. Definicijos (apibrėžimai), paskirstymai (distinkcijos) ir dedukcijos (išvados) — tai jo džiaugsmas. Tai juristo protas, kuris pasireiškia, kuomet Kantas savo filosofiškas problemas, kaip juridiškus ginčo klausimus, formuluoja ir sprendžia. Jis turėjo ir gilią mintį; minčiai pagi-

linti padėjo tai, kad jis buvo plačiai išlavintas ir su visomis žinijos šakomis susipažinęs. Rašyti jis ėmėsi vėlai: kuomet pasirodė „Grynos išminties kritika“, jis buvo 57 m. amžiaus. Jeigu jis būtų miręs tokio amžiaus, kaip mirė Spinoza, Dekartas, Lesingas, arba Šileris, tai būtų likęs nežinomas. Jo raštai, tai ne jauno, gyvybės pilno, asmens, bet visai subrendusiojo darbas.

Jo filosofiško išsiplėtojimo tenka skirti dvi epochos: prieškritiška ir kritiška, ieškojimo ir tyrinėjimo epocha ir epocha, kurioje jis žino tikros filosofijos principą; siena tarp jų tai 1770 m. Prieškritiška epocha dalinama dar į dvi: pirmoji, kurioje jis dirbo gamtos filosofijoje ir kosmologijoje, remdamasis Niutonu, antroje jis atsipalaidavo nuo mokyklos filosofijos ir artinosi prie empyriškai skeptiškos anglų filosofijos.

Svarbiausia — tai pastaroji, kritiška epocha. Ji pradėta disertacija 1770 m., kurią Kantas parašė, pradėdamas ordinariatą: „De mundi sensibilis et inteligibilis forma ac principiis“; to reikalavo akademiškas paprotys. Laiške, prie kurio Kantas pasiuntė rankraštį spaustuvininkui Lambertui, jis kalba apie tikrumą, kurio jis pasiekė: „jau vieni metai, kaip man rodosi aš esu pasiekęs tą sąvoką, kurią aš privalau ne keisti, bet platinti ir ją kiekvieną iš metafiziškų klausimų rūšį gana tikrais ir aiškiais kriterijais galiu įrodyti ir galiu nuspręsti, kiek jie išsprendžiami“. Po vienuolikos metų laiške Herzui savo oponentui disputuose jis rašė apie grynos išminties kritiką, kuri turi būti jo išspausdinta: „ši knyga turi savyje padarinį visų įvairių tyrinėjimų, kurie buvo pradėti nuo sąvokų, kurias mes apibrėžėme savo veikale „De mundi sensibilis etc“. Ši disertacija turi didelės reikšmės kritiškai filosofijai suprasti. Ji rodo, kuris tikslas autoriaus turėta pradžioj, sudarant šitą koncepciją.

Vyraujanti mintis, kuri eina per visą veikalą, yra ši: **jausminio** ir **intelektualinio** pažinimo atskyrimas ir jam atatinkamai skyrimas **jausminio** ir **intelektualinio, fenomenalinio ir realaus pasaulio.** Tikrybė, laike ir erdvėje suteikiama jausmams, yra grynas reiškinys; prieš jį stovi išminties pasiekiama tikroji idėjų visata, — intelektualinė visata, arba senais išreiškimais kalbant: fenomenų visata (pasaulis) ir numenų visata: viena yra pažįstama grynomis patyrimo formomis, kita — grynomis sąvokomis.

Etikos ir teisės klausimais Kanto veikalai labai vėlai buvo išspausdinti; pav., „Metafiziški teisės mokslo pagrindai" 1797 m., tais pat metais, kuomet jam teko del proto jėgų nusilpnėjimo mesti dėstymas. Kanto teisės filosofija susikūrė tų pat trijų faktų įtakoje, kaip ir kitų filosofų pasaulėžiūra.

Visų pirma Kanto filosofijoj, ypač dorovėj, paliko žymę jo individualybė. Jo filososijoje sunku pastebėti, kur pasibaigia asmuo ir kur prasideda mokslas. Jo būdo žymės buvo nepriklausomybės meilė ir pareigos jausmas. Kad tikrai būtų laisvas, Kantas visą savo gyvenimą paveda dėsniams ir tikrai saugoja juos. Teisėtumo siekimas, sukeltas palinkimo prie tvarkos, galimybė neнukrypti nuo priimtų dėsnių palaikomi stipria valia. (Aš galiu del to, kad privalau). Del šito nesvyruojančio principiškumo Kanto būdas įgijo griežtumo ir šaltumo žymių. Nuo momento, kai Kantas pradėjo 1740 m. užsiiminėti filosofija, ir ligi to momento, kuomet jis ėmėsi (1781) ją naujai tvarkyti, praėjo daugiau kaip 40 m., kurių bėgyje Kanto pasaulėžiūra pergyveno įvairių filosofiškos minties krypčių įtaką. Ir Volffo racionalizmas, kuris populiarino Leibnicą, ir Niutono natūrfilosofija, ir Loko empyrizmas ir D. Jumo skepticizmas,— visos tos kryptys veikė Kanto sielą. Etikos srityje Kantas visų pirma pasidavė Anglijos moralistų, kaip antai Šeftsbiurio, įtakai, paskiau J. J. Ruso. Politikoje didelį įspūdį Kantui padarė Volffas su policinės valstybės teorija; anot Volffo, valstybės paaukštinimui ir sutvirtinimui turi tarnauti visi dorovingi tikslai. Žmogaus asmuo turi maža reikšmės, palyginti su valstybės uždaviniais, kuriuos vykdo valdytojas (valdinius galima net svetimoms valstybėms parsamdyti, norint pataisyti finansus). Valstybė rūpinasi, anot Volffo, valdinių dorybe, kaip politiška priemone: visiškas pasidavimas valstybei turėjo vesti į individualybės paniekinimą.

Ši vokiečių kryptis turėjo nusileisti prancūzų Volterio, Monteskjes ir Ruso idėjoms. Ruso ypatingai didelį įspūdį padarė Kantui. Skaitydamas „Emilį", Kantas pirmą kartą užmiršo savo dienotvarkę. Ruso portretas buvo vienintėlis profesoriaus kuklaus kabineto papuošimas. Kanto nuomone, Ruso nuopelnas dorovingam žmonių pasaulyje buvo toks pat, kaip Niutono fiziškam pasauliui suprasti: abudu formų įvairume surado

santvarką, pačios gamtos nustatytą. Kantas pasidavė Ruso minčiai, kad mokslas ir kultūra neturi reikšmės dorovingos sąmonės sukūrime. Ruso įtakoje Kantas įsitikino, kad dorovė turi pirmykštį ir savarankišką pagrindą pačioje žmogaus prigimtyje. Ant šito pamato jis sukūrė sau etiką.

Tuomet, kai racionalizmas pasiekė savo įtakos aukščiausiąjį laipsnį, iš Kanto rankos jis gavo stiprų smūgį, nes Kantas išaiškino jo pretenzijų pagrindo stoką.

Filosofai dvejopai supranta Kanto filosofijos pagrindinį uždavinį: vieni mato jį tame, kad Kantas neigia kokio nors pažinimo galimybę už patyrimo ribų, kiti visą jo darbo reikšmę mato tame, būk jis įrodė visatos esmės pažinimo protu galimybę; pirmieji tvirtina, jog Kantas sugriovė metafizikos iliuzijas, antrieji, — jog jis padėjo metafizikai tik naują pamatą.

Sprendžiant iš jo filosofijos padarinių, kad ant jo filosofijos pagrindų pražydo spekuliatyvinės sistemos, reikia manyti teisingą esant pirmąją pažiūrą, o jei prisilaikyti Kanto filosofijos prasmės ir dvasios, tai atrodys tikra antroji pažiūra, kad kritiškos filosofijos esmė ir uždavinys yra grynai neigiami.

Toks pažiūrų dvejopumas susidarė del to, kad pats Kantas, kaip mokslo mintytojas, uždengė tai, kas nepasiekiama, ir tik dalį tos uždangos mėgino praskleisti, ieškodamas atsparos dorovei.

Taigi, kas yra jo filosofijos pagrinde: teoretiška, ar praktiška problema? Du dalykai stebina Kantą: „žvaigždėtas dangus viršum mūsų ir dorovės įstatymas mumyse".

Tas dvi problemas suderinti buvo Kanto sielos organiškas reikalas. Kanto filosofija yra kriticizmas. Pastačiusi save trečiuoju teisėju, kuris svarsto ginčą tarp filosofijos krypčių, kritiška filosofija imasi spręsti ginčą tarp dogmatizmo (Dekartas, Spinoza, Leibnicas) ir skepticizmo (D. Jumas), tarp racionalizmo (Leibnicas, Volffas) ir empyrizmo (Bekonas, Lokas). Tą tikslą Kantas pasiekia, sukoncentravęs savo dėmesį į žmogaus pažinamojo veiksmo sąlygas.

Kiekviename jis mato ir trūkumų ir gerumų; taip, prieš dogmatizmą skepticizmo naudai jis nurodo, kad įsitikinimas didele proto galybe, kuri leidžia pažinti visą kas yra, išvedant tiesas iš laisvai pastatytos propozicijos, neatatinka ribas protui

nustatytas; prieš skepticizmą dogmatizmo naudai Kantas nurodo, kad yra pastovūs neabejotini racionalaus pažinimo pagrindai; prieš racionalizmą empyrizmo naudai jis nurodo, kad mūsų svarstymams medžiaga yra gaunama iš oro, patyrimu, kad pažįstame tiktai tą, kas gaunama patyrimu; racionalizmo naudai prieš empyrizmą Kantas nurodo, jog ne visos sąvokos gaunamos iš jausmų įgijimo, jog patyrimu įgytos medžiagos supratimo ir apdirbimo galimybė duota a priori, pačia sielos esme.

Tuo būdu Kanto filosofija eina Sokrato nurodymu: kiekvienas filosofiškos sistemos nustatymas turi eiti iš proto sąmonės: protas turi pasižiūrėti į save ir įvertinti savo jėgas. Nieko neverti visi mėginimai spręsti gilias problemas, „ligi proto sąmonė taps tikru mokslu, kuris su geometriška tikrenybe skirs proto tikrą naudojimą nuo menko ir bevaisio".

Filosofija, kuri užsiima tyrinėijmų pažinimo galimybės ir ribų, yra kritiška filosofija.

Kantą lygina su Sokratu paties klausymo statymo atžvilgiu; jis pats lygindavo save su Koperniku: kaip šitas sugriovė klaidingą pažiūrą, būk saulė sukasi aplink žemę, taip Kantas pašalino klaidingą objektyvumą to, kas tikrybėje subjektinga, t. y., kas yra įspūdžio (įgijimo) tik būtina sąlyga.

§ 142.

Pirmas klausimas, kurį sau stato kritiška filosofija, yra šis: kas yra pažinimas?

Kiekvienas pažinimas yra reikalingas sujungimo dviejų sąvokų svarstymo formoje. Svarstymai yra analitiški ir sintetiški. Analitiškas svarstymas atskleidžia tarinyje tai, kas jau buvo veiksnyje, pav. kūnai yra tenvūs. Toks svarstymas gali daryti mūsų žinojimą aiškesnį, bet nepraplečia jo. Sintetiškas svarstymas tarinyje prideda prie veiksnio kažko nauja, ko jame nebuvo, pav., visi kūnai yra sunkūs. Šitas svarstymas plečia mūsų žinias. Tenvumas yra pačioje kūno sąvokoje, — sunkumo joje nėra.

Bet ne kiekvienas sintetiškas svarstymas duoda tokį rezultatą. Moksliškam pažynimui gauti reikia įsitikinti, kad sąvokų sujungimas yra būtinas, ne atsitiktinas. Pažįstamasis

svarstymas turi būti toks, kad jis turėtų galios visuomet ir visiems. Kad ir kažin kiek atsitikimų duotų patyrimas, jis visgi negali duoti visuotino ir būtino sąryšio. Svarstymai, paremti vien patyrimu, negali duoti moksliško pažinimo. Kadingi visuotinas ir būtinas sąryšis nėra duotas patyrimu, tai reikia jis ieškoti pačiame prote. Todel tikras pažinimas yra įgyjamas tiktai sintetišku svarstymu, aprioriniu būdu.

Kaip gi galimi yra sintetiški svarstymai a priori?

Apriorinio pažinimo sąlygų klausimas yra grynos išminties kritikos esmė.

Pažinimas yra galimas dėka to, kad jausmais įgyjamoji medžiaga yra mumyse perdirbama išminties aprioriniais įstatymais. Turinys ateina mums iš oro, mes jį paimam ir apdirbam priemonėmis, kurios yra mumyse. Tos priemonės yra trijų laipsnių: jausmingumas, protas siaura prasme ir išmintis.

Atatinkamai tam visas pažinimo sąlygų tyrinėjimas skiriamas į tris *dalis*: transcedentali estetika, transcedentali analitika ir transcedentalı dialektika; pastarosios dvi Kanto sujungiamos į transcedentalią logiką.

Transcedentali estetika turi uždavinį tirti įgijimo jausmais sąlygas. Čia Kantas yra padaręs žymų atradimą: erdvė ir laikas nėra gaunami patyrimu, bet yra jausmų patiriamosios formos: erdvė išorinio patyrimo, laikas — vidujinio. Erdvė ir laikas tai žinios įgijimo formos, del to, kad kiekvienas patyrimas prileidžia juos esant. Erdvė ir laikas nesti už mūsų, jie negali būti įgyti patyrimu del to, kad jie yra žmogaus dvasios subjektyvios savybės. Šitą tvirtinimą Kantas įrodo tuo, kad mintis gali būti nesurišta su visa tuo, kas pripildo erdvę ir laiką, bet negali būti atskirta nuo pačios erdvės ir laiko.

Galima būtų prileisti, kad erdvės ir laiko sąvokos sudarytos patyrimo keliu, apibendrinimo pagalba. Tačiau kiekviena bendra sąvoka yra mažesnio turinio, nekaip tie įsivaizdavimai, iš kurių ji sudaryta, pav. žmogaus sąvoka palyginus ją su atskiro asmens sąvoka. O apie erdvės ir laiko sąvokas negalima sakyti, kad jos būtų menkesnės turiniu už tos ar kitos erdvės dalies sąvoką, to ar kito momento sąvoką.

Įspūdžių medžiaga, jausmais įgyjama erdvės ir laiko formose, neturi sąryšio ir vienybės. Įspūdžių daugumas ir įvairumas turi būti intelekto įveikti: tik jis sudaro įgytų žinių bendrumą ir būtinumą. Šitas patiriamojo veikimo dalies tyrinėjimas yra transcedentalios analitikos uždavinys.

Įgytų įspūdžių perdirbimas į patyrimo, svarstymus yra proto darbas, mintijančio gabumo darbas, skiriant jį nuo jausmingumo, įgyjamo gabumo. Protas jungia įspūdžius į svarstymus (nuomones) sąvokų pagalba: be sąvokų įspūdžiai yra akli, bet ir sąvokos be įspūdžių yra tuščios. Šitos pagrindinės sąvokos, kurios yra prieš visokį patyrimą, vadinasi kategorijomis. Kaip erdvė ir laikas yra jausmais įgijimo formos, taip kategorijos yra mąstymo arba svarstymo formos. Šitos grynosios sąvokos reikia skirti nuo gimininių sąvokų, kurios sudaromos imant žinias nuo empyriškų vaizdų. Šitos pastarosios yra protu įgytos sąvokos, o kategorijos — tai proto elementas, duotas a priori.

Kanto nuomone kategcrijų yra tiek, kiek yra svarstymo formų. Pagrindinės kategorijos šios: kiekybė, kokybė, santykis, modalumas (daiktų buvimo būdai).

Išeinant iš transcedentalios analitikos, gaunamas yra priežastingumo įstatymo išaiškinimas.

Skepticizmo D. Jumo asmenyje nuomone, priežasties idėja nėra duodama patyrimu. Tiktai protas pastebi santykį tarp dviejų reiškinių ir, jei tas santykis jo įsivaizdinime įgyja būtinumo reikšmę, tai yra tik įpratimo padarinys. **Post hoc**, dažnai kartojamas, tampa **propter hoc.** Protas, matydamas, kad vienas reiškinys seka po kito, pripažįsta vieną kito priežastim: saulė šviečia — akmuo šyla. Tačiau kiekvienas įpratimas gali būti sunaikintas, pašalinant reiškinių ėjimą vienas po kito, čia skepticizmo šaknis. Nesutikdamas su D. Jumu, Kantas tvirtina, kad priežastingumas nėra gaunamas iš patyrimo, bet guli kiekvieno patyrimo pagrinde, kaip jo būtina sąlyga.

Priežastingumas yra **viena iš kategorijų**, t. y. viena iš svarstymo formų, kurias protas pritaikina prie įgytos medžiagos, bet neišveda iš tos medžiagos. Nuo gabumo jungti tarp savęs jausmais įgijimus, tam tikrais įstatymais, kurį Kantas vadina protu (verstand), reikia skirti gabumas sujungti mūsų svarsty-

mus į aukštesnius matymo taškus, į idėjas, kurį jis vadina išmintim siaura prasme (Vernunft). Čia mes pereiname į transcedentalios dialektikos sritį. Jau nustatyta, kad erdvė ir laikas nėra patyrimo duoti, bet yra jausmais įgijimo formos, kad kiekybė, kokybė, santykis, modalumas yra neatsitiktini patyrimo rezultatai, bet jo būtinos sąlygos.

Bet toks pažinimo aiškinimas deda jam tam tikras ribas: jis neina toliau reiškinių, kurie sudaro mūsų vaizdus. Apriorinių pažinimo sąlygų dėka mes pasiekiame visuotinio ir būtino pažinimo reiškinių, bet tik **reiškinių.** Tai, kas nėra reiškinys, negali būti moksliško pažinimo objektas.

Tačiau mes turime prieš save faktą, kad yra metafizika, kuri siekia pažinti tai, kas yra už jausmų. Šitam siekimui išaiškinti, Kantas prileidžia, jog tai, kas nejaučiama, kad ir negali būti įgyjama, visgi gali būti mintijama, protu apimama.

Taigi, reikia skirti reiškiniai (fenomenai) ir daiktai proto apimamieji (numenai) ir daiktai savaime (an und für sich). Keldamosi aukštyn nuo atskiro prie bendro, nuo lygtino prie sąlygos, išmintis siekia suvokti tai, kas nieko nepriklauso, bet ko viskas priklauso. Tai, kas yra be sąlygų, protas negali niekuomet sau įsivaizduoti, kaip patyrimu duotą, kaip reiškinį.

Kadangi daiktai savaime, mintijami tiktai idėjoje, nėra jaučiamai duoti, tai kiekvienas mėginimas pažinti juos proto sąvokų pagalba neišvengiamai veda prie neišsprendžiamų priešginybių, vadinamų **antinomijų.** Vienodu pasisekimu galima įrodinėti: 1) kad pasaulis yra apribotas erdve ir laiku, arba kad jis beribis ir begalinis, 2) kad medžiaga susideda iš atomų, arba kad ji yra dalinama be galo; 3) kad viskas visatoje vyksta gamtos įstatymais, arba kad greta su priežastingumu prileidžiama esant laisvę; 4) kad yra aukščiausioji Esybė, kaip visatos absoliuti priežastis, arba kad tokios Esybės nėra. Šitų antinomijų priežastis guli daikto savaime indentifikavime su reiškiniu. Visata, kaip visuma, yra gryna išminties idėja, bet patyrime visatos neturime, empyriškai neįgyjama nei beribiškumas, nei apribojimas tuščia erdve.

Pažiūrėkime, kaip Kantas išsprendžia trečią antinomiją kriticizmo atžvilgiu. Žmogus priklauso vienkart dviem pasauliams. Kaip jausmų pasaulio esybė (reiškinys) jis savo nusis-

tatymais ir veiksmais priklauso priežastingumo įstatymo; o kaip išmintinga esybė (daiktas savaime) jis nepriklauso priežasties, jis yra laisvas. Pagal mokslo pažiūrą, visi jo veiksmai sudaro būtiną padarinį pirmą įvykusių reiškinių. Žmogus veikia taip, kaip jis tik gali veikti tam tikroms priežastims esant. Bet doroviško įvertinimo atžvilgiu žmogaus veiksmai priklauso tik jo valios, ir žmogus turi veikti tik taip, kaip privalo, bet ne taip, kaip empyriškai gali. Vienu atveju mes turime empyrišką žmogų, kitu — protu pažįstamą žmogų. Taip mėgina Kantas išspręsti dogmatizmui sunkią antinomiją tarp būtinumo ir laisvės.

Kanto kritiška filosofija paremta skirtumu tarp reiškinio ir daikto savaime. Tik reiškiniai gali būti moksliško pažinimo objektas, o daiktas savaime yra paslėptas nuo žmogaus. Kantas neneigė daiktų savaime tikrybėje, bet įrodinėjo, kad jų negalima pažinti del to, kad daiktas savaime žmogui pasirodo tiktai reiškiniuose. Todel filosofas neigiamai žiūrėjo į metafiziškus protavimus, išdidžiai svarstančius daiktus savaime. Šitas spekuliatyvines sistemas Kantas lygino prie aukštų bokštų, aplink kuriuos visuomet pučia vėjas, o sau jis skyrė vietą vaisingo patyrimo žemumoje. Taip jam rodė teoriška, grynoji išmintis; tas jo išdėstyta „Grynosios išminties kritikoje“. Praktiška gi išmintis traukė filosofą į uždraustą sritį.

Greta su klausimu, kas galima žinoti, jo statomas klausimas: kas reikia daryti; greta su būties interesais stoja privalumo klausimai. Pažinimas yra teoretiškos išminties dalykas, veikimas yra praktiškos išminties, arba valios dalykas. Siekimas suderint visus tuos klausimus nuvedė Kantą prie dilemos: 1) arba rasti doroviško įsitikinimo teorišką pagrindą, 2) arba nustatyti doroviško įsitikinimo visišką nepriklausomybę nuo teoriško pagrindo. Kantas siekė prie pirmo išsprendimo ir todel jo pagrindiniai tyrinėjimai „Grynos išminties kritika“ ir „Praktiškos išminties kritika“ taip simetriškai sudaryti, bet jis buvo nustumtas prie antro išsprendimo. Etikos srity Kantas ieškojo ne tiek to, kas tikra, kiek to, kas žmogų aukština ir stiprina.

Žiūrint iš grynos išminties pusės, žmonių pasielgimas priklauso priežastingumo įstatymui, reiškia nėra valios laisvės,

mintis prisiartina prie Spinozos determinizmo, bet su tuo nenori sutikti doroviška samonė.

Todel Kantas perkelia dorovę iš empyriško pasaulio į protu pažįstamąjį pasaulį, kur priežastingumo įstatymas neveikia, kur viešpatauja laisvė. Etikai svarbu ne tai, ką žmogus daro, bet tai, kaip jis supranta tai, ką privalo daryti.

Žodis „geras“ priklauso ne žmonių gyvenimo gėrybėms, ne žmogaus veiksmams, bet jo valiai, kuri veda jo veiksmus. Gera valia yra ta, kuri sukeliama vien dorovės įstatymo gerbimu, be jokių interesų, palinkimų ir apskaičiavimų. Jei pirklys parduoda geros kokybės prekes, tikėdamasis pagarsėti, jei draugas vykdo patarnavimą, meilės vedamas, tai dar nėra geros valios darbai. Tokį pasielgimą, atatinkamą nustatytoms pasielgimo taisyklėms, Kantas pripažįsta legaliu, bet ne moraliu (dorovingu). Dorovingu žmogaus pasielgimas tampa tik tuomet, kai jis, įveikęs visus palinkimus — žemus ir aukštus, - veikia tik pareigos jausmu. Grynai dorovės motyvas yra prievolės supratimas, dorovės įstatymo gerbimas.

Šitas dorovės įstatymas tiekia žmogui savo liepimus be sąlygų. Įsakymai, imperatyvai gali būti dviejų rūšių: sąlyginiai (hipotetiški) ir besąlyginiai (kategoriški). Pirmu atveju imperatyvo vykdymas priklauso noro pasiekti tikslą, pav. jei nori būti kunigu, mokykis teologijos, jei nori savo įmonę pagarsinti, gerai pirkliauk. Dorovės gi įstatymas yra besąlyginis del to, kad jis nepriklauso tikslo: taip reikia elgtis del to, kad toks dorovės įstatymo reikalavimas. Todel dorovės įstatymas veikia kaip kategoriškas imperatyvas.

Kame gi glūdi tasai dorovės įstatymas?

§ 143.

Kantas taip formuluoja jį: elkis taip, kad tavo valios taisyklė (maksima) galėtų būti bendru įstatymų leidybos dėsniu. Pritaikinkime šitą dėsnį prie žmogaus pasielgimo. Žmogus neprivalo meluoti del to, kad, jei melas taptų visuotinu pasielgimu ir visi meluotų, niekas tuomet netikėtų žodžiais ir žadėjimais ir jie tuomet būtų bergždi. Čia nepastebimai, kontrabandos keliu, į kategorišką imperatyvą Kanto įdėtas hipotetiškas pradas: nemeluok, jei nenori, kad visuomenė suirtų.

Dorovės įstatymas liepia žiūrėti į kiekvieną žmogų tik kaip į tikslą, bet niekuomet ne kaip į priemonę. Nors žmogus savaime nėra šventas, bet žmoniškumas jo asmenyje turi būti jam šventas. Visame pasaulyje visa, ko norima, turi tik priemonės reikšmę, bet žmogus yra savaime tikslas. Iš to dėsnio kad žmogus yra tikslas, Kantas daro išvadą: „Elkis taip, kad visuomet turėtum minty žmoniją tiek savo asmeny, tiek kiekvieno kito asmenyje kaip tikslą ir niekuomet nežiūrėtum į ją, kaip į priemonę“.

Taigi, anot Kanto, doroviška valia negauna sau įsakymų, bet pati sau juos kuria, ji klauso tik savęs, yra autonomiška. Valia pati sau duoda įstatymus, kuriais būtinai vadovaujasi: tame ir yra jos doroviškas būdas del to, kad ji vykdo pareigą del pačios pareigos. Valios autonomiškumas reiškia jos nepriklausomybę nuo išorinių priežasčių, t. y. laisvės padėtį.

Bet kaip pamatuoti valios laisvę, kuomet visa, kas patyrimo duota, priklauso priežastingumo įstatymo? Čia „Grynos išminties kritikos“ autoriui guli nepereinamas akmuo. Jis mėgino apeiti jį, permesdamas valią *iš fenomenų* pasaulio, kur viskas priklauso priežastingumo įstatymo, į išminties apimamąjį pasaulį, kur priežastingumas neveikia. Nors tai yra uždraustoji grynai išminčiai sritis, bet Kantas atveria duris praktiškai išminčiai: grynoji spekuliatyvinė išmintis turi pasiduoti grynai praktiškai išminčiai. Toks yra dorovingos sąmonės reikalavimas, prieš kurį turi nutilti teoriškos išminties balsas.

Gaunama tokis žmogaus padalinimas: jo būdas, jo valia svarstomi arba kaip fenomenas, arba kaip numenas. Iš vienos pusės, žmogus visuose savo veiksmuose priklauso gamtiško būtinumo, kaip reiškinys (homo phenomenon), iš kitos pusės, tas pat žmogus žino save kaip daiktą savaime nepriklausomą priežastingumo įstatymo (homo noumenon). Kadangi empyriškas ir išminties apimamas būdai negali būti maišomi, tai kaip gali jie drauge būti?

Ar galima prileisti, kad proto apimamas būdas veikia empyrišką, nes priežastingumo įstatymas, kaip išminties kategorija nepritaikomas už patyrimo ribų? Kur dorovingos atsakomybės pagrindas? Perlėkimas iš jausmų pasaulio į pasaulį už jausmų nors ir patenkino Kanto dorovingą sąmonę, bet

prie tiesos nepriartino. Savo subjektingą dorovingą sąmonę Kantas suobjektino ir patiekė kaip visuotiną įstatymą. Perėjęs į transcedentalią sritį, Kantas pastatė etiką tiesiog ant individualės dirvos, pašalinęs socialinį elementą. O mėginimai išvesti dorovę iš žmogaus gamtos, o ne iš visuomenės gamtos, niekuomet neturės pasisekimo. Tačiau nors Kanto teoriškas dorovės reiškinių išaiškinimas buvo klaidingas, vis tik jo mokslas padarė dideliausio įspūdžio, kaip dorovės pamokslas, kaip stiprus raginimas, kreipiamas kiekvienam, kad pažintų savo dorovingą sąmonę. Pašalinęs iš etikos išorinę žmogaus pasielgimo pusę ir sukaupęs etiką valioje, spiriančioje prie veiksmo nepriklausomai nuo kurio tikslo, Kantas padarė didelę sunkenybę klausimui išspręsti apie santykį tarp dorovės ir teisės. Jam liko viena iš dviejų: arba visai atskirti teisę nuo dorovės, kaip esančias įvairiose plotmėse sritis, arba sujungti jas, suvienijus formaliu pradu ir pagrindus kategorišku imperatyvu. Pats Kantas ko tik nepavartojo pirmo sprendimo būdo; taip ir kai kurie mokiniai suprato jį, nepaisydami to, kad tuomet teisė visai netenka dorovės įtakos. Tačiau pats jis daugiau linko prie antro sprendimo būdo, nors dorovės įstatymas remiasi autonomija, kurios teisė neturi. Klausimo pastatymas dažnai nulemia jo išsprendimą. Kaip Kantas statė klausimą del teisės esmės? „Klausimas, kas yra teisė, — sako filosofas, — sudaro juristui tokių pat sunkumų, kaip ir logikai klausimas, kas yra tiesa. Žinoma, jis gali atsakyti: tai kas atatinka teisę (quid sit juris), t. y. tai, ką įsako tam tikros vietos ir tam tikro laiko įstatymai. Bet kai statomas klausimas: ar teisinga tai, ką įsako įstatymai, kuomet reikalaujamas bendras kriterijus, kuriuo galima būtų atskirti, kas teisinga ir kas neteisinga (justum et injustum), šito jis niekuomet neįveiks, jei tik laikinai nemes šalin šituos empyriškus pradus ir nepaieškos protavimui šaltinio viename prote“. „Grynai empyriškas teisės mokslas — tai galva (kaip Fedro pasakoje), kuri gali būti labai graži, bet, deja, be smegenų“.

Paėmęs sau tikslą išaiškinti, kas yra teisė, Kantas ieškojo, kas turi būti pripažinta teise; vadinasi, ieškojo tiesos.

Iš karto be tyrinėjimų jis taip apibrėžė: „teisė yra visuma sąlygų, kurioms esant vieno valia gali būti suderinta su kito

valia, bendru laisvės įstatymu". Tai objektyvi teisės pusė. Subjektyvi tos sąvokos pusė išreiškiama kaip pasielgimo taisyklė: „elkis išorinai taip, kad laisvas tavo valios išreiškimas galėtų būti suderintas su kiekvieno laisve, bendru įstatymu". Bet kur šito dėsnio privalumo pagrindas? Kanto mintimi to pagrindo reikia ieškoti dorovėje: tai toks dorovės reikalavimas.

Tuo būdu teisės privalumas pamatuojamas kategorišku imperatyvu. Taigi, teisės ir dorovės suartinimas pasirodo galimas. Tačiau Kantas sugriovė tą suartinimo galimybę pripažinęs teisę esant **priverstiną.** „Pašalinimas kliūties, kuri stovi sumanyto veiksmo kelyje, visai atatinka to veiksmo idėją. Todel visa, kas yra ne teisė, bendru įstatymu, sudaro kliūtį laisvei: prievarta yra kliūtis, arba priešinimasis laisvei. Taigi: jei tam tikras naudojimasis laisve kliudo laisvei bendru įstatymu (yra ne teisė), tai prievarta, priešpastatyta tokiam naudojimui, kaip kliūties pašalinimas laisvei, atatinka bendrą laisvės įstatymą; todel atatinkamai priešginybės įstatymui, teisė susijungia su prievartos galimybe santykyje su tuo, kas kliudo ją vykdyti". Kadangi dorovė remiasi valios laisve, o teisė — išorine prievarta, tai tarp jų nėra tilto, nėra bendro kriterijaus. Pats Kantas kiek kitaip sprendžia šitą klausimą apie teisės santykį su dorove. Kuomet valia vykdo įstatymą, kaip išorinį dalyką, kuomet žmogaus pasielgimas atatinka įstatymą išoriniu būdu, nepriklausomai nuo motyvų, tuomet valia yra legali.

Kuomet valia vykdo įstatymą del vidaus prievolės supratimo, kuomet žmogaus pasielgimas nustatomas kategorišku imperatyvu, tuomet valia yra morali. Šitas legalumo ir moralumo priešpastatymas yra Kanto mėgiamoji mintis.

Joje Kanto išleista iš dėmesio tai, kad ir teisės srityje yra atsitikimų, kur reikia atsižiūrėti į vidujinę pasielgimo pusę, — į motyvus (baudž. teisė, civ. teisės bona fides). Be to, ir pats Kantas dėsto teisės ir dorovės mokslą greta, kaip įpročių metafizikos dvi dalis.

Siekdamas išaiškinti teisės idėją, Kantas skiria teisę nuo teisingumo. iš vienos pusės ir nuo būtino reikalo iš kitos pusės, ir dar labiau temdo dalyką. „Su kiekviena teise siaura prasme sujungta prievartos galimybė. Bet galimoji mintyti teisė, tikra ar vaizduojama, pasirodo dviejuose būduose: teisingumas

(aequitas) ir būtino reikalo teisė (Nothrecht), iš kurių pirmasis yra teisė be prievartos, antrasis — prievarta be teisės". Tuo būdu Kanto siekimas simetrijos nuvedė jį ligi pripažinimo **teisės be teisės.** Statydamas teisingumą prieš teisę, Kantas naudojosi pavyzdžiais iš veikiančiosios teisės, tuo tarpu prieš tą teisę filosofas statė dar prigimties teisę, kuri juk paremta aprioriniais dėsniais. Tuo būdu, terminu teisė Kantas vadino 1) veikiančiąją teisę, 2) racionalę, arba prigimties teisę ir 3) teisingumą; to padariniai buvo neaiškumai.

Tačiau reikia pažymėti, jog Kanto teisės apibrėžimas, kurio pagrindan buvo padėta XVIII a. pagrindinė idėja — laisvė — turėjo didelę praktišką įtaką. Ši idėja buvo priešinga valstybės santvarkai, kurioje tuomet buvo nesivaržoma brautis į privatų piliečio gyvenimą, nesiskaitant su reikalavimais derinti visuotiną laisvę.

Kanto principas, visai priešingas policinei valstybei, atvėrė valstybės globos netinkamumą, siūlė asmeniui rūpintis, kuriose ribose leidžiama veiksmų laisvė, ir suteikė žmonijai naują ginklą kovoti del politiškos laisvės.

XXVII (Kantas toliau).

§ 143.

Kad geriau susipažintume su Kanto teisės filosofija, kreipsimės prie jo veikalų to turinio.

Kanto teisės teorija išdėstyta veikale „Die Metaphysik der Sitten" jo pirmoje dalyje: „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" (Metafiziški pradiniai teisės mokslo pagrindai). Knyga paskirstyta į šias dalis: I) privatinė teisė, II) viešoji teisė. Kiekviena dalis dar paskirstyta į kelis skyrius. Pirmoje dalyje yra toki skyriai: a) priemonė turėti ką nors išorinio, kaip sava, b) priemonė įsigyti ką nors išorinio; šis skyrius padalintus dar į skyrelius: 1) daikto teisė, 2) asmens teisė, 3) daikto — asmens teisė, 4) apie idealinį įgijimą, 5) subjektingai sąlyginis įgijimas teismo akivaizdoje. Antroje dalyje yra toki skyriai: a) valstybinė teisė, b) tarptautinė teisė ir c) pasaulio pilietinė teisė.

Įvadas.

Įvade Kantas apibrėžia kai kurias sąvokas.

Kas yra teisės mokslas?

Įstatymų, kuriems sukurti galima taikinti išorinė įstatymų leidyba, turinio tyrimas vadinamas teisės (jus) mokslu. Jei tokia įstatymų leidyba yra tikrybėje, tai esti ir pozityvios teisės mokslas; ir žinąs teisę yra vadinamas teisės žinovu (jurisconsultus), arba prityrusiuoju teisėje (juris peritus); o kai žinomas išorinių įstatymų pritaikinimas atskiriems atsitikimams, tai taip pat yra vadinama teisės išmanymas (jurisprudentia), arba teisės žinojimas (juris scientia). Pastarasis vardas tinka (duodamas) prigimties teisės sistemingam mokslui ir šios teisės žinovas turi patiekti nekeičiamų dėsnių kiekvienai pozityviai įstatymų leidybai.

Kas yra teisė?

Šitas klausimas, kai vengiama duoti atsakymas, kuris sudaro tautologiją, stato teisės žinovą į tokią pat sunkią padėtį, kaip ir logikos mokslinčiaus statomas klausimas, kas yra tiesa? Kas teisei priklauso (quid juris est), tai yra tas, ką įstatymai tam tikroje vietoje, tam tikru laiku sako, arba yra pasakę; bet lieka paslėpta tas, ko jie norėjo, kad taip pat būtų teisė ir visuotinas kriterijus, kuriuo galima būtų žinoti, kas teisinga ir kas neteisinga (justum et injustum). Nurodytam klausimui spręsti šaltinių turi būti ieškoma grynoje išmintyje (kuriai tie pozityvūs įstatymai gali tarnauti, kaip siūlas), norint sudaryti pagrindą galimai įstatymų leidybai. Grynai empyriškos teisės mokslas — tai graži galva, bet be smegenų.

Teisės sąvoka, kiek ji apima jai atatinkamąją (koresponduojančią) pareigą, t. y. jos moralinė sąvoka: 1) liečia tik išorinį ir praktišką vieno asmens santykį su kitu, kiek jų veiksmai, kaip faktai gali turėti įtakos vienas kitam (tiesioginiai, arba netiesioginiai), 2) bet ji (teisės sąvoka) nereiškia valios santykio su grynu kito reikalu, kaip tai esti geradarybės, arba skriaudimo veiksmuose, bet reiškia valios santykį tik su kito valia, 3) šitame valių savitarpiniame santykyje neimama dėmesin valios turinys, t. y. tikslas, kurį kiekvienas turi mintyje kartu su objektu, kurio jis nori, pav. neklausiama, ar pirkda-

mas iš manęs prekę turės iš to naudos, ar ne, bet tik klausiama abiejų valios formų santykio, kiek valia manoma laisva esanti, o taip pat apie tą, ar vieno veiksmas, pagal visuotiną įstatymą, suderinamas su kito laisve. Tuo būdu: teisė yra turinys sąlygų, kuriomis vieno valia gali būti sujungta su kito valia, pagal visuotiną laisvės įstatymą.

Visuotinas teisės dėsnis.

Kiekvienas tasai veiksmas yra teisėtas, kuris arba kurio taisyklė (maksima) gali suderinti vieno valios laisvę su kiekvieno kito laisve, einant visuotinu įstatymu. Tuo būdu, jei mano veiksmas, arba mano padėtis, gali, einant viuotinu įstatymu, būti suderintas su kiekvieno kito laisve, tai man daro neteisę tas, kas mane trukdo del to, kad tas trukdymas (priešinimasis) negali susiderinti su laisve einant visuotinu įstatymu.

Etika stato man reikalavimą, kad teisės veiksmas būtų padarytas mano taisykle. Taigi, visuotinas teisės įstatymas sako: išorinai elkis taip, kad laisvas tavo valios naudojimas galėtų būti suderintas, einant visuotinu įstatymu, su kiekvieno laisve; pareiga nelaukia, — dar mažiau ji reikalauja, kad aš del tos pareigos turėčiau pats savo laisvę visai apriboti sąlygomis; bet tik išmintis sako, kad laisvė savo idėjoje būtų aprėžta ir, iš kitos pusės, tikrai turi būti aprėžta; išmintis skelbia kaip postulatą, kuriam negali būti duotas joks įrodymas. Kuomet turime mintyje ne dorovės mokyti, bet reikalauti to, kas yra teisėta, tai nėra reikalo tas įstatymas vaizduotis sau kaip veiksmo motyvas.

Teisė sujungta su įgaliojimu priversti.

Pasipriešinimas, kuris yra statomas prieš veiksmo trukdymą, yra to veiksmo skatinimas ir sutampa su juo. Visa, kas yra neteisė, yra laisvės trukdymas, einant visuotinu įstatymu, o prievarta yra trukdymas, arba pasipriešinimas, kuris įvyksta laisvės naudai. Iš to seka: kuomet tam tikras laisvės naudojimas visuotinu įstatymu einant pats būna laisvės trukdymas (neteisė), tai prievarta, kuri tam priešpastatoma, kaip laisvės trukdymo trukdymas (pašalinimas), atatinka laisvę, einant visuotinu įstatymu, taigi yra teisė; tuo būdu su teise eina įgaliavimas priversti tą, kas jai daro žalą.

Griežta teisė gali būti vaizduojama, kaip, pagal visuotinį įstatymą, galimybė tarpusavinės prievartos, atatinkamos kiekvieno laisvei.

Šitas dėsnis nori pasakyti: neturi būti manoma, kad teisė sudėta iš dviejų kąsnių: iš pareigos pagal įstatymą ir iš įgaliavimo to, kas kitą savo valia varžo, jį priverčia; bet teisės sąvoką galima tiesiog nustatyti, kaip galėjimą sujungti visuotinį tarpusavinę prievartą su kiekvieno laisve. Būtent: teisė ypač turi savo objektu tai, kas yra išorinio veiksmuose; griežta yra toji teisė, kuriai neįjungta nieko etiško, toji, kuri valiai nustatyti nereikalauja jokių kitų pagrindų, kaip tik išorinių: tuokart ji yra gryna ir nesusijusi su dorovės liepimais. Griežta (siaura) teisė gali būti vadinama visai išorine. Nors tai yra paremta kiekvieno pareigos pagal įstatymo sąmonę, bet valiai nustatyti nereikia ir negalima remtis ta sąmone, kaip stimulu, jei norima, kad būtų gryna teisė, bet reikia remtis prievartos galimybe, kuri, visuotinu įstatymu einant, yra suderinama su kiekvieno laisve. Pav., kai sakoma: kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko skolą sumokėti, tai nereiškia, kad jis gali priversti jį prie sielos nusistatymo, kad jo paties protas priverstų jį mokėti; bet reiškia, kad prievarta, kuri kiekvieną lenkia tai daryti, gali būti suderinta su kiekvieno laisve, taigi ir su skolininko laisve, pagal visuotiną įstatymą. Tuo būdu teisė ir prievartos galimybė reiškia tą pat.

Apie dviejų prasmių teisę.

Su kiekviena teise yra susiję prievartos įgaliavimas. Bet, manoma, yra ir teisė plačia prasme, kur įteisinimas priversti nėra įstatymo nustatytas. Šitų tikrų arba tariamų teisių yra dvi: teisingumas ir būtinumo teisė, iš kurių pirmoji yra teisė be prievartos, o antroji prievarta be teisės.

Teisingumas (aequitas).

Teisingumas (žiūrint į jį objektyviai) nieku būdu nėra pagrindas reikalavimui tik etiškos kito pareigos (jo gero noro ir gerumo); tas, kas šiuo pagrindu ko reikalauja, remiasi savo teise; tik jam nesti reikalingų teisėjui sąlygų, kuriomis šitasai galėtų spręsti, kiek ir kuriuo būdu jo reikalavimai galėtų būti patenkinti. Nors teisingumo dvasios išreiškimas (dictum) yra

toks: „summum jus summa iniuria" — kiečiausia teisė yra didžiausia neteisė (skriauda), — bet nuo šito pikto negalima išsigelbėti teismo keliu, nors dalykas ir eina del teisės reikalavimo del to, kad tai priklauso tik sąžinės teismui, o kiekvienas teisės klausimas turi būti pavestas pilietinės teisės teismui.

Būtinumo teisė.

Šita netikroji (tariamoji) teisė turi būti įgaliavimas, savo gyvybei esant pavojuje, atimti gyvybę kito, kuris man nieko blogo nedaro. Kreipia dėmesį tai, kad čia kyla priešginybė teisei: čia neina dalykas del užpuolimo ant mano gyvybės, kurią aš gelbsčiu, atimdamas jo gyvybę (jus inculpatae tutelae), kur suderinimo reikalavimas priklauso ne teisei, bet etikai (dorai), bet dalykas eina del leisto jėgos naudojimo prieš tą, kas nieko prieš mane nėra padaręs.

Aišku, kad šitas nustatymas yra ne objektyvus, įstatymo įsakymas, bet grynai subjektyvus. Būtent, negalima duoti jokio baudžiamojo įstatymo, kuris skirtų mirtį tam, kuris, laivui sudužus ir būdamas vienodam pavojuje su kitu, jį numestų nuo lentos, ant kurios jis buvo išsigelbėjęs, kad save išgelbėtų. Mat, įstatymo skirtoji bausmė negalėtų būti didesnė kaip gyvybės atėmimas. Tai toks įstatymas ne galėtų būti pritaikintas, del to, kad grasinimas nelaime, kuri netikra (nes dar turi būti teisėjo sprendimu paskirta), nepareikštų to bijojimo nelaimės, kuri yra tikra (būtent nuskendimo). Taigi, savisaugos darbas nėra nusikalstamas (unstraflich - inculpabile), bet yra nebaustinas (unstrafbar - impunibile), ir šitas subjektyvus nebaustinumas stebuklingu pakeitimu teisės mokslinčių laikomas objektyviu (atatinkantis teisę).

Teisės būtinumo dėsnis skelbia: „būtinumas neturi įsakymo (Noth hat kein Gebot, necessitas non habet legem), ir negalima jokio būtinumo patiekti, kuris padarytų atatinkamą teisei tai, kas neteisėta.

§ 144.

Privatinė teisė ypač išoriniam „mano" ir „tavo".

1. Priemonė ką nors išorinio turėti kaip savo. Teisėtai mano (meum juris) yra tai, su kuo aš esu taip surištas, kad

naudojimas, kurį kitas be mano sutikimo norėtų vykdyti, būtų skriaudimas manęs. Naudojimo galimybės subjektyvi sąlyga dažniausiai yra valdymas. Bet išorinis daiktas bus mano tik tuomet, jei aš galiu tvirtinti, kad aš galiu būti nuskriaustas daikto naudojimu, kurį vykdo kitas, o aš nevaldau. Taigi, sau prieštarauja tas, kas ką išorinio laiko savu, nors įvairios valdymo sąvokos reikšmės, būtent, pojūčio valdymo ir intelektualinio valdymo sąvokos, nesutampa; tad reikia skirti to pat daikto vienu atveju fiziškas, kitu — grynai teisiškas valdymas. Gali būti intelektualinis valdymas — tai yra valdymas neturint to daikto (detentio).

2. Išorinio „mano" ir „tavo" sąvokos išaiškinimas. Mano valios išoriniai objektai gali būti trejopi: a) medžiaginiai daiktai, esamieji už manęs, b) kito valia padaryti tam tikrą darbą (praestatio), c) kito padėtis santykyje su manim. a) Aš negaliu vadinti daiktą erdvėje, medžiaginį daiktą, savu kitokiu atveju kaip tik, jei aš galiu tvirtinti jį esant mano, nors aš fiziškai nevaldau jo. Obuolį aš vadinsiu savu ne dėl to, kad aš jį turiu (fiziškai) savo rankoje, bet del to, kad aš galiu pasakyti: aš jį valdau, nors ir išleidęs esu iš savo rankos; ir žemę, ant kurios gyvenu, ne del to laikysiu savąja, kad gyvenu, bet del to, kad galiu tvirtinti, jog ji vis bus mano, nors aš ir apleisčiau ją. b) Kito valios patarnavimą aš negaliu vadinti savu, kai aš galiu tik pasakyti, kad valia pateks mano valdžion, bet kuomet aš galiu tvirtinti, aš valdau kito valią, ją galiu paveikti, nors laikas veikimui dar tik turi ateiti. c) Aš galiu žmoną, vaiką, tarną ir, apskritai, kitą asmenį vadinti savu ne del to, kad jie pirklauso prie mano namo, arba kad turiu savo valioje ir valdžioje, bet del to, kad, jeigu jie ir nebūtų mano valdžioje ir empyriškai aš jų nevaldyčiau, visgi aš galėčiau pasakyti: aš juos valdau gryna savo valia, nors jie ir yra kur nors kitur, grynai teisiškai žiūrint.

3. Išorinio „mano" ir „tavo" sąvokos apibrėžimas.

Suglaudus tą, kas pirmiau buvo pasakyta, išorinis „mano" (daiktas) tai tas, kurio vartojimo trukdymas būtų įžeidimas, nors aš ir neturėčiau jo savo valdžioje, taip, kad esti ir intelektualinis valdymas (possessio numenon) greta su empyrišku (possessio fenomenon).

4. Išorinio objekto grynai teisiško valdymo sąvokos sudarymas.

Klausimas, kaip yra galimas išorinis „mano“ ir „tavo“? gali būti pakeistas klausimu: „Kaip galimas grynai teisiškas valdymas“, o šitas trečiuoju: „Kaip galimas yra sintetiškas teisės dėsnis a priori?“

Visi teisės dėsniai yra dėsniai a priori del to, kad jie yra išminties dėsniai (dictamina rationis). Teisės dėsnis a priori iš atžvilgio į empyrišką valdymą yra analitiškas del to, kad jis sako tik tai, kas seka iš priešginybės su juo, būtent: jei aš esu daikto turėtojas, tai kitas, kas prieš mano sutikimą ims jį (pav. obuolį iš mano rankos), įžeis mano vidaus „aš“ (laisvę), tai tuo pačiu stos į priešginybę savo maksima su teisės aksioma.

Ką išorinio kaipo savo turėti galima tiktai teisiškoj, pilictiškoj padėty, t. y. esant viešai, įstatymus duodančiai valdžiai. Jei aš žodžiu ar darbu pareiškiu „aš noriu“, kad toks ir toks išorinis daiktas būtų mano, tai aš skelbiu kiekvieną kitą privalant neliesti mano valios objektą; susidaro pareiga, kurios nebūtų be mano šito teisiško akto. Šitame suderinime yra žinia, kad kiekvienas turi tokią pareigą atžvilgiu į tai, kas yra kito, del to, kad ta pareiga išeina iš visuotinos taisyklės išoriniams teisiškiems santykiams tvarkyti.

Gamtiškoj padėty yra tikrybėje tik provizorinis išorinis „mano“ ir „tavo“, kuriam tapti teisišku reikia dar prievartos dėsnio. Taigi, teisiškas „mano“ ir „tavo“ turi pagrinde empyrišką: „laimingas kas valdo“ (beatus possidens).

5. Priemonė ką nors išorinio įsigyti.

Išorinio įsigijimo visuotinas dėsnis. Aš įsigijau ką, jei aš darau (efficio), kad tai būtų mano. Pirmapradžioje „mano“ esti tas išorinis, kas ir be teisiško akto yra mano; bet tuomet pirmapradinis įsigijimas esti tai, kas gaunama ne iš kito, kas yra jo. Todel pirmapradžioje niekas, kas yra už manęs, nėra mano, bet pirmapradinai gali būti įsigyta. Mano išorinio ir tavo bendrumo padėtis (communio) niekuomet negali būti mintijama kaip pirmapradinė, bet turi būti (išoriniu teisišku aktu) įsigyta, nors išorinis daikto valdymas pirmapradžioje gali būti tik bendras.

Jei manoma (problematiškai) buvus pirmapradinį bendrumą (communio mei et tui originaria), tai jis (bendrumas) turi būti atskirtas nuo pirmučiausio bendrumo (communio primaeva — Uranfängliche), kuris turi būti priimtas kaip sudarytas pirmiausiu žmonių santykių laiku, ir kaip pirmutinis ne principais paremtas, bet istorija. Be to, pastarasis bendrumas turi būti mintijamas kaip įgytas (communio derivativa).

Išorinio įsigijimo yra toks dėsnis: a) ką aš (pagal išorinės laisvės įstatymą) imu savo valdžion, b) kuo aš kaip savo valios objektu galiu vykdyti naudojimą pagal praktiškos išminties postulatą c) pagaliau, ko aš noriu (pagal galimos, sukauptos valios idėją) — tai turi būti mano, tai yra mano. Tuo būdu pirmiausio įgijimo yra šie momentai: 1) paėmimas (apprehensio) daikto, kuris niekam nepriklauso, priešingu atveju jis priešintųsi kito laisvei, visuotinais įstatymais. Šitas paėmimas yra valios objekto paėmimas valdžion erdvėje ir laike; tuo būdu valdymas, kurin aš save įstatau, yra possessio fenomenon. 2) Paskelbimas (declaratio) šito daikto valdymo ir mano valios akto kiekvienam kitam, kad susilaikytų įžeisti mano valdymą. 3) Prisisavinimas (appropriatio) kaip visuotinai įstatymus duodančios išorinės valios aktas (idėjoje), kuriuo kiekvienas priverstas sutikti su mano valia.

Pirmiausias išorinio valios daikto įgijimas vadinamas užgrobimu (occupatio); jis negali kitaip įvykti, kaip tik medžiaginių daiktų užgrobimu. Kur toks yra, jam kaip empyriško valdymo sąlyga reikalinga laiko pirmenybė prieš kiekvieną kitą, kuris nori tą daiktą užgrobti (qui prior tempore, prior jure). Kaip pirmiausias jis yra vienašalės valios padarinys; jei būtų reikalinga dvišalė valia, tai būtų dviejų asmenų sutarties padarinys, o ne užgrobimas.

6. Išorinio „mano“ ir „tavo“ įgijimo paskirstymas yra toks:

1) Medžiagos atžvilgiu aš įgyju: a) kūniškus daiktus ir b) veiksmus (siekimus) arba c) patį asmenį, t. y. jo padėtį.

2) Formos atžvilgiu esti: 1) daiktų teisė (jus reale), 2) asmens teisė (jus personale), 3) arba medžiaginiai asmeninė teisė (jus realiter personale), kito daikto arba asmens valdymas (ne naudojimas).

3) Teisės pagrindo atžvilgiu (titulus) arba vienašalė, arba dvišalė valia, arba pagaliau visuotina valia ką nors įsigyti (facto, pacto, lege).

7. Apie daikto teisę.

Kas yra daikto teisė.

Paprastas daikto teisės (jus reale, jus in re) apibrėžimas yra toks: „tai yra teisė prieš kiekvieną daikto valdytoją". Bet kas yra tai, kas sudaro, kad aš galiu išorinį daiktą saugoti nuo kiekvieno ir priversti kiekvieną grąžinti man jo valdymą? Ar tai yra mano valios tiesioginis santykis su daiktu? Taip tenka mintyti tam, kas savo teisę kreipia ne į asmenį, bet į daiktus, būtent, kad mano teisė, lyg saugojanti siela, lydi daiktą ir gina nuo kiekvieno svetimo užpuolimo. Tikrybėje kitaip yra. Vienašalia valia aš negaliu priversti kito susilaikyti nuo daikto, su kuriuo jis neturi sąryšio, — taigi aš galiu daryti tą, tik visų valiai esant sujungtai bendram valdyme. Kitaip esant, aš turėčiau savo teisę į daiktą taip mintyti, lyg kad daiktas turėtų prieš mane pareigą ir iš to reikėtų vesti teisę prieš kiekvieną kitą valdytoją, kas būtų nesąmonė. Žodis daikto teisė (jus reale) yra teisė ne tik daiktui (jus in re), bet ir turinys visų įstatymų, kurie liečia medžiaginį „mano" ir „tavo". Aišku, kad žmogus, jeigu jis būtų vienų vienas žemėje, negalėtų turėti jokio daikto, kaip savo, arba įsigyti jį del to, kad tarp jo asmens ir kitų išorinių daiktų nėra jokio pareigos santykio. Taigi, tikrai kalbant, nėra daikto teisės (teisės į daiktą), bet taip yra vadinama toji teisė, kuri priklauso asmeniui prieš kiekvieną kitą, esantį bendrame valdyme su visais kitais.

Pirmasis daikto įgijimas gali būti tik žemės įgijimas.

Žemė (kuria suprantame kiekvieną tinkamą gyvenimui lauką) iš atžvilgio į visą, kas joje yra (kilojama), yra jos substancija, o tas kilnojamas, kas yra žemėje, laikomas yra jos neatskiriama priklausomybė, taip, kad teoriškai svarstant, priedas negali būti be substancijos; tad ir kilnojamieji daiktai negali būti kieno nors, kol šitasai nėra laikomas teisėtu žemės valdytoju. Kol žemė niekam nepriklauso, manoma, kad aš galiu paliesti kiekvieną daiktą, kuris yra tame plote, kad paimčiau jį sau, ir galiu net sunaikinti jį, neįžeizdamas kito laisvės,

kuris nėra jo turėtojas; visa, kas gali būti sulaužyta, kaip antai: medis, namai ir t. t. yra kilnojamas; jei vadiname nekilnojamais tuos daiktus, kurie negali būti perkelti, juos nesulaužius, tai jie laikomi mano, ar tavo tiktai kaip žemės priedai, o ne kaip substancija. Kai del žemės įgijimo, tai šitas dėsnis, kad žemė pirmiausia įgyjama, remiasi praktiškos išminties postulatu. Praktiškos gi išminties postulatas yra šis: kiekvienas išorinis mano valios objektas galima turėti kaip „mano"; taigi, ta taisyklė, kuria, jeigu ji būtų įstatymas, valios objektas turėtų niekam nepriklausyti, yra priešinga teisei. Mano valios objektas yra tai, ką aš galiu savo fiziška jėga pavesti sau naudoti, ko naudojimas yra mano jėgoje (potentia). Reikia skirti nuo to, kad tą patį objektą aš turiu savo valdžioje (in potestatem meam reductum), kuriai reikia ne tik jėgos, bet ir valios akto. Kad galima būtų manyti, jog ką aš turiu savo jėgoje, kaip savo valios objektą, pakanka turėti sąmonė, kad aš turiu jį savo jėgoje. Tad praktiškos išminties yra presumcija a priori, kad kiekvienas mano valios objektas gali būti manomas ir laikomas kaip objektyviai galimas mano daiktas.

Kad žemė gali būti įsigyta, to pagrindas yra pirmykštis žemės bendrumas; tas yra šitaip įrodoma. Pirmiausia visi žmonės (prieš kokį teisišką valios aktą) teisėtai valdo žemę, tai yra, turi teisės būti ten, kur gamta, arba koks atsitikimas įgyvendino. Šitas valdymas (possessio), kuris turi būti skiriamas nuo vietos savavališkai įsigytos pastoviam valdymui, esti bendras valdymas, visų plotų žemės paviršiaus atžvilgiu. Tad žmonių žemės valdymas, kuris yra buvęs prieš kokį teisišką aktą, yra pirmykštis bendras valdymas (communio pessessionis originaris), kurio sąvoka neparcina nuo laiko, kaip empyriškai išvesta, bet yra praktiškos išminties sąvoka.

To įgijimo teisiškas aktas yra užgrobimas (occupatio). Paėmimas valdžion (apprehensio), kaip kūniško daikto turėjimo erdvėje pradžia, atatinka kiekvieną išorinės laisvės įstatymą ne kita kokia sąlyga, kaip tik ta, kad būtų pirmenybė laiko atžvilgiu, t. y. kad būtų pirmas paėmimas valdžion (prior apprehensio), kuris yra valios aktas. Valia, kad daiktas (ir atidalintas žemės plotas) turėtų būti mano, t. y. prisisavinimas, pirmykščiame įgijime gali būti tik vienašalė (voluntas unilate-

ralis, seu propria). Išorinio daikto įgijimas vienašale valia yra užgrobimas. Taigi, pirmykštis įgijimas (taip pat ir žemės) yra galimas tik užgrobimu (occupatio). Jis negali būti kitaip įrodytas, tiktai kaip praktiškos išminties postulato padarinys.

Bet toji pat valia negali kitaip, įteisinti išorinį įgijimą, kaip tik tuo, kad jis yra a priori suvienytoje valioje, t. y. visų, kas sueina į tarpusavinį santykį savo valių suvienijimu; vienašalė, atskirtoji valia negali būti primesta kiekvienam, nes ji yra pripuolama, o turi būti būtina, kaip visašališka, kuri a priori yra reikalinga suvienytos, tiekiančios įstatymus, valios del to, kad suvienytos valios yra šis dėsnis: kiekvieno laisva valia atatinka kiekvieno kito valią; tada yra galima teisė ir išorinis „mano ir „tavo".

Žemės pirmykščio įgijimo išaiškinimas.

Visi žmonės visų pirma bendrai valdo visą žemę (communio fundi originaria), — žemę, del kurios kiekvienas iš jų turi iš *gamtos* esančią jame valią tuo valdymu naudotis (lex justi). *Kiekvieno valia naikintų kito* naudojimąsi del naturaliai neišvengiamo vieno valios priešingumo visų kitų valiai, jei nebūtų įstatymo, kuriuo bendroje žemėje kiekvienam yra nustatomas atskiras valdymas (lex juridica). Bet įstatymas, kuris paskirsto „mano" ir „tavo" žemę, pagal išorinės laisvės aksiomą, negali kaip kitaip veikti, kaip tik pilietiškoj padėty, kaip tik išeidamas iš pirmykščios, a priori suvienytos valios (kuriai suvienyti nebuvo jokio teisiško akto), — lex justitiae distributivae, — iš suvienytos valios, kuri viena nustato, kas yra tikra, kas teisinga ir kas teisėta.

Pirmykščio įgijimo sąvokos sudarymas.

Įgijimo titulą turime žemės pirmykščiame bendrume, kartu prileidžiant sąlygas išorinio valdymo erdvėje; o įgijimo būdas — empyriškose sąlygose valdymo paėmimas (apprehensio) — yra surištas su valia turėti išorinį daiktą savuoju. Išorinis daiktas, kuris yra kieno nors, yra pagal jo substanciją jo nuosavybė (dominium), kurioje yra visos teisės daiktui, kaip substancijos priklausomybės, kurias savininkas (dominus) gali tvarkyti savo nuožiūra — (jus disponendi de re sua). Iš to seka, kad toks daiktas gali būti tik kūniškas daiktas (prieš kurį

negalima turėti pareigos), todel žmogus yra sau viešpats (sui juris), bet ne savęs paties savininkas (sui dominus): jis savim negali kaip nori disponuoti, nekalbant jau apie kitus.

8. Asmens teisė.

Turėti galimybę nustatyti kito valią prie tam tikro veiksmo, einant laisvės įstatymais, yra teisė. Įstatymų, kuriais aš galiu turėti tokią valią, turinys (sistema) yra asmens teisė. Asmens teisės įgijimas negali būti pirmykštis ir negali būti savo jėgomis padarytas, nes toks įgijimas neatatiktų dėsnį mano valios laisvės atatinkamumo su kito laisve — būtų neteisėtas. Tuo būdu aš negaliu įsigyti kito veiksmu, teisei priešingu (facto injusto alterius). Įgijimas kito veiksmu, kurį aš tuo atveju nustatau teisės įstatymais, yra gaunamas iš kito valios, kaip teisiškas aktas, gali įvykti ne negatyviu aktu (apsileidimu, arba atsisakymu), nes šiais būdais tik apleidžiama, kas mano, o neįgijama, bet pernešimu (translatio), kuris yra galimas tik bendra valia, kurios pagalba daiktas tenka tai vieno, tai kito valdžiai taip, kad vienas atsisako nuo dalyvavimo bendrume, ir tuo būdu objektas, perimant jį, (darant pozityvų valios aktą) tampa kito „savuoju". Savo nuosavybės atidavimas kitam yra perleidimas; suvienytų valių aktas, kuriuo vieno savas daiktas tenka kitam, yra vadinamas sutartim. Kiekvienoj sutarty yra du prirengiamieji ir du konstatuojantieji valios aktai: du pirmieji yra pasiūlymas (oblatio) ir pritarimas (approbatio); du antrieji yra pasižadėjimas (promissum) ir priėmimas (acceptatio). Daiktas pereina iš vieno nuosavybės kito nuosavybėn ne vieno kurio pasižadančiojo, ar priimančiojo valia, bet abiejų sujungta valia, kiek jos esti išreikštos. Sudarant aktą, išoriniai formalumai (ženklai) „solemnia", kaip štai: rankų padavimas, šiaudo perlaužimas ir k. nurodo įvykusį susitarimą; tas iš karto nepasiseka nustatyti, kada kontragentai ne vienoj vietoj gyvena. Sutartim įgijimo transcedentali sąvokos dedukcija pašalina visus tuos sunkumus, jei įgijimas yra aiškinamas grynai praktiškos išminties įstatymu; klausimas kodel aš privalau saugoti savo pasižadėjimą? gauna tada lengvą atsakymą: del to, kad aš turiu saugoti, — tą kiekvienas gerai supranta. Šitas kategoriškas imperatyvas taip pat nereikalingas yra įrodymo, kaip nereikalinga

yra geometrui įrodinėti, kad trikampiui sudaryti reikia trijų linijų. Tas yra grynos išminties postulatas.

Ką išorinio aš įgyju sutartim? Kadangi sutartys yra kitos valios nustatymo priežastis del pažadėto tiekimo, tai aš jąja įgyju ne tiesioginai daiktą, o tik kito veiksmą, kuriuo daiktas yra duodamas mano valdžion. Todel mano teisė yra asmens teisė, nustatyta prieš fizišką asmenį, kad veiktų valios priežastingumą man ką patiekti. Sutartyje daiktas yra įgyjamas ne paėmimu to, kam pasižadėta, bet pasižadėjusiojo atidavimu (traditio). Kadagi pasižadėjimas liečia tiekimą, tad kai pasižadėta perleisti daiktas, jis patenka kitam ne kitaip, kaip atidavimu; tik atidavimu įgyjama daikto teisė.

Daiktinio būdo asmens teisė.

Šita teisė yra išorinio objekto, kaip daikto, valdymo ir jojo pat, kaip asmens veiksmo, naudojimo teisė. Šitąja teise „mano" ir „tavo" yra naminiai dalykai ir toj padėty santykis yra laisvų asmenų draugija, kuri išorinės laisvės dėsnio tarpusavine įtaka sudaro asmenų draugiją, vadinamą šeimyna. Šitos padėties įgijimas įvyksta ne vienšaliu veiksmu (facto), ne dvišale sutartim (pacto), bet įstatymu (lege), kuris nesudaro nei teisės daiktui, nei teisės asmeniui, bet tik asmens valdymą. Šituo įstatymu, įgijimas pagal objektą yra trejopas: vyras įgyja žmoną, abudu jie įgyja vaikų ir šeimyna įgyja tarnų. Toliau Kantas apibrėžia kiekvieną namų teisės rūšį. Trumpai susipažinsime su jo mintimis.

Jungtuvių teisė.

Lyčių draugija (commercium sexuale) yra tarpusavinis naudojimasis kits kito lytiniais organais ir jėgomis (usus membrorum et facultatum sexualium alterius) ir esti atliekamas arba naturaliu būdu, arba nenatūraliu. Nenaturalus naudojimasis įvyksta arba su tos pat lyties asmeniu, arba gyvuliu, o tas yra nusižengimas įstatymams ir pasielgimas prieš gamtą (crimina carnis contra natūram).

Tėvų teisė.

Kaip iš žmogaus pareigos, atžvilgiu į patį save, t. y. žmoniškumo atžvilgiu, gema abiejų susijungusiųjų teisė vienas

kitą daikto būdu įsigyti, taip toje draugijoje iš gimdymo seka tėvų pareiga saugoti ir išlaikyti vaikus; taigi, vaikai turi pirmapradinę teisę būti tėvų globojami, kol galės patys save išlaikyti; toji teisė pačiu įstatymu jiems priklauso, nedarant jokio ypatingo teisiško akto. Vaikas, be jo valios, yra pagimdytas pasaulin, tai tėvai negali naikinti jį kaip daiktą, nes jis yra pasaulio pilietis.

Namų šeimininko teisė.

Vaikai nėra skolingi tėvams už jų užauginimą, ir tėvai jau nebeturi pareigos išlaikyti vaikus, kai šitie išauga. Šeimyna tada suyra. Tarnų šeimininkas nėra jų savininkas (dominus servi), nes jei tarnas atsisakytų nuo savo asmens, tai tarp jo ir šeimininko nebūtų sutarties, o būtų tik jėga, valdžia, tuokart tarnas neturėtų pareigos laikytis sutarties.

Įdomios dar kai kurios Kanto pažiūros civilinės teisės srity, pavyzdžiui.

Kas yra pinigai?

Pinigai yra daiktas, kuriuo naudojimasis yra galimas tik tuo būdu, kad jie yra perleidžiami; tas pinigų apibūdinimas yra pakankamas, kad nustatytų jų skirtumą nuo kitų daiktų. Pinigai yra prekybos įrankis, kuris savaime neturi vertės, bet vaizduoja savim visas prekes.

Kas yra knyga?

Knyga yra raštas (rašytas ranka, ar spausdintas), kuris patiekia kalbą, kieno nors sakomą publikai regimais kalbos ženklais.

Išorinio valios objekto idealus įgijimas.

Tas įgijimas yra vadinamas idealiu, kuris neturi priežastingumo laiko eigoje ir turi savo pagrinde grynos išminties idėją. Įgijimas vis delto yra tikras, nevaizduojamas, o vadinamas nerealiu tik del to, kad įgijimo aktas yra neempyriškas, kuriuo subjektas įgyja nuo kito; bet šito dar nėra, arba jis jau nyksta, arba tik gali būti. Tokio įgijimo yra trys rūšys: 1) ilgas valdymas, 2) paveldėjimas ir 3) nemirštamas nuopelnas (meritum immortale), arba geras vardas po mirties. Vis tai yra prigimtinės teisės dalykai.

1) Aš įgyju kito nuosavybę tiktai ilgu valdymu (usucapio), ne del tariamo jo sutikimo (per consensum praesumptum), ne del to, kad jis daiktą apleido (ob rem delictam), bet del to, kad aš valdau, kaip savininkas vietoj pirmesnio savininko.

2) Paveldėjimas yra mirštančio asmens turto perleidimas (translatio) gyvam, sutinkant abiejų valioms. Palaikų priėmėjo (heredis instituti) įgijimas ir palaikų davėjo (testatoris) palikimas — tas pasikeitimas įvyksta mirties momentu (articulo mortis); tat čia yra ne du empyriški aktai, bet vienas idealus įgijimas.

3) Del mirusiojo garbės reikia pasakyti, kad veikia dėsnis: de mortuis aut bene, aut nihil. Iš jo eina gyvųjų teisė ginti gerą vardą, mirusio nupelnytą.

§ 145. VIEŠOJI TEISĖ.

Valstybinė teisė.

Tyrinys įstatymų, kurie reikalingi yra visuotino paskelbimo, kad nustatytų teisišką visuomenės padėtį, yra viešoji teisė. Ji yra įstatymų sistema tautai, t. y. žmonių, arba tautų masei, kuri gyvendama tarpusavinėj įtakoj, reikalinga yra sujungta valia nustatomos teisiškos padėties santvarkos (constitutio), kad kiekvienas galėtų dalyvauti tame, kas atatinka įstatymus (was Rechtens ist). Tautos atskirų asmenų tarpusaviniame santykyje šitoji padėtis yra vadinama pilietiška padėtim (status civilis), o visumos padėtis santykyje su atskirais piliečiais yra vadinama valstybe (civitas), kuri, kaip visų sujungimas bendrais interesais, kad gyventų teisiškoj padėty, yra vadinama viešuoju reikalu (res publica latius sic dicta), o santykyje su kitomis tautomis yra vadinama jėga (potentia-galybė), pagaliau, del paveldėjamojo susivienijimo pobūdžio ji yra vadinama dar g i m i n e (gens) taip, kad, pagal viešosios teisės visuotiną sąvoką, gaunama ne tik valstybinė teisė, bet ir tautų teisė (jus gentium), kuri, kadangi veikia žemėje ne be sienų, o nustatytomis sienomis, tai veda prie valstybinės tautų teisės idėjos (Völkerstaatsrechts idea), prie jus gentium, arba prie pasaulio pilietinės teisės (Weltbürgerrecht, jus cosmopolitum). Jei trūksta kurios iš tų trijų galimų teisinės padėties formų dėsnio, įstatymais ribojančio išorinę laisvę, tai ir visas teisės statinys turi būti galutinai nuverstas ir palaidotas.

Tas, apie ką čia kalbėta, yra ne patyrimas, kuriuo mes sužinotume žmonių veikimo jėga taisyklę ir jų palinkimą pulti vienas kitą, kol nėra išorinės įstatymų leidybos; tas nėra faktas, kuris išorinę teisinę prievartą daro reikalingą, — atvirkščiai, galima manyti žmones esant gerus ir mėgstančius teisę, tačiau tas yra šioje išminties idėjoje a priori, kad atskiri žmonės, tautos ir valstybės, kol viešoji teisinė padėtis nėra nustatyta, negali būti apsaugoti nuo tarpusavinės savivalės. Išeinant iš kiekvieno teisės daryti tą, ką jis mano esant gerą ir teisingą, ir tame veikime nepriklausyti kito nuomonės, žmogui pirmiausia tenka spręsti šis klausimas — jei tik jis nenori mesti šalin visas teisiškas sąvokas: ar reikia išeiti iš gamtiškos padėties, kurioje kiekvienas eina tik savo galvos nustatymais, ar nereikia jungtis su kitais visais, norint pavesti save viešai išorinei teisiškai prievartai, taigi ar nereikia įeiti naujon padėtin, kurioje kiekvienam yra įstatymų nustatyta, kas turi būti pripažinta jo esant ir jam patiekiama pakankama jėga, t. y. ar nereikia įeiti į pilietinę padėtį? Gamtiška padėtis kad ir negali būti laikoma neteisingumo padėtim (iniustus status), bet ji yra neteisės padėtis (status justitia vacuus), kurioje, jei teisė yra ginčijama (jus contraversum), tai nėra kompetetingo teisėjo, kuris galėtų nuspręsti, taip kad tenka jėga įvykdyti. Tuo būdu įgijimas tokioj padėty yra tik provizorinis.

Valstybė yra žmonių sąjunga, veikiant tiems patiems teisės įstatymams. Kiekvienoje valstybėje yra trys valdžios — kitaip sakant, ji yra suvienytoji valia trijuose asmenyse: suverenitetas kaip įstatymų leidėjas, vykdomoji valdžia ir teisiamoji valdžia (potestas legislatoria, rectoria et judiciaria), pagal praktiškos išminties sprendimą: valios įstatymas — kaip vyriausias dėsnis, įsakymas pagal įstatymą ir sprendimas.

Įstatymų leidybos valdžia gali priklausyti tik sujungtai tautos valiai del to, kad iš jos turi eiti kiekviena teisė; tadgi tauta negali savo įstatymu daryti ką neteisėta, nes volenti non fit injuria

Įstatymų leidybos suvienyti visuomenės nariai, t. y. valstybės nariai yra vadinami piliečiais (cives, bürger). Piliečio yra šie neatskiriami nuo jo atributai: 1) teisiška laisvė, kuri reiškia laisvę neklausyti kitų įstatymų, kaip tik tų, kuriems jis pareiškė savo sutikimą, 2) pilietinė lygybė, kuri reiškia teisę nepripažinti nieko tautoje vyresniu už save kaip tik tą, kurį jis

turi moralę jėgą surišti pareiga taip, kaip anas jį (supr. kuris jo išrinktas), 3) pilietinis savaranikškumas, kuris reiškia, kad pilietis už savo egzistenciją ir išsilaikymą tautoje gali būti dėkingas ne kito valiai, o tik savo teisėms ir jėgoms, kaip viso vieneto nario ir 4) kaip savarinkiškumo padarinys — pilietinė asmenybė, kuri reiškia, kad pilietis visuose teisės reikaluose gali pats apsieiti be kito atstovavimo. Aiškindamas piliečio savarankiškumą, Kantas duoda daug pavyzdžių ekonomiško nesavarankiškumo. Vienas tik balso padavimas, anot Kanto, suteikia asmeniui piliečio kvalifikaciją.

Aukščiau nurodytos trys valdžios, anot Kanto, yra valstybės esmė, pagal jos idėją, ir yra būtinos valstybės konstitucinei tvarkai. Vyriausiuoju valstybėje yra tauta. Jos santykis su atskirais gyventojais yra toks: ji yra valdytojas (imperans), o gyventojai yra valdiniai (subditi). Aktas, kuriuo tauta susikuria į valstybę, yra pirmykštė sutartis, kuria visi (omnes et singuli) atiduoda tautai savo išorinę laisvę, kad patys taptų viso vieneto nariais, t. y. tautos, kaip valstybės nariais (*universi*). Negalima sakyti, kad žmogus valstybėje yra paaukavęs tikslui savo prigimtos išorinės laisvės dalį, — jis yra visai metęs laukinę neteisišką laisvę, kad rastų teisiškoje priklausomybėje, t. y. teisiškoj padėty savo tikrą laisvę del to, kad šitoji priklausomybė išeina iš jo paties teisiškos valios. Trys valdžios yra šalia viena kitos, papildydamos viena kitą, tačiau kiekviena yra priklausomybėje taip, kad negali uzurpuoti kitos funkcijų. Kiekviena iš jų turi savybę: įstatymų leidėjo valia iš atžvilgio į tai, kas liečia „mano" ir „tavo" išorinį, yra neįtariama (irreprehensibilis), vyriausioji (summi rectoris) vykdomoji valdžia yra neįveikiama (irresistibilis) ir vyriausiojo teisėjo sprendimas (supremi judicis) yra nepakeičiamas (inappelabilis). Atskiras valdžias — įstatymų leidybos, administracijos ir teismo — Kantas vaizduoja taip, kaip ir Monteskje; tas rodo, kad jis buvo ne tik susipažinęs su Mont. darbais ir Anglijos santvarka, bet buvo ir tos santvarkos šalininkas. Tik trijų valdžių vienybėje suderintas veikimas teikia valstybei gerovę (salus reipublicae suprema lex esto); jų veikimo tikslas yra ne atskirų piliečių gerovė, kuri gali būti pasiekta ir kitų formų valstybėse, net despotijoje, bet santvarka atatinkama teisės dėsniams; to reikalauja išmintis savo kategorišku imperatyvu.

Teisiški veiksmai, kurie eina iš pilietinės sąjungos prigimties.

Vyriausios valdžios pradžia praktišku atžvilgiu yra tautai netyrinėtina; reiškia, valdinys neturi aktyviai galvoti apie tą pradžią, kaip abejotiną teisę iš jo priklausomybės atžvilgio. Kadangi tauta, kad galėtų teisėtai spręsti apie vyriausią valdžią (summum imperium), turi būti sujungta visuotinos įstatymųleidybos valios, tai ji gali ir privalo spręsti ne kitaip, tik taip, kaip nori dabartinis valstybės galva (summus imperans). Ar pradžioje yra įvykusi tikro pasidavimo sutartis, ar pirmiau susidarė valdžia, o paskui įstatymas (sutartis), visa tai yra tautai tuščias, betikslis galvojimas, kai ji yra pilietinio įstatymo priklausomybėje del to, kad, jei valdinys, kuris būtų išnagrinėjęs pirmą valdžios pradžią, norėtų dabarties valdančiam autoritetui pasipriešinti, tai jis, pagal įstatymus, būtų baudžiamas, malšinamas, arba ištremiamas. Įstatymas, kuris yra toks šventas (neliečiamas), kad praktiškai tik del jo sukelti abejojimas ir nors akimirksniui jo veikimas sustabdyti yra nusikaltimas, tai jis ir yra vaizduojamas ne kaip iš žmogaus einąs, bet iš aukščiausio, laisvo nuo nuodėmių, įstatymų leidėjo; tai čia yra reikšmė obalsio: kiekviena valdžia eina iš Dievo, obalsio, kuris neturi istoriško pagrindo pilietiškam susitvarkymui, bet skelbia idėją, kaip praktiškos išminties dėsnį. Iš to seka, kad valstybės galva santykyje su piliečiais turi tik teisių, o neturi jokių pareigų. Jeigu jo organas, administratorius (regens) elgiasi prieš įstatymus, imdamas mokesnius, rekrutuodamas vyrus, ar skirstydamas kitas kokias sunkenybes, tai valdinys gali tik skųstis del to neteisėtumo, bet negali kelti maišto. Konstitucijoje negali būti tokio įstatymo, kuris leistų valstybėje būti tokiai jėgai, kuri galėtų priešintis vyriausiai valdžiai, jeigu ji peržengia įstatymus, galėtų, reiškia, apriboti ją. Tas, kas turėtų apriboti ją, privalo turėti didesnę, arba bent lygią teisę su tuo, kas turi būti apribotas; jis, kaip teisėtas įsakytojas, duodąs valdiniams liepimą priešintis, kiekvienu atveju teisėtai spręstų, įsakydamas sukilti. Tai jis būtų vyriausias valdytojas, o ne tas, prieš kurį sukylama; tai yra priešginybė savaime.

Tuo būdu Kantas įrodo, kad revoliucija yra negalima, ir tvirtina, kad valstybės sutvarkymo pasikeitimas gali eiti tik reformų keliu. Ten, kur kraštas yra taip sutvarkytas, kad

tauta per savo atstovus gali teisėtai pasipriešinti, t. y. kur yra konstitucija, ir ten tas pasipriešinimas yra manomas ne aktyviu sukilimu, bet negatyviu būdu, atmetant vyriausybės reikalavimus. Tačiau, jei revoliucija pasisekė ir tapo įsteigta nauja valstybės santvarka, kalba toliau Kantas, tai revoliucijos neteisėtumas pradžioj neduoda valdiniams laisvės, neatleidžia jų nuo pareigos saugoti naują santvarką: jie negali atsisakyti klausyti tos vyriausybės, kuri turi jėgą. Numestas nuo sosto monarchas, jeigu jis pergyveno perversmą ir tapo paprastu piliečiu, negali būti atsakingas ir baudžiamas už savo valdymą pirmiau, bet jis turi būti nubaustas, jei keltų kontrrevoliuciją ir pralaimėtų.

Kuo turi būti laikomas valstybės galva: ar vyriausiu žemės savininku, ar aukščiausių įsakymų davėju?

Kadangi žemė yra didžiausia sąlyga, kuriai esant tik ir galima turėti išorinius daiktus savais, kurių galimas valdymas ir naudojimas sudaro pirmutinę įgyjamąją teisę, tai visokia tokia teisė yra išvedama iš suvereno, tikriau sakant, iš aukščiausiojo savininko (dominus territorii). Tauta, kaip valdinių masė, taip pat priklauso jam, bet ne kaip savininkui (pagal daikto teisę), o kaip aukščiausiam valdytojui (pagal asmens teisę). Vyriausias savininkas negali būti privatus savininkas (jis gali būti tokiu tiktai kaip privatus asmuo); nuosavybė priklauso tik tautai (ne kolektyviai ją imant, bet distributyviai), išskyrus nomadus, kur nėra privatinės nuosavybės. Vyriausias valdytojas negali turėti domėnų savo privačiam naudojimui, nes jei jis turėtų savo nuosavybėje, tai valstybė patektų pavojun, kad visos žemės nuosavybė būtų laikoma priklausanti valdytojui, o visi valdiniai yra jo baudžiauninkai (glebae adscripti) ir jiems būtų atimta bet kokia laisvė (servi). Apie krašto valdovą galima taip sakyti: jis neturi nieko (kaip savo), nes jei turėtų, tai del jo galėtų kilti ginčai su piliečiais, o tiems ginčams nebūtų teisėjo; tačiau galima sakyti: jis turi viską, nes jis yra vyriausias valdytojas tautos, kuriai priklauso visi išoriniai daiktai, atskirai imant (divisim). Iš to seka, kad valstybėje nėra korporacijos (luomo, ordino ir k.), kuri, kaip žemės savininkas, galėtų palikti žemę atskirai naudotis kitoms kartoms; valstybė gali kiekvienu metu atimti žemę su sąlyga, kad būtų at-

lyginta tiems, kas yra gyvas. Tai pat ir bažnyčios teisė turėti žemę nuosavybėje turi pagrindą atatinkamoje pažiūroje; kai kada žmonių pažiūra pasikeičia, žemė atimama ir tas negali būti priežastis skundams. Pirmapradinio žemės įgijimo nuosavybėn teise remiama vyriausiojo valdytojo, kaip savininko, teisė privačios nuosavybės žemes apdėti mokesniais; čia pat yra pagrindas valstybės ūkiui, policijai ir t.t. Bažnyčios žinyba, kuri turi būti sąmoningai skiriama nuo tikybos, kaip vidaus sielos dalyko, nepriklausomo pilietinės valdžios veikimui, yra tikras valstybės reikalas. Tikybos dalykas turi būti svarstomas kaip priklausąs aukščiausiai nematomai jėgai, kuri privalu gerbti, kuri dažnai gali stoti į nelygų ginčą su pilietišku reikalu. Taigi, valstybė neturi teisės nustatyti bažnyčios vidaus konstitucinę įstatymųleidybą, neturi teisės iš tautos reikalauti tikybos ir Dievui patarnavimo formų (ritus), nes tas turi būti visiškai pavesta mokytojams — bažnyčios galvoms, kuriuos ji pati pasirenka; valstybė turi tik negatyvią teisę: sulaikyti viešąją mokytojų įtaką matomam politiškam bendram reikalui ir pašalinti pilietinę nesantaiką tarp įvairių bažnyčių. Kantas kalba dar apie luomų teisę, baudžiamąją teisę, amnestiją, bet tuos klausimus čia aš praleisiu.

§ 146 Tarptautinė teisė (tautų teisė — Völkerrecht).

Žmonės, kurie sudaro tautą, gali būti vaizduojami kaip gimusieji tam tikram krašte analogiškai su išaugusiais vienoje šeimynoje (congeniti), nors tikrybėje ir ne taip būtų. Valstybių teisė jų tarpusaviniame santykyje (kuri vokiečių kalba yra neteisingai vadinama tautų teisė — Völkerrecht, o verčiau turėtų būti vadinama valstybių teisė (jus publicum civitatum) yra toji, kurią mes manome svarstyti vardu Völkerrecht, kurioj valstybė, kaip teisiškas asmuo, santykyje su kitomis valstybėmis yra gamtiškos laisvės padėty; iš to seka, kad ta teisė esamojo karo atžvilgiu turi uždavinį nustatyti: dalinai teisę karui, dalinai teisę kare, dalinai teisę priversti kiekvieną išeiti iš karo padėties, taip pat teisę po karo, arba tvarką, kuri turi būti pagrindu laukiamai taikai ir turi tik tą skirtumą tarp atskirų žmonių, arba šeimynų (santyky tarp savęs) gamtiškos padėties ir tautų gamtiškos padėties, kad tarptautinėje teisėje yra svarstoma ne tik valstybės santykis su kitomis valstybėmis,

bet ir atskirų vienos valstybės asmenų santykis su atskirais kitos asmenimis, taip pat jų pretenzijos prie pačios kitos valstybės.

Tarptautinės teisės elementai yra šie: 1) valstybės, žiūrint į jas iš atžvilgio į išorinius santykius tarp jų (kaip laukinių, be įstatymų gyvenančių asmenų), yra iš prigimties neteisiškoje padėtyje; 2) šita padėtis yra karo padėtis (stipresniojo teisės padėtis); nors ir netikras karas, bet tikra nuolatinė neapykanta (hostilitas), kuri pati savaime yra didžiausia neteisė, iš kurios turi išeiti valstybės, esančios kaimynystėje, nors tarp jų ir neįvyktų nieko neteisaus; 3) tautų sąjunga, pagal pirmapradinės visuomeniškos sutarties idėją, yra būtina apsiginti nuo kitų užpuolimo; 4) tas tautų susijungimas neturi jokios suvereniškos valdžios, (pilietiškoje santvarkoje), bet yra tik draugija (federacija), susijungimas, kuris gali būti paskelbtas visam laikui, bet jis turi būti laikas nuo laiko atnaujinamas, norint apsaugoti valstybes nuo tikro tarpusavio karo (foedus Amphictionum).

Svarstant *laisvų* valstybių pirmapradinę teisę kariauti tarp savęs, esant gamtiškoje padėtyje, kyla klausimas: kurią teisę turi valstybė naudoti savo piliečius, jų turtą ir gyvybę karui del to, kad karo skelbimas priklauso ne piliečių, tad jų sutikimo nėra? Šita teisė lengvai išvedama iš teisės daryti su savo nuosavybe, kas norima. Kas ką iš esmės yra padaręs, tą jis turi savo nuosavybe; tai yra dedukcija, kurią gali sudaryti paprastas juristas. Galima taip manyti.

Yra krašte tūlų gamtos produktų, kurie tačiau, kiek dalykas liečia jų tam tikros rūšies daugybę, turi būti laikomi kaip valstybės padariniai del to, kad žemė nebūtų suteikta tokioj didelėj kiekybėj, jei visai nebūtų valstybės ir paprastos, turinčios jėgą, administracijos, o tauta būtų gamtiškoj padėty. Tokioj padėty negalima būtų turėti daug jokių gyvulių tai del pašaro trūkumo, tai del laukinių žvėrių pavojaus; tad niekas nebūtų taupus, jei valdžia nesaugotų gyventojų turto. Tą pat reikia pasakyti ir del žmonių skaičiaus, kuris, kaip Amerikos tyruose, galėtų būti tik nedidelis. Gyventojai būtų retai kur apsigyvenę del to, kad nė vienas negalėtų plačiai plėstis greta savo kaimynų tame pačiame plote: kiekvienas galėtų būti užpultas, žmonių ir žvėrių apiplėštas; tokiam pat skai-

čiuje, kaip dabar, tame pat plote negalima būtų pragyventi. Kai del bulvių, apskritai augalų ir naminių gyvulių, kiek tas liečia jų daugybę, galima sakyti, kad jais galima naudotis, juos sunaudoti, užmušti, nes jie yra žmogaus padaras; taip pat, rodosi, galima būtų pasakyti ir apie valstybės vyriausiąją valdžią (suvereną), kad ji turi teisės vesti į karą savo valdinius, nes jie yra jos nuosavus produktas; lygiai taip turi teisės vesti į karą, kaip į medžioklę, arba į pramogą.

Šitas teisės pagrindas (kuris gali būti klaidingai suteikiamas monarchams), kad ir tinka santykiams su gyvuliais, kurie gali būti žmogaus nuosavybe, negali būti pritaikintas santykiams su žmonėmis, ypač su valstybės piliečiais del to, kad šitie visada turi būti laikomi valstybės nariais, dalyvaujančiais įstatymų leidime (tai yra ne tik įrankis, bet ir sau tikslas); tad jie turi teisės duoti sutikimą kiekvienam karui vesti; šitąja sąlyga valstybė gali disponuoti piliečio tarnybą, pilną pavojaus. Tuo būdu šitą teisę mes išvedame suvereno prievolės santyky su tauta: turi būti manoma, kad tauta davė savo balsą ir sutiko kariauti: tokiame vaidmenyje ji yra kad ir pasyvi, bet savarankiška ir sau suverenas. Gamtiškoj valstybių padėty teisė vesti karą yra priemonė, kuria viena valstybė siekia savo teisės prieš kitą valstybę, būtent, kada ji mano esanti kitos įžeista, jos savivale del to, kad būdama toj padėty ji negali būti atlyginta bylos keliu.

Karo teisės sąvoka sudaryti yra sunku ir sunku sutikti, kad beteisiškoje padėty būtų koks įstatymas (inter arma silent leges), kitaip patys sau prieštarausime. Turėtų būti tokia pažiūra: reikia vesti karas tokiais pagrindiniais dėsniais, kad valstybėms liktų galimybė išeiti iš gamtiškos padėties į teisišką. Nė vienas karas tarp nepriklausomųjų valstybių negali būti bausmės karas (bellum punitivum) del to, kad bausmė gali turėti vietos tik aukštesniojo santyky su valdiniu, o šitokio santykio nėra tarp valstybių. Taip pat negali būti karo kitai valstybei panaikinti, arba pavergti (bellum internecinum, bellum subjugatorium) del to, kad tautiška idėja liepia saugoti tą, kas sava, bet draudžia įgyti tą, kas yra svetima. Karo apniktai valstybei leidžiama vartoti visokios rūšies apsigynimo priemonės, išskyrus tas, kurios neįgalina savus valdinius būti piliečiais, nes tuomet valstybė pati save darytų netinkamą būti

valstybe-asmenim, kuris gali būti santykiuose su kitomis valstybėmis. Kantas tuo būdu mano, kad valstybė negali daryti savo piliečius šnipais, svetimšalių žudytojais, nuodytojais, taip pat šauliais, netikrų žinių platintojais, žodžiu — negali griebtis tokių apgaulingų priemonių, kurios naikina pasitikėjimą, reikalingą būsimai pastoviai taikai sudaryti. Mes praeisime pro Kanto mintijimus apie teisę po karo, apie taikos teisę. Apsistosime ties šio klausimo svarstymu: kai valstybės yra padariusios tarp savęs sutartį, tai valstybės teisė prieš neteisėtą priešą neturi, sako Kantas, jokių ribų (ne rūšies bet kiekybės atžvilgiu), t. y. ji gali pasinaudoti visa mase jėgų, kokias turi; bet, tarptautinės teisės sąvokomis, valstybė yra gamtiškoj padėty santyky su kitomis valstybėmis ir todel yra teisėjas savo reikale; tai ką čia reiškia neteisėtas priešas?

Tai tas, kurio viešai paskelbtoji (žodžiu, ar darbu) valia pareiškia taisyklę (maksimumą), kuria, jei ji būtų padaryta visuotina taisykle, nebūtų galima tarp tautų taikos padėtis, bet būtų įamžininta gamtos padėtis. Gamtiškoj padėty posakis „neteisėtas priešas“ yra pleonazmas del to, kad gamtiška padėtis pati yra tokia, kur nėra teisės. Kadangi tautų gamtiška padėtis yra tokia, kaip ir atskirų žmonių gamtiška padėtis, iš kurios reikia išeiti, norint įgyti teisišką padėtį, tai kol nepasiekta teisiška padėtis, kiekviena tautų teisė ir visa tai, kas karo dėka įgyjama ir saugoma — valstybių nuosavi išoriniai daiktai - tik provizoriškai atrodo toki, o tikrai nuosavi jie gali tapti tik visuotinoje valstybių sąjungoje (analogiškai, kaip tauta tampa valstybe) perleidimo keliu, ir tik tuomet gali įsikurti tikra taikos padėtis.

Tarptautinė privatinė teisė (pasaulio pilietinė teisė). (Das Weltbürgerrecht).

Šita išminties idėja, taikingos, visų žemės tautų paprastos draugijos (visuomenės) idėja, tautų, kurios gali tarp savęs sueiti į tikrus santykius, yra ne labdariškumo, ne doroviškas, bet teisiškas dėsnis. Gamta yra paskirsčiusi visas tautas tarp nustatytų sienų; kadangi valdymas žemės, kur gali gyventi žmogus, gali būti suprantamas kaip tam tikros visumos dalies valdymas, be to, kaip toks valdymas, kuriam pradžioje kiekvienas turi teisę, tai pradžioje visos tautos yra bendruomenėje,

bet ne teisiškoje valdymo bendruomenėje, ne nuosavybės bendruomenėje, bet fiziško keitimosi bendrovėje (commercium) t. y. pripuolamuose santykiuose vienos su kitomis, kad paskatintų tarpusavinį susisiekimą. Šita teisė, kiek ji liečia visų tautų galimą susisiekimą, gali būti pavadinta pasaulio pilietine teise (jus cosmopoliticum). Jūra gali sujungti visas tautas į draugiją ir todel laivyno dėka ji yra naturali įstaiga tautoms susisiekti; kuo daugiau yra uostų, tuo gyvesnis yra kraštas, nes suteikia galimybės lankytis, apsigyventi ir susisiekti su tėvyne, taip kad užpuolimas tokio krašto tuoj yra jaučiamas kiekvienoje žemės rutulio vietoje. Kyla klausimas: ar gali tauta apsigyventi naujuose atrastuose kraštuose kaimynystėje su kita tauta, kuri ten anksčiau apsigyveno, be pastarosios sutikimo? Jei apsigyventa tokiam atstume nuo užimtos vietos, kad lieka nepaliesta tos tautos žemė, tai klausiamos teisės, be abejo, esama; bet jei vietos gyventojai yra piemenys, arba medžiotojai, kuriems reikia didelių plotų, tai reikia žemes užimti ne jėga, bet sutartim su jais, neišnaudojant jų dėl pastarųjų nesąmonės.

§ 147. Apie amžinąją taiką („Zum ewigen Frieden“).

Dabar susipažinsime su Kanto mintimis, išdėstytomis knygelėje su minėta antrašte; čia Kantas ieško kelių į amžiną taiką.

Knygelės pirmos dalies turinį apibrėžia paragrafų antraštės: 1) Nė viena sudarytoji taika neturi būti saugoma kaipo tokia, jeigu ji savo turinio slapta sąlyga yra padaryta būsimam karui; 2) nė viena savarankiška valstybė negali būti kitos įsigyta paveldėjimo keliu, mainais, pirkimu, arba dovana; 3) nuolatinė kariuomenė ilgainiui turi būti panaikinta; 4) valstybė neturi imti paskolą išorinei prekybai; 5) nė viena valstybė neturi kištis į kitos vidaus susitvarkymą ir valdymą; 6) nė viena valstybė neprivalo naudotis per karą tokiomis priemonėmis, kurios naikina pasitikėjimą būsimos taikos metu, pav. žudynės iš pasalų, nuodijimai ir t.t.

Antroji dalis patiekia dėsnių amžinajai taikai tarp valstybių nustatyti ir jai saugoti. Taikos padėtis tarp žmonių, bendrai gyvenančių, nėra gamtiška padėtis (status naturalis); pastaroji dažniau būna karo padėtis, tikriau sakant, joje esti kad ir ne

nuolat kylantieji priešingumai, tai nuolatinis karo pavojus. Todel turi būti sudaryta taikos padėtis, nes jos neužtikrinimas sudaro nuolatinį neramumą. Tokioj padėty kiekvienas gali laikyti kitą priešu. Taikos padėčiai sudaryti ir saugoti yra šie nuostatai:

I) Pirmas amžinajai taikai nuostatas.

Piliečių santvarka kiekvienoje valstybėje turi būti respublikos santvarka. Santvarka, kuri yra sudaryta, a) visuomenės narių (kaip žmonių) laisvės dėsniais, b) vienintelė visuotina įstatymų leidyba, kaip valdinių priklausomybės dėsniu, c) ir piliečių lygybės įstatymu, — yra vienintelė, kuri eina iš pirmapradinės sutarties idėjos, kuria turi būti paremta tautos kiekviena teisiška įstatymų leidyba; tokia santvarka ir yra respublikos santvarka.

Tuo būdu šita santvarka, kiek ji liečia teisę, savaime yra toji, kuria pirmapradžioje yra pagrįsta visos kitų rūšių pilietiškos konstitucijos; tad dabar kyla tik klausimas: ar ji yra vienintelė, kuri gali nuvesti į amžiną taiką. Kantas atsako *teigiamai ir tai motyvuoja.* Jei reikalingas piliečių nutarimas, ar turi būti karas, ar ne (o respublikoje kitaip negali būti), tai nėra naturalesnio dalyko, kaip tai, kad jie patys nutaria: kadangi visus karo nemalonumus piliečiai nutars del savęs (patys turi kautis, patys turi atlyginti karo išlaidas ir t.t.), tai patys sau turi dėkoti, kad pradėjo tokį baisų žaidimą. Priešingai esti ten, kur valdiniai — ne piliečiai, kur sutvarkymas — ne respubliškas; ten vyriausias valdytojas nėra valstybės narys, bet jos savininkas ir jam paskelbti karas yra tas pat, kaip ir pakviesti žmones medžioti. Kad respublikos santvarka nebūtų painiojama su demokratiška, kaip tas atsitinka, reikia štai kas pažymėti — valstybės formos skirstomos dviem dėsniais: a) arba valdytojų skaičium (forma imperii) — autokratija, aristokratija ir demokratija; b) arba valdymo forma (forma regimini) — respubliška, arba despotiška.

II) Antras nuostatas.

Tarptautinė teisė turi būti pagrįsta laisvų valstybių federalizmu. Tautos, kaip valstybės, gali būti nuteistos, kaip ir atskiri žmonės, kada gyvendamos savo gamtiškoj padėty jos įžeidžia viena kitą; kiekviena iš jų gali ir turi del savo ramybės reikalauti, kad kita sueitų su ja į pilietišką susitvarkymą,

kuriame kiekvienam yra saugojama jo teisė. Tai būtų tautų sąjunga, kuri neturėtų būti tautų valstybė. Lygiai kaip mes su didele panieka žiūrime į laukinių žmonių palinkimą į laisvę, įstatymų nevaržomą, kurie geriau mėgsta nuolat peštis, negu pasiduoti teisiškai prievartai, kuri būtų jų pačių nustatyta, reiškia aukščiau stato beprotišką laisvę už protingai sutvarkytą; laikome tą jų palinkimą žiaurumu, nekultūringumu ir gyvulišku negerbimu žmoniškumo, taip reikėtų žiūrėti ir į tautų tarpusavinius santykius; gerai išauklėtos tautos turėtų skubėti (kiekviena sujungta į valstybę) išeiti iš tokios netinkamos padėties. Vietoj to kiekviena valstybė stato savo didybę aukščiau už viską, kad tik nepriklausytų jokiai teisiškai prievartai, ir jos (valstybės) galvos žibėjimas pasireiškia tuo, kad tūkstančiai jo įsakymų statomi pavojun save aukoti (pats jis nestato savęs į tą pavojų); tad Europos laukinių valstybių skirtumas nuo Amerikos laukinių žmonių pasireiškia tik tas, kad tie suėda savo priešus, o europiečiai verčiau išnaudoja juos, negu kad suvalgytų.

Kadangi priemonė, kuria valstybės siekia savo teisės, yra karas, kuriuo tačiau teisė nėra nustatoma, o tik tam tikra sutartim yra baigiamas karas, o vis delto nedaromas galas karo padėčiai, tai reikia sudaryti ypatingos rūšies sąjunga (foedus pacificum) — Taikos Sąjunga, kuri turi būti skiriama nuo taikos sutarties (pactum pacis), nes šitoji siekia vieną karą, o anoji siekia užbaigti visus karus. Šita sąjunga nesiekia įgyti kokią valstybės jėgą, bet siekia laikyti ir saugoti valstybių laisvę, netiekiant joms viešų bendrų įstatymų, nei prievartos. Šitos federalizmo idėjos įvykdymą, kuris turėtų būti privalomas visoms tautoms ir vesti jas į amžiną taiką, mes galime išsiaiškinti: jei stipri ir apsišvietusi tauta sudaro respubliką (įvyksta toks laimingas reiškinys), tai ji sudaro vidurinį tašką, federacinės sąjungos branduolį kitoms tautoms, kad jos galėtų prisidėti prie jos ir atatinkamai tautų teisei saugoti valstybių laisvės padėtį ir daugeliu tokios rūšies sąjungų vis toliau ir toliau plėstis ir plėstis. Kai tauta sako: „tarp mūsų negali būti karo del to, kad mes dedamės į vieną valstybę, t. y. dedame sau aukščiausią, įstatymų leidžiamąją, valdomąją ir teisiamąją jėgą, kuri lygins mūsų ginčus“,—tai būna lengva suprasti; bet jei šita valstybė sako: „negali būti karo tarp manęs ir kitų valstybių, nes aš nepripažįstu aukščiausios, įstatymų leidžia-

mosios valdžios, kuri saugotų man mano, tau tavo teisę", — tai būna nesuprantama, kuo aš noriu pagrįsti pasitikėjimą mano teise, jei tai nėra pilietiškos visuomenių sąjungos surogatas, būtent: laisvas federalizmas, kurį išmintis būtinai riša su tarptautinės teisės sąvoka.

III) Nuostatas, — Pasaulio privatinė teisė turi būti apribota visuotino vaišingumo sąlygomis.

Čia, kaip ir pirmiau, eina kalba ne apie filantropiją, bet apie teisę; vaišingumas reiškia svetimšalio teisę, kad jo atvykimas svetiman kraštan nebūtų sutiktas kaip nedraugingas darbas. Pastarasis gali nereikšti svetimšaliui vaišingumo, jeigu jam gresia iš to nelaimė, bet kol tas užima vietą taikingai, negalima suimti jį kaip priešą. Tai yra ne svečio teisė, kuria jis gali pasiremti, bet atsilankymo teisė, kuri priklauso visiems žmonėms, siekti visuomenės, pagal draugijinio žemės paviršiaus valdymo teisę, — žemės, kurios plotai negali būti be pabaigos dalinami, bet gali būti greta kits kito; ir pirmapradžioje niekas neturėjo daugiau teisės tam tikroje vietoje būti, kaip kitas. Toliau Kantas nurodo neteisėtą laukinių, klajoklių tautų plotų užgrobimą, atėmimą jų turto ir t.t., vis tai yra darbai, priešingi vaišingumo teisei.

Šiuo aš baigiu dėstyti Kanto mintis, kreipdamas dėmesį į jo aukštą mintį, kaip išpranašavimą, kad susidarys Tautų Sąjunga, kuri rūpinsis amžina taika: po didžiojo karo mes turime tokią sąjungą, kuri ieško teisiškų, sujungtų su prievarta, priemonių tarptautinei taikai saugoti.

XXVIII. Fichte. (1762—1814).

§ 148.

Johan-Gotliebas Fichte gimė 1762 m. nedideliame Aukštojo Laužico miestelyje, neturtingojo audėjo šeimoje. Rodosi, kad pačiam Fichtei jaunose dienose teko žąsys ganyti. Vaikas turėjo labai gerą atmintį, gerai atsimindavo girdėtus bažnyčioje pamokslus ir atpasakodavo jų turinį. Tas atkreipė dėmesį vieno turtuolio, kuris leido Fichtę eiti mokslus ir išeiti net aukštąjį mokslą Jenos ir Leipcigo universitetuose, kur jis studijavo teologiją. Baigęs universitetą, Fichtė neteko turtuolio globėjo medžiaginės paramos, atsidūrė sunkioj padėty ir tu-

rėjo imtis tai namų mokytojo, tai pastoriaus darbo. Tačiau likimas greit kitaip nulėmė Fichtės laimę ir jam pasisekė išeiti į platųjį pasaulį, į mokslo ir politikos dirvą. Jis pateko Karaliaučiun ir susipažino su Kantu. Kantui padedant, buvo atspausdintas Fichtės filosofiškas kūrinys „Visokio apreiškimo kritikos mėginimas". Knyga išėjo be autoriaus vardo ir pradžioje buvo manyta, kad tai yra Kanto darbas. Paaiškėjus, kieno tai yra darbas, Fichtė tuoj įgijo garbę. Jis tapo pakviestas 1794 metais Jenos universitetan profesoriauti; tas jam sekėsi. Bet Fichtei atėjo noras paveikti studentus, kurie vedė labai palaidą gyvenimą. Jo pamokslų griežtumas pykino studentus, ir studentai užpuolė jo butą ir išdaužė langus. Fichtei teko laikinai apleisti Jeną. Įširdę buvo prieš jį ir dvasininkai del jo laisvų pažiūrų ir kaltino jį ateizmu. Savo apsigynimui Fichtė taip aštriai reiškė savo nuomones, kad santykiai dar pablogėjo. Jis parašė apelaciją į visuomenę, kurioje tvirtino, kad jis esąs persekiojamas tik del demokratiškumo, tyčia primetant jam ateizmą. Pasitikėdamas savo draugais profesoriais, Fichtė pasiuntė vyriausybei pareiškimą, kad jeigu jam bus išmėtinėjama del jo nuomonių, tai profesoriai atsistatydins. Vyiausybė jį papeikė, Fichtė atsistatydino, bet kiti profesoriai likosi vietose. 1805 metais Fichtė pateko Berlynan, bet čia jam neteko profesoriauti del to, kad Berlyną buvo užėmusi prancūzų kariuomenė. Fichtei teko bėgti iš Berlyno. Jam buvo pasiūlyta vieta tuomet steigiamajame Charkovo universitete. Tačiau Fichte grįžo Berlynan. Nuo šio laiko jis tapo patriotu: visas savo mintis Fichtė nukreipė į reikalą kovoti su išoriniu tėvynės priešu ir į sužadinimą tautiškos vokiečių dvasios. 1808 metais jis paskelbė savo garsias „Prakalbas vokiečių tautai". Šiuo laiku Fichtė dideliu noru ėmėsi tarnauti vokiečių kariuomenėje, kad sukeltų tautoje karišką dvasią. Kartu su savo žmona jis slaugino sužeistuosius ir mirė 1814 metais, užsikrėtęs šiltine ligoninėje. Fichtės audringas gyvenimas yra pilnas priešginybių Kanto gyvenimui: stiprios valios asmuo, Fichtė buvo tiesus ir netaikingas; šitie jo savumai dažnai be reikalo komplikavo jo santykius. O vyriausias jo būdo savumas buvo jo veiklumas (aktyvumas). Kova — tai viso jo gyvenimo turinys. Kaip ir Kantas, Fichtė buvo pastatęs savo gyvenimo tikslu tarnauti pareigai. O skirtumas tarp

jų, aukščiausios dorovės asmenų, buvo tas, kad Kantas niekada nedarė to, kas būtų priešinga pareigai, o Fichtė darė visa tai, ką pareiga liepė. Spinozos filosofijos, skelbusios determinizmą, studijavimas slėgiamai veikė Fichtės sielą, nes jis pasitikėjo savo jėgomis, brangino laisvę ir siekė parodyti savo asmenybę; o Kanto „Grynos išminties kritikos" studijavimas davė Fichtei tai, ko jis savo siela ieškojo ir nustatė jo filososišką kelią. „Aš gyvenu kitame pasauly nuo to laiko, kai perskaičiau „Grynos išminties kritiką", — sako Fichtė, — aš prisisavinau aukštąją dorovę ir ėmiausi tirti save užuot užsiimti išoriniais daiktais". Fichtė savo filosofiškuose darbuose labiausiai užsiėmė visuomenės dorovės ir politikos klausimais.

Šitose srityse ir tvirčiausias protas negali apsieiti be istoriškų aplinkybių žinojimo. Pasidavęs bendrai tų laikų minties eigai, Fichtė ėmėsi karštai ginti politišką laisvę ir žmonijos idealus. Šita kryptim yra parašytas jo veikalas 1796 m. „Prigimties teisės pagrindai pagal mokslo pradus". Fichtė su džiaugsmu sutiko prancūzų revoliuciją ir jai tirti jis pavedė savo 1798 metų veikalą „Mėginimas nušviesti visuomenės manymus apie prancūzų revoliuciją"; jame jis gynė revoliucijos teisėtumą jos pagrinde.

Tačiau revoliucijos eiga ir jos elgesys su neturtėlių klase pastūmė Fichtę į priešingą pusę: jis ėmėsi tyrinėti ne politiškus ir juridiškus klausimus, bet ekonomiškas problemas, svarstydamas jas ne liberalizmo, o socializmo atžvilgiu. Šia pastarąja kryptim buvo parašytas jo 1800 m. veikalas: „Užsidariusi pirklių valstybė". Pagaliau Fichtė del išorinių įvykių nukrypo iš kosmopolitizmo į nacionalizmą: Vokietijai tuomet teko įtempti visas jėgas, kad išsigelbėtų iš svetimšalių pavergimo; tokią kovą sėkmingai vesti galėjo ne ištvirkusi vyriausybė, bet pati tauta, supratusi savo nužeminimą ir pasiryžusi nusikratyti nuo jo.

Reikėjo sužadinti tautos siela ir įkvėpti jai vienybės dvasia. Fichtė pasiaukavo šiam darbui. Dirbdamas tautiškam susipratimui, jis vis delto nepasidavė reakcijai ir kaip pirmiau veikė žmonijos laisvei, taip dabar veikė tautos laisvės naudai. Jis dirbo vokiečių tautos sąmonei sužadinti ir naujiems visuomenės ir valstybės tvarkos pagrindams padėti.

Fichtės teisės filososijai pažinti tikslu yra pirmiau susipažinti su jo filosofijos mintimis.

Fichtė savo filosofijos pagrindan ėmė Kanto kriticizmą. Reikia pastebėti, kad Kanto kritiška filosofija duoda tik medžiagą ir pagrindą sistemai, bet pačios sistemos neduoda. Kanto išvados reikia dar suvesti į logišką bendrumą, susisteminti. Svarbiausias Fichtės veikalas tai „Bendrojo mokslo pagrindiniai dėsniai". Jame Fichtė pats pasisako, kad jis yra Kanto pasekėjas. „Aš senai kalbu ir dabar vėl pakartoju, kad mano sistema yra ta pat Kanto sistema". Tačiau Fichtė nuvedė filosofišką mintį ten, kur Kantas buvo sustojęs ir įspėjęs, kad ten nereikia eiti. Turėdamas tikslą išplėsti tokią sistemą, kurioje objektas būtų išaiškintas subjetko pagalba, būtis — vaizdo pagalba, Fichtė sukūrė pasaulėžiūrą, kuri gavo subjektingojo idealizmo vardą. Kanto klaida buvo ta, kad jis atskyrė teorišką filosofiją nuo praktiškos, tuo tarpu kai pažinimo ir valios dualizmas yra negalimas, nes doroviška sąmonė reikalauja, kad tai būtų sujungta. Ne žmogaus veikimas eina pažinimu, bet pats veikimas kuria pažinimą. Kanto pažiūra einant, išmintis su visomis jos formomis sudaro organizaciją, jau a priori duotą ir kritiko suvokiamąją, kaip nepriklausomą nuo individo. O Fichtės pažiūra einant, pati ta organizacija yra vadinama išmintim, aktu mintijimo apie save. Kaip Kantas buvo pripažinęs valiai autonomiją, taip Fichtė pripažino autonomiją išminčiai. Fichtė kūrė filosofiją sąmonės faktais. Būtent. Kad būtų pasirinktas tikras pažinimo kelias, reikia mintis ir žvilgsnis kreipti į save, reikia pats „Aš" pažinti. Tai viena.

Toliau, reikia pažinti (sekti), ką pats darai, kai manai apie save, kada pats pažįsti save ne kaip faktą, bet kaip veikimą. Anot Fichtės, aš turiu būti visada veiklus: aš esu savo paties Aš ir tik tiek, kiek veikiu, — „Mes veikiame tikru būdu tik laisvos doroviškos valios nurodymais, mes pareiškiame savo Aš tik tuomet, kuomet stengiamės vaizduojamąjį pasaulį pakeisti į laisvės pasaulį, į amžinai kuriamąją, aukščiau pojūčių esamąją Gėrio valstybę". Taigi, Fichtės etika yra didžiausio aktingumo etika, o didžiausias žmogaus prigimties piktas — tai jo neveiklumas. Dorovė yra nuolatinis savo Aš pareiškimas, nuolatinis kovojimas prieš tas kliūtis, kurias stato apsiaučianti mane gamta manajam „Aš". Veiklumas yra žmo-

gaus prigimtis. Dorovingas asmuo nežino poilsio, nuolat įveikdamas kliūtis. Savaime aišku, kad dorovė pasireiškia tik visuomėnėje, tik sugyvenime su kitais protingais asmenimis. Veikiant tarp jų, reikia eiti šiuo dėsniu: elkis taip, kaip liepia del tavo pareigos tavo įsitikinimas, arba kitaip: elkis kaip liepia sąžinė, arba dar kitaip: vykdyk visuomet tai, kam esi paskirtas.

Čia kyla eilė klausimų: kas yra pareiga, ką gali nurodyti sąžinė, kame žmogaus paskyrimas? Fichtė sako, kad pareigos supratimo kriterijaus reikia ieškoti savo viduj, savo sąmonėj, savo tikrume, savajame „Aš". Negalima yra abejoti del savo sąžinės — ji neužvils, reikia tik gerai klausyti jos balso; paskyrimo vykdymas yra savo idealų vykdymas.

Iš šitų bendrų filosofiškų minčių prieiname prie teisės filosofijos. Kadangi doroviški pasielgimai savo esme yra žmogaus veiksmai visuomenėje, tai moralisto dėmesys turi būti labai atkreiptas į valstybišką ir teisišką gyvenimą.

Aš jaučiuos protingas, t. y. laisvas asmuo esąs, kartu aš pripažistu ir kitus laisvais, taigi, ne aš vienas esu laisvas, bet ir kiti yra laisvi, o kad taip būtų, reikia kad laisvės būtų suderintos. Todel teisės sąvoka yra laisvų asmenų būtino santykiavimo sąvoka. Ji yra grynos išminties sąvoka, išvedama dedukcijos keliu iš individo. Jos pagrinde guli šie dėsniai: 1) protingas asmuo negali savęs kitokiu suprasti, kaip tik kad jis turi laisvę veikti, 2) protingas asmuo gali pripažinti sau veikimo laisvę, tik pripažinęs ją ir kitiems, t. y. pripažinęs, kad ir kiti yra protingi asmenys. Iš to seka, kad žmogus tik žmonių tarpe yra žmogus; o kadangi jis nieku kitu negali būti, tai turi būti ir kiti žmonės ir dargi daugiskaitoje. Tas yra ne nuomonė, bet įrodomoji tiesa. 3) Protingas asmuo negali prisileisti, kad kiti žmonės gyventų kitaip, ne tam tikrame santykyje su juo; tas santykis yra vadinamas juridišku. Aš galiu reikalauti, kad kiti pripažintų mane esant protingą, kiek aš veikiu kaip protingas asmuo ir reikalauju, kad būčiau pripažintas tokiu. Iš šitų pagrindinių dėsnių seka išvada: aš privalau pripažinti kiekvieną laisvą asmenį visais atvejais kaipo tokį, t. y. privalom savo laisvę apriboti jo galimos laisvės sąvoka. Tas tarpusavinis laisvių apribojimas vadinamas juridišku santykiu, o pasielgimo nustaty-

toji formula yra juridiškas nuostatas (dėsnis). Tuo būdu Fichtės teisės sąvoka atatinka jo bendrą filosofiją. Teisė yra vieno laisvės apribojimas kito laisve. Ji yra galima tik ten, kur yra laisvių susidūrimas: negalima mintyti apie vieno laisvės ribas, nemintijant kartu kito laisvės ribų.

Iš to seka išvados: 1) kiekviena teisė yra proto sukurta, 2) todel papročio ir rašytoji teisė negali būti pripažintos teise, jeigu jos neatatinka protą, 3) teisė yra tik santykis žmogaus su žmogum, tad jąja negali būti žmogaus santykis su gamta, gyvuliais, žeme. Pastarųjų atžvilgiu gali būti žmogaus viešpatavimas, bet ne teisė. Tiktai, kai kartu su manim viešpatavimą ant to paties daikto reiškia ir kitas žmogus, kyla klausimas del teisės daiktui: teisė pašalinti kitus nuo daikto, spręsti, ar jie turi teisės daiktui. Toliau, teisės klausimas kyla ten, kur dalykas eina del laisvės veikimo, del išorinio laisvės išreiškimo (vykdymo). Kas išorinai neapsireiškia, o lieka sielos gilumose, paslaptyse, tas nepriklauso teisės sričiai. Todel, Fichtės nuomone, netikrai kalbama apie minties laisvės teisę, apie sąžinės laisvės teisę ir p.

Koks teisės santykis su dorove?

Fichtė visai skira jas vieną nuo antros. „Išvestoji aukščiau sąvoka, sako jis, neturi nieko bendro su dorove, su dorovingumu“. Visi mėginimai išvesti teisę iš dorovės esą nepasisekę. Pareigos sąvoka, kuri guli dorovės pagrinde, yra priešinga teisės sąvokai: dorovė kategoriškai reikalauja pareigos, o teisė leidžia pareigą; dorovė niekuomet nereikalauja, kad teisė būtų įvykdyta; net dažnai draudžia teisės vykdymą, o teisė vis delto lieka teise, visų pripažinta. Kas kita statyti klausimas: ar dorovė nesankcionuoja teisės? Teisės esmė yra jos priverstinume: fiziška jėga ir tik ji duoda teisei sankciją; kiekvienas veikia ribose, kurias laiko esant suderintas su kitų laisve, jis pats sprendžia tą ir todel visų pirma pats sau yra teisėjas. Tačiau dviejų nuomonės del laisvės ribų gali neatatikti viena kitą, tada netenkame tarpusavio pasitikėjimo ir kyla kova, kuri gali siekti ginklo. Vienintelė išeitis iš tokių susidūrimų — tai pavesti klausimą del laisvės ribų išspręsti trečiam asmeniui. O kad aš galėčiau tikti pavesti trečiam asmeniui tą klausimą spręsti, aš turiu būti tikras, kad tas spręs vienodais atvejais prisilaikydamas tų pačių taisyklių, kurias aš

laikau esant protingas. Iš to seka reikalas būtinas pavesti mano nuomonei ir pritarimui sudarymą tų normų, kuriomis daromi būsimieji sprendimai. Tad teisė nepripažinti nė vieno įstatymo, kaip tik tą, kurį mes patys sau nustatome, sudaro politišką laisvę. Besitvarkant žmonėms prigimties teise, juridiški santykiai tarp jų galimi yra tik esant gerai sąžinei ir pasitikėjimui. Tačiau nei pirmoji, nei antras nėra duoti pačioje teisėje, o yra už jos ribų. O reikalauti iš kito galima tik veikimo legalumo, bet ne jo moralumo. Todel reikia sukurti įstaiga, kuri duotų teisei neįveikiamą jėgą ir užtikrintų ją. Teisė (Rechtsgesetz) savo buvimui yra reikalinga prievartos (Zwanggesetz). Ta prievarta negali būti taikoma mechanišku būdu, kuris netinka laisvai valiai tvarkyti, o turi veikti laisvą valią, kad ji eitų savo liepimais ir nesielgtų taip, kaip dorovingai laisvei netinka. Kiekvienas teisės įžeidimas turi sudaryti nusikaltusiam jo teisės įžeidimą. Taigi, reikia realizuoti ta jėga, kurią teisė vykdo prievarta. O kiekvienas derina bendrus tikslus su savo asmens tikslais; tai reikia surasti sintezis — suderinimas bendros ir privačios valios. Šis suderinimas yra galimas tik valstybėje. Racionalizmo dėsniais, kalbamos sąjungos sudarymas yra galimas tik sutartim. Valstybinė sutartis yra sudaroma kiekvieno, kaip atskiro asmens, su valstybe, kaip vienetu. Sutarties tikslas yra šis: a) nustatyti kiekvieno laisvės ribas ir b) įsteigti prievartos valdžią. Fichtė nurodo keturis valstybinės sutarties elementus: a) kiekvenas apsiima pavesti savo visą nuosavybę užtikrinimui to, kad jis neįžeis svetimos nuosavybės (Eigentumvertrag), b) kiekvienas apsiima pavesti savo jėgas svetimai nuosavybei apginti su sąlyga, kad tąja pačia tvarka bus apginta ir jo nuosavybė (Schutzvertrag), 3) kiekvienas pasižada susilieti į bendrą vienetą, kurio dalies įžeidimas reikalauja visų jėgos pagalbos (Vereinigungvertrag) ir d) kiekvienas apsiima pasiduoti vienetui del pasekmių, kurios pasireikš del jo asmens nusižengimo savo pareigoms (Unterverfungsvertrag).

Bendros valios veikimu sukurtoji valstybė reikalinga yra, savo tikslui pasiekti, jėgos ir tai nepaprastos jėgos (Uebermacht), palyginti su kuria atskiro asmens jėga yra be galo mažytė, ir kurios dėka valstybė gali prievarta apginti savo saugumą. Valstybės valios vykdytojas — valdžia gali veikti tik įstatymais: civiliniais, kada dalykas eina apie tai, kiek

toli siekia kiekvieno teisė, ir kriminaliniais, kai dalykas eina del nubaudimo už kito teisių įžeidimą.

§ 149.

Priėjęs prie valstybės valdžios klausimo, Fichte, nors buvo tos nuomonės, kad šis klausimas apie geresnį tos valdžios sutvarkymą yra politikos, ne teisės klausimas, tačiau vis dėlto patiekė šiuo reikalu savo idealą. Ir šitame klausime, kaip ir apie valstybės pradžią, pasirodo, Fichtė, kaip ir Kantas, buvo daugiau Ruso, negu Monteskjės įtakoje. Fichtė neigiamai žiūri į Monteskjės valdžių paskirstymo klausimą, „apie kurį esą daug kalbama". Anot Fichtės, ir negalima ir netikslinga yra atskirti teismo ir vykdomoji valdžios: jei vykdomoji valdžia privalo tikrai, be jokio pasipriešinimo įvykdyti teismo sprendimą, tai ji yra ne valdžia, o kito valios įrankis, o jeigu ji turi teisės prieštarauti, tai ji pati tampa teismo valdžia ir dargi vyresnė už tikrą teismo valdžią; ir vienu ir kitu atveju nėra valdžių paskirstymo. Fichtė pripažįsta valdžios paskirstymą, bet kitokį negu Monteskjės nurodytas. Pagrindinis jo dėsnis toks: negalima būti byloje kartu ir šalimi ir teisėju. Valstybės valdžios (vyriausybės) vykdymas gali būti atliekamas tik įstatymais; bet kas gali spręsti, ar taip valdžia yra vykdoma, kaip įstatymai liepia? Vyriausybė ir tauta šitame klausime yra šalys, ir todel negali būti teisėjais. Todel valstybės organizacija turi būti tokia, kuri turėtų tą trečiąjį asmenį — teisėją. Ir Fichtė siūlė sudaryti eforus, — kitokius nekaip buvo Spartoje, kurie būtų grynos išminties padaras. Valstybės tikrai geras suorganizavimas bus toks, kur bus ne valdžių paskirstymas, o visos valdžios atskyrimas nuo eforijos. Visa nepaskirstyta valdžia turi būti įteikta išrinktai vyriausybei. Vyriausybės nariai turi būti gerai medžiaginiai aprūpinti, kad privatūs asmenys negalėtų jų sugundyti. Valdininkai, kad nebūtų nukreipti nuo pareigos kelio, privalo neturėti tarp savęs nei gimininių, nei draugiškų, nei kitokių ryšių. Išrinkus vyriausybės narius, jie tuoj yra išmetami iš tautos eilių, nes jie negali būti priešingos pusės dalis. Renkami jie visam amžiui, tai tokiam laikui ir iš tautos išmetami.

O eforai yra renkami tam tikram terminui, jie neturi vykdomosios valdžios, jie neturi teisės traukti vyriausybės na-

rius teisman, neturi teisės nei pakeisti, nei sustabdyti tą ar kitą sprendimą. Jų valdžia yra neigiamoji: pastebėję, kad valdymas gresia valstybės tvarkos pagrindams, jie skelbia valstybės interdiktą, kuris veikia kaip katalikų bažnyčios interdiktas: sustabdomas valdžios vykdymas visose srityse, visi vyriausybės nariai tampa privatūs asmenys ir niekas neturi klausyti jų. Kartu su interdiktu eforai kviečia tautos susirinkimą vyriausybės veiksmams spręsti, kiek jie teisėti. Didelėje valstybėje susirinkimas turi būti ne vienas, nes reikia, kad visi paduotų balsą; čia reiškiasi referendumo mintis. Fichtė nenusimena, kad eforai neturi jėgos įvykdyti savo interdiktą, užmiršęs, kad valstybė neturi tos moralinės jėgos, kokią turėjo katalikų bažnyčia tada, kai skelbdavo interdiktus. Fichtė bijojo ko kito, būtent eforų suokalbio su vyriausybe tautai išnaudoti. Prieš šitą nelaimę jis siūlė dvi priemones: eforų rinkimą nustatytam laikui ir tautos sukilimą maištu. Jei tauta neįmano apsiginti nuo priespaudos, tad aišku, kad ji ir neverta geresnės padėties. Jei eforai susideda su vyriausybe, tai jų uždavinį turi vykdyti šiaip žmonės: jie turi kviesti tautą ginti savo teises. Vyriausybė, savaime suprantama, matys tame maištą, „bet tauta, — sako Fichtė, — niekada nesti maištininkas ir taikinti jos veiksmams sąvoką „maištas" yra didžiausia nesąmonė del to, kad tauta tikrybėje ir pagal teisę yra aukšiausioji valdžia, visokios kitos valdžios šaltinis ir yra atsakominga tik prieš Dievą". Susirinkusios tautos akivaizdoje vyriausybė netenka savo valdžios de facto ir de jure. maištas gali būti tik prieš vyresnįjį, o kas yra žemėje vyresnis už tautą? Reiškia, tauta gali sukilti tik prieš save, — tas yra nesamonė. Tik Dievas yra vyresnis už tautą. Todėl, kai sakoma, kad tauta pakėlė maištą prieš savo valdovą, reikia manyti, kad tas valdovas yra Dievas, o tas yra sunku įrodyti. Jei tauta paklausė kurstytojų ir sukilo, tai vykdomoji valdžia tuoj tampa niekis, ir tauta užima teisėjo vietą tarp vyriausybės ir agitatorių. Tauta gali pripažinti pastaruosius, kad jie yra teisūs; tuomet jie yra naturaliai eforai, tautiškos garbės saugotojai. O jei tauta nepagirs jų, tai jie bus nuteisti kaip maištininkai. Jei tauta nesukils, tai tuo parodys, kad priespauda ir pavojus visuomenės tvarkai dar jos nevisai jaučiami, arba kad tauta dar tiek neišaugo, kad suprastų savo

laisvės ir teisių aukštą vertę ir jų trokštų. „Gundytojai bus nubausti, einant veikiančiąja teise, kaip maištininkai, bet pagal sąžinės balsą jie, gal būt, bus laikomi kankiniais. Savo norais jie gal būt nekalti, bet del savo veiksmų jie bus nubausti: reikėjo jiems geriau pažinti savo tautą“.

§ 150.

Daug dėmesio kreipė Fichtė į šeimos santykius, ir mes trumpai susipažinsime su teisiškomis pažiūromis šios srities.

Anot Fichtės, jungtuvės tai ne juridiška sąjunga, kaip kad yra valstybė, o prigimties dorovinga sąjunga: gamta, siekdama savo uždavinio — žmonių giminės dauginimosi — vykdo jį su pačių žmonių pagalba, o žmonės nesąmoningai vykdo svetimus tikslus. Gamtos duotasis lyties palinkimas jungtuvėms įgyja dorovingo pobūdžio. Negalima neimti dėmesin to, kad kūrimo akte vyras vaidina veikiamąjį vaidmenį, o moteris — pasyvų. Tuo prigimties vaidmenų paskirstymu nustatyti yra ir susijungusių santykiai. Anot Fichtės, „išmintis pasireiškia veiklumu“. Kentėjimas del kentėjimo yra priešingas išminčiai, neigia ją. Išmintį atatinka tai, kad vyras lytiško palinkimo patenkinimą daro sau tikslu, nes jis yra galimas tik veiklume, bet visai priešinga išminčiai, jei moteris savo lytiško palinkmo patenkinimą darytų sau tikslu del to, kad moteris pasitenkina pasyvia padėtim. Tad moteries vienintėlis siekimas yra patenkinti vyrą; jo veiklume ji tik įrankis tikslui pasiekti. Jos uždavinio vykdymas yra galimas tik meilėje, kurioje moteris atsiduoda vyrui. Vyrui pagrindas — lyties palinkimas, o meilė yra jo padarinys; moteriai pagrindas yra meilė, o lyties instiktas — jos padarinys. Visa moters vertybė yra tame, kad meilės jėga ji visai atsiduoda vyrui, jame ištirpsta. Jos visa valia nyksta jo valioje. Meilė užkerta galimybę savarankiškai gyventi. Tai pagrindiniai dėsniai, kuriais Fichtė statė jungtuvių teisės rūmą. Jungtuvės, kaip išminties ir gamtos padarinys, eina pirmiau už jungtuves, kaip juridišką institutą.

Kaip turi valstybė žiūrėti į jungtuves?

Fichtė pažiūros šiuo klausimu logiškai seka iš jo aukščiau čia išdėstytų pagrindų del lyčių santykiavimo. Aukščiau,

negu susijungia vyras su moterim, pas vyrą atsiranda lyties palinkimas, pas moterį — meilė. Tai yra jungtuvių pagrindinis reikalavimas ir valstybė turi užtikrinti jį. Valstybė turi smarkiai bausti tą, kas smurtu priverčia moterį tekėti, pagrobia ją, arba jos tėvai, ar giminės priverčia ją tekėti. Kur nėra laisvos meilės, ten nėra jungtuvių. Ir tai yra vienintėlė sąlyga; visa kita — tai tik nepateisinami varžymai, pav., draudimas artimiausiems giminėms jungtis: jei gamta įkvėpė pasibiaurėjimą artimąja gimine, tai nesant meilės negali būti jungtuvių, bet jei pasibiaurėjimo nėra, tai kodel negalėtų jungtis?

Kokią reikšmę jungtuvėms turi palinkimas?

Palinkimas įrodo, kad jungtuvės yra daromos iš laisvos meilės. Dvasininkai dalyvauja jungtuvėse tiktai kaip valstybės agentai. Iš to mes matome, kad Fichtė manė apie civilines jungtuves. Kas įvyksta jei susijungia be apeigų? Fichtė mano, kad čia yra visos protingų jungtuvių sąlygos, ir valstybė neturi teisės atsakyti tokioms jungtuvėms visų jų pasekmių, kurios yra susijusios su jungtuvėmis. Priešingai, susijungimas padarytas tik vyro lytiškam norui patenkinti, nesant moters meilės, yra tik konkubinatas, bet ne jungtuvės, nors ir būtų apeigos atliktos.

Iš nurodyto pagrindinio prado Fichtės išvedami ir susijungusių asmens ir turto santykiai. Valstybė turi patvirtinti susijungimą, nepripažindama žmonai savaimingo juridiško asmens savybių. Vyras pilnai pakeičia savim žmoną, o moteris valstybės akyse nyksta už vyro pečių. Vyras yra jos atstovas prieš valstybę, jos globėjas ir gynėjas. Atsiduodama vyrui siela ir kūnu, moteris paveda jam visą savo turtą, visas savo teises, nieko nepalikdama sau skyrium. Iš to seka, kad negali būti turto atskyrimo, negali būti bylų tarp susijungusių žmonos ir vyro. Atatinka jungtuvių sudarymui ir Fichtės pažiūra į jų panaikinimą, į atskyrimą: tai galima daryti susijungusiųjų laisva sutartim. Be to, jungtuvės panaikinamos ir tokiais atvejais, kur aišku, kad nėra meilės, pav., vienam tapus neištikimam, sunkiai nusikaltus prieš kitą ir t.t. Ar moteris turi vienodas su vyru teises valstybėje? — Klausimas lyg kad juokingas atrodo, — sako Fichtė. Vienintelis vi-

sokiam įteisinimui pagrindas — tai išmintis ir laisvė. Kaip gali būti toks teisių skirtumas dviejų lyčių, kurių kiekviena turi ir laisvę ir protą? Moteris, kaipo tokia, gali valdyti žemę, vesti prekybą ir užsiimti amatais. Nėra kliūčių jai dalyvauti susirinkimuose vietoj vyro. Bet žmona, kaipo tokia, negali turėti savarankiškų teisių: jos turto reikalai vyro ginami prieš trečius asmenis, o šeimoje, jos viduje, ji pati rūpina reikalus; prieš vyrą ji negali jų ginti del jų santykio (jungtuvių esmės). Kam gi jai savarankiškos teisės? Negi iš garbės noro? Tai būtų priešinga moters paskyrimui. Valstybinės vietos negali būti prieinamos moteriai: ištekėdama už vyro ir visai jam atsiduodama, moteris atiduotų jam ir savo tarnybą; tad netekėjusi moteris, kad galėtų gauti tarnybą, turėtų pasižadėti netekėti, o tokio pasižadėjimo, priešingo gamtai, valstybė negali imti iš jos.

§ 151.

Prigimties teisės teorijoje Fichtė greta su laisvės pradu, kurį jis rūpinosi sutvirtinti, mėgino įrodyti, kad laisvės pradas neatleidžia valstybės nuo pareigos rūpintis piliečių medžiaginiais reikalais. Čia pasireiškė Fichtės socialistiška kryptis. Štai jo mintys. Žmogaus veikimo didžiausias tikslas — palaikyti savo gyvybę, o tam reikia pirmiausia patenkinti maitinimosi reikalas; šis yra pirmutinis žmogaus veikimo variklis. Tą rekalą turėdamas, žmogus eina valstybėn jos nariu, todel pagrindinis dėsnis kiekvienos protingos valstybinės santvarkos — kiekvienam laiduoti galimybę verstis iš savo darbo. Tad Fichtė paskelbė ne darbo teisę, bet teisę turėti darbo.

Nuosavybė gali būti pagrįsta tik tuo, kad kiekvienam piliečiui turi būti laiduotas jo reikalų minimumo patenkinimas. Nuo tos valandos, kai kas kenčia nepriteklių, niekas negali pretenduoti del jo turto dalies neliečiamybės, kuri reikalinga žmogui išgelbėti iš nepritekliaus, nes toji dalis teisėtai priklauso tam, kas kenčia nuo nepritekliaus. Ir Fichtė manė, kad geri įstatymai ir gera administracija pašalina baudžiamosios teisės reikalingumą. „Uždaroje pirklių valstybėje (Der geschlossene Handelsstaat — toks jo veikalas) Fichtė laikosi visai socia-

listiškos krypties, eidamas griežtos logikos keliu. „Mūsų laikais, — sako jis, — pakankamai buvo kritikuojama nuomonė, kad valstybė yra neva neribotas žmonių globėjas visais jų gyvenimo atvejais, kad ji turi padaryti juos laimingus, turtingus, sveikus, gerus ir geradarius ir, Dievo valia, išganytus būsimam gyvenimui, bet man rodosi, kad tie, kas tą nuomonę kritikuoja, perdaug siaurina valstybės teises ir pareigas". Turėtų svarbios reikšmės ir geros prasmės ta pažiūra, kad valstybės uždavinys — tai tik saugoti kiekvieno teises ir nuosavybę tuokart, jei patylom nebūtų manoma, kad nuosavybė nepriklauso valstybės, kad valstybė ima dėmesin tokį valdymą, kokį ji randa neliesdama įgijimo būdo. Tačiau prieš tokią pažiūrą aš sakyčiau: „valstybė turi uždavinį suteikti kiekvienam tai, kas yra jo, kiekvienam nustatyti jo nuosavybę, o po to ginti jį nuosavybės ribose". Kiekvieno žmogaus veikimo tikslas yra galėti gyventi. Ir visi turi teisę galėt gyventi, prigimties teise. Nuosavybės paskirstymas turi būti toks, kad visi galėtų gyventi. Gyventi ir duoti kitiems gyventi (Man muss leben und leben lassen). Kiekvienas nori kiek galint geriau gyventi. Ir kadangi tokį reikalavimą stato žmogus, kaipo toks ir niekas negali būti laikomas didesnis, ar mažesnis žmogus esąs, tai visi turi vienodą teisę. Fichtė pabrėžia, kad kalbėdami apie tautos turtą, tautos gerovę, užmiršta žmogų. Tautos turtas — tai kiek galint geresnis darbo padalinimas ir jo vaisių paskirstymas. O šitie dalykai priklauso valstybei. Ir čia negali būti užmirštama kiekvieno žmogaus gerovė. Žmogus turi dirbti, bet ne kaip darbo gyvulys, kuris pailsęs užmiega ir menkai atgavęs jėgų vėl yra varomas dirbti. Žmogus turi dirbti be baimės, smagiai, linksmai, turėti gana laiko, kad apšviestų savo protą ir kreiptų savo žvilgsnį į Tą, Kas sutvėrė jį sau panašų. Tai yra jo teisė del to, kad jis yra žmogus.

Gamybos ir mainų organizavimas turi būti valstybės dalykas. Valstybė nustato žmonių skaičių, reikalingą kiekvienai pramonės šakai. Valstybė ne tik paskirsto darbą tarp piliečių, bet ir nurodo tuos daiktus, kurie reikia pirmiausia pagaminti. Būtinumo daiktai turi būti pirmoj eilėj gaminami. Kas neužimtas žemdirbyste, tas turi daryti kitus reikalingus dai-

ktus ir tik paskiau — prabangos dalykus. Visų pirma visi turi teisės būti sotūs, gyventi geram bute, o po to jau jį puošti. Visų pirma visi turi būti gerai ir šiltai apsirengę, o paskui gali puoštis. Valstybė negali leisti prabangos, kol visi nėra aprūpinti reikalingiausiais daiktais. Maža ką kas pasakys: „aš galiu užmokėti". Neteisinga, jei vienas gali nusipirkti prabangos dalykų, o kitas negali įsigyti to, kas būtinai reikalinga pragyvenimui. Tai, ką pirmas turi prabangos dalykams įsigyti, negali jam teisėtai priklausyti. Šitiems dėsniams įvykdyti valstybė turi apsiginti nuo svetimašalių konkurencijos; ji turi užsidaryti. Ekonomišku atžvilgiu valstybė turi būti tiek pat savarankiška, kiek yra savarankiška juridišku ir politišku atžvilgiu. Visa, kas valstybėj yra vartojama ir parduodama, turi būti įsigyta ir išdirbta joje pačioje; ir atvirkščiai: kas joje įsigyta ir išdirbta, turi būti joje suvartota ir parduota. Mes neminėsime ekonomiškai politiškų priemonių, Fichtės siūlomų, kad galėtumėm pereiti iš „Anarchie des Handels" į „Allein Wahre Ordnung"; tik pažymėsime, kad jose Fichtė nesigaili laisvės: leidžia važiuoti į užsienius tik mokslininkus ir menininkus, o pirkliams tai yra nereikalingas dalykas, kiekvienam stato pareigą turėti pasą ir dar su portretu, be paso neduoda teisės kur išvykti iš gyvenamos vietos ir t.t.

Ir vėlesniuose savo veikaluose, pav. 1803 metų paskaitose „Teisės ir valstybės mokslas", Fichtė laikosi vis socialistiškos krypties. Darbas — tai kiekvieno juridiška pareiga, bet kiekvienas turi ir teisę turėti darbo. Valstybėje negali būti dykaduonių, nei bedarbių. Jei kas nepajėgia verstis iš darbo, tai valstybė nevykdo savo uždavinio santykyje su tokiu, ir todel toks asmuo yra nesurištas sutartim su valstybe ir turi teisės nepripažinti svetimos nuosavybės (palyginkime su Lenino „Grab' nagrablennoje"). Valstybės moksle Fichtė kreipia dėmesį, kaip ir filosofai klasikai, į piliečių auklėjimą, kaip į didžiausią valstybiško gyvenimo uždavinį. Auklėjimas, anot Fichtės, turi būti pakeistas: jis turi būti visuotinas ir turi kelti asmenį aukštyn. Valstybės uždavinys yra pakelti žmogaus sielą ir protą taip, kad jis vykdytų laisvu noru tai, kas iki šiol buvo jo daroma atsižiūrint į autoritetą.

Kaip jau buvo sakyta, vokiečių tautos nelaimės padarė Fichtę iš kosmopolito tautininką. Šita jo kryptis pasireiškė

jo „Prakalbose vokiečių tautai“ (Reden an die deutsche Nation). Visų pirma Fichtė stato sau klausimą: kur yra kultūringo europiečio tėvynė? Į tą klausimą jis taip atsako: jo tėvynė yra visa Europa, o labiausia tas kraštas, kuris tam tikru laiku yra aukščiausias kultūros atžvilgiu. Ta tauta yra aukštesnė kultūros atžvilgiu, kuri turi savąją kultūrą. Charakteringi vokiečių tautos savumai yra šie: a) vokiečiai apsaugojo savo istorišką gyvenamąją vietą, o romanų tautos įsikūrė svetimose valstybėse, b) dar svarbesnis savumas yra tas, kad vokiečiai išsaugojo savo protėvių kalbą, o romanų tautos pakeitė savo kalbą. Taigi, vokiečiai vieni yra pirmapradinė tauta (Urvolk); tuo tarpu kai kitos tautos yra priverstos pamėgdžioti svetimą kultūrą, svetimą civilizaciją, vokiečiai istorijos pašaukti savarankiškai kurti. Nuo jų pareina tolimesnė istorijos eiga.

XXIX. Istoriška teisės teorija (Savigny ir Puchta).

§ 152.

XIX amž. pradžioje Vokietija turėjo įvairių įstatymų: vienose jos valstybėse veikė recepuota romėnų teisė, kitose Napaleono kodeksas, kitose — savi vietos kodeksai. Prancūzijos pavyzdys, kad ji įgijo civilinės teisės bendrą kodeksą, vadinamą Napoleono kodeksą, paveikė kai kuriuos Vokietijos juristus. Pav., Tibo (Thibaut) 1814 metais išleido brošiūrą, vardu „Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland“, kurioje pasiūlė sušaukti visos Vokietijos teisininkų suvažiavimą, kuris sukurtų bendrą Vokietijos kodeksą. Tokio kodekso reikalingumą Tibo toje brošiūroje taip motyvavo: 1) atskira įstatymų leidyba vestų į dar gilesnį vokietijos suskilimą, sunaikintų tautišką vienybę, 2) o esanti teisiška padėtis yra apverktina: a) veikia romos teisė, kuri buvo kodifikuota Romos imperijai žlungant, vadinasi, nėra tobula, b) veikia daugybė senų įvairių įstatymų, monarchų išleistų, c) be to, recepuotoji romėnų teisė jau neatatinka šio laiko gyvenimo sąlygas (pav. šeimos, globos teisė ir t.t.), o tikra Romos teisė yra nežinoma, nes jos kodeksų yra daugelis variantų, iš to kyla daug priešingumų (kontraversų); jiems pašalinti rei-

kėtų pasielgti taip, kaip pasielgė tas prancūzas, kuris atsidūręs Vokietijoje ir nemokėdamas vokiečių kalbos norėjo pasimelsti nesuprantama jam kalba; tad jis nusipirko abėcėlę ir paprašė Viešpaties Dievo, kad jis pats sau susidarytų vokiškai „Tėve Mūsų". Kadangi vienos kurios vokiškos valstybės teisininkų jėgų būtų per maža, tai Tibo siūlė šaukti visos Vokietijos teorininkų ir praktikų teisininkų suvažiavimą.

Į tą pasiūlymą tuoj atsiliepė kitas jau pagarsėjęs kaip rimtas juristas Savinji (Savigny) [1]; jis išleido tais pat 1814 metais brošiūrą, vardu „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft". Čia Savinji nurodė, kad Tibo pasiūlymas negali būti ir svarstomas izoliuotai, nesurišus jo su istorijos sąlygomis, kuriose jis pasirodė. Jame reikia įžiūrėti pasireiškimą viešpatavusių XVIII amžiuje pažiūrų, kad žmogus savo protu gali sukurti absoliučiai tobulą teisišką santvarką, tinkamą visur ir visokiems laikams, ir kad teisė yra kuriama tik įstatymais. O tie dėsniai yra klaidingi. Teisės atžvilgiu, — sako Savinji,—tauta gyvena tris laipsnius: 1) kada teisė yra kuriama papročio būdu, 2) kada stengiamasi teisė pažinti ir 3) kada tauta, pažinusi savo teisę, gali ją kodifikuoti.

Teisės kūrimas eina štai kokiu keliu. Mes matome, kad ne visada sukurta norma, kai pasirodo jos reikalingumas; reiškia, teisė nėra atskirų asmenų proto ir valios kuriama, o ji eina iš tautos dvasios (Volksgeist), iš tautos, kuri bendrai gyvena ir kurios visi nariai ir kiekvienas turi vienodą teisišką sąmonę. To negalima patvrtinti istorijos pavyzdžiais, del to, kad istorija jau randa tautas turinčias teisę, lygiai kaip ir kalbą, įpročius ir politišką susitvarkymą. Kiekviena tautos dvasios funkcija pasireiškia išorinėmis formomis: kalba — nuolatiniu jos vartojimu, valstybės santvarka — valdžios organais, teisė - formuluotais pagrindiniais dėsniais. Taip yra kultūringoje tautoje. O tautos pirmykščioj padėty to dar nesti; ten teisė pasireiškia simboliškais veiksmais, kurie nustato juridiškus santykius. Tie simboliški veiksmai, kaip kalbai gramatika, saugoja teisės buvimą. Tuo būdu, teisė yra organiškai sujungta su tautos dvasia. Taip esti ir vėliau: teisė, kaip ir kalba, nuolat plė-

[1]) Savo veikalų „Apie valdymą".

tojasi ir tobulėja, priklausydama vidaus būtinumo. Teisė auga kartu su tauta. Tačiau vėlesniais laikais, kultūringoje tautoje toks teisės kūrimasis yra lyg aptemdomas aiškiu tam tikrų tautos organų darbu, pav., kad ir Romos pandektų sukūrimas. Šitoje antroje stadijoje teisė yra juristų kuriama, bet tautos dvasia vis veikia; pastebimi yra du teisės kūrimo elementai: politiškas, dabar sakytume sociališkas, ir techniškas; pirmasis eina iš tautos dvasios, o antras — iš juristų. Kas gi yra tauta? Tai yra žmonių sąjunga, kuri turi vieną kalbą — savo dvasios vienybės apreiškimą. Šita dvasiška vienybė ir yra teisės šaltinis, — jėga, kurianti teisę. Be to, tauta reikia mintyti ne tik dabarties momentu, bet ir eilėje pasikeitusių kartų, kurios yra palikusios padavimuose teisės dėsnių; tie padavimai jungia tautos kartas. Galima manyti, kad teisė yra ne tautos, bet žmonijos dvasios produktas, tačiau tikrybėje ją kuria žmonijos dalis (tauta), kuri gyvena kaip vienetas, o visoj žmonijoj teisė turi vienodų pradų, del to, kad yra ir savumų ir siekimų, kurie yra bendri visai žmonijai. Kad ir kalbėjo Savinji apie teisę kaip apie tautos dvasios produktą, vis delto jo mintyse yra pareikšta ir tai, kad teisė yra visų ir kiekvieno tautos narių darbas (eine gemeinschaftliche That).

Ta kryptim, kad teisė yra tautos dvasios kūrinys, toliau už Savinji nuėjo kitas teorininkas Puchta. Jo nuomone, tautos dvasia objektyviai esti ir veikia nepriklausomai nuo atskirų individų sąmonės. Kaip atskiram individui gyvybę duoda jo siela, taip tautai gyvybę duoda tautos siela; tautos dvasia kuria ir teisę, kuriai sudaryti atskiri asmenys neprisideda. Teisės augimas yra gamtiškas (Natürwüchsigkeit), kaip augalo ir grūdo, taip teisės iš tautos dvasios; todel iš anksto yra nuskirta jos forma ir plėtojimosi eiga. Atskiri asmenys nekuria teisės, tik žino ją. Kaip matome, istoriška teisės teorija labai panašiai protavo kaip ir prigimties teisės teorija, tik vietoj proto, kaip teisės kuriamosios jėgos, ji pastatė tautos dvasią, a priori kuriančią teisė normas. Tautos dvasią ji suprato esant galutinai nusistačiusią, kaip grūdas; iš jos ir eina teisė. Šitos teorijos nuopelnas yra tas, kad ji pastatė patį klausimą, iš kur eina teisė; tačiau jos dar nebuvo prieita evoliucijos sąvoka: apie teisės plėtojimąsi ji kalba tik apie organiškąjį, kaip auga-

las iš grūdo, o ne progresingąjį. Kaip susidaro tautos dvasia, kodel įvairių tautų teisėje pastebima daug kas bendra, kodel įvairių tautų teisės plėtojimesi pasireiškia daug bendrumo? Visi šie klausimai negavo toj teorijoj tinkamo atsako del to, kad tos teorijos nepajėgta pasiekti evoliucijos sąvoka. Ir todel nėra pagrindo lyginti Savinji'o nuopelnas prie Darvino nuopelno, kaip tą kai kas daro. Kaip žinome, Darvino pirmo buvo išaiškinta gamtos reiškinių evoliucja, o iki mūsų laikų prieita ir visuomenės reiškinių evoliucijos sąvoka.

Hegelis (1770 — 1831).

§ 153.

Jurgis Vilhelmas Fridrichas Hegelis gimė Stutgarte. Jis išėjo filosofijos ir teologijos mokslus Tiubingene, o Jenoje laikė kvotimus 1800 metais; paskui jis buvo profesorium Heidelberge ir Berlyne. Jo pažiūros teisės ir valstybės mokslo srityje išdėstytos jo veikale: „Grundlinien der Philosophie des Rechsts“. Hegelis mėgo gyvenimo ramybę, tad jis ir taikėsi prie jos sąlygų. Mokiniu būdamas, jis parašė disertaciją „Apie liūdną mokslų ir meno padėtį Turkijoje“, norėdamas įrodyti, kad Stutgardo dalykai kur kas geriau stovi. Kai Napoleonas buvo galingas, Hegelis laikėsi prieš jį, kaip prieš „pasaulio saulę“, stebėjosi tuo genijum, „didžiausiu valstybinės teisės Paryžiaus mokytoju“ ir manė, kad būtų laimė, jei dangaus valia t. y. Prancūzijos valia duotų Vokietijai kodeksą ir konstituciją. Būdamas profesorium Heidelberge, Hegelis gyrė Viurtembergo vyriausybę, kurios siūlomos konstitucijos nenorėjo priimti tautos atstovai, o būdamas Berlyne jis gyrė Prūsijos santvarką, rasdamas, kad „Prūsijos valstybė yra proto sukurta“, o pirmiau buvo peikęs ją, kaip „be sielos sausą gyvenimą“. Pataikaudamas vyriausybei Berlyne, Hegelis įgijo didelės įtakos, taip kad skyrė profesorius į vietas ir šalino juos iš vietų. Užimdamas tokią aukštą vietą, jis gyrėsi esąs filosofas valdininkas ir tvirtino, kad filosofija turi tarnauti valstybei.

Pirma susipažinsime su Hegelio bendros filosofijos mintimis. Kantas buvo sugriovęs pirma viešpatavusią teoriją, kad išorinis pasaulis ir mūsų sąvokos yra viena ir tas pat. Hegelis

išplėtė kitą teoriją, kad gamta yra objektyvus dvasios apsireiškimas, kad dvasia gali suvokti tik tą, kas yra jai gimininga. Dvasia ir gamta, mintis ir buitis neina iš vieno bendro šaltinio, iš absoliuto, bet yra absoliutui imanentinės, yra absoliuto dvi modifikacijos; jos neina iš kita kitos, bet yra lygios: mintis yra buitis, buitis yra mintis. O mintis yra proto apimama; tad kas yra, tas yra protinga, o kas protinga, tas yra. Visa, kas yra, yra absoliutaus proto pasireiškimas. Pasaulis, gamta ir mintis — amžinai plėtojasi ir visuose plėtojimosi momentuose priklauso trijų formų dėsnio: tezio, antitezio ir sintezio. Kiekviena mintis, kaip ir kiekviena buitis, turi savo sąlygą savo priešingume, savo neigime, antitezyje; logiškai jos negali būti atskirtos, del to, kad viena be kitos išnyktų (buitis — nebuitis). Tų dviejų minties ir buities formų susijimas sudaro jų sintezį, kurio dėka jos esti kaip tikrybė (buitis — nebuitis — buvimas). Toks yra amžinas minties ir pasaulio ritmas. Vadinasi, žmogaus dvasia turi tris plėtojimosi stadijas: mūsų protavimas iš tezio pereina į antitezį, o paskui stengiasi suderinti jas ir sudaro sintezį. Tai yra dabartinės protavimo eigos įstatymas, pritaikomas ne tik protavimui, bet ir tam, kas yra (buičiai). Ir gamta yra dialektinio absoliutaus protavimo savaime plėtojimasis, taip, kad atskiros gamtos sritys yra to protavimo eigos momentai. Filosofija turi pažinti, suprasti gamtą ir visa, kas yra, o kai del teisės ir valstybės, tai manoma, kad filosofija turi dar nurodyti, kokios jos turi būti, kad atatiktų proto reikalavimus, lyg kad dar jų nebūtų ir tik dabar reiktų jos nustatyti, bet tas darbas amžinai eina. Taigi, ir teisės ir valstybės srity filosofijos uždavinys yra tas pat. Kadangi visa, kas yra, tai yra protinga, tad nėra skirtumo tarp veikiančiosios ir prigimtinės teisės. Čia mes ir prieiname Hegelo teisės filosofiją.

§ 154.

Protingi veikiančios teisės pagrindai yra prigimtinė arba filosofiška teisė. Kreipdamas filosofiją į veikiamosios teisės tyrimą ir pažinimą, Hegelis vaizduoja sau tikrybę ne nejudamą, bet nuolat vystančią, kintamą, besiplėtojančią,, kaip ir protavimas. Visuomet ta pati prigimtinė teisė, kaip

ją sau vaizdavo Hegelio pirmtakūnai, jo vaizduojama kaip nuolat kintama, vykstanti, pagal dialektinio plėtojimosi įstatymą, veikiančioje teisėje. Teisė, anot Hegelio, yra laisvos valios kūrinys, kaip objektyvus buvimas. Teisė nėra laisvės apribojimas, kaip manė Kantas, bet yra jos įkūnijimas. Visa žmonijos istorija Hegelio aiškinama kaip progresuojantis laisvės sąmonės plėtojimasis: senovės Rytų valstybėse tik vienas asmuo naudojosi laisve, klasiškos senovės valstybėse jąja naudojosi nedaugelis, o krikščioniškos kultūros valstybės siekia įvykdyti visų laisvę. Laisvės įvykdymas yra visos pasaulio istorijos tikslas. Moksliško teisės tyrimo uždavinys, Hegelio manymu, yra veikiančiosios teisės pažinimas. Bet kadangi buities ir protavimo įstatymus jis manė esant tuos pačius, tai esamojo supratimą jis vedė ne iš esamojo tikro tyrimo, bet kaip a priori turimą dialektinę formulą. Teisė yra objektingo proto padarinys, o objektingo proto savumas yra laisva valia. Laisvė yra toks pat valios savumas, kaip kitų daiktų savumas yra sunkumas. Tadgi teisė yra laisvos valios įkūnėjimas (buvimas). Kadangi teisė yra laisvos valios buvimas, tad teisė gali būti tik laisvos valios subjektuose, žmonėse. Todel asmuo yra valios ir teisės pagrindas ir teisės pagrindinis liepimas yra šis: „būk asmuo ir gerbk kitus asmenis“. Bet kad asmens laisvė galėtų išoriniai pasireikšti, reikia, kad būtų laiduota išorinė laisvės sritis (sfera); tai pasiekiama, pavedant išorinius daiktus asmens valiai, nustačius nuosavybę. Asmuo turi teisę kiekvieną daiktą paveržti savo valiai, turi absoliučią teisę prisisavinti visus daiktus. Toji teisė veda prie susidūrimo su kitų tokia pat teise ir tas susidūrimas esti išsprendžiamas sutartim. Tačiau valių sutaikinimas sutartim ne visada turi vietos. — esti valių susidūrimai, kurie sudaro nusižengimą teisei, civilinę ir kriminalinę neteisybę. Priešingumą teisei, kaip subjetyviam dalykui, nustatančiam, kas galima, sudaro moralybė, kaip objektyvus pradas, kuris nustato, kas turi būti. Aukščiausią laipsnį, kuris sujungia teisę ir moralybę, sudaro dorovė, kaip teisės įgyvendinimas. Ji yra įvykdoma trijuose susijungimuose: šeimoje, kuri vaizduoja savim vienumą (bendrumą), civilinėje visuomenėje, kuri vaizduoja daugelį, ir valstybėje, kuri yra bendruomenė, jungianti daugelį.

§ 155.

Valstybė yra doroviškos idėjos įvykdymas; joje pasibaigia dialektinis objektingosios dvasios išsiplėtojimas. Valstybė tarnauja ne atskirų asmenų interesams, bet yra pati sau tikslas, kaip protingai esanti, o atskiriems asmenims priklausyti prie valstybės yra aukščiausia pareiga. Kaip matome, Hegelis neigia valstybės susidarymą sutartim, nors ir priima Ruso mintį, kad valstybės pagrindas yra laisva valia; tikras, anot jo, valstybės pagrindas yra valdžios, kaip proto, vykdomoji valia. Tad valstybė nėra dirbtinas dalykas, tačiau ji, gyvendama savivalės, atsitiktinumų ir pikto tarpe, gali iškrypti (nusigyventi); tačiau ir sunykusi valstybė vis turi savo dorovišką savumą, taip, kaip atskiras žmogus, nors ir ligonis, arba ištvirkėlis vis tik yra žmogus. Valstybė, kaip ir visa pasaulyje, plėtojasi trimis dialektiniais momentais: 1) pirmas momentas — tai atskiros valstybės tiesioginė tikrybė — jos santvarka, arba vidaus valstybinė teisė; 2) antras momentas — tai valstybės santykis su kitomis valstybėmis, arba išorinė valstybinė teisė ir 3) trečias momentas — tai bendros valstybinės idėjos vykdymas bendros idėjos procese; pasaulio istorija yra pasaulio teismas (Weltgericht).

Esamos valstybės yra individualinės ir atskiros. Valstybės individualumas yra pačios valstybinės idėjos momentas, o valstybių skirtingumas yra istorijos faktas. Kadangi valstybės yra savarankiškos, nepriklauso viena kitos, tad reikia dar trečio, kas jungtų jas. Tas trečias yra vykstanti istorijoje visuotinoji bendra dvasia, absoliutus valstybių teisėjas. Savo vidaus gyvenime valstybė yra konkrečios laisvės įgyvendinimas, laisvės, kuri glūdi tame, kad atskiras asmuo ir jo interesai visiškai išsiplėtoję ir teisės pripažinti, kartu dalinai tampa bendrais interesais, kurie dalinai sąmoningai, dalinai nesąmoningai pripažįstami valstybės galutinu tikslu; tuo būdu pasireiškia atskiro ir bendro tarpusavinis veikimas. Naujose, būtent, valstybėse tikrai vyksta tas atskiro ir bendro sujungimas. Santykyje su atskiro asmens teise ir gerove, santykyje su šeima ir civiline visuomene valstybė yra būtinumas, o kartu ir tikslas, kuris jas jungia: valstybės jėga eina iš bendro tikslo ir iš individų atskirų interesų vienybės del to, kad asmenys turi tiek pat

teisių, kiek ir pareigų. Valstybė yra organizmas, kuriame plėtojasi jos idėja jos įvairumuose. Įvairūs valstybės savumai yra jos valdžios. O visas organizmas yra valstybės santvarka. Hegelis pripažindamas kartu su Monteskje, kad valdžių paskirstymas yra laisvės garantija, tačiau nesutinka su Monteskje, kad valdžios yra visai atskirtos nuo viena kitos; jo nuomone, tai yra tik vieno vieneto atskiros dalys. Ir negalima į jas žiūrėti, kaip į ribojančias viena kitą, — ne; įstatymų leidžiamoji valdžia nustato tą, kas yra bendra, administracinė valdžia atskirą pritaiko prie bendro, vykdymo ar teismo forma; trečią valdžią, kuri yra pradžia ir pabaiga kitų dviejų, Hegelis mato atskirą karaliaus valdžią (Die Spitze und der Anfang des Ganzens), kuri jungia atskirą ir bendrą. Šitas valdžios uždavinys yra reikšti valstybę vienam asmenyje. Monarchas tačiau negali veikti savaimingai, jis yra varžomas tautos atstovybės svarstymais. Kai konstitucija yra tvirtai nustatyta, tai monarchas tik pasirašo savo vardą, bet tas vardas turi didelės reikšmės: pasirašydamas stato ant „i" tašką. Įstatymų leidžiamoje valdžioje dalyvauja monarchas ir vyriausybė, be to dar atstovybė (der standische Element), kuria pasireiškia tautos formali subjektyvi laisvė. Vyriausybė dalyvauja kaip geriausiai žinantis gyvenimą elementas. Atstovybė dalyvauja ne del to, kad tauta geriausiai žino savo interesus, tauta yra ta gyventojų dalis, kuri nežino, ko nori; tautos reikalus suprasti yra gilaus tyrimo ir protavimo dalykas, o tas tautai yra kaip tik neįmanoma. Atstovybės reikšmė yra administracinės valdžios kontroliavime. Pats kontrolės galėjimo faktas verčia valdžią atsargiai ir sąžiningai elgtis.

Kaip matėme, Hegelis manė, kad istorijos kūrėja yra ne vienos kokios tautos dvasia, bet visos žmonijos dvasia; joje glūdi visų pradmenų pradmenys. Iš pasaulio dvasios nuolat eina pasaulio reiškiniai. Žmonija negali suvokti jos visos, del to ji pasireiškia pamaži, atskirais žmonijos augimo laipsniais, kurių kiekvienu metu veikia tik viena kuri tauta, kurios dvasioje tuo laiku pasireiškia pasaulio dvasia. Pasaulio istorijos eigos dėsnis,—sako Hegelis,—yra objektyvus pasaulio dvasios dėsnis, pasaulio proto atspindis. Jis pasireiškia žmonių interesuose ir troškimuose. Kadangi tie interesai ir troškimai yra

labai įvairūs ir priešingi vieni kitiems, tad jie yra suderinami ir sutaikomi įvykstančios tarp jų kovos. Tuo būdu pasaulio istorija eina kovos keliu, o teisė yra kuriama ne nejučiomis, ne tyloje veikiančių dvasios jėgų, kaip skelbė istoriška teisės teorija, o kovojančių tarp savęs interesų. Šitas Hegelio nurodymas į teisės kūrimąsi kovos būdu yra didelė pataisa istoriškai teorijai. Bet jo pasaulio dvasios sąvoka yra tokia pat mistiška, kaip ir tautos dvasios sąvoka. Ir dialektinio įstatymo pritaikinimą galima kitaip įsivaizdinti teisės ir valstybės srity, negu Hegelis; pav., dialektinio plėtojimosi du priešingus momentus galima numatyti tokius: šeimai priešingumas gali būti nurodytas ne pilietinė visuomenė, kuri Hegelio numatyta, o moterų ir vaikų bendrumas (komunizmas); taip pat nuosavybei priešingumas gali būti komunizmas. Tad Hegelio dialektinė skema nėra objektinga reiškinių santvarka, o tik būdas protavimo apie reiškinius. Tad ji galima pritaikinti prie visa ko ir todel ji neduoda nieko, kas būtų nauja.

XXX. Jeremijus Bentamas (utilitarizmo tėvas).

§ 156.

Bentamas, Anglijos filosofas, 1776 metais parašė veikalą apie vyriausybę, kuriame iškėlė didžiausios naudos pradą. Jis savo veikalu siekia to prado sėkmingo ir plačiausio įvykdymo. Bentamas nurodo tris dorovės galimus dėsnius: asketišką, nuožiūros ir naudos. Pirmieji du — tai priešingumai tarp savęs, o trečias vidutinis. Asketai neigia smagumus; visa, kas palanku pojūčiams, jų yra niekinama, laikoma nusižengimu. Tačiau už kančias šiame pasaulyje jie tikisi sulaukti gero gyvenimo būsimam pasaulyje. Tad ir jų veikimo pagrindas yra nauda. Antrieji remia savo pasielgimą betarpiškai jausmu: aš myliu, aš nekenčiu —tai yra neprotingas dėsnis, jis leidžia įvairiai protauti. Vyriausybės niekuomet neina pirmuoju dėsniu; jos eina antruoju, ir visa pikta eina iš jų klaidų, iš aistrų. Šiuo dėsniu buvo daroma visa, kas buvo daroma, žiūrint geros sąžinės, lygybės, laisvės, teisingumo, galingumo, pirklybos, net tikybos.

Prieš tuos abu dėsnius Bentamas stato savąjį, naudos dėsnį, prileisdamas, kad gerai suprasti visų interesai yra tarp savęs

darnūs. Naudos dėsniui negalima, esą, nieko prikišti, nes tas užmetimas, kad kiekvienas savaip supranta naudą, nėra užmetimas: protingas asmuo, žinoma, pats sprendžia apie savo naudą. Visi aukščiausieji dorovės reiškiniai yra gėrybių ir blogybių santykis. Kuo gi galima pakeisti naudos dėsnį? Despotizmu? O kuo priversti žmogų klausyti despotiško liepimo?

Kartais prieš naudos dėsnį yra statoma tikyba. O kaip pažinsi Dievo valią? Vieni sako, kad ji veda į žmogaus laimę; tai bus naudos dėsnis. Kitaip svarstant, yra dedamas pagrindan vienas iš pirmųjų dėsnis. Ir apreiškimas negelbsti; tas aišku iš to, kad Jis žmonių nevienodai yra suprantamas. Visų gerovė turi būti įstatymų leidėjo tikslas. Visų gerovę žinoti — tai mokslo dalykas, o visų gerovei įvykdyti rasti priemonių — tai meno dalykas. Naudos dėsnis yra perdaug bendras nusakymas, posakis, kuris nesukelia prieštaravimų. Reikia nustatyti tikslios ir aiškios sąvokos, kad tas dėsnis būtų aiškus. Gamta padarė žmogų priklausomą smagumų ir kentėjimų. Tad Bentamas analizuoja juos ir jų veikimo sąlygas; tą mes praleisime. Kiekvienas įstatymas yra tam tikras blogumas, jam pritaikinti reikia, kad kitas būtų dar didesnis blogumas. Ir teisė ir dorovė turi vienodą tikslą: jos yra menas kreipti žmonių pasielgimams, kad jais būtų pasiekta didžiausia gerovės suma su mažiausiomis pastangomis. Skirtumas tarp jų yra tas: dorovė apima visus veiksmus, privačius ir viešus, veda žmogų visuose gyvenimo žingsniuose, o teisė taip toli neina jau vien del to, kad ji veikia žmones tik bausme, kuri savaime yra netobula ir kurios pritaikymo sąlygos yra labai netobulos.

Bentamas neigė prigimties teisę, vadino ją chimera, svajone. Valstybės pradą Bentamas matė valdžioje, ne sutartyje, o teisę kuria valstybė; tad teisė ne iš prigimties eina, ne sutartim yra kuriama, o valstybės valia, jėga.

Benžamenas Konstanas (Benjamin Constant de Rebesque).

§ 157.

Benžamenas Konstanas gimė 1767 m. Lozanoje; mokslus ėjo Paryžiuje, Edinburge ir Erlangene. 1795 metais B. Kon-

stanas priėmė Prancūzijos pilietybę, bet vėliau Napoleono buvo ištremtas iš Prancūzijos. „Šimto dienų“ laikotarpy jis grįžo ir gavo valstybės patarėjo vietą. Jis išleido daug savo veikalų, kurių tarpe yra šie: „Principes de politique“, „Reflexions sur les Constitutions et garanties“ ir k. Konstano laikais labiausia rūpimas dalykas buvo politiškos laisvės klausimas. Juo ir užsiėmęs buvo B. Konstanas. Laisvė, — sako jis, — yra suprantama dvejopai: viena jos prasmė priklauso klasiškai senovei, kita — naujoms tautoms, bet šitos dažnai neskiria vieno laisvės būdo nuo kito. Senovėje laisvė buvo suprantama kaip galėjimas kolektyviai, tiesioginiai vykdyti valstybės suvereniška valdžią, viešai svarstyti karo ir taikos klausimus, balsuoti įstatymus, spręsti bylas, tikrinti valdininkų tarnybą ir apyskaitas, šaukti juos teisman ir teisti juos. Bet greta su tomis aukščiausiomis teisėmis atskiras asmuo visiškai priklausė viešos valdžios.

Klasiškos senovės valstybėse nerasime tokio laisvės būdo, kuris dabar vadinamas pilietiška laisve. Visi atskiro asmens veiksmai buvo žiauriai globojami: atkiras asmuo neturėjo nei minties, nei tikybos, nei pramonės laisvės. Noras pasirinkti tikybą, mūsų laikomas per brangiausią teisę, senovėje buvo didžiausias nusikaltimas. Viešoji valdžia kišosi net į smulkmenas, pav., Spartoje Terpandras negalėjo savo noru padidinti savo lyros stygų skaičių be eforų sutikimo; Romoje cenzoriai sekė šeimos gyvenimą, karaliai nustatydavo įpročius. Tad senovėje asmuo, būdamas suverenu viešuose reikaluose, asmens gyvenime buvo beveik vergas. Kitaip laisvė yra suprantama naujų tautų. Paklausus anglą, amerikietį, prancūzą, ką reiškia būti laisvam, gaunamas atsakymas, kad tai reiškia būti priklausomam tik įstatymų, nebūti suimtam, įmestam kalėjiman, nužudytam, arba kitaip kieno nuožiūra nuskriaustam, teisė reikšti savo nuomonę, pasirinkti amatą, tvarkyti savo turtą, keliauti iš vietos į vietą, jungtis su kitais savo reikalams svarstyti, arba kitais tikslais; teisė paveikti valstybės valdymą, ar renkant atstovus ir valdininkus, ar siunčiant peticijas, kurias vyriausybė turi imti dėmesin; trumpai sakant, teisė ne būtinai stačiai pačiam dalyvauti valstybės valdyme, bet turėti asmens savarankiškumą, nepriklausomybę

ir apsaugą. Kokios yra priežastys to pasikeitimo? Jų yra daug. Visų pirma valstybės teritorijos dydis ir gyventojų gausingumas; šitos sąlygos neleidžia visiems tiesioginai dalyvauti valstybės valdyme ir kartu mažina dalyvaujančio asmens reikšmę; toliau, verguvės panaikinimas, kuris verčia kiekvieną rūpintis savo pragyvenimu; pagaliau, prekyba yra toks užsiėmimas, kuris reikalauja nuolatinio darbo ir laisvos iniciatyvos.

Senovės konstitucijų tikslas buvo paskirstyti valstybės valdžią tarp visų piliečių — tai ir buvo laisvė; dabarties konstitucijų tikslas — laiduoti asmens savarankiškumas, o laisvė ir yra to savarankiškumo laidavimas.

Prancūzų revoliucijos veikėjai,—sako B. Konstanas,—vadovavosi idėjomis Ruso ir Mablio (vienas iš veikėjų), kurie abudu buvo padarę tą klaidą, kad manė reikalinga esant suteikti tautai tokią plačią viešąją teisę, kokią turėjo tauta senovėje; tuo būdu jie davė progos susikurti tiranijai. Jie nepastebėjo to žmonių santykių ir psichologijos pakitimo, koks buvo įvykęs 2000 metų eigoje. Todėl pasirodė nepastovios įstaigos, kurias sukūrė revoliucija, taip, kad iš to sekė asmens nelaisvė. Norint sukurti įstaigas, atatinkančias pasikeitusias gyvenimo ir psichikos sąlygas, anot Konstano, reikia padėti jų pagrindan ta tiesa, kad asmens savarankiškumas yra dabarties vyriausias reikalas, ir todel jo negalima aukoti nustatant politišką laisvę. Individuali laisvė yra tikroji mūsų laikų laisvė, o politiška laisvė yra reikalinga kaip jos garantija; jei reikalautum, kad asmuo dabar atsisakytų nuo savo asmens laisvės politiškos laisvės naudai, tai tikrai atstumtum tautą nuo politiškos laisvės. Tas nereiškia, kad politiška laisvė dabar turėtų mažesnę vertę, kaip senovėje, — ne: jos vertė vienodai yra brangi, bet dabar greta jos yra kita laisvė, lygiai žmonių branginama.

Dabar nėra galimas toks despotizmas, koks buvo Romoje. Nors dabar pilietis negali pats dalyvauti valstybės valdyme, bet jis neatsisako nuo teisės ir pasilieka sau teisę nuolat kontroliuoti išrinktųjų darbus. Tačiau reikia sergėtis to, kad piliečiai nepamirštų savo politiškos laisvės reikšmės ir kad valdantieji neužgrobtų sau visai teisę valdyti. Be to, gerovė

nėra vienintėlis mūsų veikimo tikslas; dar didesnis, aukštesnis tikslas yra siekti tobulumo, o šiam uždaviniui vykdyti politiška laisvė yra būtina sąlyga: svarstydami svarbiausius reikalus, kad ir rinkimų metu, piliečiai pakyla savo dvasia aukščiau už kasdieninius reikalus, tobulėja dorovės atžvilgiu, auklėja savy intelektuališką lygybę, iš kurios eina tautos klestėjimas. Tad reikia politiška ir pilietiška laisvė kombinuoti atatinkamais įstatymais. Kokia turi būti ta politiška organizacija, kurioje būtų tinkamai sujungtos tos dvi laisvės? Šitą klausimą B. Konstanas išdėstė „Politikos principuose". Tautos suverenumo dėsnis, sako jis, negali būti ginčijamas. Įstatymas turi reikšti arba visų, arba kai kurių valią. Kuo pateisinama nedaugelio tokia privilegija? Jeigu ji yra jėgos padarinys, tai nesudaro teisės, o jeigu ji sukurta visų sutikimu, tai valdžia priklauso visiems. Todel esti tik dvi valdžios rūšys: arba neteisėta, paremta jėga, arba teisėta, paremta bendra visų valia. Kas gi yra ta bendra valia? Ir ji negali būti neribota del to, kad neribota valia, visvien kieno rankose ji būtų, visos tautos, ar jos atstovų, ar karaliaus, — visvien ji yra negera: ji yra per sunki žmogui. Vyriausybė visada turi būti apribota ir sąlyginė. Ir visos tautos valia negali padaryti teisinga tai, kas yra neteisinga, — taip pat ir jos atstovai. Ar galima įvykdyti suvereniškos valdžios apribojimas? Tas yra lengvai pasiekiama, jei tik visų yra pripažinta, kad valdžia turi būti apribota. Kai tas dėsnis yra visiems aiškus, tada visiems viešpatauja šis įsitikinimas. Tad suverenumo apribojimas yra galimas ir įvykdomas. Jis yra, pirmiausia laiduojamas ta jėga, kokią turi visuomenės nuomonė, ir, antra, valdžių paskirstymu ir pusiausvyra.

Iškėlęs dėsnį, kad suverenumas turi priklausyti visų valiai, kad jokia mažuma negali turėti privilegijų, Konstanas tačiau susiaurino šio dėsnio pritaikinimą: be nepilnamečių ir svetimšalių, kurie visur neturi politiškų teisių, jis neduoda jų dar: 1) tiems, kurie del neturto kitų priklauso, kurie yra nuolat užimti darbu ir kurie nėra pakankamai apsišvietę politiškiems dalykams ir nėra gana užinteresuoti tautos ekonomiška gerove, kurios sąlygų nesupranta ir kurios peine nedalyvauja. Darbininkų klasė yra patriotiška ir gali daryti heroiškus veiksmus,

bet yra skirtumo tarp patriotiškumo, kuris suteikia pasiryžimą mirti del tėvynės, ir patriotiškumo, kuris suteikia gabumą suprasti tautos reikalus. Todel dalyvavimui valstybės valdyme reikia ne tik pilnų metų ir pilietybės, bet ir tam tikro atliekamo laiko, — reiškia turto, kuris leidžia turėti pakankamai laiko, norint pakankamai pasilavinti mokslais. Todel atstovų rūmai turi būti sudaryti tik iš savininkų.

2) Bet ir nuosavybė nelygi: reikia, kad ji duotų tiek pelno, kurio pakaktų gyventi ištisus metus be darbo. Kai kas manė, kad reikia prie nuosavybės dalykų prilyginti dvasios gabumus ir specialines žinias, vadinant tai intelektuališka nuosavybe. Konstanas gi manė, kad tokia nuosavybė neturi atatinkamos reikšmės ir istorija rodo, jog revoliucijos metu inteligentiškos jėgos esti pačių kraštutinių nuomonių; todel ir liberališkos profesijos turi turėti tokią nuosavybę, kuri suteiktų joms politiškų teisių.

Taigi Konstanas reikalauja turto cenzo ir dargi labai didelio, nepaaiškindamas šito priešingumo jo pagrindiniam dėsniui. Nevykusi buvo B. Konstano siūlomoji pataisa Monteskjes valdžių paskirstymui, — jis skiria penkias valdžias: monarcho, vykdomąją, pastovią atstovybę (le pouvoir representatif de la durée), nuomonės atstovybę (le pouvoir representatis de l'opinion) ir teismo. Žymiausias Konstano paskirstymo savumas — tai atskyrimas monarcho nuo vykdomosios valdžios; jis manė, kad monarchas yra neitrali valdžia, stovinti tarp kitų keturių, aukščiau už jas, tarpininkaujanti tarp jų, turinti intereso palaikyti tarp jų pusiausvyrą. Valdovas, anot Konstano, yra ypatingas asmuo, stovintis aukščiau už įvairias nuomones, turintis vieną tik tikslą saugoti tvarką ir laisvę; jis viešpatauja žmonių geiduliams. Išoriniai monarcho valdžia pasireiškia: 1) teismo srity jis turi teisės dovanoti bausmę ir skirti teisėjus, 2) įstatymų leidyboje jis turi teisės „veto", gali paleisti atstovų rūmus ir skirti aukštųjų rūmų narius, kiek nori; 3) vykdomoj valdžioj jis kviečia ir atstatydina ministerius. Ši ketvirtoji valdžia yra visiškas Monteskjes iškraipimas, tikrybėje yra vienos monarchiškos valdžios steigimas.

Reakcinė XIX amž. pradžios srovė.

§ 158.

Visuomenės santvarka ir pasaulėžiūra XIX amž. pradžioje. Napoleonas, kad ir panaikino revoliuciją, bet savo karais ir įstatymų reformomis išplatino po Europą revoliucijos idėjas. Greitu laiku žlugo ir Napoleonas. Jo apgalėtojai, sukūrė Šventąją Sąjungą (1815 m.), ėmėsi naikinti viską, kas galėjo priminti apie pergyventą revoliucinį laiką. Jie stengėsi tautų džiaugsmingų šauksmų vieton įgyvendinti visišką tylą.

Revoliucijos ir jos idėjų baimė sujungė visas vyriausybes. 25 metais anksčiau ėjo didžiausi įvykiai vienas po kito, idėjų ir obalsių kitimas, iškilo daug gabiausių asmenų veikėjų, tautų nuotaika buvo pakilusi. Kitus 15 metų, pradedant nuo 1815 iki 1830 metų liepos mėnesio revoliucijos, visur buvo tyla, energijos ir pakilusios dvasios sunykimas; valdžia buvo patekusi į rankas menkų asmenų, kurie veikė intrigomis, menkomis priemonėmis. Iškeltas buvo legitizmo dėsnis, teisėtos valdžios dėsnis ir į monarchų sostus buvo sugrąžinti: Prancūzijoje, Ispanijoj, Italijoj — Burbonai, Olandijoj — princas Oranietis, Sardinioj — Savua dinastija, Portugalijoj — Bragantų dinastija ir t.t. Tai buvo anksčiau įvykusių pakitimų neigimas. Liko nusmerktas konstitucionalizmas, garbinamas monarchiškas absoliutizmas, kuris reiškė atsisakymą nuo tautos atstovybės įstaigų ten, kur jos buvo jau įsteigtos, ir atsisakymą įsteigti jas ten, kur buvo pažadėta.

Prieš racionalizmą — proto viešpatavimą — buvo iškeltas istorizmas, kuris turėjo grąžinti paniekintos praeities gerbimą. Praėjusi revoliucija rodėsi baisiausiu sapnu, kuris buvo sudrumstęs ramią gyvenimo eigą. Liudvikas XVIII, žengdamas į karaliaus sostą, taip kalbėjo: „Siekdami vėl sujungti laikų grandinės grandis, liūdnų įvykių nutrauktas, mes išbraukiame iš savo atminties (taip norėtume išbraukti ir iš istorijos) visas nelaimes, kurios teko kentėti mūsų tėvynei, mums joje nesant“. Grįžti prie istorijos — reiškė grįžti prie feodalų privilegijų ir katalikų Bažnyčios privilegijų.

Vieton kosmopolitizmo, kuris iškėlė žmogaus, kaip asmens, vertybę su jo įgimtomis teisėmis, visvien kur jis būtų, buvo

iškeltas tautiškumas. Tačiau ir tautiškumas turėjo savy pavojingą elementą — tautos susipratimą, todel buvo, pav., uždraustos Fichtės „Prakalbos vokiečių tautai“. Buvo stengiamasi vengti naujienų, nes jos daugiausia pavojaus kelia. Charakteringai išsireiškė Austrijos imperatorius Pranciškus: „mano valstybė yra panaši į namus, kirminų išgriaužtus: griaunant jų kokią dalį, negalima žinoti, iš anksto, kiek dalių pačios sugrius“. Šiokia tokia konstitucija kai kur, kaip antai Prancūzijoj, išliko, bet balsavimo teisę turėjo tik 100.000 asmenų, o renkami galėjo būti tik iš 15,000.

Visuomenė buvo, viena vertus, pailsusi del daugelio karų ir maištų, antra, liko apvilta nepasisekimais ir revoliucijos žiaurumais, pagaliau ir menkais įvykių padariniais. Ekonomiškos sąlygos laikinai buvo palankios reakcijai: Vokietijoj valstiečiai buvo paleisti nuo baudžiavų be žemės; Prancūzijoj — taip pat daug žemės neteko žemdirbiams, o liko valstybės rankose, Anglijoj lendlordai prisisavino bendruomenių žemes. Tuo būdu atsirado daug laisvų rankų, didelė tarp darbininkų konkurencija. O techniški išradimai kad ir davė galimybės steigti fabrikus, bet jų mašinos mažino darbininkų reikalingumą ir didino konkurenciją tarp jų. Visą tą prislėgtą visuomenės padėtį atatiko ir filosofija. Čia mes susipažinsime su vienu Prancūzijos ir vienu Vokietijos reakcinės srovės filosofais.

§ 159.

1) Grovas Juozas de - Mestras (Joseph de Maistre), 1754 — 1831, gimė Savojoje. Kaip Sardinijos karaliaus atstovas, jis gana ilgai gyveno S. Peterburge. Jo žymesni veikalai šie: „Mąstymai apie Prancūzų revoliuciją“ ir „S. Peterburgo vakarai“.

De Mestras išjuokė ir Kanto aukštai iškeltą individualinę valią ir Ruso garbingą kolektyvo bendrą valią. Žmogaus valia,—sako de Mestras,—yra iškreipta pirmapradinės nuodėmės ir todel neturi gabumo kurti. Visuomenė — tai ne žmogaus valios kūrinys, tai yra duotasis faktas. Todel mėginimai perdirbti politiškas įstaigas žmogaus valia yra tik juokingi. Geriausias tam įrodymas yra prancūzų revoliucija, — didis užmanymas, menki rezultatai. Žmogus taip pat maža pajėgia

savo valia sukurti političką santvarką, kaip maža pajėgia jis išgalvoti ir perdirbti kalbą. Valdžia be abejo eina iš Dievo, todel jos jėga pareina nuo to, ar Dievo atstovo šiame pasaulyje, Popiežiaus, ji yra sankciuonuota, ar ne. Tai yra de Mestro pagrindinė idėja. Jai išplėtoti jis parašė dar veikalą „Apie Popiežių“ 1819 metais, kuriame įrodinėjo reikalingumą grąžinti popiežiui pasaulišką valdžią. Taika ir ramybė Europos valstybėse bus tuomet, kai joms švies popiežiaus valdžia visu savo neribotumu ir neklaidingumu. „Žemėje nėra žmogaus. kaipo tokio, — sako de Mestras; savo gyvenime aš esu matęs prancūzų, italų, rusų, Monteskies dėka žinau, kad yra persų, bet žmogaus aš savo gyvenime tikrai nesutikau“. Taigi, negali būti političkos santvarkos, kuri tiktų visiems žmonėms: valstybės santvarka tiek yra gera kiek ji yra tautiška.

2) Liudvikas v. Galeris (1768 — 1854) gimė Berne aristokratų šeimoj. Kai Šveicarija tapo Helvecijos respublika, Galeris išvyko iš jos ir apsigyveno Vokietijoj; sugrįžus senai tvarkai, ir Galeris sugrįžo tėvynėn, kaip valstybinės teisės profesorius. Kadangi Galeris priėmė katalikybę, tai jo tautiečiams tas nepatiko ir Galeriui teko išvykti iš tėvynės. Jis apsigyveno Paryžiuje. Po liepos mėnesio revoliucijos jam teko palikti Paryžių; jis sugrįžo Bernan, kur visų užmirštas išgyveno dar 24 metus. Jo veikalas „Valstybinių mokslų atgimimas“ buvo išleistas 1816 m. Galeris kritikuoja prigimties teisės teoriją, matydamas pagrindinę jos tame klaidą, kad jos kūrėjai manė, jog visuomenės gyvenimas eina ne iš amžinybės, ne iš Dievo valios nustatytos santvarkos, bet iš žmogaus valios. Savaime aišku, jei valstybė yra žmonių valios kūrinys, tai valdžios šaltinis yra pati tauta, o vyriausybė yra tik jos įgaliotinis. Iš to seka teisė keisti vyriausybę, taip pat ir valstybės santvarką. Ši teorija buvo vykdoma prancūzų revoliucijos, kurios nepasisekimas parodė jos klaidingumą. Ta teorija, kad valstybė yra sukurta sutartim, yra paremta mintim, kad yra buvusi seniau gamtiška padėtis. kurioje žmonės buvo visi lygūs ir laisvi. Tas neatatinka istorišką teisybę: negalima nurodyti nei vienos valstybės, — nei monarchijos, nei respublikos, — kuri būtų buvusi sukurta sutartim. Žmonės niekuomet negy-

vena be visuomenės. Šeima taip pat yra visuomenės sąjunga ir jos pagrinde nėra sutarties. Jei kas mintyja sutartį, tai vis delto moterys — pusė žmonijos — joje nedalyvavo. O kaip yra organizuota vyriausybė? Sakysite, dauguma balsų. O kas įgaliojo daugumą priversti mažumą? Kur tada laisvė? Ne; valdžios nešiotojai yra įgiję ją iš Dievo. Todel jie gali jąja naudotis savo nuožiūra. Valstybė yra privati monarcho nuosavybė, jam Dievo dovanotoji. Tad jis vienas turi teisę skelbti karą ir daryti taiką, gali perleisti kitam teritorijos dalį ir t.t.; tarp iždo ir jo kasos nėra skirtumo. Monarchą apriboja tik jo interesas neerzinti valdinių ir tikyba, kuri neleidžia nusižengti Dievo įstatymams. Monarchas turi remtis dvasiškija ir aristokratija, kad sudraustų tautos savivalę. Taika ir tvarka yra galimos, tik esant minčių vienybei. Todel negali būti sąžinės laisvės, kad savo „aš" nebūtų statomas aukščiau už autoritetą. Kad nebūtų kenksmingos propagandos, kuri gali sudrumsti tikybos ir minties vienybę, reikia griežtos cenzūros knygoms, slepiančioms savy nuodus. Tačiau Galeris neneigė ir revoliucijos: jei monarchas nusižengia Dievo įstatymams, tai piliečiams lieka tik maištas. Ginčas tarp tautos ir monarcho turi būti jėga išspręstas.

Augustas Kontas (1795 — 1857).

§ 160.

Ir istoriška mokykla ir Hegelis teisės filosofijai tiekė uždavinį išaiškinti veikiančiąją, istoriškai besiplėtojančią teisę; tačiau tą aiškinimą jie darė, ne objektyviai tyrinėdami tikrus reiškinius, bet taikydami tikriems reiškiniams apriorinius, metafiziškus dėsnius. Istoriška medžiaga buvo jiems ne pagrindas apibendrinimams, bet tik apibendrinimų iliustracija, apibendrinimų, kurie buvo gauti ne iš istoriškų reiškinių tyrinėjimo.

Pozityvus metodas, kuris buvo patiektas Augusto Konto, stato mokslui ne objektyvaus reiškinių vertinimo uždavinį, bet objektyvų reiškinių įstatymų — jų buvimo vienu metu ir vykimo po vienas kito — išaiškinimą. Tokio metodo užuomazga galima pastebėti ir darbuose anksčiau už A. Kontą vei-

kusių mintytojų, kaip antai: Tiurgo ir k., tačiau tikru to metodo kūrėju yra Aug. Kontas. Svarbiausias jo veikalas yra „Cours de philosophie positive", šešių tomų išleistas 1832—1842 metais.

Kontas moko, kad kiekvienas žmogaus mokslas (žinia) yra reliatyvus: „tout est relatif: voilà seul principe absolu". Mums yra nepasiekiamas absoliutus žinojimas, substancijų pirmapradžių ir galutinų tikslų pažinimas. Kiekvienas mūsų žinojimas yra reliatyvus: pastabumu, mėginimu ir sulyginimu mes išaiškiname sau ne tai, kodel reiškiniai įvyksta, bet kaip jie įvyksta — reiškinių tarpusavinį santykį, jų buvimą vienu metu ir jų ėjimą po vienas kito. Atrandamieji įstatymai yra ne kokios esybės, ne jėgos, kurios verčia reiškinius įvykti taip, o ne kitaip, bet tik formulos, kuriomis yra reiškiamas reiškinių pastovus vienodumas. Tačiau ir toks reliatyvus pažinimas, tik reiškinių įstatymų, yra labai svarbus ir praktikai: reiškinių įstatymų išaiškinimas duoda galimybės numatyti juos; „savoir pour prévoir", „penser pour agir". Mes galime pažinti tik reiškinių įstatymus, o jų pačių išaiškinti, lygiai kaip išaiškinti visatos pradžią ir pabaigą, mūsų mokslas negali. Tik vidurys, kuris yra tarp dviejų esamojo sienų — pradžios ir pabaigos — gali būti pažintas. Mokslo atžvilgiu ateizmas lygiai kaip ir teizmas, sako Kontas, negali turėti pagrindo.

§ 161.

Anot Konto, žmogaus protavimo plėtojimasis pirmiau ėjo klaidingu keliu ir perėjimas nuo absoliutaus žinojimo ieškojimo į pozityvų mokslą turėjo tris stadijas (loi des trois états). Šitas trijų padėčių įstatymas reiškia žmogaus dvasios plėtojimąsi trimis laipsniais: teologišku, metafizišku ir pozityviu. Teologiškame dvasios plėtojimosi laipsnyje žmonės aiškina reiškinius antgamtiškų esybių valia; metafiziškame laipsnyje antgamtiškų esybių valia pakeičiama abstraktinėmis sąvokomis, substancijomis, kaip protas, medžiaga, gamta su jos savybėmis ir. p.; pozityvumas atsisako nuo anų abiejų, tenkinasi pastabumu, mėginimu ir lyginimu ir pažinimo uždavinį apriboja reiškinių įstatymų (dėsnių) išaiškinimu. Visuomenės reiškinių tyrimo srity specialiai jis mato savo uždavinį: stebint žmonių gi-

minės kolektyvinį plėtojimąsi, aiškinti pagal žmogaus prigimties pagrindinius įstatymus žmonijos tobulėjimo eigą ir jos laipsnius, sekančius vieną po kito. Tačiau reiškiniai reikia tyrinėti, pagal kokią nors vedamąją idėją, kokią nors teoriją, vadinasi moksliškai, o ne šiaip sporadiškai, ypač tas reikalinga tyrinėjant visuomenės reiškinius, nes jie iš visų reiškinių yra painiausi. Nurodoma, kad prie jų negali būti pritaikintas bandymas; su tuo Kontas nesutinka. Jis nurodo dvejopą bandymą: tiesioginį ir netiesioginį (experimentation directe et indirecte) ir sako, kad bandymas nereikalauja būtino dirbtino reiškinių sąlygų nustatymo; kaip biologas, bandydamas, ima ne tik reiškinius dirbtinomis sąlygomis, bet ir su tikromis tik patologiškomis; taip ir visuomenės mokslas; visuomenės potologiški reiškiniai tai revoliuciniai perversmai. Be to, čia naudojamasi lyginamuoju metodu, lyginant visuomenę su gyvulių gyvenimu ir visuomenes tarp savęs vienu laiku gyvenančias ir įvairiais laikais; tai bus istoriškai lyginamasis metodas. Taigi, sociologija naudojasi visais trimis tyrinėjimo būdais: stebėjimu, bandymu (mėginimu) ir lyginimu. Moksle reikia eiti nuo geriau žinomo dalyko prie mažiau žinomo, nuo mažiau komplikuotų reiškinių prie labiau komplikuotų (sudėtinių). Tad sociologija naudojasi kitų abstraktinių mokslų daviniais, ypač biologijos. Kontas neigė psichologiją, tvirtindamas, kad žmogus negali pats savęs tirti; tai buvo didelė jo klaida, nes paties Konto trijų stadijų žmonijos tobulėjimo įstatymas pirmiausia yra psichologiškas įstatymas. Reiškiniai kartais greta esti ir kartais eina po vienas kito. Tad ir sociologija skirstosi į statiką ir dinamiką; pirmoji tiria „conditions d'existeece", o antroji — „mouvement continu", bet abidvi yra sujungtos visuomenės gyvenime. Kas yra visuomenė? Ją Kontas supranta arba kaip bendrai visuomenišką, arba kaip konkrečias žmonių sąjungas ir visur mato tam tikrą siekiamą tikslą, kuris esti dvejopas: arba kitų valdymas (užkariavus juos), arba gamtos jėgų valdymas. Seniau svarbiausias visuomenės darbas buvo apsigynimas nuo priešo ir visuomenės buvo kariškos, dabar svarbiausias darbas — gamtos jėgų valdymas ir visuomenės yra pramoniškos. Pirmiausia žmonės suėjo į sąjungas nesąmoningai; manymas, kad tas buvo sąmoningai padaryta, sutartim, matant susijungimo naudą, yra gryna pasaka;

susijungimas pirmiausia tik varžo žmones. Seniau žmogus neturėjo tų savumų, kurie yra reikalingi, kad jis galėtų gyventi visuomenėje, būtent, patvarumo, pasiryžimo dirbti. Jie tik palengva buvo išauklėti, jam gyvenant šeimoje, kuri yra pirmykštė žmonių sąjunga; joje išsiauklėjo žmoguje altruizmo jausmas, be kurio visuomenės gyvenimas yra neįmanomas. Iš didesnių sąjungų Kontas kalba tik apie valstybę ir bažnyčią, o apie kitas įvairias nekalba.

Dinamikoje Kontas pirmiausia pastebi, kad visuomenės tobulėjimo įstatymams geriau suprasti reikia pirmiausia išaiškinti bendra sociališka evoliucijos kryptis, jos greitumas ir jos įvairių elementų santykis. Apskritai visuomenės evoliucijos esmė yra ta, kad ypatingi žmoniškumo savumai vis labiau ir labiau ima viršų ant gyvuliškų.

Trys žinojimo, arba žmogaus mintijimo plėtojimosi stadijos buvo Konto nurodytos dar 1822 metais jo veikale „Plan des travaux scientifiques necessaires pour reorganiser la societé".

Mokslus Kontas taip suskirstė, pagal jų sudėtinumą, arba tikriau sakant pagal tų reiškinių, kuriuos mokslas tiria, sudėtinumą, pradedant mažesnio sudėtinumo reiškiniais, būtent: 1) matematika, 2) astronomija, 3) fizika, 4) chemija, 5) biologija ir 6) sociologija. Kiekvienas sekantis mokslas naudojasi pirmesnių mokslų duomenimis. Visuomenės mokslą Kontas pradėjo tyrinėti dar 1819 metais mažoje brošiūroje „Separation génerale entre les opinions et les désirs". Valstybių valdytojai, sako čia Kontas, laiko tik save kompetentingus politikos klausimams spręsti. Bet tai yra klaidinga, nes niekas negali būti savo veiksmų sprendėjas. Tačiau ir visi piliečiai negali būti politikos klausimų sprendėjai: kada reikia spręsti kokį fizikos, ar astronomijos reiškinį, tai bet kas nesiima to ir supranta, kad tam reikia žinovo — specialisto, o kai reikia visuomenės reiškinys spręsti, tai kiekvienas drįsta tai daryti, nors šie reiškiniai yra painesni, sudėtingesni už anuos. Kiekvienas gali turėti norą, kad būtume laisvi, turėtume taiką ir būtų gerovė, bet kaip to pasiekti, reikia sociališkų žinių, reikia gilių visuomenės reiškinių tyrinėjimų. Tikslus stato visuomenė, priemones — kelius jiems pasiekti nurodo žinovai, o vykdo vyriausybė.

Rud. v. Jeringas (Rudolf v. Ihering 1812 — 1892)

§ 162.

Jeringas buvo Hegelio filosofijos auklėtinis, ne pozityvizmo pasekėjas. Tačiau savo darbuose jis ėjo tikrai mokslo pozityviu keliu, tirdamas tikrus reiškinius, tad jo darbai ir davė gausių vaisių. Moksliškas darbo metodas nutolino jį nuo metafizikos ir priartino prie realinės teisės teorijos. Tirdamas romėnų teisę, Jeringas išvedė teisės, kaip juridiškai apsaugoto intereso sąvoką, o kadangi interesai yra reliatyvūs, kintantis dalykas, tad ir teisė yra reliatyvi, kintanti.. Teisė, kaip doroviška sritis, yra visuomenės gyvenimo padarinys. o žmonijos doroviškas patobulėjimas susidaro iš žmogaus laisvos valios disciplinavimo visuomenėje (Disciplin und Bändigung des menschlichen Willens). Visuomenė yra toks žmonių bendras veiksmas bendriems tikslams, kuriame kiekvienas, dirbdamas kitų naudai, veikia ir sau, ir atvirkščiai. Priemonės žmogui skatinti tokiam veiksmui yra šios: atlyginimas (Lohn), prievarta, pareigos jausmas ir meilė; ūkio srity veikia atlyginimas, teisės srity — prievarta, o prievartos organizavimas yra valstybėje. Teisė kuriama kovos keliu. Jeringo garsiausi veikalai: „Geist des römischen Rechts", „Zweck im Recht" ir „Kampf um Recht"; pastaroji brošiūra yra prof. Janulaičio išversta ir išleista lietuvių kalba. Plačiau apie Jeringo teoriją žiūr. mano „Teisės enciklopedijos paskaitos".

XXXII. Naujųjų laikų III periodas.

Kova del ekonomiškos laisvės.

§ 163.

Dabar mes priėjome paskutinį teisės sąvokos plėtojimosi periodą, būtent kovos del ekonomiškos laisvės periodą. Šita kova yra vedama įvairiais būdais, tačiau ryškiausia ir griežčiausia ją veda žmonės tų minties krypčių, kurios yra vadinamos socializmu ir komunizmu.

Komunizmo ir socializmo sąvokos turi būti nustatytos jų esmės ir tarpusavio skirtumo, atsižiūrint į jų praktiškus sie-

kimus, kuriems tos teorijos turi tarnauti, kaip teisės vadovėlis. Abi jos naujose formose siekia vienodo tikslo — panaikinti vienų išnaudojimą kitų, o skirtumas tarp jų toks. Komunizmas siekia to naikindamas nuosavybę ir paveldėjimą, o socializmas — iš esmės keisdamas dabartinę gamybos trijų faktorių padėtį: gamtos, kapitalo ir darbo, dirbančiųjų klasių naudai, palikdamas nuosavybės principą tam tikrose ribose; komunizmas siekia išimtinai visuomenės pradą įgyvendinti, o socializmas siekia tam tikros asociacijos formos, kuri maždaug gerbia ir individuališkos asmenybės dėsnį. Šios dvi teorijos mūsų paskaitose turi būti svarstomos ne politiškos ekonomijos atžvilgiu, bet teisės filosofijos atžvilgiu, atsižiūrint į jų pagrindus, priežastis ir bendrą eigą kartu su teisės filosofijos ir bendros kultūros plėtojimusi.

Komunizmo ir socializmo, kaip teoriškų sistemų, vyriausios priežastys ieškotinos tuose moksluose ir srovėse, kurios visuomenės ideją stato aukščiau už individualinę asmenybę, lygybę ir laisvę, kurios labiau brangina lygią ideališką ir medžiaginę gerovę už lygias formales teises. Manoma, kad valstybės visuomenės visų narių reikalavimas turėti būvį pagal žmogaus vertybę sudaro vidaus motyvą neigti tam tikrais atvejais laisvės sąlygas; pati valstybė turi būti tokia, kuri savo uždavinį mato štai kame: sudaryti teisės santvarką, pritaikintą visuotinai ir lygiai gerovei. Šitie mokslai, šitos srovės susidarė istoriškame išsiplėtojime, susidarius daugeliui sąlygų ir aplinkybių. Teisybė, reikia pastebėti, kad visais laikais turtų nelygybė ir didelės gyventojų dalies skurdas buvo mintytojams priežastys svarstyti, kaip tą prašalinti: tokių mintytojų mes radome net senuose Kinuose, taip pat ir kitose šalyse. Laikams einant, kintant ekonomiškoms gyvenimo sąlygoms, kalbamasis klausimas tapo ypač aštrus. Štai kai kurios iš tų sąlygų:

1) XVIII amžiaus ir vėlesnio laiko techniški išradimai davė galimybės atsirasti stambiai pramonei, kuri reikalinga daugelio darbininkų. Greta su tuo išradimai specializavo darbą, jį palengvino taip, kad daug fabrikų darbų gali būti daromi moterų ir vaikų; tuo būdu techniški išradimai ne tik didino darbininkų darbo kiekį, bet ir jų konkurenciją; 2) buvusių

įvairių sąjungų, kaip cechų ir k., panaikinimas, baudžiavų panaikinimas, kai kur atleidžaint valstiečius be žemės, žemės atėmimas iš bendruomenių (Anglijoj) išmetė darbo rinkon daug žmonių, neturinčių pragyvenimui nieko kito, kaip tik savo rankas; 3) dideli nuolatiniai karai dar labiau padidino žmonių skurdą ir neturtėlių skaičių, 4) tuo tarpu naujos teisiškos reformos, įvykusios po prancūzų revoliucijos ir suteikusios kiekvienam politiškų teisių, apvylė gyventojų didesnę dalį, nes jie pateko ne geresnėn padėtin, kaip tat buvo laukiama iš politiškos laisvės, o dar sunkesnėn ekonomiškon vergovėn, negu kaip buvo; 5) politiškos lygybės įgijimas ir bendras apšvietimo padidėjimas ir supratimas atvėrė žmonėms akis, ir jie suprato, kad visų ekonomiškų santykių pagrindų, būtent nuosavybės ir darbo santykių pikitimas gali būti padarytas nuožiūra ir prievarta, kad formalių lygybės teisių vieton reikia siekti gerovės lygybės; 6) taigi, pačiame moksle pasireiškė nauja srovė, susidarė reakcija prieš tuos filosofiškus teisės ir valstybės mokslus, kurie skelbė formališkai individualistinę, abstraktinę laisvę, pripažindami, kad valstybės uždavinys — tik išorinę tvarką saugoti, būti laisvės sargu ir nesikišti į visuomenės gerovės tvarkymą.

Tokiose aplinkybėse ir tokiais laikais, kada atskiri asmenys pasijuto esą izoliuoti nuo vienas kito, o visuomenė atrodė susiskaldžiusi į jos atomus, turėjo gyviau pasireikšti naujos organizacijos reikalingumas, — organizacijos, kurioje ir valstybė būtų pastatyta į organišką vidaus sąryšį su visa sociališka kultūros ir darbo visuomene ir atskiri asmenys būtų surišti į naujas asociacijos formas jų vidaus ir bendrų interesų atžvilgiu.

Be to reikia imti dėmesin, kad kylant žmonių kultūrai, dauginasi ir interesai, kyla reikalavimai, didesnė dvasios ir išsilavinimo lygybė būtinai verčia labiau išlyginti medžiaginius santykius taip, kad kartu su asmens sąmonės augimu auga ir asmens darbo vertė ir darbas pradedama laikyti didžiausiu turtų šaltiniu, o kapitalas, tai tik surinktas ir sutaupytas darbas, o gamtos jėgos (žemė ir k.) laikomos kaip visų vienodai dovanai gaunamas turtų šaltinis. Tuo būdu aukštos kultūros ūkyje turi gauti gyvesnį atbalsį dirbančiose klasėse nuosavy-

bės ir darbo santykių pasikeitimo idėjos. Prie aplinkybių, kuriomis susidaro naujos srovės, štai dar kas reikia pridurti. Nors del nurodytų aplinkybių būna įtempti santykiai tarp turtingųjų ir neturtėlių, tačiau teisės mokslas ilgai to nepastebi, vis dar didesniu noru užsiima tyrinėjimu santykių, susidariusių romėnų teisės dėsniams veikiant, negu naujais ūkio santykiais ir naujomis asociacijos formomis. Nors į teisišką aiškinimą pamaži įsibrauna politiškos ekonomijos sąvokos, bet dirbančios klasės vis dar ilgą laiką paliekamos be patarimo, nepaisant to, kad jos vis dažniau ir dažniau patiria savo išnaudojimą pigiu būdu iš kapitalistų pusės ir kad darbininkų konkurencija dažnai visai slėgia juos.

Kreipiant dėmesį į visą tai, aiškėja, kodel sąjūdis, kuris yra nukreiptas į dirbančiųjų klasių padėties pagerinimą, ieško naujų takų išgelbėjimui, kurių dabartiniuose keliuose neranda.

§ 164.

Kaip anksčiau buvo sakyta, tokius ieškojimus mes randame ir seniau; prisiminkime Meng-tse, Kampanelą, Morų. Krikščionybei įsigyvenus komunistiški siekimai stipriau pasireiškė gyvenime, negu kad pirma; jie daug kartų buvo remiami Kristaus mokslu. Krikščionybė, iškeldama antgamtišką žmogaus ryšį su Dievu, turėjo atgaivinti ir žmonių bendrumo jausmą, kuris buvo romėnų teisės užslopintas. Santykių prigimty buvo tas, kad didelio krikščioniško sąjūdžio pradžioje, kuomet vadovaujamu rodikliu buvo naujas žmogaus ir Dievo meilės dėsnis, taip pat žemiškos gerovės niekinimas amžinos laimės naudai, kada įvairios rūšies aukos turėjo būti daromos naujos tikybos naudai, — tada buvo įgyvendintas glaudžiausias bendrumas visose žemiškose gėrybėse, naudojant jas tik krikščioniškoje bendrijoje. Tuo būdu dorovės idealu buvo turtų bendrumas. Vėliau jis buvo vykdomas vienuolynuose.

Naujesniais laikais turtų bendrumo moksliška pagrindą pirmas mėgino sudaryti abatas **Mably** savo veikale „Traité de legislation, ou principes des lois“ (1776 m.), remdamasis santvarka, buvusia Paragvajaus jėzuitų valstybėje. Prancūzų revoliucijos metu siūlymų, kad valstybė tvarkytų nuosavybę,

buvo padarę Robespieras ir Babefas; šis pastarasis reikalavo, kad valstybė įvestų turtų bendrumą, kuris turėtų būti realus pagrindas politiškai lygybei.

Oujenas (1771 — 1858) siūlė įgyvendinti gryną komunizmą, manė, kaip ir Ruso, kurio veikalai labai paveikė jį, kad visi žmonės savo prigimtim yra geri ir lygūs ir kad dalykas eina tik apie tai, kad išorinės aplinkybės būtų padarytos lygios ir kad auklėjimas pasiektų to, kad turtų bendrumas galėtų būti įvestas ir saugojamas. Oujenas savo verpyklos darbininkams įtaisė geresnius butus, mokyklai namą, mažų vaikų mokyklą ir tuo būdu pagerino darbininkų padėtį. Paskiau, 1824 m., jis įsteigė Žiemių Amerikoj, būtent Indianoj, darbininkų koloniją, kuri tačiau greit suiro, kai tik Oujenas paliko ją ir iškeliavo Anglijon. Tėvynėje jis taip pat įsteigė panašią koloniją 1839 m., bet ir šita trumpu laiku, 1841 m., išsisklaidė. Jis vėl nuvyko Amerikon ir vėl mėgino įsteigti darbininkų koloniją, bet vėl jam nepasisekė. Vis delto jo darbai prisidėjo prie asociacijos idėjos populiarizavimo.

Furjė (1777 — 1837). Jis Prancūzijoje siūlė nuosavybės ir valdymo santykius (turtų srity) sutvarkyti taip, kad kiekvienas daikto padarymo faktorius gautų sau įstatymų nustatytą pelno dalį, būtent: talentas (gabumas) $^{3}/_{12}$, kapitalas — $^{4}/_{12}$ ir darbas $^{5}/_{12}$; jis reikalavo, kad visi visuomenės sociališki santykiai būtų pertvarkyti pagal jo siūlomą teoriją, kad kiek galint labiau padėti visiems naudotis gėrybėmis. Furjės šalininkų buvo mėginta įsteigti atatinkamos komunos: viena netoli Paryžiaus, kita arti Dižono buvusiame Cistersų vienuolyne, nupirktam vieno anglo savo nuosavybėn ir pavedusio minėtam tikslui, trečia — Žiemių Amerikoj. Ir šitos komunos greit žlugo. Furjė savo idėjas išdėstė veikale „Traité de l'association domestique et agricole".

St. Simonas (1760 — 1825) norėjo sukurti naująją krikščionybę ir savo veikalą pavadino „Nouveau Christianisme" (1825 m.). Jis mokė, kad dvasininkai privalo taip sutvarkyti visuomenės valdymą, kad kiekvienas turėtų užsiėmimą pagal savo gabumą ir gautų atlyginimą pagal savo darbą (A chacun selon sa capacité, a capacité selon ses oevres).

Grynai komunistiškas organizacijas mėgino dar Kabė steigti Prancūzijoj ir Žiemių Amerikoj, bet taip pat nepavyko.

Kai atpasakotieji platūs planai nepasisekė, tai tas patyrimas rodė kitiems, kad reikia siauresni uždaviniai sau statyti. Liudvikas Blanas ir Prudonas mėgino praktiškus uždavinius įvykdyti. Balnas sudarė planą, kuriuo valstybė turi tiekti kiekvienam darbo, iškeldamas obalsį, kad kiekvienas turi teisės turėti darbo. Po 1848 metų revoliucijos Blano planu buvo įsteigtos tautiškos dirbtuvės. O Prudonas įrodinėjo reikalą steigti tautiškus bankus, kurie skolintų pinigus be procentų. Ir vienas ir kitas planas žlugo.

Visi tie mėginimai įgasdino Prancūzijos visuomenę ir ji grįžo prie monarchijos, leidusi Napoleonui III viešpatauti nekurį laiką.

Nurodytos teorijos rado atbalsį ir kitose šalyse, labiausia Vokietijoj. Pirmas plačiai ėmė skleisti čia socializmą Ferdinandas Lasalis (mirė 1864 m.), kuris įrodinėjo, kad darbininkijai pirmiausia reikia iškovoti sau politiška valdžia, o tam reikalui reikia dalyvauti rinkimuose; paėmusi valstybės valdžią į savo rankas darbininkija galės vykdyti socializmą ir komunizmą. Nuo šio laiko privataus socializmo, gyvendinamo privatine iniciatyva, vietą užėmė valstybinis socializmas ir komunizmas.

Karolis Marksas (1818—1883). Nepaprastos reikšmės civilinei teisei, jos tikrai esmei susidaryti, turi Karolio Markso darbai politiškos ekonomijos srity, pirmoj eilėje jo veikalas „Das Kapital“, labiausia pirmasis jo tomas. Karolio Markso buvo išaiškinta „pridedamosios verčios“ reikšmė, kad produkto dalis, tikriau sakant, darbo įdėto tan produktan dalis yra kipitalo savininko visai dovanai gaunama, be atlyginimo, esant kapitalistinei santvarkai. Tas, rodosi, yra dabar niekieno neginčijama tiesa. O jei taip, tai žmonijos protui kyla problema, kokiu būdu reikia sutvarkyti taip, kad to išnaudojimo nebūtų, arba bent kad jis būtų kiek galint mažesnis. Tai yra žmonijos didžiausia problema, kurios išsprendimas yra uždavinys teisiškai minčiai ateityje.

§ 165.

Lorencas von Šteinas (1815 — 1898). Juristų tarpe Lorencas v. Šteinas pirmas atkreipė dėmesį į socializmą ir komunizmą, į jų teorijas ir įvertino jų mokslišką reikšmę. Jo

pirmas veikalas „Kommunismus und socialismus" išleistas 1842 metais. Šitame veikale Šteinas atkreipė dėmesį į visuomenės tyrinėjimą; čia jis atrodo labai gilus tyrinėtojas, gerai pažinęs Prancūzijos visuomenės įvykius ir supratęs juos ne kaip sporadiškus, bet kaip tam *tikrų* visuomenės plėtojimosi pagrindinių įstatymų pasireiškimą. Jis pastebėjo, kad tarp klasių eina kova, kuri XIX amžiuje ypatingai pasireiškė ir paaštrėjo tarp turtuolių ir neturtingųjų. Prancūzų revoliucija buvo įvykdžiusi politišką lygybę, dabar reikėjo įvykdyti visuomeniška lygybė. Tad ir eina klasių kova. Iš jos išeitį Šteinas matė konstitucinėje monarchijoje, kuri stovi aukščiau už atskiras klases ir partijas, o respublikoj valdžia priklauso klasės. Todel konstitucinė monarchija yra geriausia valstybės forma, kuri sprendžia ir valstybės gero susitvarkymo problemą ir visuomenės gyvenimo priešingumus.

Šteinas išaiškino visuomenės esmę ir filosofiškai pastatė valstybės valdymo teoriją kituose savo veikaluose: „Verwaltungslehre" (1865 — 1868), „Handbuch der Verwaltungslehre" (1888 m.), „Geschichte der socialen Bewegungen in Frankreich vom Jahre 1779 bis auf unsere Täge" (1850 m.); šitoj pastarojoj knygoj Šteinas patiekia naują konstitucinės teisės struktūrą. Nuo Monteskjes laikų valstybės konstitucinės santvarkos esmė buvo matoma valdžių paskirstyme, nekreipiant dėmesio į socialių realių sąlygų įvairumą, kuriame valstybė kuriasi ir veikia. Šteinas nurodė valstybės ir visuomenės tarpusavinio veikimo reikšmę; kaip matėme, šitas valstybės ir visuomenės santykiavimas Šteino buvo pabrėžtas jau pirmame jo veikale „Kommunismus u. socialismus". Bet kituose veikaluose jis pagilino savo mintis. Pirmiausia Šteinas apsistoja ties atskiru žmogumi: žmogaus siekimai yra labai platūs, aukšti ir gilūs, o jėgos visai menkos, — jis elgeta. Todel, kad sustiprintų savo priemones — jėgas, žmonės bendrai gyvena ir veikia. Žmonių rinktinė turi savo asmenybę ir valią; ta rinktinė yra valstybė. Tačiau nepriklausomai nuo valstybės kiekvienas individas veikia ir dirba. Jo darbo vaisius tampa jo nuosavybe, o darbas yra įvairus. Iš to bendro sugyvenimo ir bendros tarpusavio priklausomybės (dėl darbo įvairumo) seka visuomenės būtinumas. Žmonėse veikia as-

meninis ir beasmeninis pradas: pirmas yra valstybė, antras — visuomenė; tarp jų eina nuolatinė kova, kuri yra tikras gyvenimas. Joj pasireiškia valstybės ir visuomenės pradai. Valstybės jėga susidaro iš individų jėgų, o kad ji susidarytų reikia organizacijos, kuriai sukurti prisideda individas; kad individas galėtų prisidėti organizaciją kurti, jam reikia turėti laisvė. Valstybės valia pasireiškia veikime — valdyme; šitas valdymas siekia visus individus ir kiekvieną atskirai kuoaukščiau ištobulinti. Kol valstybė siekia to, ji gyvena, o šiaip ji tuoj miršta.

Visuomenės pradas yra individo santykis su individu, atskirų valių pasireiškimas (valstybėje pasireiškia bendra valia). Vienas sau žmogus gali maža ko pasiekti, todel jis stengiasi naudoti kitų jėgas. Ir taip: valstybės principas — visų individų kėlimas į visišką laisvę, į visišką asmens tobulybę; o visuomenės principas — individų priklausomybė vieno kitam, vienų tikslo įvykdymas, panaudojant kitus. Tiedu pradai yra visai priešingi, kovoja tarp savęs, bet jų abiejų pagrinde yra asmuo; todel įvyksta jų suderinimas. Jiems derinti geriausia tinka dinastinė monarchija, nes ji nepriklauso visuomenės, o respublikoj viešpatauja turtingieji, nors a priori ir atrodo, kad respublika yra ideali santvarka. Šteinas yra konstitucinės monarchijos teorininkas. Kartu, kaip matome, jis atkreipė dėmesį į visuomenės svarbią reikšmę valstybės gyvenime. Tuo tarpu, kai Benž. Konstanas svarstė tik valstybės santykį su atskiru individu ir valstybės organų tarpusavio santykius, Šteinas ėmėsi aiškinti valstybės reiškinių santykį su visuomenės reiškiniais, tyrinėjo visuomenę. Šteinas davė pataisų ir valdžių paskirstymo teorijai: tai ne atskiros valdžios, nurodo jis, kaip manė Monteskje, o tik tos pačios valdžios įvairūs veiksmai, bet jų vykdymo atskiras organizavimas yra būtinas. Šteinas prisidėjo ir prie administracinės valdžios esmės išaiškinimo: ji yra ne tik įstatymų vykdytoja, bet turi ir savo iniciatyvos, kurią gali laisvai reikšti tik viena sąlyga, kad ji turi gerbti teisę ir saugoti įstatymus.

§ 166.

Kolektyvumo prado staigus ir griežtas įgyvendinimas, be tvarkingos teisiškos struktūros, teikia žmonijai sunkių eks-

perimentų pergyvenimą. Bet negalima merkti akis prieš reikalą tą pradą gyvendinti ir, kas merkia akis prieš jį, kad nematytų, tas daro didelę klaidą; užsispyrimas griežtai laikytis iš seno nustatytų dėsnių yra aklas. Gyvenimo sąlygos priverčia įstatymų leidėją atviromis akimis žiūrėti į sociališką klausimą ir ieškoti teisiškų priemonių jam spręsti. Kaip protinga dvasia yra žmogaus veikimo ir jo asmenybės pagrindas, taip protingas tikslas yra ta siela, kuri suteikia valstybei dorovingą asmenybę, jos esmę ir jos pastoviam plėtojimuisi jėgą. Filosofiška mintis dabar teikia valstybei šį tikslą: nuvesti visuomenę į aukščiausią kultūros laipsnį, reiškia, kad valstybės siekiamas tikslas yra pats žmogus, kad kiekvienas individas turi teisės geriausioms kultūringo gyvenimo sąlygoms ir kiekvienas individas turi teisės įsigyti aukščiausią dorovišką ir protišką išsilavinimą. Toks tikslas yra žmonijos gyvenimo idealas, siektinas ne labdariškumo keliais. Reikia tik ieškoti tie teisės keliai, kurie nenaikintų kultūros, o vis tobulintų, skleistų ir aukštintų ją.

Yra mėginimų ir konkrečiau sudaryti tuos kelius, kuriais reikia eiti, kad būtų artinamasi prie nurodyto tikslo įgyvendinimo. Tuos kelius konkrečiau apibrėžė savo raštuose Vienos universiteto profesorius Antanas Mengeris. Jis savo darbuose atskirai ieškojo kelių privatinei teisei pakeisti ir atskirai — viešajai valstybinei teisei pakeisti. Civilinės teisės klausimais jo mintys išdėstytos veikale „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung“ (teisė gauti visą darbo vaisių istoriškai nupiešta); naudosiuos 4-ta laida 1910 metų; o jo mintys viešosios teisės srity išdėstytos veikale „Neue Staatslehre“ 1903 metų.

Toliau aš ir supažinsiu su kiekvieno iš tų veikalų turiniu, pradėjęs pirmuoju.

XXXIII. Antanas Mengeris (1841—1906).

A. Civilinė teisė. (Teisė gauti visą darbo vaisių).

§ 167.

Mūsų laikų socialių siekimų tikslas esmėje yra nukreiptas duoti žmonijos ūkio gyvenimui naują tvarką. Socialistų sieki-

mų pagrindu yra esamos ekonomiškos santvarkos griežtas kritikavimas, bet savo išvadose jų kritika liečia tam tikrus teisės filosofijos postulatus, kurie giliai siekia pakeisti veikiančiąją turto teisę (Daiktų, pasižadėjimų ir paveldėjimo teises). Yra ir tokių socialistiškų programų, kurios apima ir valstybės santvarką, ir tikybą ir k. gyvenimo dalis, bet tų mes čia neliesime. Kada mes svarstome ūkiškąjį žmonių gyvenimą iš visų jo pusių, tai jo esminis turinys atrodo esąs tame, kad žmonės siekia patenkinti savo reikalus, kad kiekvienas darbas siekia jo rezultato ir kiekvienas reikalas siekia jo patenkinimo. Darbas ir darbo padarinys (vaisius), reikalai ir jų patenkinimas yra tikrybėje dvi priežasčių eilės, kuriose pasireiškia žmonijos ūkiškasis gyvenimas. Ūkio atžvilgiu turto teisės idealas būtų pasiektas tada, kada kiekvienas darbininkas gautų sau visą savo darbo vaisių ir kada kiekvienas būtinas reikalas būtų patenkintas pagal esamus visuomenėj išteklius. Dabar veikiančioji teisė, kuri beveik visa remiasi nuo amžių paveldėtais jėgos santykiais, užkerta galimybę kalbamiems ūkio tikslams pasiekti. Žinome, kad iš pat pradžios dauguma kraštų buvo apgyventa užkariavimu, o vėliau valdymo ir turtų dalinimo pakeitimai įvykdavo taip pat kardo pagalba. Susikūrusi valstybė įstatymais sankcionavo ir toliau plėtė tuos santykius, tad ir veikiančioji turto teisė nesiekia nei darbininkui visą darbo vaisių suteikti įstatymais, nei kiekvieną būtiną reikalą kiek galint pilnai patenkinti. Šios dienos turto teisė, kurios širdis yra nuosavybės teisė, jo nelaiduoja darbininkui, kad jis gautų visą savo darbo vaisių. Kadangi mūsų privatinė (civilinė) teisė nuosavybės teise paveda esančius turto daiktus, būtent produkcijos (gamybos) įrankius, naudoti atskiriems asmenims, kaip jie nori, tai tuo ji suteikia jiems tam tikrą jėgos padėtį, kurios dėka jie nedirbdami gauna pelno ir jį naudoja savo reikalams patenkinti. Šitas pelnas, kurį žmonės gauna nedirbdami, tik del susidėjusių teisiškos santvarkos sąlygų, yra vienų (Sen-Simonistų, Rodbertuso) vadinamas renta, o Tompsono ir Markso, „Mehrwert“ (pridedamoji verčia). Mengeris vadina ją pelnu be darbo.

Kad pelnas be darbo yra teisės pripažintas, tas rodo, kad mūsų turto teisė nestato sau tikslą suteikti darbininkui visą jo darbo vaisių. Be darbo gaunamo pelno būdas aiškiai matomas

nuomoje, samdoje, paskoloje. Čia įteisinto darbas tik paimti pelną iš pasižadėjusio mokėti. Ir tada, kai dalykas liečia žemės ir kapitalo savininkų žemės ūkį, pramonę ir prekybą, jiems tenka be darbo pelnas žemės rentos, arba procento pavidalu. Jam nustatyti atskirais atvejais, reikia iš viso pelno (pajamos), kurį duoda savo įmonė, išimti tą, ką savininkas turėtų užmokėti savo pavaduotojui, jei pats nedirbtų. Dabartinė turto teisė nesiekia visus reikalus tenkinti pagal esamas lėšas; įstatymuose nerasime straipsnio, kuris rūpintų nors būtiniausius reikalus esamais daiktais ar patarnavimais. Turint galvoje šiuo reikalu veikiančią teisę, tenka prisiminti Maltaus visuomenės santykių apibūdinimas, kad ir griežtais, bet tikrais posakiais: „Kas gema pasauly jau valdomam, jis neturi teisės savo pramitimui, jeigu negauna išlaikymo lėšų iš savo giminių arba savo darbų; toks tikrybėje yra pasauly nereikalingas. Dideliame gamtos pokily jam nėra pridengtos vietos. Gamta liepia jam eiti šalin ir tą savo liepimą greit įvykdo". Kas čia Maltaus pasakyta del maisto, yra pritaikoma ir kitiems reikalams. Kartais mėginama šitas civilinės teisės trukumas pataisyti viešosios teisės pagalba: neturtėlių globojimu gelbėti žmones, bet ilgų metų praktika įrodė tos priemonės nepakankamumą, kad tas yra tik silpnas paliatyvas. Pastaraisiais laikais mėginama gerinti padėtis kitomis teisiškomis priemonėmis, kaip antai: ligonių kasos, nelaimingais atsitikimais sveikatos netekusiems pagalbos kasos, invalidų ir senatvės draudimas, kad būtų realizuota ta mintis, jog kiekvienas visuomenės narys turi teisės, kad jo būtini išsilaikymo reikalai būtų patenkinti. Radikališkas, palyginti su dabar veikiančia teise, teisiškas priemones siūlo socialistų teisės sistemos. Šitosios, visvien kokios krypties jos būtų, privatinės teisės srity siekia tikslo: arba suteikti dirbančiam visą jo darbo vaisių, arba iš esamų išteklių patenkinti kiekvieno būtinus pragyvenimo reikalus tam tikra nustatyta tvarka, dabarties mūsų turtų padalinimo tvarkos, paremtos jėgos santykiais, vieton įvesti turto teisę, atatinkančią ūkiškus tikslus. Visai aišku, kad nė viena socialistiška turto teisė, kad ir labiausiai utopiška būtų, negali vienu ir tuo pačiu laiku abu tikslus pasiekti, nes darbas ir reikalas vienas kitą visiškai nepadengia del to, kad yra asmenų, kurie visai negali dirbti, tad turi būti be darbo gaunamos pajamos, kurios

galėtų būti naudojamos tokiems asmenims išlaikyti. Tad socialistiškos sistemos stengiasi kiek galint tuos du tikslus suderinti, kombinuoti taip, kad nebūtų priešingumo. Tuos du tikslus įvykdyti siekia socialistiškas sąjudis, prasidėjęs nuo XVIII a. pabaigos, kuris kultūringose tautose vis auga ir auga. Kaip politiški siekimai, kurie pasireiškė XVII ir XVIII amžių sąjūdžiuose, buvo suimti į tam tikrus teisės filosofijos dėsnius (postulatus), kurie vadinami politiškomis pagrindinėmis teisėmis, taip ir socializmo tikslai gali būti išreikšti (formuluoti) ūkiškomis pagrindinėmis teisėmis. Teisybė, tos politiškos pagrindinės teisės dažnai neturi praktiškos vertės, tačiau bendrai kalbant negalima laikyti jas visai nenaudingomis mokslo srity, nes jos nustato politiškų ir sociališkų sąjūdžių svarbiausius tikslus. Tad ir ūkio srity mes gauname tokių pagrindinių teisių. Būtent:

a) Jei valstybė įgaliojama suteikti kiekvienam teisę gauti savo darbo visą vaisių, mes turime: teisę visam darbo vaisiui.

b) Jei valstybė įgaliota yra aprūpinti kiekvieno būtinus reikalus esamomis lėšomis, mes turime: egzistavimo teisę.

Tos dvi pagrindinės teisės sudaro sienas, tarp kurių vyksta kiekvienos socialistiškos arba komunistiškos sistemos siekimai.

c) Prie tų pagrindinių teisių reikia pridėti dar darbo teisė, arba teisė turėti darbo, kuri yra tam tikra išsilaikymo teisės modifikacija, kaip pereinamoji formula prie socialistiškos teisės santvarkos, turėjusi istorijoje reikšmės,

§ 168.

Kokia tų teisių esmė?

a) Teisė visam darbo vaisiui.

Daug socialistiškų sistemų laikosi tos minties, kad kiekvienas visuomenės narys turi teisės reikalauti, kad teisiška santvarka laiduotų jam viso jo darbo pelno gavimą. Pav., jei koks daiktas yra vieno asmens darbu padarytas, tai tas daiktas turi jam vienam priklausyti. Jei daiktas yra padarytas kelių asmenų vienu laiku, arba po vienas kito darbu, (tas dabar yra beveik visuomet kaip ūkio taisyklė, esant darbo specializacijai (padalinimui), — tai kiekvienam darbininkui, tau daik-

tan savo darbo įdėjusiam, turi priklausyti, pardavus daiktą, tiek, kiek jis prisidėjo prie daikto padarymo. Taip skirstant pajamas, jos išdalinamos darbininkams, o rentai už žemę, procentui už kapitalą nelieka nieko, tad nėra vietos privatinei nuosavybei. O kaip gali būti maino vertė paskirstyta tarp darbininkų? Rodbertus siūlė pinigų vietoje nustatyti kainą darbo valandomis ir kiekvienam prisidėjusiam daiktą padaryti skirti tiek darbo valandų kiek tenka jam, atsižiūrint į vidutinio darbininko darbo valandų kiekį, riekalingą daiktui padaryti. Visoks darbas čia statomas lygion padėtin.

b) Egzistencijos teisė.

Kitos vėl socialistiškos sistemos turto padalinimo pagrindan deda ne darbą, bet reikalą. Iš to tiesioginai seka, kad daiktas turi priklausyti tam, kas labiausiai jo reikalingas. Bet reikalingumas yra labai subjektyvus, neaprėžtas dalykas. Juo vadovautis tenka tik siauroje visuomenėje, šeimoje. Apie šitą turtų padalinimą kalba komunistai, kada tvirtina, kad turi būti lygus turtų padalinimas. Nes apie stačiai lygų paskirstymą niekas rimtai negali kalbėti del reikalų įvairumo, kurį sudaro amžius, lytis ir asmenybė. Tarp reikalų pirmoj eilėj eina egzistencijos reikalai. Šitie turi tam tikrą objektyvų maštabą, nors jie ir keičiasi del laiko ir vietos. Tad egzistencijos reikalai yra pagrindas teisei į egzistenciją, kuri vaidina svarbų vaidmenį socialistiškose sistemose. Šita teisė gali būti taip apibrėžta: kiekvienas visuomenės narys turi teisės reikalauti, kad jo pragyvenimo būtini reikalai būtų patenkinti iš esamo ištekliaus, t. y. kad jo išlaikymui reikalingieji daiktai ir patarnavimai būtų suteikti jam pirmiau negu kitiems, kurių mažiau įkyrūs reikalai.

Egzistencijos teisė įvairuoja pagal asmens amžių: mažas reikia penėti ir auklėti, suaugęs išlaikyti, bet jis turi dirbti; seni, ligoniai turi būti globojami. Šita teisė pakeičia privatinės teisės mūsų įgaliojimus. Ją nuosekliai vykdant, privatinė nuosavybė turi tapti kolektyvine nuosavybe. Ir pavedant visą darbo vaisių darbininkui, pajamų dalis turi būti paskirta išlaikyti tiems, kas negali dirbti. Tos teisės turi būti kombinuojamos, iki socialistiška santvarka negali būti visiškai įvykdyta, — esant minioms išauklėtoms individualistiškai.

c) Teisė turėti darbo.

Tarp šio laiko privatinės teisės ir socialistiško sąjūdžio, kuris siekia turto padalinimo, pagal teisę visam darbo vaisiui, arba egzistencijos teisę, yra galima prileisti be galo daug vidurinių priemonių. Viena iš tokių yra teisė turėti darbo, kuri 1848 metų įvykiais ir vėlesniais įvykiais įgyjo didelės reikšmės. Net geležinis kancleris O. v. Bismarkas reichstago posėdy 1884 - V - 19 d., svarstant klausimą apie nukreipto prieš socialdemokratiją įstatymo 1878 - X - 21 d. veikimo pratęsimą, taip paskelbė: „Aš noriu taip reziumuoti (sutraukti) savo mintis: duokite darbininkui darbo teisę, kol jis yra sveikas, laiduokite jam globą, kai jis serga, laiduokite jam prieglaudą, kai jis yra senas, — jeigu jūs tai padarysite ir netaupysite aukų ir nerėksite apie valstybinį socializmą, jei kas kalbės apie „Senių prieglaudą", kada valstybė rodys šiek tiek didesnį krikščionišką rūpesnį darbininkais, tai aš tikiuosi, kad ponai iš vydeniškės programos nustos ramiai pypkes rūkę del to, kad prisidedančių prie jų skaičius mažės, vienkart darbininkai matys, kad vyriausybė ir įstatymų leidžiamoji įstaiga rimtai rūpinasi jų gerove". Ir toliau tame pat posėdy atsakydamas į Eugenijaus Richterio (liberalo) užmetimus, Bismarkas taip dar kalbėjo: „Aš noriu atsakyti į svarbiausią klausimą, kurį palietė p. Richteris — darbo teisės klausimą. Taip, aš pripažįstu darbo teisę be sąlygų ir stovėsiu už tą teisę, kol būsiu šioj vietoj. Aš nelaikau save stovinčiu ant socializmo pagrindo, kuris turėtų pradžią nuo Bismarko ministeriavimo, bet stoviu ant Prūsijos Krašto teisės (Landrecht jis citavo). Taigi, mano ponai: kur Jūsų neapykantos neartikuluotas riksmas, kurį ką tik darėte? Ar nebuvo viešai paskelbta darbo teisė, kada buvo paskelbtas „Landrecht". Ar neglūdi viešuose mūsų visuomenės santykiuose tai, kad žmogus, kuris eina prie savo bendrapiliečių ir sako: „Aš esu sveikas, tikęs darbui, bet nerandu darbo", turi teisės sakyti: „duokite man darbo" ir kad valstybė turi pareigą duoti jam darbo. Prieš mane kalbėjęs atstovas sakė, jog valstybė privalės turėti dideles pramonės įstaigas. Taip, ji tai buvo padariusi 1848 m., nelaimės laikais, kuomet del per didelio laisvės sąjūdžio buvo didelė bedarbė ir pinigų stoka. Kada užklumpa toki būtinumo laikai, tuomet, manau, ir šiandien valstybė privalo ir ji turi taip toli siekiančius už-

davinius, kad jei bedarbiai piliečiai negali rasti sau darbo, ji turi tą savo pareigą vykdyti. Ji turi vykdyti tokius uždavinius, kurie pirmiau buvo laikomi neįvykdomais, aš noriu pasakyti, — didelių kanalų darymą arba ką panašaus. Yra daugybė nepaprastų ir naudingų įtaisymų".

§ 169.

Teisė turėti darbo yra išsilaikymo teisės rūšis. Mintis, kuri yra pagrindas teisei turėti darbo, pasireiškė eilėj pagrindinių nuostatų apie valstybinę neturtėlių globą, kuri įvairiuose įstatymuose beveik vienodai buvo formuluota. Ir taip. Anglijos įstatymas 1601 m., Prancūzijos konstitucijos 1791 ir 1793 m. ir Prūsijos Landrecht 1791 m. — II — 5. buvo tvirtai nustatę, kad valstybė, arba bendruomenė (valsčiaus, parapijos ir p.), turi pareigą duoti neturtingiems pagalbą, arba suteikti jiems darbo. Štai Prancūzų konstitucijos 1793 - VI - 24, 21 §: „Les secours publics sont une dette sacrée. La société doit la subsistance aux citoyens malheureux, soit en leur procurant du travail, soit en assurant les moyens d'exister à ceux, qui sont hors d'état de travailler"[1]). Todel reikia skirti darbo turėjimo teisė nuo pašalpos gavimo teisės, nors pastaroji būtų suteikiama darbo pavidalu, nes teisė turėti darbo socialistiškos sąvokos prasme turi turto teisės prievolės pobūdį, prievolės, kuri santykyje su valstybe neturi laisvumo pobūdžio ir jos vykdymas neturi įžeidžiančios formos, kaip pašalpa. Reikia dar skirti teisė turėti darbo nuo teisės darbo ieškojimo. Kai buvo cekai, buvo suvaržyta darbo ieškojimo teisė. Prancūzijoj Liudviko XVI, arba tikriau Turgoto ediktu 1776 - III - 13 d. buvo suteikta teisė ieškoti darbo, o panaikinus cekus, ta teisė priklauso plačiai visiems. Bet čia kalbame apie kitokią teisę, būtent, ne ieškojimo, o darbo radimo, gavimo. „Dieu en donnant à l'homme des besoins en lui rendant necessaire la ressource du travail a fait du droit de travailler la proprieté de tout homme et cette proprieté est la

[1]) Viešoji pagalba yra šventa pareiga. Visuomenė turi gelbėti nelaimingus piliečius ar tai suteikdama jiems darbo, ar išsilaikymo daiktų tiems, kas negali dirbti.

première, la plus sacrée et la plus imprescriptible de toutes"[2]). Turėti darbo teisė tikra prasme, kiek iš neaiškių ir svyruojančių teorijos ir praktikos galima išvesti tvirtesnis rezultatas, yra toji, kad turėti darbo teisės jėga kiekvienas darbingas pilietis, kuris negauna darbo pas privatinius šeimininkus, turi teisės reikalauti, kad valstybė, arba valstybinės organizacijos, kaip bendruomenė ir k., duotų jam darbo už paprastą atlyginimą. Tuo būdu teisė turėti darbo skiriasi nuo teisės visam darbo vaisiui tuo, kad įteisintasai gali reikalauti tik užmokesčio, o ne viso darbo vaisiaus, ir kad gamybos įrankiai jam suteikiami valstybės sąskaita. Tad ir klydo prancūzų kalbėtojai, kurie, kai buvo svarstoma darbo turėjimo teisė, tvirtino, kad darbo turėjimo teisė turi savy teisę kapitalui. Priešingai, darbo turėjimo teisė papildo dabartinę teisę ir gali būti tik esant dabarties žemės ir kapitalo privatinei nuosavybei. Subsidiariniu savo pobūdžiu darbo turėjimo teisė skiriasi ir nuo teisės gauti išlaikymą. Ji kreipiama tiesiog į valstybę, arba valstybines organizacijas: įteisintas asmuo reikalauja už jo suteikiamą darbą patenkinti jo būtinus reikalus; tad šita teisė nevykdoma tol, kol įteisintas gali gauti darbo pas privatinius šeimininkus, kol nenustatyta, kad jis ten darbo negali gauti. Be to išsilaikymo teisė liečia mažamečius ir nedarbingus. Kiek yra tikras toks sąvokos aiškinimas, matyti iš istoriško teisės turėti darbo išsiplėtojimo, kurį čia trumpai prisiminsime. Darbo turėjimo teisę šių dienų prasme pirmas pareiškė socialistiškos krypties rašytojas Fourier, kuris, rodosi, Fichtės raštų nežinojo. Jis savo turtingam veikale „Traitė de l'association domestique et agricole" 1822 m. griežtai polemizuoja su įgimtų žmogaus teisių teorija grynai politiškos reikšmės, kurią suteikė toms teisėms prancūzų revoliucija ir restauracijos parlamentinis doktrinizmas; jis rodė, kokią mažą vertę turi politiškos doktrinos tautos suverenumo, laisvės, lygybės ir brolybės kenčiančių masių interesams, nors už jas karuose ir revoliucijoj pralieta daug kraujo. Kitas jo pagrindinis darbas: „Le Nouveau monde industriel et sociétaire" (1829). Prieš tas politiškas teises Furjė stato ekonomiškas pagrindines tei-

---

[2]) Dievas, suteikdamos žmogui reikalus ir jiems patenkinti darbą, padarė darbo teisę kiekvieno žmogaus nuosavybe ir šita nuosavybė yra pirmutinė švenčiausia ir neatimama.

ses. Gamtos padėty laukinis turi teisės visur, kur tik pasiekia: medžioti, žvejoti, vaisius rinkti ir bandą ganyti. Visuomenės padėty, kur gamta yra jau užgrobta, jis tų keturių teisių netenka, negali vykdyti, todėl jų vieton turi teisės gauti ekvivalentą. Tuo ekvivalentu Furjė laikė tai teisę darbo gauti, tai teisę turėti išsilaikymą, neturėdamas aiškaus supratimo apie jų skirtumą. Jo manymu, tas ekvivalentas negali būti suteiktas esant šių dienų visuomenės gyvenimo aplinkybėms, bet tik įvedus jo siūlomą teisės sutvarkymą. Furjės mintys jo mokyklos šalininkų buvo plačiai išplėstos. Tarp jų primintina Konsiderano (Considerant) brošiūra, kuri turėjo didelės įtakos 1848 metų įvykiams. Konsideranas skiriasi nuo Furjės tuo, kad jis teisės turėti darbo įvedimą laikė būtinu užbaigimu esamos teisės sistemos ir būtina sąlyga privatinei nuosaybei egzistuoti. Jis sako, kad pirmapradinėj padėty visi žmonės galėjo naudotis gamtos duota žeme, o toliau ir tuo, kas yra darbo vaisius, tad ir žemės pagerinimais ir sudarytais kapitalais turi teisės naudotis privatinės nuosavybės titulu tik producentai ir jų teisėti įpėdiniai. Pagal gamtos turtų bendro naudojimo teisę, žmogus turėjo anksčiau įvardintas keturias teises; mūsų padėty reikia turėti ekvivalentas („Droit au travail" — brošiūra). Tą ekvivalentą Konsideranas nustato labai paprastai juridišku atžvilgiu: tai, esą, turi būti toks už darbą atlyginimas, kuris laiduotų jam įgijimą tiek išsilaikymo produktų, kiek duotų jam gamtiškoj padėty anų keturių teisių vykdamas. Konsiderano brošiūros labai graži ir aiški kalba suteikė didelės įtakos. 1840-tų metų socialistiškuose laikraščiuose nė vienas klausimas nebuvo taip dažnai svarstomas, kaip teisė turėti darbo. Tadgi vasario revoliucijos metu (1848), kai tik proletariatas akimirksniui tapo lemiantis faktorius, jis išreikalavo, kad laikinoji vyriausybė 1848 - II - 25 proklamavo teisės turėti darbo pripažinimą, kurį vėliau priėmė ir įstatymų leidžiamoji įstaiga. Minioms verčiant, buvo išleista labai netobula proklamacija, kuri skelbė, kad laikinoji Pr. Respublikos vyriausybė laiduoja darbininkui išsilaikymą darbu, kurį apsiima garantuoti visiems piliečiams. Štai jos žodžiai: „Proclamation par laquelle le Gouvernement provisoire s'engage à fournir du travail à tous les citoyens. Paris 25 février 1848. République Française, Le Gouvernement provisoire de la R.

Fr. s'engage à garantir du travail à tous citoyens. Il réconnait, que les ouvriers doivent s'associer entre eux pour jouir du bénéfice (légitime) de leur travail. Le Gouvernement provisoire de la R. Fr. rende aux ouvriers, auxquels ils apartient, le million, qui va échoir de la liste civile"[1]). Tam įvykdyti kitos dienos ediktu buvo steigiamos tautiškos (valstybinės) dirbtuvės; o kitos dienos 27 - IV ediktu dirbtuvės buvo išplėštos ir kolonijoms. Tačiau jos buvo įsteigtos tik Paryžiuje ir jo apylinkėse. Tų dirbtuvių direktorius Emilis Thomas, aprašydamas jas, išaiškino svarbiausią jų nepasisekimo priežastį, būtent: kad jas steigdama vyriausybė norėjo įrodyti socialistiškų reikalavimų absurdiškumą ir todel niekad nedavė dirbtuvėms pakankamo darbo. Be šios yra dar daug tų dirbtuvių nepasisekimo priežasčių; pav., darbininkai buvo priimami be jokios kontrolės, tinka, ar netinka tam darbui, todel jų buvo priimta labai daug, iš viso 87,942 žm.; jie buvo organizuoti, kaip kariuomenė, ierarchiškai, taip,. kad tikrybėje buvo įsteigtos ne pramonės įmonės, o darbininkų kariuomenė. Tuoj, dirbtuvėms pradėjus veikti, kilo klausimas, ar darbininkas turi teisės paprastam darbui, ar atatinkamam pasirengimui prie jo? Thomas buvo organizavęs kai kurias specialybes: odininkų, siuvėjų, ir k. dirbtuves ir jose darbas gana gerai sekėsi. Dirbtuvių priešininkai šitame darbo specializavime rado argumentą apskritai prieš visą tą sumanymą, nes ūkiškas valstybės veikimas, esą, turėtų be galo išsiplėsti taip, kad privatinės teisės santvarka turėtų išnykti. Tad jei nenorima, esą, panaikinti dabartinė ūkio sistema ir pakeisti ji socialistiška valstybe, jei nenorima teisė turėti darbo pakeisti teise išlaikymui, tai galima toje teisėje matyti tik teisę turėti paprasto darbo paprastai atlyginamojo, o ne ką kitą. Už teisę turėti darbo, atatinkamo profesijai, buvo išsitaręs tarp kitų Prudonas brošiūroje „Le droit au travail et le droit de proprieté" taip: „Le droit au travail est le droit que chaque citoyen de

---

[1]) Proklamacija, kuria laikinoji valdžia pasižada suteikti visiems piliečiams darbo. Paryžius 1848 - II - 25 d. Prancūzų respublika. — Prancūzų respublikos laikinoji vyriausybė apsiima garantuoti visiems piliečiams turėti darbo. Ji nurodo, kad darbininkai turi sudaryti draugijas, kad galėtų naudotis savo darbo vaisiais. Laikinoji vyriausybė tam tikslui vieną milijoną grąžina darbininkams, kuriems jis priklauso"...

quelque metier en profession qu'il soit d'etre occupé dans son industrie moyenant un salaire fixé non pas arbitrairement et au hasard, mais d'aprés le cours actuel et normal des salaires."[1]) Antras klausimas, kuris kilo, vykdant minėtą teisę, yra šis: kas turi pareigos duoti darbo? Valstybė, ar kita kokia organizacija, pav., bendruomenė? Dirbtuvėms fondas buvo duotas daugiausia valstybės, bet iniciatoriai manė, kad duoti darbo yra bendruomenės įstaigos pareiga, nes ir priimama josna buvo tik Paryžiuje gyvenantieji darbininkai. Iš pradžių nebuvo žiūroma, kaip ilgai gyvenąs Paryžiuje darbininkas gali būti priimtas, bet paskiau, kada buvo jau nutarta panaikinti dirbtuves (1848 - VI - 21), tai buvo taip pat nutarta priiminėti tik išgyvenusius Paryžiuje ne mažiau kaip šešis mėnesius. Bet šis reikalavimas vėl buvo priešingas 1848 - VI - 21 d. dekretui, kuriuo vyriausybė pasiskelbė, kad Paryžiaus darbininkus naudos laukams dirbti departamentuose. Šitas dekretas buvo priežastis baisių kovų, įvykusių birželio mėn. nuo 23 d. iki 26 d., kurios pasibaigė socializmo visišku panaikinimu. Tas socialistiškų partijų pralaimėjimas birželio mėnesio kovose panaikino ir teisę turėti darbo. Betarpiškai prieš tas kovas, birželio 20 d. Marrastas pasiūlė parlamento komisijai, kuri svarstė konstitucijos projektą, sumanymą, kuriuo teisė turėti darbo ir pašalpos turėjo būti laiduota tokiomis pat teisės garantijomis, kaip ir nuosavybės teisė, ir turėjo būti nurodytos priemonės, kaip praktiškai įvykdyti toji teisė. Kaip birželio mėnesio kovų padarinys, parlamentan buvo įneštas naujas konstitucijos projektas, kuriame jau nė vienu žodžiu nebuvo priminta teisė turėti darbo, o buvo kalbama tik apie teisę gauti pašalpas. Deputatas Mathieu pasiūlė pataisą, kuria turėjo būti piliečiui laiduota teisė gauti mokslo, darbo ir pašalpos, bet toji pataisa buvo atmesta. Nuo to laiko prancūzų socializmas negrįžo prie teisės turėti darbo.

Ir Frankfurto tautos susirinkime buvo liečiama teisė turėti darbo, svarstant skiriamą vokiečių tautai konstituciją. Antru skaitymu svarstant pagrindines vokiečių tautos teises, —

---

[1]) Prudonas veikale „Darbo teisė ir nuosavybės teisė“: „darbo teisė yra teisė, kurią turi kiekvienas darbininkas, vis vien kuo jis užsiima, gauti atlyginima ne pripuolamą, bet normaliai nustatytą“.

kur buvo skelbiama nuosavybės teisės neliečiamybė, deputatai Nauwerkas ir Ludwigas Simonas pasiūlė pataisas, kurios turėjo tikslo pripažinti piliečiui teisę turėti darbo, bet tos pataisos buvo 1849. II. 9 d. atmestos 317 balsais prieš 114.

Susipažinę su faktais, kurie nušviečia teisės turėti darbo esmę, dabar kreipsimės prie socialistiškų teorijų, pradedant nuo XVIII amž. pusės.

§ 170.

Vokiečių teisės filosofija.

Šios dienos teisės filosofija,—sako Ant. Mengeris,—skiria įgimtas, naturales teises nuo įsigytų. Pirmos priklauso žmogui del to, kad jis yra, gyvena, tuo tarpu kai antros yra įgyjamos ir turi būti paremtos sutartim, paveldėjimu, ar kitais teisės veiksmais. Teisė gauti visą darbo vaisių (taip pat teisė gauti išlaikymą) gali būti ieškoma tik tarp pirmos teisių rūšies. Ką yra pripažinusi filosofiška teisės doktrina: ar teisę gauti visą darbo vaisių, ar teisę gauti išlaikymą? Šitas klausimas neturi vietos, kiek turėsime prieš akis teisės filosofijos teorininkų daugumą, nes viešpataujanti pažiūra yra ta, kad kiekvienam žmogui priklauso pirmykštė teisė, paremta žmogaus prigimtim, kuria jis gali patenkinti savo pirmykščius reikalus. Kokis yra tos pirmapradinės teisės turinys, del to yra ginčų. Stahlis apibrėžia ją, kaip tai, kas liečia asmens išsilaikymą: neliečiamybę (kūno ir gyvybės), laisvę, garbę, teisingumą, įgytų teisių apsaugojimą; kiti dar prikergia lygybę. Ir iš šito trumpo vaizdo aišku, kad įgimtų teisių teorija yra sudaryta „turinčių" klasių pažiūromis. Tas aišku būtent iš to, kad filosofiška teisės doktrina nepripažįsta asmens pirmapradinės teisės naudotis išorine gamta, arba kitaip sakant, kad pirmapradinė teisė viešpataujančia prasme neturi ekonomiško turinio. Ypač dabartinė teisės filosofija nepripažįsta nei teisės visam darbo vaisiui, nei teisės gauti išlaikymą. Iš to turi kilti įvairūs prieštaravimai. Pagal viešpataujančią doktriną, pirmapradinėje teisėje yra reikalavimas saugoti kūną ir gyvybę, bet ne išorines sąlygas žmogaus gyvenimui išlaikyti, nors tas gyvenimas negali ilgai trukti be maisto, buto ir drabužio. Pirmapradinė teisė mūsų teisės filosofijos prasme gina dirbtinus interesus, kaip garbės ir laisvės,

o priešingai nelaiduoja žmogui svarbiausio tikslo įvykdymo — galėti žmoniškai gyventi. Vietoj to, kad būtų pripažinta visiems žmonėms įgimta teisė bendrai naudotis išorine gamta, bendrai gėrėtis medžiaginėmis gyvenimo sąlygomis, viešpataujanti doktrina nustato žmonėms tik abstraktinę galimybę įgyti teisių, ypač turto teisių. Tad kiekvienas, kad galėtų įsigyti laiku reikalingų pragyvenimui daiktų, turi jų įsigyti sutartimi, paveldėjimu, arba kitu kokiu teisišku veiksmu. O kadangi nuosavybės įgijimo pagrindai veikiančios teisės sistemose, taip pat ir filosofiškoje teisės doktrinoje yra griežtai nustatyti taip, kad daugumos atžvilgiu turto objektai tik mažai piliečių daliai gali būti pasiekiami, tad iš įgimtų teisių aprėžimo tik grynu teisės įgaliojimu įvyksta aštri priešginybė tarp turtingumo ir neturto su visais to padariniais. Iš vienos pusės, abstraktinė galimybė įgyti turto teisę, iš kitos pusės konkreti teisė bendrai naudotis išorine gamta — tai dvi teisės, kurių priešingume glūdi visas vadinamas sociališkas klausimas. Filosofiškai doktrinai galima primesti, kad ji taip siaurai apriboja save šitame svarbiame klausime, kaip ir pozityviosios teisės mokslas, — registruoti tik esamąją padėtį. Tačiau kai kuriems ir Vokietijos teisės filosofams negalima daryti to priekaišto. Taip pav., Hugo (1764—1844) savo „Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts" piešia privatinę nuosavybę, kaip neteisėtą ir pragaištingą teisės institutą. Kalbėdamas apie verguvę, jis ištarė kai kuriuos vėlesnių laikų socialistiškos literatūros posakius, tačiau nedavė aiškaus klausimo pastatymo, kame gi turi būti pagrindiniai teisės dėsniai vietoj nuosavybės teisės? Vėliau po Hugo socializmo užuomazgą sutinkame Fichtės veikale „Der geschlossene Handelstaat" (1800 m.), kuris parašytas teroro periodo ir Babeufo pagrindinių minčių įtakoje. Nors Fichtė nebuvo nei socialistas, nei ekonomistas ir nors jo valstybės idealas — nekomunistiškas ir nesocialistiškas, tačiau jis siūlė prievartos ir policijos valstybės planą. Fichtė valstybės uždavinį matė ne tik esamų teisių saugojime, bet svarbiausias anot jo valstybės uždavinys yra „suteikti kiekvienam kas yra jo, kiekvieną įsodyti į jo nuosavybę ir joje ginti jį". — O kas yra „Jo", tą Fichtė taip nustato: „Žmogaus veikimo tikslas — galėt gyventi; ir visi, kas gamtos gyveniman yra leistas, turi lygias teises galėt gyventi. Padalinimas turi

būti pirmiausia taip sutvarkytas, kad visi jame dalyvautų. Gyventi ir leist gyventi (Mann muss leben und leben lassen)". Čia yra Fichtės pripažinta teisė gauti išlaikymą. Fichtė taip toli ėjo šia kryptimi, kad visai pagamintų vartojimui daiktų lygų padalinimą tarp „Uždarytos Pirklių Valstybės" narių laikė vieninteliu protingu šios problemos išsprendimo būdu. Ir konkrečių praktiškų patarimų Fichtės duota tokių, kuriuose reikia matyti radikališki komunistiški pagrindai, pav., valstybė turi leisti užsiimti prekyba ir pramone tik tokiam žmonių skaičiui, kokį gali išmaitinti esantieji šaly žemdirbiai, kad pramonės, prekybos ir žemės ūkio darbininkams gali būti leista tik savo profesijos darbas dirbti, kad valstybės valdžia turi nustatyti visų daiktų kainą, kuri turi būti išreikšta būtinais pragyvenimui daiktais (pav., rugiais) ir t. t. Bet greta to Fichtė stovėjo už privatinę nuosavybę ir gamybą. Aišku, kad jo teorijoj buvo daug nenuoseklumo, nes nors kiekvienam būtų nustatytas užsiėmimas ir daiktų kainos, tačiau esant privatinei nuosavybei, vis bus turtuolių ir beturčių ir jų priešingos padėtys. Iš vokiečių ankstyvesnių rašytojų tenka dar priminti Morlo bei jo veikalą „Untersuchungen ueber die Organisation der Arbeit oder System der Weltoekonomie" (1850 — 1857), kuriame randama ir teisės filosofijos minčių. Morlo pripažįsta, kad pirmapradinė teisė (Urrecht) turi savy ir reikalavimą bendrai naudotis išorine gamta. „Kiekvienas žmogus, sako Morlo, turi įgimtą ir neperleistiną teisę panaudoti savo darbo jėgomis tinkamą kiekį gamtos jėgų ir jų pagalba valdyti įgytus produktus savo nuožiūra". Iš dviejų galimų formų, kuriose pasireiškia įgimtoji teisė naudotis išorine gamta: teisės gauti visą darbo vaisių ir teisės gauti išlaikymą — Morlo aukščiau stato pirmąją. Tiktai čia jis taip mano, kad tiems asmenims, kurie privatinėje pramonėje negauna darbo, turi būti patiekta viešieji nekvalifikuoti darbai ir už juos turi būti duotas pakankamas užmokestis, kad žmogus galėtų patenkinti savo būtinus reikalus. Bet Morlo greta tokių socialistiškų minčių tvirtino, kad jo siūlomoje valstybėje turi būti paveldėjamoji nuosavybė, individualinis ūkis ir laisva konkurencija. Privatinės gamybos šakos turi priklausyti atskiriems cechams, o stoti į juos turi teisės kiekvienas, kas išlaikys kvotimus. Kiekvieno užsiėmimas negali išeiti iš nustatytų ribų, kurios žemės ūky nustatomos že-

mės plotu, o kitos gamybos šakose, bendrai dirbančių asmenų skaičium. Šiai sistemai įvykdyti ir palaikyti Morlo siūlė tam tikrą kredito sistemą, kuria kapitalų savininkai negali naudotis savo gamybai, o jie tenka neturtėliams, nes jiems reikia pakankamai lėšų, kad jų jėgos galėtų būti naudingos; bet kapitalai duodami tik palaikyti (darlehen), taupyti, o skolinimas tiek kapitalų, tiek produktų — uždraustas. Morlo nebuvo baigęs savo rašto, bet ir iš to, ką jis yra parašęs, matyti, kad kadangi jis manė, jog privatinė nuosavybė ir privatinis ūkis turi likti, tai iš jo siūlomų sistemų negalėjo išeiti nei teisė visam darbo vaisiui, o taip pat negalėjo išeiti panaikinimas pasipelnijimo bedarbo.

Kaip matome, ankstyvesnių laikų Vokietijos teisės filosofai, kurie buvo savo mintimis artimi socializmui, nebuvo pripažinę dar teisės visam darbo vaisiui, arba teisės gauti išlaikymą, o jei pripažino, tai siūlė joms įvykdyti tokias priemones, kad nieko iš to negalėjo išeiti, kas buvo siekiama. Bet vis delto XVIII ir XIX amž. eigoje socializmas susidarė kaip beturčių teisės filososija vietoj buržuazinės teisės filosofijos; o ir vėliau nors socializmo teorininkai svarstė daugiausia ūkio problemas, tačiau jų veikaluose yra teisės filosofijos elementų, kaip socializmo grūdai. Rodbertus, Karolis Marksas ir Lasalis yra Vokietijos mintytojai, o apskritai jie yra įžymiausi šios krypties veikėjai, bet mes pirmiausia susipažinsime su kitų kraštų filosofų darbais šioj srity, del to, kad jų darbai laiko atžvilgiu yra ankstyvesni.

§ 171.

1. — **Pradėsime Anglija. Wiliam Godwin.** — Pirmas mokslininkas, kuris įrodinėjo teisę visam darbo vaisiui, yra Viliamas Godvinas (1756 — 1836). Jis 1793 metais išleido veikalą „Politiško teisingumo tyrinėjimai". Godvinas galima laikyti pirmu naujųjų laikų mokslišku socialistu, nes jo darbuose randame viso dabartinio socializmo ir anarchizmo pumpurus. O veikalai turėjo įtakos Oujenui ir Tompsonui, o per juos ir socializmo plėtojimuisi. Godvinas skyrė tris nuosavybės laipsnius, arba tikriau sakant, tris turtų padalinimo formas; jos savo esme atatinka tris turto teisės dėsnius, kuriuos anksčiau esame sau nustatę: teisę gauti išlaikymą, teisę gauti visą darbo vaisių ir

privatinę dabartinės teisiškos santvarkos nuosavybę. Pirmas turtų padalinimo dėsnis Godvino taip formuluotas, kad kiekvienas turi turėti pastovią teisę tiems daiktams, kurių turėjimas suteikia jam, kaip ir kiekvienam kitam, didesnę jo gerovės dalį; kitaip tariant, „daiktų turi tas turėti, kas geriausiai gali jais naudotis". Šitas turtų paskirstymo dėsnis mums, išauklėtiems pagal romėnų teisės sąvokas, turi atrodyti kaip svajonė (chimera), tačiau reikia nepamiršti, kad jis yra vykdomas kiekvienoj tikro jausmo pilnoj šeimoj ir Amerikos komunistiškose bendruomenėse. Bet Godvinas pripažįsta, kad prieš tai, kaip galėtų būti įvykdytas šis dėsnis turtų paskirstyme, turi įvykti žmonijos dvasios ir įpročių visiškas pakitimas. Tą pačią mintį, kad nuosavybei nustatyti vadovaujamą vaidmenį turi turėti individų reikalai ir kad kiekvienas, kas didina nuosavybę viršaus savo reikalų sumos, daro neteisę kitiems, prieš dešimt metų anksčiau už Godviną buvo formulavęs žirondistų vadas Brissot'as savo veikale „Sur la proprieté et le vol". Tam pagrindiniam dėsny, kad turtų padalinimas turi būti daromas pagal būtinus reikalus, yra įterpta ir teisė gauti išlaikymą.

Antras turtų paskirstymo dėsnis, anot Godvino, yra tas, kad kiekvienas yra įteisintas savo darbo vaisių laisvai valdyti. Suprantama, kad šis dėsnis neveda prie tų pat išvadų, prie kurių veda pirmiau nurodytasis, ypač kad pagal jį daiktas, kaip mano darbo produktas, yra mano nuosavybė, nors kitam jis būtų kažin kaip reikalingas. Apie šitą skirtumą buvo kalbėta šio skyriaus pradžioje. Šitas dėsnis Godvinui atrodo mažiau atatinkantis gamtą, negu pirmasis; jis yra pereinamasis laipsnis į veikiamosios teisės nuosavybę.

Trečia turtų paskirstymo forma yra privatinė nuosavybė, kuri yra civilizuotuose kraštuose. Jos esmė yra ta, kad teisės santvarka suteikia tam tikroms visuomenės klasėms galimybę spręsti apie kitų darbo vaisių, arba kitaip sakant, be darbo gauti pelną. Pasak Godvino, yra didelis apsivilimas, kada žmonės kalba apie nuosavybę, kurią jiems yra palikusios anksčiau gyvenusos kartos. Nuosavybė, arba kaip šiandien turėtų būti kalbama — pelnas, sudaroma yra dienos darbu tų, kurie dabar gyvena. Anksčiau gyvenusios kartos paliko savo įpėdiniams tik pageltusį pergamentą, kurį jie sunaudoja tam, kad prisisavintų kitų darbo vaisių. Turtai, būtent paveldėtieji turtai, yra tik

sinekura, iš kurios darbininkas turi išlaikymą, o savininkas paverčia ją į prabangą. Del santykio tarp darbo atlyginimo ir pelno be darbo, tarp dirbančių ir nedirbančių Godvinas turėjo nepalankią pažiūrą. Jis manė, kad Anglijoj tik $^1/_{20}$ gyventojų dalis yra rimtai užimta žemės darbais ir kad, būdama laisva nuo žemės darbų, ji atlieka ir kitus pramonės darbus. Tad gyventojų $^1/_{20}$ dalies pakanka, kad jiems visiems būtų laiduoti reikalingi pragyvenimui dalykai, kitaip tariant, jei vidutinis darbo laikas yra lygus 10 valandų, tai kiekvienas turi dirbti kasdien ½ valandos. Siūlydamas praktiškas priemones būsimai santvarkai įvykdyti, Godvinas supainioja su dabartinės teisiškos santvarkos pagrindais visą komunistiškos santvarkos aparatą: palieka veikti nuosavybės privatinę teisę ir individualinio ūkio sistemą ir kartu gamybą ir naudojimąsi paveda valstybės organams tvarkyti, įveda bendrą darbą, bendrus viešus pietus, bendras sankrovas naudingiems daiktams laikyti; o nuosavybė turi būti padalinta tarp narių lygiai. Bet tokia padėtis gali būti įvykdyta tik ilgainiui, visiškai pakitus žmonių dvasiai, kada kiekvienas narys tiks perleisti kitam kiekvieną savo turto kąsnį, kada jis gali tuo kąsniu patenkinti ano būtiną reikalą. Kitaip sakant, ta ideali pilnos lygybės padėtis gali būti įvykdyta ir apsaugota tik tada, kai antras turtų padalinimo dėsnis bus visų tikrai pripažintas ir vykdomas. Godvinas buvo atmetęs šito dėsnio vykdymą valstybės pagalba, del to, kad jis del svarbiausių santykių turėjo tokias pažiūras, kokias dabar turi anarchistai. Jis siūlė istoriškai įgytą valstybę padalinti į parapijas, panaikinti įstatymų leidžiamąją valdžią ir tik išimtinais atvejais kviesti tautos susirinkimus. Jo manymu, šių dienų valstybė, kaip aukščiausioji jėga, viešpataujanti ant narių, turi būti panaikinta ir parapijų veikimas turi pasitenkinti valdymu. Iš valstybinio aparato paliekami tik teisėjai civiliniams ir baudžiamiems ginčams spręsti, bet jie, kaip ir tauta ir jos susirinkimai tik pradžioje gali turėti prievartos teisę, o vėliau jiems priklauso tik teisė raginti narius, kad dirbtų tam tikru būdu visuomenės naudai. Kadangi patariantysis ir sumanus valdininkas nėra valdžia šios dienos santvarkos prasme, tai Godvinas, nuosekliai eidamas, naikina vyriausybę, tas yra jo politiškų siekimų galutinis tikslas. Ir tikrybėje jo politiškas idealas buvo šis: visuomenė turi būti

sudaryta iš paprastų elementų, neturėti vyriausybės, prievartos teisės ir baudimo jėgos; šioj valstybėj turtai turi būti lygiai padalinti tarp narių ir kiekvienas laisvu noru atsisako nuo savo nuosavybės kito būtiniems reikalams patenkinti.

Godvino anarchiškos teorijos neturėjo įtakos socializmui, o dviem kartomis vėliau tokios pat, bet be santykio su Godvino idėjomis, buvo skelbiamos Prudono, Bakunino ir k., o jo mintys apie naują turtų teisės dėsnį buvo artimiausio socialistiško rašytojo Karolio Hall'io skelbiamos.

2. *Karolis Hall.* Apie jį įdomu žinoti, kad jis mirė kalėjime, į kurį pateko už skolas del to, kad nenorėjo jų mokėti, laikydamas jas esant neteisėtas. 1805 metais Halis išleido savo knygą „Civilizacijos padariniai Europos valstybių žmonijai", kuri turėjo didelės įtakos socialistiškam sąjudžiui. Halis savo knygoje tyrinėjo civilizacijos augimo ir turtingumo didėjimo padarinių įtaką dirbančiųjų masių visuomenės padėčiai. Į šį klausimą jis atsako, kad turtams augant neturtingųjų darbas ir turtingųjų pelnas be darbo eina vis didyn. Šitas blogas įvykis pasiekė Anglijoje tokio aukšto laipsnio, kad dirbančios klasės, kurių Halis priskaito apie ⅘ gyventojų dalį, gauna tik aštuntą pelno (darbo vaisiaus) dalį; visa kita tenka turtuoliams, kaip žemės renta ir kapitalo nuošimtis. Tuo būdu neturtingas dirba sau tik vieną valandą, o kitų jo darbo valandų vaisius mūsų teisiškoje santvarkoje tenka turtuoliams. Halio siūlomąja santvarka, šita padėtis turi būti atitaisyta. Šia kryptimi jis patiekė du pagrindinius dėsnius.

Pirmas: kiekvienas turi dirbti tik tiek laiko, kiek reikia jam su šeima pragyventi; antras: kiekvienas turi gauti visą savo darbo vaisių. — Tuo būdu, Halis turi būti laikomas pirmuoju socialistu, kuris paskelbė žemės rentą ir kapitalo nuošimtį esant neteisėtus darbo pelno užgrobimus ir aiškiausiai formulavo darbininko teisę visam darbo vaisiui. Šiems dėsniams įgyvendint Halis pirmiausia reikalavo, kad būtų panaikinta majorato teisė Anglijoje, kurios dėka vienose laimingų įpėdinių rankose koncentruojasi dideli turtai ir tuo būdu be saiko auga darbu neužpelnytas pelnas. Toliau, turi būti uždrausta prabangos daiktų gamyba, arba jai turi būti skirti dideli valstybiniai mokesniai, tam tikslui, kad neturtingųjų darbas būtų naudojamas tik būtinai reikalingiems daiktams ga-

minti. Visai aiškus dalykas, kad lygaus palaikų padalinimo tarp vaikų ir įstatymų apie prabangą nepakanka tam, kad kiekvienam būtų laiduotas visas jo darbo vaisius; tos priemonės įvairiais laikais įvairiuose kraštuose buvo mėginamos, bet nedavė laukiamo rezultato. Tad Halis siūlė tokį toli siekiantį sumanymą: valstybė turi paimti sau žemę ir padalinti ją šeimoms pagal jų dydį parcelomis. Kadangi šeimos nevienodai dauginasi, tai žemės padalinimas laikas nuo laiko turi būti atnaujinamas. Šeimynai suteiktoji parcela negali būti jos perleista kitam, o šeimai išnykus grąžinama atgal valstybei. Kaip matome, Halis tuo būdu siūlė jungti privatinį ūkį su kolektyvia nuosavybe: žemė priklauso visai tautai, o ji duoda naudotis šeimoms parcelas, ir šeimos veda ūkį savo sąskaiton. Halis savo siūlomą sistemą rėmė buvusia Spartoje, Judejoje ir Jėzuitų Paragvajuje sistema. Panaši santvarka buvo Rusijoje, o tikrai ir dabar dar yra, kad ir siauresnėse, gal, ribose, po Stolypino reformų; ten žemė priklauso bendruomenei (mir), kuri periodiškai dalina ją šeimynoms naudotis, pagal vyriškių skaičių. Halio projektas artino įgyvendinimą dėsnio, kad darbininkui turi tekti visas darbo vaisius. Bet įvykdžius ir kolektyvų naudojimąsi, sakyto dėsnio neįgyvendinsi.

3. *William Thompson* (1785 — 1833). Jo veikaluose randame išplėstų socialistiškų idėjų, nes ir jis stovėjo už teisę gauti visą darbo vaisių. Iš jo betarpiškai, ar netiesioginai skolinosi mintis vėlesni socialistai, kaip sensimonstai, Prudonas, Marksas, Rodbertus. Tačiau, kad ir didelė buvo jo įtaka, kaip moksliško socializmo kūrėjo, bet, iki Ant. Mengeris įvertino jo darbo reikšmę, jis maža buvo pastebėtas naujuose socializmo istorijos veikaluose. Viliamas Tompsonas, kilęs iš airių, buvo literatinis koperatyvinės sistemos gynėjas, tos sistemos, už kurią agitavo Robertas Oujenas Anglijoje XIX amž. antroje ir trečioje metų dešimtyje. Jis buvo Bentamo mokinys, ir mokytojo raštai turėjo jam įtakos. Tačiau, tuo tarpu kai Bentamas neperžengė politiško radikalizmo ribų ir kovojo prieš komunizmą, Tompsonas stovėjo ant išplėsto socializmo pagrindo. Jo veikalas buvo išleistas „Turtų padalinimo neteisingumas“ 1824 m. Be to, socialistiškoms idėjoms skelbti jis parašė ir išleido dar mažesnių raštų. Tompsonas

mirė 1833 — III — 28 d. Tompsonas savo teorijoje eina iš trijų pagrindinių dėsnių, po kuriais gali pasirašyti kiekvienas uolus mančesterinės ūkio sistemos šalininkas. Bet jis tiems dėsniams duoda visai kitokią prasmę, negu buržuazinės politiškos ekonomijos šalininkai. Štai tie trys dėsniai: 1) darbas jo vykdymo ir laiko atžvilgiu turi būti laisvas; 2) visas darbo vaisius turi būti pavestas producentui; 3) produktų mainai turi būti laisvi. Kaip kiti politikai — ekonomistai, pav., Rikardas, taip ir Tompsonas eina iš tos tiesos, kad darbas yra maino vertybių priežastis. Iš šitos ūkiškos tikrybės Tompsonas išveda teisiškas išvadas, kuriomis moksliškas socializmas palieka šaly Rikardą ir buržuazinę politišką ekonomiją, būtent, kad tas, kas daiktą padaro savo darbu, turi gauti ir darbo vaisių, arba kitais žodžiais, darbininkas turi turėti teisės visam savo darbo vaisiui. Dabartinėje teisiškoje santvarkoje darbininkas gauna toli gražu ne visą savo darbo vaisių, o tik tiek, kad galėtų pragyventi (Lasalio geležinis atlyginimo įstatymas), o kita dalis tenka žemės ir kapitalo savininkams rentos ir nuošimčio pavidalu. Tompsonas pripažįsta, kad dabarties teisiškoje santvarkoje darbininkas turi savo darbo vaisiaus dalį atskirti savininkui atlyginti už įdėtą kapitalą trobose, mašinose ir žalioje medžiagoje, bet šita išlaida iš jo uždarbio neturi būti didesnė už tą, kokia ji yra tikrai. Savininkai tikrybėje gauna neatatinkamai didelę pelno dalį. Tompsono nuomone, labai bloga yra, kad mūsų teisiškoje santvarkoje yra vykdomas šitas pelno paskirstymas. Kapitalistai mano, kad tas skirtumas tarp ištekliaus, reikalingo darbininkui pragyventi, ir kapitalo apmokėjimo turi tekti jiems kaip pridedamoji verčia (Mehrwert), kaip atlyginimas seniau sunaudoto darbo mašinų ir kapitalo, apskritai, pavidalu; o jiems priklauso valdžia įstatymus leisti, tad įstatymų pagalba jie tą ir vykdo. Tuo būdu žemės renta ir kapitalo nuošimtis yra ne kas kita, kaip tik ta skriauda, kurią žemės ir kapitalo savininkai pajėgia daryti, savo teisiškos jėgos padėties dėka. Tad čia pas Tompsoną mes randame aiškiai formuluotas tas pačias mintis, kurias vėliau rasime pas kitus socializmo mintytojus, ypač įtakingiausio iš jų Karolio Markso darbuose. Tačiau šita mintis, kad žemės renta ir kapitalo pelnas yra tam tikra drbininko darbo vaisiaus dalis, buvo ne tik socializmo

mintytojų pareikšta, bet ir buržuazinės politiškos ekonomijos teorininkų, pav., Adomo Smitho. Skirtumas tarp jų tik tas, kad Tompsonas ir jo šalininkai žemės rentą ir kapitalo pelną laikė esant neteisėtus, priešingus darbininko teisei gauti visą darbo vaisių, o pastarieji tos išvados nedarė. Tad minčių skirtumas yra grynai teisiškai filosofiškas, o ne ekonomiškas. Kaip gi išsigelbėti iš tokios padėties, kuri duoda turtuoliams galimybės vis lobti ir lobti ir prabangoj gyventi, o darbininkams lemia skurdą?

Kiek Tompsonas buvo griežtas esamos santvarkos kritikoje, tiek atsargus jis savo reformų planuose. Jis siūlė tokį valstybės įstatymų leidybos valdžios įsikišimą šiuo reikalu: turi būti visai panaikinti visoki apyvartos laisvės varžymai, ypač kurie liečia žemės valdymą, darbo atlyginimą, taip pat monopoliai ir t. t. Tompsonas laukė naudos darbininkui iš to, kad socialistiškos bendruomenės kovos prieš nuostolius, kuriuos sudaro jiems sutartys su darbdaviais del darbo. Čia jis sekė R. Oujeną, būtent: tam tikras žmonių skaičius — 2000, ar daugiau, — kurie bendru darbu daro svarbiausius reikalams patenkinti daiktus, susijungia laisva valia, kad visokiomis mokslo ir technikos priemonėmis galėtų bendrai naudotis, gamindami daiktus, ir tuo būdu galėtų taikinti daiktų pasiūlą ir paklausą. Žemės turi būti dirbama tik tiek, kiek reikia prasimaitinimui, o visas kitas darbas turi būti pavestas industrijai, kurios gaminiais arba patys naudosis, arba kas liks bus mainoma į kitus daiktus, jiems reikalingus. Žemės, trobos ir kitas kapitalas, darbui reikalingas, bendruomenei turi būti nupirktas, o neturint lėšų — išnuomuotas, pasiskolinus pinigų. Kaip tokioj socialistiškoj bendruomenėj bus skirstomi darbo produktai? Štai klausimas, teisės atžvilgiu savaime kyląs. Tompsonas griežtai reikalavo, kad darbininkui tektų visas darbo vaisius; logiškai, jis ir šį klausimą šitaip sprendė: tam tikru mastu darbininkui turi būti duota tokia gaminių dalis, kokią jis savo darbu yra padaręs. Tas mastas gali būti įvairus ir yra įvairus: arba kiekvieno faktiškai padėtas darbas, arba vidutinis darbas ir k., bet visada socialistiškoje sistemoje, kuri nori įvykdyti teisės visam darbo vaisiui dėsnį, vienam suteikiamų daiktų masė turi priklausyti padėto darbo masės. Tikrybėje Tampsonas gynė ir antrą daiktų paskirstymo dėsnį,

žiūrint reikalo, egzistencijos teisę. Anot jo, visi socialistiškos bendruomenės nariai turi gauti maistą, drabužį ir butą, o vaikai ir bendrą auklėjimą. Priešingumą tarp tų dviejų dėsnių jis manė taip pašalinti: naudojimosi daiktai turi būti lygiai padalinti, t. y. kiekvienam turi būti duota atsižiūrint į jo reikalus, o kiekvienas darbingas narys turi patiekti vienodą darbo kiekį; tikrybėje darbo laikas turi būti mastu galutinoj išvadoj. Tačiau Tompsonas nepastebėjo, kad tuo būdu kalbamas priešingumas nėra šalinamas; jam labiausia rūpėjo pašalinti neteisėtas pelnas, taip pat ir privatinė nuosavybė, nustačius pagrindinį ekonomišką teisės dėsnį.

§ 172.

Dabar eisime į Prancūziją.

4. *Sensimonizmas.*

XVIII amžiaus Prancūzijos socialistams buvo nežinoma teisės visam darbo vaisiui sąvoka. Jų, kaip pav. Mably ir k., buvo puolama nuosavybės teisės, kaip daugybės sunkybių šaltinis, labiausia kaip gobšumo ir išdidumo šaltinis. Kad privatinė nuosaybė suteikia savininkams jėgos padėtį, kurios dėka jie ima sau be darbo pelną iš kitų darbo vaisiaus, kad tas be darbo pelnas yra neteisė ir kad darbininkas turi teisės visam savo darbo vaisiui,—šitos mintys buvo tų laikų Prancūzijos socialistams dar svetimos, nežinomos. Šitų pažiūrų mes dar nerandame ir Babeufo raštuose, kurio sumanytasis 1796 m. suokalbis yra šių dienų socialistiško sąjūdžio išeinamasis punktas. Babefas gyveno 1760 — 1797 m., jis yra Prancūzijos socializmo tėvas. Savo žurnale „Tribun du peuple“ jis reikalavo žemės ir turtų padalinimo tarp neturtėlių; už savo skelbiamas idėjas jis buvo apkaltintas komunizmu ir buvo nužudytas. Kaip neturtėlių gynėjas jis buvo pramintas Kajum Grakchu; pats apie save jis sakė esąs Mably, Helvecijaus, Diderot'o ir Ruso įtakoj. Šitas prisipažinimas dabar yra patvirtintas jo minėto laikraščio ir jo apsigynimo teisme kalbų turiniu, o taip pat ir kituose raštuose. Minėtam laikrašty Babefas griežtai puolė nuosavybę, kiek ji prašoka žmogaus reikalus ir tą prašokantį reikalus žmogaus turtą vadino vagyste iš piliečių. Anot Mengerio „Tribun du peuple“ socialistišką

pobūdį įgijo tik nuo 34 numerio. To laikraščio 35 Nr. taip kalbama: „tout ce, qu' un membre du corps social a audessus de la suffisance de ses besoins de toute espèce et de tous les jours, est le resultat d'un vol, fait aux autres coassociés, qui en privent necessairement un nombre plus ou moins grand de sa cote — part dans les biens communs“[1]). Iš aukščiau mūsų nurodytų dėsnių Babefas gynė antrąjį, būtent, egzistencijos teisę, kad turtų paskirtymas eitų būtinų kiekvieno reikalų patenkinimo dėsniu. Toks griežtas Babefo nusistatymas prieš nuosavybę bus mums suprantamas, kai atsiminsime, kad jo sąmokslo pagrindinis tikslas buvo greta su politiška lygybe įvykdyti ir ekonomišką lygybę (ėgalitė rėelle, ėgalitė de fait), tuo tarpu kai socialistiškoje santvarkoje, kuri pripažįsta darbininko teisę visam darbo vaisiui, negali būti visiškos ekonomiškos piliečių lygybės.

Ir Saint — Simono, ir Furjės (Fourier) (XIX amž. pradžios) socialistiškos sistemos nežinojo teisės visam darbo vaisiui sąvokos. S. — Simono raštai buvo išleisti (pav. „Nouveau Christianisme“) restauracijos laikais, kada buvo pavojaus, kad feodališkai — klerikališka santvarka panaikins buržuazinę visuomenę, kuri buvo revoliucijos ir Napoleono viešpatavimo sukurta. S. Simonas polemizavo prieš esamą santvarką, reiškia, greičiau už laisvę, negu už socializmą. Kaip typinga jo pažiūra, gali būti nurodyta ši, kuri buvo paskelbta jo laikrašty „Organisateur“ 1819 m.: jei Prancūzija staiga netektų mokytų asmenų, menininkų, ūkininkų, fabrikantų, pirklių ir bankierių, tai ji taptų mase neturinčia dvasiškų jėgų ir negalėtų eiti lenktynių su kitomis tautomis, kol vėl atsirastų tokių asmenų. Iš kitos pusės, jei Prancūzija netektų karaliaus šeimynos, aukštųjų valdininkų ir dvasiškių, taip pat turtingų savininkų, tai iš to nebūtų blogų padarinių (il n'en résulterait aucun mal politique pour l'état) del to, kad galėtų atsirasti gana asmenų, kurie galėtų eiti tas funkcijas; kaip matome, čia mintys radikališkos politiškos, bet ne socialistiškos. S. Simono nuomone, fabrikantai, pirkliai ir bankieriai yra nau-

[1]) Visa tai, ką visuomenės narys turi daugiau, nekaip reikia visiems jo reikalams patenkinti, yra rezultatas vagystės iš kitų piliečių, kurie iš savo pusės būtinai savinasi tam tikrą bendrą gėrybių kiekį.

dingi visuomenės nariai, o socializmo akyse jie yra svetimo darbo vaisiaus išnaudotojai.

Furjė savo sistemoje taip pat dar nežinojo teisės visam darbo vaisiui. Jo falansterijose darbo vaisius turi būti skirstomas tarp kapitalo, darbo ir talanto taip: pirmam 4/12, antram 5-12 ir trečiam 3-12. Jis tvirtino, kad jo siūlomoje visuomenėje nebus pelno be darbo, nebus didelio turtų nelygumo. Tačiau jo mokykla palieka pelną be darbo, jeigu laikomasi tokio produktų paskirstymo, kokį jis siūlė.

S.-Simono mokyklos pasekėjai toliau nuėjo socialistiška kryptimi ir reikalavo, kad priešingumas tarp neproduktingos diduomenės ir dvasininkijos iš vienos pusės, o produktingų masių (žemdirbių, pramoninkų ir pirklių) iš kitos — būtų panaikintas. Žymiausias iš tų veikėjų, kurių darbais sensimonistai priklauso prie socialistų, buvo Enfantinas. Jis savo laikrašty „Producteur" (1825 — 1826) aiškino, kad vieni gyvena iš darbo (travailleurs), o kiti — be darbo (oisifs), kad darbininkai už darbo įrankius yra priversti mokėti mokesčius pavidalu rentos ir kapitalo procento jų savininkams. Tai yra vergavimo kapitalui padėtis, kuri turi išnykti, kaip išnyko vergavimas žmogui; tas turi įvykti ne produkcijos įrankių konfiskavimo keliu, bet einant geryn visuomenės nuomonei, kuri matys tą neteisę ir palengva besikuriančias aspiracijas. Nėra žinios, ar buvo Enfantinas susipažinęs su anglų socialistų raštais, nes jis mini tik Rikardą, Maltų ir kitus buržuazinės politiškos ekonomijos teorininkus. Bet jo ir kai kurių kitų, kaip pav. Bazard, socialistiški siekimai buvo taip aiškiai formuluoti, kad vėlesniems darbuotojams ne kas teko pridėti. Paimsime vieną straipsnį, įdėtą laikrašty „Globe" 1831-II-19 d., kur pagrindinė mintis buvo aiškiai išreikšta:

„Mes norime panaikinti visas paveldėjamas privilegijas be išimties; mes norime išvaduoti darbininkus ir panaikinti tinginystę, kuri slėgia darbo žmones; mes norime, kad pagarba, garbė ir išteklius priklausytų tik tiems žmonėms, kurie maitina tautas, kurie šviečia jas, kurie įdrąsina jas siekiniais, t. y. mokslininkams, pramoninkams ir artistams; mes norime, kad derlius tektų tam, kas sėja, kad dirbančių klasių darbo vaisiai nebūtų suvirškinami tinginiaujančių klasių, kurios nieko neveikia, nieko nežino ir myli tik save; mes norime visuome-

nės tvarkos, kuri būtų pagrįsta dėsniu: kiekvienam pagal jo gabumus, kiekvienam gabumui pagal jo darbus; mes norime, — ir tas aišku, — kad palengva būtų panaikinti visi mokėjimai, kuriuos darbas atlieka tingumui įvairiausiomis formomis: nuomavimo, dirbtuvių samdymo, kapitalo skolinimo". Šitoje programoje, kuri, be abejonės, buvo sudaryta Enfantino įtaka, aiškiais žodžiais nekalbama apie teisę visam darbo vaisiui, bet ta teisė aiškiais ir trumpais sakiniais išreikšta visu tos programos turiniu. Kiek vėliau tame pat laikrašty „Globe" (1831 - III - 7 d.) Enfantinas įdėjo savo straipsnį „Les oisifs et les travailleurs", kuriame arčiau išdėstė tą pat programą. Kokiomis gi priemonėmis reikia pasiekt ta santvarka, kad dirbančios klasės neturėtų mokėti nedirbančioms nuomos ir kitų mokesnių? Kaip idealą, sensimonizmas skelbė visų žmonių susibroliavimą (assocation universelle) taikiam darbui, bet tame susibroliavime paliekamos atskiros valstybės. Valstybėj, kuri iš dabartinės biurokratiškai - militariškos turi virsti į darbininkų visuomenę, sensimonistų buvo paliekamas paveldėjimas, bet paveldi tik valstybė, o privatinis paveldėjimas, kaip ir privatinė nuosavybė panaikinami. Valstybinio paveldėjimo taikiu keliu, palengva, turi tekti valstybei visa produkcijos įrankių masė ir naudojamųjų daiktų masė. Valstybės valdžia, kuri sensimonistų manymu turi turėti teokratišką pobūdį, turės centralinę ūkio įstaigą (une banque unitaire, directrice) su reikalingu valdininkų skaičiumi, kurie valdo visus turtus ir produkcijos įrankius ir duoda juos gabesniems asmenims gamybos tikslams, o producentai turi tik teisę gauti nustatytą išlaikymą. Tad sensimonizmas siekė valstybišku socializmu atlyginti kiekvieną pagal jo gabumus ir patarnavimus.

Prudonas. (1809 — 1865). Prudonas buvo tokios pat pažiūros, kaip ir sensimonistai, kad kiekvienas pelnas be darbo, ar tai būtų žemės renta, ar kapitalo nuošimtis, yra neteisė, daromoji dirbančioms klasėms. Tik jo tebėsančios padėties kritika buvo energingesnė, jo išsireiškimai griežtesni, nei sensimonistų. Jo veikalai „Qu'est ce que la proprieté, ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement" (1840) ir „Lettres à M. Blanqui sur la proprieté" yra originalaus turinio. Originalus jis buvo ir jo siūlytomis priemonėmis naujai santvarkai pasiekti, — be darbo pelnui pašalinti, — ir jo projektas tautos

bankui steigti. Ši mintis turėjo įtakos ir Oujeno banko steigime Londone. Pirmo veikalo pradžioje Prudonas stato sau klausimą: „Kas yra nuosavybė“ ir atsako: „La propriété est le vol“ (nuoavybė — yra vagystė). Atsiminkime, kad taip pat buvo pasakyta dar XVIII amžiuje Briso (Brissot) ir Babefo. Ir darbininko teisė visam darbo vaisiui Prudono buvo aiškiau išreikšta, nekaip sensimonistų. Jis tvirtino, kad darbininkas, ir gavęs užmokesnį, turi įgimtą nuosavybės teisę jo pagamintiems daiktams. Prudonas savo rašte apie mainų banką skelbė, kad bet kokis pelnas be darbo yra neteisėtas, ir tas pelnas turi būti atimtas tam tikrų mokesnių keliu. Tad Prudonas buvo griežtas priešininkas privatinės nuosavybės, bet jis buvo priešininkas ir bendro ūkio; jis buvo šalininkas privatinio ūkio sistemos ir laisvos konkurencijos. Tiems priešingumams suderinti jis siūlė kreditą, būtent: turi būti įsteigtas maino, arba tautos bankas (banque d'èchange, banque du peuple) paskoloms be nuošimčio duoti (gratuité du credit). Be nuošimčio kreditas turi vesti prie rentos ir procento panaikinimo, nes jei žmonės gaus pasiskolinti be nuošimčio, tai nebus kas skolintųsi už nuošimtį; tuo būdu nebus tikslo turėti privatinė nuosavybė, kuri neduos jokios naudos. Kaip gi tas bus įvykdoma? Bankas turi išleisti ne metalo pinigus, bet bonus (bons de circulation), kuriais visi banko draugijos nariai turi priimti atlyginimą, jais mokant; už bonus bus gaunamas tam tikras prekių kiekis ir patarnavimų kiekis. Priemonė valstybės jėga priversti priimti pinigus čia bus pakeista sutarties tarp narių prievole. Prudonas taip pat siūlė, kokiomis sąlygomis ir kokiame kieky duoti bonų nariams, bet aš čia jų neliesiu, nes teisės filosofijai tos banko santvarkos smulkmenos neturi reikšmės. Svarbu susipažinti su pačia reformos mintim. Priminsiu, kad tas bankas net nebuvo mėginta steigti.

§ 173.

Pereiname į Vokietiją. — *Rodbertus.* (1805 — 1875). Yra ginčo tarp Rodbertaus šalininkų iš vienos pusės ir Karolio Markso šalininkų iš kitos pusės del to, katras jų iš kurio yra paėmęs socialistiškas mintis. Patsai Rodbertus savo laiške dr-ui Rudolfui Meyeriui tvirtino, kad Marksas yra pasinaudojęs jo mintimis ir nepažymėjęs to. Kitame laiške Rodbertus taip sa-

ko: „Iš kur eina kapitalisto pridedamoji verčia, aš trečiame savo socialiniame laiške esu išreiškęs esmėje taip, kaip Marksas, tik trumpiau ir aiškiau“. Iš kitos pusės Engelsas rašte, paties Markso patikrintame, įspėja, kad didelį atradimą pridedamosios verčios yra padaręs Marksas ir tuo socializmas yra tapęs mokslu. Tuo ginču daug kieno buvo išsitarta. Anot Ant. Mengerio, tiesa štai kame: Rodbertus kalbamą mintį yra paėmęs iš Prudono ir sensimonistų, o Marksas — iš Tompsono. Ir ginčo nebūtų buvę, jei jiedu sąžiningai būtų nurodę kiekvienas savo šaltinį[1]). Rodbertus kiekvieno pajamas skirsto į mokesnį už darbą ir į rentą, nes gauti darbo produktų yra įteisinama arba tesioginiu dalyvavimu darbe, arba atatinkamu valdymu. Kaip gi susidaro renta, naudojant terminą sensimonistų ir Rodbertaus, arba pridedamoji verčia, kalbant Tompsono ir Markso terminu? Pridedamajai verčiai susidaryti pagrindas yra nuosavybės teisė žemei ir kapitalui. „Kadangi veikiamoji teisė, — sako Rodbertus, — skelbia žemę ir kapitalą taip pat priklausant atskiram individui, kaip darbo jėgą darbininkui, tai darbininkai, kad galėtų produkuoti, yra priversti eiti į santykį su žemės ir kapitalo savininkais ir dalintis su jais produktais. Šitas sąryšis nesikeičia, kiek jis liečia visą turtą ir prigimtus gamybos elementus, o tik pašalina visuomeniškas tos gamybos kliūtis, būtent, savininkų savavalį sąlygų statymą ir pašalina jį produktų paskirstymu“. Taip pat ir beveik tais pačiais žodžiais renta ir pridedamoji verčia buvo išaiškinta ir sensimonitų, Prudono ir k. Renta ir kapitalo nuošimtis yra ne žemės ir kapitalo gamybų savumų padėties padariniai, bet jų teisiškos jėgos padėties padariniai. Čia yra pagrindinis dalykas. Rodbertaus šios mintys eina iš aukščiau įvardintų Prancūzijos socialistų, kuriuos jis savo raštuose mini, o ne iš anglų, kurie Vokietijoje maža buvo žinomi. Kaip žiūrėjo Rodbertus į darbininko teisę gauti visą darbo vaisių? Trečiame socialiniame laiške jis skelbė, kad jis paveldėjimo teisę gerbia taip, kaip ir nuosavybės, gerai paremtą, kaip ir apskritai teisę. Tad 4-me laiške del Prudono pasakymo „La propriété est le vol“ jis taip sako: „jeigu žemės ir kapitalo nuosavybė yra vagystė del to, kad ji atima iš producentų gaminių verčios dalį,

---

[1]) Žiūr. „Das Rechts auf der vollen“ Arbeitsertrag“, l. 78.

o verguvė yra žmogžudybė del to, kad ji atima žmonėms tobulėjimo laisvę, tai esant demokratiškoms institucijoms, kurios saugoja žemės ir kapitalo nuosavybę, o darbininko atlyginimui laisvą apyvartą, ji yra ne tik vagystė, bet ir žmogžudybė del to, kad kol darbininkai savo gaminių daly yra išskirti iš dalyvavimo beaugančio produktingumo naudoje, tol tobulėjimo laisvė jiems panaikinta". Robertaus mintis, kad renta ir kapitalo nuošimtis yra neteisėti, yra matoma iš atpasakotų jo žodžių. Jis ir kitose savo raštų vietose yra pareiškęs ją. Šitą ne visai aiškiai pareikštą mintį atatinka ir Robertaus praktiški sumanymai, kuriuos jis siūlė pelno be darbo nuostolingiems padariniams pašalinti. Veikale „Zur Beleuchtung der socialen Frage" jis pareiškė, kad esant privatinei žemės ir kapitalo nuosavybei darbininkai gauna tik tokią produktų dalį, iš kurios gali patenkinti būtinus pragyvenimo reikalus (Lasalio gelež. įstatymas), o likutį gauna žemės ir kapitalo savininkai rentos ir nuošimčio pavidalu, kurie vis auga del to, kad, įvedant gamybos išradimus ir kitus pagerinimus, vis didėja produkcija, o darbininkų uždarbis lieka vis tas pat ir todel proporcionaliai, imant jų produktų dalį, jis vis mažėja. Rodbertus nesiūlė radikališkų priemonių pelnui be darbo panaikinti, bet norėjo, kad ir darbininko dalyvavimas produkcijos rezultate proporcionaliai augtų, būtų išgelbėtas iš geležinio įstatymo veikimo. Jis ieškojo tarp esančios teisiškos padėties ir socializmo padaryti kompromisą. Vis delto jis manė, kad ateity privatinė nuosavybė išnyks ir įvyks komunistiška teisės santvarka (žiūr. jo „Das Kapital", išleistas jam mirus). Čia susipažinsime su jo mintimis „Apie normale darbo dieną" („Ueber den Normalarbeitstag"), paskelbtomis 1871 metais laikrašty „Berliner Revue", kuriose yra sociališkų reformų siūlymas.

Valstybė prekių ir darbo atlyginimo verčios nustatymą neturi palikti laisvai apyvartai, bet turi paimti į savo rankas, nustatant taksą. Kainos turi būti nustatytos ne metalo pinigais, kaip kad dabar, bet darbo pinigais. Tam tikslui kiekvienoj įmonėj turi būti nustatyta normali darbo diena (6, 8, 10, 12 valandų), taip pat turi būti nustatyta darbo kiekis, kurį vidutinis darbininkas vidutiniu pasisekimu ir darbštumu

tokios dienos laiku gali savo profesijoj padaryti. Šitas vidutinis darbo kiekis dienos, ar valandos metu bus verčios vienetas ir tik šitas kiekis bus darbininkui nustatomas pagal jo dirbto laiko kiekį. Kadangi privatinė nuosavybė Rodbertaus paliekama, tai produkcijos dalis turi būti ir jai atskirta, ir darbininkas negali gauti viso darbo vaisiaus; jam liudymas duodamas ne visam darbo vaisiaus kiekiui, bet turi būti išskirta dalis valstybės ir nuosavybės naudai. Rodbertus iš 10 milionų normalių darbo dienų tik 3 mil. skyrė darbininkų mokesniui, 1 mil. — valstybei ir po 3 mil. žemės ir kapitalo nuosavybei. Tad iš 10 valandų darbo dienos darbininko naudai turi būti pažymėta tik trys. Šitas paskirstymas turi būti valstybės nustatomas. Tad prekių ir patarnavimų kaina turi būti nustatyta šitų normalių darbo valandų, arba dienų skaičium. Nustatant prekių kainą, turi būti primta skaičiun ir įmonės įrankių verčia. Kadangi darbo produktingumas kinta laiko eigoje, tai kainų nustatymas turi būti reviduojamas. Rodbertus manė, kad metalo pinigai bus greta su darbo pinigais, ir todel jo buvo siūloma, kad valstybė duotų darbdaviams palengvintą kreditą darbo pinigais, kad tuo būdu jie būtų įvesti apyvarton. Čia nurodyta priemone Rodbertus tikėjosi darbininkų uždarbį padaryti pastovia produkuotų vertybių dalim, kaip kad yra ir pelnas be darbo. Šitie Rodbertaus sumanymai nebuvo nauji, sako Ant. Mengeris. Pav.. pirmas rimtas mėginimas svarbesnių gyvenimo daiktų ir darbo kainą tvirtai nustatyti valstybės valdžios įsakymu buvo padarytas Romos imperatoriaus Diokletijono 301 metais (Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium). Jis įsakė, kad svarbiausi maisto daiktai, drabužio ir kiti naudojami tada daiktai, taip pat darbo atlyginimas ir įmonės priemonių apmokėjimas visoje Romos valstybėje būtų daromi tvirtai nustatytomis kainomis. Ir pirkėjas ir pardavėjas, kurie sudarytų sutartį neprisilaikydami nustatytų kainų, taip pat tie, kas išimtų iš apyvartos gyvenimui būtinus daiktus ir tuo sudarytų jų nepriteklių, baudžiami mirtim, sunkiais darbais kalnų kasyklose, arba ištrėmimu salon. Bet vieton daiktų atpigimo įstatymas sudarė brangenybę, jam įvykdyti buvo daug kraujo pralieta, o Diokletijonui atsisakius

nuo sosto įstatymas nustojo veikti. Antras tokios rūšies mėginimas buvo prancūzų revoliucijos metu; konventas 1793-IX-29 dienos dekretu įsakė, kad reikalingiausių prekių ir patarnavimų (marchandises ou denrées de première nécessité), kaip maistas, rūbai, metalai, paprastas darbininko atlyginimas, kainos būtų respublikos organų nustatytos. Įstatyme buvo nurodyta, kaip tos kainos turi būti nustatomos ir kaip bus baudžiama už nusižengimą įstatymui; buvo skiriama bausmė, ir bausmė dargi didžiausia — mirtis — tiems, kas išimtų prekes iš apyvartos. Kainų sąrašas įgijo galios 1794-III-21 d (tableau du maximum), bet Robespierui netekus valdžios, dekretas nebuvo vykdomas, o konvento dekretu iš 1794-XII-23 d. jis buvo visai panaikintas.

Rodbertus savo sumanymą nustatyti t--irtas kainas buvo siūlęs pirmiausia komunistiškai visuomenei; tas matyti iš jo ketvirto socialinio laiško paskelbto 1884 metais. Bet kai tvirtų kainų nustatymas yra mėginamas, esant visuomenėje *privatinei nuosavybei*, tai iš jo nieko gero negali išeiti, tą įrodo Diokletijono ir pr. revoliucijos veikėjų mėginimai: savininkų — šeimininkų ūkio interesai esti priešingi sakytai ūkio san'--arkai, tad ir sunkiausios bausmės, kuriomis grasinama už šio įstatymo įžeidimą, nieko gero neduoda.

Karolis Marksas. — Tuo tarpu, kai Rodbertus vadovavosi socialistų prancūzų (Sensimonistų. Prudono ir k.) mintimis, Karolis Marksas buvo Anglijos socialistų, labiausia Viliamo Tompsono įtakoje. Jei atmesime gausingas matematiškas Karolio Markso formulas, kurios nieko nenušviečia, o tik temdina dalyką, sako A. Mengeris, tai rasime, kad visa pridedamosios verčios teorija: verčios sąvoka, jos apibrėžimas ir nuomonė del jos didumo, paimta jos esmėje iš Tompsono raštų. Atatinkamai savo veikalo tikslui Marksas ima dėmesin vieną pelno be darbo formą — kapitalo nuošimtį — ir todel jo raštuose trūksta reikalingo pridedamosios verčios teorijos užbaigimo, būtent: teisės filosofijos atžvilgiu jis ne pilnai sukritikavo privatinės nuosavybės teisę gamybos įrankiam ir naudojamiem daiktam, ir pagrindiniai neapibrėžė teisę visam darbo vaisiui. A. Mengerio nuomone, visais šitais klausimais Tompsonas pralenkė Marksą ir todel Tompsono raštai jo laikomi pagrindiniu socializmo darbu.

Savo praktiškais sumanymais, kaip įvykdyti pridedamosios verčios panaikinimą, Marksas ir jo draugas Engelsas stovi ant vienodo pagrindo. Komunistiškame 1848 metų manifeste jie tiekė eilę sumanymų, kurie visi buvo pasiskolinti, sako Mengeris, iš ankstyvesnės socialistų literatūros. Štai tie sumanymai, siūlyti šalims su išsiplėtojusia pramone: 1 žemės nuosavybės panaikinimas ir žemės rentos naudojimas valstybės išlaidoms, 2) griežtos progresijos mokesniai, 3) įpėdinystės teisės panaikinimas, 4) visų emigrantų ir maištininkų nuosavybės konfiskavimas 5) kredito koncentravimas valstybės rankose, 6) valstybės fabrikų dauginimas ir t. t. Be to, įvedamas visiems priverčiamas darbas, darbininkų profesinis lavinimas, ypač žemdirbystei ir k. Kai kurios iš tų priemonių: žemės nuosavybės panaikinimas, įpėdinystės teisės pašalinimas, kredito ir susisiekimo priemonių koncentravimas valstybės rankose, siekė panaikinti pelną be darbo. Ir vėlesniuose savo raštuose Marksas ir Engelsas skelbė tas pat pažiūras, pav. Marksas „Kapitale" tvirtino, kad kuomet turtingieji surinks savo rankose daug gamybos įrankių, tada jie bus eksproprijuoti revoliucijos keliu, o Engelsas savo „Die Entwicklung des Socialismus" reiškė, kad susidarius tam tikroms ekonomiškoms sąlygoms proletariatas užgrobs valstybės valdžią ir padarys gamybos įrankius valstybės nuosavybe. Tų pat pažiūrų laikosi ir tie veikėjai ir organizacijos, kurie priklauso šitų dviejų veikėjų partijai, pav., taip buvo nutaręs internacionalo kongresas Briusely 1868 metais, kad svarbiausios gamybos šakos, kaip antai: žemės ūkis ir kalnų kasyklos turi būti komunistiškos, t. y. žemės ir kalnų kasyklų nuosavybė turi priklausyti valstybei, o naudotis ja turi darbininkų draugijos; tas pat kongresas buvo padaręs ir kitą nutarimą, kuris ne visai atatinka pirmą, būtent, kad visa teisė visam atlyginimui priklauso darbui ir kad visoki reikalavimai pelno, kurie esti daromi kapitalo vardu, ar tai rentos, ar procento, ar pelno kitoj kokioj formoj turi būti panaikinti. Ir internacionalo kongresas 1869 m. Bazely taip pat buvo nutaręs, kad nuosavybės teisė žemei turi priklausyti visuomenei. Tik del būdo naudojimosi žeme įvyko šitame kongrese minčių įvairumas, būtent: vieni tvirtino, kad turi būti naudo-

jamasi bendrai, o kiti, kad turi būti dalinama atskiriems asmenims ir bendrovėms naudotis. Del nuomonių įvairumo šitas klausimas buvo nukeltas į kitą kongresą.

Ir atskirų tautų socialistiškos partijos darė panašius nutarimus, laikydamosios internacionalo nutarimų. Taip, visuotinas soc. — demokratų partijos darbininkų kongresas Vokietijoj, 1869-VIII-7/9, Eisenache (prieš internacionalo kongresą, kuris įvyko Bazely 1869 m. rugsėjo mėn.) paskelbė, kad darbininko ekonomiška priklausomybė nuo kapitalisto yra verguvės visokioj formoj pagrindas ir kad todel soc. demokratų partija siekia dabartinį gamybos būdą (mokesnį už darbą) pakeisti visuomenišku darbu su teise visam darbo vaisiui. Tačiau Eisenacho programa nedavė priemonių, kaip tą įvykdyti. Tik soc.-demokratų kongresas Stutgarte 1870-VI-4/9 paskelbė nutarimą, kad ekonomiškas šių dienų visuomenės plėtojimasis veda prie būtinumo, kad dirbamoji žemė turi būti visuomenės nuosavybė, o naudotis atiduodama bendrijoms nuomon ir kad bendrijos turi eksploatuoti ją moksliškai ir gaminius skirstyti tarp darbininkų pagal sutartį. Kaip pereinamoji stadija iš privatinės į visuomenišką žemės nuosavybę, kongresas reikalavo, kad būtų pradėta vykdyti visuomeniška ūkio sistema nuo valstybės domėnų, bažnytinių žemių, bendruomenių žemių, kalnų kasyklų, geležinkelių, fideikomisų, karališkų dvarų, pridurdamas, kad kartą likusi bendruomenės žemė ji negali būti daroma privatine. Nurodytuose nutarimuose nieko nebuvo pasakyta pagrindiniais socializmo klausimais, būtent del teisės visam darbo vaisiui ir del teisės gauti išlaikymą, ar jos bus būsimos visuomenės santvarkos pagrindai, ar ne. Tiktai vadinamoje Gotos programoje, kuri buvo priimta kongrese 1875-V-25/26 ir kuri veikė iki Erfurto kongreso 1891 m., yra daugiau moksliškos precizijos, kaip pirmiau. Šitos programos esminis turinys gali būti taip apibrėžtas: teisė gauti išlaikymą ir teisė gauti visą darbo vaisių turi būti laikomos būsimos sociališkos santvarkos pagrindu. Kaip pagrindinį dėsnį, Gotos programa padėjo šį, kad darbas yra visokio turto ir visos kultūros šaltinis ir kad visas darbo produktas, t. y. visuomenei naudingas darbas yra galimas tik visuomenėje ir jis pridera visuomenei, visiems jos nariams, esant visuotinai darbo prievolei, lygia

teisę ir kiekvienam pagal jo būtinus reikalus, atatinkamus protui. Tad darbo vaisius tenka ne atskiriems darbininkams, bet visuomenei, o jau iš jos kiekvienas gauna savo dalį, žiūrint jo reikalų. Kada įstatymas, kuris varžė Vokietijos soc.-demokratiją, buvo panaikintas, tai tuoj po to, 1890-X-12/18. Halėje įvyko kongresas, kuris patvirtino reformos reikalingumą, einant anksčiau nustatytais dėsniais, bet konkrečių naujienų nustatymą atidėjo kitam kongresui. Kitas kongresas įvyko Erfurte 1891 m., jo nutarimai glūdi veikiančioje soc. — demokratijos programoje. Ji, laikydama teisės visam darbo vaisiui reikalavimą esant utopija, iškėlė politiškus reikalavimus, kurie tačiau tada atrodė taip pat utopija, atsižiūrint į valdančių klasių jėgas. Erfurto programa statė gana siaurus socialistiškus siekimus, būtent: dabartinės buržuazinės visuomenės plėtojimosi kryptis yra skatintina, kad turtai eitų į vienas rankas, kad tuo būdu nyktų smulkioji industrija ir daugintųsi proletariatas ir kad plačios minios liktų neturtėliais. Reiškia, kuo bus blogesnė padėtis, tuo greičiau įvyks perversmas. Reikia prisiminti, kad šitos mintys buvo reikštos dar anksčiau Prancūzijos socialistų, o Markso panaujintos. O po Erfurto programos buvo pastebėta, kad smulkioji industrija nenyksta, ypač žemdirbystėje, priešingai - ji plėtojasi.

Mengeris mano, kad mintis savo esme buvo klaidinga — tikėtis, kad nusilpusios masės, netekusios turto, padarys perversmą; tokios nedaro istoriškų veiksmų. Kuo labiau didės dirbančių klasių apsišvietimas ir gerovė, tuo labiau augs jų jėgos ir įtaka, tuo tikresnė darysis galimybė iškariauti atatinkamą socialistišką teisės santvarką.

Ir Prancūzijos socialistiškas sąjūdis ėjo ta pačia kryptimi. Taip, darbininkų kongresas Marsely 1875 m. pareiškė reikalavimus, kad žemė, mašinos, susisiekimas, trobos ir surinkti kapitalai būtų paimti visuomenės naudai ir kad tas darbo įrankių ir produkcijos jėgų suvisuomeninimas turi būti siekiamas visomis galimomis priemonėmis.

§ 174.

Bet pagrindinio socializmo dėsnio: ar teisė visam darbo vaisiui, ar teisė gauti išlaikymą viešpataus socialistiškoje san-

tvarkoje, šito socialistiškos partijos nėra tvirtai nustačiusios, tad nėra išsprendusios klausimo: kam gi priklausys nuosavybė: bendruomenei, ar valstybei, ar visai žmonijai, ar žmonių grupėms, ir kas konkrečiai eksploatuos, naudosis darbu? O gal bus kombinuojama ir naudojimasis bus paliktas atskiriems asmenims? Į tuos klausimus socialistų duodami neaiškūs ir prieštaraujantieji atsakymai. Priežastys čia yra šios: 1) klausimų sunkumas, nes jie yra grynai teisiško pobūdžio klausimai, 2) socialistiška mintis buvo užimta uždaviniu išaiškinti esamos ekonomiškos struktūros esmę, kilimą ir priežastis, — tas, jų manymu, ir buvo padaryta Karolio Markso, įvedant pridedamos verčios (Mehrwert) sąvoką. Mengeris tokį visuomenės vaizdą, kokį duoda socialistai, laiko ne tik ne mokslišku, bet neleistinu, jeigu jie nors dalinai nori pasiekti savo tikslą. Nemoksliška utopija, pasak Mengerio, glūdi jau tame, kad socialistai mano, būk naujoje visuomenėje žmogus bus kitų stimulų vedamas, nekaip dabartinėje. Atsiminkime, kad ir Cabet'as skelbė, jog naujoje visuomenėje viešpataus brolybė ir ji bus vienintelis žmonių veiksmų stimulas. Tiesa, Marksas ir Engelsas mane, kad gamybos įrankių centralizacija ir darbo suvisuomeninimas pasieks tokio laipsnio, kad privatinė nuosavybė būtinai bus sunaikinta. Tačiau, kad visuomenės bloga sociališka padėtis neveda prie geresnės santvarkos, jei toji tvarka nėra aiškiai numatyta, to gerą pavyzdį duoda mums griūnanti Romos imperija. Sunku rasti kur kitur toks turtų sukoncentravimas, kaip kad buvo Romos imperijoje, kur plačių Afrikos kolonijų žemė priklausė tik šešiems asmenims; taip pat sunku kur kitur rasti didesnį masių išnaudojimą, kaip kad buvo Romos imperijoje, kur kiekvienas produktingas darbininkas buvo vergas. Ta padėtis bažnyčios atstovų buvo kritikuota, aiškinta, tačiau visa tai nedavė socialistiškos santvarkos, o davė viduramžių santvarką.

Kaip reikalingas yra juridiškas socialistiško valstybės mokslo nušvietimas tiek pasiturinčiųjų klasių, tiek nepasiturinčiųjų interesams gelbėti, rodo mums prancūzų 1848 metų revoliucijos eiga: teisė turėti darbo buvo raštuose apibrėžta ir siūlyta, o kas iš to išėjo? Anot Markso, toks istoriškas

įvykis yra būtinumas, susidėjusių ekonomiškų santykių padarinys. Revoliucijos veikėjai reformai įvykdyti pirmą priemonę skelbė duoti žmonėms darbo. Antra priemonė buvo siūlyta įsteigti „Darbo ir progreso ministeriją" (Ministére du travail et du progres); tos ministerijos įsteigimo buvo reikalauta, bet buvo įsteigta „darbo komisija", kuri turėjo saugoti darbininkų interesus ir žiurėti, kad būtų vykdomas įstatymas. Buvo duoti ir pinigai darbams organizuoti. Tai vis darbas teorininkų, kurie esti vienos nuomonės del padėties kritikos, bet ne del pozityvių sumanymų.

Liudvikas Blanas ir Ferd. Lasalis.

§ 175.

Jiedu vienodos socializmo krypties darbuotojai, todel apie juos abu kartu bus kalbama. Jiedu yra grupių socializmo formos atstovai, kurių manymu ir nuosavybė ir ūkis turėtų priklausyti žmonių grupėms, o ne bendruomenėms, ne valstybėms, ne žmonijai bendrai. Žmonių grupė turi būti nuosavybės ir ūkio subjektas. Tarp tų mintytojų santykis tas, kad L. Blanas (L. Blanc) davė grupių socializmo istorišką ir filosofišką pagrindą, o Lasalis (Lassalle) kovojo prieš pelną be darbo. L. Blano veikalas „L'organisation du travail". Jis priklauso prie tų veikėjų, kurie neapsistoja ties teisiška pagrindinių problemų puse, bet mano, jog sociališkos reformos gali būti greitai įvykdytos jėga, nurodant amžiną teisingumą, kuriuo einant greta politiškos lygybės turi būti ir ekonomiška lygybė (ėgalitė de fait, ėgalitė rėelle). Jis ėjo ne iš aiškaus vertės sąvokos nustatymo, nesvarstė skirtumo tarp darbo algos ir darbo vaisiaus ir netvirtino darbininko teisės visam darbo vaisiui. Kovodamas prieš Bastiat'ą, jis skelbė esant neteisėtą pelną be darbo, o ginčydamasis su Prudonu, jis pripažino privatinę nuosavybę esant būtiną. Jis nėjo taip toli, kad pripažintų teisę visam darbo vaisiui, bet paskelbė kiekvieno teisę gauti išlaikymą (droit à la vie). Pagrindiniu sociališkos santvarkos dėsniu L. Blanas statė šį: kiekvienas privalo produkuoti pagal savo jėgas ir kiekvienas turi teisės naudotis pagal savo reikalus. Tad jo pagrindinis

dėsnis buvo ne teisė visam darbo vaisiui, bet teisė ekzistencijai, paremta ne ūkišku dėsniu, bet labdariškumo dėsniu. Praktiškos priemonės, kurias jis siūlė, buvo šios: įsteigti progreso ministeriją, kurios tikslas būtų reformomis panaikinti proletariatą; ta ministerija turi valdyti geležinkelius, kalnų kasyklas, banką, draudimo įstaigas, turėti sandėlius ir leisti prekių pinigus. Iš pelno pirmiausia turi būti atlyginta kapitalas ir procentai, kurie panaudoti toms įmonėms ir yra reikalingi joms, o likutis sudarys darbininkų biudžetą. Tuo biudžetu steigiamos asociacijos, arba tautos dirbtuvės, apie kurias jau teko aukščiau kalbėti.

Ferdinandas Lasalis sekė kitų socialistų mokslu, ypač Prudono, Rodbertaus ir Markso. Savo atviru laišku soc. — demokratijos centraliniam komitetui 1863-V-1 d. apie sušaukimą visuotino Vokietijos darbininkų kongreso, kuriuo jis pradėjo savo socialistišką agitaciją, Lasalis nustatė vadinamą „geležinį darbininko atlyginimo įstatymą“, kad darbininkas gauna už savo darbą tik tiek, kiek būtinai reikia jam ir jo šeimai išsilaikyti, kad pragyventų ir veistųsi; visas kitas darbo vaisius tenka šeimininkams — darbdaviams. Tuo būdu darbininkai nedalyvauja naudoje, kuri gaunama iš didėjančio tik civilizacijos pažangos dėka gamybos produktingumo. Ir kituose savo raštuose., pav., prieš Šulce — Deličą, Lasalis vis tuos pat dėsnius aiškino ir rėmė istoriškai, filosofiškai ir ekonomiškai. Jo raštai yra žinomi antrašte „Redden und Schriften“. Savo praktiškais pasiūlymais Lasalis sekė L. Blaną. Taip, savo „Atvirame laiške“ jis taip reziumavo savo pasiūlymus: „Ir taip, dar kartą, laisva individų darbininkų asociacija, bet tokia, kuri yra ir galima tik dėka valstybės paramos, tai vienintelis kelias tyruose, kuriuose yra darbininkų klase“. Raštuose prieš Šulce— Deličą jis apibrėžė savo siūlomas darbininkų draugijas, kaip produkcijos asociacijas su valstybės kreditu, kurio pradžiai jis reikalavo 100 milijonų talerų. Tačiau tuos savo siūlymus Lasalis laikė tik laikinomis priemonėmis, kurios parengs sociališko klausimo išsprendimą; bet tos priemonės, net L. Blano formoj, labiau išplestoje, negalėjo pasiekti pastatyto tikslo — pašalinti dirbančių klasių konkurenciją ir tuo pat išnaudojimą ir suteikti geresnę

buitį. Pačiame siūlomos organizacijos pagrinde glūdėjo nepasisekimo priežastis del to, kad socialistiškas pradas manoma buvo vykdyti tik atskiroj asociacijoj, o santykiuose tarp jų ir naudojimosi srity buvo paliekama privatinė teisė su jos padariniais: laisva sutartim ir konkurencija.

Grupių socializmas nenaikino pelno be darbo. Teisybė, Lasalis buvo pasakęs, kad asociacijoj darbininkai gaus darbo vaisių vietoj algos, bet kam gi nėra aišku, kad L. Blano ir Lasalio sumanymais individo nuosavybės vietoj buvo statoma korporacijos nuosavybė, kuri yra ir dabartinėje teisiškoje santvarkoje, ir kad buvo paliekama žemės ir kapitalo nuosavybė, tad ir renta, ir nuošimtis, kaip jų galingos padėties padariniai. Asociacijos tokioj santvarkoj imtų pelną be darbo, kuris dabar laisvoj konkurencijoj imamas atskirų asmenų.

Vėlesnių laikų siekimai.

Vokietijos konservatyvinis socializmas.

§ 176.

Mengeris laiko esant netikrą Markso ir Engelso materialistišką istorijos plėtojimosi koncepciją, pagal kurią ir ideališkų žmogaus gyvenimo sričių, kaip valstybė, bažnyčia, menas ir mokslas, pagrinde esą medžiagiški santykiai, o visi tie reiškiniai yra kalbamų santykių padariniai. Tikybiškų įsitikinimų didžiausias išsiplėtimas, kuriais žmogaus kentėjimai ir mirties baimė yra mažinami, aiškiai prieštarauja tai koncepcijai nes sudaro kitus stimulus žmogaus veiksmams. Tačiau reikia priimti kaip tiesą, kad didesni istoriški įvykiai esti ekonomiškų santykių įtakoj.

Del pelno be darbo reikia pastebėti, kad jis gaunamas ne tiek ūkio pagrindais, kiek eina iš teisiškos santvarkos ir būtent iš to, kad įteisinto teisė turi atatinkamų jėgų.

Tokvilius įrodė, kad esant feodalams sunkenybės Prancūzijoj buvo lengvesnės, negu Vokietijoj, bet kadangi su jomis buvo sujungta jėga, tad liaudies neapykanta buvo didžiausia prieš tas pelno be darbo formas. Kai dabar mes save klausiame, kokią teisę ir jėgą turi dabartinės pelno be

darbo formos, tai mes matome, kad tinkamiausiai pasireiškia turėjimas neturtingose ir vidutinio pasiturėjimo klasėse, nes čia teisė ir jėga viena kitą dengia. Blogiau atrodo santykis dideliuose turtuose, del to, kad savininko jėga čia vykdoma tarpininkų pagalba, o jų interesai nesupuola su savininko interesais. Blogiausias gi santykis tų asmenų, kurių pelnas be darbo pasireiškia vien reikalavimu mokėti (akcijų, obligacijų ir k. vertybinių ženklų turėtojai); čia faktiškos jėgos nėra ir šitų teisės galima kiekvienu momentu panaikinti. Kuo daugiau teisė ir jėga atsiskiria nuo viena kitos, tuo labiau maži turtai nyksta ir koncentruojasi į didelius, o šitie į popierų turtą, tuo silpnesni darosi privatinės teisės tvarkos įgaliojimai; šita yra didžiausias mūsų epochos pažymys. Šitas teisės ir jėgos atsiskyrimas, pasak Mengerį, yra svarbiausias momentas, kuris veda mūsų visuomenę į socializmą. Šitas juridiškas faktas yra didesnės reikšmės, negu produkcijos įrankių koncentravimas vienose rankose. Todel visai suprantama yra, kad socialistai labiausiai puola tas pelno be darbo formas, kur įteisinto jėgos padėtis yra silpna ir remiasi tik teise, tad Vokietijoj — prieš judomą kapitalą, Anglijoj — prieš rentą, nes ten žemė valdoma latifundijomis. Lengva matyti pelnas be darbo paskolos santykiuose ir todel jis socialistų taip pat puolamas. Ir istorija duoda daug pavyzdžių įstatymų prieš didelius nuošimčius tiek Romos gyvenime, tiek krikščionybės laikais, tiek kitur.

Žemės suvalstybinimas Anglijoje.

§ 177.

Nė vienoj šaly neviešpatauja taip plačiai ta ūkio sistema, kuri nuo L. Blano laikų vadinama kapitalizmu, kaip Anglijoje visame ekonomiškame jos gyvenime. Todel galima būtų, rodos, laukti, kad tos šalies socialistiški siekimai bus nukreipti pirmoj eilėj prieš judomąjį kapitalą. O tikrybėj socialistiškos sistemos ten pirmiausia puola rentą, o kapitalo pelną tik pripuolamai mažai teliečia. To priežastis yra visuomenės jėgų santykiavime: žemės savininkų, kurių yra nedaug, jėga yra nedidelė ir parlamentarizmo reformomis ji dar

vis mažinama. Seniausias žemės jų suvalstybinimo, arba tikriau suvisuomeninimo atstovas buvo Tomas Spensas, kuris savo planais kreipėsi į plačias minias, kaip ir socialistai. Jis gimė 1750 m. sunkiose gyvenimo aplinkybėse ir jaunystėje buvo užėmęs mokytojo vietą. 1775-XI-8 d. jis turėjo filosofiškoje draugijoje Newcastle pranešimą, kuriame buvo išdėstyti pagrindiniai jo sistemos dėsniai; po to per 40 metų jis agitavo skelbdamas juos. Del to pranešimo jis turėjo persikelti gyventi Londonan, nes mažam provincijos mieste per žymiai pasireiškė jo radikališkumas. Tačiau ir Londone jo mokslas užtraukė jam valdžios persekiojimą. Mirė jis 1814 m. Jo šalininkai 1817 m. norėjo padaryti sukilimą, bet vyriausybė sužinojo jų planus ir sąjungą išsklaidė; jų buvo norėta įgyvendinti savo mokytojo pažiūros. Kadangi tuo laiku ėmė veikti Rob. Oujenas ir jis savo agitaciją rėmė išorinėmis priemonėmis, tai Th. Spenso mokslas liko užmirštas. Spenso pagrindiniai dėsniai buvo tokie: kas gyvena šaly, tas paties buvimo teise privalo turėti teisės, lygiai kaip kiti, turėti žemės; kad atskiri asmenys prisisavina žemę, tai tas faktas yra dirbančių klasių visų nelaimių šaltinis, tuo būdu jie esti priversti dirbti žemės savininkų naudai, o taip pat ir kitas aukas nešti. Todel žemės nuosavybė turi būti pavesta bendruomenei, arba parapijai taip, kad visi gyventojai turėtų lygias teises ir kad bendruomenė niekados negalėtų perleisti kitam savo žemės. Bendruomenė ne tik pati šeimininkauja, bet gali 7 metams išnuomoti ir nuomos mokesčiai turi būti pirmiausia visuomenės mokesčiams apmokėti ir šiaip visuomeniškai naudingoms išlaidoms padengti, o tik likutis turi būti išdalintas lygiai tarp gyventojų. Šitas ypatingas žemės ūkio sutvarkymas neturi liesti judomojo turto. Tokias reformas siūlė Spensas; kaip buvo sakyta, jos buvo užmirštos, bet vėliau atgimė. Net Jonas Stuartas Milis savo političkoje ekonomijoje panašiai kalbėjo: „Nuosavybė, žiūrint jos sudėtinių dalių, yra asmens teisė visiems daiktams, kurie yra tam tikro (savininko) asmens darbu padaryti, arba kurie gauti iš gamintojų įpėdinystės, arba sutarties teise. Kadangi žemė nėra žmogaus darbo produktas, tai tas nuosavybės dėsnis negali būti taikomas žemės valdymui; tarp šitos teisės ir nuo-

savybės teisės paprastiems darbo produktams yra gilus priešingumas. Todel valstybė gali su žemės valdymu laisvai elgtis ir jį perleisti kitam, prileidžiant, kad žemės savininkas pakeičia visą žemės verčią pinigais: kapitalu, arba renta". Tat Milis buvo tos pažiūros, kad nuosavybės teisė žmogaus darbo produktams yra ir turi būti besąlyginė. Šita jo pažiūra turėjo įtakos vėlesnių Anglijos socialistų mintims, kaip Herbertas Spenceras, Henrikas Žoržas (Henry George) ir kiti, kurie siūlė žemę suvalstybinti.

Susipažinsime su **Henriko Žoržo doktrina.**

Jis pripažįsta kiekvienam žmogui prigimties teisę naudotis gamta, bet šią teisę pripažįsta tik į žemę, tuo tarpu kai žmogaus darbo produktai gali būti producentų prisisavinami, nedarant darbininkui neteisės. „Visų žmonių lygi teisė naudotis žemė yra taip aiški, sako H. Žoržas, kaip yra aiški teisė kvėpuoti oru; tai yra teisė, kuri savo buvimo faktu yra garantuojama. Mes juk negalime prileisti, kad vieni žmonės turėtų teisės būti pasauly, o kiti neturėtų". Iš šitos teisės naudotis žeme H. Žoržas neveda teisės turėti darbo, kaip tą daro Consideranas, bet jis pripažįsta valstybei teisę žemės rentą nusavinti. Priešingai, jis kartu su J. St. Miliu pripažįsta producentams absoliučią teisę jų darbo produktams.

Savaime suprantama, kad Žoržas pripažino neteisėtą esant ir gaunamą be darbo pelną, paremtą nuosavybės teise. Kaip konservatyvūs Vokietijos socialistai matė ūkio ligos šaltinį kapitale ir jo nuošimtyje, taip H. Žoržas neturto, krizių ir geležinio įstatymo priežastį matė esant žemės nuosavybėje.[1]

Valstybė turi teisės nusavinti žemės rentą be atlyginimo, tas gali būti padaryta atatinkamu mokesčių skyrimu, kuris gali padaryti nereikalingus kitus mokesčius. Kadangi H. Žoržas laikė esant teisėtą kapitalo nuosavybę, tad ir jo pelną taip pat manė esant teisėtą, todel valstybė negali jų liesti. Tokios pat pažiūros į ūkio ligos priežastį buvo ir Alfredo Ruselio Uoleso (Wallace), bet sumanymai, kuriuos šis siūlė, skiriasi nuo H .Žoržo sumanymų. Ir Uoles siūlė, kad valstybė

[1]) Jo veikalas „Progress and Powerty".

nusavintų žemes, bet nusavinimas negali liesti trobų, drenažo įtaisymų, privatinių kelių ir t. p.; šitie lieka nuosavybe savininkų, kurie gali juos parduoti, bet neišnuomuoti, o žemė turi būti nusavinta už atlyginimą pinigais arba renta. Valstybė tik tampa dideliu lendlordu ir išnuomuoja sklypus atskiriems asmenims.

Mengeris yra tos nuomonės, kad toks pelno be darbo skirstymas į dvi rūšis neturi pagrindo, nes ir kituose daiktuose yra gamtos sukurtos medžiagos ir tų daiktų, kaip ir žemės, yra apibrėžtas kiekis. Skirtumas nėra toks esminis, kad juo galima būtų daryti tokias įvairias teisiškas santvarkas. Vėliau ir Anglijoje atsirado socialdemokratų, kurie plačiau ėmė spręsti teisiškos santvarkos reformos klausimą.

Pirmas žymus šios krypties veikėjas H. M. Haidmenas (Hyndmannas,) kurio pirmas veikalas pasirodė 1886 m. (The text-book of democraty). Čia jis sako, kad žemės suvalstybinimas yra visų pagrindinių reformų tikslas, bet jos be vienu laiku įvykdyto geležinkelių ir, apskritai, kapitalo suvalstybinimo neduos esminės naudos.

Laikrašty „To Day“ 1884 m. Nr. 30 (sausio m.) Haidmenas rašė, kad H. Žoržo ir Uolėso reikalautas žemės suvalstybinimas sujungtas su kartu įvykdytu kapitalo, mašinų ir susisiekimo priemonių suvalstybinimu yra tikrybėje vienintėlė priemonė, kad Anglijoje mūsų būsimieji reikalai būtų geriau patenkinti ir sunkūs pavojai išvengti. Tad Anglijos soc.-demokratija yra tokios pat pažiūros svarbiausiu klausimu, kaip Vokietijos ir Prancūzijos.

Ji kelia tokius reikalus, kurie iš karto kitoms partijoms atrodo revoliuciniai, neįvykdomi, o paskiau, laikui einant, tų partijų pradedami vykdyti.

Teisė visam darbo vaisiui ir nuosavybės formos.

§ 178.

Iki šiol buvo mėginta nušviesti, kaip socialistų partijose plėtojosi nauja teisės sąvoka: teisė visam darbo vaisiui ir kokie sumanymai buvo siūlomi jai įvykdyti. Dabar tą pat dogmatiškai nušviesime. Socialistiškų partijų atžvilgiu teisė visam

darbo vaisiui turi a) negatyvę ir b) pozityvę funkciją. a) Pirmoji ta, kad bet kokis be darbo pelnas, ar tai būtų žemės rentos, ar kapitalo nuošimčio formos, kaip neteisėtumas, yra naikintinas. b) Antroji eina iš to, kad kiekvienas darbininkas iš visos gaminių masės gauna tiek verčios, kiek pats savo darbu pagamino. Negatyvėje funkcijoje socialistų pripažįstama teisė visam darbo vaisiui, — sąmoningai, ar nesąmoningai, — bet aiškus pripažinimas skiria socalistus nuo kitų partijų, kurios taip pat siekia teisiškos santvarkos pagerinimo, palikus jos pagrindinius dėsnius. Teisės visam darbo vaisiui reikalavimas yra toks pat revoliucinis, kaip prancūzų revoliucijos metu lygių politiškų teisių reikalavimas; jis neturėjo savy jokio pozityvaus pagrindo naujai santvarkai, bet lieka galingas, kai masės tuo obalsiu susijungia. Visai ką kitą turi savy tos teisės pozityvioji funkcija. Mintis, kad kiekvienas darbininkas gauna sau visą padarytą verčią, o žemės ir kapitalo savininkas nieko netenka, yra naujas turtų paskirstymo teisingumo dėsnis, viena iš dviejų socializmo pozityvių programų naujai santvarkai įvykdyti.

Šito dėsnio įvykdymas turi pakeisti visus teisės institutus, pirmiausia veikiančias nuosavybės formas. Reikia nurodyti trys svarbiausios nuosavybės formos, kurios yra įvairiame santyky su teise visam darbo vaisiui, būtent:

1) privatinė nuosavybė, kuri sujungta su atskiru naudojimu nuosavybės objektais,

2) bendruomenės nuosavybė su atskirų asmenų naudojimu,

3) bendruomenės nuosavybė ir bendras naudojimas.

1. Pirmai nuosavybės formai esant, teisė visam darbo vaisiui nieku būdu negali būti įvesta. Ta santvarka dabar viešpatauja Europoj ir savininkams suteikia, teisės jėgą, didelę galią imti sau pelną be darbo, procento pavidalu.

2. Antroji forma šiek tiek artina prie teisės visam darbo vaisiui įvykdymo; gyvenimo pavyzdys — Rusijos bendruomenė („mir“). Ten žemė priklauso bendruomenei, o naudotis ji skirstoma tarp šeimynų, įvairiais skirstymo pagrindais, Bet skirstoma tik dirbamoji žemė ir prievos, o miškai ir ga-

ganyklos lieka bendram naudojimui. Tokią formą siūlė Halis ir Spensas.

Toks skirstymas negali turėti vietos industrijoje, nes čia nei namų, nei mašinų nepaskirstysi. Tai čia gali būti taikoma tokia sistema: darbininkų grupėms yra pavedamos visos įmonės.

Šioj formoj tik bendruomenės viduj panaikinamas pelnas be darbo, bet santyky su išore veikia ta pat tvarka, kaip visoje šių dienų ūkio sistemoje.

3) Trečioji forma — bendra nuosavybė su bendru naudojimusi. Toks nuosavybės sutvarkymas yra komunistiškas; jis įvykdytas Žiemių Amerikos komunose. Čia ir naudojimasis yra komunistiškas (bendri butai ir valgis), bet daugiausia šeimynų valdoma. Ir šių dienų santvarkoj, gamybos stadijoje darbininkai veikia sujungti, bet paliekant šeimynos naudojimąsi atskirai. Be to, komunistiškoje santvarkoje teisei visam darbo vaisiui būti vykdomai kenkia teisė gauti išlaikymą, priklausanti ir tiems, kas nedirba.

Ir Amerikos komunose nėra nei pėdsako tos teisės. Vilhelmas Alfredas Haindas (Hind), vienos komunos, kuri tapo akcine b-ve, prezidentas tos komunos santvarkos aprašyme pasakoja apie tokią sutartį, kurią abi šalys, komuna ir įstojęs jon, turi pasirašyti: komuna pasižada įstojantį ir jo šeimyną aprūpinti gyvenimo daiktais, vaikus auklėti ir nedarbingus išlaikyti, o įstojęs narys už save ir už savo šeimyną pasižada, kad savo darbu ir jėgomis skatins komunos gerovę.

Tad pirmajai nuosavybės formai esant, teisė visam darbo vaisiui negali būti įvykdyta, o antrai esant, ta teisė yra įgimtas turtų skirstymo principas; pagaliau komunistiškai santvarkai esant, kalbamos teisės įgyvendinimas yra galimas, tačiau yra praktiškų sunkenybių, kurios yra tokios stiprios, kad, tai santvarkai esant, turtų paskirtymo dėsniu reikia laikyti teisė gauti išlaikymą.

Kai kurios išvados.

§ 179.

Kokią reikšmę šių dienų praktiškiems siekimams turi šitos naujos teisės sąvokos: teisė visam darbo vaisiui ir teisė

gauti išlaikymą, kurios ilgų metų eigoje susidarė dirbančių klasių sąmonėje?

Nėra abejonės, kad teisiškos sistemos, kuri būtų pagrįsta šitomis teisės idėjomis, sudarymas yra ateities dalykas. Yra revoliucinio socializmo mintytojų, kurie mano, kad ta santvarka gali būti dirbančių klasių valstybine jėga įvesta, kaip esti įvedama politiškos santvarkos permaina. Bet sociališka reforma negali būti įvykdyta vienos nakties laiku, kaip buvo padaryta didžiausia politiška reforma vienos nakties laiku 1789—VIII—4/5 d., kuri galima del to, kad politiška reforma maža liečia tautos vidaus gyvenimą. Dirbančių klasių reikšmė visuomenės gyvenime dabar yra didelė ir ji nuolat auga, bet reikalingos reformos gali įvykti tik palengva einančia istoriška evoliucija taip, kaip mūsų šių dienų santvarka yra palengva pakeitusi feodališką santvarką, šimtų metų eigoje, iki pagaliau vienu smūgiu galutinai nuveikė ją. Kokią teisę įvykdyti siekia žmonija: visam darbo vaisiui, ar gauti išlaikymą? Daug pavyzdžių rodo mums, kad pastarąją; tą liudija ir labdariškumo prievolė, kurią turi bendruomenė. Teisė gauti išlaikymą labai įvairiai pasireiškia: vaikai turi būti maitinami ir auklėjami, ligoniai — gydomi ir t. t. Atatinkamą įstatymų leidybą ir dabar turime kai kuriose srityse, pav., draudimas nuo senatvės, ligos, nelaimės yra vykdomas įvairiose valstybėse. Teisė gauti išlaikymą sunkiausia pritaikinti darbininkui, t. y. asmenims darbingiems, viena, del to, kad jų yra labai daug, todėl jos pritaikymas ir aprėžtose ribose giliai užgautų nuosavybę; taigi čia naujose įstatymų leidybose pasitenkinama Anglijos fabrikų įstatymų pavyzdžiu: vaikų ir moterų darbo laiko aprėžimas, sanitariškų reikalavimų vykdymas, darbo dienos ilgumo nustatymas ir k. Tačiau šitos priemonės yra taikomos dabar tik pramonės srity, o neliečia žemės ir miškų ūkio del įvairių ypatingų sąlygų, kaip antai: darbininkų ir savininkų interesai čia dažnai supuola, darbininkai čia išsisklaidę, nesusiorganizavę ir todel turi maža įtakos visuomenės gyvenimui. Šitomis priemonėmis dar nepripažįstama teisė gauti išlaikymą, bet tuose siekimuose yra tendencija pripažinti teisę turėti darbo; o jei būtų ji visiškai įvykdyta, tai sudarytų naujo žmonijos plėtojimosi išeinamąjį tašką.

Dabar gi ji tik prijungiama yra prie dabartinės privatinės nuosavybės tvarkos ir papildo labdariškumą, pritaikomą pereinamam laikui. Du dalykai ir dabar turi būti vengiami: 1) kad įstatymais nebūtų dauginama proga gauti pelną be darbo ir nebūtų didinamas tas pelnas be darbo, pav., tokiais muitais, kurie turi tikslo dauginti rentą ir kapitalo nuošimtį, kad nebūtų daromos valstybės skolos neproduktingiems reikalams ir t.t. 2) Dar blogesnės išvados gaunamos, kada įstatymais renta ir kapitalo pelnas pernešama iš vienos klasės rankų kitai klasei, kaip pav., panaikinami ipotekiški sunkumai valstybės lėšomis, nes tai yra dovana žemių savininkams. (Pav., Rusijos bajorų žem. banko veikimas).

XXXIV. B. Viešoji teisė.

§ 180.

Ir šios teisės srities naujas sąvokas aiškinsimės sekdami Ant. Mengeriu, jo veikalu „Neue Staatslehre" 1903 metų leidimo. Pirmiausia supažinsiu su jo mintimis kai kuriais parengiamosios reikšmės klausimais.

Dabarties valstybės santvarka savo pagrinde turi jėgą; ji ir išsiplėtojo iš jėgos santykių ir turi tikslą remti nedaugelio turtingųjų interesus neturtingųjų masių lėšomis. Apžvelgus istorijos eigą, tą aiškiai matome. Esant verguvei ir baudžiavoms, tokia santvarkos esmė buvo visai aiški: vergo visas darbo vaisius tekdavo jo valdovui, o vergas buvo išlaikomas, kaip ir šiaip tinkąs darbui gyvulys. Baudžiavoms esant, valdovas (savininkas), teisės duota jam jėga, gaudavo baudžiauninko tam tikrą darbo laiką sunaudoti ir gauti dar tam tikrus mokesčius ar pinigais, ar įvairiausiais daiktais, net grybais, uogomis ir t.t. Laikams einant, tas santykis pakito, gavo kitas formas, darbininko samdymo formas. Ir prancūzų revoliucija, kurios padariniais mes šiandien gyvename, nepašalino, o tik pridengė tą blogą santykį, būtent: ji panaikino asmenišką masių priklausomybę nuo didikų ir įvedė ūkio santvarką, paremtą laisvai sutartim, bet kadangi svarbiausiose sutartyse stovi prieš vieni kitus beturčiai ir turtuoliai, silpnieji ir galingieji, tad nepaisant asmeniškos priklausomybės panaikinimo pasta-

rieji, kaip ir pirma, valdo pirmuosius. Nors dirbančios klasės daro mėgininių pagerinti tą padėtį, tačiau teisės sistemą, kuri siektų masių, o ne mažumos galingųjų naudos, yra dar tik teorijoje, o praktikoje dar tik siekiama, nes ir S. S. S. R-je nėra pasiekta, nors formaliai ten laikoma pasiekta. Pirmas žemųjų klasių iškėlimas aukštyn buvo krikščionybės padarytas ir pirmųjų amžių Kristaus sekėjai laukė, kad stebuklo būdu įvyks tokia padėtis, kurioje paskutiniai bus pastatyti pirmutiniais, o pirmutiniai — paskutiniais. Tad pirmųjų amžių krikščionys siekė tokios pat visuomenės santvarkos, kokios dabar siekia neturtingos masės, o skirtumas tik tas, kad tada buvo tikima, jog ta santvarka įvyks stebuklu: greit vėl ateis garbės pilnas Kristus ir įsteigs naują valstybę ir kiekvienas krikščionis, kuris atiduos Kristui savo turtą ir šeimyną, bus šimteriopai atlygintas. Bet išoriniai santykiai buvo visai nepalankūs tokioms permainoms įvykti ir seniausi krikščionys neteko drąsos stoti prieš neteisę ir jėga iškovoti teises neturtėliams šiame pasaulyje. Tad greitu laiku tie siekimai buvo perkelti į pomirtinį pasaulį. Tuo būdu masių mintis tapo nukreipta nuo sociališkų reformų, o šitas gyvenimas liko tik parengiamąja stadija būsimam gyvenimui po mirties. Tik reformacija ir apšvietimas davė žmonėms tikresnį gyvenimo supratimą ir liaudis pasijuto pajėgianti pati valdytis. Didžios prancūzų revoliucijos laimėjimai buvo būtini, kad galima būtų kova del ekonomiškos laisvės ir gerovės toliau sėkmingiau vesti, nes plačios minios įgijo didelės jėgos politiškame gyvenime. Iki 1830 metų masių siekimai buvo tik politiški, o paskiau jie tapo ir sociališki, ir vadinamas sociališkas klausimas mūsų laikais yra visos žmonijos klausimas.

Anarchizmas. Pirmas klausimas, kuris kyla norint siekti geresnės santvarkos, yra šis: ar reikalinga yra valstybė tam žmonių sugyvenimui? Anarchistai mano, kad galima apseiti be valstybės, kad pakanka žmonių jėgų ir geidulių laiduoti žmonių harmoningam sugyvenimui net aukštos kultūros tautose. Jie reikalauja, kad valstybės ir bažnyčios jėgos aparatas, kaip nenaudingas, tad ir kenksmingas, būtų panaikintas. Jie nurodo, kad ir dabar daug santykių vyksta anarchiškoj padėty, pav., tarptautiniai satykiai, santykiai tarp šeimynos

narių, arba aukštų valstybės organų konfliktai išsprendžiami ne teisėjo, bet tarpusavio kompromisais. Taigi, anarchistai nori praplėsti šį ginčų sprendimo būdą visiems atvejams, būtent: valdymo ir tautos ūkio atvejams. Ir soc.-demokratija siekia pakeisti šią valstybę į ūkio santvarką, bet tarp jos ir anarchizmo yra esminis skirtumas: ji nori valstybę pakeisti, o anarchistai visai naikina ją ir nori, kad visuomenė tvarkytųsi sutartim. Ir anarchizmo būta įvairių pakraipų. Seniau jis laikėsi dabartinės ūkio sistemos, o dabar yra komunistiškas. Visi gyvenimo tikslai, labiausia maisto, drabužio ir buto pagaminimas ir paskirstymas, anot anarchistų, bus aprūpinti laisvai susidarančių grupių. Vidaus grupių, kurios sudaro komunistiškos santvarkos pagrindą, sutvarkymas, organizacija ir jų tarpusavio santykiai nėra tvirtai nustatyti anarchistiškose sistemose, viena tik aišku, kad valdymas ir ūkis tuo pačiu dėsniu paremtas, būtent laisvai susidarančių grupių. Naudojamų daiktų paskirstymas komunistiškame anarchizme, pradedant Bakuninu, buvo siūlomas daryti pagal kiekvieno grupės nario atliktą darbą, bet buvo pripažįstama teisė visam darbo vaisiui. Vėlesnių laikų anarchistai yra tos nuomonės, kad sistema teisės visam darbo vaisiui sunkiai įvykdoma, skelbia teisę gauti išlaikymą pagal esamus išteklius. Jei pastatysime sau klausimą, kiek įvykdoma anarchistiška sistema, turėsime atsakyti, kad jai įvykdyti ir praktikuoti yra nepergalimų sunkenybių. Būtent, pirmiausia reikia pasakyti, kad jei įvyktų sociališką revoliucija, tai visi daiktai būtų atimti jėga iš savininkų be atlygyinimo, kaip buvo daroma Rusijoje ir tas bus daroma jėga. Ir tuoj kils reikalas tuos atimtus daiktus paskirstyti, tad kaip be valstybės ir įstatymo galima būtų tai padaryti, nes kiekviena grupė siekia geriausius laukus gauti, patogesnius butus, geriau įtaisytus fabrikus ir t.t. Daug bus norinčių gražius smagius darbus atlikti, o nesiras kas dirbtų purvinus darbus. Daugelis anarchizmo rašytojų apeina aplink šituos klausimus. O tokioj padėty turi kilti karas visų prieš visus, iš to atsiras tiranija. Ir tokios santvarkos vykdymas yra neįmanomas del to, kad žmonės jai nepriaugę, būdami tūkstančius metų kitaip auklėjami ir kitaip pratinami. Ar ne tas pat yra įvykęs praeity su krikščionių bendruomenėmis? Yra reikalų, kurių laisvu noru grupės nepajėgs kažin

kol patenkinti ir kuriuos galima patenkinti, tik valstybės organizacjia juos rūpinant. Ir dar daug yra sąlygų, kurios neduoda pagrindo tikėtis gerovės iš anarchizmo. Bet viena jame yra geras dalykas, tai siekimas tobulinti atskirą žmogų. Kada visi žmonės, arba bent jų dauguma patobulės, tada daugiau reikalų galės būti patenkinta laisva sutartim ir laisvu noru, o tas yra geistina kaip ideališkesnė padėtis.

Individualistiška ir socialistiška valstybė.

Tuo būdu mes matome, kad esant žmonijos tam tikrai sociališkai padėčiai, žmonės gali bendrai gyventi, laisvai leidus veikti politiškoms ir ūkio jėgoms, bet turint tam tikrame plote valdžią, kuri turi teisės ir jėgos tą padėtį prievarta vykdyti. Šiose plačiose sienose gali būti ir yra daug įvairumų. Pirmiausia tenka prisiminti teokratišką valstybės pobūdį, kada valstybė savo piliečių tikybišką tobulumą turėjo savo veiksmų svarbiausiu dalyku, nes žemiškas buvimas buvo laikomas tik pereinamuoju į pomirtinį pasaulį; tadgi valstybės veikimo varikliu buvo ne žemiški žmonių tikslai, bet santykis su Dievu (viduramžių valstybė). Paskiau išsiplėtojo pasauliško pobūdžio valstybė, ir toliau bus kalbama tik apie pastarąją. Pasauliško pobūdžio valstybės tenka skirti dvi formas: individuališką ir socialistišką; pirmoji yra jėgos valstybė. o antroji — dirbančių masių valstybė. Terminą socialistas pirmą kartą sutinkame tik R. Oujeno veikaluose nuo 1836 metų. Šitas terminas, pav., Lorenco von Šteino buvo naudojamas kaip apibudinąs pasaulėžiūrą, priešingą individualizmui. Tarp jų skritumai yra tokie: a) ūkio sistema individualistiškoje valstybėje yra privatinė, o socialistiškoje — bendruomenės, b) pirmoje visų pirma yra rūpinami valdančių, galingų klasių reikalai, o antroje, — manoma, bus silpnųjų rūpinami; tas aišku iš to fakto, kad individualistiškoje valstybėje pirmiausia rūpinama laiduoti valdančiųjų jėgos padėtis, būtent daugiausia lėšų leidžiama kariuomenei išlaikyti ir tauta yra auklėjama patriotiškumo dvasioje. Greta su valdančių interesais individualistiškoje valstybėje yra rūpinami pasiturinčiųjų klasių interesai, kuriems saugoti ir tenkinti yra sukurta įvairi teisė: civilinė, baudžiamoji administracinė, finansų. Tiesa, esti vei-

ksmų ir neturtingųjų naudai, bet jų maža ir jie yra antraeiliai. Prieš ją statome socialistišką, arba liaudies darbo valstybę. Šitos valstybės tikslas ir esmė yra tenkinti plačių liaudies masių individuališkus interesus, o politišką jėgą turėti yra tik įrankis tikram tikslui pasiekti. Kiekvieno ir visų gerovė yra valstybės uždavinys, o ne atskiro kurio asmens.

Socialistiška ir komunistiška valstybė.

Mes jau žinome, kokia socialistiškos valstybės esmė ir koks skirtumas tarp jos ir individualistiškos valstybės: jos tikslas visų ir kiekvieno gerovė, kitaip sakant, gyvenimo tikslų patenkinimas valstybės veiksmais, tuo tarpu individualistiškoje to pat siekiama daugiausia atskiro asmens veiksmais pasiekti. Tokiam tikslų pakitimui vykdyti yra reikalinga ne tik privatinės turtų teisės ir šeimos teisės pakitimas, bet ir visos valstybės santvarkos pakitimas. Pirmoj eilėj yra reikalaujama pašalinti naudojamų daiktų ir gamybos įrankių privatinė nuosavybė ir padaryti juos bendruomenių nuosavybę. Apie tai aukščiau buvo kalbėta. Tik tiesioginis sunaudojimas gali būti paliktas privatinėje nuosavybėje. Šitas suvisuomeninimas yra esminis pažymys, kuris skiria socialistų siekimus nuo dabartinės teisiškos santvarkos. Kai kurie socialistai dar siūlo pakeisti ir šeimos santykius, liesti net tikyba, bet tai nėra esminis socializmo dalykas. Kas kita gaunama, kada siekiama įvykdyti visiška lygybė ekonomiškuose santykiuose: tada yra gaunamas komunizmas, kuris turi tikslą ne tik padaryti bendruomenes svarbesnių turto teisių turėtojomis, bet ir naudojimąsi paskirstyti tarp bendruomenės narių taip lygiai, kad nebūtų paisoma sociališkos kiekvieno padėties, o skirtumas liktų tik toks, koks eina iš gamtos sąlygų, pav., kiek skiriasi vyro ir moters reikalai, vaiko ir suaugusiojo ir p.

Reikia pastebėti, kad ir šios dienos valstybėje yra bendruomenių, kurios turi turto teises, taip pat yra tam tikrų atvejų, kuriais tam tikrame laipsnyje yra vykdomas ir komunistiškos lygybės dėsnis, pav., miestų ūkio kai kuriose srityse. Dabartinė mūsų visuomenė turi priešingumų, kurie ta-

čiau nėra kliūtim, kad galėtų būti valstybė. Todel Mengeris ir sako, kad galima turėti rimta viltis, kad visai bus galimas dalykas įvesti tokia teisės santvarka, kuri tarnaus plačioms masėms, ir įvesti palengva einančios reformos keliu, esant valstybei, ir kad taip einant galima bus išvengti tokių kraujingų baisenybių, kokiomis buvo laiduotas krikščionybės triumfas Teodozijaus I, Karolio Didžiojo ir k. laikais.

Tarptautiniai valstybių santykiai.

Šituose santykiuose viešpatauja dar pirmykštė padėtis: karas visų prieš visus. Tuose karuose svarbiausią vaidmenį vaidina valdovas su kariuomene, bajorija ir valdininkai. Bet dabar vis daugiau ir daugiau galios įgyja platesni gyventojų sluoksniai, pagaliau ir plačios minios. Darbininkų vadai svajoja apie pasaulinį susivienijimą: komunistiškas 1848 metų manifestas paskelbė obalsį: „visų šalių proletarai vienykitės". Bet plačioms masėms priėjus prie valstybės vairo, jose gema ir bręsta tautos ir tėvynės meilė. Ja rementis sutarčių keliu gali būti stengiamasi įvykdyti pasaulinė taika, kurios embrionas yra matomas įvairiausiose tarptautinėse organizacijose, kaip: pašto, telegrafo sąjunga ir k., o dabar, pridursiu nuo savęs, ir Tautų Sąjunga.

Individualistiška jėgos valstybė ir liaudies darbo v-bė.

Kokia kiekvienos iš jų esmė jau yra išaiškinta tuo, kas aukščiau buvo kalbėta. Reikia tik pastebėti, kad jei nebūtų surasta teisės priemonių šiai būsimai siekiamai santvarkai įvykdyti, tai yra rimto pavojaus, kad jai gresia toks pat likimas, koks įvyko krikščionybėje, kurios idealai ir siekimai ir šiandien nėra įvykdyti. Tad reikia ieškoti teisės priemonių liaudies darbo valstybei įgyvendinti. Pasiteiraukime, ką apie tai mano Mengeris.

§ 181.

Kokie yra liaudies darbo valstybės veiksniai (stimulai)?

Dabartinės valstybės pagrindas yra egoizmas su privatine nuosavybe, kaip jo padarinys, o brolybė, solidarumas ir artimo meilė yra antros eilės veiksniai, menkesnės reikšmės.

veiksniai. Egoizmas yra žmogaus prigimties reiškinys ir, jei socializmas visai neigtų jį, pats būtų pasmerktas nepasisekimui. Socializmas privalo siekti sutvarkyti egoizmą pačių masių naudai. Tuo tarpu buvo siekiama geresnės ateities artimo meilės, solidarumo keliu, pasitikint, kad auklėjimas pakeis žmogaus sielą ir nusistatymą (Sensimonistai); kiti, kaip Furje, suprato egoizmą esant gamtos reiškinį ir siekė suderinti jo pasireiškimus pavedant kiekvienam tam tikrą darbą. Vis delto buvo einama iš Ruso minties, kad žmogus iš savo prigimties yra geras.

Tačiau su egoizmo faktu nuolat susitinkame, ir, siekiant reformų, reikia tas gamtos įstatymas ne neigti, ir ne vykdyti coûte que coûte visų piliečių visišką lygybę, bet siekti, kad kiekvienas rastų naujose įstaigose savo sąskaitą.

Dorovė ir valstybė.

Ir dorovės veikimas naujoje liaudies darbo valstybėje turi būti laiduotas; tiktai tikybos vietą tikrai užims kiti dorovės veiksmai, labiausia gi viešoji nuomonė, kuri stipriausiai pasireiškia spaudoje.

Laisvė ir valstybė.

Laisvė yra individui suteikta galimybė siekti savo pasirinktų tikslų nekliudomai iš oro; jei laisvė yra suteikta grupei žmonių, kurie yra lygiuose gyvenimo santykiuose, tada kalbama apie grupės, korporacijos, luomo, tautos laisvę. Ji yra įvairi. Čia turėsime galvoj pilietišką ir ekonomišką laisvę, nes apie kitas kitur kalbama; ir turėsime galvoj visos tautos laisvę, o ne turtuolių klasių, arba didikų laisvę. Politišką laisvę šioj vietoj tik prisimename, nes ir apie ją kalbėjome anksčiau, bet prisiminti ji čia reikia, kaip būtina valstybės gyvenimo sąlyga. Ekonomiška laisvė yra visai kas kita, nekaip politiška, nes kaip žinome, keli mintytojai svajojo įgyvendinti ją politiškos nelaisvės sąlygose, būtent apgyvendinus piliečius kareivinėse ir kalėjimuose. Dabar ta laisve pilnai naudojasi tik turtuoliai. Ji turi būti valstybės aprėžiama jiems ten, kur dalykas eina del svarbiausių ūkiškų tikslų.

Lygybė ir valstybė.

Šių dienų valstybėje netenka kalbėti apie tikrą lygybę, nors formaliai prieš įstatymus visi piliečiai laikomi lygiais. Tačiau ekonomiška padėtis visai naikina ir politišką lygybę. Visiška ekonomiška lygybė yra tik anarchistų siekiama, apie tai buvo kalbėta. Būsimoje liaudies darbo valstybėje visiškai lygybei įgyvendinti yra daug kliūčių, būtent: a) tam tikra nelygybė visada bus tarp valdančiųjų ir valdomųjų; b) visada bus tam tikra nelygybė, susidaranti auklėjimu ir apšvietimu; c) bus taip pat darbo ir darbingumo nelygybė; d) bus nelygybė, kuri eina iš užsiėmimo, e) šeimos narių nelygybė, f) gabumų nelygybė ir t.t.

Pasiaiškinus del eilės klausimų parengiamos reikšmės, Mengerio prieita

Liaudies darbo valstybės organizacijos piešimas.

§ 182.

Valstybės tikslas.

Anot Mengerio, valstybė savo prigimtim neturi tikslo, o jos tikslą nustato galingieji. Šita pažiūra tačiau tik kai kurių pripažįstama. Mengeris valstybę apibrėžia taip, kaip ir mes, būtent kaip susidedančią iš trijų elementų. Kitos organizacijos: draugijos, pramonės įmonės ir t.t. gali būti teismo ir vykdomos valdžios priverstos vykdyti jų tikslus, o del valstybės nėra išorinės jėgos, kuri priverstų ją siekti savo tikslą. Tad savo rankose turinčiųjų valtybinę jėgą nuožiūrai priklauso nustatyti valstybės tikslą ir darbą. Valstybės vairą turėjusiųjų ir turinčiųjų raštuose dažniausiai nurodomas valstybės reikalingumas ir jos tikslas, būtent, kad pastaruoju yra tautos, arba valstybės gerovė. Bet šių dienų mūsų valstybė, paremta atskirų galingųjų militariška jėga, tik labai apibrėžtose ribose gali pasiekti to, kas sudaro tikrą visuotiną gerovę, būtent: asmens saugumo, plačių masių atatinkamo žmogaus vertei gyvenimo ir gero šeimos sutvarkymo. Dažniausiai valstybės tikslą nustato galingųjų interesai, kurie yra laikomi to laiko valstybės interesais ir tikslais. Istoriškame kultūringo-

sios valstybės išsiplėtojime šios grupės yra turėjusios tokios reikšmės:

1. Aukščiausieji valstybės valdžios nešiotojai, kuriais monarchijoje yra kunigaikščiai ir jų šeimos, o respublikose jų besikeičianti vadovybė. Kadangi valstybės siekimai yra jų pačių siekimai ir jos veikimas yra jų veiksmai, tad jų siekimas esti nukreiptas vykdyti valstybės jėgą ir puikybę. Jie rūpinasi išlaikyti ir plėsti valstybės plotą ir gyventojų skaičių ir tam reikalingas kariuomenės ir finansų jėgas didinti. Žodžiu, apibrėžiant tikslus, galima sakyti, kad aukščiausių valstybės asmenų siekimas yra jėga ir puikybė.

2. Antra pastovi interesų grupė yra bajorija, prie kurios reikia prijungti ir aukštuosius dvasininkus. Dabar masėse ji neturi reikšmės, tad šliejasi prie valdančiųjų, kad galėtų turėti daugiau privilegijų gauti tarnybą civilinėje valstybės valdžioje ar kariuomenėje etc. Jos tikslas turėti privilegijų.

3. Trečioji grupė yra vadinama vidurinė miestiečių ir valstiečių klasė. Ji stovi produkcijų priešaky ir siekia turto įgyjimo; taip pat ji siekia mokslo ir meno. Turtais ir apšvietimu ji pasiekia, kaip bajorija, privilegijuotos padėties ir ji esti stipresnė tuo, kad nepriklauso nuo vyriausybės malonės. Ji nori turėti santykių su turinčiais valdžią ir su bajorija. Jos siekimai yra medžiagiški ir dvasios turtai.

4. Neturtingosios liaudies masės, kuriuos supuola su darbininkija. Jų siekimai yra bendri žmogaus siekimai: asmens saugumas, atatinkamas žmogaus verčiai pragyvenimas ir šeimos santvarka. Jie nustumti nuo to, ką turi anos trys grupės. Jų siekimas — pragyvenimo sąlygų laidavimas. Žinome istorijos eigoje tų grupių reikšmę.

Tie tikslai pažymėti istoriškos evoliucijos eigoje kiekvienos nurodytų keturių grupių būtinumu.

Kuo stipresnė darosi to, ar kito intereso (tikslo) grupė, tuo tikriau ji gali savo tikslą padaryti valstybės tikslu. Iki XVIII amž. pusės valstybės gyvenime lemiančią reikšmę turėjo pirmoje eilėje tiek išorės, tiek vidaus politikai kunigaikščių jėgos interesai, o kai ne jų buvo žiūrima valstybės vidaus gyvenimo, tai pirmoje eilėje vidaus administracija buvo naudojama tik bajorijos ir klero interesams. Pradedant prancūzų revoliucija, trečiajam luomui pasisekė kai kuriems savo

tikslams suteikti valstybingumo pažymys, bet šitas laikotarpis dar negali būti apibrėžtas kaip tos klasės dominuojančios įtakos laikas, nes jai dar teko jausti militariškų įstaigų konkurenciją. O liaudies masių ypatingi interesai, nors ji sudaro vyraujantį tautos daugumą, vadovaujančių valstybės gyvenimui asmenų buvo pastebėti tik XIX amž. antroje pusėje ir buvo pradėta jie vykdyti pačioje jų būtinumo pradžioje. Tad nepaisant daugelio revoliucijų ir valstybės santvarkos visiško pakitimo, negalima girtis, kad mes pastarojo šimtmečio eigoje būtume padarę didelius žingsnius pirmyn valstybės tikslų pakeitimo ir nustatymo reikalu. Pastačius sau klausimą, kodel po tokių didelių permainų vis dar siaurų grupių interesai nustato valstybės tikslus, teks pastebėti ir teoriškas ir praktiškas tam pagrindas. *Teoriškas* pagrindas yra tas, kad valstybei suteikta juridiško asmens pobūdis ir tuo duotas jai skyrium nuo (tautos) gyventojų buvimas, kuriame be mąstymo galima buvo patiekti visos galimos savybės ir tikslai. Praktiškas pagrindas yra tas, kad valstybės vadų jėgai susidaryti padėjo tarpusavio nuolatiniai grąsinimai, kurie tik tarptautinės organizacijos galėtų būti pašalinti, o tokiai organizacijai mūsų dienų tarptautinė teisė neduoda dar pakankamų priemonių.

Pripažinus valstybę savarankiu juridišku asmeniu, valstybė liko atskirta nuo jos narių ir jų tikslų ir nustatyta kaip atskira esybė su savitais tikslais ir siekimais. Tuo įvyko galimybė svarbesnių savo interesais grupių tikslus padaryti šito juridiško asmens tikslais, arba tikriau sakant tam tikra prasme visų tikslais. Maža yra teisės sąvokų, kurios taip tvirtai būtų tapusios masių pažiūromis, kaip valstybės savarankaus asmens sąvoka. Labai dažnai tenka išgirsti paaiškinimas iš pusės asmenų, kurie neturi teoriško išsilavinimo valstybės santvarkos atžvilgiu, kad valstybės jėga ir prestižas reikalauja aukų, nesuprasdami, kokių siaurų grupių interesai guli tų reikalavimų pagrinde.

Tiktai tada, kai valstybės tikslai yra lyginami prie plačių masių gyvenimo tikslų, galima gauti tikras valstybės veiksmų ir jų padarinių apibrėžimas.

Antra priežastis, del kurios valstybės tikslai lieka pastovūs politiškų reikalų pakitimo sūkury, yra mūsų tarptautinės teisės organizacijų netobulumas. Vienos valstybės geresnis

suorganizavimas greitai būna ir kitų valstybių panaudotas, todel valstybės vadovų įgytoji, tobulesnių įstaigų dėka, jėga nelaiduoja valstybės saugumo; o kadangi platūs liaudies sluoksniai ilgus laikus palaiko valstybės vadovų jėgą, tad ir susidaro atatinkamos aplinkybės tarpusavio karams. O tokie mėginimai, kaip Haagos taikos konferencija, sušaukta Rusijos iniciatyva, neturi reikšmės, kol valstybės savo viduje neturi atatinkamos santvarkos, kol jos savo viduje yra individualizmo vedamos su jėgos santykiais.

§ 183.

Bendruomenė.

Internacionališko pobūdžio visų socialistiškų srovių idealas yra padėtis, kurioje visa žmonių giminė sudarytų vieną politišką ir ūkišką organizmą ir kurioje karas ir ekonomiška konkurencija tarp atskirų asmenų ir tautų būtų panaikinta. Šitas idealas yra ne be praktiškos vertės tiek, kiek jis yra paskutinis siekiamas tikslas, nustatantis mūsų siekimų bendrą liniją. Bet būtų labai nerimta laikyti tą padėtį, arba nors pirmą artinimąsi prie jos sociališkų siekimų tiesioginiu vykdytinu tikslu. Dar nė kartą nėra pasisekę kad ir vien politiškus Europos krikščioniškų tautų santykius nustatyti pakenčiamu būdu. Liaudies darbo valstybės įkūrimas turi būti tol atidėtas, kol visa žmonija bus pribrendusi prie didelės reformos, reiškia kalbamo sociališko idealo įvykdymas turi būti nukeltas į nenumatomą ateitį. Kur kas praktiškesnis ir prastesnis yra siekimas padaryti nuosavybės ir ūkiško veikimo subjektais ne visą žmoniją, bet atskiras valstybes, kurios yra susidariusios istorijos eigoje (valstybiškas socializmas). Šitas ūkiškų jėgų koncentravimas valstybės rankose yra taip pat galimas, kaip šių dienų kultūringų valstybių rankose yra sėkmingai sukoncentruota politiška jėga. Bet kadangi dabar dažniausiai atskiri asmenys yra nuosavybės ir ūkiško veikimo subjektai, tai tautų egzistencija be gresiančios suirutės nebūtų galima, jei tos funkcijos būtų tuoj pavestos valstybei. Ūkiško veikimo koncentravimas turi eiti tokiu pat ilgu, palengva vykstančiu tempu, kaip ėjo politiškos jėgos sukoncentravimas, kuris pirmiausia pasireiškė šeimoje, giminėje, paskui bendruome-

nėje ir, pagaliau, platesnėse ribose iki pasiekė senovės, toliau viduramžių ir naujų laikų valstybės susidarymo. Todel liaudies darbo valstybė artimiausiu laiku turi pasitenkinti tuo, kad padarys bendruomenę nuosavybės ir ūkio subjektu (bendruomenės socializmas). Tik kaip išimtis tie ūkio veiksmai, kurie liečia didesnius plotus, pavedami provincijai, arba valstybei, kaip kad ir dabar: vietos keliai pavedami apylinkėms, bepročių globojimas provincijai, paštas, telegrafas, geležinkelių valdymas — visai valstybei. O pagaliau tie daiktai, kurių naudos plotas, arba ūkiška reikšmė išeina iš vienos valstybės ribų, kaip antai jūrą, Sueco kanalas ir p. turi būti pavesti pasaulio valdininkams prižiūrėti. Kai kas iš socialistų, kurie nori įvesti socializmą ne valstybės prievarta, o laisvu susitarimu, siūlo steigti nedidelio ploto bendruomenes, kur narių būtų iki 2000 asmenų. Vienas kitas socialistas pagrindinai išsitaria prieš didelius miestus, kuriuos laiko nedorovingumo židiniais. Bet liaudies darbo valstybė gali remtis tik esamu žmonių pasiskirstymu, kuris mūsų laikais turi tendenciją kurti didelius miestus. Be to, pastarųjų dešimtmečių tyrinėjimai parodė, kad didelių miestų nedorovingumas nėra didesnis už kaimų nedorovingumą, tiktai turi kitą pobūdį; ir kad jungtiniuose susisiekimo punktuose nepalankios sveikatai sąlygos yra taisomos geresnėmis higienos priemonėmis.

§ 184.

Suverenumas.

Mažos bendruomenės, kurios liko iš feodališkos sistemos ir kurios dažnai pajėgia patenkinti griežtus politiškus šių dienų valstybių reikalavimus, gali būti sujungtos, reikalui esant. Siekiant tolesnio socializmo laipsnio, bendruomenės socializmas duotų tik pirmus gerus rezultatus. Mūsų dienų ūkio santvarkos didžiausias trūkumas, be abejo, yra tas, kad darbininkas gauna tik nustatytą atlyginimą, bet visai nedalyvauja savo darbo pelne. O bendruomenės socializmas yra tokia ūkio forma, kuri geriau negu valstybės, arba pasaulio socializmas duoda darbininko akiai matyti darbo ir atlyginimo santykį. Antra, bendruomenės socializmas duoda galimybės nelygiai nustatinėti darbininkų išlaikymą įvairiose valstybės srityse;

prisiderinant prie esamų santykių bent pereinamuoju laiku. Tas yra labai svarbus dalykas miestų darbininkų atžvilgiu, nes jų išlaikymas, jei imsime visos valstybės vidutinį žmogaus išlaikymą, esti ne tik ne didesnis, bet dar mažesnis. Be to, yra paliekamas tam tikrais atvejais ir pelnas be darbo. Šitos yra silpnos bendruomenės socializmo pusės.

Jei bendruomenė daroma yra nuolatine nuosavybės ir ūkio nešiotoja, tai kyla klausimas, ar neturi būti jai pavesta suverenumas ir įstatymų leidimas. Bet šita priemonė turi būti laikoma nepasisekusia, nes valstybės susmulkėtų viduramžių pavyzdžiu. Įstatymų leidybos vienumas plačioms apygardoms, kurios vis delto neturi atatikti dabarties per didelės valstybės, yra vienas iš geriausių dalykų, kuriuos paliks dabartinė individuališka valstybė būsimai visuomenės santvarkai. Šalyse, kurios greta valstybės įstatymų leidybos turi provincijų įstatymų leidybą, šitoji turės būti palikta ir vykdoma ir būsimoj liaudies darbo valstybėj. 1871 metų Paryžiaus komunos nepasisekimas turėjo ir tą priežastį, kad ji savo skelbime prancūzų tautai 1871 - IV - 19 d. greta su ūkio funkcijomis ėmė savo ir kitų Prancūzijos bendruomenių žinion absoliučią autonomiją ir įstatymų leidybos atžvilgiu, ir finansų, ir švietimo, ir teisingumo, dalinai ir kariuomenės. Suprantama, kad tas mėginimas buvo jai būtinas gelbėjimasis, del to kad prancūzų tauta ir jos išrinktas seimas niekados nebūtų priėmęs visai valstybei siūlomų socialistiškų reformų, tą gerai numanė komunos veikėjai. Iš to, kad komuna nesustojo prieš Prancūzijos suskaldymą, lengva suprasti, kad visas tas mėginimas buvo per ankstyvas. Kadangi liaudies darbo valstybėje ūkio uždaviniai bus pavesti bendruomenėms, tai jos stovės prieš viena kitą kaip tam tikrame laipsny savarankūs asmenys. Bet būtų klaidinga jų santykis identifikuoti su dabartinės santvarkos atskirų asmenų santykiais. Suprantama, kiek daiktai ir patarnavimai bus daromi ir sunaudojami toje pat bendruomenėje, tiek ji bus savaranki ir nepriklausoma. Bet kada reikės pasikeisti produktais, tai tą turės atlikti ne laisva sutartim, bet tam tikri valdininkai, kaip dalykus vedantieji organai, kaip sąskaitybą ir statistiką vedantieji organai. Atskiro asmens nuosavybės ir ūkio pavedimas bendruomenei turės tokias dideles pasekmes, kad priklausomybė bendruome-

nei ir valstybei liaudies darbo valstybėje turės kur kas didesnės reikšmės negu dabartinėje santvarkoje. Dabar piliečio teisių turinį sudaro vad. politiškos teisės, t. y. kad pilietis, o ne svetimšalis tam tikromis sąlygomis turi teisės dalyvauti betarpiškai, arba per atstovus valstybės valdyme. Priklausymas prie bendruomenės (bendruomenės pilietybė) ir dabar sudaro kai kuriose valstybėse pagrindą teisei gauti pašalpos, tuo tarpu kai kitose valstybėse tą teisę riša tik su gyvenamąja vieta. Dabar kas nenori dalyvauti politiškame gyvenime ir nėra reikalingas pašalpos, gali sau gyventi ilgus metus svetur be jokio rūpesčio, kad jis čia neturi daugelio teisių. O bendruomenės pilietybė liaudies darbo valstybėje sudarys visiems piliečiams pagrindą jų ūkiškos egzistencijos, nes ji suteiks asmeniui teisės gauti išlaikymą iš bendruomenės ir su jąja surištą darbo pareigą. Kad apsaugoti atskiras bendruomenes nuo didelių skirtumų ūkio atžvilgiu, tam tikri ūkio valdininkai turės turėti teisės priversti atskirus asmenis pakeisti trumpam ar ilgam laikui, žiūrint reikalo, be jų sutikimo priklausomybę bendruomenį. Liaudies darbo valstybėje priklausomybė bendruomenei tik retai gali būti sudaryta šių dienų politiškų tėvynės teisių pagrindu, del to kad dabar daug žmonių svetur keliauja, gyvena ir veikia. Pirmą kartą nustatant socialistiškos tėvynės teisę turi būti imama dėmesin asmens ir jo šeimos tikra gyvenamoji vieta, kaip kad dabar daroma politiškų teisių atžvilgiu. Vienkart nustatyta ta teise bus ir kitiems asmenims suteikiama, pav., žmona ir teisėti vaikai priklausys tėvo bendruomenei, neteisėti vaikai — motinos bendruomenei. Asmenys, kurių priklausomybė bendruomenei nebus nustatyta, turės teisės gauti išlaikymą arba darbo apskrity, provincijoj, arba valstybėj. Dabartinėje santvarkoje darbininkas, formaliai žiūrint, turi teisės laisvai pakeisti savo darbdavį, o esant bendruomenės pilietybei, ta teisė teks suvaržyti, nes viena bendruomenė galės nenorėti darbininko netekti, o kita nenorės gauti asmenį, kurį reikia šelpti, bent pradžioje jo gyvenimo naujoj bendruomenėj. Todel turės būti valdininkai, kurie spręs šiuos reikalus. Svarstant dabarties sociališkas teorijas, reikia prieiti nuomonę, kad bendruomenės socializmas bus dabartinės valstybinės ir ūkio santvarkos įpėdinis. Bet būtų labai klaidinga manyti, jei šitoj valstybės ir ūkio formoje matytume sociališkų siekimų galutiną tikslą.

Jei dabarties mūsų ūkio santvarka dažnai būna lyginama su anarchija valstybiškoje srity, tai bendruomenės socializmas su jo ūkio jėgų suskaldymu, su gyvenimo sąlygų nelygybe ir su viso ūkio gyvenimo federališku sutvarkymu turėtų būti lyginamas prie tam tikros rūšies viduramžių ūkio sistemos. Todel bendruomenės socializmas yra tik tam tikras aukštesnis žmonijos sociališkos sąmonės laipsnis, iš kurio akis privalo žiūrėti į beribius tolumus. Ir toje ateities ūkanoje tiriančiai akiai rodosi sociališka padėtis, kurioje visa žmonių giminė sudarys vieną lygių teisių, neturinčią političkų ir ūkio priešingumų, sąjungą.

§ 185.

Darbininkų grupė.

Liaudies darbo valstybės bendruomenės, kurių gyventojų, manoma, bus apie 2000 asmenų, pačios rūpins gamybą ir naudojimąsi vesti ir tvarkyti be jokių tarpininkų. Bet ten, kur bendruomenės bus labai didelės, kaip kad yra miestų bendruomenės, kurios dar vis auga ir auga ir kurios bus ir naujai santvarkai įsigyvenus, ten ūkio santvarka būtų tokia plati ir paini, kad tarp atskiro asmens ir bendruomenės turės būti dar tarpininkaujančios organizacijos. Tad tokios didelės bendruomenės (miestai) turės būti paskirstytos į apylinkes, o darbininkai vienos profesijos turės būti susijungę į darbininkų grupes. Abi sąjungų rūšys — apylinkės ir darbininkų grupės - bus tik valdymo įstaigos, o nuosavybės ir ūkiško veikimo subjektas bus bendruomenė. Grupės nariai turės teisės gauti išlaikymą iš bendruomenės, bet jie negalės reikalauti, kad grupės darbo vaisius bet kokiu mastu būtų dalinamas tarp jų.

Darbininkų grupėje galima matyti cecho analogiją, tačiau be tikros jo reikšmės, kuri buvo susijusi su visišku cecho savarankiškumu ir skirtumu nuo kitų cechų. Atatinkamai liaudies darbo valstybės visuotinam tipui ir bendruomenės bus viešojo pobūdžio. Jos įsakymu bus steigiamos ir naikinamos grupės, ji spręs ir del narių priklausomybės prie tos, ar kitos bendruomenės ir del darbo įrankių. Šitos bendruomenės reikia skirti ir nuo Furjės sistemos, kuri buvo paremta ne išoriniu autoritetu, bet žmogaus palinkimu tam tikram darbui, ir nuo

L. Blano ir Lasalio asociacijų, kurios taip pat turėjo būti steigiamos narių laisva sutartim. Darbininkų grupės pirmininkas turės būti bendruomenės skiriamas ir šalinamas. Jis atsako už grupės darbų vedimą, jis privalo turėti jėgos narių darbus tvarkyti ir skirti pabaudas nariams, nusikaltusiems del darbo, rezervuojant darbininkui teisę skųstis tvarkos valdininkams. Tos pačios taisyklės turi veikti ir ten, kur nebus tarpininkaujančių darbininkų grupių.

Darbininkų grupių sutvarkymas tik tada bus tikrai demokratiškai įvykdytas, kada liaudies darbo valstybė bus visiškai sutvarkyta, bet ir iki tol negalima bijotis, kad darbininkų grupės būtų blogai išnaudotos, del to kad ir bendruomenė bus demokratiškai suorganizuota, o iš jos eis visas autoritetas. Mengeris sakosi, jis gerai supranta, kad toks autoritetingas darbo sutvarkymas vargiai atatiks darbininkų klasės demokratiškus siekimus, bet valstybės ir darbo konstitucija turi būti vertinamos visai kitokiu mastu. Politički santykiai maža teliečia tautų vidaus gyvenimą ir tautoms tenka pergyventi staigius valstybės konstitucijų pasikeitimus, neįžeidžiant iš esmės jų gyvenimo interesų. Juk galėjo taip įvykti, kad Prancūzijoje per kelis metus pasikeitė: absoliutinė monarchija didžiosios revoliucijos eigoje keliomis demokratiškomis konstitucijomis, o šitos liko pakeistos imperijos despotizmu.

Tuo tarpu, jei darbas radikaliai ir staigiai būtų keičiama tvarkyti, tai tauta būtų pastatyta prieš klausimą, ar nebus visai sugriautas ūkis. Ir tikrenybėje nors senovės vergūvė buvo pakeista baudžiavomis, o pastarosios buvo pakeistos samdos sistema, vis delto darbo konstitucija, net viešpataujant grynai demokratijai, turi savaimingą būdą. Ir staigus tiesioginis perėjimas prie tiesioginių demokratiškų darbo formų, priešingų per tūkstančius metų susidariusiai tradicijai, būtų pražūtingas tautų ūkio gyvenimui. Net demokratiškai susitvarkusios komunistų bendruomenės, kurios XIX amž. buvo įsteigtos Anglijoje ir Žiemių Amerikoje, subiro del disciplinos stokos tarp jų narių, nors jų dauguma buvo išimtinai tvirto būdo ir pasišventimo asmenys. Tik ten, kur labai stiprus tikybiškas narių jausmas palaikė autoritetą, bendruomenė gyveno pastovesnį gyvenimą.

Valstybės mokslui, kuris yra ne kas kita, kaip didelių jėgų santykių teorija, svarbiausias klausimas yra tas, ar to paties

užsiėmimo darbininkų grupės bus sujungtos aukštesnėmis įstaigomis visai valstybei, ar tik aprėžtai apylinkei? Šito klausimo nenagrinėsiu, nes vienoks atsakymas būtų rizikinga duoti: atsakymas bus duotas visų kultūros sąlygų kompleksu.

§ 186.

Liaudies darbo valstybė ir tikyba.

Iki apšvietimo laiko pradžios, tadgi beveik iki XVIII amžiaus pradžios sociališka Europos tautų padėtis buvo paremta beveik vergiška liaudies masių priklausomybe karaliui, bajorijai ir kunigijai, šiaip ta padėtis turėjo vieną harmoningą būdą. Valstybės ir teisės apsauga buvo pavesta kardo bajorijai, vėliau profesijos kariuomenei, abi stovėjo priešingoj pozicijoj santyky su tautos masėmis. Šitos gyveno nesąmoningai, įstaigos joms šviesti beveik nebuvo. Nors mokslas prasidėjo nuo Koperniko laikų (1473—1545), kurdamas greta tikybiškų pažiūrų ir empyriškas, bet mokslininkai rašė knygas lotynų kalba ir vengė daryti praktiškas išvadas iš savo žinių (teorijų). Stipriai ir giliai sielose laikėsi tikybiškas įsitikinimas, kuris neturtėliams ir silpniesiems žadėjo aname gyvenime lygybę už kančias šiame gyvenime. Tad ir išorinis ir vidaus tautos gyvenimas ėjo sutartinai. Iš šito dirbtino mechanizmo, kuris laidavo žemesnių tautos klasių pavergimą, XVIII ir XIX amžiais gyvenimo sąlygos pradėjo kisti. Prancūzijoje didžiausios revoliucijos metu vienu heroišku sąjūdžio momentu buvo įvesta visuotina kariška prievolė, o jai pamėgdžiojo kitos valstybės; tuo būdu kardas teisės santvarkai ginti buvo įteiktas tiems, kas buvo atstumtas nuo tos santvarkos. Toliau. Visuotinas pradžios mokyklos lankymas, pradedant Vokietija, išsiplatino visose kultūringose šalyse ir suteikė žemesnėms klasėms galimybės toliau savarankiškai lavintis, o ne vien kai kurias žinias gauti. Populari raštija ir periodiška spauda platino masėse patyrimo pasaulėžiūrą, o kas svarbiausia — tikybiška laisvamanybė, kurią Volteris ir k. dar laikė turtingųjų privilegija, plačiai palietė ir minias, nukreipdama jų dėmesį nuo pomirtinio gyvenimo prie žemiško gyvenimo kančių ir sunkenybių. Didelis žmonių ir jų reikalų padaugėjimas yra reikalingas tolesnio mokslo plėtojimosi, taip pat ir technikos; tauta, kuri

atsilieka užpakaly mokslo ir technikos atžvilgiu, turi būti pažeminta ir politiškai ir ekonomiškai. Iš kitos pusės, valstybė negali neigti. kad šių dienų priešingumai visuomenės tarpe negali būti visai išaiškinti vien žemiškais pagrindais ir kad tenka tikybai juos aiškinti kaip Dievo duotą santvarką, kuri bus išlyginta tik pomirtiniame gyvenime. Tad empyriškas mokslas ir tikyba abudu lygiagriečiai yra reikalingi, nors viena kitą neigia; bet vienas vienus patenkina, kita — kitus. Valstybė stengiasi būti viešpačiu abiem padėtims ir dažnai tas pat asmuo yra ir tikybos ir netikybos ministeris, t. y. kulto ir švietimo ministeris. Netrūksta planų pakeisti valstybės ir bažnyčios tarpusavio santykiams, iš kurių aš čia noriu pabrėžti tik tuos, kurie turi visuotiną pobūdį. Toliausia eina anarchizmas, kuris visai neigia tikybą ir kultą. Jeigu ereliui su dviem galvomis, kokiu vaizduojama dabartinė teisiška santvarka (tos galvos yra valstybė ir bažnyčia), turėtų būti atskirta viena galva (valstybė), tad ir antroji negalėtų laikytis. Bet ir tarp socialistų yra tik atskiri asmenys, kurie reikalauja, kad būtų panaikinta tikyba prievartos būdu; yra ir tokių, kurie mano, kad įvedus naują sociališką santvarką, tikyba išnyks be prievartos ir smurto. O faktai rodo, kad komunizmas visai sugyvena su tikyba ir kad komunos, turinčios tikybišką pagrindą, yra pastovesnės (Amerikos komunos). Dar kita politikų ir socialistų grupė, kurios priešaky reikia statyti Ruso, palieka tikybišką gyvenimą, bet vietoj išoriniai išpažįstamos tikybos siūlo proto sukurtą nedaugelio dėsnių tikybą. Tais dėsniais Ruso laiko šiuos: vienos visagalinčios Dievybės, išmintingos, geradarės, visažinančios ir visavaldančios buvimą, būsimą gyvenimą, teisingųjų apdovanojimą, piktųjų nusmerkimą, visuomenės sutarties ir įstatymų šventumą. Kas nenori pripažinti šitų dėsnių, tas turi būti ištremtas iš šalies, o kas formaliai pripažins, bet savo veiksmais pasirodys netikįs esąs, tas turi būti mirtim nubaustas. Panašias pažiūras, tik netaikydami žiaurių bausmių, turėjo Robespieras, Babefas, St. Simonas ir jų pasekėjai Ouenas, Cabet'as ir daug kitų socialistų. Tokie planai sunku vykdyti, nes senos tikybos iš šaknų išrovimas ir proto tikybos įvedimas negali būti mintijami be didelio visuotino smurto jėgos būdu, o su empyrišku mokslu ir ta nauja tikyba turės priešingumų, tad ir tikslo nėra smurtu ji įgyvendinti. Sena tikyba

bent savo pradžia remiasi Dievu, kad iš jo eina, o nauja bus parlamento nutarta, tad ir nesukels antgamtiško tikybos jausmo. Tačiau negali būti abejonės, kad naujoje liaudies darbo valstybėje tikyba turės mažesnę reikšmę, negu dabartinėje santvarkoje kad turi. Tiesa, — liga, mirtis, dorovės iškrypimai, trumpai sakant, fiziškos ir morališkos nelaimės visada bus ir jos visada sudarys ramiose sielose tikybos reikalingumą. Bet sociališki nelygumai, kuriems švelninti dabartinė valstybė kviečia pagalbon bažnyčią (tikybą), naujoje santvarkoje bus sumažinti pasiekiamose ribose. Kada didikų ir žemųjų gyvenimo skirtumai kiek galint sumažės ir kada visi turės viltį savo talentu ir darbingumu pasiekti didesnės gerovės, tada valstybei nereikės to galingo ir dažnai pavojingo aparato, kurį sudaro įvairių konfesijų krikščioniškoji tikyba.

Naujos darbo valstybės laisvas santykis su tikybiškomis problemomis duos jai galimybės dėti empyrinę pasaulėžiūrą pagrindan visiems gyvenimo įvykiams aiškinti. Iki šiol valstybė ir visuomenė buvo tos nuomonės, kad mokslo tyrinėjimai ir jų duomenys gali būti pilnai naudojami tik aukštųjų visuomenės sluoksnių, o paprastam žmogui reikia palaikyti tikyba. Ir mokslas tik aukštasis yra grynas mokslas, o liaudies mokymas yra tikybiško pobūdžio tiekiamas. Naujoje darbo valstybėje visose mokyklose—aukštose ir pradinėse—bus dėstoma tik mokslas, o tikyba bus palikta tikybiškoms organizacijoms. Tuo bus dvasios gyvenime pašalintas nelygus elgimasis su turtingais ir su neturtingais, o tas elgimasis, gal būt, dar labiau įžeidžia masių teises, negu ekonomiška nelygybė, nes apšvietimui besiplatinant plačioms masėms bus aišku, kad tiesa ir mokslas turi būti visų turtas, kaip saulės šviesa, nors medžiaginiai smagumai dar ir ne visiem būtų pasiekiami. Kada liaudies darbo valstybė turės empyrišką pasaulėžiūrą, tai ir turėdama visišką jėgą ji saugosis betarpiškai, ar kam tarpininkaujant naudotis ąja prieš Apreiškimo tikybos sekėjus. Krikščionių tikyba nuo to laiko, kai prie Konstantino I (311 m.) buvo pripažinta valstybiška tikyba, buvo platinama ir tvirtinama jėgos pagalba šimtus metų ir tik XVIII amž. valstybė atėmė iš jos rankų prievartos įrankius. Nauja valstybė neprivalo eiti tuo pavyzdžiu, ypač kad ji neketina versti piliečius prie kokios naujos dogmos. Jos atstovai negali niekad pamiršti, kad nors empyriš-

kos pasaulėžiūros piliečiams Apreiškimo dogmatai neturi reikšmės, bet tikintiems jais jie yra didžiausios reikšmės. Tad ir neprivalo ji tų įsitikinimų kliudyti. Nepuolama, bet ir neginama ta pasaulėžiūra nyks prieš mokslo šviesą. Lygiai kaip fiziško gyvenmo srity, pav., skystimas negali būti jokios jėgos suspaustas, bet nyksta, kada nėra laikomas inde. Šitas valstybės santykis su tikyba negali būti lyginamas su formulomis, kurias socialistai savo raštuose ir programuose siūlo, būtent, kad tikyba turi būti socialistiškoje visuomenės santvarkoje visai privatus asmens dalykas. Kadangi liaudies darbo valstybėje privatinė nuosavybė bus labai siaurose ribose, tai del tos aplinkybės gal būt negalės išsilaikyti tikybiškos organizacijos, neturėdamos medžiaginių lėšų. Bet tokios mechaniškos prievartos dvasiškuose reikaluose nauja santvarka negali griebtis, del to, kad tikintiems Apreiškimo tikybos nariams tikybiškų reikalų patenkinimas yra teisės gauti išlaikymą realizavimas. Todel liaudies darbo valstybė turi išlaikyti tikybiškas organizacijas, bet tuo pat ji turi teisės prižiūrėti jas. Dabar valstybė auklėja žmonės tikybiškai, ji ir toliau gyvenime tikybiškai juos globoja, palikdama didelėje bažnyčios įtakoje; tad ir liaudies darbo valstybė turės tiekti masėms empyriškos pasaulėžiūros auklėjimą ir mokslo pamokomis, meno paveikslais ir dorovės aiškinimais tenkins masių sielos reikalavimus, kurie dabar, valstybei esant pasyviai, yra tenkinami netikro pobūdžio tikybiškais siekimais. Tad negali būti abejonės, kad liaudies darbo valstybė rengs empyriškos pasaulėžiūros triumfą. Kada liaudies darbo valstybei pavyks tas pasiekti, t. y. empyriška pasaulėžiūra remti gyvenime, nesinaudojant jėga, tada bus išbaigta didžiausia istorijos problema. Senovės Graikų-Romos visuomenėje maža pastebima priešingumo tarp valstybės ir bažnyčios, tarp tikybos ir pilietiško gyvenimo. Atsiradus krikščionybei, krikščioniškų tautų sąžinėje atsirado plyšys, kuris buvo pagrindinis taškas viduramžių istorijos eigoje ir kuris ir dabar dar sudaro sunkų likimą. Nuo kiek daug kultūriškų siekimų turi dabar atsisakyti valstybė ir kaip dažnai ji turi nukrypti nuo tiesiog kultūriško plėtojimosi linijos, tik dėl to, kad neerzintų tikybiškų galingų organizacijų nepalankumo.

Tik kada empyriška pasaulėžiūra laimės kovą, tik tada šių dienų žmogaus sąžinės Januso veidas įgys tikro žmogaus vie-

ną veidą. Kadangi moksliška empyriška pasaulėžiūra nesiūlo jokios dogmų sistemos ,o tik tiekia žmogaus gamtai atatinkamą tiesos ir minties išreiškimą, tai ta pažanga turi būti laikoma galutiniu tikslu.

§ 187.

Mokymas ir mokslas.

Tautos gyvenimo sveikatai ir valstybės saugumui yra būtini tautos idealai, del to, kad esamos įstaigos labai dažnai del paprasto nepasitenkinimo būtų sunaikintos jomis, jei nepasitenkinimo jausmas nebūtų nukreiptas i ateities idealus ir jei nesusidarytų tuo būdu reikalingi motyvai pažangaus plėtojimosi. Šia kryptimi turi įvykti didelis pasikeitimas liaudies darbo valstybėje. Tėvynės didybės ir jėgos siekimas, kuris yra kariškos garbės pagrindas, naujoje visuomenės santvarkoje bus sumažintas ir tikybiški idealai kasdien vis labiau ir labiau silpninami empyriško mokslo pažanga. Kalbamieji idealai ateity turi būti pakeisti kitais žmonių tikslais. Čia reikia pastebėti, kad materialistiška pasaulėžiūra, kurią daugelis laiko pagrindiniu marksizmo dėsniu, gali būti kenksminga liaudies darbo valstybei plėtotis. Tiesa yra, kad materialistiška istoriška pasaulėžiūra liečia praeitį, ne ateitį, kiek ji tvirtina, kad tautų plėtojimasis ir jų sukurtos politiškos ir tikybiškos įstaigos pareina nuo ūkio ir technikos santykių. Bet yra pavojus, be abejonės, kad tautos, jeigu jos savo praeities veiksmus galutinai supras tik kaip ekonomiškų priežasčių padarinius, kad jos ir ateičiai statys išimtinai ūkiškus sau tikslus ir kad jos sociališką sąjūdį ilies išimtinai į neturtingųjų maitinimą, nepaisydamos. kad jų yra aikvojama didelės psichiškos ir fiziškos jėgos. Tai būtų vienpusiškas iškrypimas. Tokį pat iškrypimą kad ir kita kryptimi pergyveno krikščioniška bažnyčia, įveikus stabmeldystę IV amžiaus pradžioje. Liaudies darbo valstybės idealas negali būti kitoks, kaip tik plačių masių minties, veiksmo ir kūrybos pilnybė, jų intelektuališkas, doroviškas ir estetiškas pilnas išlavinimas. Tad čia paliesime nors mokslo ir mokymo padėtį naujoje santvarkoje, nes valstybės santykį su dorove jau esame palietę, o meno neliesime, nes jis maža įtakos turi sociališkiems jėgos santykiams, kad ir puošia gyvenimą.

Mokslo ir mokymo įtaka visuomenės gyvenimui yra svarbi. Dviem momentais dabartinė visuomenė yra skirstoma į dvi klases: aukštesnę ir žemesnę, mokymu ir turtu. Tuo tarpu kai turtų valdymo santykių tikslingas sureguliavimas sudaro vyriausią socializmo problemą, švietimo ir mokslo paskirstymą būsimoje liaudies darbo valstybėje socialistiška literatūra maža liečia. Tuo tarpu švietimo milijonieriai ne mažiau yra pavojingi demokratiškai visuomenei, kaip turto milijonieriai. Klausimas būtų geriausiai išspręstas, jei visa jaunuomenė gautų vienodą apšvietimą ir auklėjimą. Taip buvo manę kai kurie senesni socialistai, būtent tie, kurie apšvietimo laikais dirbo, dar nesant didelei pramonei ir susisiekimo priemonėms; jie pranašavo socializmą su mažais reikalais ir papratso XVIII amžiaus gyvenimo būdu. Bet dabar ir spaudžiamos mūsų kultūringų valstybių plačios masės negali mintyti gyvenimo be mokytų asmenų: be technikų, be gydytojų, be juristų ir k. profesionalų; negali būti mintijamas ir lygus užsiėmimų skyrstymas, esant dabar tiek specialumų ir tokiam dideliam darbo padalinimui, kuris dar vis didėja. Tad ir būsimoje liaudies darbo valstybėje didelį užsiėmimo paskirstymai bus ir sudarys pavojų, kad bus siekimų prie nelygybės ir vienų viešpatavimo kitiems. Tačiau liaudies darbo valstybė visuotino mokymo atžvilgiu gali siekti kad ir ne visiškos lygybės, bent artintis prie jos taip, kaip kad yra daroma ūkiško gyvenimo srity. Visuotino švietimo ribos ir turinys įvairuoja, žiūrint laiko ir vietos, ypač jo ribos išsiplatino, išėjus kultūringoms tautoms iš viduramžių padėties. Dabar pradedamosios mokyklos reikalavimai visiems yra vienodi. Ribose to aprėžto mokymo tikslingu auklėjimo nustatymu galima buvo pasiekti didelio išlyginimo švietime, taip kad būtų rengiama tokia padėtis, kurioje nariai galėtų artintis vieni prie kitų dvasiško išsilavinimo laipsniu. Šitas tikslas yra gražiausias, o kartu ir tikriausias tikrai demokratiškos visuomenės laidavimas. Visų piliečių, kurie dabar yra paskirstyti į apšviestus ir neapšviestus, artėjimas, švietimo atžvilgiu, gali įvykti dvejopu būdu: a) kad visuotino mokymo dalykai būtų nuvalyti nuo nenaudingų ir net kenksmingų dalykų; 2) kad įstatymai tam suprastintam turiniui įgyti būtų pagerinti ir išplatinti.

Apie I-ą sąlygą. Visuotino mokymo turinio suprastinimas gali būti įvykdytas tuo, kad bus išbraukta iš mokyklos programos tikybos mokymas ir mokslas bus paremtas empyriška pasaulėžiūra. Vargu kita kokia priežastis yra sudariusi tarp žmonių tokį didelį skirtumą, kaip ta, kuri paskirstė juos į apšviestus ir neapšviestus, vieniems suteikdama mokslo išsilavinimą, o kitiems daugiausia tikybos. Toliau, viena iš priemonių suprastinti mokyklų programą būtų, gal, išmetimas iš programos senovės kalbų ir literatūrų. Mūsų visuomenėje Graikų-Romos literatūrų žinojimas yra būtinas, kad žmogus galėtų būti laikomas apšviestu, bet būsimoji valstybė turi išbraukti jas iš programos. Senovės graikų-romėnų kultūra laikoma reikalinga mūsų apšvietimui teorišku ir praktišku atžvilgiu. Bet tas klaidinga teorišku atžvilgiu del to, kad senovės kultūra buvo prietarais paremta ir neturėjo kritingos, įvertinančios įvykius ir nusistatymus jėgos, kokia mes žymime empyrišką pasaulėžiūrą. Praktišku atžvilgiu del to, kad senovė buvo trukdoma verguvės. Liaudies darbo valstybė padarys nors vieną nuoseklų žingsnį, jei vietoj senovės kalbų ir literatūrų įves naujų kalbų ir literatūros mokymą. Šitokia pakeista programa galės būti taikoma masėms. Kas liečia auklėjimą, tai socialistai siūlo, kad vaikai jaunystės pradžioje būtų atimti nuo tėvų ir būtų auklėjami valstybės įstaigose. Tuo būdu čia eina klausimas ne del teisės, bet del tikslingumo. Jei bus gyvenama šeimynomis, tai ir auklėjimas bus šeimyniškas, ir priešingai, o mokymas visais atvejais turi būti viešas. Bet būsimoji valstybė negali pasitenkinti tokiu siauru mokymu, koks dabar yra. Ji turi plėsti savo mokymo darbą, kuris bus teisės turėti išlaikymą padarinys, būtina atatatinkamo žmogaus vertybei gyvenimo dalis. Švietimui turi būti vartojamos įvairiausios priemonės: prie paskaitų turi būti prijungtos knygos, laikraščiai, žurnalai ir k. Kad būtų išvengta švietimo vienpusiškumo, turi būti duota laisvė pasirinkti mokymosi sritį.

Prie II sąlygos. Žmonės siekia mokslo. Ir dabar ne mokslas reikalingas skatinimo, bet jo laisvė ir nepriklausomybė. Kiekviena labai stipri jėga visada bus pavojinga mokslininkams tose mokslo srityse, kurios paliečia valdančių interesus. Ir taip. Absoliutinė monarchija, net ir ribotoji monarchija lemiančiu būdu daro įtakos istoriškų mokslų šakai, taip pat teisės ir valsty-

bės mokslams. Galingoji bažnyčia daro negalimomis nepriklausomą filosofiją ir gamtos mokslą. Todel ir sakoma, kieno naudai mokyti rašo, o teismai sprendžia, tas yra krašto galingasis. Žemiau duodamas pavyzdys paaiškins šią mintį. Vokietijoje protestantų bažnyčia del visiems žinomų priežasčių yra silpna, o karalystė yra stipri; tad ir tikybiškos idėjos Vokietijoje yra mokslo stipriai kritikuojamos, tuo tarpu kai valstybės santvarka teisės, istorijos ir valstybės mokslo srityse maža teliečiama. Tuo būdu yra gaunama juokinga padėtis, kad Dievybė yra čia mažiau saugoma negu karalius. Tūkstančiai knygų, sako Mergeris, tai patvirtina, bet jis primena tik du filosofus Im. Kantą ir Davydą Strausą. Pirmas savo grynos išminties kritikoj sukritikavo visus teoriškus Dievo buvimo įrodymus, o savo „Rechtslehre", kuri buvo parašyta esant Fr. Vilh. II karalium (1797), jis stengėsi įtikinti piliečius, kad neverta ieškoti vyriausybės pradžios išaiškinimo ir gynė absoliutizmą. Strausas (1835—1836) parašė „Das Leben Jesu", o 1840—1841 — „Christliche Glaubenslehre", kuriose sukritikavo krikščioniškos tikybos paslaptis, bet monarchijos paslapčių nelietė.

Tą pat galima rasti Goetės, Šopenhauerio ir k. raštuose. Priešingai Anglijoj. Anglų posakis toks: žinojimas yra jėga. Lygia teise galima pasakyti: jėga yra mokslas. Tikrybėje ir čia monarchijos esmę galima aiškinti tik buvusių dinastijų istorija. Ar taip bus ir būsimoje valstybėje? Reikia manyti, kad bus ne taip, del to, kad liaudies darbo valstybė tai ne jėgos, bet ūkio ir kultūros darbo valstybė; joje politiška forma bus palanki plačių masių interesams, tad ji bus palanki ir tiesos tarnybai.

§ 188.

Perėjimas į liaudies darbo valstybę.

A. Dabartinio socialinio sąjudžio motyvai.

Dabarties socialistiškas sąjūdis turi daugiausia panašumo į krikščionybę, bet skiriasi nuo jos tuo, kad savo pagrinde neturi tikybos. Nuo senovės vergų sukilimų ir nuo viduramžių valstiečių maištų, taip pat ir nuo jų maištų vėlesniais laikais jis skiriasi tuo, kad jis remiasi filosofiškomis ir ekonomiškomis teorijomis ,kurios turi internacionališką pobūdį. Ko-

kios gi ypatingos priežastys sudaro tą sąjūdį, kurių nerandame praeity? Atsakymas į šį klausimą nušvies ne tik praeities, bet ir ateities sociališką sąjūdį. Žmogaus kūno dvasiškos funkcijos, arba dvasiškas veiksmas pasiskirsto į tris rūšis: mąstymo, veikimo ir kūrimo, kurios eina įvairiais dėsniais. Įstatymų (dėsnių), kuriais eina žmogaus mintijimas ir kūryba, o pasireiškia jie mokslu ir menu, mes čia neliesime, tik tiek pastebėsime, kad mokslas ir menas vyksta nesulyginti labiau nepriklausomai nuo išorinės įtakos, savais įstatymais, negu žmonių išorės pasaulio ir kartu gyvenančių draugų norais nustatomas valios veikimas. Šitas veikimas turi daug įvairių priežasčių. Tad niekas nedaro didesnio smurto tikriems įvykiams, kaip tas, kas tą esmėje taip nevienodą dvasios gyvenimą ir jo formas veda iš vienos priežasties; būtent, iš ekonomiškų ir techniškų santykių, kaip tą darė Marksas. Kas liečia žmonių valią ir veiksmą, tai apie juos pirmiausia reikia pažymėti, kad žmonių veiksmai, lygiai kaip kiti gamtos reiškiniai, yra valdomi priežastingumo įstatymu, bet priežastys ir jų veikimas turi nevienodą reikšmę; čia kaip ir išorės gamtoje dažnai maža priežastis duoda stambių vaisių: viena kibirkštis, įkritusi į parako sandėlį, gali būti viso miesto sunaikinimo priežastis; kariuomenės vado liga kautynių dieną gali būti valstybės panaikinimo priežastimi. Kad masių judėjimuose tos menkos priežastys niekad nebūna registruojamos, seka iš to, kad tyrinėtojui jos atrodo pripuolamomis.

Nors mes matome šiuo atžvilgiu tarp gamtos reiškinių ir žmonių veikimo didelio panašumo, bet kiekviena iš tų dviejų įvykių rūšių turi ir savitumų. Gamtos priežastys veikia neaiškiai, taip kad, kiek mūsų patyrimas siekia, jos esti nesurištos su mūsų sąmonės reiškiniais, o žmogaus veikimas būna išorinių priežasčių įtakoj tada, kada jos pereina į veikiančio asmens motyvus tam tikru dvasišku veiksmu, kada asmuo nustato dabarties padėtį ir ją lygina su geresne būsima padėtim, kuriai pasiekti turi tarnauti jo veikimas. Šitas mintijimo procesas suponuojamas yra tada, kai tautų masės kuria kultūrą ir proto veiksmus, ypač kai dalykas eina apie didelius politiškus ir sociališkus klausimus, nors mažais atvejais ir sunkiai būtų pastebimas. Jei Vokietijos fabrikuose dirbtų

negrai, arba kinų kuliai, tai esant kitoms toms pačioms aplinkybėms, socialdemokratija nebūtų susiformavusi. Despotas Napoleonas I turėjo pagrindo niekinti žodžio „ideologija" reikšmę, bet tas nedera tautos vadui Karoliui Marksui tvirtinti, kad ideologiški faktoriai yra tik ekonomiškų ir techniškų santykių padariniai. Didžiausios praktiškos institucijos remiasi žmogaus valia ir veikimu, kaip antai: tikyba, dorovė, teisė, valstybė ir tautos ūkis. Tikyba, valstybė ir tautos ūkis turi būti laikomi kaip pirmykščio žmogaus veikimo santvarkos, kurios, imant laikų ir tautų vidutinį skaičių, turi vienodą reikšmę tikrame gyvenime ir daro įtakos viena kitai. Todel yra grynos savivalės nuožiūros dalykas, kai Marksas ir jo pasekėjai laiko tikybą ir valstybę tik ekonomiškų santykių padariniais, nepaisydami, kad šitie reiškiniai nuo 200 metų buvo rimtų moksliškų tyrinėjimų objektas ir bent šiais laikais buvo tautų sąmoningai imami veiksmų pagrindan. Ir dabar valstybė, gal, daugiau įtakos turi ūkiui, kaip ūkis valstybei, o tikyba senose epochose turėjo lemiančios reikšmės. Ir XIX a. Habsburgų, Hohencolernų ir Bonapartų šeimynų garbės siekimai, tad grynai politiški faktoriai buvo tikresni istorijos įvykių varikliai, kaip tų laikų ūkio pakitėjimai. Tų trijų praktiškų institucijų viena, tikyba, turi savotišką, nuo valstybės ir ūkio nepriklausomą padėtį. Tikybos pagalba žmonės sueina į tiesioginius santykius su Dievu ir iškyla aukščiau už gyvenimo nelaimes ir mirties baisumus. Ji siekia ne žemiškų tikslų, kurie neatatinka valstybės ir ūkio tikslus, o dažnai esti net priešingi jiems. Tad ir galėjo susidaryti pasaulio tikybos, kaip krikščionybė, islamas, budizmas, kurios užviešpatavo daug tautų, turinčių atskiras teises ir ūkius. Tad gi, jei Marksas ir Engelsas ir k. ir tikybos gyvenimą aiškina kaip grynai ekonomiškų ir tecimiškų santykių padarinį, jei pav. Engelsas, eidamas iš tos pat pažiūros, tvirtina, kad Kalvino pažiūra į Dievo malonę yra tikybiškas išreiškimas to fakto, kad pasaulinės prekybos konkurencijoje pasisekimas, arba bankrotas nepareina nuo atskiro asmens veiksmo, arba nelaimės, o pareina tik nuo aplinkybių, kurios nepareina nuo jo, tai tokios pažiūros gali būti priežastis tik nusišypsojimui. Kas žino krikščionybės istoriją, tas žino,

kad kiekvienas svarbesnis Kristaus pasakymas (reikalavimas) arba apaštalų nuostatas turėjo didesnę įtaką tikybiškai krikščionių sąmonei, negu visas ekonomiškas išsiplėtimas. Tik tada, kai empyriška pasaulėžiūra užims Apreiškimo tikybos vietą, kada visa dorovės sritis pakitės ir kada darbo valstybė pakeis jėgos valstybę, tada ekonomiški siekimai liks žmogaus veikimo stipriu pagrindu, bet ir tai neišimtinu. Artimesniame santyky yra valstybės ir teisės santvarka su ūkio gyvenimu, nes jos siekia žemiškų tikslų. Teisė ir valstybė yra jėgos santykių santvarka, ūkis — gamybos daiktų ir patarnavimų paskirstymo santvarka. Bet nėra nieko klaidingesnio, kaip Markso ir Engelso tvirtinimas, kad teisės santvarka yra tik viršutinis aukštas, juridiškas ekonomiškų santykių išreiškimas. Teisės srity pirmoj eilėj pastebima jėga, o antroj eilėj ekonomiškas reikalas, kiek jis yra pripažintas turinčiu jėgos. Su atsidavusia kariuomene ir gera policija galima įsteigti teisiška santvarka ir šimtus metų ji išlaikyti tokia, kuri visai neatatiks esamus ekonomiškus santykius. Istorijos žinovas lengvai gali patvirtinti šitą mintį pavyzdžiais. Visų pirma mūsų šiandieninės teisiškos padėties didesnė dalis, bent netiesioginai, yra paremta jėgos veikimu. Kai graikai, romėnai ir germanai kariaudami įsibrovė į svetimas šalis, tai jie atėmė iš vietinių gyventojų jų turto didesnę dalį ir išdalino kariuomenei, arba paskelbė valstybiniu turtu. Tas naujos teisiškos santvarkos sukūrimas, atimant nuosavybę jėga, ir vėliau buvo daromas. Prisiminkime kad ir normanus, kurie užkariavo Angliją ir padalino žemes tarp užkariautojų; atsiminkime XVI am. bažnytinių turtų sekuliarizavimą, Bohemijos turtų konfiskavimą po kautynių ties Baltuoju Kalnu, turtų atėmimą didžiosios prancūzų revoliucijos metu. Ir aršiausias materialistiškos pasaulėžiūros šalininkas, rodosi, negali matyti šiuose įvykiuose, kuriuose masės buvo apiplėštos, to laiko vien gamybos sistemos padarinių. Ir nukreipę akį nuo šitų katastrofingų įvykių prie normalaus teisės plėtojimosi visur rasime teisę nepriklausant nuo ūkio santykių. Taip pav., esant feodališkai santvarkai viduramžių teisė plėtojosi visoje Europoje viešpataujant militariškoms pažiūroms į žemės nuosavybę ir jos paveldėjimą. Romos

teisė prieš vokiečių tautos norą buvo kunigaikščių jai primesta ir ne tik bajorija ir kaimai, bet ir miestai buvo priešingi jos recepcijai. Prancūzų įstatymai Napoleono kardu buvo daug kur įvesti. Ir dabartis duoda daug pavyzdžių prieš materialistišką pasaulėžiūrą. Štai teisės santvarka Europos valstybių kolonijose, kaip: Sibiras, Indija, Alžiras ir k., kuriose toji santvarka įvesta svetimų, jėgą turinčių, kraštų politiškais ir ekonomiškais interesais, bet ne vietos gyventojų. Tas pat reikia pasakyti ir apie didelių valstybių atskiras tautas, tvarkomas tų valstybių šabloniška teise, nors jos yra įvairaus ūkio išsiplėtojimo laipsnio. Kadangi teisės ir valstybės padėtis eina iš jėgos santykių, — tas aišku iš ką tik išdėstyto, — tai tiems santykiams pakitėjus neturtingųjų masių naudai, mes matome, kaip daug susidaro didelių istoriškų srovių, kurios visur turi vieną tikslą — suteikti proletariatui geresnį likimą. Suglauskime tuos jėgos santykių pakitėjimus:

1. — Visos teisės padėties pastovumas dviejų pastarųjų šimtmečių eigoje Europoje buvo susilpnintas ilgų revoliucijų ir streikų.

2. — Masių tikybiški įsitikinimai, pradedant Apšvietimo amžiaus patyrimo mokslu, vis daugiau ir daugiau įveikiami, o jėgos turintieji pasauliečiai ir dvasininkai kiek galėdami trukdo tą mokslo eigą, nes jiems reikalinga laikyti liaudį pavergtą.

3. — Sociališko sąjūdžio internacionališkas pobūdis suteikia jam galimybės bendrai plėtotis, nors atskirose valstybėse esti nepasisekimų, lygiai kaip tas atsitiko su krikščionybe, budizmu ir k.

4. — Neturtingųjų klasių jėga didinama tuo, kad jos yra sujungtos pramonėje ir dalinai dideliuose dvaruose bendrai dirbant; prie jų jėgų padidinimo prasideda visuotina balsavimo teisė ir visuotina karo prievolė.

5. — Visuotinas mokymas duoda masėms apšvietimą ir didina jį, ir tuo būdu masės sugeba prisisavinti ir teorijas. Šitas ėjgos priemones masės turi nuolat didinti, bet ne pasitikėti materialistiškos pasaulėžiūros fatalizmu. Joms reikia sekti pavyzdžiu monarchų, kurie sugebėjo geriau negu

kitos valstybės formos išnaudoti jėgų santykius, taip pat reikia atsižiūrėti į krikščionybės plėtojimosi eigą.

B. Liaudies darbo valstybės įvedimo būdas.

Dideli teisės ir tikybos pakitimai įvyksta arba dalyvių laisvu susitarimu, arba valstybine prievarta. Natūraliausias būdas, kuriuo naujos gyvenimo formos esti įgyvendinamos, yra šis: naujos srovės šalininkai stengiasi savo siekimus įvykdyti esamoje santvarkoje, o vėliau, kada tas reikalas įgyja nuolatinę gyvenimo jėgą, jis esti valstybės ir įstatymų leidybos pripažįstamas. Bet esti ir tokių įvykių, kad nauja santvarka iš aukšto yra įvedama ir tada tikrybė turi auklėjamąją reikšmę ir teisės ir tikybos srityse. Pirmu būdu pakitimai vyko seniau, o paskutiniais šimtmečiais — antru būdu. Pav., krikščionybė pirmus tris šimtmečius buvo priešinga Romos valstybei, bet savo stipria organizacija veikė aplinką ir 311 metais buvo paskelbta valstybine tikyba. Nuo to laiko ji buvo platinama jėgos priemonėmis. Ir pirmutiniai socialistai darė laisvo įgyvendinimo planus, o dabar socializmas laukia, kad jis bus valstybės įgyvendintas. Priežastis tam yra gyvenimo sąlygų pasikeitimas. Tikybos pakitimas liečia maldos atlikimą, maldos namų lankymą, o šiaip žmogaus gyvenimą maža teliečia. Kas kita socializmas, kuris turi tikslą šį gyvenimą pakeisti; jis siekia pilnai atnaujinti žmogų, nes nori pakeisti viską, kas sudaro žmogaus gyvenimo medžiagą, būtent: ūkio darbą ir ūkio gerybių naudojimą. Tačiau įvedant socializmą reikia vengti tų smurto priemonių, kokiomis buvo įvedama krikščionybė IV amžiuje ir naudotis tik netiesioginėmis priemonėmis, kad ir del to socializmo įvedimas būtų šimtmečiais suvėlintas, kad jis neįgytų to netolerantingumo, kokį buvo įgijusi krikščionybė.

C. Bendri dėsniai steigiant liaudies darbo valstybę.

Kadangi liaudies darbo valstybės teisiška santvarka savo esmėje yra gaunama iš socialistiško sąjūdžio esmės, tai priemonės jai pasiekti yra neaiškios ir daug pareina nuo pripuolamų atsitikimų. Čia, kaip ir visais didžiais istorijos įvykiais, veikia: asmeniški vadų interesai, jų susiorganizavimas, tautų

pritarimas, jų susiorganizavimas, ir tie veiksmai kartais ima vyrauti principams (dėsniams). Tad keliai, kuriais žmonija prieis prie naujos santvarkos, gali būti apibrėžti tik bendrais bruožais:

1. — Pirmas svarbiausias klausimas, kuris čia iškyla, yra šis: reformos, ar revoliucijos keliu bus įvesta nauja liaudies darbo valstybė? Ir istorijos praktika ir teorijos duoda čia įvairių atsakymų. Krikščionybė ir reformacija, kaip žinome, daugiausia jėgos būdu buvo įvestos išorinėmis formomis. Taip pat platino savo laiko idėjas ir reformas didžioji prancūzų revoliucija. Teorininkų vieni, kaip St. Simonas, Furjė ir k. siūlė reformas, kiti vėl, kaip Babefas, Marksas, Lasalis siūlė revoliuciją. Vokiečių soc.-demokratija yra revoliucijos šalininkė, o Anglijos darbininkija — reformų. Lemiančios reikšmės čia privalo turėti ne revoliucijos neteisėtumas, bet kas kita, būtent netikslumas ir negalėjimas pasiekti to, ko siekiama. Socializmas taip giliai siekia pakeisti gyvenimą, kad reikia žmonių atatinkamo perauklėjimo, o be to jis negalės įsigyventi. Be tikybos ir be valstybės žmonės gali gyventi, o be maisto negali, gi socializmo įgyvendinimas prie nepalankių aplinkybių gali palikti žmones be duonos, o tai būtų didžiausia nelaimė ir socializmo sudiskreditavimas. Tad neigdamas revoliucijos kelią, Mengeris vis delto nemano, kad naujos sociališkos santvarkos reiktų laukti iš valdančiųjų ir turtuolių rankos. Kariškoji jėga vis plačiau ir plačiau darosi dalyve sociališkų siekimų. Tad aišku, kad evoliucinis socializmo vykdymas turi eiti ir šios dienos teisiškoje ir valstybinėje santvarkoje. Ir jis palengva eina.

Pavyzdžiai kad ir del mūsų respublikos yra mano duoti straipsnyje „Kolektyvizmo pradas Lietuvos respublikos civilinės teisės novelėse“ (Teisių Fakulteto darbai, I kn.), kuris buvo mano išleistas ir atskira brošiūra.

2. — Ūkio uždaviniai vis plačiau ir plačiau turi būti pavedami valstybės ir savivaldybių organams. Tas yra palengva daroma, bet nereikia interesai smulkinti, kaip kad klaidingai buvo dariusi Paryžiaus komuna.

3. — Kiekviena reforma turi suteikti plačioms masėms ekonomiškos naudos; ji turi būti taip vykdoma, kad plačios

masės įsitikintų, kad jos yra ne tik reformos įrankiu, kaip aukos, bet kad iš reformos turi naudos.

D. Didelių nuosavybių panaikinimas.

Jau buvo kalbėta, kad liaudies darbo valstybės steigimas, kad ir sunkiai bet gali būti rengiamas, laisvai kuriant socialistiškas bendruomenes; tas turėtų būti vedamuoju žingsniu į naują įstatymų leidybą. Tačiau ir šitos parengiamosios priemonės turi būti atsargiai vartojamos, neneigiant visai esamos santvarkos, bet tuo būdu, kad įvestoji reforma sudarytų toj srity negalėjimą grįžti atgal. Pirma tokia priemonė yra didelių nuosavybių panaikinimas. Jau Makiavelis buvo pastebėjęs, kad laisva valstybė negali būti tose šalyse, kur yra daug piliečių, gyvenančių ne iš savo darbo, bet iš pelno be darbo. Tokioj valstybėj tikrybėje yra nuolatinė kova tarp suteikiančios nuosavybę jėgos iš vienos pusės ir teisiškos santvarkos, kurioje dirbtinu būdu įvestos demokratiškos formos, iš kitos, nes tos formos didelių vargu nori pasireikšti prieš turtingųjų naturalų viešpatavimą.

Tadgi tenka pirmoj eilėj kovoti prieš tą pelną be darbo. Šios dienos valstybei didelių nuosavybių visiškas panaikinimas yra per sunkus. Tačiau visais laikais yra buvę visose šalyse toki mėginimai: didelių turtų konfiskavimas valdančiųjų šeimynų ir partijų naudai, neardant išorinės tvarkos. Dabartinėje teisiškoje santvarkoje didelė nuosavybė atrodo labiau apsaugota, negu maža, bet istorišku atžvilgiu tokia teisė yra netobula teisė, del to kad stambus savininkas vykdo savo teisę ne pats, bet per svetimus žmones, kurių interesai skiriasi nuo jo interesų, ir todel jų jėga retai tikrai gina nuosavybę prieš valstybę, o maža nuosavybė turi sujungtą teisę ir jėgą, ir todel istorijos katastrofose ji yra saugoma, neliečiama. Todel ir stambių nuosavybių konfiskavimas pasiseka. Dar lengviau tas bus padaryti, kada nebus konfiskuojama kieno naudai, bet stačiai panaikinama. Šitas panaikinimas, Mengerio nuomone, turi būti padarytas ne ekspropriacijos prasme ir ne prievartos priemonėmis, bet atlyginimo būdu už nuosavą turtą. Turi būti išpirkta ne tik dideli dvarai, bet ir kiti stambūs turtai.

E. Pats perėjimas į liaudies darbo valstybę.

Esant greta privatinei teisei ir socialistiškos teisės santvarkai valstybėje ir bendruomenėje, būtinai turi susidaryti priešingumas, gal būt griežčiausias, kokius žinojo pasaulio istorija. Mūsų nuo senovės likusioji jėgos valstybė neturi kitos priemonės tam priešingumui pašalinti, kaip tik kardą, nes jėgos valstybės padėties atžvilgiu teisinga yra, dar Makiavelio, — to didelio šios valstybės formos žinovo ir teorininko, — pareikšta mintis, kad kiekviena naujai sukurta jėgos valstybė, visvien ar tai būtų monarchija, ar respublika, gali tik baime save tvirtinti. Tačiau, kadangi būsimoji liaudies darbo valstybė, kuriamoji medžiaginiams tautos masių interesams rūpinti, turės nepalyginti tvirtesnius pagrindus, negu kiekviena grynai politiška valdymo forma, nes jėgos priemonės, panaudotos steigiant valstybę, suteikia jai jėgos pobūdžio ir tolesniam gyvenimui, tad reikia pereinamuoju laiku, kiek galima, atsisakyti nuo jėgos naudojimo ir pasitenkinti netiesioginėmis priemonėmis, žinant, kad tuo būdu socialistiškos santvarkos visiškas įvedimas yra atitolinamas laiko atžvilgiu. Tų priemonių dabar aiškus nustatymas vargiai turėtų didelės vertės, lygiai kaip vieno asmens sudarytas karo planas, nežinant priešo planų, nes ir politikoj reikia, kaip ir kare, žinoti ir priešo planai. Todel šie pastebėjimai turi tik hipotetišką reikšmę.

1. — Stambių nuosavybių panaikinimas suteiks valstybei didelę masę turtų, kurie turės įvairios vertės del jų nevienodo našumo ir įskolinimo. Kad būtų sulyginta darbininkų ūkio padėtis tuose turtuose, esančios geresnėse sąlygose bendruomenės turės mokėti mokesnius, taip kad būtų siekiamas išlyginimas; tie mokesniai pirmoj eilėj bus vartojami valstybės reikalams, o kas liks — kitiems reikalams.

2. — Socialistiškos teisės santvarka turės būti proteguojama prieš privatinę nuosavybę ir laikoma kaip vadovaujamoji visuomenės santvarka; kas kartą įstos į bendruomenę, tas negalės iš jos išeiti. Tarp socializmo ir privatinės nuosavybės galės būti skolos santykiai tik tiek, kiek savininkų veikimas nebus suvaržytas. Paveldėjimo ir dovanos teisė veiks

tik tiek, kad atskiram asmeniui teks tik sunaudojamieji daiktai, o darbo įrankiai teks bendruomenei.

3. — Ir dabar privatinis savininkas del mokesnių ir gerovės policijos reikalavimų yra tik savininko šešėlis, o ateityje privatinė nuosavybė, del jos suvaržymo visose žmogaus gyvenimo srityse socialistiškomis priemonėmis, bus visai pakeista; labiausia bus plečiama įstatymų leidyba darbininkams apsaugoti: nuo nelaimingų įvykių ir t. t.; tuo būdu nyks vidutinė nuosavybė, kuri negalės pakelti tų reikalavimų, o paveldėjimas tolimesnėms giminėms bus panaikintas.

4. — Socialistiška gyvenimo santvarka plėsis ir tose srityse, kur bus dar privatinė nuosavybė, pav., vertybių paskirstymo srity, ypač sunaudojamųjų daiktų; jau ir dabar, pav., pašto, geležinkelių ir monopolių pagalba didelėje reikalų srity valstybė yra subjektas, tadgi jie yra tenkinami visiška socialistiška santvarka. Tačiau gamyba, ypač vidutinė ir smulkioji, galės būti suvalstybinta tik tada, kada žmonės pakitės, kada jų nuotaika turės atatinkamos įtakos.

Galima būti optimistu ir tikėtis, kad priešingumas tarp socialistiškos ir privatinės teisės, panaikinus stambias nuosavybes ir tuo būdu padarius pirmą žingsnį ta kryptimi, greičiau išnyks, negu kaip kad išnyko priešingumas tarp krikščionybės ir stabmeldystės. Romos valstybės krikščionys ir stabmeldžiai kovojo tarp savęs pirmus mūsų eros penkis amžius beveik vien del antgamtinių vertybių, del kurių niekados negalima susiprasti, — būtent Jupiteris, ar Kristus, — tas didžiausias klausimas negalėjo būti išspręstas žmogaus patyrimo priemonėmis, ypač einant žmonių interesų atžvilgiu. Priešingai, tarp socializmo ir privatinės teisės priešingumas priklauso žemiškų interesų sričiai, del kurių masės turi savo supratimą. Tad jei socializmui pasiseks turėti didesnėse valstybėse savo valstybinius vyrus ir tokius, kurie bus kuklūs ir viešais reikalais tikrai rūpinsis, tai nėra negalimas dalykas, kad ir svarbiausias žmonijos klausimas lėtai, organiškos evoliucijos keliu, bus išspręstas taip, kaip ir vergavė buvo pakeista baudžiavomis, kaip feodališka santvarka buvo pakeista laisva nuosavybe.